

Худойберди Ҷўхтарбоев

**САРИҚ ДЕВНИ
МИҶИБ**

Саргузашт роман

Handwritten signature

Ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ҳаёт йўли бор. Табиийки, у туғилиб ўсган муҳит ҳам, уни ўраб олган табиат олами ҳам унинг болалик чоғларию, илмга интилишлари ҳам ва ниҳоят адабиётга кириб келиш йўллари ҳам ўзига хос бўлади.

Еш китобхон муҳаббатини қозонган, ўз асарлари билан Бутунитти-фоқ аренасига чиқиб олган Худойберди Тўхтабоевнинг ёзувчилик сафига кириб келиш сирлари билан қизиқсангиз англайсизки, у адабиёт майдонига ўнқир-чўнқирли йўллар билан баъзан қоқилиб-сукулиб, қанчадан-қанча қийинчиликларни енгиб кириб келган.

Маълумотларга қараганда у «Қатрон тоғи этакларига жойлашган Катта Тағоб қишлоғида туғилган». Бу сўлим, сермева қишлоқнинг одамлари қизиқчи, латифа ва эртақлар сўзлашга усталиги билан ажралиб туради. Табиий Х. Тўхтабоевнинг ёзувчи бўлиш учун қўлига қалам олишда албатта ўша латифа ва эртақларни, қизиқчиликни яхши кўрадиган қишлоқ одамларининг катта ҳиссаси бор. Ешлиғида такрор-такрор эшитган, илиб олиб ўзи ҳам тенгдошларига, укаларига айтиб берган латифа ва эртақлар унинг характерини шакллантиришда катта роль ўйнаган албатта.

Х. Тўхтабоевнинг ҳаёти билан қизиқадиган бўлсангиз, у чақалоқликдан етим қолгани, ўғай ота ким эканини таниганини, диний китобларни ўқиган диндор бувсининг қўлида тарбия олганини эслайди. Тахмин қилиш керакки, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчилик касбини танлашда ёшликдаги бу ҳаёт машаққатларининг, хусусан кампирларни ўз атрофига бирлаштира оладиган илмдон ва тақводор бувининг ҳам қандайдир ўрни бўлганини англайсиз.

Худойберди ўзининг ҳаёти тўғрисида қуйидагиларни алоҳида ҳаяжон билан гапирди:

«Меннинг болалик ва ўсмирлик йилларим Улуг Ватан уруши йилларига тўғри келган, ота-онасиз қолган етим ҳамқишлоқларимнинг ўқинч ва армоиларини эшитганман. Ўғлидан «қора хат» келган оналарни г кўксини юлиб додлаганини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларининг, эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинҳоний кўз ёшларини кўрганман».

Болалик чоғларидаги бу таассуротлар бекорга ўтиб кетган эмас, албатта. Унинг ёзувчи бўлиб, хусусан болалар ёзувчиси бўлиб қўлига қалам олишида бу фактларнинг роли ҳам озмунча бўлган эмас.

Мана Худойбердининг болалик чоғларини давом:

«Ўғай отам — уста Абдуқодир рабочий батальонига кетгач биз

ойлада 8 бола қолдик. Бир хилларимиз детдомда, бир хилларимиз бировлар уйига молбоқар бўлиб кетдик, мен ҳам детдомда бўлганман, мен ҳам молбоқар бўлганман. Шундай оилалар ҳам бўлган эдики, ҳам онадан, ҳам отадан жудо бўлишганди... Мен булар билан роса детдомдан детдомга ўтиб «сайр» қилганман, ҳатто Тошкентдан Қўқонгача пиёда кетган пайтларимиз бўлган».

Бировларнинг эшигида юриб молбоқарлик қилиш, қисқаси кичик хизматкор бўлиш, унинг устига 8 та етимчани каттаси бўлиб, уларнинг ҳам ғамини ейиш, ёзувчи сўзлари билан айтганда «етимлар армияси сафида бўлиш» детдомларда юриб турфа болалар характерларини кузатиш — булар ҳаммаси бўладиган ёзувчи учун фақат ҳаёт материали эмас, балки ҳаёт мактаби босқичлари ҳам эди.

Улуг Ватан уруши тугади. Худойберди Тўхтабоевнинг ўқувчилик, студентлик даврлари тез суръатлар билан ўтди. Бадиий ижодга у ҳали студентлик чоғларидаёқ қизиқди, бошда шеърлар машқини олмоқчи бўлди, кейин прозага ўтиб ҳикоялар ёзди. Студентлик чоғларида ёзилган «Фельетондан сўнг» ҳикояси учун «Совет Ўзбекистони» газетасининг мукофотини олди. Шундан кейин Х. Тўхтабоев қатор ҳикоялар эълон қилди.

Еш адибнинг ҳикоялари тематик жиҳатдан ҳар хил бўлса ҳам бир жиҳатдан уларда муштараклик бор эди. У ҳар хил ҳаёт материали, ҳар хил вазиятдан туриб ҳаётдаги иллатларга, эскилик сарқитларига, тўғрироғи совет ахлоқ принципларини бузувчиларига қарши кескин кураш эълон қилар эди. Шу сабабдан ёт иллатларга танқидий муносабат пайдо бўлди. Шу сабабдан бўлса керак унинг ҳикояларида танқидий йўналиш анча устун туради.

Худойберди Тўхтабоев ўз ижодининг бу йўналишига изох бериб ёзади:

«Турмушда ҳали иллат кўп, унга қарши курашиш керак. Хўп қайси йўл билан? Муаллимлик йўли биланми? Лекция ўқиш биланми? Мен «Фельетондан сўнг» номли ҳикоямда журналист ҳам мураббий, тарбиячи, фельетон жанри эса журналист — мураббий қўлидаги энг яхши қурол, масалан занглаган темирни ўтга солсанг занги тўкилгани каби, сарқитларга ботган киши фельетон ўтида ловиллаб ёнса сарқитлардан ҳоли бўлади, деган гоғни олга сурган эдим».

Ғоя шундай нарсани, у бекордан-бекорга пайдо бўлиб ўтиб кетавермайди. Бир кун пайдо бўлган ғоя иккинчи кун ишга тушиши, ўз амалиятини кўриши керак бўлади. Узининг биринчи асарида олга сурилган ғоя Худойбердини тўла банд қилган эди. Шу асосда у фельетон жанрида анча ижод қилди. У узоқ вақтлар аввало «Тошкент ҳақиқати», кейин «Совет Ўзбекистони» газеталарида фельетончи мухбир бўлиб хизмат қилди. Яна шуниси ҳам қувонарлики, Худойберди ўз асарлари учун республика бўйлаб, ҳар хил соҳадан материал танлаб, танланган материаллар устида қунт билан ишлар ва фельетондан фельетонга ўз маҳоратини ошириб борар эди. Мана унинг фельетончилик фаолияти ҳақидаги ўз фикрлари:

«Ниманики сарқит ва иллат деб тушунсам, ниманики қонундан ташқари адолатсиз деб билсам, ниманики замондан орқада қолган ва тараққиётга ғов бўлувчи, деб тушунсам, чиройли турмушга нима-

ники доғ бўлиб тушаётган бўлса ана шуларнинг ҳаммасига қарши курашдим. 300 дан ортиқ катта-кичик фелъетонлар ёздим. Х. Тўхтабоев, Т. Худойбердиев, Б. Назаров деган имзолар билан ёздим, ҳеч кимни аямай, жони-жаҳдим билан ёздим...»

«Жони-жаҳдим билан ёздим». Ҳа, фақат шу хилда ёзилган асарларгина ўз олдидаги вазифани адо эта олади. Назаримда Худойберди ижоднинг бу талабини ёшлигиданоқ англаб олган кўринади. Гапнинг тўғриси айтганда эҳтимол ҳамма фелъетонлар ҳам, ўша вақтларда яратилган ҳамма ҳикоялар ҳам баробарига мукаммал бўлган деб бўлмайди. Улар ичида шошилиб ёзилган объективлик талабига тўла жавоб беравермайдиган асарлар ҳам бўлиши эҳтимол. Бироқ шу нарса муҳимки у ўз асарларини куйинишлар билан, «жон ва жаҳди» билан ёзди. Нимаики, «жон ва жаҳди» билан ёзилса унда самимийлик салмоғи етарли бўлади. Демак, у китобхонга тўла етиб боради.

Х. Тўхтабоевнинг биринчи ҳикоялар тўплами бундан роса 20 йил олдин, яъни 1961 йил «Шошқалоқ» номи билан эълон қилинди. Ушандан бери у асосан болалар — ўсмирлар ҳаётига тегишли 10 дан ортиқ ҳикоялар тўплами, қиссалар, романлар эълон қилди.

Худойберди Тўхтабоев асарлари ичида «Сариқ девни миниб», «Сариқ девнинг ўлими» романлари ёш китобхонлар муҳаббатини қозонган асарлардан ҳисобланади.

Х. Тўхтабоев «Сариқ девни миниб» саргузашт романи учун республикамиз комсомол мукофотини олишга сазовор бўлди. Асарнинг II қисми «Сариқ девнинг ўлими» учун эса ёзувчи милиция ходимлари ҳаётига бағишланган асарлар конкурсининг ғолиби бўлди. Китобхонлар жамоатчилиги ва адабий танқидчилик ҳам Худойберди Тўхтабоевнинг бу асарларини маъқуллади. Қатор тақризлар эълон қилинди, мунаққидларнинг қатор мақолаларида тилга олинди. Худойбердининг бу асарлари саргузашт роман услубида яратилган новатор романлардир. Бу романларнинг иттифоқимизнинг ўнлаб тилларига, баъзи бир хорижий тилларга таржима қилиниб, катта тираж билан босилиши ҳам адиб меҳнатига берилган катта баҳодир.

Хўш, Худойбердининг номини маълум қилган бу асарларнинг сири нимада? Бу саволга жавоб бериш учун асарларга бир назар ташлаб кўрайлик.

Шундай қараганда «Сариқ девни миниб», «Сариқ девнинг ўлими» баъзи хусусиятлари билан Ғ. Ғулумнинг «Шум бола»сини эслатади. Х. Тўхтабоев қаҳрамонлари ҳам «Шум бола» қаҳрамони сингари зийрак, серфаҳм, чаққон. Бунинг устига у фантазияга ҳам бой — маълум бир ишни битказиш учун дарров йўл излайди, агар йўл тополмай қолса, мушкул ишларни ҳаёлан қал қилишдан ҳам тоймайди.

Бироқ, Худойберди Тўхтабоевнинг қаҳрамони замонавий «шум»лардан. Ғафур Ғулумнинг шум боласи эса замон замирида ҳаракат қилади. Ўзининг хатти-ҳаракатлари билан синфий зиддият асосига қурилган замоннинг чиркин иллатларини фош қилади. Худойберди Тўхтабоев қаҳрамонлари эса олға бораётган бугунги кун замирида яшайди, ҳаракат қилади. Биз роман қаҳрамони Ҳошимжоннинг хатти-ҳаракатларини кузатиб куламиз ва янги жамиятга ёт бўлган рақ-

на ва иллатларни фoш қилаётгани ва бу ишда унинг фаҳм-фаросатлари билан танишиб «офарин» деймиз.

«Сариқ дев» қаҳрамонининг ҳаракат майдони кенг, фаолияти ҳам ранг-баранг, характерининг ўзига яраша шаклланиш тарихи ҳам бор.

Китоб саҳифаларида қаҳрамон даккига сабаб бўлган ўз қилмишларидан пушаймон бўла бермайди, аммо, китобхон пайқаб оладикки, бу даккиларнинг асл сабаби қаҳрамоннинг яхши ўқимаганида, умуман ҳали ўзи тайёр бўлмаган ишларга қўл урганида. Қаҳрамон мактабга қайтиб ўқишни давом қилдиришга қарор қилади.

Воқеанинг шу тарзда берилишининг ўзида муҳим бир ҳақиқат бор. Баъзи бир ёшларда куч ва қобилиятини ортиқча баҳолаш, ўз имкониятлари билан ҳисоблашмасдан манманлик кўчасига кириб кетиш, реал ҳаёт талабларини ҳисобга ола бермаслик ҳоллари учраб туради. Худойберди Тўхтабоев шу ҳилда «ғоз чираниш»ларга муносабат билдиради.

Ҳошимжон учун диндорлар билан бўлган бу муносабат ҳам асарнинг биринчи қисмларидаги «ғоз чираниш»лардек ўткинчи эди. У ёт муҳида бир оз бўлиб, яна ўзининг асл вазифасига — ўқишига қайтади. Шу билан гўё «дакки»лар саргузашти маълум бир натижалар — қаҳрамон характерининг анча товланиши билан яқулангандек бўлади.

Бундан кейин қаҳрамон характерида учинчи ва маъсулнати босқич бошланади. Асардан шундай таассурот пайдо бўладики, қаҳрамон гўё ўзини нималаргадир тайёрлади, ўша тайёргарликка кўра ишга тушиши керак. Ёзувчи қаҳрамонига шунга лойиқ вазифа ҳам топиб беради. Бу — фирибгар, текинхўр, ўғрилардан халқ мулки ва осоишталигини сақлашга қодир бир вазифа — милиция ходими. Биз Ҳошимжон билан бирга бўлиб халқ ишончини суистеъмол қилиб, унинг мулкига қўл ҳўзган қаллоблар мухитига борамиз ва уларнинг ҳийла-найрангларини кўрамиз. Булар халқ орасидаги содаларни гап-сўзларга ишонтириб, чақалаб-тийинлаб бойлик йиғадиганлардан эмас, балки хўжалик ичидаги касб-корларнинг илмини эгаллаган, ўзини илмли ҳисоблаган ҳар бир кишини гангитиб қўйишга тайёр «мутахассис ўғрилар». Табиатан зийрак, фаҳм-фаросатли, ҳаётнинг баъзи томонлари билан танишиб яна ҳам зийраклашган Ҳошимжон катта бир операцияда қатнашиб, унинг муваффақиятли яқулашини таъминлайди. «Мутахассис ўғрилар»нинг катта группасини фoш қилишда қатнашади.

«Сариқ дев...» — саргузашт асар. Бунинг устига фантастик ҳам. Шунга мувофиқ асардаги воқеаларнинг баъзилари кутилмаган тарзда рўй беради, бир қисм воқеалар асоссиздек бўлиб кўринади. Саргузашт-фантастик асарларнинг қисмати маълум бир деталь ва ёки эпизоднинг нақадар конкрет ва реаллиги билан белгиланмайди, балки бир оз реалликдан узокда бўлатуриб китобхонни ишонтира олиши ва «тўқима воқеалар» воситасида зарур хулосалар чиқарилиши билан белгиланади. Худойберди Тўхтабоев асардан кузатилган хулосани чиқара олган. Саргузашт йўли, фантастик баён унинг учун адабий приём — усул сифатида хизмат қилади. Масалан, қаҳрамон «Сирли қалпоқча» сиз воқеаларнинг ич-ичига кириб бора олмас, ҳаётимизда учраб тура-

диган, кўриб-кузатиб юрилган, бироқ сир-асрори етарли англамаган иллатларни етарли даражада фoш қила олмаган бўлар эди.

Худойберди Тўхтабоевнинг фантастикаси, тақрор айтамизки, замонавийдир. Бу фантастика орқали берилган воқеалар «Сеҳрли қалпоқча» билан унинг қаҳрамони амалга оширмақчи бўлган ҳамма ишлар бизнинг умид ва орзуларимизда яшайдиган ишлар — хуллас замонавий «шум бола»га замонавий вазифа берилган ва асар қаҳрамони бу вазифанинг уддасидан чиқа олган.

Худойберди Тўхтабоевнинг саргузашт асари бу хусусиятлари билан муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Тўғри, асарнинг яна ҳам пишиштиш зарур бўлган жойлари ҳам йўқ эмас. Унда қамраб олинган воқеалар керагидан ошиқчадек кўринади, баъзи жойларда бошқа асарларда учрайдиган деталь ва воқеалар олинади, баъзан батафсил тасвир ўрнига воқеаларни баён қилиб ўтиш сингари ҳоллар ҳам кўзга ташланади. Аммо, шуларга қарамасдан, қўйилган мақсаднинг тўғри ифодаланиши, баёнда қизиқарли йўллар топилиши жиҳатидан Худойберди Тўхтабоевнинг бу асари ўсмирлар учун ёзилган яхши асарлар қаторидан ўрин олишга ҳақлидир.

Ёзувчилик санъати шундайки, адиб, ё кўрган-билганини, ё эшитганини ёзади. Бу кўрган-билган ва эшитганларини маълум бир системага солишда доим ўз ҳаёти кўз олдига туради. Шу маънода ёзувчи учун ўз ҳаёти, кўрган-кечирганлари биринчи даражали материал вазифасини адо этади. Худойберди Тўхтабоевнинг «Сариқ девнинг ўлими»дан кейин эълон қилинган романида шундай сатрлар бор: «Белим сал букироқ, буни ўзим ҳам тан оламан, укаларимни кўтара бериб шунақанги бўлиб қолганман, бўйим ҳам тенгқурларимга қараганда сал пастрок, буни ҳам инкор қилмайман. Мен юқорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастрга қараб босишаверган. Шунинг учун нақанароқ бўлиб қолганман. Беш болали дейишларига ҳам, ростини айтсам унча жаҳлим чиқмайди. Нега десагиз чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошланганидан буён кечаси-ю кундузи далада».

Ҳурматли ўқувчимиз сезаётган бўлса керакки, бу «Беш болали йигитча» романининг бош қаҳрамони Орифжоннинг сўзлари. Худойберди Тўхтабоевнинг ўзини кўрганларга нисбатан унинг китобларини ўқиганларнинг мартабалаб кўпдир. Бироқ бу кўп сонли китобхонлар ҳеч вақт Орифга берилган бу портрет характеристикаси Худойберди Тўхтабоевнинг ўзига алоқадор эканини билмайди. Ҳа, бу портретда ёзувчининг ўз қиёфасидан нималардир олинган, фақат портрет маъносидан эмас, балки бошқа жиҳатлар билан ҳам Орифжон адибнинг прототиби деган хулосага келишга ҳуқуқ беради.

Саргузашт романлар, фельетон ва фельетонбоп ҳикоялар, ниҳоят комедия билан сугорилган роман «Беш болали йигитча» Худойбердини жиддийроқ ижодий босқичга тайёрлади. Бу унинг кейинги романи «Қасоскорнинг олтин боши» романи бўлди.

Роман ҳам материал жиҳатдан, қисман услуб жиҳатдан ҳам бош-

қа асарларидан катта фарқ қилади. Худойберди бу асарида ўтмиш тарихий материалга, реал шахс тасвирига мурожаат қилади. Бу асарда унинг бошқа йирик асарларидагидек болаларча тасаввур ҳам йўқ.

Худойберди бу роман билан ўзбек романчилиги географияси уфқини ҳам анча кенгайтирди. Асар воқеалари Самарқанд атрофларида, қисман ҳозирги Қарши, Бухоро областлари территорияларида рўй беради.

Бу романда услуб жиҳатдан ҳам Худойбердининг ўзига хослиги кўзга ташланиб туради. Еш адиб Абдулла Қодирий романларидагидек кўпроқ реал воқеаларнинг кескин бурилишлари, бу бурилишлардаги қаҳрамонлар ҳолати билан қизиқади. Бироқ ҳаёт воқеликларини тасвирлашда Худойберди Абдулла Қодирийни айнан такрор қилади, деб ҳам бўлмайди. «Ўтган кунлар» муаллифи ўз санъати билан воқеаларни китобхон қалбини ларзага солиш даражасида кескинлаштира олар эди. Худойберди воқеалар кескинлигини бу даражага кўтара олмайди, албатта. Бунинг ўрнига «Қасоскорнинг олтин боши»да бошқа фазилатлар бор: у аниқ тарихий фактни кузатади, тадқиқот қилади. Асар марказига йиллар оша қилмишлари оғиздан-оғизга ўтиб, афсона бўлиб донг таратган «Намоз ботир», «Намоз полвон» номли машҳур қасоскор қаҳрамон Пиримқул ўғли Намоз «саргузашт»лари асос қилиб олинади.

«Қасоскорнинг олтин боши» сюжети, унда акс эттирилган тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима асослари шунини кўрсатадики, адиб узоқ йиллар давомида Намозга тегишли тарихий ҳужжатларни, даврнинг ижтимоий ва сиёсий ҳолатини кунт билан ўрганибди, танланган давр ҳақида ҳаққоний хулосалар чиқариши мумкин бўлган даражага етибди, кейин қўлига қалам олибди.

Тарихий маълумотларга қараганда асарнинг бош қаҳрамони — Намоз Пиримқул ўғли (1865—1907 йиллар) Самарқанд атрофларидаги қишлоқларда яшаган, маълум вақтлар давомида атрофига одам йиғиб, ўзига хос йўллар билан тенгсизликка қарши курашган — етим-есир, камбағаллар ғамида ҳаётини фидо қилган. У анча билимдон ва дунё кўрган йигит, улуғ рус халқи ҳаёт тарзи билан яқиндан таниш. Баъзи бир тахминларга қараганда унинг фаолияти ўша вақтлардаги революцион ҳаракатлар билан ҳам боғлиқ бўлган.

Тўхтабоев ўз асарида тарихий ҳақиқатга яқин бўлишга ҳаракат қилади. Намоз ботир ҳаётда ҳам, романда ҳам халқ — оддий меҳнаткаш халаскори. У куч билан бойлар молу-мулкларини тортиб олиб, камбағал, бева-бечораларга тарқатади. Бу фаолияти туйфайли унинг атрофига катта куч йиғилади. Шу даражага бориб етадики, бу кучдан Амир ҳам, ҳатто губернатор ҳам таҳликада қолади. Шу маънода Намознинг бу ҳаракатлари маълум даражада синфий маъно касб этади. Унинг назарида одамлар икки гуруҳга бўлинган — бири меҳнаткаш, бойлик яратувчи заҳматкашлар, иккинчиси бойликларни ўзларига «тортиб олувчи» ва уни йиғиб, ҳаёт лаззатини кўргувчилар Намознинг вазифаси бойликни эгаси — яратувчисига қайтаришдан иборат. Мана Тўхтабоев талқинидаги Намоз. Тарихдан яна шу нарса

ҳам маълумки, бу кучга маълум бир йўналиш бериб турадиган, унинг кураш йўлларини ёритиб турадиган, замон талабига асосланган прог-раммаси бўлмаган. Х. Тўхтабоев масаланинг бу жиҳатларини акс эттиришда ҳам тарихан объектив.

Адиб Намоз образини алоҳида муҳаббат билан тасвирлайди. Бу йўлда ёзувчи қалам бўёғини аямайди. Ҳатто шу даражага борадики, бу реал характер образини яратишда у халқ оғзаки ижодида ва ёки афсоналарда кўп учратиладиган образли ибораларни анчагина ишла-тади. У «булутдек баланд», «кўкраклари кенг», «қўллари узун», «би-лаклари йўғон» — «биттаси чақалоқнинг белидек келади», «бўйи дароз», «пешонаси дўнг», у «наъра тортганда хонанинг шипи кўтарилаётган-дек бўлади» ҳоказо ва ҳоказолар.

Намоз Ботир кўпгина мушкул ҳолатларда ҳам халқ эртак ва дос-тонларидаги ботирлар сингари бемалол чиқиб кета олади. Бундай пайт-ларда адиб бўёғини ошириб беришдан ҳам қайтмайди. У Намозни реалликдан биров юқори кўтаради ҳам. Таҳликага тушган пайтларда пахса деворни тешиб кета олади, от устида ўн газлик жардан сак-рай билади... (Фақат унда сирли қалпоқча йўқ холос). Булар деталлар албатта. Асосий масалага келганда эса — халқ қасоскори образини эса қоларли шаклда яратиш, унга нисбатан китобхон муҳаббатини уйғотиш масаласида — бу бўёқдорлик адиб мақсадига, реалистик об-раз яратиш принципларига зид келмайди.

Худойберди Тўхтабоевнинг қасоскори осмондан тушган эмас, ёки ҳеч ердан ҳеч гап йўқ Намоз бир думалаб қасоскор қиёфасига кириб қола қолгани йўқ. Унинг бу йўлга киришининг социал сабаблари бор. Романда масаланинг бу томони ҳам етарли очиб берилган. Гап шун-даки, Намоз аввало ерли ва колонизатор бойлар эшигида хизматда бўлади. Бошда буни у нормал ҳолат деб тушунади — кимларнингдир қўлида катта бойлик бўлиши керак, кимлардир уларга хизмат қилиши керак... Бироқ маълум бир вақтга етгач у англайдикки, бойлар эши-гида ишлайдиган меҳнаткашларга бериладиган ҳақ уларнинг тирик-чилиги учун етмайди, бунинг устига минимум даражада берилган ваъдаларини бойлар амалга ошира бермайди, улардан ўтиб тушган яна бир қол шундай бўладики, ҳақ сўраб борган меҳнаткаш таҳқир-ланади, калтакланади ё ўлади, ё бутун умрга майиб бўлиб қолади. Одамнинг кадрсизланиши олий нуқтага бориб етади. Намознинг ўзи ҳам, қариндошлари билан бирга шу аҳволга тушади. Ҳақ сўраш мо-жароси жанжалга айланиб, бой билан камбағаллар орасида катта конфликт туғилади, қози калон бўлим ҳокими эса бу масалани ҳал қилиш ўрнига бой томонига ўтиб олади. Бу оздек Намозни от ўгри-сига чиқарадилар. Пичоқ бориб суякка тегади. Намознинг қасоскорлик йўлига киришининг сабаби шулар.

Адиб Намознинг қасоскорлик давридаги воқеаларни, бу йўлда у дуч келган драматик ҳолатларни анча батафсил тасвирлайди. У қасоскор ота-она, қариндош-уруғлар бошига ёғдирилган бало-қазолар, севгилиси Насиба у билан бирга бўлгандаги фожиялар романда обь-ектив акс эттирилади. Бошқача қилиб айтганда Худойберди Тўхтабоев

Намоз ва намозчилар ҳаракатини эксплуатацияга қарши, тенгсизлик, ҳуқуқсизликка қарши халқ тўлқини сифатида кўрсатади.

Намоз эксплуатацияга қарши курашди. Лекин бу давр ҳали революцион ситуация пишиб етилмаган давр эди. Шу сабабдан Намоз ва унинг атрофидагилар ҳаракатларининг баъзи бир ғалабалари вақтинчалик ғалаба ҳисобланар эди. Шу боисдан у баъзи бир ғалабалардан кейин зарбаларга учраб турар эди. Шундай пайтлардаги фожиавий ҳолатлар ҳамма томонда ўз аксини топган. Оқибат Намоз ҳаракати кескин фожиа билан тугалланади. Бу ҳам тарихий, ҳам бадий ҳақиқат сифатида романда тўғри акс этирилган.

Намоз тажрибаси, бу улуғ халқ ҳаракати беиз ўтиб кетиши мумкин эмас эди. Ахир оқибатда биз учун ҳам Намоз ишларининг аҳамияти озмунча эмас. Ёзувчи Пиримқул Қодиров романининг биринчи нашрига берилган бош сўзида бу ҳақда шундай дейди:

«Намоз Ботир аллақачон Ўзбекистон тарихига кирган. Унинг саҳифаларида исёнкор халқ вакили сифатида таърифланган эди. Энди бу роман унинг ёрқин сиймосини адабиётимиз орқали ҳар бир хонадонга олиб киради, муаллиф ўз таланти, меҳри, маҳорати ва меҳнати билан қайта тирилтирилган довжурак, мард, танти йигит энди бизга туғишганимиздек кадрдон бўлиб қолади. Халқ учун жонини берган Намоз Ботир халқ қалбида мангу яшайди».

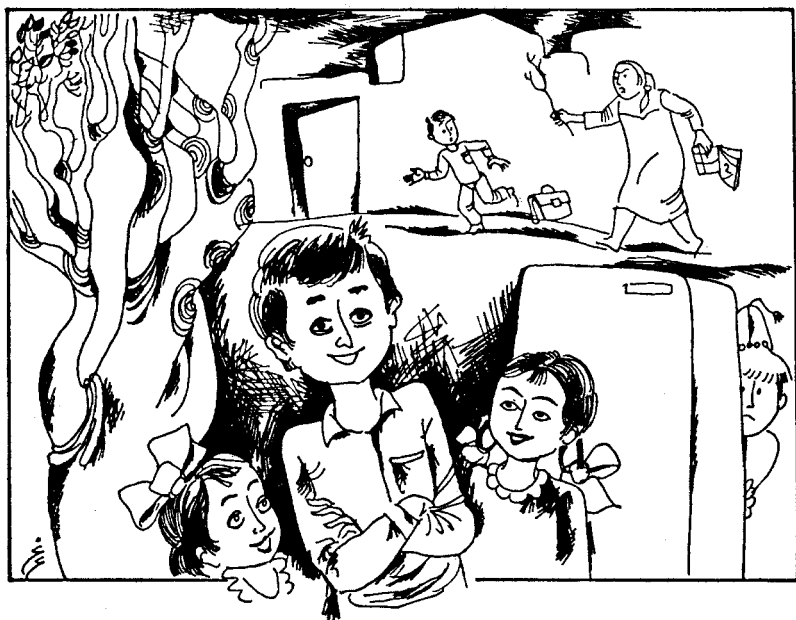
Ҳақиқий ёзувчининг ҳар бир асари изланишлар самарасидир. Худойберди Тўхтабоев ҳам бир асари билан ўз ижодини нималар биландир бойитади, қандайдир янгиликларга эришади. Бироқ ижодкор учун, хусусан ўзига талабчан, бадийят маъсулиятини ҳис қиладиган ёзувчи учун изланишларнинг чеки йўқ. Бизнинг назаримизда Худойберди Тўхтабоев чексиз изланадиган, шу туфайли ҳар бир асари билан адабиётимиз тараққиётида сезиларли ҳисса қўша биладиган адибларимиздан. Адибнинг китобхонларни мамнун қиладиган хислатларида бири ҳам шу.

Матёқуб ҚУШЖОНОВ,

ЎзФА мухбир аъзоси.

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА

Биринчи қисм

I боб

КУЧАГА ҚУВИЛДИМ

Танишиб кўяйлик: отим Хошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз Хошимжон деб атайсиз. Фамилиям — Рўзиев, Рўзивой тракторчининг ўғлиман. Рухсат берсангиз оиламиз хақида ҳам икки-уч оғиз сўзлаб ўтсам: дадам икки-уч йилдан буён чўлда бульдозер ҳайдаб ер текислайди, оймнинг айтишига қараганда ўша томонларга ҳам пахта экишармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға-саломлар олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзига 24 говмиш қарайди. Утган йнли сутни кўп

Ўққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални ойдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб келдим, иккинчи марта тақиб мактабга борувдим, директоримиз чақириб олиб роса уришди.

Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ховлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида. Ойим уни: «Оппоққинам, жонимнинг хузури», деб эркалатгани-эркалатган. Ойим уни бағрига босиб суйган куни мен ҳам биқинидан секин чимдиб:

— Пучуққинам,— деб қўяман.

Кичик синглимининг оти Донохон. Хозир биринчи синфда ўқияпти. Ойимнинг айтишига караганда у катта бўлса, албатта доктор бўлармиш. Менимча, ундан доктор чиқмаса керак. Нега десангиз, кўча-кўйда ҳамшираларга кўзи тушиб қолса укол қилади деб, тоғдан-тоққа қочади. Тунов куни мактаб ховлисида оқ халат кийган буфетчини кўриб доктор келди деб деразадан ташлаб қочибди.

Ростини айтсам, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кунбўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиламан, кўча чангитиб юргандан кўра командага бўлиниб олиб, тўп тепган ёки холироқ жойга, масалан, ойинг ҳарчанд чақирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўйнаган минг марта яхши.

— Хошим!— деб чақиради баъзан ойим.

— Лаббай, ойижон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, ойижон,— дейману секин у ёқ-бу ёққа қарайман-да:

— Ойша! — деб қичкираман.

— Лаббай, акажон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, акажон,— дейди Ойша. Шундай демаса, ишлар чаток. Оч биқинга мушт келиб тушади. Ишқилиб, ойимнинг гапини ҳеч ерда қолдирмайман. Айтганини ўзим бажармасам, биров орқали бажараман. Аслини олганда ўзинг бажаришинг шарт эмас. Фермамининг мудирини Сирожиддин ака нукул шунақа қилади. Раисдан бирон топшириқ олиб келса аъзоларига топширади. Сиз қанақалигингизни билмайман-ку, лекин мен ҳам мудирликка ўхшаш ишларни яхши кўраман. Шу ўйнайверсанг-ўйнайверсанг,

сенга тегишли ишларни бировлар бажараверса-бажараверса..

— Ориф! — деб кичқираман баъзан. Айтгандек, эсимдан чикиб қолаёзибди, Ориф билан бирга ўқиймиз, бир партада ўтираемиз. Ўзи паканагина бола-ю, лекин боши тўла ақл. Ҳар қандай масалани ҳам кўз юмиб-очгунча ишлаб ташлайди, мен ҳам кўз юмиб-очгунча кўчириб оламан. Гоҳо бирор жойини жўрттага хато қилиб кўчираман, шундай қилмасам бўлмайди-да, муаллимимиз кўчирганимни билиб қолади. Шундай қилиб:

— Ориф! — деб чақираман.

— Нима дейсан? — дейди Ориф уйларида туриб.

— Чик, дарс тайёрлаймиз.

— Ўзинг чиқа қол.

Ориф мени чақираётганини ойим эшитсин, деб жўрттага қайта-қайта сўрайман:

— Нима дединг?

— Ўзинг чиқа қол деяпман, нима қулоғинг карми?

Папкани кўтариб секин «қуён» бўлиб қоламан. Чикиб тайёр вазибаларни апил-тапил кўчираман-да, ҳали айтганимдек, кўча чангитиб юрмайман-ку, тўппа-тўғри нариги маҳаллага футбол ўйнагани жўнаб қоламан.

Мана бугун ҳам шунга ўхшаш режалар тузиб, Орифни чақираман, деб эндигина кекирдагимни чўзаётган эдим, ойим:

— Хошим,— деб чақириб қолди.

— Лаббай, ойижон.

— Нега товукларга дон бермадинг?

Рост, эрталаб ойим товукларга дон бериб қўйгин, деб тайинлаб кетган эди. Бутунлай унутган эканман. Энди нима қилдим-а, ишқилиб қулоқнинг тагида шавла қайнамаса бўлгани!

— Нима дедингиз, ойи?

— Нега товукларга дон бермадинг, деяпман, нима, қулоғинг деворнинг остида қолганми?

— Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик қилишади,— деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.

— Вой ўлмасам, сувам бермаганга ўхшайсан.

— Ойи, товуклар сув ичмайдиган бўлиб кетган...

— Шунақами?

— Ҳа, шунақа...

Ножўя гап айтиб қўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. **АХБОРОТ RESURS MARKAZI** ни айлан-

дим-да, кўча эшик олдига бориб эгилиб салом бердим ва бир хатлаб ўзимни кўчага олдим. Ўша ердан туриб:

— Бир ҳафтадан бери сув берганим йўқ. Тухумини бир йўла порошок қилиб туғаверсин! — деб бақирдим.

— Терингга сомон тикмасамми! — деди ойим таёқни ўқталиб.

«Тамом», деб ўйладим ичимда. Нега десангиз, кеча ҳам шунга ўхшашроқ бир воқеа бўлиб ўтган эди. Хар куни дарсдан қайтганимда ойим:

— Хошимжон, бугун қанақа баҳо олдинг, ўғлим? — деб сўрайди.

— Беш-да, ойижон, бизники доим беш! — дейман.

— Баракалла,— дейди ойим. Кейин ўзим яхши кўрган шоколаддан икки-учта узатиб,— бор, энди бирпас ўйнаб келгин,— дейди. Кун ботгунча маза қилиб ўйнаб юраман.

Кеча ойим негадир баҳони сўрамади-ю, қани кундалигингни бир кўрсат-чи, деб қолди. Ранг-қутим ўчиб кетди, нега десангиз, ишнинг бу ёғи сал ишқалроқ эди-да..

— Кундалигим ўқитувчимизда қолган,— деб қутулмоқчи бўлдим.

— Папкангни оч, деяпман!

Бошқа иложим бўлмаганидан папкани очиб, секин кундаликни чиқариб бердим.

— Бу нима? — сўради ойим.

— Икки.

— Буниси-чи?

— Уч.

— Нега ёлғон гапирдинг?

— Қим ёлғон гапирибди,— дедим бўш келмай,— икковини кўшса беш бўлади, ойижон!

— Шунақами?

— Шунақа...

Ойим қошларини чимириб, қўллари қалтириб, кундаликни варақлашда давом этди.

— Бу нима?

— Икки, ойижон.

— Буниси-чи?

— Буниси физикадан олинган баҳо.

— Хўп, мана бунисига нима дейсан?

— Ҳеч нарса деёлмайман, лекин ойижон, учовини кўшса беш бўлади.

— Шунақами?

— Шунақа...

— Ху ўша...

Физкультурадан қилган машқларим мана шу пайтда қўл келиб қолди. Бир сакраган эдим, ўзимни ҳовлининг ўртасида кўрдим. Бу гал калтак ейишим аниқ бўлиб қолди.

— Сен ҳали шошмай тургин!— деди ойим дағдаға қилиб.

Шундай қилиб десангиз, кеча мана шунақанги дили сиёҳлик бўлиб ўтган. Ҳозир кўчага чиқиб шуларни ўйлаб юрагим қисилиб кетди. Синглимни уйга киритиб папкани олдириб чиқдим-да, уй вазифаларини кўчириб олиш учун Орифларникига кирдим.

— Ориф йўқ,— деди ойиси, — магазин томонга кетувди.

— Ориф мени папкамни олиб келгин деб юборди,— дедим. Нега десангиз, агар папка қўлга эсон-омон тегиб қолса, ичини очиб уй вазифаларини кўчириб олишни мўлжаллаган эдим.

— Папкасини ўзи билан олиб кетувди-ку.

— Бўлмаса, ўглингиз мени алдапти-да,— дедим сир бой бермай.

Энди нима қилдим? Жуда бошим қотиб қолди-ку. Бир йўла уч фандан вазифа берилган эди, биттасини ҳам бажарганим йўқ.. Ҳозир, негадир, Орифни тутиб олиб дўппослагим, бикниига, бошига роса муштлагим келиб кетди. Қани энди қўлимга тушса-ю, бир аламимдан чиқсам.

Анча вақтдан буён директоримиз номига тўрт-бештамиз бирлашиб талабнома ёзмоқчи бўлиб юрувдик. Мактабга бориб ўшани ёзишга киришдим.

*«Пушкин номли мактаб директори ўртоқ О. Азизовга.
Ўқувчилар номидан*

АРИЗА

Биз ўқувчилар сўнги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишлашга вақт йўқ. Шунинг учун қуйидаги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили. Умуман олганда, бу фанларнинг ҳеч кимга кераги йўқ. Бошни қотиради холос. Уларнинг ўрни бўш қолмасин десангиз, футбол ҳақида фан бўлса ўшани киритса ҳам бўлади. Ўқитувчиликка, агар хўп деса, ўртоқ Геннадий Красницкийни олиб келиш керак. Талабимизни амалга оширсангиз,

ҳамма фанлардан беш олиб ўқишга сўз берамиз, шўхлик қилмаймиз. Уқувчилар номидан:

Ҳошимжон Рўзиев».

Талабномани ёзишга ёзиб кўйдим-ку, лекин директорнинг олдига киришга ботинолмай қолдим. Ўрнимдан турай десам денг, тиззам дағ-дағ қалтирайди. Кўзимни чирт юмиб шартта турдим-да, шу ҳолда, кўзимни юмганимча, секретарь кизнинг ҳойҳойлашига ҳам қарамай тўппа-тўғри Отажон Азизовичнинг кабинетига кириб бордим.

— Ҳизмат? — сўради директор.

— Салом, домла! — дедим кўзимни очиб.

— Салом

Индамасдан талабномани узатдим. Йўк, ишим яна ўнгидан келмади. Отажон Азизович нақ бир соатча насихат қилди. Мен рўйхатдан ўчириб ташламоқчи бўлган фанлар жуда фойдали эмиш, уларни пухта эгалламасдан туриб, киши агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмиш. У десам бу деди, бу десам у деди, хуллас, охирига бориб ҳеч гап тополмай қолдим. Ичимда эса: «Алгебра ўқигандан кўра ойимдан калтак еганим минг марта яхши эди», деб турибман.

— Тўғрими? — деб сўради охирида Отажон Азизович.

— Нотўғри! — дедим кўзимни уйнинг шифтига тикиб, — участкамизнинг агрономи Апорвой тоға ҳеч жойда ўқимаган-ку.

— Энди ўқийман деб турганида уруш бошланиб қолган, сен билан бизнинг ҳаётимизни сақлаш учун фронтга кетган, — деб тушунтира бошлади Отажон Азизович. Кейин у ёғини яна насихатга улаб юборди...

Ўзи ишинг бир кетга кетса, ҳеч ўнгариб бўлмас экан. Бу кўнгилсизликлар озлик қилгандек, ўша кунни яна кетмакет ёмон баҳолар олдим. Биринчи дарс «жонни-дилимдан яхши кўрганим» алгебра эди, албатта. Кўнғироқ чалиниши билан юрагим шифиллаб кетди. Кўнғироқ худди қорнимнинг ичида чалингандек кўнғлимни оздириб юборди. Уқитувчи кўриб қолмасин, деб оёқларимни олдинги партанинг остига узатиб, фақат бошимнигина чиқариб ўтирардим.

— Рўзиев, тўғри ўтириб ол! — деди Қобилов.

Тўғри ўтириб олдим.

— Рўзиев, қани айт-чи, ўтган дарсда нимани ўтувдик?

Секин ўрнимдан туриб ёнгинамда ўтирган Орифни туртдим. У бўлса тескари қараб, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек жим ўтирарди.

— Тезроқ гапир!— қистади муаллим.

Бу гал мен ҳам Орифни каттиқроқ туртган эдим, кўзлари ола-кула бўлиб кетди-ю, қўрқканидан пичирлай бошлади. У нима деса оқизмай-томизмай мен ҳам такрорлаб турдим.

— Енг кучли тенгламалар...— деб гап бошладим.

Снифда гуриллаб кулги кўтарилди. Ўзим ҳам маза қилиб кулгига кўшилдим. Кейин билсам, «тенг» сўзи ўрнига «енг» деб юборган эканман «Қани таърифини айт-чи» — деди муаллим кулгини босиб.

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман, — дедим гўё айтишга қийналаётгандек. Шундай дейману уйнинг шифтига, деразага, доскага қарайман. Орадан уч-тўрт минут ўтгач: «Айтасанми, йўқми», деб сўради яна ўқитувчимиз.

— Айтаман, домлажон, албатта айтаман.

— Айт, ахир бўлмасам.

— Мана ҳозир тилимнинг учида турибди.

— Тилимнинг учи курсин сени, ўтир,— деб юборди ўқитувчимиз.

Ўша кунни эсласам, ҳозир ҳам юрагим орқамга тортиб кетади. Ростини айтсам, туғилганимга менинг бор пушаймон бўлдим. Лекин дарсдан қайтаётганда мен ҳам бўш келмадим, Орифдан бошлаб ўчимни олдим.

— Менга қара,— дедим чинорнинг тагига етганда бикинига туртиб,— нега менинг кучугимни урдинг?

— Қачон урибман?

— Ўтган йили урдинг-ку!

— Ҳечам урганим йўқ.

— Ургансан, мана бундай қилиб ургансан, — дедим-да, бошига бир мушт туширдим. Кейин... у ёғини ўзингиз ҳам билиб турган бўлсангиз керак, каттагина муштлашиш бўлди. Болаларнинг ярми Ориф тараф бўлишди, ярми мен тараф Қийим-бошларимиз дабдала бўлди, юзларимиз конга бўялди...

Лекин мен хурсанд эдим, ўч олганимдан хурсанд эдим, юз-кўзи демай савалаганимдан ўзимда йўқ шод эдим. Тўғри-да, ҳадеб бешларни у қаторлатиб олаверади-ю, мен иккидан чиқмас эканман-да. Менга ҳам унча-мунча ёрдамлашиб турса бир жойи камайиб қоладими!

Хуллас, кайфим чоғ эди. Хурсанд холда ашулани ванг кўйиб уйга кайтардим. Қорин ҳам очган, ойижоним пишириб кўйган паловжонни кўз олдимга келтириб ҳар замонда лабларимни чапиллатиб кўяман. Ҳозир бориб половхонтўрани пок-покиза тушираману, коринни кашлаб ётиб, телевизор кўраман, деб ўйлайман-да, ашуланинг авжигга чиқаман.

Кўча эшигимиз ичкаридан занжир экан. Тақиллатдим. Тиркишидан қараб турибман. Бир маҳал таёқ кўтариб аста-секин чиқиб келаётган ойимга кўзим тушиб қолса бўладими!

— Ким билан муштлашдинг!— Эшикни очгач, ойижонимнинг биринчи саволи шу бўлди.

— Ҳеч ким билан,— дедим орқамга тисарилиб.

— Орифни урибсан-ку?

— Ёлғон! Унинг ўзи мени урди.

— Дарс тайёрламасанг, уй ишларига қарашмасанг, сингилларингга кун бермасанг, кунбўйи муштлашсанг — сени ўлдириб кўя қолмасамми,— деб ойим кўлидаги таёқни менга қараб отди. Чап бериб қолдим.— Йўқол, кўзимга кўринма!

Кўча эшик олдида узоқ туриб қолдим. Йўқ, ойим шаштидан қайтадиганга ўхшамайди. Энди нима қилдим, қаёққа борай, кимдан бошпана сўрайман? Қорин-чи, овқатни қаёқдан топдим энди...

II боб

ХУДОНИНГ ЕЛКАСИГА ИГНА САНЧДИМ

Бир жиҳатдан олиб қараганда, ойим уйга киритмай тўғри иш қилган экан. Нега десангиз, ўша пайтларда мен сеҳрли қалпоқ ахтариб эгаси кўчиб кетган ҳовлиларни, гўнг тепаларни, эски-туски кийим-бошлар ташланадиган бурчак-сурчакларни тинтув қилиб юрган эдим. Бир ой аввал Қашқир қишлоқда турадиган бувим бизникига меҳмонга келиб, сеҳрли қалпоқ ҳақида эртаси айтиб берувди. Қалпоқни кийиб олган азамат йигит бирам ишлар қиладики, бирам қахрамонликлар кўрсатадики, агар эшитсангиз, оғзингиз очилиб қолади. У ҳаммани кўриб туради. Уни эса ҳеч ким, энг кўзи ўткир одамлар ҳам кўролмайди.

— Буви, бувижон, ўша калпоқнинг ранги қанақа?— деб сўрадим ҳовлиқиб.

— Оқ жундан тўқилган.

— Уни қаердан топса бўларкин?

— Ўша қахрамон қариб-чириб ўлаётганда қалпоқни шу атрофдаги ҳовлилардан бирига яшириб кетган, болам.

— Топса бўлармикан?

— Нега бўлмас экан. Изласанг, албатта топасан, ўғлим.

Хуллас, ўша кечадан буён оромимни йўқотганман. Кечасию кундузи тиним билмай сеҳрли қалпоқ ахтараман. Ишонсангиз, изламаган жойим қолмади. Фақат эски қишлоқнинг чеккасидаги ташландиқ бир уй қолган, холос. Бу ҳовли кимники эканлигини ҳеч ким билмайди. Ҳатто, ойим ҳам аниқ бир нарса айта олмади.

Кечқурун уйга киришдан маҳрум бўлгач, ойим айтяпти деб, қўшнимиздан иккита нонни қарзга олдим-да, қоронғи тушиши билан ўша ҳовли томон йўл олдим. Ташландиқ уйдан хунуги бўлмас экан. Қайси бурчакка қараманг, ажи-нами, алвастими кўзини лўқ қилиб менга бақрайиб турганга ўхшайди. Ҳатто назаримда икки марта бўри ҳам кўрингандек бўлди. Кейин бундоқ синчиклаб қарасам, иккови ҳам мушук экан. Мен титкиламаган бурчак қолмади. Тешикки бор, ҳаммасига қўл суқиб кўрдим...

Бир маҳал чарчаб, сувсаб, ҳолдан тойиб ўтириб қолибман. Мудрай бошладим. Йўқ, мен ухламаслигим керак, дедим ўзимга-ўзим. Кейин шартга ўрнимдан туриб сал ичкарироқ кирдим. Молхона бўлса керак, охурда бир тўп латта ётибди. Орасини титкилаган эдим... топдим, ишонасизми, топдим, худди ўшанинг ўзи! Оқ майин жундан, чеккасига ипакдан чиройли хошия тикилган!

— Салом, қалпоқчам!— кичкириб юбордим.

— Салом, Хошимжон! — деган овоз эшитилди.

— Мен сени ахтариб юрувдим.

— Мен сени кутиб ётувдим...

Бошимга илдим, уй томон қуш бўлиб учдим. Ахир мен унинг чинакам сеҳрли қалпоқ эканлигини синаб кўришим керак эди-да... Синаб кўрдим ҳам. Кўча эшикнинг устидан ошиб тўппа-тўғри уйга кириб бордим. Ойим тепки машинада Донога кўйлак тикиб ўтирган экан. Ёнгинасига бориб:

— Ойи,— дедим ингичка овозда. Ойим бошини кўтариб, у ёқ-бу ёққа қаради-ю, «тавба» деб кўкрагига туфлаб кўйди. Секин бориб лагандаги совуқ ошни ея бошладим.

— Ойша, акангдан дарак бўлмади-ку?— деб сўради ойим.

— Билмасам,— деб кўйди бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган синглим.

— Бечора қаерларда қолиб кетди экан?

— Ўзингиз-да, бўлар-бўлмасга уришаверасиз.

Шу пайт совуқ ош томоғимга тикилиб хикичок тугиб қолса бўладими, бунақасига илгари ҳеч учрамаган эдим. Ўзиям нақ ўн беш минут нағма қилдим-да.

— Тавба!— деди ойим у ёқ-бу ёққа қараб.

— Тавба!— деди синглим ҳам ёқасини ушлаб.

Демак, қалпоқчам чипдан ҳам сеҳрли экан, деб ўйладим-да, термосдан чой қуйиб ичган эдим, хикичок босилди. Ушангача ҳам ҳеч бирлари мени кўришмади. Секин холодильникнинг ёнига бордим, эшигини очиб бошимдан қалпоқчани олдим. Ойим билан синглим бараварига ўрниларидан туриб кетишди.

— Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг?— икковларининг ҳам саволи шу бўлди.

— Холодильникнинг ичида ётувчим,— деб юборибман билмасдан. Ойим бечора кўрққанидан андак бўлмаса йнглаб юбораёзди. Дарров мени иссиқ бағрига олиб юзу кўзларимдан ўпа кетди.

— Болагинам, музлаб қолай дебсан-ку!— дерди у тинмай. Иссиқ кўрпага ўраб қайноқ-қайноқ чой ичиришди. Хар чой ҳўплаганимда жўрттага бир иккилаб кўяман. Ичимга иссиқ кириши билан ҳузур қилиб ухлаб қолибман.

Эртасига биринчи қилган ишим кишлоғимизда яшайдиган Сорахон фолбинининг ишларини текшириб кўриш бўлди. Мени бирон киши комиссия қилиб тайинлагани йўқ-ку, лекин шунчаки ўзим қизиқиб қолдим-да. Ўқитувчимиз унга ишонманглар, ҳаммаси ёлғон дейди. Ёлғон бўлса, нега холамининг шухрати шунчалик ёйилиб кетади. Ром очириб, дардига даво сўраш учун одам шунақанги кўп келадикки, шунақанги кўп келадикки, кишлоғимиздаги медпункт унинг олдида ип эшолмайди. Ундан кейин, келганлар қуруқ келишмайди. Бирови шохдор қўй, бирови сариқ эчки, бирови қозга ўралган пул, бир хиллари катта тоғорада тўрт кулоқли сомса ташлаб кетишади. Мен билан ўқийдиган ўғли Миробиддинхўжанинг керилганини айтмайсизми, бир ўзининг иккита велосипеди бор. Тунов қун, биттасини миниб бир оз саёҳат қилган эдим, қосқонини эгиб қўйган эканман, ака-ука мени тугиб олиб роса дўппослашди.

Одамлар:

— Сорахон фолбин тўппа-тўғри худо билан гаплашадил!— дейишади. Миробиддинхўжа бўлса мақтаниб:

— Бизнинг уйдан худонинг овози эшитилиб туради!— дейди.

Ишқилиб, ана шу нарсаларни текшириб кўрмоқчи бўлдим, эрталаб нонуштадан сўнг тўппа-тўғри фолбин холамининг уйига қараб йўл олдим. Ховлисда еттига хотин, бешта чол, учта бола ўтиришибди. Хаммаси ҳам касал бўлса керак, ранги офтоб урган хамакдек сап-сарик. Қалпоқни кийиб секин ичкари кирдим. Фолбин холам қоронғи уйда ўтириб олиб ром очяпти, қаршисда бола қўлтиклаган менинг ойимга ўхшаган чўзиқ юзли бир аёл ўтирибди.

— Ўғлингни сарик жин урибди, кизим,— деди фолбин холам.

Шу пайт уйнинг поллари остиданми, қалин деворлари орасиданми, шифтиданми — қаёқданлигини аниқ англай олмадим-ку — лекин сарик жинларнинг жараиғ-журуиғ қилиб ўйинга тушаётгани, чилдирма чалаётгани эшитилиб, кўрққанимдан додлаб юбораёздим. Хайриятки, олдимда фолбин холам, болали аёл ўтиришибди. Бўлмаса, ким билади, нималар қилиб қўйган бўлардим. Ваҳимали овозлар тиниши билан ғойибдан:

— Овм-и-и-ин! — деган сурнайникига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Фолбин холам давом этдилар:

— Сарик эчки сўйиб, терисига болангни ўрайсан.

— Овм-и-и-ин! — деган овоз эшитилди яна ғойибдан. Қетидан халиги ваҳимали жараиғ-журуиғлар жўр бўлди. Фолбин холам болали аёлнинг кўрққанидан ўйнаб турган кўзларига тикилиб:

— Худо ўзи шифо беради, ана, арши-аълодан унинг табаррук овози эшитиляпти, эшит! — деб қўйди.

Бу гал жараиғ-журуиғ эшитилмади-ю, лекин қисқа-қисқа қилиб айтилган «овмин» эшитилди. Бошимда қалпоқчам бор. Жинлар бари бир мени кўролмайди, деб ўзимга-ўзим далда бердим-да, улар билан учрашиш инятида овоз қайси томондан келаётганлигини аниқлаш учун шошилиб томга чиқдим. Қалин девор орасига нарвон туширилган экан. Секин пастга тушдим. Уйнинг ости подвал, ўртада сўппайиб бир хум турибди. Шу чоқ фолбин холамининг уйига яна бир киши киргандек бўлди. Унинг: «Оҳ, отагинам, отагинам, сизга қора дев ҳамла қилибди, суф, суф, суф», дегани

эшитилди. Бу овоз тиниб улгурмасдан хумнинг ичидан жанг-журунг билан чилдирма садолари янгради, кетидан «овмин» ҳам эшитилиб қолди. Аввалига қўрққанимдан безгак тутгандек дағ-дағ қалтирадим. Кейин ўзимни босиб, секин бориб мўраласам, хумнинг ичида ўзимизнинг Миробиддинхўжа ўтирибди. Билакларига ҳар хил шиқилдоқлар тақиб олган, қўлида дўппидан сал каттароқ ўйинчоқ чилдирма! «Ий-е, ха, худои таолонинг ўзлари шу ерда эканлар-да, яшаворсинлар-е! — дедим кулгим қистаб, — сариқ жин ҳам ўзлари бўлса керак?» Шу пайтда шунақанги аччиғим чикдики, шунақанги аччиғим чикдики, чўнтагимдан тўғнағични олиб бор бўйича худои таолонинг елкасига санчиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Вой-дод! — деб қичқирди Миробиддинхўжа. Фолбин холам: «Отагинам, касалингиз ғоят оғир, ана, кулоқ солинг, париларим фарёд чекапти», деб жаврай бошлади. Капкатта хотиннинг ёлғон сўзлаганини кўриб, яна жаҳлим чиқиб кетди. Кўзимга Миробиддинхўжа алвастидан ҳам хунук кўриниб кетди назаримда. Тўғнағични яна санчиб юборибман.

— Ойижон! — деб қичқирди Миробиддинхўжа.

— Овозингни ўчир! — бошидан хумнинг ичига босдим.

— А! — Миробиддинхўжанинг кўзи худди жон бераётгандек ола-кула бўлиб кетди. — Сен кимсан ўзи, айт, кимсан?

— Мен Азроилман.

— Азроил?

— Ха, Азроилман, жонингни олгани келдим.

— Ойижон! Мен ўляпман...

— Додлама, — деб бошига бир шапалоқ урдим, — менга қара, Хошим деган болани танийсанми?

— Танийман, Азроилбобо, танийман.

— Танисанг, нега унга велосипедингни бериб турмадинг?

— Бердим-ку?

— Нега уни аканг билан икковлашиб урдиларинг?

— Тавба қилдим, энди урмаймиз.

— Бари бир, ҳозир жонингни оламан, — шундай деб жўрттага икки қўлимни бўғмоқчи бўлгандек томоғига олиб бордим.

— Жон Азроилбобо, бу гал жонимни олманг, кечиринг.

— Нега одамларни алдайсан?

— Ойим айтдилар-да...

— Ойинг нима деди?

— Овмин дейсан, деди. Ундан кейин мана бу шикл-доқларни чалиб, чилдирмани дўпиллатасан, деди.

— Ёлғон. Ўзинг ҳам мактабга бориб уйнимздан худонинг овози эшитилади дегансан.

— Айтдим-ку, ойим ўргатди деб.

— Ойинг нима деб ўргатди?

— Кўча-кўйда юрганнингда, мактабга борганингда шундай деб айтасан, деди.

— Демак, ҳаммаси ёлғонми?

— Ёлғон, Азроилбобо, ёлғон.

— Ёлғонлигини мактабга бориб айтасанми ёки жонингни олиб кўя қолайми?

— Айтаман, бугунок айтаман.

— Бўлмаса сени синаб кўраман. Ҳозирча жонинг ўзингда турсин. Уй вазифаларини яхшилаб тайёрлагин, Ҳошим деган бола сўраса йўқ демагин...

Ташқарига чиқиб энди нима қилиқ кўрсатсам экан, деб ўйланиб қолдим. Хали фолбин холам болали аёлга дори бераётганида халтасига кўзим тушиб қолувди. Ана ўша халтачаларни ҳам бир текшириб кўрмоқчи бўлдим. Ҳар хил читдан тикилган катта-кичик бешта халтача бор, ҳаммасида ҳам ўзимизнинг аптекаларда сотиладиган оддий дорилар: бирида пенициллин, бирида биоминин, бошқасида юрак ўйноқни босадиган порошок. Худон таоло ато қилган ноёб дорилар деб, холажоним ана шуларни пуллаётган экан. Яшаворсинлар-э, дедим ўзимга-ўзим, хали шошмай турсинлар, ўзларини ҳам бир уялтириб қўймасамми...

Фолбин холамнинг чўнтагига қўл солиб беш-ўн сўм олдим-да, дархол туғруқхона олдидаги аптекага югурдим. Ўша ердан ични сурадиган ҳар хил дорилар олиб келдим. Халтачалардаги дориларни олиб, ўрнига ўшаларни эҳтиётлик билан жойлаб қўйдим. Орадан ўн-ўн беш кун ўтар-ўтмас, холамнинг обрўлари ҳам бир пул бўлди. Сен хали бизни атайлабдан заҳарламоқчи бўлдингми деб, ичи суриб дармондан кетган беморлар холамини тутиб олиб роса дўп-послашибди...

Ишларим юришгандан-юришиб кетди. Ўзим хурсанд, кай-фим чоғ, ашула айтганим-айтган. Баҳоларим ҳам жойида— нукул беш! Илгаригидек уй вазифани бажарган бўлсанг менга бериб тур, деб бировларга ёлвориб ҳам ўтирмайман. Ўқитувчиларимизнинг уйига шартта кираман-да, конспект дафтарини олиб ўша ердан кўчираман-кўяман. Обрўим ҳам шунақанги ошиб кетдики, ўқитувчилар менга кулиб боқа-

диган бўлиб қолишди. Фақат оғзаки сўраладиган фанлардан ҳамон мазам йўғроқ. Лекин ушга ҳам бир ваз топиб қўйганман.

— Менинг оғзаки нутқим ривожланмаган, ёзма равишда талаб қилаверинглар,— дейман-да, ўқитувчиларимнинг ўзларидан кўчириб олган конспектларни сал бошқачароқ қилиб ўқиб беравераман.

Хуллас, ишларим ҳар жиҳатдан юришиб кетган эди. Сифкомимизни амалдан тушириб ўрнига мени сайламоқчи бўлиб туришган эди-ю, бир хатога йўл қўйиб, бутун мактабда шармандаю шармисор бўлдим, ростини айтсам, бир пулча обрўйим қолмади.

Дарсдан қайтаётганда ҳеч ким сезмаса керак деб ўзимга ва энг яқин дўстим бўлмиш Қосимжонга еттига фандан аъло баҳолар қўйиб, чорак тугамаган бўлса ҳам, чўзиб ўтираманми деб, чорак баҳоларини ҳам чиқариб қўя қолган эдим. Бу ишни аввал она тили ўқитувчимиз, сўнгра физика ўқитувчимиз пайқаб қолибди. Уша соатдаёқ ҳаммага ошкор бўлибди. Эртасига мактабга боришим билан директорнинг кабинетига чақиршди. Кирсам, еттига ўқитувчи қатор ўтирибди. Қосимни ҳам чақиртириб келишди.

— Ҳошим, берироқ кел-чи,— деди Отажон Азизович бармоғи билан журналдаги баҳонни кўрсатиб,— бу баҳоларни ким қўйди?

— Билмасам...— дедим елкамни қисиб.

— Сен қўйдингми? — сўради Қосимдан директор.

— Нимани?— менидан баттарроқ хайрон бўлиб деди Қосим.

— Икковнинг маслаҳатлашиб қилгансан бунини. Очигачасига иқдор бўлинглар,— деди ўқитувчилардан бири.

— Йўқ, бу иш Қосимдан чиққан,— деди бошқаси,— нега десанглар, Ҳошим сўнги пайтларда анча тузалиб қолди. Баҳолари ҳам нуқул беш...

Ўтирганларнинг ҳаммасига бу фикр маъқул тушди шекилли, ҳар томондан бечора Қосимга савол ёғдира бошлашди. Қарасам, дўстимнинг аҳволи чатоқ — кўзидан милтиллаб ёш томчилари кўрнпяпти. Йўқ қилғиликни мен қилиб, жабрини биров тортмаслиги керак! Шартга ўртага чиқдим:

— Кечирасизлар, бу ишни мен қилганман.

— Нимага?! — саккиз киши бирданига шу саволни берди.

— Ҳа, мен қилганман. Қосимнинг бу ишдан мутлақо хабари йўқ. Ундан кейини, хуллас, бу ишни мен қилганман...

Тамом, ҳали айтганимдек, обрў икки пул бўлди. Айтил-

маган гапу, қилинмаган насихат қолмади. Мендан шу кетишда кетаверсам, тузукрок одам чикмас эмиш, агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмишман.

— Йўк,— дедим қайсарлигим тутиб,— мендан агроном чиқади, албатта.

— Чикмайди!— саккизталовлари бир овоздан такрорлашди.

— Бўлмаса зоотехник бўламан.

— Илмсиз бўлсанг, зоотехник тугул молбоқар ҳам бўлолмайсан.

— Бўла оламан.

— Гапни кўпайтирма, бўлолмайсан!— аччиғи чиқиб деди директор

— Бўламан, бўламан, бўламан!— дедим-да, эшикни тарсиллатиб ёниб чиқиб кетдим. Мен ўқинмай туриб ҳам бошимда шу кадрдон қалпоқчам бор экан, албатта, агроном ҳам, инженер ҳам, шоиру артист ҳам бўла оламан деб қаттиқ ишонар эдим. «Ҳа, албатта бўламан,— деб такрорладим ўзимга-ўзим,— буларга, менга ишончсизлик билан қараётган мана шу кадрдон ўқитувчиларимга ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб қўяман...»

Уша куни кечасиёқ қаҳрамонликлар кўрсатиб, шону шуҳрат таратиб, ўқитувчиларимни, Отажон Азизовични хайратда қолдириш ниятида сафарга отландим.

Хайр; жонажон кишлоғим, хайқириб тошдан-тошга урилиб оқаётган зилол сувли анҳорлар, поёнсиз мевазор боғлар, ҳаммаиғизга хайр. Йўл ёқасидаги азим ёнғоклар, сизлар ҳам яхши қолинг. Энди сизларга ҳеч ким тош отиб шохингизни сийдирмайди, танаиғизга миҳ қоқиб озор бермайди!

Меҳрибон ойиҷоним, шўхликлар қилиб кўнглингизни огритган бўлсам, қайсарлигим туфайли ўкситган бўлсам, кечиринг мени! Кўнғир сочли сингилларим, сизлар ҳам яхши қолинг. Ҳар хил қизиқчиликлар қилиб сизларни қикирлатиб қулдирадиган, мактабдан қайтаётганингизда шўх болалар урғанда тарафингизни оладиган акаиғиз ёнииғизда йўк энди. Соғинганда, кўнглингиз ўксганда расмига боқинг. Лекин йиғламаиғ. У албатта келади, қаҳрамонликлар кўрсатиб қайтади. Ўз ўқитувчиларига ўқимасдан туриб ҳам агроном бўла олиши мумкинлигини, артист бўлиб ҳаммани ўзига махлиё қила олиши мумкинлигини кўрсатиб қўяди. Ҳа, албатта кўрсатади. Кўкси тўла орден билан қайтади.

Хайр!

Эй, чала қолган уй вазифалари, сизларга ҳам хайр!

Ярим тунда кишлокдан чикиб борар эканман, кўзим жикка ёш, аммо қалбим шодликларга тўла эди.

III боб

БАХТИМ КУЛИБ ВОҚҚАН ЭДИ

Қаёққа боришни, нима қилишни билмас эдим. Бошим котган, ўйлаб ўйимга етолмайман. Аммо бир жиҳатдан кўнглим шод — овқат текин, поезду автобуслар текин, кадрдон қалпоқчам бошимда. Зериксам, у билан суҳбат қураман.

— Қалпоқчам, қаерларга келиб қолдик?— деб сўрайман.

— Ўзим ҳам билмайман, Хошимжон,— дейди қалпоқчам.

— Ростини айт, мендан агроном чиқармикин-а?

— Чиқади. Албатта, чиқади.

— Ахир менинг дипломим йўқ-ку? — дейман кўнглим ўксиб.

— Ўкинма, — дейди қалпоқчам,— кўлингни чўнтагинга сол — диплом тайёр.

Кўлимни чўнтагимга солган эдим, чиндан ҳам кўк жилдли, ичкарисига ҳар хил ёзувлар ёзилиб, думалоқ муҳр босилган диплом чикиб қолди.

— Қалпоқчам, ахир менинг бўйим жуда паст-ку,— дейман яна иккиланиб,— ҳеч ким мени, катта одам деб ўйламайди-ку?

— Хафа бўлма, керак бўлганда бўй ҳам кўшиб бераман.

Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир маҳал мундоқ қарасам сахрою биёбонга келиб қолибман. Бир томони поёни йўқ чўл. Қарасанг, кўзинг жимираб кетади. Янтоғу шўрадан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Аҳён-аҳёнда менга ўхшаб қаёққа боришини билмай гаранг бўлиб учиб юрган қушлар тўдасигами, думи узун юмронқозиқ ёки кўзини лўқ қилиб турган қалтакесакками дуч келиб қоласан.

Икки марта илонлар галасига ҳам учраб қолдим. Егани овқат тополмай бир-бирининг думини сўриб ётган экан, мени кўриши билан севиниб шунақанги қувлашга тушиб кетишдики, агар бошимга қалпоқчамни кийиб олмаганимда, ким билади, ҳолим не кечар эди...

Бир оз юргач, боғ-роғлар яшнаб ётган жойга келиб қолибман. Таваккал қилиб дарахтзорлар орасидан юриб боравердим. Гоҳ олмазор, гоҳ шафтолизор, гоҳ тоқзорлар орасидан ўтиб борардим. Бир томонда ғўзалар ҳам яшнаб ётибди. Дадамга ўхшаган одамлар тепасига брезентдан соябон ўрнатилган универсалларга миниб олиб ишлов беришмоқда. Катта цемент ариқдан шундоқкина ўтишим билан ғалати бир манзарага кўзим тушиб, ростини айтсам, хангу манг бўлиб қолдим. Юз гектарча келадиган катта майдон майдамайда бўлақларга бўлиб ташланган, ҳар бир бўлақчада учтадан-тўрттадан бўлиб ўзим тенги, ўзимдан сал каттароқ болалар, Ойшахон синглимга ўхшаш кўнғир сочли қизчалар терлаб-пишиб ишлашиб ётибди.

— Хой бола, ҳорма!— дедим ғўзанинг ичидан ўт юлиб юрган бир боланинг ёнига бориб.

— Ишингни қил,— деди у бошини кўтармай.

— Ҳорма, деяпман.

— Ишингни қил деяпман,— шундай деб нотаниш бола секин бошини кўтарди. Кўтарди-ю, уялганидан бўлса керак шолғомдек қизариб кетди.

— Кечирасиз,— деди пешанасидаги терини артиб,— мен сизни ўзимизнинг Шавкат деб ўйлабман.

— Кечирасиз,— дедим мен ҳам ҳурматини жойига қўйиб,— бу қайси мамлакат?

— Нима?

— Қайси мамлакат деяпман?

— Мамлакат эмас, Мирзачўл.

— Э, анави газетадаги Мирзачўл шу ерларми?

— Газетадаги эмас, Мирзачўлдаги Мирзачўл,— тушунтирди нотаниш бола.

— Бу ерда нима қияпсизлар?

— Ўт юляпмиз.

— Бу ғўзалар кимники ўзи?

— Бизники.

— Нега энди сизники бўларкан?

— Ана шу, кўриб турганингиз ўн гектар ердаги ғўзани олтитовимиз экканмиз, ўзимиз парваришляяпмиз, ҳосилини ҳам машинада ўзимиз йиғиштириб олмоқчимиз.

— Сизларга агроном керак эмасми?

— Йўқ,— деди бола бошини чайқаб,— биз ўзи бўлажак агрономларимиз...

Гапни чўзиб ўтирмасдан нариги карталарга ўтиб кет-

дим. Мендан кўра сал новчароқ бўлган иккита бола қовун чопиқ қилиш билан овора.

— Нима қияпсизлар? — сўрадим жўрттага нима қилаётганларини кўриб турган бўлсам ҳам.

— Иккинчи чопиқ қияпмиз,— деган мужмалроқ жавоб олдим. Болалар жуда шошиб ишлашарди. Ё бир-бирлари билан ким кўп ишлашга мусобақа ўйнашган ёки ўзлари шунақанги чакқон ишлашга ўрганиб қолишган бўлса керак, деб ўйладим. Ростини айтсам, шу пайтда менинг ҳам ана шу болалар билан эгатларга ёнма-ён тушиб олиб, мусобақалашиб, кетмон чопгим келиб кетди. Лекин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Сизларга агроном керак эмасми? — деб сўрадим.

— Йўқ, керак эмас.

— Нега энди керак бўлмас экан? Эҳтимол, керакдир?

— Бизнинг ўзимиз агрономмиз.

Шундан кейин кун ботгунча ишлаётганларни гапга солиб, суҳбатлашиб, майда карталарни айланиб, томоша қилиб юравердим. Ўзиям томоша қилсанг арзигулик жойлар экан, чўлни яшнатиб юборишибди. Бир картада ҳали айтганимдек пахта, бошқасида ҳали айтганимдек қовун-тарвуз, нарироқда пиёз, берироқда карам! Айниқса, бу атрофдаги меваларни айтмайсизми. Луччак шафтолиларга маза кирай деб қолибди, олма дарахтлари ҳосилни кўп қилганидан бирон айб иш қилиб кўйгандек бошларини эгиб турибди. Узумнинг ўзидан, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, роппа-роса йигирма икки хилини санасам-а.

Товуқларга дон бериб юрган, ҳадеб тухум еяверганидан бўлса керак, ошқовоқдек семириб кетган сариқ сочли бир қиздан:

— Бу товуқлар кимники? — деб сўрадим.

— Бизники,— деди қиз ҳозиргина арчилган каттагина тухумни оғзига солиб.

— Тухумни кимга берасан?

— Ўқувчиларга.

— Уй вазифаларини бажармаганларга ҳам бериладими?

— Унақалар бизда йўқ.

— Борди-ю, битта-яримта топилиб қолса-чи?

— Бор, ишингни қил,— деди сариқ сочли қиз яна битта тухумни оғзига солиб,— товуқларимни хуркитиб юборяпсан.

— Менга кара, — дедим бир оз юмшаб, — сизларга зоотехник керак эмасми?

— Зоотехникни нима қиламиз?

— Иш ўргатади-да.

— Унақасидан ўзимизда ҳам тўлиб ётибди...

Сал нари борган эдим, атрофи ёғоч тахта билан ўралган катта кўрғонга кўзим тушиб қолди. Дарвоза тепасига «Крупская номли мактаб-интернат фермаси» деб ёзиб қўйишибди. Ҳа-ҳа бу мактабнинг ҳали фермаси ҳам бор экан-да, деб ўйладиму, секин ичкари кириб бордим. Ростини айтсам, ферма унча катта ҳам, унча кичик ҳам эмас экан: саккизта сигир, ўн тўртта чўчка, учта кўтир эчки— бор-йўғи шу.

— Кўйларинг ҳам борми?— сўрадим молларнинг тагини тозалаб юрган паст бўйли, пешонаси дўнг бир боладан.

— Кўйлар чўлда...— деди бола менга қараб анграйиб.

— Куёнлар-чи?

— Куён фермамиз катта боғнинг ичида туради.

— Эчкиларинг бор-йўғи учтами?

— Мунча эзма экансан, айтдим-ку, эчкилар ҳам кўйларнинг ёнида деб.

— Шунақа демайсанми,— дедим сал паст келиб.— Мен бўлсам бошқалари касал тегиб ўлиб кетганми деб ўйлабман. Бузоқларинг кўринмайди?

Пешонаси дўнг бола тоза жонимга тегдинг-ку, дегандек қўлини силтаб, пақир билан супургини кўтарганча, хиёл оқсоқланиб чўчкахонага ўтиб кетди. Ўша ердан туриб, негадир тилини узун чиқариб мени масхара ҳам қилиб қўйди.

— Торт тилингни, ҳозир бориб суғуриб оламан!— дедим муштимни кўрсатиб.

— Мени-я!

— Ҳа, сени.

— Уришгандан кўра келиб ишга қарашсанг бўлмайди-ми!— деди бола илжайиб. Ишга тушсам тушай деб устимдаги янги кўйлагимни шартта ечдим-да:

— Қани, ишингни кўрсатавер,— деб қўйдим.

— Менга қара, тагин сен меҳмон бўлмагин?— қизиқиб қолди-у.

— Меҳмонман-да.

— Ие, шундай демайсанми? Қани, танишиб қўяйлик: менинг отим Ҳайитвой, еттинчи синфда ўқийман.

— Менинг отим Ҳошимбой,— деб қўлимни чўздим,— олтинчи синфнинг аълочи ўқувчиларидан бўламан. Сизлар ўзи кимларсизлар, ўқувчими, колхозчими, ҳеч тушунолмайд қолдим-ку?

— Бизми, биз ҳу анави икки қаватли бино бор-ку, ўша

ерда ўқиймиз, дарсдан бўш вақтимизда кўриб турганингдек ишлаймиз, касб ўрганамиз. Биз-чи, Хошимбой, ўзимизни боқамиз, ўзимизни ўзимиз кийинтирамиз...

— Ростдан-а?!— дедим ҳеч ишонгим келмай.

— Рост,— Ҳайитвой ишонсизлик билдирганим учун бир оз хафа бўлди,— ҳали сен кўрганинг йўқ, ўттиз гектар ерда мевазор боғимиз бор, шиғил ҳосилга кирган. Ярмини еймиз, ярмини бозорга чиқариб сотамиз. Гўшт ҳам, сут ҳам ўзимизда етарли.

— Сигирларни ким соғиб беради?

— Ким соғарди, ўнинчи синфнинг кизлари-да.

— Мева-чеваларни ҳам ўшалар сотиб берадими?

— Бўлмасам-чи?— деди Ҳайитвой мактаниб,— директоринимиз Хурсанали Шарафиддинович бу кизлардан ажойиб сотувчилар етишиб чиқади, дейди. Майли, растрата килсалар ҳам ишлашаверсин, бора-бора ўрганиб кетишади, дейди. Тунов кунни, биласанми, нима бўлди? Текширувчилар борганда, ҳалиги будкада сут-қатик сотиб ўтирадиган Санобар опам бор-ку?

— Қайси?— сўраб қўйдим.

— Ҳалиги ўнинчи «б» да ўқийдиган бор-ку, ўша оқ халат киймасдан савдо қилаётган экан, қўлга тушиб қолибди. Тартибни бузгани учун роса муҳокама қилиб виговор беришди. Ундан кейин десанг, ўн беш сўм штраф қилишди.

— Штраф пулини қаердан олади?

— Қаердан оларди, бригаданинг фондидан олади-да, ҳали айтдим-ку, махсулотларимиздан келган фойдани кассага қўямиз деб. Кассадаги пул йиғилаверади, йиғилаверади, кейин ўнинчини битириб бутунлай кетаётганимизда ҳар ким ўзига тегишли пулни олиб кетади.

— Рост айтяпсанми?— дедим яна ишонгим келмай.

— Рост. Ўтган йили мактабимизни эллик киши битирувди, битириш кечаси Хурсанали Шарафиддинович ҳар бирига минг сўмдан пул улашди, биз роса қарсақ чалдик... Сизларнинг мактабларингизда ҳам шунақами?

Ростини айтсам, нима дейишимни билмай, жўрттага нарироқдаги сигирларни томоша қилаётгандек анграйиб туравердим. Бизнинг мактабимизда, яшириб нима қиламан, бу ерда кўрганларимнинг мингдан бири ҳам йўқ. Рост, тирик бурчакда иккита ориқ куён бор эди, лекин унинг ҳам биттаси очидан ўлиб қолган. Ундан кейин мактабимизнинг орқасида каттагина мевазор боғ ҳам бор, лекин бу дарахтлар мева қиладими-йўқми, ҳозир ўйлай-ўйлай ҳеч хотирлай

олмадим. Шундай бўлса ҳам мактабимизнинг шаънини ҳечам ерга ургим келмасди.

— Нима дединг?— дедим мактанишга чоғланиб.

— Сизларда ҳам шунақалар борми деяпман?

— Сизларникидан юз марта яхшиси бор.

— Куён фермаларингиз ҳам борми?

— Бор. Ҳатто бизда шер, арслонларгача бор...

— Ўҳ-ҳў,— деди Хайитвой кўркқанидан кўзлари олакула бўлиб,— еб кўймайдими?

— Биз уларни темир қафасларга солиб, устидан катталиги сенинг каллангдек келадиган кулфлар солиб кўйганмиз...

— Сизларда ҳалиги эшик, ром ясайдиган устахоналар ҳам борми?

— Оҳ-ҳо, бизнинг устахонани бир кўрсанг,— деб кўйдим. Шундай дейман-у, лекин мактабимизнинг устахонаси қаерда эканлигини ўзим ҳам билмайман.

— Ҳалиги кийим-бош тикадиган артел-чи?— деб сўрашда давом этди Хайитвой.

— Бор. Ҳаммаси бор. Мана шу устимдаги кўйлак ҳам ўша ерда тикилган. Оёғимдаги туфлини Шокир деган битта оғайним тикиб берган.

— Бизда ҳам устахонанинг ҳар хилидан бор,— деди Хайитвой бир оз шаштидан тушиб,— ҳозир олиб бориб кўрсатардим-у, лекин ишларим қолиб кетади-да.

Мен унинг ишларига кўмаклашадиган бўлдим. Кўз юмиб-очгунча аввал молхонани, сўнгра чўчкахонани ёғ томса ялагудек қилиб тозалаб ташладик. Гўнг билан чиқиндиларни мен катта челаққа солиб турдим. Хайитвой ташқарига бўзчининг мокисидек қатнаб турди. Бир нафасда ҳаммаёқ, ҳали айтганимдек, ёғ томса ялагудек бўлди-қолди.

— Дўстим Хайитвой,— дедим ишлар тугагач,— сизларга мол доктори керак эмасми?

— Дўстим Хошимбой,— жавоб қайтарди шеригим,— мана шу фермадаги саккиз бола ҳаммамиз мол доктори бўламмиз...

Хайитвой билан ўртоқ бўлиб қолдик. Ўзиям кўнгли очик, хушчақчақ, менга ўхшаб қизиқчиरोқ бола экан. Аввалига роса мактанчоқ бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, унчалик мактанчоқ ҳам эмас экан. Айтганидек, мактабнинг устахонаси кўрсанг кўргудек, томоша қилсанг томоша қилгудек жой экан. Қизлар менинг оймникига ўхшаш тепки машинада чок тикишаётган хонага кириб ўн минут чамаси

анграйнб турдим. Қасам ич десаиғиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги устахона дунёда ҳеч бир мактабда бўлмаса керак. Қуёнларнинг терисидан жажжи қизлар учун понукли қалпоқчалар, оқ батистдан ўқувчи қизлар киядиган форма дейсизми, пахта териладиган канои этаклар дейсизми, хуллас, дунёдаги йўқ кийимлар мана шу ерда тикилар экан.

Бирам бежирим, бирам чиройли тикишяптики! Ҳай-хай, позик кўлчаларнинг чиройли ҳаракатларини айтмайсизми, оёқчаларнинг бир меъёрда ишлашини қараиґ-а! Ўзлари кичкина-кичкина қизлар, оёқлари тепкига зўрга етяпти-ю, катта хотинлардек керилиб ўтиришади-я, оббо жин сочлар-эй! Завқим ошганидан ёнига бориб биттасининг бикинидан секин чимдиган эдим, кўлимга бир туширди.

— Булар ҳам сотиладими? — деб сўрадим Ҳайитвойдан.

— Сотилади, ҳаммаси сотилади,— тушунтиришда давом этди у.

— Менга қара, ана у қалпоқчалардан эсдалиқ учун менга иккита бериб туролмайсанми?

— Нима қиласан буларни?

— Иккита синглим бор, ўшаларга совға қилиб олиб бормоқчиман.

— Йўқ, беролмайман.

— Берасан, кейин кўлимга пул тушганда келиб тўлаб кетаман.

— Беролмайман!— деди Ҳайитвой бир оз жаҳли чиқиб.

— Берасан,— шундай дедим-да, стол устида турган чиройли қалпоқчалардан иккитасини олиб кўлтиққа урдим. Ҳайитвой кўлимга ёпишган эди, билмасдан қаттиқроқ итариб юборган эканман, бечора икки-уч думалаб кетса бўладими. Чок тикаётган қизлар бизни кузатиб туришган экан, уларни сут-қатиклар билан таъминлаб, понушталарига қаймоқлар етказиб бераётган укажонларини ранжитганим учун мендан ўч олмоқчи бўлиб 28 қиз бараварига ўрнидан турди: бирининг кўлида пичоқ, бирининг кўлида қайчи, бириси қизиб турган дазмолини ушлаб олган, ҳаммалари менга ташлашиб қолишди. Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Қочмаган номард, дедим-да, ўзимни эшиққа урдим... Йўқ, Муллахошимбой кечиккан эканлар, эшикни аллақачон беркитишга улгуришибди, қалпоқчамни бошимга кийишга аранг улгуриб қолдим. Кўздан йўқ бўлишим билан:

— Столнинг тагини каранглар, столнинг тагида!— деб кичкирди бири.

— Шкафнинг ичига киргандек бўлди!— деди бошқаси шовқин солиб. Ўзимни секингина деразадан ховлига отдим. Қизлар: «Ўғри қочди, ушланглар!»— деб оркамдан югуриб чиқинди. Бутун интернатда тревога кўтарилди. Директор Хурсанали Шарафиддинович радиоузел орқали эълон қилиб, мени кидиришга 550 ўқувчининг ҳаммасини сафарбар қилди.

— Афти ангори эсингда қолганми?— сўради у Хайитвойдан.

— Бўлмасам-чи?..

— Унда мана бу радиоузел орқали ҳаммасини гапириб бер, тезроқ бўл!

— Диккат, диккат!— ховлиқиб, хириллаб гапира бошлади Хайитвой,— ўғрини кидираётганлар диккатига. Ҳозиргина қочган бола 12—13 ёшларда эди. Ўзи қорачадан келган, орик, бўйи мендан кўра новчарок. Кўзлари йирик-йирик, доим чакнаб туради. Бурни ангишвонага ўхшайди. Гапирганда тугилиб-тутилиб қолади. Устида оқ шойидан сорочкаси бор, шими йўл-йўл шерстдан, дазмолланмаган. Афти бошига бир ҳафтадан буён сув тегмаган бўлса керак, ҳаммаёғи кир ..

Хайитвой радиодан эълон бераётган маҳалда мен директорнинг кабинетига худди ўша директорнинг ўзи билан ёнма-ён ўтириб чойхўрлик қилмоқда эдим. Диванга ёнбошлаб олиб ўйланиб кетдим.

Нималар қилиб кўйдим ўзи? Уларнинг меҳнатига ёрдамлашиш ўринга ҳаммасини ишдан кўйдим-ку! Мана Хурсанали Шарафиддинович билан ёнма-ён ўтирибмиз, ўзи ёмон одамга ўхшамайди, анча меҳрибон, гапга тушунадиган кўринади... Эҳтимол, яхшиликчасига илтимос қилганимда мени бирон участкага агроном қилиб олган бўлармиди. Ишларим юришиб кетганда, ким билади, расмим газеталарда босилиб ҳам чиқармиди. Ана унда меҳрибон директоримиз Отажон Азизович ҳам, алгебра муаллимимиз Қобилов ҳам киши ўқимасдан туриб агроном бўла олиши, ўртоқларига ҳисобсиз фойдалар келтириши мумкинлигини ўз кўзлари билан кўрардилар... ҳа, бахтим кулиб боқай деб турган эди. Лекин афсуски, ишни ўзим бузиб кўйдим...

Секин ўримдан турдим-да, Хурсанали Шарафиддиновичнинг совиб қолган чойидан оч қоринга хўриллатиб бир хўпладиму, радиоузел ўрнатилган хонага кирдим. Хайитвой ўша ерда ҳамон кекирдагини чўзиб гапирар эди.

— Ма, қалпоғингни ол, бунақаси бизнинг мактабда ҳам тўлиб ётибди!— дедим-да, оёғининг тағига тап этиб ташладим.

Арзимаган бир нарса учун юзим шувут бўлиб қолди, энди бу ерда қолишим мумкин эмас эди. Болаларнинг ошхонасига кириб, қозоннинг бошига ўтириб олдим-да, лаззатли таомлардан тўйиб-тўйиб едим. Компот пиширишган экан, ундан ҳам икки стаканни пок-покиза уриб олдим. Кейин, ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак, яна йўлга равона бўлдим...

IV боб

ҲАШАРОТНИ КАЛТАКЛАШГА БУЮРДИМ

Кетяпман-кетяпман, на йўлнинг охири кўринади, на атрофда бирон кўққайган қулба. Ўннга қарасанг ҳам гўза, чапга қарасанг ҳам гўза. Бир маҳал бурилиб орқамга боққан эдим, назаримда, ҳозиргина мен босиб ўтган йўлларда ҳам гўзалар ўсаётганга ўхшаб кўринди. Сиз қанақалигингни билмайман-ку, лекин мен мана шунақанги поёнсиз далаларга чиққанимда яйраб, жоним танимга сиғмай кетади. Ундан кейин қорним тўйди дегунча, ашула айтиб юборадиган одатим ҳам бор. Шу пайтда қорин масаласида шикоятим йўқ ҳисоби. Ундан кейин атрофда: «Ҳой, Муллахошим, кулоқ ўзимизга ҳам керак»,—деб танбеҳ берадиган бирон кимса ҳам кўринмайди. Шартта ашулани бошлаб юбордим:

Хоҳ гўзам, хоҳ-хоҳ гўзам,
Ҳосили оппоқ гўзам,—

дейману, буралиб-буралиб ўйинга тушиб юбораман. Кейин икки қўлимни биқинимга қўйиб, эгилиб, гўзаларга салом бераман-да:

Хоҳ гўзам, хоҳ-хоҳ гўзам,
Ҳосили оппоқ гўзам,—

деб қуйлаб йўлда давом этаман. Қоронғи тушиб осмонда чарақлаб юлдузлар ҳам кўриниб қолди. Аммо ҳали айтганимдек, йўлнинг охиридан дарак йўқ.

Бир маҳал кўчанинг чап томонидан милтиллаб чирок ёруғи кўриниб қолди. Бориб қарасам, етмиш ёшларга кирган, оппоқ соқоли кўксига тушиб турган бир отахон ён-

бошлаб олиб хўриллатиб кўк чой ичяпти. Оёқ томонда — тошфонус, ўшанинг ёруғини кўрган эканман.

— Ассолому алайкум, отахон!— дедим чўзиб,— сув куюяпсизми?

— Ваалайкум,— отахон чордана куриб ўтириб олди,— кел, ўғлим, кел. Қани, берирок кел-чи, танимайроқ турибман. Қимнинг ўғлисан ўзи?

— Дадамнинг ўғлиман,— деб юборибман шошилиб.

Ҳаш-паш дегунча икковимиз ота-боладек бўлдик-қолдик. Отахоннинг исмлари Полвонтоға экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, Полвонтоға ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган экан. Менга ўхшаш эсли-хушли, гапга тушунадиган бир йигитга жуда-жуда ҳам зорикиб ўтирган экан. Хурсанд бўлиб кетганидан отахон мени обдан меҳмон қилди, кейин термосдан чой қуйиб бераётиб:

— Оббо ўғлим-эй, оббо тайлоғим-эй,— деб кўйди.

— Отахон, бу ғўзалар қайси колхозники?— секин мақсадга ўтдим.

— Колхозники эмас, совхозники. Олтинчи совхозники. Ўғлим, қани қандан ол, чой расми қанд билан ичилади.

— Отахон, совхозларингга агроном керак эмасми?

— Совхозга керак-керакмаслигини билмайман-у, аммо лекин бизнинг бўлимга агроном керак. Ўзимизнинг агроном областга кўтарилиб кетди. Умрингдан барака топкур кўп азамат йигит эди. Нима, даданг агрономми дейман?

— Дадам эмас, менинг ўзим агрономман.

— Нима?! Муштумдек бола-я!— Шундай деб отахон менга бошдан-оёқ разм солиб чикди. Мен кўлтиғимда турган қалпоқчамга «қалпоқчам сеҳрингни кўрсат», деб аста шивирладим-да, овозимни чиқариб:

— Отахон, мени чоғимда ёш бола деб ўйлаяпсиз шекилли? — деб шартта ўрнимдан турган эдим, Полвонтоғам мирзатеракдек бўйимни кўриб:

— Ёпирим-эй, ёпирим-эй!— деб соқолини чангаллаб, хангу манг бўлганча менга тикилиб қолди.— Ҳозиргина ёш бола эдинг-ку, ё туш кўраётибманмикин-а! Астағфирулло...

— Отахон, мен ўзи шунақаман,— дедим шошиб-пишиб,— бир қарасангиз ёш боладек, яна бир қарасангиз катта одамдек кўринаман.

— Ёпир-ей, ёпир-ей!— дерди отахон тинмасдан. У бир нафасдан сўнг ўзига келиб, «шундай қилиб, агрономман денг, ўғлим», деб сўради.

— Ҳа, отахон, агрономман.

— Бизнинг совхозга ишга кирмоқчи бўлиб яхши қилиб-сиз, ўғлим. Совхозимиз кенг, ҳаммага ҳам иш этиб ортади Фарғона томондан бўламан, дедингизми?

— Ҳа, Фарғона томондан бўламан.

— Ота-оналар ҳаётми?

— Ҳаёт, отахон, ҳаёт.

— Баракалла. Уларнинг даврида у ёқ-бу ёқни кўриб олганингиз маъкул. Мусофир бўлмасанг, мусулмон бўлмайсан, дейдилар кексалар. Эрталаб совхоз директорининг олдига ўзим бошлаб бораман. Фарғонадан мени қора тортиб кепти, ҳамшаҳарим бўлади, ишга олсанг ҳам оласан, олманг ҳам оласан, деб туриб оламан...

Ўша кечаси Полвонтоға билан даланинг ўзида ётиб қолдик. Ўзиям анчадан буён бунақанги хузури жон бўлмаган эди. Цемент ариқларда ҳайкириб оқаётган сувлардан эгаларга тараб қўйдик-да, ернинг ўртасига қилинган баланд супада чўзилиб ётдик. Олис-олисларда милтиллаб чироқлар ёнади, кўкдаги юлдузларни айтмайсизми, чарақлаб кўзни олай дейди. Ой бўлса тепамизга келиб аллақандай сарғиш, аллақандай кўкимтир нурлар сочади. Қалбимизда ҳеч тушуниб бўлмайдиган, шодликка ҳам, ғуссага ҳам ўхшамайдиган ғалати-ғалати ҳислар уйғотгандек бўлади. Сув ўз тилида бир нималар деб чулдурайди, чигирткаларнинг басма-басга қуйлаши, қурбақаларнинг пашша тута олмаганидан қимгадир шикоят қилаётгандек чўзиб-чўзиб қуриллаши — мана шуларнинг ҳаммаси менга, негадир, қишлоғимизни эслатиб юборди. Чалқанча тушиб, икки кўлимни бошим остига қўйганча юлдузлар чаманига маҳлиё бўлиб ётарканман, шу пайтда ойижоним, жондан яхши кўрган сингилларимни эслаб кетдим. Эҳтимол, бечора ойижоним сөчларини юлиб фарёд чекаётгандир, далама-дала, қишлоқма-қишлоқ бўзлаб мени ахтариб юргандир. Ойижон, ойижоним, мени ахтарманг, мени деб кўз ёшларингизни оқизманг. Ҳошимбойнинг ишлари беш, катта совхозга катта агроном бўлай деб турибди...

Ўйлай-ўйлай ухлаб қолибман.

Совхоз директори баланд бўйли, елкалари кенг, полвоннамо бир киши экан. Гапирганда овози худди хумнинг ичидан чиққандек гулдираб, жаранглаб эшитилади. Қулганда томни кўтариб юборгудек каттик кулади, юрганда уйнинг поллари лапанглаб кетади. Полвонтоға мени таништиргач:

— Ҳошимбой ҳали ёш, уни ўзинг тарбиянга оласан,— деб тайинлади совхоз директорига.

— Отахон, Сизнинг гапингизни ҳеч қайтаролмайман,— деди директор менга зимдан разм солиб, кейин менинг ўзимдан ҳам сўраб қўйди:— Қайси институтни битиргансиз?

— Агрономлик институтини.

— Қайси факультетини?

— Агрономлик факультетини.

— Яхши. Илгари ишлаганмисиз?

— Йўқ.

Акбар ака Носиров унақанги эзма директорлардан эмас экан, гапни чўзиб, мени ҳам, ўзини ҳам қийнаб ўтирмади-ю, шартта агроном қилиб тайинлади-қўйди.

Уша кун икковимиз унинг «виллис»га ўтириб, дала айландик. Тўртинчи бўлимга тайинланган эканман, ихтиёрида 1200 гектар пахта майдони-ю, 12 бригада. Акбар ака мени жамки бригада бошлиқлари, мен раҳбарлик қилишим керак бўлган одамлар билан бирма-бир таништириб чиқди. Миниб юрнинг деб, «ИЖ» маркали мотоцикл бериб, 120 сўм ойлик ҳам тайинлади.

— Энг муҳими, ўртоқ Рўзиев,— деди у таъкидлаб,— одамлар билан ишлаш. Агар кишилар билан яхши муомала қилсангиз, уларнинг қалбига йўл топа олсангиз иш ўз-ўзидан юришиб кетаверади. Тушунарлими?

— Тушунарли, ўртоқ Носиров!— дедим.

Мотоциклни олишга олиб қўйдим-у, лекин яшириб нима қиламан, ҳайдашни билмас эдим. Тўғри, дадамнинг мотоциклига уч-тўрт бор минганим бор. Ўт олдиришни, газ беришни, тезлигини ошириб, пасайтиришни ўшанда унча-мунча ўрганган эдим.

Уч кун мотоцикл минишни машқ қилиб, тўртинчи кундан бошлаб дала айланишга тушдим. Бу ернинг одамлари ажойиб кишилар экан. Қаерга бормай, ҳурматини жойига қўйиб, кутиб олишади. Чой, баъзан қозон осиб овқат ҳам тайёрлашади. Икки марта товук шўрва ҳам қилиб беришди. «Ароқ-пароқ ҳам ичасизми?» деб сўрашган эди, «тагин маст бўлиб қолиб алжиб ўтирмай» деб, «йўқ, мен ичкиликни ёмон кўраман», деб қўя қолдим. Гоҳида:

— Ўртоқ агроном, сизнингча, маҳаллий ўғитга суперфосфатни аралаштириб солган яхшими, ёки суперфосфатни селитра билан ташлайвераёликми?— деб сўраб қолишади.

Суперфосфат нимаси-ю, селитра нимаси, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. Илгари бунақанги гапларни ҳеч эшитмаган эканман. Лекин шундай бўлса ҳам сир бой бермайман:

— Шунинг ҳам сўраб ўтирибсизларми,— деб жўрттага баланддан келаман,— ким айтади сизларни Мирзачўлнинг машхур пахтакорлари деб, уят эмасми!

Айланиб юриб тўртинчи бригада даласида жанжал устидан чиқиб қолибман. Бўлим бошлиғи Ўрмон ака билан бригадир Рахимжон ака нима тўғрисидадир қўлларини пахса қилиб баҳслашмоқда эди. Мени кўриши билан бўлим бошлиғи:

— Ўртоқ агроном, Сиздан бир илтимосим бор,— деб қолди.

— Марҳамат,— мотоциклдан аста тушдим.

— Агар малол келмаса мана бу Рахимжонга, унинг аъзоларига компост тўғрисида бир гапириб берсангиз. Булар ҳалигача ҳеч нарса тушунишмас экан.

— Марҳамат,— дедим-да, у ёқ-бу ёққа қараб олгач, лекция ўқишга тушиб кетдим,— ўртоқлар, компост жуда фойдали ичимлик, уни асосан мевадан тайёрлашади. Меваларнинг хили қанча кўп бўлса, у шунча ширин бўлади. Бизнинг Фарғона томонларда компостни ўрик, шафтоли қоқи ва оличанинг қуруғидан тайёрлашади. Хуллас, компост ичмабсиз, дунёга келмабсиз...

Гапимни тугатмасимдан ўтирган одамлар шарақлаб кулиб юборишди. Қизикроқ гап айтган бўлсам керак деб, менинг ўзим ҳам кулавердим, роса кулишдик. Кейин билсам, ўша кунни обдан шарманда бўлган эканман. Гўнгни ачитиб тайёрланадиган компост билан мевалардан тайёрланадиган компотнинг фарқи бормасдан, роса алжибман, ўша кундан бошлаб тўртинчи бригада далаларига қадам босмайдиган бўлиб кетдим.

Қисқаси, мана шунга ўхшаш икир-чикирларни ҳисобга олмаганда ишларим кўнгилдагидек, кайфим чоғ эди. Қани энди директоримиз Отажон Азизовичми ёки менга икки баҳолар қўйишда ҳеч чарчамайдиган Қобиловми мана шу юришларимни бир кўришса-ю, ўқимасдан катта одам бўлиб олганимни, масъул ишда ишлаётганимни кўриб ўз айтганларига пушаймон бўлишса, деб ўйлайман.

Кунларнинг бирида меҳрибон ойижонимга, директоримизга алоҳида-алоҳида қилиб хат ёздим. Ойижонимга нима деб ёзганимни ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак. Отажон Азизовичга эса тахминан мана бундай деб ёзган эдим:

Мирзачўлнинг азамат пахтакорларидан Сизга оташин салом. Шунн ҳам айтиб қўяйки, Сиз ёлгончи бўлиб чиқдингиз, киши ўқимаса, ёшликда илм олмаса, алгебра, геометрия, она тилини пухта эгалламаса, агроном ҳам, инженер ҳам бўла олмайди девдингиз, ёлгон экан. Мана мен агрономман. Ишонмасангиз, шу хат билан юборган расмимга қаранг. Энди орденли бўлганимда учрашамиз.

Хайр. Салом билан агроном Хошимжон Рўзиев».

Хатни юборган куним эртасига иккинчи бригада ерларини айланиб нима қилишни, кимга қанақа буйруқ беришни билмай хунобим ошиб юрган эдим. Рахбар бўлсангу, ҳеч кимга ҳеч қанақа буйруқ бера олмасанг, бундан ҳам хунуги бўлмас экан. Демак, дейман ўзимга-ўзим, қишлоғимиздаги саводсиз агроном Анорбой тоға шунинг учун ҳам бўлар-бўлмасга бакиравераркан-да. Қўп бақирсанг, ёмон ишлаётганинг ҳам сезилмас экан. Бакироқларнинг ҳаммаси ҳам менга ўхшаб илмсиз, сеҳргарлик билан рахбар бўлган экан-да, деб ўйлайману, ишлаб турган кишиларнинг ёнига бориб бўлар-бўлмасга бакираман, шовқин соламан.

Лекин бугун кимга, нима деб бакиришни билмай гаранг эдим. Бир маҳал бригада бошлиғи Муродхон ака ҳаллослаганча келиб қолди.

— Ўртоқ агроном, ўртоқ агроном!— деди у ўпкаси оғзига тикилиб.

— Хўш,— дедим қовоғимни солиб, қошларимни пастбаланд қилиб.

— Мен сизни эрталабдан буён ахтариб юрувдим.

— Хўш? — деб пишқирдим яна.

— Гап бундай, ўртоқ агроном, гўзаларимизга ёппасига шира тушиб кетибди.

— Шира? Қанақа шира?!— деб бақирдим,— ёпишқоғидан тушибдимми?

Шундай дейман-у, лекин ўзим шира қанақа бўлишини ҳеч кўз олдимга келтиролмайман. Тўғри, илгари шира-пира деб эшитганим бор, лекин ҳеч кўрган эмасман.

— Маслаҳат берсангиз, қандай тугатсак экан?— деб сўради яна Муродхон ака.

— Қани, менга кўрсатинг-чи,— дедим ўзимни босиб. Бригадир келган томонга қараб кетдик. Боряпману, йўл-

Йўлакай қўлтиғимга қисиб олганим, сеҳрли қалпоқчамга «қалпоқчам, ёрдам бергини, ақл ўргатгини» деб шивирлайман.

«Ақл сеҳрга бўйсунмайди, ақлингга ақл қўшиб беролмайман, ўзимда ҳам шу курғурдан сал камроқ»,— дейди қалпоқчам.

— Бўлмаган гап, қўшасан!

— «Қўшолмайман. Илм, ақл деган нарсалар қални жиддли китобларда бўлади, доно кишиларнинг қалласида бўлади. Умрим бино бўлиб битта ҳам китоб ўқиган эмасман. Хат-саводим йўқ...»

— Мана кўринг, мана шу ғўзаларга шира тушган,— деб қолди Муродхон ака шу пайт катта пайкални кўрсатиб. Имиллашнинг пайти эмас эди. Бирон донороқ маслаҳат бермасам, бу ерда ҳам тўртинчи бригададагига ўхшаб обрўйим бир пул бўлиб қолиши мумкин. Лекин нима десам экан?

— Баргига тушибдими?— деб сўрадим гап орасида.

— Баргига тушмай, поясига тушармиди? — Кесатиб қўйдим бригадир.

— Менга қаранг, ғўзаларнинг тубидан ушлаб қаттиқроқ силкитсак шираси тўкилиб кетмасмикан-а?

— Ҳазилингизни қўйсангиз-чи, ўртоқ агроном.

— Ғўзанинг устидан челақлаб сув қуйсак, ширасини ювиб кетади-ку. Ҳа, албатта шундай қиламиз. Шундай!— дедим ховликиб.

Муродхон ака далани бошига кўтариб, хахолаб кулиб юборди. Демак, у мени ҳазил қиляпти деб ўйламоқда. Ҳазил бўлса бўла қолсин дедим-да, ўзим ҳам қикирлаб кулавердим. Жағларимиз қийшайиб қолгунча кулишдик. Кейин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Неча ишчингиз бор? — деб сўрадим.

— Эллик бешта, ўртоқ агроном.

— Ҳар биттасига йнгирма дондан тол новдаси кестининг ва бир соат ичида жамики ишчингизни мана шу ерга тўпланг!— деб буюрдим. Айтганимдек, бир соат ўтар-ўтмас 55 ишчи қўлтиғида бир дастадан новдаси билан ҳузуримга «кани, ишингиз бўлса буюринг», деб етиб келишди. Эгат оралаб пайкалга тушинглар, дедим.

— Энди ҳурматли ўртоқлар, шира тушган баргларни қалтаклайсизлар,— деб қўйдим гапимнинг охирида.

— Нима?— кўзлари жойидан чиқиб кетгудек бўлиб сўради бригадир.

— Гапни кўпайтирманг, буйруқни бажаринг!

— Ҳушингиз жойидами ўзи, ўртоқ агроном? Ахир бунда ғўзалар побуд бўлади-ку!

— Ғўза побуд бўлса, мен жавоб бераман, агроном жавоб беради, — деб бақириб юбордим тўсатдан. — Ширага қарши курашишнинг янги методи бўлади бу. Тушундингми? Замондан орқада қопсан, каллаварам...

Хуллас, буйруғимни ўтказмагунча кўймадим. Тўғри-да, гапимни гап қилолмасам бу ерда мен нима деб юрибман. Одамлар аввалига елка қисишиб, бир-бирларига қараб, ҳайрон бўлиб туришди-да, янги метод деганимни эшитиб, «чиндан ҳам бирон ҳикмати бўлса керак», деб ўйлашди шекилли, кўзларини чирт юмиб, ғўзаларни савалашга тушиб кетишди.

Бир маҳал, бундай қарасам, бир хил ғўзаларда битта ҳам барг қолмаган, тандир косовдек сўппайиб турибди, бир хилларининг боши синган.

— Эсингизна меҳнат, Эшвой! — дейди ишчилардан бири бош чайқаб.

— Нимасини айтасиз, Қобилвой, — дейди бошқаси ух тортиб, — янги метод шунақа бўлса... тавба.

— Аслида, агрономнинг ўзини тутиб олиб калтаклаш керак эди! — деди учинчиси.

Шу пайт орқа томондан машинанинг кетма-кет чалинган сигнали эшитилиб қолди. Қарасам, совхозимизнинг директори Носир ака тушиб келяпти.

— Ҳорманг, агроном, — деб кўл узатди у.

— Саломат бўлинг, — дедим янги метод ўйлаб чиқарганим учун гердаиб. Эҳтимол, мукофотга ҳам тақдим қилиб юборар, деб ич-ичимдан севишиб ҳам турибман.

— Нималар қилдиряпсиз?

— Ширага қарши курашяпмиз.

Директор одамлар ишлаётган жойга бериб, аввалига нималар бўлаётганига тушунмади шекилли, бирпас анграйиб турди. Кейин тўсатдан ҳар бир кўзи шокосадек бўлиб:

— Булар тентак бўлганми ўзи! — деб бақирди.

— Ўртоқ агроном буюрдилар, — тушунтирди бригадир.

— Агроном? Нима?! — Носиров шунақанги қаттиқ бақирдики, назаримда олис-олислардаги тоғлар ҳам ларзага келиб силкингандек бўлди.

— Ақлингиз жойидами ўзи, ўртоқ Рўзиев, — ўша вожоҳат билан сўради директор.

— Жойида, ўртоқ Носиров.

— Агрономимиз жинни бўлиб қолганга ўхшайди,— деди кимдир.

— Рост, ана, қаранглар кўзи ҳам бежо,— деди бошқаси.

— Ушланглар уни!— деб юборса бўладими Носиров.

Эллик беш киши тенгдан ғазабга келиб турган экан, ҳаммалари мужиб ташлагудек бўлиб менга ташланиб қолишди. Қани, ҳурматли дўстим, ўзингиз инсоф билан айтингчи, шундан кейин мен, нима қилишим керак эди. Албатта, бошимга қалпоқчамни кийиб хайр-маъзурни насия қилиб бўлса ҳам жуфтакни ростлаб қолишдан ўзга чора қолмаганди.

Ўша атрофда айланиб юрган эдим, қўлимга, нима бўлди-ю, битта газета тушиб қолди Унда ушбу эълонча босилган экан:

«Район милиция бўлими меҳнаткашларга шуни ёзиб билдирадими, бундан уч кун аввал тўртинчи совхоздан Ҳошимжон Рўзиев номли бир йигит қочди. Ўзини агроном қилиб кўрсатиб юрган бу шахс, аслида, шаҳар жиннихоналарининг биридан қочиб келган кимсадир. Бўйи теракдек новча, ўзи игна ютгандек озғин, юрганда бир оз оқсаб юради. Гапида маъно йўқ, ёш болалардек алжиб гапиради. Кўрган-билганлар бўлса милиция бўлимига хабар қилишини сўраймиз...»

Бу даргоҳдан ҳам тезроқ чиқиб кетиш пайига тушиб қолдим.

V боб

ҚОФИЯ ВОЗОРИ ҚАЙДАДИР

Санқиб юриб бир маҳал катта йиғин устидан чиқиб қолибман: тўй десам, тўйга ўхшамайди, мажлис десам, мажлисга ўхшамайди. Қолхознинг катта боғию одам демани ҳеч ерга сиғмай кетган. Гулзор ўртасига қўйилган сўриларда, атрофи гул билан ўралган супаларда кишилар тўп-тўп бўлиб гурунглашмоқда. Кимдир елпиб-елпиб барра гўштлардан кабоб пиширяпти. Новча бўйли бир одам ёнига бешта шогирдини олиб палов дамлаш билан овора. Нарироқда учта хотин куйиб-пишиб, пуф-пуфлаб тўрт кулокли сомса ёпмоқда, менга ўхшаш болалар физиллаб чой ташиб турибди. Ҳаммаси ясанган-тусанган, лабларида кулги десам кулгига, табассум десам табассумга ўхшамайдиган ғалати

ифода. Кимнидир кутишаётганга ўхшайди. Барчаси бетоқат, кўзи атрофда.

Аввало, бошимдан қалпоқчамни олмасдан туриб иссиқ-иссиқ сомсалардан тўйиб-тўйиб еб олдим. Кейин, қалпоқчамни олгач, олма дарахтининг шохига чиқиб олган олақўз боладан сўрадим:

- Бу ерда нима бўляпти ўзи?
- Хабаринг йўқми?— деди олақўз.
- Йўқ.

— Қани, оғайни, бу ёққа чикавер. Кейин ҳаммасини айтиб бераман.

Дарахтга чиқиб, жойлашиброк ўтириб олдим. Олақўз оёғини силкита-силкита тушунтира кетди:

— Бу ерда, оғайни, шеър базми бўлади, билдингми? Шаҳардан зўр шоирлар келган, билдингми? Улар чўлқуварлар билан каттакон учрашув ўтказади. Ҳозир меҳмонхонага тухум ютгани кириб кетишди, билдингми?

— Нега энди тухум ютишар экан?

— Нега дейсанми, тоза каллаварам экансан-ку, оғайни. Ахир тухум ютишмаса, овозлари яхши чиқмай шеърни паст-баланд қилиб ўқиб кўйишади-да. Ҳозир раисимиз ўша томонга тўрт яшик тухум олиб ўтиб кетди, билдингми?

Тўрт яшик тухумни эсон-омон ютиб олишса, роса шеърхонлик қизир экан-да, деб ўйладиму жойлашиброк ўтириб олдим.

Шу пайт боғнинг дарвозасидан бир йўла саккизта шоир бирин-кетин кириб кела бошладилар. Олдинда паст бўйли, дум-думалок, кўзойнак таққан эллик ёшлардаги бир шоир, унинг орқасидан қотмадан келган, сочларига оқ оралаб қолган, чўзиқ юзли яна бир шоир. Ҳаммасининг бошида мовут шляпа, ҳаммасининг эғнида кетворган костюмлар, учи ингичка туфлиларини айтмайсизми!

Дарвоза олдида кўринишлари билан колхозчилар ўринларидан туриб қарсақ чалиб юборишди. Мен ҳам, дарахт устида ўтирганим ҳеч эсимда йўқ, қарсақ чалмоқчи бўлган эдим, ушлаб турган шохим қўлдан чиқиб, гурсиллаб ерга йиқилдим. Хайриятки, ҳеч ким мени кўрмай қолди, бўлмаса роса кулги бўлармидим. Шеърхонлик бошланиб кетди.

Биринчи бўлиб ҳалиги катта шоир, оти Мамарасул Болта экан, ўша ўқиди. У пайтларда хотирам жуда ёмон эди, шеърни қаторма-қатор эслаб қололмадим, аммо мазмунини ҳалигача унутган эмасман.

Далалар, гўзал далалар, боқиб тўйиб бўлмас ҳуснингиз,

ранг-баранг тобланган атласингиз, гулдек яшнаган шу жа-
молингиз қалбимга ўт солар.

Далалар, кадрдон далалар. Баҳор таърифингиз бошласа
булбул, мадҳингиз тугамас кузда ҳам буткул. Кути бара-
кангиз тўкин шу қадар. Фаровон ҳаётда қайнаб-тўлибсиз,
ҳазина бўлибсиз, гўзал бўлибсиз...

Одамлар шеърнинг сеҳрига маҳлиё бўлиб, ишонсангиз
хайкалдек қотиб қолишди. Шунинг учун ҳам шеърнинг ту-
гаганини ҳеч ким сезмади. Фақат шоир ўрнига қай-
тиб ўтираётгандагина кишилар ўзига келиб қарсакни янгра-
тиб юборишди.

— Баракалло!

— Минг офарин!

— Шеър деган ана шундай бўлиши керак! — деган овоз-
лар янгради атрофда. Шу пайт колхозчилардан бири оти-
либ ўрнидан турди-да, шоирга яқинлашиб, елкасига бано-
рас тўн ёпди, бошига ҳуст нусха дўппи кийгазди, белига
жимжимадор гуллар тикилган қизил атлас белбоғ боғлади.

— Рухсат берсалар, — деди у тўлқинланиб, — колхозчи-
лар номидан бир табриклар ҳам қўйсам.

Шундай деди-ю, шоирнинг терлаб турган пешонасидан
чўпиллатиб ўпиб олди. Яна гуриллаб қарсак чалинди. Бу
гал мен ҳам, ёнгинамда оёғини солинтириб ўтирган олақўз
ҳам ўзимизни ушлаб туролмай, йиқилсак йиқилармиз-да,
деб қарсак чалиб юбордик...

Шоирлар тухумни кўп ютишган экан, шеърхонлик қо-
ронғи тушгунча давом этди. Мен эса биринчи шеърни эшит-
ганимдаёқ, шоирга кўрсатилган ҳурмату эҳтиромни кўриб
адоий тамом бўлган эдим.

«Ана ҳурмату, ана эъзоз, — дейман ўзимга-ўзим, — мен
бўлсам жонимши қийнаб агроном бўламан, деб қаёқдаги
ғалваларга қолиб юрибман-а. Мана, шоир бўлсанг бошқа
гап. Тўйиб-тўйиб тухум ютасан, китобларинг чиқади, сура-
тинг газетада босилади. Битта-яримта шеър ўқиб қўйсанг,
елканга банорас тўн ёпишади. Қарсаклар, офаринлар!
Йўқ. Йўқ! Мен ҳам шоир бўламан. Бўламан, албатта бў-
ламан».

Йиғин тугаши билан секин пастга тушдим-у, қалпоқчам-
ни бошимга илиб шоирларга қўшилиб олдим. Ахир шоир
бўлиш учун, унча-мунча уларнинг сирү асроридан хабардор
бўлишим, лоақал битта-яримтаси билан дурустроқ ошно
бўлиб олишим керак эди-да. Шоирлар, ишлари қистов экан,
колхозчилар ҳарчанд қисташса ҳам, тунаб қолишга кўнмай,

«Волга»ларга ўтириб, секин жилиб қолишди. Мен ҳам Мамарасул Болта ўтирган «Волга»га тушдим. Қарасам, бўш жой йўқ, шоирнинг тиззасига ўтириб кўя қолдим.

— Сайдулло, мен негадир оғирлашиб кетяпман,— деди Мамарасул ака бетоқат бўлиб. Қарасам, гап кўпаядиган, шунинг учун учовларининг тиззасига узала тушиб ётиб олдим. Машина текис йўлдан кушдек учиб борарди. Мен шоирликка оид бирор гап эшитиб қолармиканман, деб уларнинг оғзини пойлайман. Гапга қулоқ солиб ётиб, бир маҳал кўзим илинай деб қопти. «Шаҳар, шаҳар» деган сўзлар қулоғимга чалиниши билан сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. Минглаб чироқлар порлайди, кетма-кет липиллаб ўтаётган кўп қаватли уйлар, симда юрадиган шохли автобуслар, бирининг кетига иккинчиси тумшугини тираб бораётган ҳисобсиз енгил машиналар... Йўлақларга одам сифмайди, кўчаларнинг кенг ва яхлитлиги, шишадек ярақлаб турган асфальтлар — мана шуларнинг ҳаммаси завқимни ошириб, менинг ҳам қалбимга илҳом солгандек бўлди. Беихтиёр шеър ўқиб юбордим:

Кўчалар,
Оҳ бегона кўчалар,
Мунча силлиқсиз,
Мунча тиниқсиз.
Қалбимга яқин кўчалар,
Уйқум йўқдир кечалар...

Мен ўша куни Сайдулло аканикида ётиб қолдим. Лекин менинг юмшоқ диванда ҳузур қилиб, мириқиб ухлаганимни на унинг ўзи, на бола-чақаси билди. Эртасига эса шоирлик ҳаётим ўз-ўзидан бошланиб кетди. Олдинда ҳурматли ўртоқлар, мени шону шуҳрат кутарди.

Бунақанги катта шаҳарда биринчи бор бўлишим. Тўғри киноларда кўрганман, ўлка географияси китобида унча-мунча ўқиганман, одамлардан таърифини оз-оз бўлса ҳам эшитганман. Лекин, такрор айтаманки, бир-бирига ўхшаш бўлган ҳисобсиз кўчалари, бир-биридан шинам, бир-биридан гўзал, саришта хиёбонлари, санаб ҳисобига етиб бўлмайдиган соя-салкин боғлари бўлган бу азим шаҳарни биринчи бор кўриб турибман. Бир кун кечгача томоша қилиб роса маза қилдим. Музейларни, кинотеатрларни, кўғирчоқ театри, цирк — ҳамма-ҳаммасини кўрдим, деворларини кўларим билан силадим. Кечқурун шинам меҳмонхоналардан бирнга кириб:

— Жой борми, опажон? — деб сўрадим.

— Каттага йўк-ку, сенга йўл бўлсин,— деди коши мушукнинг думига ўхшайдиган новча бир хотин. Бўлмаса бўлмасин, дедиму қалпоқчамни кийиб ичкари кирдим. Бўш жойлар кўп экан. Биттасига ечиниб ётиб тонготгунча шеър машқ қилдим. Эрталабга якин ижод маҳсулим ҳам тайёр бўлди. Упкамни қўлтиқлаб редакциялардан бирига қараб югурдим. Эшигининг устига «Адабиёт, санъат бўлими» деб ёзиб қўйилган хонага «ассалому алайкум» деб кириб бордим. Хонанинг эгаси бошқа бир шоирнинг шеърини кўриб, сўзлашиб, чакчақлашиб ўтирган экан, менинг шеъримни кўлига олиб ичида, овоз чиқармасдан маза қилиб ўқиди. Аввал оёғимга, ундан кейин қорнимга, энг охирида бошимга назар ташлаб:

— Бўлмайди, ука,— деб қўйди.

— Нега энди бўлмас экан, бўлади,— дедим шошиб-пишиб.

— Бу шеър эмас, оддий гап-ку.

— Нега энди шеър бўлмас экан, ажойиб шеър бу!

— Шеърда қофия, вазн, турок деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ деган нарсалар бўлиши керак. Шеърингизда мен ўшаларни кўрмайпман.

— Бор, синчиклаб қаранг!— деб туриб олдим.

— Менга қаранг, ука, отингиз нима эди?

— Шоир Хошимжон Рўзи.

— Шоир Хошимжон Рўзи, Сизга маслаҳатим шуки, машқ қилинг, шеър машқ билан камолотга етади.

— Хўп бўлади,— дедим гапни чўзиб ўтирмасдан.

Шеърим ўтмади, баҳоси икки пул бўлди. Лекин мен умидсизликка тушганим йўк. Йўк, асло бундай деб ўйламанг. Умидсизлик менга бегона. Ойим сен тирмизак тегирмонга тушсанг ҳам тирик чиқасан, дер эди. Хақиқатни ҳам тўғри айтган экан. Нега десангиз, мен ҳар қандай қийинчиликдан ғам-ташвишсиз, бир хил, ўзим тенги болаларга ўхшаб йиғлаб-сиктаб ўтирмасдан осонликча чиқиб кетавераман. Бу гал ҳам шундай бўлди. Шеърим касодга учрагач, лаб-лунжимни осилтириб ўтирмасдан, қофия, вазн, турок сўроқлаб магазинларни кезишга тушдим.

— Опажон, сизда қофиядан борми?— деб сўрадим китоб сотиб ўтирган аёлдан. У шапалоқдек ойнага тикилиб, лабига қизил суртиш билан овора эди. Гапимни этишмади шекилли, «қофия борми?» деб сўрадим яна.

— Нима? — Юзимга қарамасдан сўради аёл.

— Қофия, шеърга ишлатиладиган қофия,— тушунтир-

дим,— жон опа, бўлса юз грамм топиб беринг. Жуда зарур бўлиб қолди.

— Унақа нарса йўқ бизда.

— Бўлмаса беш-ўнта вазн топиб беринг.

— Вазн ҳам йўқ.

— Туроқ-чи? Туроқ ҳам бўлмаса керак?— дедим кесатиб.

— Йўқ дедим-ку. Қанақа эзма боласан ўзинг. Сен сўраган нарсалар культмагда бўлади.

Культмагга борган эдим, хозмагдан сўраб кўринг дейишди.

Ўша куни мен бормаган магазин қолмади. Ҳатто бир оз қимматга бўлса ҳам ола қолай деб чайқов бозорига ҳам бирров тушиб чиқдим. Йўқ, анқонинг уруғи бўлиб кетган экан бу нарсалар, топилмади. Аламимдан кечаси қофия, вазн, туроғи бўлмаса ҳам шеърни шунақанги кўп ёздимки, кўрсангиз юрагингиз ваҳм олади.

Эртасига яна яхши умидлар билан редакцияга келдим. Кечаги одам ўрнидан туриб илиққина қарши олди:

— Хўш, машқ килдингизми?

— Бўлмасам-чи, **туни** билан ухламадим.

— Қани, шеърни олинг-чи.

— Марҳамат.

Жўра Жуман шеъримни маза қилиб ўқиғач, мийғида билинар-билинамас кулиб қўйди, кейин худди кечагига ўхшатиб, аввал оёғимга, кейин шу пайтда жуда очкаб, чулдураб нағма қилаётган қорнимга, энг охирида терлаб турган пешонамга назар ташлаб:

— Нечанчи синфда ўқийсиз, шоир?— деб сўради.

— Ўқишни тугатганман,— дедим шошиб-пишиб. Нега десагиз фалон синфда ўқийман десам, бор, аввал ўқишингни тугатиб кел, деб юборишидан кўрққан эдим-да.

— Қайси шоирни кўпроқ ўқийсиз?

— Ҳаммасини ҳам.

— Ҳамид Олимжонни ўқиганмисиз?

Қарасам, савол кетидан савол ёғилаверадиганга ўхшайди. Ёлғон гапириб қийналгандан кўра, рост айтиб саволжавобни қисқартириб қўя қолмоқчи бўлдим:

— Йўқ, ўқиган эмасман.

— Ғафур Ғуломни-чи?

— Унақанги шоирнинг шеърини кўрганим йўқ.

— Уйғунни-чи?

— Йўқ дедим-ку. Бизнинг қишлоқда унақанги шоир яшамайди.

Афтидан Жўра Жуман бугун савол бериш учун атайлаб тайёргарлик кўриб келганда ўхшайди. Етти ухлаб тушимга кирмаган шоирларнинг шеърларини, китобларини сўрайди. Бирига йўқ дейман, иккинчисига елкамни қисаман. Бир маҳал бундай қарасам икковимиз ҳам чарчаб, терлаб кетиб-миз. Ушанда ҳам тўхтамаймиз. Йўқ, деб елкамни қисаверганимдан бўйинларим оғриб, оёқда зўрға турибман. Чикиб кетмоқчи бўлиб юра бошлаган эдим:

— Тўхтаг! — деб колди Жўра Жуман.— Рус адабиётидан кўпроқ кимларнинг шеърини ўқийсиз?

— Нима?

— Пушкинни ўқиганмисиз?

— Йўқ.

— Лермонтовни-чи?

— Йўқ.

— Некрасовни-чи?

— Йўқ.

— Маяковскийни-чи?

Йўқ, дейман деб оғзимни очмоқчи бўлган эдим, ишонсангиз, тинкам қуригандан лабларимни қимирлата олмадим. Оғзимга толқон солгандек жимгина орқамга бурилиб эшик томон юрдим. «Тўхтаг», деган овоз эшитилди орқамдан. Тўхтадим.

— Кўнгилда шоир бўлишлик орзуси бўлса, ҳозир номларини тилга олганимиз шоирларнинг шеърларини кўпроқ ўқинг, ёд олинг. Хўпми?

— Хўп бўлади.

— Демак, келишдик. Шундайми?

— Шундай.

— Хайр.

— Саломат бўлинг,— дедим-да, шоирона юриш қилиб ташқарига чиқиб кетдим. Соф хаводан тўйиб-тўйиб нафас олдим. Маст одамга ўхшаб чалама-чатти кадам ташлаб юриб боряпман. Қаёққа кетяпман, нима учун кетяпман, рос-тини айтсам, ўзим ҳам билмайман. «Гапни қаранг-а? Ўқинг эмиш,— дейман ўзимга-ўзим,— нега ўқир эканман? Ўқийдиган бўлсам ўзимизнинг мактабда ҳам китоб тўлиб ётган эди-ку, ўша ерда ўқийверардим-да. Йўқ, мен ўқимасдан шоир бўламан. Шошмай турсангиз ҳали, хурматли Жўра Жуман, мен сизга шоир бўлганимни кўрсатиб кўяман. Сехр-

ли қалпоқчам омон экан, менга ёрдам беради, албатта ёрдам беради. Шундайми, қалпоқчам?»

— Шундай, — деган овоз эшитилди қўлтиғимдан.

— Ёрдам берасанми?

— Берганда қандок.

— Айт-чи, ишни нимадан бошлашим керак?

— Аввал меҳмонхонанинг ошхонасига кириб қорниги тўйғазиб ол, — деб маслаҳат берди қалпоқчам.

Ох, қадрдон қалпоқчам, жонимнинг хузури, маслаҳат-гўйим! Сен борсан, ғам-ташвишим йўқ, қорним тўқ, устим бут. Балли сенга, омон бўлгур қалпоқчам. Ана шундай ўй-хаёллар билан ошхонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

Уч-тўрт қушгача қилар ишмни билмай юрдим. Мен унақанги қимматли вақтини бекорга ўтказадиган болалардан эмасман. Бекор қолган қушларимдан фойдаланиб, Мирзачўлда танишганим шоирларнинг адресини аниқлаб, уйларига йўл олдим. Мақсад — улардан яхши шеър ёзиш йўллариини ўрганиш.

Сайдулло ака ўз шеърларини кўпроқ кечаси, шаҳар халқи оромли уйқуга кетган маҳалда, ҳаммадан яшириб ёзаркан. Шунақанги кўп ёзадики, баъзан тикилиб ўтираверириб зеркиб кетаман. Эркин Ҳамид бўлса сахар чоғида ёзаркан. Жўра Жуман ҳам шоир экан. Уч қушгача пойлаб бораман-у, қай вақтда шеър ёзишини ҳеч аниқлай олмайман. Кейин билсам, ишдан қайтгач, тўйиб ухларкан, сўнг ўрнидан туриб шеър ёзишга киришаркан. Тунов кун бир яхши шеъримни ёмонга чиқариб, ҳаммаёғига чизиб ташлагани учун мен ҳам унга жиндақ хазил қилиб қўйдим. Иш столининг устида турган бир тақсимча шоколадни покпокиза туширдим-да, қозонини аста бориб, қўшни хонада пишиллаб ухлаб ётган қизининг ёнига қўйдим. Шоир аста бошини кўтариб бундоқ қараса — тақсимчадаги шоколад йўқ.

— Ойисен, шоколадни олиб қўйдингми? — деб сўради у.

— Йўқ, — деди хотин, кейин «вой ўлмасам, шоколадни қизингиз ебди. Дилбар, қуриб кетмагур, тур ўрнингдан», деган овоз эшитилди. Жўра Жуман ҳам югуриб ўша хонага кирди-ю, қизининг қўлларидан тортиб уйғота бошлади.

— Озрок есанг бўлмайдимиз? — сўради уйқусираб турган қизидан.

— Нимани? — деди қизи.

— Яна тағни нимани дейди-я,

Эр-хотин тагин кизимизга зарар қилмасин, деб ошхонадан икки банка катиқ олиб чиқишди.

— Ич!— деди шоир банкани кизининг қўлига тутқазиб.

— Ичмайман, ада!

— Ичасан.— Шундай деб Жўра Жуман нима иш биландир ташқарига чиқиб кетди. Тагин зарар қилмасин деб банкалардаги катикни ўзим ичиб қўя қолдим.

Шундай қилиб десангиз, шоирларнинг хаётига аралашиб кетган эдим. Аммо харчанд кидирсам-да, уларнинг уйидан на кофия, на туроқ, на вазн топдим. Ғаладонни титкилаб кўрдим, шкафларини бирма-бир очдим, китобларнинг орасини варақладим — йўқ, ҳеч жойда йўқ. Қунларнинг бирида Сайдулло аканинг диванида ёнбошлаб унинг шеър ёзишини томоша қилиб ўтирган эдим. Бошимга ажойиб бир фикр келиб қолди. Сайдулло ака шеърини ёзади, ёзади-да, коғоз тўлганда уни гижимлаб деразадан ташқарига иргитади. Ўша шеърлардан бирини олиб кўрсам, назаримда, кофия, вазн, туроғи бор шеърларга ўхшаб кетди. Нега у бу шеърни ташлаб юборади, ахир унга керак бўлмаса, менга керак-ку, кофия тополмай гаранг бўлиб юрибман-ку, дедим-да, шеърни олиб ўз кулбамга — мехмонхонага қайтдим. Кечаси билан ухламай окка кўчирдим, эрталаб оёқни қўлга олиб редакцияга югурдим. Жўра Жуман шеъримни ўқиб ўз одатига кўра аввал оёғимга, кейин қорнимга, энг охирида пешонамга боқиб:

— Қани, қўлни бериинг, бир табриклаб қўяй! — дедизавқи ошиб.— Меҳнат қилганингиз шундоққина кўриниб турибди.

— Ҳа, шеър ёзиш қийин экан,— дедим талтайиб.

— Охирги тўртлик бир оз сустрок, лекин тузатса бўлади, менинг ўзим тузатарман. Сиз бораверинг.

— Демак, шеърим газетада чиқадими?

— Чиқади.

— Расмим-чи, расмимни ҳам босасизми?

— Нега энди расмингизни босар эканмиз?

— Ахир ойим, йўқ... директоримиз Отажон Азизович кўрсинлар дедим-да... Ҳа, майли. Демак, шеърим босилди, шундайми?

— Навбатдаги сонларнинг бирида беришга ҳаракат қиламан.

О, ўша кунни менинг қувонганимни айтсангиз. Кўчада кетяпману, сакраб-сакраб ўйинга тушаман, ашула айтаман, дўшпиларимни осмонга отаман, югураман-еламан.

— Ҳой бола, жинни-пинни бўлиб қолдингми?— деди бир одам билагимдан ушлаб.

— Шеърим чиқяпти, амакижон, шеърим!

— Шеъринг чикса, сал у ёқ-бу ёққа қараб юр-да.

— Иложи йўқ, амакижон, иложим йўқ.— Шундай дейман-ку, сакраб-иргишлаб йўлимда давом этаман.

Ўша кундан бошлаб ишларим юришгандан-юришиб кетди. Биринчи шеърим босилиб чиқиши билан мазахўрак бўлиб олдим-да, бошқа шоирларнинг гижимлаб ташланган шеърларини ҳам редакцияга кетма-кет келтириб беравердим. Шунини ҳам айтиб қўяйки, газеталарда шеър учун катта пул тўлашар экан. Пулим ҳам анча кўпайиб (ресторанларда яширинчасига овқат ейиш жонимга тегиб юрган эди) очиқчасига, одамлардек пул тўлаб керилиб ўтириб овқатланиган бўлдим.

Ўша қувончим ичимга сиғмай юрган кезларда, негадир, дўстим Орифни тез-тез хотирлайдиган бўлиб қолдим. Рост, у менга кўп яхшиликлар қилган эди. Одамгарчилик қилувди. Мен-чи? Мен уни хафа қилдим, бегуноҳ калтакладим, жонига озор бердим... Хат ёзиб, ундан кечирим сўрашга жазм қилдим. Мана ўша хат:

«Дўстим, Орифбой!

Салом, саломатмисан? Ишларинг жойидами? Умуман олганда, меники ҳам чакки эмас. Энди сенга айтадиган гапим шундан иборатки, жон дўстим, мени кечир. Қаршингда бошимни эгиб турибман. Истасанг, юзимга тарсаки торт, истасанг, калламга мушгла. Аммо кечир, кечир мени. Қалай, яхши юрибсанми? Ўқитувчимиз Қобилов-чи, Отажон Азизович-чи? Уларга айтиб қўй, мен ҳозир катта шоир бўлиб кетганман. Шеърларимни газеталардан ўқиб туришган бўлса керак. Ўша Ҳошимжон Рўзи деган шоир мен бўламан. Узлари ҳам энди уялиб қолишгандир; баттар бўлишсин. Бундан сўнг ҳеч кимга ўқимасанг, уй вазифаларини бажармасанг одам бўлмайсан, деб айтишмайди.

Сингилларим Ойшахон, Донохонлар-чи? Уларни мактабдан қайтишаётганда ҳеч ким урмаяптими? Агар битта-яримтаси шундай қилса, айтиб қўй, борганимда мижиқлаб ташлайман.

Ойшжонимни ҳам соғиндим. Кечалари тушимга киради. «Болагинам, ўзимнинг шумшугим, қаёқларда юрибсан, қорнинг очмадими, устинг йиртилмадими?»—деб бошларимни

силайди. Урнимдан турсам атрофимда ҳеч ким йўқ, ўтириб олиб йиғлайман.

Азиз дўстим, сендан кечирим сўраб қоламан. Айтгандай, ҳалиям футбол йўнаб турибсизларми? Менинг ўрнимга капитанликка кимни сайладиларинг? Фуломними? Унинг зарби зўр-ку, аммо оёқни чалиш одати ёмон-да... Мени кечир, хайр.

Салом билан шоир Ҳошимжон Рўзи»

Хатни жўнатиб, елкамдан оғир тоғ қулагандек енгил нафас олдим. Нега десаингиз, унинг олдида ўзимни айбдор ҳисоблаганимдан виждоним азоб чекиб юрган эди-да. Ўзи шу виждон азобидан оғирин бўлмас экан.

Ўша кунини редакцияга сўнгги шеъримни олиб бордим. Хонага шундоқ қадам босишим билан Жўра Жуман: «Жуда вақтида келдингиз-да»,— деб қарши олди.

— Тинчликми ўзи? — негадир хавфсираб колдим мен ҳам.

— Тинчлик. Сиз ўтириб туринг. — Шундай деб Жўра Жуман ташқарига чиқди-ю, зум ўтмай ўзи билан Сайдулло ака, Эркин Ҳамид, Тошқин Обид, Зоҳид Тўхта деган шоирларни эргаштириб кирди. Уларнинг ҳаммасини танийман. Бир ёклама бўлса ҳам дўстона алоқа боғлаганмиз, орамиздан қил ўтмайди, борди-келдимиз бор. Қофия, вазн, туроқларини мендан беркитиб ишлатадиган шоирлар мана шулар бўлади.

— Бизнинг газетада босилган «Она ўлка» номли шеърини ўзингиз ёздингизми?— сўради Жўра Жуман менга юзланиб.

— Ўзим ёзганман.

— Ёлғон,— деди Сайдулло ака ўрнидан туриб,— бу шеър меники бўлади, мана оригинали.

— «Пахтакор, сени куйлайман» сарлавҳали шеърини ҳам ўзингиз ёзганмисиз?— яна сўради Жўра Жуман.

— Бўлмасам-чи?!— дедим овозни бир парда юқориладиб.

— Бўлмаган гап,— шундай деб Эркин Ҳамид менга қараб бостириб кела бошлади,— бу шеърни мен ёзганман ҳа, мен ёзганман.

Қарасам, ишнинг кети хуноқ бўладиган. Ўзлари гижимлаб ташлаган, ҳечам кераги бўлмаган шеърларидан унча-мунча фойдаланганим учун мени ўртага олишмоқчига ўх-

шайди. Бошимга калпокчамни кийиб секин жўнаб қолдим.
Оркамдан:

- Сехргар!
- Плагиатор.
- Шеър ўғриси.
- Уятсиз.
- Техникхўр.
- Ишёкмас.

— Дангаса,— деган кишини унча хурсанд қилмайдиган, йўгон-ингичка овозлар анча вақтгача эшитилиб турди. Кўчага чиқиб бежавотир жойга бориб олгач, қўлимни оғзимга карнай қилиб адабиёт бўлимнинг деразасига қараб кичқирдим:

— Ўзларинг-чи, ўзларинг! Магазинга келган кофия, вазн, туроқларни бизга ўхшаганларга бир грамм ҳам бермасдан олиб қўясизлар-ку! Уят эмасми!

VI боб

ХАЙР, АМАКИЛАР

Шоирлик оламидан эсон-омон қувилгач, меҳмонхонанинг чойшаб, болиш, кўрпа сингари майда-чўйдалари сақланадиган омборида уч кечаю уч кундуз кимирламай ухладим. Қиладиган ишим, ҳасратимни айтиб кўнгил ёзадиган бирон меҳрибон кишим йўқ эди. Ўз ёғимда ўзим ковурилиб, ўйлаб, ширин-ширин хаёллар суриб ётавердим. Тўрт кун деганда ўрнимдан туриб, бирон ишнинг бошини тутгунча эрмак бўлар-ку, дея меҳмонхонанинг администратори, қоши мушукнинг думига ўхшайдиган Эътибор Умаровадан ўч олишга тушдим. Нега десангиз, бу хотин пора олишда устаси фараиғлардан. Меҳмонхонада бўш жойлар тўлиб ётган бўлишига қарамай:

— Афсуски, бўш ўрин йўқ,— деб безрайиб тураверади.

— Жон апа, узокдан келганмиз, ҳеч бўлмаса иккита ўрин топиб беринг,— деб ёлворишади меҳмонлар.

— Икки-уч кунсиз иложим йўқ,— дейди администратор. Икки-уч кун дегани — икки-уч сўм чўзинг дегани. Меҳмонлар гапнинг маъносига тушунса, албатта енг учиди уч-тўрт сўм узатишади. Шундан кейин Эътибор Умарова:

— Шарифа,— деб кичкиради кассирга,— меҳмонларга чек ёзиб бер, тўртинчи хонада бўш ўрин борга ўхшайди.

Хуллас, бу Эътибор Умарова деганлари бориб турган

порахўр. Бир варақ қоғозга: «Эҳтиёт бўлинг, бутун ишларингизни бир ҳафтадан буён формасиз милиционер кузатиб юрибди...» деб ёздиму, сездирмасдан чўнтагига солиб қўйдим. Бирпасдан сўнг қоғозга кўзи тушиб опанинг қошлари мушукнинг думидек ўйнаб кетди, кўзлари ола-кула бўлди. Ховлиққанча директорнинг олдига кирди. Кейин директор икковлари худди қувлашмачоқ ўйнаётгандек кетма-кет югуриб чиқишди-да, кассир Шарифа опанинг қулоғига нималарнидир шивирлаб, ранги қутлари ўчганча, совуқ урган помидордек гезаришиб, пастга тушиб кетишди.

Ўша куни меҳмонларнинг рўйхати қайтадан кўриб чиқилди. Формасиз милиционерни тополмай, назаримда, роса хуноб бўлишди ҳам. Опа кимдан пул олган бўлса, ҳаммасига, бир сўм олганига икки сўмдан, икки сўм олганига тўрт сўмдан қилиб қайтариб берди. Кечгача ҳаллослаб, оёғи куйган товукдек ҳар томонга зир югуриб, адоёи-тамом бўлди. Унинг бу кулгили аҳволини кўриб ич-ичимдан қулдим. Шу баҳона бўлдию кўнглимдаги ғашлик тарқаб, сен кўр-мен кўр бўлдим-кетдим.

Ташқарига чиқсам, меҳмонхона олдидаги майдончага одам деган сизмай кетибди, игна ташласанг ерга тушмайди. Каттаю кичик бир-бирини итар-итар қилиб ўртага интилади. Суриштирсам, машхур сайёҳлар Власов билан Петров деган одамлар келишган экану, кишилар ўшалар билан кўришиш, қўлларини сикиб сўрашиш умидида бир-бирларини уриб-суриб ўртага интилаётган экан.

Нихоят, икки сайёҳ одамлар тўдасидан ажраб меҳмонхона томон юра бошладилар. 24-хонага кириб, дам олишмоқчи шекилли, ечиниб, юмшоқ кўрпалар, парёстиклар тўшалган каравотларга чўзилишди.

Қалпоқни кийиб секин хузурларига кириб бордим-да:

— Салом, амакилар,— деб қўйдим. Власов амаки у ёқ-бу ёққа қараб:

— Гапирдингизми?— деб сўради шеригидан.

— Йўқ, қорнинг қулдурагандир,— деб қулди Петров амаки.

— Гапирган менман!— дедим яна. Икковлари ҳам ётган ўринларидан туриб, елкаларини қисганча бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Сен кимсан, ўзи?— сўради бири.

— Мен машхур ўзбек сеҳргари Хошимжон Рўзи бўламан.

— Қандай қилиб сеҳргар бўлдинг?

— Бўлдим-да...

— Мумкинми, сирларингдан биз ҳам хабардор бўлсак? Зора Жанубий Африка ўрмонларидаги йиртқич хайвонлар билан олишаётганимизда сеҳргарлик кўл келиб қолса.

Ростини айтсам, шу саволни кутиб турган эдим, ха, ха, худди шу саволни. Бундан бир неча кун аввал газетада бу икки сайёҳ ҳақида мақола ўқиганимда уларга хавасим келганидан кўзларим чакнаб кетганди. Ўшалардек кўркмас, ўшалардек жасур сайёҳ бўлишни орзу қилиб кўнглимга тугиб кўйгандим. Жаҳонда булар бормаган мамлакат қолмаган, улар босиб ўтган йўл шунчалик узунки, бир олим ҳисоблаб чиқаман деб, ақлдан озиб қолган. Улар ўз кўрган-билганлари ҳақида шунақанги кўп китоблар ёзишганки, ўқиб чиқиш учун нақ ўн беш йил керак бўлади. Улар тезоқар тоғ дарёларидан қулоч отиб сузиб ўтишган, денгизларда совуқ бўронларда қолишган, Африка ўрмонларида йиртқич шерлар билан яккама-якка олишганлар, ёввойи одамлар билан бир кўрпада ухлаб қолган пайтлари бўлган. Ҳар биттаси ўн метрдан келадиган бўғма илонлар билан омонсиз жанглар бўлган, ха, ха, булар чакана одамлар эмас. Уларга ҳамроҳ бўлсам обрўйим чакки бўлмайди, минглаб газеталарда расмларим босилади, номим тилларда дoston бўлади. Шоирлик эса... турган-битгани меҳнат, машаққат, уйқусиз тунлар экан, керак эмас, нима қиламан бошимни қотириб. Яхшиси, сайёҳ бўламан, Магелланга ўхшаб ёввойи одамлар билан қилич яланғочлаб жангга тушман, найзавозлик қиламан. Робинзон Крузога ўхшаб оролларда ҳаёт кечираман, ёввойи хайвонларни ўргатаман.

— Агар мени ўзларингга шерик қилиб олсаларинг,— дедим бир оз жимликдан сўнг,— сеҳримдан сизларни хабардор қиламан, қалпоқ учовимизники бўлади.

— Бажону дил,— деди Власов амаки,— лекин бунинг учун баъзи бир тайёргарликдан ўтиш керак-ку, ўртоқ Хошимжон Рўзи?

— Бажону дил,— дедим мен ҳам.

— Аввало географияни яхши билиш керак.

— Мен уни сув қилиб ичиб юборганман.

— Жуда соз. Рухсат берсангиз, баъзи бир саволларим бор.

— Марҳамат.

— Қани, мана бу картага яқинроқ келиб, дунёдаги энг кичик кўлни кўрсатиб беринг-чи.

Картага шунча тикилсам-да, ҳеч қандай кўл тополмадим. Шундан сўнг бошимни кўтариб:

— Бу ерда кўл йўқ, қуриб қолганга ўхшайди,— деб кўя қолдим.

— Эҳтимол Қани айтинг-чи, дунёдаги энг катта кўлнинг номи нима?

— Хотирам ёмон, помларини эсимда олиб қололмайман,— дедим шошиб-пишиб.

— Шундайми? Географияни сув қилиб ичиб юборганман дедилар-ку?— сўради Петров амаки қулимсираб.

— Географияни яхши биламан-у, картага тикилсам кўзим жимирашиб кетади-да,— деб тушунтирдим.

Власов амаки ўрнидан туриб енгилроқ кийинди-да, столга жойлашиб ўтириб олди, кетма-кет саволлар бера бошлади. Мен ҳам ўйлаб-кетиб ўтирмасдан шартта-шартта жавоб қайтаравардим.

— Бўлмаса, марҳамат қилиб айтсинлар-чи, Африка қитъасида неча хил халқ яшайди?

— Ҳали айтдим-ку, хотирам ёмон деб, эсимдан чиқиб қолган.

— Ҳаммасини эсан чиқара бериш яхши эмас,— норози бўлиб деди Власов амаки,— бўлмаса бошқа савол бераман. Айтсинлар-чи, сиз билан биз яшаб турган Ер неча ёшга кирган?

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман.

— Арабистондаги энг катта чўлнинг номи нима?

— Ҳали у томонларга борганим йўқ.

— Жанубий Америка ўрмонларида яшайдиган энг катта қушнинг номини айтиб беролмайдиларми?

— Йўқ, айтиб беролмайман.

— Индонезияда неча орол борлигини сўрасам, жаноби сеҳргарни хафа қилиб қўймайманми?

— Хафа бўламан, бошқасини сўранг.

— Дунёдаги энг баланд шаршара қайси мамлакатга жойлашганлигини сўрамоқчи эдим?

— Ий-е, амаки, сиз айтганлар ҳаммаси ребус-ку. Мендан география тўғрисида сўранг-да.

— Марҳамат, бошқасини сўрашим мумкин. Қани, айтсинлар-чи, Атлантик океанининг энг чуқур жойи неча метр?

— Ўлчаб кўрганим йўқ.

— Ер юзида қанча аҳоли яшайди?

— Юз миллион!— дедим ниҳоят аччиғим чиқиб.

— Ўх-хў, жаноби сеҳргар, ер юзи аҳолисининг қолган-

ларини нима қилдингиз, ё аллақачон ойга кўчириб юбордингизми?

— Ха, ойга кўчириб юбордим.

— Хурматли Хошимжон Рўзи, география илмидан хабарингиз йўққа ўхшайди-ку?— деб сўради ҳалидан буён каравотда чалқанча ётиб савол-жавобларимизни маза қилиб эшитаётган Петров амаки.

— Илмим бўлмаса ҳам, ҳамроҳ қилиб олаверинглар,— деб туриб олдим,— бир кун нафим тегиб қолар ахир.

— Илмсиз ҳамроҳнинг кераги йўк!— деди сайёҳлардан бири.

— Нега энди керак бўлмас экан?

— Чунки машинамизга ортиқча юк бўлади. Сизнинг ўрнингизга Ўрта Осиё тоғларида яшайдиган ёввойи қўйларнинг терисидан олиб кетсак... ўша фойдалироқ.

— Хеч бўлмаса чой-пой қайнатиб бериб турарман,— дедим шаштимдан тушиб.

— Илтифотингиз учун ташаккур! Шундай қилиб сеҳрингизни бизга айтмайсизми?

— Афсуски, айтолмайман.

— Бўлмаса, хайр.

Икковлари билан дўстона хайрлашиб унча хафа ҳам бўлмасдан, унча хурсанд ҳам бўлмасдан, хар қанча илтимос қилсалар ҳам сеҳримни айтмай, юзимни кўрсатмай ташқарига чиқиб кетдим.

— Хайр, амакилар! — деб қичқирдим коридордан туриб.

Кўчага чиқиб тўйиб-тўйиб нафас олдим. Савол-жавоб маҳалида терга тушиб кетган эканман. Рўмолчамни чиқариб юз-бошимни артдим. Кейин «Шоликор» стадиони томон йўл олдим. Айтгандек, Сизга айтаман деб бутунлай ёдимдан чиқиб қолипти. Шаҳарга келганимдан буён тез-тез футболчилар билан учрашадиган одат чиқарганман. Авваллари ҳам бу ўйинни жону дилимдан яхши кўрардим. Ўзимизнинг мактабдаги команданинг капитани эдим. Бу ерда футболчилар шунақанги кўп эканки, ўйинлар шунақанги тез-тез бўлиб турар эканки, гоҳида қайси бирига боришни билмай бошим қотиб қолади.

Шундай қилиб «Шоликор» стадиони томон секин йўл олдим. Борсам, аллақачон одам ҳеч ёққа сиғмай кетибди. Аммо ўйин ҳали бошланганча йўк. Биринчи қатордаги ҳукумат арбоблари учун ажратилган юмшоқ ўринлардан бирига ўтирмакчи эдим, қарасам дарвозанинг шуидоккина ёнидаги ҳалиги дублёрлар ўтирадиган узун скамейка бўш,

Ўша ёққа ўтиб кета қолдим. Ўйин ишқибозларининг баҳшашуви барала эшнтилиб турибди.

— Менимча, бугун «Шоликор» ютади.

— Туновги ўйини бўлса, икки дунёда ҳам ютолмайди.

— Вильгельм Қодировнинг ўйинлари жуда сусайиб кетган-да.

— Бўлмаган гап, тўпни узоққа аниқ тепишда унинг олдига тушадигани йўқ.

— Теодор Рахимов-чи, ишқилиб бугун чиқсин-да.

— Ҳаммаси чиқмаса ҳам, Геннадий Супаницкий чиқса бас.

Хуллас, ана шунга ўхшаш баҳслар ҳеч тўхтамас эди. Ўйин бошланиши билан меҳмонлар дарҳол ҳужумга ўтишди-да, командамизни доғда қолдириб, дарвозамизга бошлаб тўп уриб кўйишди. Шундан кейин ўйин демагани шунақанги қизиб кетдики, шунақанги қизиб кетдики, агар менга ўхшаб яқинроқдан кўрсангиз, хайратдан оғзингиз очилиб қолган бўларди. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги шиддаткор ўйинни илгари ҳеч кўрмагандим. Меҳмонларнинг химояси жуда зўр экан, ҳужумчиларимизнинг қилган ҳаракатлари бефойда кетаверди. Ўн минут чамаси тўп қўлдан-қўлга ўтиб турди-да, ниҳоят меҳмонлар уни усталик билан олға суриб кетишди. Чап қанот химоячиси олисдан туриб ўнг қанот химоячисига узатди. У бўлса тўпни ҳаволатиб, марказий ҳужумчига оширди. Марказий ҳужумчи умуман бизнинг йигитларга қараганда чакконрок экан, кучли бир зарб билан бу тўпни ҳам эсон-омон тўрга жойлаб кўйди. Ишқибозлар бетоқат бўлиб:

— Геннадий, жон койитиб ўйнасанг-чи!

— Теодор, розга ўхшаб лапанглаб юраверасанми!

— Ёқубов, эпласанг майдонга чиқкин-да, шарманда қилдинг-ку!— дея ҳар томондан қичкириб, хуштаклар чала бошлашди. Меҳмонларнинг тўпни узатиш санъати бизникига қараганда киттак бўлса ҳам юқори экан. Буни мен учинчи тўпни киритганларида пайқаб қолдим.

Томошабинларнинг ҳафсаласи пир бўлди, кўплар ўринларидан туриб, қўлларини умидсиз силтаганларича аста-секин жўнаб қолишди. «Шоликор»нинг ютқизиши аниқ бўлиб қолган эди. Агар ютқазса, ўз-ўзидан тўртликдан тушиб қолади. Э-воҳ, қанча меҳнат қилишган эди-я, аттанг! Қандай қилиб қалпоқни бошимга кийиб майдонга тушиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ҳали шошмай туринглар, ҳурматли меҳмонлар. Биз сизларга осонликча ютқазиб

кўймаймиз, «Шоликор»нинг кимлигини кўрсатиб кўямиз, бу ерда сал кам ўз минг томошабин бекорга ўтирганимиз йўк. Ўз командамизни ғалаба билан табриклаш учун келганмиз, ха, ха, шошмай турсинлар хали!

Майдонга тушдим, тўпни қўлтигимга қисиб меҳмонларнинг дарвозаси томон ташландим. Одамларнинг назарида тўп ҳавода илон изи ясаб, ўйинчиларга чап бериб, учиб бораётгандек, аслида эса уни мен кўтариб боряпман. Орқамдан ҳаллослаганча Геннадий келарди. Дарвозага йигирма метр чамаси қолганда тўпни секин кўйиб юбордим... Оҳ, Геннадийнинг, ўзимизнинг Генканинг зарбини бир томоша қилсангиз эди, бир томоша қилсангиз эди...

Стадионда кийкирик, ура, яшасин Супаницкий деган садолар янгради. Одамлар жонланиб кетди, ҳаммасининг кайфияти кўтарилди. Худди шу пайтда, янграб турган кийкирик садолари остида мен яна бир усталик ишлатдим. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни ерга кўйиб кучлироқ зарб билан тепиш мақсадида орқага тисарилган эди, юғуриб бориб тўпни илиб олдим-да, шу атрофда ўралашиб юрган Ёқубовнинг оёғига ташладим.

— Удар!!!— деб қичқирди одамлар. Чиндан ҳам кучли зарб бўлди. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни илиб олмоқчи бўлиб икки қўлини олга чўзганча қиялаб сакраган эди, тўпга етолмади-ю, аммо ўзи худди сувга сакраган бақадек шалоплаб ерга йиқилди.

Афсуски, гапга унча чечан эмасман. Бўлмаса Сизга бу ердаги шодлик-хуррамликни, кулоқларни қоматга келтирувчи бахтиёр кийкирикларни, осмонга минут сайин учурилаётган тўп-тўп қаптарлар — ҳамма-ҳаммасини таърифлаб берган бўлардим.

Шу пайтда, негадир мен ўзимни жуда ғалати ҳис қила бошладим. Ахир мен ўз халқимга, кўриб турганингиздек, шодлик, қувончлар келтирдим-ку! Аҳмоқ бўлиб қаёқдаги ишларни орзу қилиб юрибман-а, ўзимни ҳам, ўзгаларни ҳам қийнаб юрган эканман. Демак, меннинг ўрним мана шу ерда, стадионда экан. Худди шу ерда, устига ажриқ қопланган шу юмшоқ майдончада мен фойдали киши бўла олар эканмай. Бир умр футболчи бўлиб қолганим бўлсин. Эшитяпсизми, ҳурматли Отажон Азизович, Сиз ҳам кадрдон ўқитувчим Қобилов, билиб қўйинг, мен футбол оламида шухрат қозонмоқчиман...

Белни маҳкам боғлаб яна ишга киришиб кетдим. Зум ўтмай тўпни яна илиб олдим, саккиз йил футбол ўйнаб,

саккиз йил муттасил югуриб, дарвозага биронта ҳам тўп кирита олмаган Акмал Лазизхўжаевнинг оёқлари остига ташладим. Тўп киритишнинг гаштини бу бечора ҳам бир суриб кўрсин дедим-да. Шундан кейин командамизнинг ўн бир ўйинчисига иккитадан, чаққонроғига учтадан тўп ташлаб бердим. Хисоб бизнинг фойдамизга 24—3 бўлган эди. Ўйин асосан меҳмонлар дарвозаси олдида бўлди. Бизнинг дарвозабонимиз Юра Кукурузников зерикканидан дублёрдаги бир йигитни чақириб, кўк чой ичишиб, шахмат ўйнаб ўтиришаверди. Стадион эса ҳамон булоқдек қайнаб, бўронда қолган денгиздек тўлқинланарди.

Бахт ҳам, бахтсизлик ҳам оёқ остидан чиқади деганларни тўппа-тўғри экан. Агар сўнгги тўпни қўлтиғимга қисшим бошимга не-не кулфатлар солиб, бир умр мени футболдан жудо қилишини билганимда, зинҳор уни қўлимга олмаган бўлардим, бир чеккага чиқиб ўйиннинг қолган ўн беш минутини маза қилиб томоша қилган бўлардим.

Ўзимизнинг майдонга ўтиб кетган тўпни чаққонлик билан ушлаб, физиллаганимча меҳмонлар дарвозасига қараб кетаётган эдим, шу пайт чап томонимдан қарши томоннинг химоячиси ўқдек отилиб чиқди-да, тўпни осмонга тепиб қайтармоқчи бўлди шекилли, кучли зарб билан чап биқинимга тепди. Шилқиллаб ерга тушдим. Ўшанда ҳам қайсарлик қилиб тўпни қўйиб юбормаган эканман, бошқа бири келиб елкам аралаш тепганини сал-пал эслайман.. Кейин нима бўлганини билмайман, хушдан кетиб қолибман..

Бир маҳал кўзимни очсам, жануб томондан зар кокилларини тараб қуёш кўтарилиб келяпти. Нарирокда иккита кампир, бир қўлида челак, бир қўлида узун сопли супурги, гангур-гангур гаплашиб атрофни супуриш билан овора.

— Қўшни, кечаги ўйинда кўринмадингизми?— деб сўради новча кампир.

— Кеча чолим белимга кепак қиздириб босасан, деб ўйинга чиқармади,— тушунтирди пакана кампир,— сиз-чи, кўшни? Сиз чиқдингизми?

— Кечаги ўйинни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз, кўшни. Вой, бунақанги ўйинни, тавба қилдим-ку, худойи таолонинг ўзи ҳам ҳали кўрмаган бўлса керак. Сизга ёлғон, менга чин, ҳой кўшни, қийқириқдан мана шу стадион нақ ёрилиб кетай деди-я.

— Нима бўлди ўзи, кўшни, тезроқ айтсангиз-чи.

— Бизникилар меҳмонлар дарвозасига 25 та тўп киритишди-я. Энг кизиги ўйиннинг охирида бўлди. Меҳмонлар

ўйин тугаши билан югуриб келиб дарвозабонларини қўлларига кўтариб, осмонларга отишди. Нега ундай қиласизлар деб сўрашса: «Агар шу хушёр бўлмаганда, дарвозамизга элликта тўп кириши ҳеч гап эмас эди, балли шунга!»— дейишади денг. Шундай қилиб денг, кўшни, дарвозабонларини кўтар-кўтар қилиб эъвоз-эхтиром билан олиб чиқиб кетишди. Бўлди кулги, бўлди кийкирик...

Кампирларнинг гапига кулоқ солиб ётиб, у ёқ-бу ёғимни пайпаслаб кўрдим. Иккита ковургам қаттиқ шикастланган, белим чиқиб кетибди, афтидан хушсиз бўлиб йиқилганимдан сўнг устимдан у ёқ-бу ёққа роса югуриб ўтишганга ўхшайди — бошим ёрилган, тиззамнинг кўзидан халигача қон оқиб ётибди. Не-не машаққатлар билан бошимдаги қалпоқчамни олиб майкам ичидан осиб олган халтага жойладим-да:

— Холажон!— дея инградим. Кампирлар дарҳол бошимга югуриб келишди.

— Вой, болагинам, қаёқдан пайдо бўла қолдинг?— сўради новчаси.

— Шу ерда эдим.

— Вой, ўлай, кўшни, бола бечоранинг ҳаммаёғи қон-ку! Қани, ўрнингдан тур-чи, ўғлим.

— Туролмайман, белим чиқиб кетган.

— Вой, шўрим! Хой, кўшни, югуринг, искара помш чакиринг! Болам бечора-ей! — дер эди тинмай новча кампир,— кимнинг ўғлисан ўзи?

— Мусофирман, холажон. Ҳеч кимим йўқ.

— Онагинанг айлансин! — деди кампир яна бошимдан силаб, — кечаси безориларнинг қўлига тушибсан-да.

Йигирма минутлардан сўнг мени ўлик ташийдиган усти берк машинада касалхонага олиб кетишди. Ёнимда дағал қўллари билан бошларимни силаб, кўзларимга термилиб новча кампир борарди.

VII боб

ИНЖЕНЕРМАН, ИНЖЕНЕР

Икки ойдирки, мана касалхонада ётибман. Каравотим шундоққина ойнанинг тагида, бор-йўғи икки кишимиз. Эшикнинг олдида, кираверишдаги ўринда Саид ака ётади, жуда қизиқчи одам. Кулдиргани-кулдирган. Курилишда ишларкан, ўзи Социалистик Меҳнат Қаҳрамони-ку, аммо юлдузини ҳечам такмайди. Агар ўшанақанги юлдуз менда бўл-

ганда жон-жон деб халатимнинг устидан тақиб олган бўлардим. Ишхонасида ҳам обрўйи зўр бўлса керак, уни кўргани нукул шоирларга ўхшаб мовут шляпа кийган, қорни катта одамлар келади. Бирови товук пишириб келади, бирови узум, олма ташлаб кетади, гул кўтариб келганлари ҳам кўп. Пиширилган товук келган куни, Саид ака қанақа бўлаётганини билмайман-ку, аммо мен ич-ичимдан севишиб кетаман. Нега десангиз, Саид ака парранда гўштини унча хушламас экан, нукул менга узатади.

Уни кўргани ҳамма келади, жағи-жағига тегмай гапирадиган хотини, кўзи менга тушиши билан қўрққандан йиғлаб қочадиган Хасан-Хусан исмли ўғиллари, бирга ишлайдиган ёр-биродарлари — ишкилиб ёнидан одам аримайди. Хасан билан Хусан менга Жирафа деб ном қўйишган. Қасалхонага тушган кунимнинг эртасига бундай қарасам, мени ёш болаларга қўшиб қўйишибди. Бири йиғлайди, бири тўполон кўтарди. На уйкуда ором бору, на мундоқ бир маза қилиб, тишгина дард тортасан.

Катталар хонасига ўтмоқчи бўлиб:

— Қалпоқчам, қалпоқчам, бўйимга бўй қўшиб бер,— дея илтимос қилдим.

— Белнинг гипсда-ку, қандай қилиб қўшаман,— дейди қалпоқчам.

— Бир иложини қил.

— Бўйнинг чўзилиб кетади-да.

— Майли.

— Оёғнинг узайиб кетади-да.

— Майли.

Бир маҳал бундоқ қарасам, бўйним уч қаричгача чўзилиб кетибди, бошимни кўтарган эдим — Африка ўрмонларида яшайдиган жирафанинг худди ўзгинаси бўлиб қолибман.

Ўша куни кечаси Саид аканинг ёнига олиб ўтишди. Шу йўсини икковимиз ҳамхона бўлиб қолдик. Ундан ҳолаҳвол сўрагани, ҳали айтганимдек ҳамма келади, менинг эса йўқлайдиган кишим йўқ.

Кун бўйи етимчадек кўзимни мўлтиллашиб эшик пойлайман. Сўроқлаб орқамдан ҳеч ким келмаслигини биламан-у, шундай бўлса ҳам аллакимнинг келишидан умидворман. Ох, ҳозир сингилларим бўлармиди! Акажоним, Сизга нима бўлди деб кечалари бошимда ўтириб чиқишмасмиди, зиркираб оғриётган оёқларимни биттадан бўлиб олиб укалашмасмиди? Ойижоним-чи, мени шу аҳволда кўриб, биламан, аввал жиғибийрони чиқиб бир уришарди-да, кейин

иситмаси ловиллаб турган пешонамдан ўпарди, сочларимдан силарди. Мана кеч ҳам кириб қолди. Ҳозир ойиҷоним повиллатиб сигир соғяпти. Бир нафасдан-сўнг чўтир-юзли шофёр машинасини хайдаб, бидонларни қалдиратиб келади-да, сутларни олиб районга жўнайди. Ойим ҳовлиқиб уйга келади, атрофга қарасаки, мен йўқ, ҳамон қайтмаганман. Йиғлай-йиғлай мангалкага ўт ёқади. Кўча эшик олдида мотоцикл овози эшитилгандек бўлди. Бу — дадам албатта!

— Дадажон, дадажоним!— деб қичкириб юбордим. Саид ака хаёл суриб ўтирган экан, бир чўчиб тушди.

— Ие, куёв бола, нега йиғлаяпсиз?

— Йиғлаганим йўқ, шунчаки ўзим машқ қиляпман.

— Ие, йиғининг ҳам машқи бўлармикан?

— Бўлади-да.

Яна иккимиз ҳам жим бўлиб қоламиз. Мен деразага тикилиб қушчаларнинг сайрашини, дарахтдан-дарахтга сакраб ўтишларини томоша қиламан. Ошхонанинг мўрисида буралиб-буралиб қора тутун чиқяпти, ҳу нарироқда, осмони фалакда ортидан кўк қизик қолдириб, кумуш қапотларини ялтиратиб самолёт учиб боряпти. Қаёқдан келаётган экан, эҳтимол қишлоғимиз тепасидан учиб ўтгандир.

— Шундай қилиб, куёв бола, инженерман, денг?— секин сўрайди Саид ака.

Саид аканинг машҳур қурувчи эканлигини эшитиб, зора ўша атрофда бирон шухрати тезроқ чиқадиган, каттароқ иш топилиб қолса деган умидда ўзимни қурувчи инженер қилиб танитган эдим.

— Ҳа, инженерман,— деб қўяман.

— Институтни бу йил битирдингизми?

— Ҳа, бу йил битирганман.

— Ҳаммаси бўлиб бир ҳафта ишладингиз холосми?

— Ҳа, бир ҳафта.

— Қурилишда, ука, эҳтиёт бўлиш керак.

— Нимасини айтасиз,— дейман енгил уҳ тортиб,— ўзим қураётган уйнинг у ёқ-бу ёғини кўрай деб томига чиққан эдим, оёғим тойиб кетди-да.

— Лекин, ука, коллективингиз менга маъқул бўлмади. Икки ойдан буён лоақал биттаси ҳолнинг не кечди, деб сўраб келмади-я! Бунақанги коллективнинг боридан йўғи.

— Шунинг учун ҳам ўша ердан кетмоқчиман-да.

— Хўп десаңгиз, мана бизга боринг, қурувчи инженер

‘анқонинг уруғи бўлиб турибди хозир. Боринг, биргалашиб ишлаймиз, билмаганимизни бир-биримизга ўргатамиз.

— Бориб кимга учрашамиз? — деб сўрайман гап ора-сида

— Хўп десангиз, биргалашиб борамиз, ўзим ўртада тураман. Бош инженерларимиз ёшларни жони дилидан яхши кўради.

Олтмиш тўрт кун деганда Саид аканинг тош тушиб мажақланган оёғи тузалиб, кўлтиктаёқсиз, ҳеч кимнинг кўмагисиз бир ўзи юриб чиқиб кетди. Уй адресини қолдириб, тез-тез келиб ҳолимдан хабар олиб туришга ваъда ҳам берди.

— Тезроқ чиқишнинг пайдидан бўлаверинг, — деди у хайрлашаётганда, — Сиз билан бизга бу ерда ётавериш ярашмас экан. Иш масаласида эса кўнглингиз тинч бўлсин, ўзим гаплашиб кўяман.

Саид аканинг ўрнига узоқдан қарасангиз самоварга ўхшаб кўринадиган қўл-оёғи калта, хўппа семиз бир одамни ётқизишди. Жуда уйқучи экан, фақат овқат маҳалида уйғонади. Ўшанда ҳам бир кўзи паққос уйқуда бўлади. Бунинг устига шунақанги хуррак тортадики, ранг-баранг овозларни шунақанги кўп чиқарадики, диққат билан кулоқ солсанг, худди ичида оркестр чалинаётганга ўхшайди. Бир қарасангиз, бўғизланган қўйдек хириллаб қолади, бир қарасангиз, бузуқ карнай чалаётганга ўхшайди, баъзан эски паровоздек пишиллаган овозлар чиқаради, тонготарга яқин сурнай, доира садоларига ўхшаш ғалати овозлар янграйди. Гоҳида кўркиб кетиб, бенхтиёр ҳамширани чақириб юборганимни ўзим ҳам билмай қоламан.

Бахтимдан ўргилайки, хўппа семиз амаки билан узоқ турмадик. Саид ака кетгач, ўн уч кун деганда мени ҳам чиқарадиган бўлиб қолишди. Бечора Саид ака менга бошдан-оёқ янги сарпо қилиб, ўз «Волга»сини ҳайдаб келибди. Мендан кўркиб қочадиган ўғиллари бир дастадан гул кўтариб олишган.

— Ие, амаки, бўйингизнинг колгани кани? — деб сўради Хасан.

— Вой, амаки, тағин сиз бошқа одам бўлманг? — сўради Хусан.

Гипседан чиқишим билан қалпоқчамга ёлвориб бўйним билан оёғимни бир оз қисқартириб белимга бел қўшиб, асли одам ҳолига келиб олган эдим.

Йўқ, мен ўша Хошимжонман, — тушунтирдим болар

ларга, — факат дард тортаверганимдан буйним чўзилиб кетган эди-да.

Саид аканинг «Волга»сида жимгина боряпмиз. У рудда ўтиргани учун юзи кўрнимайди, нима тўғрисида ўйлаганини билолмайман. Ҳасан билан Хусан йўл буйи дадаси қурган иморатларни санаб боряпти. Мен бўлсам Саид ака, унинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари борасида ўйлайман. Касалхонадалигимда овқатимдан хабардор бўлиб турди, яхши гаплар айтиб кўнглимни кўтарди. Мапа бугун кийим-бош қилиб кепти, уйига олиб кетяпти, ишга жойлаб қўймоқчи. Бу ўзи қанақа одам, нега бунчалик сахий, ўйлаб ўйимга етолмайман. Катта бўлсам, дейман, ўзимга-ўзим, мен ҳам одамларга яхшиликлар қиламан, касалхонада ётганлардан кўнгил сўраб тураман...

Саид акаларнинг уйи шаҳарнинг бир чеккасида экан. Участка янги қурилганга ўхшайди. Кўча томони ҳали сувалмаган. Дарвозага бўр билан «Ҳасан-Хусан» деб ёзиб қўйишибди. Ичкарига киришим билан оғзим очилиб қолди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо-лекин мен бунақанги данғиллама участкани ҳалигача кўрган эмасман. Ҳатто колхозимизнинг ранси Носир аканинг уйи ҳам бунинг олдида ип эшолмайди. Бу ерда ҳамма нарса механизациялашган: приёмник, телевизор, телефон, холодильник, кир ювадиган машина, газ қозон, нариги уй билан бериги уй ўртасида ҳам телефон алоқалари ўрнатилган. Ҳатто, умивальникда ҳам кнопка. Кўк тугмани боссангиз совук сув келади, сариқ тугмани боссангиз қайноқ сув келади. Икковини тенгдан босган эдим, илимлик сув жилдираб туша бошлади. Буларни кўриб Саид аканинг хотини ҳам жиндак механизациялашган бўлса керак, деб ўйлаб қўйдим ичимда. Нега десангиз, Фотима келиноийим бидирлаб гапирaveraди-гапирaveraди, Саид ака кўзини сал олайтириб қўйса, тўсатдан ўти ўчиб қолгандек такатак тўхтайтиди. Кўзини четга олиши билан яна гапга тушиб кетади. Кейин билсам, Фотима келиноийим механизациялашмаган экан-у, мияси шамоллаб бечора шунақанги касалга чалиниб қолган экан. Хонадоннинг эркатой ўғли бўлиб дармонга киргунча шу ерда қолиб кетдим. Бир-икки марта стадионга ҳам бориб келдим, албатта. Лекин ичига киришга юрак қурғур бетламади. Назаримда, ўша кун ичан тепкиларим билан футболга бўлган муҳаббатим ҳам жиндек лат еганга ўхшайди. Борабора футбол деса кўнглим озиб, ўқчийдиган бўлиб қолдим. Фотима келиноийим Саид акадан ҳам меҳрибон экан: «Ўғ-

лим, тезроқ тузалинг», деб тухумлар пишириб беради дегн, гўштлар ковуриб берган кунлари ҳам кўн бўлди. Танижони соппа-соғ йиғитлардан эмасманми, ўн беш кун деганда ўзиям нақ боқувдаги отдек гижинглаб кетдим.

Бир юзу эллик учинчи қурилиш трестининг ўн тўртинчи участкасига илженер этиб тайинландим. Уша кунларда комсомол-ёшлардан зарбдор бригада тузиб, илженерни каскдан топсак экан, деб бошлари котиб, гаранг бўлиб юришган экан. Трестнинг бош илженери мен кўриши билан:

— Қадамларига хасанот, азизим,— деб қўлларини каттик кисди. Бу гапларга яхши тушунмасам ҳам одоб юзасидан бирор нарса дейишим керак-ку, деган ўй билан лаблунжимни энди йиғиштираётган эдим, бош илженер:

— Хожати йўк, хожати йўк, азизим,— деб қўлимни яна ҳам каттикроқ кисди,— ҳамма гапини Санд ака айтиб берганлар. Биз учун бу кишининг хар бир сўзи олтин. Фақат азизим Рўзиев, ишга қачон тушмоқчисиз? Шунини айтсангиз бас.

— Эртадан туша қолай.

— Муваффақият тиламан, азизим!— деди бош илженер.

Уша кунини қимматли вақтин қўлдан бой бермаслик учун бирор тажриба ўрганарман, деган ниятда қурилиш объектларини кўздан кечириб чиқдим. Хай-хай, бу ерда қурилишлар шунақанги авж олганки, шунақанги авж олганки, пазаримда шахар, беш-олти ойдан буён мен дарбадар бўлиб юрган шу катта шахар улкан қурилиш майдончасига айланган. Бир ёқда кинотеатр биносига сўнгги пардоз берилляпти, бир ёқда шошилиб болалар боғчаси қуриляпти, тураржой биопларининг қаватлари шунақанги кўпки, тепасига қарасанг, дўппинг тушади. Бугун-эрта шу атрофда мен курган иморатлар ҳам қад кўтариб, хуссини кўз-кўзлаб туради. Ха, ха, албатта шундай бўлади. Ана ундан кейин ўтган-кетган йўловчилар:

— Шошманг, шошманг,— дейди шеригининг енгидан тортиб,— бу гўзал иморатларини ким курган?

— Ййе, билмайсизми?— дейди бошқаси.

— Йўк, билмайман.

— Билмасангиз билиб қўйинг. Бу иморатларини Фарғона томондан келган машхур илженер Хошимжон Рўзиев курган.

— Э, билдим, билдим! Ана у алгебра ўқитувчиси Коби-

лов, севимли директор Отажон Азизовичлар била бас бойлашиб келган йигит бўлмасин тагин?

— Топдингиз, худди ўша.

— Баракалла. Отасига минг раҳмат. Қаранг-а, директори ўқимасанг сендан инженер чикмайди деганди. Чикибди-ку, баракалла...

Ана шундай ширин хаёлларга берилиб бир куннинг ўтганини сезмай қолибман. Эртасига эса, хурматли ўртоқлар, инженерлик фаолиятим қизигандан-қизиб кетди.

Етмиш кишидан иборат қурилиш бригадасига бошчилик қилишим керак экан. Бош инженер Олимжон Олимжонович:

— Мана бу сиз қуришингиз керак бўлган 71- уйнинг лойиҳаси, — деди деворий газета чиқарадиган калин қоғозни қўлимга бериб, — мана бу эса, азизим, генплан, қурилиш объектингизни мана шуларга қараб белгилаб олаверасиз. Менга саволингиз йўқми, азизим?

— Тушунарли, азизим, — дедим иккинчи қоғозни ҳам унинг қўлидан олиб.

Олимжон Олимжонович кетгач, қоғозларнинг гоҳ унисига, гоҳ бунисига тикилиб анча вақтгача хуноб бўлиб ўтирдим. Ростини айтсам «лойиҳа», «генплан» деган сўзларга ҳеч тушунмайман. Тўғри, қоғозларда майда-чуйда чизиклар, ҳеч тушуниб бўлмайдиган катта-кичик белгилар тўлиб ётибди. Лекин қалламини ҳар қанча ишлатсам-да, ҳеч нарсага тушуна олмайман. Шунинг учун ҳам қоғозларга тикилганча, уят иш қилиб қўйган ёш боладек, лалайиб ўтиравердим.

— Ўртоқ инженер, ишга қачон тушамиз? — сўради ишчилардан бири.

— Ҳозир мен лойиҳаларни бир ўрганиб олай, — дедим сир бой бермай. Бригаданинг ҳамма аъзоси, асосан, ёшлар. Ораларида қон-қора сочларини қизил дуррачалар билан танғиб олган ой юзли қизлар ҳам ўтирибди. Шу пайт бошимга ажойиб бир фикр келди-ю, севинганимдан қарсақ чалиб юбораёздим.

— Илгари қурилишда ишлаганлар борми? — деб сўрадим. Ун бештаси тенгдан қўл кўтарди. Севинчимга севинч қўшилди. — Иш бошлашдан аввал сизлардан имтиҳон олмакчиман.

— Марҳамат! — деди етмиш киши бир оғиздан.

— Қани айтинг-чи, қўлимдаги қоғозларнинг қайси бири лойиҳа-ю, қайси бири генплан? — Шундай деб қоғозларни баланд кўтардим. Ёнгинамда ўтирган жингалак сочли йигит

— Унг қўлингиздаги лойиҳа, чап қўлингиздаги ген-план,— деб жавоб берди.

— Молодец! Қани ким айтади, қурилишнинг биринчи иши нимадан бошланади?

— Фундаментнинг ўрнини казишдан,— деган овозлар эшитилди ҳар томондан.

— Фундаментнинг чуқурлиги қанча бўлиши керак?

— Лойиҳада кўрсатилганидек.

Шунга ўхшаш саволларни кетма-кет беравердим, шунга ўхшаш жавобларни ҳам кетма-кет олавердим. Бир маҳал бундай қарасам, анча-мунча нарсадан хабардор бўлиб, ақлим тўлишиб қолибди. «Қани энди ишга, ўртоқлар!» деб юбордим.

Лекин иш демаганнынг ҳам чангини осмонга чиқари-вордик-да, бир кун ўтар-ўтмас фундаментнинг ўрнини казиб қўйибмиз-а. Қурилиш объектининг шундоққина ёнгинасига брезентдан палатка тикиб олдим. Ётиш-туришим шу ерда. У ёк-бу ёкқа югуриб вақтингиз кетмасин, деб телефон ҳам тушириб беришган. Баъзан Олимжон Олимжонович:

— Алё, бу ким?— деб қолади.

— Инженер Хошимжон Рўзиев,— деб қўяман.

— Э, салом, азизим, ишлар қалай борапти?

— Жойида!

— Тахминан неча процент бажарилди?

— Яқинда юз бўлади!

— Баракалла, офарин!— дейди Олимжон Олимжо-вич.— Шунинг учун ҳам ёшларни яхши кўраман-да, ёш-лар — олов қалблар, ёшлар — бургутлар, ёшлар, эҳ ёшли-гим!.. Лекин, азизим, бу ёғига ҳам бўш келмайсиз.

Йигирма бир кун деганда ўттиз саккиз квартирали етмиш биринчи уй битиб фойдаланишга топширса бўлаверадиган даражага келиб қолди. Оҳ, ўша кунги менинг қувончимни айтсангиз. Севинганимдан юрагим коптокдек ўйнаб турибди, югураман, еламан, юзларимни ўзим битказган уйнинг девор-ларига суриб: «Уйим, уйгинам, эй мен битказган турар-жойлар!»— деб ирғишлайман.

Қабул маросими тантаналироқ ўтиб, шуҳратим Фарғона томонларга ҳам борсин деган умидда жуда кўп ташкилот-ларга қўнғироқ қилдим, вакиллар юборишини сўрадим. Эр-тасига, ўзим кутгандек, ҳаммаёқни шляпа кийган басавлат одамлар босиб кетди. Шаҳар ижроия комитетидан кўзойнак-ли ўртоқ Қурбонов, газетадан бўйнига фотоаппарат осган новча бўйли ўртоқ Иброҳимов, трестимизнинг гапирганда

«так-так» деб гапирадиган бошлиғи ўртоқ Маликов, милициядан жамики милиционерларнинг каттаси ўртоқ Тошматов — ҳамма-хаммалари етиб келишди.

— Бошладикми?— деди Олимжон Олимжонович комиссия аъзоларига мурожаат қилиб.

— Та-аак, бошладик!— деди ўртоқ Маликов.

Учтадан-тўрттадан бўлиб уйнинг сифатини текширишга тушиб кетишди.

— Ийе,— деди Олимжон Олимжонович ҳайрон бўлиб,— уйнинг канализацияси қани?

— Қанақа, канализация?— дедим ранги қутим ўчиб.

— Расво қилибсиз-ку!— деб бақирди бош инженер.

Шу пайт нариги томондан ҳам комиссиянинг бир группа аъзоси ҳовлиққанча келиб қолди.

— Ўртоқлар, уйни қабул қилолмаймиз,— деди биттаси,— хоналарнинг ҳаммаси қийшиқ.

— Нега энди қийшиқ бўлар экан? Ўзингиз қийшиқ,— дедим жаҳлим чиқиб. Аммо гапимни тугатмасимдан юқоридан қаҳқаҳа овози эшитилди-ю, зинадан кула-кула одамлар тушиб кела бошлашди.

— Ўртоқлар, янгилик...— деди олдингиси ўзини кулгидан арағ тийиб,— тепадаги хоналарнинг ҳеч қайсисига эшик очилмаган, уйлар бамисоли гугурт қутисига ўхшайди...

Бўлди кулги, бўлди қаҳқаҳа. Қаҳқаҳа овозлари босилмасдан туриб кўча томондан ҳам комиссиянинг икки аъзоси энтиқиб бир нарсадан куруқ қолаётгандек ҳовлиқиб келиб қолишди.

— Бу уй бўлмапти, кўчага кўприк бўлипти.

— Нима?— сўради Горисполком вакили.

— Мана лойиҳа, ишонмасангиз ўзингиз текшириб кўринг. Уй кўчага кўндаланг тушиб қолган, ха-ха, кўндаланг!

Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Аммо бу галги кулгида на қувонч, на шодлик, на таажжуб бор эди. Унда олам-олам ғазаб олам-олам нафрат мужассам. Ҳаммаси қуляпти. Менинг устимдан қуляпти. Шу ғазаб, шу нафратнинг ҳаммаси менинг бошимга ёғилляпти... Бир нафас аввал ўзимда йўқ шод эдим, хурсанд эдим, севинчларим бир дунё эди... Энди-чи? Бошим эгилган, кўзимдан милтиллаб ёш оқяпти, йиғлаяпман.

— Жиноятчи!— деди вакиллардан бири.

— Бракчи!— деди бошқаси кўлини бигиз қилиб

— Камаш керак! — деб ўшқирди Горисполком вакили — ушланг уни, ўртоқ Шерматов.

Сеҳрли қалпоқчамни секин бошимга кийдим, кўздан гойиб бўла қолдим. Қаёққа бораман, энди қайси даргоҳдан бошнана ахтараман?..

Албатта, Саид аканинг ёнига боришим, ҳамма гапни очиқ айтиб менга шунча яхшилик қилган, ўз дадамдек бошимни силаган бу меҳрибон одамдан яна маслаҳат сўрашим керак. Қалпоқчамни олиб аввалги ҳолимга, олтинчи синф ўқувчиси Хошимжон Рўзиев ҳолига қайтдим-да, бориб кўк дарвозали ҳовлининг тугмачасини босдим. Йўл-йўл пижама кийиб, ҳозиргина палов еган бўлса керак, тишини қовлаб, йўл-йўлакай кекириб Саид аканинг ўзи чиқиб келди.

— Салом, — дедим кўришиш учун кўлимни чўзиб.

— Нима?

— Салом деяпман.

— Ҳасанинг сен билан ўйнагани вақти йўқ, бор ишингни қил, — деди Саид ака мени танимай.

— Мен... мен, мени танимадингизми? — дедим дудукла-ниб.

— Сен кимсан ўзи?

— Мен Хошимжонман, Хошимжон Рўзиев.

— Бор ишингни қил. Битта Хошимжоннинг шарманда қилиб қочгани ҳам етар. Энди сен бормидинг. Бор, Ҳасан бугун ўйнамайди...

Дарвоза олдида узоқ туриб қолдим.

VIII боб

МАНА, АРТИСТ ҲАМ БУЛДИМ

Яна иш ахтариб юрибман. Кўнглимда хафагарчиликдан асар ҳам йўқ. Нега энди хафа бўлар эканман. Нима, иморат кўчага кўндаланг тушиб қолган бўлса айб мецдами? Ўзларидан кўришсини, ажаб бўпти! Бундан кейин бировни ишга оладиган бўлишса суриштириб, маълумотини текшириб, сеҳргарми-сеҳргар эмасми, мана шуни ҳам аниқлаб, кейин олишади.

Шундай қилиб яна иш ахтариб юрибман. Бу шаҳарда ишга киришдан осони йўқ. Газеталарнинг тўртинчи бетида катта-катта ҳарфлар билан «Ишга таклиф қиламиз» деб эълонлар босишади. Ундан кейин трамвай-троллейбуслар-

нинг-остановкаларидаги симёғочларга ёпиштирилган коғозларга қараб ҳам қасрда қанақа иш борлигини билиб ола бўлади. Ана шундай коғозларнинг бирида «Қўғирчоқ театрига артистлар керак. Ишларини хоҳловчилар уй-жой билан таъминланади. Мояна ишбай асосида. Справка-олиш учун кундуз соат иккига қадар кадрлар бўлимига мурожаат қилиш мумкин. Дирекция», деб ёзилган экан. Ўқийману, кўзларимга ишонмайман Такрор-такрор ўқийман, пичирлаб, овоз чиқариб ўқийман. Наҳотки, наҳотки, шу рост бўлса! Наҳотки, бахтим яна кулиб боққан бўлса! Ҳа, ҳа, мен ўзи шунақа бахти қулган йиғитман-да, ишим донм ўнгидан келаверади.

Бундай қарасам, тепамдаги соат ўн минути кам икки. Ўқдек учиб кетдим. Трамвай-троллейбусларни ортда қолдириб кетяпман, енгил машиналарнинг устидан ҳатлаб ўтаман. Чорраҳада ўн тоналик грузовик йўлимга кўндаланг бўлиб ўтган эди, бу эшигидан кириб, нариги эшигидан чиқиб кетдим. Одамлар ҳайрон, милиционерлар чуриллатиб хуштак чалади. Шундай катта тезлик билан боряпманки, хай-хай, олимпиада чемпиони Иван Болотников кўрганга оғзи очилиб қолган бўларди.

— Нима бало, жинни-пинни бўлганми,— дейди одамлар

— Спортчи бўлса керак.

— Спортчи эмас, безори. Ана қаранг, милиционер хуштак чалаяпти,— деган овозлар эшитилади.

Беш минути кам иккида тўппа-тўғри директорнинг эшигига қора брезент мато қопланган кабинетига кириб бордим. Тўғридаги креслода ёш бола десам ёш болага, катта киши десам катта кишига ўхшамайдиган бир одам ўтирибди. Бўйи мендан бир қарич паст. Сизд аканинг ўғли Ҳасанча келади... Креслода ўтирибди-ю, оёғи етмайди. Қопқора соқоли кўксига тушиб турибди. «Ишкилиб, менга ўхшаш сеҳргар бўлмасин», деб қўйдим ичимда. Шу пайт девларинкига ўхшаш йўгон овоз билан:

— Хизмат, йиғитча? — деб сўраб қолди.

— Кечирасиз, менга директор керак,— дедим

— Шаҳар кўғирчоқ театрининг-директори мен бўламан.

— Халиги.. мен иш сўраб келувдим.

— Қанақа иш?

— Иш-да. Эълонда ёзиб қўйибсизлар-ку, ўшанақа иш. Директор оёқларини питирлатиб бир амаллаб креслодан тушди-да:

— Укажон, бу театр ёшлар театри бўлса ҳам, тамошаларимизни асосан ёшлар кўрса ҳам,— деб тушунтира бошлади,— бизда катта одамлар ишлайди. Сизни ишга қабул қилолмайман. Сиз ҳали ёшсиз, театршунослик институтини ҳам битирмаган кўринасиз. Артистлик осон иш эмас. Унга талант, қобилият керак. Артистларимиз кўпроқ ҳайвонларнинг образларида чиқишади; пайти билан ит бўлиб увиллашади, лозим бўлганда сигир бўлиб маърашади, эчки бўлиб тоғдан-тоққа сакрашади.

— Мен ҳам ўшалардек бўла оламан,— деб оёғимни тираб туриб олдим. Директор бориб ўрнига ўтирди-да, бошини бир томонга хиёл солинтирганча ўйланиб кетди. Кейин менга юзланиб: «Қани, бир ит бўлиб вовилланг-чи» деб қолди.

— Қанақа ит бўлай?

— Масалан... нима десам экан? Сиз, хўш, айтайлик қари итсиз, кун бўйи кўчада, дарвоза ёнида ётасиз, ўтган-кетган билан ишингиз йўқ. Ҳамма нарса жонингизга теккан. Фақат сизни тинч кўйишса бас. Лекин ёш болалар сизга кун бермайди: тошми, бақлажондан бўшаган консерва кутисиними, отиб туришади. Қани уйғоқмикин, деб жунигиздан тортиб ҳам кўришади. Мана, бир йўловчи бехосдан этигининг пошнаси билан думингизни босиб олди. Қани айтингчи, сиз шунда қандай муомала қиласиз?

— Бошимни кўтариб: «Ирррррррр» дейман-да, ётавераман,— дедим шоша-пиша.

— Баракалла!— деди директор хурсанд бўлиб,— тарбияласа, сиздан ажойиб ит чиқади.

Бир ой синаб кўриш шарти билан кўғирчоқ театрига қабул қилишди. Мояна эса, эълонда кўрсатилгандек, ишбай асосида. Энди ҳамма нарса ўзимга боғлиқ бўлиб қолган эди. Эртасига театрнинг бош режиссёри Оқил Турғунов билан учрашдим. Уша кунлари ҳайвонлар тўғрисидаги бир спектаклни сахнага кўйишаётган экан. Менга ўз-ўзидан ит роли тегди. Уша кундан бошлаб машқлар ҳам қизиб кетди.

— Қани, она ит бўлиб бир вовилланг-чи,— деб илтимос қилди режиссёр. Вовиллаган эдим, овозимнинг нимасидир у кишига ёкмади.

— Бўлмайди,— деди бошини чайқаб,— она ит овозидаги майинликни беролмаяпсиз. Қани, бошқатдан вовилланг.

Яна вовилладим.

— Йўқ,— деди режиссёр ҳафсаласи пир бўлгандек кў-

лини силтаб,— назаримда сиздан артист чикмайдиганга ўхшайди.

— Нега энди чикмас экан, чиқади!— деб қайсарлик қилиб туриб олдим.

— Менга қаранг, йигитча,— куйиб-пишиб гап бошлади Оқил Турғунов,— театримиз хозрасчётга ўтган. Агар спектакль сифатсиз ўтса, томошабинлар қайтиб театрға тушмайдиган бўлиб кетади. Спектаклни жонли, кизиқарли қиладиган эса сиз билан биз. Саҳнада вовиллаганингизда кишилар сизни Хошимжон Рўзиев деб ўйламасин, балки ҳақиқий ит деб ўйласин. Тушунарлими, йигитча?

— Тушунарли.

— Боринг, машқ қилинг. Бир хафтадан сўнг учрашамиз.

Дархол шаҳарнинг чеккароғидан холироқ бир жойни квартирага олдим, машқни бошлаб юбордим. Кўча эшик устига «Эҳтиёт бўлинг, ховлида копағон ит бор» деб ёзиб қўйганман. Қўннинг биринчи ярмида онасини йўқотиб оч қолган кучук болага тақлид қиламан, она ит бўлиб болаларимни эркалайман. Қўннинг иккинчи ярмида эса, айниқса, кечалари ҳалиги чўпонларда бўладиган бир хил катта итлар бўлади-ку, худди ўшаларга ўхшатиб увиллайман.

Бирор касбни чин юракдан севиб қолсанг, унинг машаққатлари жонга ҳузур бағишларкан. Машқларга шундай берилиб кетдимки, гоҳида кечалари ҳам уйқум келмайди денг. Шундай қилиб десангиз, бир хафта ўтар-ўтмас ҳақиқий итнинг ўзи бўлдим-қўйдим. Энди кўчаларда ҳам жим юрмайман. Уқувчи болаларга қараб жўрттага ириллаб қўяман. Бечоралар гоҳо папкаларини улоқтириб қочиб қолишади...

Йўқ, уйқусиз ўтказган кунларим бекорга кетмаган экан. Режиссёримиз вовиллашимни эшитиб, худди ёқимли музика тинглагандек эриб кетди. Елкамга қўлини қўйиб.

— Мана энди ҳақиқий артист бўлибсиз,— деб қўйди.

Ўша кундан бошлаб оз-оз саҳнага ҳам чиқа бошладим. Келишиб олганимиздек ишим «издельный»: яъни бир марта «вов» деб қўйсам икки тийин оламан, икки мартасига тўрт тийин. Баъзида уч сўм-тўрт сўм ишлаб қайтган кунларим ҳам бўлади. Чўнтагингда пулинг кўп бўлса ташвишлардан холи бўларкансан. Шу кунларда қайғу нима билмайман, оғзимдан ашула тушмайди. Ундан кейин ҳар хил режалар ҳам тузаман. «Агар,— дейман ўзимга-ўзим,— шу йўсин пул

ишлаб бораверсам, ойнанг охиригача тўпланган пулимга уйнимизга совга-салом қилиб жўнатсам ҳам бўлади...»

Аmmo режалар тузишга туздим-у, амалга оширишга келганда ишни ўзим бузиб қўйдим. Театримизда Карим ака деган лайлак уяга ўхшатиб соч қўйган, юрганда худди шамолда қолган теракдек лапанглаб юрадиган новча бир артист бор. У доим бировларнинг гийбатини қилиб юради. Мен ҳам ўшанинг дастидан қочгани жой топа олмай қолдим. Обруйим кун сайин, балки соат сайин ўсиб бораётганини кўриб, менинг шаънимга ҳар хил тухматлар ёғдира бошлади. Мен эмиш, ҳар куни чойхонага чиқиб паловхўрлик қилармишман. Ундан кейин чойхонада ўтириб олиб: «Ўртоқлар, театрдаги нарсаларнинг ҳаммаси ёлғон, қалбаки. У ерда биронта тирик ит ҳам, биронта тирик парранда ҳам йўқ. Ҳаммасини менга ўхшаган артистлар ўйнайди. Агар ҳақиқий ҳайвонларни томоша қиламан десаңглар, ҳайвонот боғига боринглар, ана у ердаги ҳайвонларни томоша қилса арзийди. Сизларга маслаҳатим шу, пул тўлаб кўғирчоқ театрига тушиб юрманглар»,— деган эмишман. Директоримиз Сарвар Мираъзмов ўз кабиетига чақириб: «Хали шунақами?»— деб сўради.

— Нима, шунақами?— сўрадим мен ҳам.

— Чойхонада нима деб лақилладингиз?

— Ҳеч нарса деб лақиллаганим йўқ.

— Бўлмаган гап, сиз театримизга қарши пропаганда юритгансиз. Мен сизни тарбиялайман, одам қиламан, шу йилнинг ўзидаёқ театршунослик институтига киритиб қўяман, деб яхши ниятлар билан тарбиямга олган эдим. Сиз бўлсангиз сирларимизни фош қиляпсиз.

— Ёлғон, мен ҳеч кимга ҳеч нарса деганим йўқ.

— Ёлғонми?— деб директор Карим акани чақиртириб келди-да, унинг ўзидан сўради,— қани Каримжон, айтингни, бу йилгит чойхонада нима деб лақиллади?

— Оғзига нима келса шуни деди-да. Хали сизга айтдим-ку, бу бола ҳаммамизни шарманда қилди,— деб ёлғондан тушунтирди Карим ака.

Икковлари бир бўлгандан кейин менинг гапим инобатга ўтмай қўя қолди. Шундай қилиб бировнинг тухмати туфайли номим ёмон отликка чиқиб қолди. Директор мени каттиқ огоҳлантирди. Иккинчи марта бу одатимни такрорласам, театрдан бутунлай ҳайдаладиган бўлдим. Ташқарига чиққач:

— Бу нима қилганингиз?— сўрадим Қарим акадан оёқ-қўлим қалтираб.

— Қарасам, шуҳратинг ошиб кетяпти, директоримиз олдада обрўли, эътиборли бўлиб қоляпсан. Шунинг учун популингни сал силаб қўйдим-да, укажон!— деди Қарим ака мени мазах қилгандек қиқирлаб кулиб. Уша кундан бошлаб бу одамни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим-у, хап сеними деб кўнглимга ҳам тугиб қўйдим.

Кечкурун навбатдаги спектакль ўйналиши керак эди. Мен кенг яйловларда ёш чўпон билан қўй боқаман, эганининг ортидан думимни солинтириб, баъзан оёғига бошимни суркаб, эркаланиб, эргашиб юраман. Қўйлар дам олгани ётганда чўпон уларнинг ёнига мени қоровул қилиб қолдиради-да, ўзи овул томонга кетади. Шу пайт қаёқдандир тишларини тақиллатиб оч бўри — Қарим ака пайдо бўлиб қолади. У янги тугилган барра гўштли кўзичоқ ёнига келиб:

— Сени хозир ейман!— деб оғизларини катта очиб, йиртқич тишларини кўрсатади.

— Қоплонжон, ёрдам бер!— деб бақиради кўзичоқ.

Шунда мен, яъни қоплон, бўри, яъни Қарим ака иккимиз ўртамизда омонсиз олишув бошланади... Охирида мен бўрини бўғиб ўлдиришим керак.

Мана, спектакль ҳам бошланди, залга одам сиғмайди. Ёш чўпон менга бир парча гўшт бериб, бошимни силаб ўзи овул томонга жўнаб кетди. Сахнада оч бўри — Қарим ака пайдо бўлди.

— Қоплонжон, ёрдам бер!— деб қиқирди кўзичоқ.

Бир сакраб ўрнимдан турдим-да, сеҳрли қалпоқчамни бошимга кийиб, оч бўрига ташландим: бетидан, қўлидан, кўкрагидан — дуч келган жойидан тишлайвердим. Бечора Қарим ака қочгани жой тополмай қолди.

— Қутқаринглар! — деб қиқирди ниҳоят у. Бизни ажратиш учун сахнага артистларнинг ҳаммаси югуриб чиқишди. Лекин мен кўзга кўринмас эдим, елкасига миниб олиб Қарим акани ҳамон кийнардим, тишлаб баданларини кўкартирдим.

— Яна бировга тухмат қиласанми? — деб сўрадим.

— Тавба қилдим, войдод!! Ажратинглар...— деб Қарим ака жонҳолатда ўзини залга, томошабинлар орасига урди Қий-чув, тўполон кўтарилди, ҳамма ўрнимдан туриб ташка-

рига кочиб чиқа бошлади, ўн минут ўтар-ўтмас театрда артистлардан ўзга ҳеч ким қолмади.

Ўша кундан бошлаб, томошабинларни театрдан бездириб қўйганимиз учун, Карим ака икковимизни ҳамма ёмон кўриб қолди. Пьесанинг автори ҳам ўша тўполон бўлган соатда залда ўтирган экан, унинг кўзига ҳам хунук кўриниб қолибмиз. Ўз асарини қайта ишлаб, қоплон билан бўрининг образини бутунлай чиқариб ташлади. Буларнинг ўрнига ёш чўпоннинг ролни кучайтирибди.

— Афсуски, сиз билан хайрлашишга тўғри келади,— деди директор Мираъзамов,— сокрошенига тушиб қолдингиз.

— Бўлмаса, бошқа роль беринг,— деб ёлвордим.

— Бошқа ролни ўйнай олармикансиз?

— Ўйнайман, жуда бошлаб ўйнайман,— деб ишонтиришга ҳаракат қилдим уни. Бош режиссёримиз билан уч кун машқ қилдик. Ҳарчанд тиришсам-да, бошқа ролни дурустроқ ўйнай олмадим. Сигир бўлиб маърасам, овозим хўкизникига ўхшаб чиқади. Қушларнинг овозини эса, очик иқроп бўлишим керакки, ҳеч ўхшатолмадим. Директор яна ўз кабинетига чақирди:

— Ука, хали ёшсиз,— кўнглимни кўтара бошлади у.— Хўп десангиз, театршунослик институтига киритиб қўяман.

— Ўқишгами?— дедим ранги-кутим ўчиб.

— Ўқийсиз, ўрганасиз...

Хафа бўлганимни сездирмаслик учун, жўрттага, арслон бўлиб «ауууу» дея бир улидим-да, ташқарига чиқиб кетдим...

IX боб

ҚАЕРДАСАН, МАКТАВИМ

Мени алдаб-сулдаб кўчага ҳайдаб чиқаришди, ха, шундай қилишди. Бўлмаса театрда иш тўлиб ётган эди. Ҳеч бўлмаса кўча эшик олдида туриб билет йиртай десам «ўшанга ҳам маълумот керак» дейишди. Гапни қаранг-а. Ўқинг, ўрганинг эмиш! Нега энди ўқир эканман.

— Нега?

Тўхтаг, нега энди ишим доим кетга кетаверади? Агроном бўлдим — қувилдим. Шоир бўлдим — номим ёмонга чикди. Инженер бўлдим — аранг кочиб кутулдим.

— Нега?

Саёхатчи бўлмоқчи эдим, Петров амаки билан Власов амаки ҳамроҳликка олишмади, ёнларига ҳам йўлатишмади. Артист бўлиб номимни шону шухратга буркамоқчи эдим, бўлмади.

— Нега?

Хой кўчадаги одамлар, жавоб беринг. Хой шумшайиб турган азим дарахтлар, осмондаги эркин учган қушчалар, елиб-югурган машиналар, жавоб беринг, сиздан сўраяшман:

— Нега, нега?!

Йўқ, ҳеч кимдан сазо чиқмайди. Ҳамма жим, ўз иши билан банд.

Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Хурсанд бўлган кунларим бўлди, хафа бўлган кунларим бўлди. Аммо ҳеч қачон бугунгидек кўнглим ўксимаган, бугунгидек хўрлигим келмаган. Тўғри, ойижонимни соғинганман, сингилларим кўз ўнгимдан нари кетмай қолишди, бирга ўқиган ўртоқларим: малла сочли Ортиқвой, дарсада ухлаб ўтирадиган Шокиржон — ҳамма-ҳаммаларини соғиндим, кўргим келди. Аммо начора. Мен ўкимасдан агроном бўлмоқчи эдим, шунинг учун ҳам барча азобларга, барча машаққатларга тишимни тишимга қўйиб чидаган эдим, мақсадимга эриша олмадим, шарманда бўлдим!

— Нега?

Хўнграб йиғлаб юбордим. Туртиниб-суртиниб ўз уйимга бордим-да, бошимни кўрпага буркаб кўзларимда ёш тамом бўлгунча йиғладим.

— Қалпоқчам, эй сафарларда ҳамиша йўлдошим, маслаҳатгўйим, қани, ўзинг айт-чи, нега мен мақсадга эриша олмадим.

— Чушки илминг йўқ эди, — дейди қалпоқчам.

— Илм олиш учун нима қилишим керак эди?

— Ўқишинг керак эди...

— Нима?!

— Ҳа, ҳа, ўқитувчинг Қобилов, севимли директоринг Отажон Азизовичларнинг гапига кулоқ солишинг керак эди.

— Демак, сен мени чалғитган экансан-да, алдабсан-да!

— Йўқ, алдамадим, чалғитмадим. Фикрларинг хато эканлигини тушуниб олгин, деб қўлимдан келганча кўмаклашдим; ёрдамимни аямадим. Оч қолсанг овқат бердим, устинг йиртилса кийим-бош бердим. Фақат сен ўз хатойингини тушуниб олгин дедим. — деб сўзлайди қалпоқчам.

Яна ўйланиб кетаман, йиғлайман. Хато қилган бўлсам.

бордир, буни шу пайтда ўзим ҳам тушуниб турибман. Аммо ўз хатосини бўйнига олишдан оғир нарса бўлмас экан. Майли, йиғирма градусли совуқ сувда яланғоч сувга тушай, майли, жазирама иссиқда бир ҳафта сувсиз юрай, истасангиз, Москвагача пиёда югуриб бораман, истасангиз, бундан ҳам оғирроқ ишларни буюринг, ҳаммасини бажону дил бажараман. Аммо ўзим йўл қўйган хатони бўйнимга олгим келмай турибди. Тўғри, киши ўқимаса, ёшлигида илм ўрганмаса агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам бўла олмас экан, ҳа, бўла олмас экан. Ишонмасангиз, мана, қалпоқчам бугундан эътиборан бўшади, уни кийиб чарчаганингизча дунёни айланишингиз мумкин...

Секин ўрнимдан туриб, юз-қўлимни ювдим. Тўйиб овқатландим. Қорнинг тўқ бўлса миянг яхши ишлайди деганлари рост экан. Қорним тўйғач, миям ҳам ёғланган мотордек ишга тушиб кетди. Дарҳол совға-саломлар олиш учун магазинларга қараб югурдим. Қишлоғимизда юргананда, вазифаларни бировдан кўчириб олишни кашф қилганимдан кейин, дарсликларимни ўртокларимга эсдаликка деб улашиб берган эдим. Шунинг учун тўпланган пулимнинг бешдан бир қисмига чамадонни тўлдириб дарсликлар, 54 та обший дафтар олдим. Синглим Донохоннинг қўнғир сочига деб, оқ лента, Ойшахонга олти хоналик чарм папка, оймга кўк шоҳи дурраю дадамга атаб жун қўлқоп харид қилдим. Хурматли ўқитувчим Қобилов билан Отажон Азизовични ҳам қуруқ қўймадим, албатта. Бирига авторучкаю иккинчисига гул соладиган ваза олдим.

Қандай қилиб поездга чиқиб олганимни ўзим ҳам билмайман. Хайр, эй кадрдон шаҳар! Шляпа кийган шоирлар, гапга уста артистлар, Сизларга ҳам хайр, яхши қолинг! Саид ака, меҳрибон Саид ака, Сизнинг олдингизда қарздорман. Оғир кунда бошимни силадингиз, уйингиз тўридан жой бердингиз, инженерлик касбига ҳавас уйғотдингиз. Инженер бўламан, албатта, бўламан. Ўқийман, кунг билан, ҳавас билан ўқийман. Аввал аъло баҳолар билан ўнинчи синфни, сўнгра институтни ҳам битираман. Ана ундан сўнг ёнингизга қайтаман. Ҳозирча хайр, яхши қолинг!

Кетиб боряпман, жонажон қишлоғимга, она мактабим кучоғига қайтяпман.

Поезддан тушиб чамадонларимни кўтардим-да, ховликиб, қишлоғимиз томон йўл олдим. Ҳамма нарса ҳал бўлди ҳисоб, аммо ишонсангиз, халигача бир муаммони ечолганим йўқ. Кадрдон қалпоқчамни нима қилишим кераклиги-

ни шу соатгача ўйлаб кўрмабман. Олиб кетаверай десам, яна сеҳргар бўлиб кетишдан кўрқаман. Кўчада ёлғиз колдириб кетгани, гапнинг очиги, кўзим қиймайди. Яхшиси, қаердан топиб олган бўлсам, ўша ерга олиб бориб ташлайман, дедим-да, секин ўзидан сўрадим:

— Хўш, бунга нима дейсан?

— Жуда яхши фикр. Ўз жойимга, латтага ўраб охурга ташлаб кет... Сендан бошқаларга ҳам керак бўлиб қоларман.

Ниҳоят, иккимиз ажралишадиган минутлар ҳам келди. Қаердан олган бўлсам ўша ерга олиб бордим-да, ўпиб, бағримга босиб хайрлашдим. У ҳам менинг пешонамдан чўпиллатиб ўпиб олди, оз-оздан кўз ёши ҳам тўқдик.

— Хайр, кадрдон қалпоқчам!

— Хайр, кувнок дўстим Хошимжон.

Уйимизга кириб борганимда қоронғи тушай деб қолган эди. Кўча эшикни очишим билан биринчи бўлиб кўзим ошхонага қўлтиғида ўтин олиб кираётган Донога тушди. У ҳам мени кўрди-ю, югуриб келиб бўйнимга осилиш ўрнига қўлидаги ўтинни ерга ташлаб юбориб, турган жойида ҳайкалдек қотиб қолди. Кейин:

— Опа, акамнинг арвохи келди!— деб қичкириб юборди.

Ошхонадан қўлида капгир ховлиққанча Ойша югуриб чиқди-ю, у ҳам менга кўзи тушиши билан: «Арвоҳ, арвоҳ-мисан!» дея додлаб юборди.

— Нима қилганларнинг бу? Ахир, мен акаларнинг Хошимжон бўламан,— дедим аччиғим чиқиб.

— Йўқ, сен бизнинг акамиз эмассан, акамиз ўлган!

— Ўлган?!

— Ха, ўлган, биз уни кўмганмиз. Э, арвоҳ, сен қаёқдан келдинг? — кўрқа-писа сўрашди сингилларим.

— Очиқ мазордан!— дедим тобора аччиғим чиқиб.

— Вой, ана очиқ мазордан деяпти,— деди Доно кўрқанидан ранги доқадек оқариб. Мен ортиқча тоқат қилиб туrolмадим. Эҳтимол, ўлгандирман, эҳтимол ўлмагандирман, лекин мен сизларни соғинганман, сингилларим! Уларни ушлаб кўришмоқчи бўлиб олдинга ташланган эдим, икковлари ҳам: «Бизни арвоҳ қувди», деб додлаганча кўчага чиқиб кетишди.

Ўйлаб ўйимга етолмайман. Нима гап ўзи ёки узок вақт дом-дараксиз бўлиб кетганимга мени ўлдига чиқаришиб

кўйишганмикан. Ундай десам, сизни кўмганмиз дейишяпти-ку? Тавба...

Уйда ҳеч ким йўк, ойим ишдан қайтмаганга ўхшайди. Айвонда дадамнинг мотоцикли турибди. Демак, у чўлдан қайтгану, чойхонагами, идорагами чиқиб кетган. Уйимиз, назаримда ҳеч ўзгармагандек. Фақат мен сув, дон бермай қийнаганим товукларнинг хонасини сал кенгайтиришибди. Товуклар «тагин келдингми» дейишаётгандек сеткадан бошларини чиқариб, менга тикилиб туришибди. Шу пайт кўчадан ойижонимнинг овози эшитилиб қолди.

— Болагинамнинг арвоҳини менга кўрсатинглар. Майли, арвоҳи бўлса ҳам бағримга босай, тўйиб-тўйиб юзларидан ўпай. Хошимгинам, қани сен?

— Ойижон!— деб юбордим ўзимни тутолмай.

Ойим мени бағрига босиб, сочларимдан ўпди, узоқ йиғлади.

— Болагинам, тирикмидинг? Ё чиндан ҳам арвоҳми-сан?— деб сўради у қайтадан орқасига тисарилиб.

— Ойижон, нега мен арвоҳ бўлар эканман? Ахир, мен ўғлингиз Хошимжонман-ку, Хошимжон Рўзиевман.

— Демак, ўлмаган экансан-да.

— Қасам ичиб айтаманки, ўлган эмасман.

— Сени деб биз бошқа болани кўмибмиз-да бўлмаса...

Гап бундай бўлган экан: мендан хат-хабар йўк бўлиб кетгач, дадам билан ойим юрак-бағирлари эзилиб милиция органлари орқали қидиришга тушишибди... Узоқ вақт ҳеч қандай хабар бўлмапти. Ниҳоят, мен яшаб турган шаҳарнинг милиция бўлиmidан «келиб ўғлингизнинг ўлигини олиб кетинг» деган телеграмма келибди. Ойим билан дадам фарёд қилиб, дарҳол етиб боришибди. Ўликлар сақланадиган музхонада бўйи менинг бўйимга тенг келадиган, эғнида мен уйдан қийиб чиқиб кетган костюмга ўхшаш костюм, оёғида худди меникига ўхшаш ботинкаси бор бир ўлик ётган эмишу, калласи машина филдираклари остида қолиб мажакланиб кетганидан кимга ўхшашлигини билиб бўлмас эмиш. Шунда ойим ўликка ўзини ташлаб, дарров унинг кўкрагини очиб кўрибди. Чап елкасида худди меникига ўхшаш холни кўриб:

— Болагинам!— деб сочларини юлибди. Кейин ўша ўликни самолётга юклаб қишлоққа келтиришибди-да, ювиб-тараб, барча расм-русмларни жойига қўйиб, йиғи-сиғи билан кўмишибди.

— Бугун роппа-роса икки ой бўлди,— деди ойим кўз ёшларини артиб. Ойижонимнинг ҳикояси тугамасдан кўчадан номимни айтиб чақирганча дадам ҳам кириб келди. Кейин кўшнилари, бирга ўқийдиган синфдош ўртоқларим, ўқитувчиларим тўпланишиб ховлимизга одам сиғмай кетди. Дадам дархол колхоз фермасидан кўй олдириб келиб сўйдириб юбордилар. Зиёфат бошланиб кетди. Ўзиям ўша куни роса маза килдим-да: ковурилган гўштлардан, кабоблардан тўйиб-тўйиб ейман-да, ёнгинамда эркаланиб ўтирган Донохоннинг сочидан тортиб:

— Пучуққинам!— деб кўяман.

Иккинчи қисм

I боб

МУҲАММАД ПАЙҒАМБАРНИНГ ШЕЪРИ

Вой эсим қурсин, вой хомқалла бўлмай кетай! Қаранг-а, шунчадан буён сиз билан гаплашиб ўтирибману, қанчадан-қанча ҳикоялар сўзлаб берибману, сизга кишлоғимиз ҳақида бир оғиз ҳам гапирмапман-а. Ахир бир кунмас-бир кун Муллаҳошимбойини кўрдингиз келиб қолса ёки хат орқали кўнглини сўрамоқчи бўлсангиз, лоақал, адресини билмай-сиз-ку! Йўқ, бари бир қачон бўлмасин сизни кишлоғимизга бир таклиф қиламан. Келиб уч-тўрт кун дам олиб, мева-лардан маза қилиб еб кетасиз.

Эсингизда бўлсин, районимиз марказидан ҳар кунни кишлоғимизга беш-олти марта автобус келиб-кетадн. Автобус-

нинг нақ пешанасига «Яйпан — Хўжақишлоқ» деб катта-катта ҳарфлар билан ёзиб қўйишган. Ёзиб қўйишмаса ҳам бўлмайдиди. Нега десангиз, шофёр Хўжақишлоқдан машинани қайтариш ўрнига янглишиб Рафқонга ўтиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам «Хўжақишлоқ» деб ёзиб қўйишган. Ана шу қишлоқ бизнинг қишлоқ бўлади. Эсингиздан чиқмасин — Хўжақишлоқ.

Нима учун Хўжақишлоқ деб аташган десангиз, бунинг ҳам бир сабаби бор. Дадамнинг айтишига қараганда, илгариги замонларда бизнинг қишлоқда хўжалар, катта-кичик эшонлар, эшонбаччалар жуда кўп яшашган экан. У ёқ-бу ёққа битта-яримта рўдапо эшонми, қорни катта домлами, ёки қулоғини чўзиб азон айтадиган сўфими, керак бўлиб қолса, бизнинг қишлоқдан олиб кетишар экан. Бордию битта-яримта қишлоқда эшонпочча ёки домла имом ишни пачава қилиб қочадиган бўлса, саллани қўлтикқа уриб, эшакка тескари ўтириб тўппа-тўғри бизнинг қишлоқни мўлжалга олиб қочар экан-да, Узунқулоқ ота мазоридида «дийдиё» ўқиб айшини суриб, кун кечирар экан. Шунинг учун ҳам бизнинг қишлоқни Хўжақишлоқ, деб аташган экан.

Қишлоғимиз шундоққина тоғнинг этагига жойлашган. Бу ерда ҳар хил мевалар шунақанги кўп бўладики, келиб кўрсангиз оғзингиз очилиб қолади. Сарғайиб пишадиган ўриклар, устида майизак бўлиб, тагига тўкилиб ётадиган олчалар, нордон гилослар дейсизми, шафтоли, узум, олма дейсизми, ҳар биттаси чала нишган тарвуздек келадиган анору, кўрганда оғзингиз сув очиб кетадиган олтиндек сарғайиб пишадиган нон беҳилар дейсизми — йўк, бари бир, ҳаммасини айтиб адо қилолмайман. Одамларнинг айтишига қараганда, бизнинг қишлоқ витамин заводининг ўзгинаси эмиш.

Тоғ ичкарасига бир километрча юрсангиз, Узунқулоқ отанинг қабри бор. Қабр атрофига осмон бўйи келадиغان чинорлар, тепасига қарасанг дўппинг тушиб кетадиган садалар, беш кишининг ҳам қулочи етмайдиган йўғон толлар соя ташлаб туради. Бу атрофда катта-кичик ўн учта зилол сувли булоқ ҳам бор. Зиёратгоҳнинг қоқ ўртасидан шарқираб муздек сувли анҳор оқади. Суви бирам муздекки, чўмиламан десангиз дарров оёғингизнинг томири тортишиб қолади. Зиёратгоҳга ёз ойлари, айниқса, чоршанба куни одам демагани ёғилиб кетади. Бувижонимнинг айтишича, Узунқулоқ отага астойдил сийган одам муроди мақсадига етмасдан қолмас экан.

— Аълочи ҳам бўл кетадимми? — деб сўрайман бувижонимдан.

— Ҳа, аълочи ҳам бўлиб кетади,— тушунтиради бувижоним.

— Ўзи, Узунқулоқ ота қайси фандан дарс берган, бувижон?

— Тавба қилдим де, эси йўк!

— Тавба қилдим, бувижон,— деб қўяман мен ҳам...

Шундай қилиб, район марказидан автобусга ўтирасизда, тўппи-тўғри Хўжақишлоққа келиб тушасиз. Ўнг қўл томонда кўк ғишдан чиройли қилиб солинган магазин, чойхона, кундузи фақат бир соат очиб, бошқа вақтда доим кулф турадиган дорихона, ундан сал нарироқда сартарошхона ҳам бор. Сартарошхонада бир оёғи йўк уста Усмон амаки деган киши ишлайди.

Қачон соч олдиргани кирсангиз:

— Сочингизнинг ҳаммасини олайми ёки бир ланкалик қолдирайми? — деб сўрайди.

— Ҳаммасини олаверар экансиз, ойим айтдила,— десангиз:

— Пулингиз оз-қу, акаси! — деб қўяди уста амаки.

— Бўлмаса пулимга яраша олиб қўя қолинг.

Уста амаки хахолаб кулади-ю, сочингизни машина қайчи билан бирпасда киртишлаб ташлайди.

Магазиннинг орқасида бир гектарча келадиган боғ бор. Мактабимиз мана шу боғнинг қоқ ўртасига жойлашган. Ориф, Зокир, Икром — ҳаммамиз мана шу ерда ўқиймиз. Яшириб нима қиламан, бир-биридан чиройли бўлган икки баҳоларни мен мана шу ерда олганман. Севимли ўқитувчим Қобилов ҳам мана шу ерда ишлайдилар. Ҳозир бу ерда ҳеч ким кўринмайди. Нега десангиз, ҳаммаси каникулда, маза қилиб дам олишяпти.

Қишлоғимиз марказидаги одамларнинг иши тушиб турадиган биноларнинг бори-йўғи шу. Қолгани колхоз марказида. Иши бор одамлар ўша ёққа боришади. Баъзан кунбўйи қишлоғимизда зиёратга келган бегона одамларнинг кети узилмайди, у ёқ-бу ёққа ўтиб туришади, майда-чуйда сўраб уйма-уй эшик қоқиб юришади.

Магазин олдидан юқорига қараб кетган йўл тўппа-тўғри тоққа олиб боради. Икки томонига янги иморатлар солишган. Иморатларнинг орқа томони поёнсиз пахтазорлар. Бу ерларда Икромнинг дадаси Холиқ тоға бригадирлик қилади. Одамларнинг айтишича, у ғўзанинг тилини билар эмиш, у

билан пичирлашиб гаплашармиш. Шунинг учун ҳам ўтган йили Москвага бориб бир йўла иккита орден тақиб келган. Пахтазор тугаб, кетидан ўрик майдон, ундан кейин анорзорлар бошланиб кетади. Анорзорлардан у ёғига ўтмай кўя қолинг. Ҳаммаёқ тош, тошдан бошқа ҳеч нарса топмайсиз. Тоғдан туриб пастга қарасангиз, қишлоғимиз худди ичига гул солинган катта пиёлага ўхшаб кўринади. Бу ердан эски қишлоқдаги масжиднинг томи, янги маҳалладаги телевизорларнинг антенналари ҳам бемалол кўриниб туради. Ёнма-ён турган иккита антеннадан сал баландроғи бизники, пастроғи Орифларники, албатта. Аммо бувижоним бизникига келганидан буён телевизорни камдан-кам кўядиган бўлиб кетганимиз ёмон бўлди-да. Дадам билан ойим доим ишда бўлгани учун мен сал бузилиб қолган эмишман. Мени тартибга солиш, тарбиялаш учун ойим билан дадам маслаҳатлашиб, бувижонимни кўчириб олиб келишган.

Бувижоним айтадиларки, телевизор шайтоннинг ўйини эмиш. Ҳадеб кўраверсак, уйимиздан барака кўтарилармиш. Ундан кейин гуноҳимиз кўпайиб, нариги дунёга борганда савол-жавобда қийналиб қолар эканмиз.

— Бувижоним, нариги дунёда савол-жавоб ҳам бўладими?— деб сўрайман.

— Ҳа, савол-жавоб ҳам бўлади.

— Саволни ким беради ўзи?

— Жаброил алайсалом,— деб тушунтиради бувим.

— Алгебра ҳақида ҳам ўша киши сўрайдими?

— Ишингни қил, тентак!— деб уришиб беради бувижоним. Мен бўлсам ҳаммасини билиб олгим келади. Шунинг учун қайта-қайта сўрайвераман:

— Яхши жавоб берганга бешу ёмон жавоб берганга икки қўядими-а?

Бувижоним жавоб бермайди-ю, кўзларини олайтириб кўяди. Бу — гапни бас қил дегани бўлади. У киши кўчиб келгандан буён менинг ишларим ҳеч юришмай қолди. Кўчага чиқадиган бўлсам ҳам, кечқурун шерикларим билан кинога борадиган бўлсам ҳам, бари бир бувижонимдан рухсат олишим керак. Кейин қўли ишдан бўшади дегунча, мени ёнгинасига ўтқизиб олиб, тарбиялашга тушиб кетади: ҳар хил нарсаларни ёд олдиради. Мазмуни эса худди алгебра формулаларига ўхшаб жуда-жуда ҳам қийин, қалламни минг ишлатсам ҳам, бари бир тушунолмайман.

— Бувижон, буларингиз нима ўзи, ё шеърми-а?— деб сўрайман.

— Ҳа, шеър деса ҳам бўлади, болам.
— Кимнинг шеъри ўзи?
— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри. Бунча эзма бўлиб кетдинг, қоквош! — дейди бувижоним аччиғи чиқиб.

Муҳаммад пайғамбарнинг шеърими ёки бошқа биров-никими эканлигини сурштиришимнинг ҳам бир сабаби борда. Бир марта мана шунақанги шеърни деб (ўшаниям бувижоним ўргатган эди) мактабда роса кулги бўлганман. Ушанда бешинчи синфни битираётганимизга бағишлаб кеча ўтказаётган эдик. Шерикларим шеър ўқишяпти, ўйинга тушишяпти, ашула айтишяпти — ишқилиб, ўзларини кўрсатишяпти-да. Одилжон немисча шеър ўқиб, ҳаммани оғзига қаратди. Кейин шунақанги қаттиқ қарсақ чалиндики, нақ мактабнинг томи кўчиб кетай деди. Мен ҳам ўзимни бир кўрсатиб кўяй деб шартта ўртага чиқдим.

— Ҳа, Ҳошим, ўйнаб берасанми? — хурсанд бўлиб сўради вожатийимиз.

— Йўқ, шеър ўқийман.

— Жим, болалар! — деди вожатий икки кўлини кўтариб, — ҳозир Ҳошимжон Рўзиев сизларга шеър ўқиб беради... Қани бошла, Ҳошим.

Икки кўлимни ёнимга тушириб томоғимни бир кириб кўйдим-да:

— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри, «Кулху облоху аҳад», деб ўзим эълон қилиб юбордим.

— Нима? — деб сўради вожатий, яхши эшитмай қолди шекилли.

— «Кулху облоху аҳад», — деб тушунтирдим.

Болалар қийқиришиб, чапақлар чалиб «унақа шеърни бувижонингнинг ўзига ўқиб беравер» деб оғиз очиртиргани кўйишмади. Шунақанги уялиб кетдимки, ишонсангиз йиғлавораяездим. Ушандан буён болаларнинг нега оғиз очиртирмаганига ҳеч тушунолмаيمان...

Мана ҳозир ҳам бувижоним менга Муҳаммад пайғамбарнинг яна битта шеърини ўргатмоқчи бўлаяпти.

— Ўзи ёзганми ёки бировдан кўчириб олганми? — деб сўрайман бувижонимдан. Мана шунақанги пайтда ўнг бетимга ё чап бетимга тарсаки келиб тушади.

— Тавба қилдим де!

— Демайман!

— Демайсанми? — бувижоним бу бетимга ҳам бир тарсаки туширмоқчи бўлиб нитилганда сапчиб ўрнимдан турман-да, шаталоқ отиб қочиб қоламан. Нарирокқа бориб, сўфига ўхшаб икки қулоғимдан чўзиб, оёқларимнинг учиди

туриб, бошимни гоҳ ўннга, гоҳ чапга буриб азон айтаман:

— Абдурайўўўм,

— Мадрайўўўм,

— Мол канўўў,

— Хў, манўўў.

— Хе ўўўл!

Ана шундан кейин десангиз, бувижоним шунақанги туттиб кетадики, қани энди туттиб олиб сочларимдан битта-лаб юлса!

— Даданг келсин ҳали, сени оёғингдан остирмасамми! — дейди бувим икки қўлини мушт қилиб.

— Остирсангиз остираверинг. Менга бари бир. Қайта, нариги дунёда маза қилиб юраман, — дейман-да, боққамн, кўчагамн чиқиб кетаман.

— Шун билгинки, мен сени одам қилмагунча қўймайман, — орқамдан бақириб қолади бувижоним.

Шундай қилиб, бувижонимнинг тарбиясидан бирпасгина бўшаб, катакдан қочиб чиққан товукдек, эркин қанот қоқиб узок-узокларга ўйнагани кетаман.

II боб

ИЎҚ, ЗОКИР ДАНГАСА ЭМАС

Бувижоним отибуви холаинкига «Мушкулкушод» ўқитгани кетган эди.

Кўча эшигимиз олдидаги кум тўкилган майдончада икки қўлимни ерга, оёқларимни осмонга қилиб шу алфозда олдинга, орқага юриб синглим Донохонни қикирлатиб кулдираётган эдим, кўчадан Зокир ўтиб қолди. Зокир билан биринчи синфдан буён бирга ўқиймиз. Гавдасини кўрсангиз ўн биринчи синфда ўқийдимн, дейсиз. Аммо юрак деган нарсадан зиғирча ҳам йўқ. Хатто ўзи тенги қиз болалардан ҳам кўркиб, битта-яримтаси беҳосдан тегиб кетса дарров бориб ўқитувчимизга чақимчилик қилади, директорга айтишдан ҳам тоймайди. Қизлар ҳам аксига юриб нуқул ўшанга тегажаклик қилишади. Мактабдан қайтаётганда тўртта-бештаси бир бўлиб, олдиларига солишиб, қувалаб келишади. Туттиб олиб уришмайди-ю, аммо урамиз деб бечоранинг нақ юрагини ёришади. Бунинг устига Зокирнинг дарсида ухлаб ўтирадиган одати ҳам бор. Ухлаганда ҳам жуда каттиқ ухлайди. Турткилаб уйғотиб:

— Нега ухлайсан?— десангиз, оғзини катта-катта очиб эснайдн-да:

— Қани, ухлаганим,— деб тониб туриб олади. Хатто бир кунн мактабимиз ховлисидаги майдончада, физкультура машқлари ўтказиладиган ёғочнинг устида оғзида нони билан ёғочга посанги бўлганча ухлаб қопти. Ўқитувчимиз турткилаб:

— Уят эмасми, йикилиб кетсанг нима бўлади!— деган эди, Зокир кўзини уқалаб:

— Ухлаганим йўқ, ўзим шундай.. дам олиб ётувдим,— деб қўя қолди.

— Ха, Зокиржон, йўл бўлсин?— деб чақирдим уни. Зокир юришдан тўхтаб мен томонга ўгирилди-да, негадир ўзида йўқ севишиб кетди. Чап қўлтиғида уч-тўртта китоб, ўнг қўлида бодринг.

— Ия, сен шу ерданидинг, шерик? Мен бўлсам, қарамабман ҳам. Ўзим ҳам ўйланиб кетаётувдим-да.

— Нималарни ўйлаяпсан?

— Хар нарсаларни-да. Зокир қўлидаги бодрингни карсиллатиб ейнишга тушди. Кейин шимининг чўнтагидан битта баррагина бодрингни олиб Донога узатди-да, менга қараб:— Ейсанми?— деб сўради.

— Ол-чи,— дедим оғзим сув очиб,— ўзи қаёққа кетаётувдинг?

— Дарс тайёрлагани.

— Хамма каникулда юрипти-ю, нега энди сен дарс тайёрлар экансан?

— Эшитганинг йўқми?

— Нимани эшитаман?

— Мен кузги имтиҳонга қолганман. Она тилидан, рус тилидан, ундан кейин алгебрадан ҳам... Учовидан кузги имтиҳон топширишим керак. Кураторимиз сен ўзинг бўладиган боласан, ақли-хушинг ҳам жойида, фақат ёзда жиндаккина ҳафсала қилсанг ҳаммасини бешга топширасан, дедилар.

— Ҳали кузгача анча бор-ку, бари бир эсингдан чиқиб қолади.

— Мен ҳам шунақа десам, ойим «бугундан бошлаб дарс тайёрлашга қиришмасанг, кечаси ухлатгани қўймайсан, бошингдан сув қуяман» деяпти... Биласан-ку, кечаси ухламасам, мен касал бўлиб қоламан... Бодрингдан тагин битта берайми? Ма, олавер, бу чўнтагимда ҳам бор. Ойимга билдирмасдан аста бокқа ўтдим-да, чўнтақларимни тўлдириб

бодринг уздим. Кейин шимимни ечиб девордан иргитиб юбордим. Чиқаётганда ойм «шимингни кийиб ол» деган эди:

— Трусикда кетавераман, шим кийсам терлаб кетиб, юрагим кисилади,— дедим. Кўчага чиқсам шим ариққа тушиб жикка хўл бўпти... Орқамни офтобга тўғрилаб кетяпман. Биласанми, ҳозир мен Аббосларникига боряпман... У менга ота бўлган.

— Ота дедингни? Қандай қилиб ота бўлар экан?
У сендан кичкина-ку!— дедим ҳеч нарса тушунмай.

— Билмасам, ўқиш тамом бўлаётган куни завучнинг кабинетида учала фандан ҳам яхши ўзлаштиришига ўзим ёрдам бераман, ота бўламан деди-да.

— Оталикка оламан дегандир?— деб сўрадим.

— Билмасам, ишқилиб шунақа деди-да.

Донони уйга киритиб юбориб, Зокир билан анчагача гаплашиб ўтирдик. Ўзиям бир-биримизни роса соғиниб қолган эканмиз. У менинг йўғимда мактабда бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан гапириб берди. Қизлар унга кун бермай қўйишибди. «Уйқичи», «дангаса» деб роса жиғига тегишибди. Зокир битта-яримтасини тутиб олиб роса дўппосламоқчи ҳам бўлипти-ю, ке қўй, шуларга тенг бўлиб обрўимни тўкиб юраманми, деб индамапти.

— Ўзинг айт-чи,— деб сўради мendan кетма-кет эснаб,— мен уйқичиманми-а?

— Ҳеч ҳам-да. Дунёда сендан кам ухлайдиган бола йўк.

— Бунинг устига мени доим дангаса дейишади.

— Бўлмаган гап, сени дангаса деганларнинг ўзи дангаса!— дедим дўстимнинг кўнглини кўтариб. Кейин икковимиз кузги имтиҳон масаласини ҳам бафуржа ўтириб гаплашиб олдик. Аслини олганда бунинг ҳеч кераги йўк. Бир йўла уч фандан ёмон баҳо олгандан кейин, яхшиси ўша синфда қайтадан ўқиб, илмнинг пойдеворини тагидан мустаҳкамлаб чиққан маъкул. Тагидан мустаҳкамламасанг ишлар чаток: еттинчига ўтганингда имтиҳонларда яна йиқилиб қоласан, саккизинчида ундан баттар бўлади, ўнинчини битиргунингча мана шунақанги кузги имтиҳонларга қолавериб нақ ийиғнинг чиқиб кетади. Ундан кўра олтинчи синфда илмнинг пойдеворини мустаҳкамлаб олиш керак. Ана ундан кейин юқори синфларда доим бешга ўқийсан, эхтимол, ҳурматинг ошиб кетса, сени синфком ҳам қилиб юборишар;

аълочи сифатида лагерларга борасан, маза қиласан, деб тушунтирдим дўстимга.

— Қалай бўларкин-а?— деди Зокир иккиланиб.

— Қалай-палайи борми. Биласанми, мен саёхатда юрган-имда битта билимдон бола билан дўстлашиб қолдим. Ўзи еттиинчида ўқийди-ю, билими шунақанги зўрки, гаплашсанг оғзинг очилиб қолади. Нега сиз бунақанги билимдонсиз десам, акаси, мен ҳар бир синфда икки йилдан ўқиганман, олтинчида уч йил ўқидим, дейди. Шунинг учун ҳам ўқитувчилар уни сизлаб гапирар экан.

— Ростданми-а?— деб сўради Зокир хаваси келиб.

— Рост. Хўп десанг, олтинчида бирга ўқиймиз. Ҳатто бир партада ўтираммиз. Уйқинг келиб қолса, менинг тиззамга бемалол бошингни қўйиб хурракни тортиб ухлайверасан...

— Қўлни бер!— деди Зокир ўрнидан туриб.— Гапингдан қайтмайсан-а?

— Йўк, қайтмайман.

Шу пайтда, негадир, ич-ичимдан севишиб, ишонсангиз, ўзимда йўк хурсанд бўлиб кетдим. Назаримда, Зокир ҳам шунақанги бир ҳолни бошидан кечирарди. Биз беихтиёр бир-биримизни кучоклаб, шунақанги ўпишиб кетдикки, узоқдан кўрган одам булар, албатта, жинни бўлса керак деб ўйлаши мумкин эди.

Бувижоним «мушкулкушод»га кетаётганида, Доно икковларинг шафтолини териб ёриб қўйинглар деб тайинлаган эди. Бирпас ўйнай, бирпас ўйнай деб, кунни ярим қилган эдим. Зокирни ишлашга кўндиргач, шошилиб бокка кириб бордик. Кун тепага келиб, ҳаммаёқни ёндираётган бўлса ҳам, боғ салқин, ғир-ғир шабада эсиб турганидан баҳаво эди. Гапни кўпайтириб ўтирмай ишга киришиб кетдик. Йўк, қасам ичиб айтаманки, Зокирвойни дангаса деганларнинг ўзи дангаса! Бунақанги чаққон ишлайдиган, бунақанги паҳлавон болани мен умримда кўрган эмасман...

Бир соат ўтар-ўтмас, етти туп шафтолининг мевасини териб, эсон-омон томга чиқариб олдик.

— Шерик, энди ёриб ҳам ташлаймизми?— деб сўради Зокирвой пешонасидан терини сидириб.

— Йўк, энди бирпас дам оламиз.

— Мен чарчаганим йўк,— деди Зокирвой,— сен бўлмаса бирпас дамнингги ол, мен ёриб тураман.

— Мен сен чарчаб қолдингми деб ўйловдим. Чарчамаган бўлсанг ишлайверамиз. Мей-чи, Зокиржон, чарчаганимда яхши ишлайман.

Кун бирам қизидики, нақ миямизни қайнатиб юборай дейди. Оёқнинг остидан эса томнинг иссиғи уриб нафас олдиргани кўймайди. Зокиржон хомсемиз бола эмасми, ҳадемай пишиллаб қолди. Жони қийналганидан ўзини кўярга жой тополмай, нукул гингиллаб ашула айтади, оғзини катта-катта очиб, мен ҳеч тушунмайдиган шакллар ясади. Мен бўлсам, баданим сал салкин бўлармикин деган умидда қаҳратон қишни, оппоқ корларни, оёғим совуқ қотиб яхмалак учган пайтларимни эслайман. Ниҳоят, пешиндан кейин шафтолини ёриб бўлдик. Зокир ўрнидан туриб, уюшиб қолган белини чангаллаб, керишди-да:

— Яна борми?— деб сўрамоқчи бўлган эди, овози чиқмади.

— Қани, тушдик энди,— дедим гандираклаб ўрнимдан туриб,— яна бирпас ўтирсак ўзимиз ҳам шафтоли коки бўлиб қоламиз.

Бокқа кириб ариқ бўйидаги майса устига ёнбошлашдик. Қоринлар ҳам роса очган эди. Бир оз дам олгач, уйдан сузма катиқ билан нон олиб чиқиш учун ўрнимдан турдим. Қайтиб чиқсам, Зокир аллақачон ухлаб қолибди. Ҳатто, туш ҳам кўраётганга ўхшайди, нега десангиз худди ўйғоқ одамдек, кулимсираб ҳар замонда лабларини учириб-учириб кўяди. Қим билади, тушига нималар кираётган экан. Ё битта-яримта синфга аллақачон синфком бўлиб олдимикин-а!

Мен ҳам жиндак мизғимоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, бари бир бўлмади — энди кўзим илинганда қизикроқ бир воқеа эсимга тушади-ю, пиқиллаб кулиб юбораман, уйқум қочиб кетади...

III боб

АМЕРИКАНЧА ФОКУС

Билмадим, шунақанги одат мана бу ёнгинамда пишиллаб ухлаб ётган, ширин-ширин тушлар кўраётган Зокирвойда ҳам борми, йўқми буниси яни аниқ билмайман-ку, аммо лекин мен бирон яхши ишни бажариб қўйсам, кетидан яна тагин шунақанги ишларни қилгим келаверади. Бир марта раҳмат эшитган куним иккинчисини ҳам эшитмагунча тиниб-тинчимайман. Мана, шафтолиларни битта қўймай томга чиқариб ёриб ташладик. Бунинг учун бувижонимдан раҳ-

матлар эшитишим аниқ. Ҳатто дадам ҳам елкамга кўлини кўйиб:

— Оббо Хошимбой-эй, баракалла, ўғлим!— дейиши турган гап. Лекин шундай бўлса ҳам, шу пайтда кўшалок раҳмат эшитгим келиб, сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

Кўча эшигимиз олдидаги қумни уйимизни алебастр сувок қилдириш учун тўкканмиз. Дадам бир неча марта шу қумни элаб кўйгн деб тайинлагану, мен ўзимни жўрттага эшитмаганга солиб юрардим. Сим элак билан белкуракни олиб ишга киришиб кетдим. Эндигина икки-уч элак элаган ҳам эдимки, шу пайт, кўлларини орқасига қилиб керилганча Ориф ўтиб қолди. Кечадан буён шунақанги қилиб учинчи бор ўтиши. Ниманидир айтмоқчи бўлади-ю, мен гап ташламаганим учун баҳона тополмай, жимгина ўтиб кетаверди. «Оббо, нимасига керилар экан, еттинчига ўтгани учун бўлса керак-да! Биқинига иккита муштласаму еттинчиси кўриниб қолади-я...» деб ўйлаб:

— Ориф, каёққа кетяпсан?— деб гапга солдим уни.

— Ишинг нима каёққа боришим билан!— кўлларини биқинига тираб юришдан тўхтади Ориф.

— Ўзим сўраяпман-да.

— Биласанми, мен лагерга бориб келдим.

— Лагерь, қанақа лагерь?

— Лагерь нималигини билмайсанми ҳали?

— Йўқ.

— Оҳ-оҳ! Лагерь шунақанги маза бўлар эканки, шунақанги роҳатижон бўларканки... Лекин у ерга фақат аълочи ўкувчилар боради-да, сенга ўхшаганларни қабул қилмайди...

Мана шу гапи менга ҳеч маъқул бўлмади. Қаранг-а, менга ўхшаганларни олмас эмиш.

— Картошка тергансизлар-да... — дедим аччиғим чиқиб.

— Ҳечам-да... Биз у ердан яхши ниятлар билан қайдик.

— Ният? Қанақа ният?

— Ният дегани мақсад дегани, билдингми, шуниям билмайсан-а. Уша ердаги вожатиймиз: ҳар бирларинг биттадан мақсад билан уйларингга қайтинглар. Келгуси йил мана шу ерда яна учрашамиз. Ушанда, ким ўзининг яхши ниятини амалга оширди, ким ошира олмади, суриштириб кўрамиз. Биринчи ўринни олган кишига мукофот берамиз деди, билдингми! Мен уйимизда кутубхона очмоқчиман.

— Кутубхона?

— Бўлмасам-чи. Ўзим китоб тўплаб кутубхона очаман.

— Шунини ўрганиш учун лагерга бордингми-а?

— Ҳечам-да.. Биз у ерда волейбол ўйнадик, тоғларга чикдик, сойларда маза қилиб чўмилдик... Ундан кейин ҳар хил ўйинлар ҳам ўргандик...

Ориф ўзи мақтанишини яхши кўрадиган бола. Қачон карасанг, мақтангани-мақтанган. Хатто бировдан калтак еб келса ҳам, бошлаб саваладим, деб керилади. Бир куни: «Мен тоғдан арслоннинг боласини ушлаб келдим, кулоқлари бир қаричдан, тумшуги нақ челақдек келади, ҳар қандай бўрини ҳам таппа босади», деб мақтаниб қолди. Бориб кўрсак, мушукдан сал катта бир лайча экан, бизни кўриши билан боғ томонга қараб вангиллаб қочиб қолди.

— Арслонинг сал юраксизроқ эканми?!— десак, ўшанда ҳам бўш келмай «шошмай тургин ҳали, катта бўлганда кўрасан!» дейди.

— Айт-чи, қанақа ўйинлар ўрганиб келдинг?— деб сўрадим Орифдан.

— Ҳар хилидан ўргандик... Хўп десанг, сенга американча фокус ўргатиб кўяман...

Ростини айтсам, саёҳатда юрганымда жуда кўп фокусларни кўрганман. Бир хиллари шунақанги қийин бўладики, ақлингни ҳар қанча ишлатсанг ҳам, бари бир ҳеч нарса тушунолмайсан. Лекин американча фокусни биринчи марта эшитишим. Эҳтимол жуда қизиқдир, ўрганиб олсам бир кун иш бериб қолар, деб ўйладим-да:

— Ўшанингни менга ҳам ўргатиб қўй,— деб илтимос қилдим.

Ориф тўсатдан жиддийлашиб, бошини сарак-сарак қилди:

— Йўк, сенга ўргатмайман.

— Ўргатасан.

— Ўргатмайман дедим, ўргатмайман!

— Қани, ўргатмай кўр-чи.

— Биламан, ўргатсам дарров йиғлашга тушасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен.

— Мен йиғлайманми?

— Демак, йиғламайсан-а?

— Йўк, йиғламайман.

— Йўк, бари бир, ўргатмайман.

Ориф пайсалга солган сари американча фокусга бўлган

‘кизикишим ошаверди. Елвордим, илтимос килдим, ишқилиб кўндирмагунча кўймадим-да.

— Бор бўлмаса,— деди Ориф ниҳоят юмшаб,— уйларингдан қийқ билан бир кулоч-пишиқ аркон олиб чик. Тезроқ чик, бўлмаса кетиб қоламан...

Кўз юмиб-очгунча аркон билан қийқни олиб чиқдим. Кейин Ориф кўрсатиб, ўргатиб турди. Қийқ билан кўзимни маҳкам боғладим. Ориф чилвир билан кўлларимни орқамга қилиб чандиб ташлади.

— Энди ерга чўккала!— деб буюрди у.

— Чўккаладим.

— Ўтган йили мени урган эдинг-а?— сўради Ориф.

— Кейин кечирим сўраган эдим-ку.

— Йўқ, урганинг эсингдами?

— Эсимда. Қани фокусингни тезроқ кўрсат!

— Мана, мана, сенга американча фокус!!

Ориф югуриб келиб елкамга зарб билан шундай тепдики пешонам билан ерга урилдим. Ўрнимдан турай десам, туролмаيمان. Додлай десам, оғзимга кум тўлиб қолган, овозим чиқмайди. Бир маҳал елкамга суяниб ўрнимдан тураётган эдим, нимадир, Орифнинг тепкисидан кўра каттиқроқ бир нарса қорнимга келиб урилди. Кетидан «безори, бошни эдинг-ку!» деган овоз ҳам эшитилиб қолди...

Кейин у ёғи жуда тез кетди: кимдир аввал кўлимни, сўнгра кўзларимни ечиб ташлади. Моторли велосипед миниб муюлишдан чиқиб келган Одилжон ака бехосдан менга урилиб, мункиб кетибди-да, бориб мияси билан тўппа-тўғри (мўлжални тўғри олганини қарангки) тутга урилибди.

— Безори, бошни эдинг-ку!— деди яна менга қарамай.

Бир нафасда ҳаммаёқни одам босиб кетди. Шовқин солиб, кўшнимизнинг уйдан бувижоним ҳам чиқиб келди. Қаёқдандир ойим ҳам пайдо бўлиб қолди:

— Нима гап, нима қилдиларинг менинг боламни!— деди ойим йиғлагудек бўлиб.

— Болангизга жин ҳам ургани йўқ,— деди Орифнинг ойиси. Шундан кейин ҳаммаси мени ўртага олиб, безоридан олиб безорига солишди. Ойим билан дадам мени жуда эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам мендан кип-қизил безори чиқар эмиш. Гапни қаранг-а, безорининг қизилию сариғи ҳам бўлар экан! Мен ҳамма айб Орифда деган эдим, балога қолдим. Қилғиликни қилиб нега тағин бировга тўнкайсан деб, ҳатто мени гапиртиргани ҳам кў-

йишмади. Ориф бўлса бир чеккада туриб тилини чиқариб, мени ҳадеб ажаб бўлди дегандек масхара қиларди.

— Узинг айтгин, кўзимни бойладингми?— деб сўрадим ундан.

— Ҳечам-да,— деди Ориф одамларга қараб.— Унинг ўзи мени қистади, кўзиниям ўзи боғлади, арқониям ўзи олиб чиққан.

Ориф ёлғончилик қилиб ҳамма айбни менга тўнкагани учун жаҳлим чиққанидан сал бўлмаса йиғлаворай дедим. Ҳаммадан ҳам боши ёрилган Одилжон аканинг «сени мактабдан ҳайдатмасамми!» дегани ошиб тушди. Нега десаңгиз, у мактабимизда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Отажон Азизовичга бир оғиз айтса — тамом! Катталар катталарнинг гапига тезроқ қиради-да, мен бўлсам бу йил енг шимариб астойдил ўқимокчи эдим, ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деган орзум бор эди.

Бувижоним кечгача бир оғиз ҳам гапирмади, қовоғини ҳам очмади. Фақат дадам ишдан келгандан кейин овқатланиб бўлишгач:

— Ҳошимнингги тартибга чақириб қўясанми ёки устига керосин қуйиб ўт ёқворайми? — деб сўради.

Дадам дарров жавоб қайтармади, чой хўплади, яна хўплади. Мен бўлсам сўрида чалқанча ётиб осмондаги жимир-жимир юлдузларни томоша қиламан, американча фокус туфайли еган тепкидан елкаларим зирқираб оғрийди, «ишқилиб, мактабдан ҳайдатмаса бўлгани, ҳайдатмаса бўлгани...» деб ўйлайман.

— Ўт қўйсангиз, ўт қўяверинг,— деди ниҳоят дадам.

— Сенга доим ҳазил бўлса-да!

— Ҳазил эмиш... Ёпишганларинг Ҳошим бўлиб қолди. Болани ҳадеб ундоқ қил, бундоқ қил деявериш ҳам ярамайди. Тўғри кетаётган машинанинг рулини у ёк-бу ёкка бураверсангиз авария бўлади, ойи. Бола ҳам бамисоли машинадай гап. Уни қил, буни қил деяверсангиз, анқов бўлиб қолади. Ишингизга ёрдамлашяпти. Мана бутун шафтолини ёриб берибди.

— Ёрган шафтолиси ҳам қуриб кетсин,— ҳали ҳам шаштидан тушмай деди бувижоним,— хомини термагин девдим, кейин қўлим тегмайди деб хомигача қўшиб узибди.

— Майли, ишлашга ҳам секин-аста ўрганади.

Шу пайтда ўчоқ бошида идиш-товоқ ювиб ўтирган ойим ҳам гапга аралашиб қолди:

Адаси, Одилжон бугун ўглингизни мактабдан хайдатаман, деб кетди.

Хайдатмайди,— деди дадам ойимга ҳам бўш келмай, бордию хайдатса, хафа бўладиган жойи йўқ. Шунча ўкигани ҳам етар. Инженер бўлмаса, тракторчи бўлар.. Нима, тракторчи бўлиб мен кам бўлдимми! Кимдан каммиз Мана, уй-жой қилдик, мол-хол қилдик, кассада пулимиз бор. Айтгандек, ойини, хушхабар олиб келдим. Қани, чойдан куй-чи!

— Қанақа хушхабар экан? — ойимдан олдин сўради бувижоним.

— Чўлда ишлаб келганларга мукофот учун иккита «Москвич» ажратишган экан. Биттасини бизга берадиган бўлишди.

— Вой, машинами? — ховлиқиб деди ойим.

— «Москвич» машина бўлмай, тойчоқ бўлармиди, машина-да... Чойдан куй, деяпман!

Шу пайтда жуда хурсанд бўлиб кетганимдан, нақ бўлмаса урра деб қичкириб юбораёздим. Аммо ўзимни ҳалидан буён ухлаганга солиб ётганим учун овозимни чиқаргани гапнинг очиги, жиндак уялдим. Аммо, шодлигимни бирор йўл билан ифодалашим керак эди-да. Шунинг учун боплаб бир хуррак тортиб кўя қолдим. Кимдир кўча эшигимизни шиддат билан қокди. Ойим бориб эшикни очган эди, Зокирнинг ойиси экан:

— Мабодо Зокир бу ерга келмадимиз? — деди у энтиқиб

— Келгани йўқ, тинчликми?

— Ош вақтида чиқиб кетганча дараги йўқ,— йиғламсираб деди Қаромат холам,— кидирмаган жойимиз қолмади...

— Зокир шу ерда! — деб сакраб ўрнимдан туриб бокка югурдим. Кундузи бўлган галвалар билан овора бўлиб, Зокирни паққос унутиб юборган эканман. У ариқнинг бўйида, қандай ётган бўлса ўшандайлигича донг қотиб ухлаб ётарди. Турткилаб уйғота бошлаганимда орқамдан ойиси ҳам кириб борди.

— Тур-е, одам ҳам шунақа қаттиқ ухлайдими! — дедим иккала қулоғидан баравар чўзиб.

— Қани, ухлаганим,— деди Зокир эснаб, кейин тепасида турган ойисига кўзи тушиб қолди шекилли, шоша-пиша кўшиб кўйди:— Оғзингга қараб гапир, қани ухлаганим. Мен бу ерда дарс тайёрлаб ўтирибман, билдингми!..

ҚИННА СОЛАДИГАН АППАРАТ

Энди ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ваъда бергандан кейин уни бажариш масаласи ҳам бор. Кеча Зокиржонга алғов-далғов ишлаймиз, деб сўз берганман. Шунинг учун ҳам у менга ишлашиб берди, ёмон ишламади, терлаб-пишиб ишлади. Бугун мен ушқикига боришим керак. Аммо бувижонимдан қандай рухсат олсам экан? Кечаги гаплардан кейин дарров жавоб бера қолмас. Эҳтимол, Зокирнинг ўзи у ёқ-бу ёққа ўтиб қолар, унда жавоб олиш жуда осонлашиб кетарди-я. Шу фикр билан тез-тез кўчадан хабар олиб турибман.

— Хошим, туғадиган товукдек бунча бетоқат бўлиб қолдинг?— деб сўради бувижоним,— ке, нганадан мана бу ишни ўтказиб бергин, кўзим ўтмаяпти.

— Бетоқат бўлганим йўк,— деб тушунтирдим бувижонимга.

— Ўтир бўлмаса, намозлик ўргатаман.

Юрагим қисилиб кетяпти, бувижон.

— Бўлмаса боққа чиқиб салқинда бирпас сабзи ўтагин. Қара, шундай ўт босиб кетибди.

Бувижонимга Зокирга берган кечаги ваъдам ҳақида ётиги билан гапириб берган эдим, аввал қошларини чимриб ўйланиб турди-да, кейин сал юмшаб:

— Бошимга бирор ғалва орттириб келмайсанми? — деб сўради.

— Йўк, бувижоним, ҳеч қандай ғалва орттириб келмайман.

— Бора қол бўлмаса, бирпас ўйнаб дарров қайтгин.

Ох, менинг бувижоним ўзи бошқача-да. Шўхлик қилсанг қулоғингдан чўзишдан ҳам қайтмайди. Ётиги билан гапирсанг, мана шунақанги гапингга дарров тушуна қолади. Бувижоним-эй, минг раҳмат сизга! Катта бўлганимда сизга кўшқаватли кўзойнак олиб бериб бир хурсанд қилмасамми!.. Шу пайтда меҳрим шунақанги товланиб кетдики, югуриб бориб бувижонимнинг оппоқ сочларидан, тириш босган юзларидан қайта-қайта ўпдим-да, сакраб-сакраб, ирғишлаб кўчага югурдим. Остона олдида андак бўлмаса Донохонни кўкрагим билан уриб юбораёздим. Доно икки букилиб, чап қўли билан қоринини чапгаллаганча йиғлаб кириб келар эди.

— Ким урди?

— Қорним оғрияпти, акажон!..— Доно баттарроқ йиғлаб юборди. Бечоранинг сочлари тўзгиган, ранги бир ахвол, юзи кичкина бўлиб кетибди — раҳмим келиб кетди унга. Дарров кўлтигидан олдим. Тикаётган чокини ерга кўйиб бувижоним ўрнидан турди. Ичкарида тепки машинада чок тикиб ўтирган ойим ҳам чиқиб келди. Худди биров чақиртириб келгандек идорага наряд топширгани кетган дадам ҳам келиб колди.

Донони сўрига авайлаб ётқизиб бугун эрталаб нима егани, кеча, аввалги кунини нима егани тўғрисида суриштириб кетишди. Уни минутлардан кейин маълум бўлдики, Доно қорини оғритадиган ҳеч нарса емаган экан. Қаймоқдан, умуман, қорини оғримас экан.

— Кишна кирган болангга!— деди бувижоним гўштенсиз, ғадир-будур кафтини Дононинг пешонасига кўйиб,— бор, Сора кампирини айтиб ке.

Мен ялт этиб ойимга қарадим. Назаримда, дадамга қараганда, ойим кўпроқ ташвишга тушиб қолганга ўхшайди— кўллари биллиар-биллимас қалтираб, юзи жуда-жуда ҳам ғамгин бўлиб қопти.

— Югур,— деди ойим ҳам, — дарров олдинга солиб кел

Очиқ айтиб кўя қолай, Сора холаминини жинимдан баттар ёмон кўраман. Уйимиздан худойи гаолонинг овози келади, деб ўғли Миробиддинхўжаини хумга қамаб, кўлига тақинчоқлар тақиб минг кўйга солиб ўйнатганини ўз кўзим билан кўрганман. Шармадасини чиқарганман ҳам. Аммо бу ҳақда ҳеч кимга айтмаганман, айта олмас ҳам эдим. Нега десаңгиз, бу ишларнинг ҳаммасини кадрдон дўстим — Сехрли қалпоқчам билан биргалликда бажарганман-да. Оҳ, қалпоқчам, кадрдоним, қаерларда ётибсан ҳозир?..

— Ойи,— дедим эътироз билдирмоқчи бўлиб.

— Югур деяпман, ҳалиям шу ердансан? — уришиб берди ойим.

Ростдан ҳам иккиланишнинг пайти эмас ҳозир. Бу ёқда жондан азиз синглим азоб чекиб, чинқириб ётибди-ю, мен бўлсам қаёқдаги хаёлларга бориб ўтирибман-а. Эҳтимол, Сора холам ром очишини яхши билмасу, кишна солишнинг устасидир. Ҳозир бориб «кишна соладиган аппаратингизни олиб дарров юрар экансиз...» дейман-да. Йўқ, бормаيمان. Бари бир, у алдайди, бечора синглимининг жонига озор беради.

— Ойи, у алдоқчи-ку!— дедим кўча эшик олдига етганда оркамга қайтиб.

Ойшани юборишди. Сора хола бир нафасда ховликиб етиб келди-да, айвонда ётган Донога кўзи тушиши билан оғзини катта очиб эснаб юборди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг шу пайтда мени ҳам, ойим билан дадамни ҳам эсноқ тутиб қолса бўладими, оғзимизни кап-кап очиб, нақ уч минут чамаси «хай-хай-хай»лашиб наъма қилдик-да.

— Тоза кул билан исириқ келтир,— буюрди Сора холам. Кейин бир нарсаларни пичирлаб фотиҳа ўқиди. Пиёлага солинган кулнинг бетини рўмол билан беркитиб Дононинг қорнига суркай бошлади:

— Чик, чик, чикмаганингга қўймайман, — дерди холам ўзи ҳам кетма-кет эснаб,— эски тегирмонларга бор, қорни катта бойларга бор! Чик, чикмаганингга қўймайман...

Худди шу пайтда, назаримда, Дононинг юзи ёришгандай бўлди. Эснаб, дадамга қараб кулимсираб қўйди. Ҳаммамиз хурсанд бўлиб кетдик. Ойим кинначи холамга пул, икки банка қаймоқ чиқариб берди.

Сора холам кетди. Мен эса сўрида оёқларимни солиптириб ўтирганимча ўйланиб қолдим... Шу Сора холамга ҳеч тушуниб бўлмайди-да, ўзи. Бир, қарасанг, одамларни алдаётган бўлади, яна бир қарасанг, энг оғир касалларниям кўз юмиб-очгунча даволаб қўяди... Ҳарқалай, мен ўшанда чакки иш қилганга ўхшайман. Бечора Миробиддинхўжанинг елкасига игна санчиб жонини қийнабман-а. Йўқ, хозирок бориб ундан кечирим сўрайман, велосипеднинг қосқонини букиб қўйган эдим, ҳақини тўлайман. Велосипед оламан деб, шафтоли сотиб пул йиғиб юрган эдим, ярмини олдим-да, Сора холамнинг орқасидан югурдим...

Миробиддинхўжа бўш челақни тарақлатиб чалиб уйдан чиқиб келаётган экан.

— Тўхта!— дедим энтикиб.

— Айтавер гапингни,— деди Миробиддинхўжа хаяжонланганимдан бир оз ташвишга тушиб...

— Сенга пул бермоқчиман,

— Нега энди менга пул берар экансан?

— Бергим келиб қолди-да, тўхта.

Секин қўлимни чўнтагимга солган эдим, Миробиддинхўжа мени уради деб ўйлади, шекилли, челақни саламглаптиб қочиб қолса бўладими! Менам бўш келмай орқасидан қувлаб кетдим. Йўл-йўлакай пулни кўрсатиб боряпману ўшандаям ишонмайди, дег.

— Тўхта!— деб кичкираман.

— Тўхтамайман! — дейди Миробиддинхўжа орка-ўнгига қарамай.

— Пул бермоқчиман ахир, тушунсанг-чи.

— Пулинг ўзингга буюрсин, ниятингни билиб турибман,— дейди бечора кўрқиб. Охири етиб олдим-да, ўнг қўлим билан елкасидан тортиб ўзимга қаратдим:

— Ма, ол!

— Ўз-ўзимга беряпсанми?— кўзларини катта-катта очиб сўради Миробиддинхўжа.

— Ўз-ўзингга. Доно бутунлай тузалиб қолса яна бераман, хўпми? Фақат тузалиб қолса бўлгани. Бечора бирам қийналувдики.

Миробиддинхўжа мана шу гапимдан кейингина менга ишонди. Пулни қўлига олиб, ўзида йўқ севишиб кетди:

— Хафа бўлма, бутунлай тузалиб кетади.

Ўзим ҳам шу пайтда хурсанд эдим. Аммо уйга қайтгач, мана шу шодлигимдан асар ҳам қолмади. Доно ўзини ерга кўтариб уриб чинқириб йиғлар эди.

— Бор, Сора холагни яна айтиб кел,— деди бувижоним йиғлагудек бўлиб турган Ойшага.

Ойим бувижонимнинг гапини қайтаришга ҳеч ботинолмасди, кўрка-ниса:

— Доктор чақиртирсакмикан-а?— деб эътироз билдирди.

— Докторингга бало борми!— уришиб берди бувижоним.— Докторлар яра-чақага тузук.

Бир зум ўтмай Сора холам яна етиб келди. Бу гал кинна солмади-ю, Дононинг у ёқ-бу ёғини кўриб:

— Қорнинг оғримасдан аввал қаерда ўйновдинг?— деб сўради.

— Гумнинг тагида...— йиглаб юборди Доно.

— Болагинамга девлар назар солибди. Гумнинг орқасидаги чангалзорда ҳар чоршанба куни девлар базм қуришади, чангалзор сарик девларнинг макони...

Бувижоним, дадам, ойим, Сора холам тўртовлари бир нарсалар ҳақида узоқ маслаҳат қилишди. Улардан анча нарида ўтирганим учун гапларини шунча диққат билан қулоқ солсам ҳам, бари бир, эшитолмадим. Негадир, дадам бир-икки марта жаҳл қилиб ўрнидан туриб кетди. Бувижоним мени уришгандақа қилиб уришиб берган эди, дадам уф тортиб, яна ўрнига ўтирди. Сарик қўй, сарик қўйнинг калласи деганларинигина аранг эшитиб қолдим. Кейин Ойша икковимиз қориларни айтиб келадиган бўлдик. Дадам

мотоциклга миниб, қаёққадир жўнаб кетди. Назаримда ё сариқ кўй, ёки сариқ кўйнинг калласини топиб келгани кетган бўлса керак.

— Ойша, сен эшитдингми, нима қилмоқчимиз ўзи?— деб сўрадим.

— Чилёсин қилмоқчимиз,— тушунтирди Ойша.

Чилёсин деганларини илгари кўп эшитгандим-у, аммо канақа бўлишини, ростини айтсам, ҳеч кўрмаган эдим. Маълум бўлишича, бу қори поччамларнинг вечери экан.

Қишлоғимизда учта қори почча бор. Учовлари қишлоқнинг уч чеккасида туришади. Одамларнинг айтишига қараганда, яқинроқ туришса бўлмас эмиш — бир-бирларининг гўштларини еб кўйишармиш. Менимча, бу ёлғон бўлса керак. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, ҳеч жаҳонда одам ҳам бир-бирининг гўштини ейдими?

Сой бўйида турадиган қори почча жуда-жуда ҳам пакана, семириб дум-думалоқ бўлиб қолган. Узоқдан қарасангиз, худди Дононинг слим кўғирчоғига ўхшаб кўринади. Одамлар уни Данак қори деб аташади. Учинчи синфда ўқийдиган Ҳанифанинг бобосини эса Бодом қори, деб чақиришади. Бодом қори Данак қоридан сал новчароғу, аммо оёқлари жуда-жуда ҳам калта, кўллари ундан калта. Узоқдан қарасангиз ҳам, яқиндан қарасангиз ҳам бари бир мис самоварнинг ўзгинаси дейсиз. Учинчисини, Ёнғоқ қори дейишади. Ўзиям худди пўсти арчилмаган ёнғоқдек дум-думалоқ. Бунинг устига доим бошига саватдек салла ўраб юради. Бир куни узоқдан кўриб қолиб, ишонасизми, буғдойзорда кўзиқорин униб чиқибдими деб, югуриб бориб қарасам — қори поччам энгашиб ўтирган экан.

Мана шу учовларини чилёсинга таклиф қилиб келдик. Энг охирида Ёнғоқ қори поччамникига борган эдим. Қайтиб келсам Данак қори билан Бодом қори аллақачон етиб келишибди-ю, аммо кўча эшик олдида тил учида бир-бирига мулозамат қилиб туришган экан.

— Қани, марҳамат қилсинлар!— деди Данак қори кўли билан эшикни кўрсатиб.

— Йўк, йўк, ўзларидан бўлсин,— деди Бодом қори калта кўлини кўксига кўйиб.

— Йўғ-е, пирим, марҳамат, бошласинлар!

— Ўзларидан бўлсин, таксир.

— Йўк, йўк, пирим...

Худди шу пайтда икковлари ҳам эшикка баравар яқинлашиб, бир вақтда ёнбош бўлишиб ичкари кирмоқчи бў-

лишган эди, қоринлари катта эмасми, эшикка кисилиб қолишди.

— Қани, таксир!— деди биттаси.

— Йўк, ўзлари бир зўр берсинлар,— деди бошқаси. Назаримда иккови тенгдан интилган бўлса керак, эшикнинг нариги тавақаси шарақлаб очилиб кетди-ю, ичкарига қараб мункиб кетишди.

Ховлига кирсак, Ёнғоқ қори поччам аллақачон уйда ўтирибди. Товба, бу ўнгимми ё тушимми деб ёкамни ушладим. У ахир ҳозиргина уйда эди-ку! Ёки қанот боғлаб осмондан учиб келдимикин, ё далама-дала ғўзаларнинг ичидан югуриб келдимикин?..

Беш минутдан кейин чилёсин деганлари ҳам бошланиб кетди. Қозонга янги сўйилган қўйнинг гўшtidан тўлдириб шўрва солинди. Мен қўл-оёғи чаккон бола эмасманми, югуриб-елиб чой-пой ташиб хизмат қилиб турибман. Қори поччамлар чўкка тушиб ким ўзарга бош силкитишяпти. Данак қори амаким менга ўхшаб қайнатма шўрвани яхши кўрса керак, нега десангиз, икки кўзи ҳовлидаги ўчоқда: қозонга картошка тушадими, пнёз тушадими, ҳаммасини кўриб, кузатиб турибди. Бир маҳал бўйинни чўзиб:

— Келин, иккитагина гармдори ҳам ташлаворинг!— деб илтимос қилиб қолса бўладими.

Ёнғоқ қори поччам дадамдан жуда кўрқар экан. Нега десангиз, дадам уйга кирди дегунча, овозини балаид чиқариб қироат билан ўқийди. Чикиб кетса, яна овози ичига тушиб кетади-ю, фақат «бай-бай-бай» дегандек бошини силкитиб ўтираверади.

Пешинга бориб, ҳаммаси тамом бўлди. Дадам учовларига ҳам пул, олтитадан чала кўпти патир, газетага ўралган гўшт улашди. Ёнғоқ қори поччам кўча эшикка борганда:

— Иншоолло, қизингиз шу соатдан эйтиборан чопкиллаб кетади!— деб қўйди.

— Илоё айтганингиз келсин; таксир!— деди дадам қўлини кўксига қўйиб.

У боб

ЛАЙЛАТУЛҚАДР

Аммо, Ёнғоқ қори поччамнинг айтгани бўлмади. Хали пичирлашиб бир нарсаларни ўқиганда бутунлай бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришган эканми ёки қори

поччамлардан Дошонинг қорнига назар солган сарик Дев мутлако кўркмас эканми, ишқилиб, Доно тузалмади. Қайтага баттар бўлиб кетди. Биз Ойша икковимиз ҳозир сарик Дев қори поччамлардан кўркиб шаталоқ отиб қочиб қолади деб ўйловдик, бунақа бўлмаганини кўриб, икковимиз ҳам хайрон бўлиб қолдик. Бундай қарасам, ойим билан дадам ҳам хайрон бўлиб, бир-бирларига тикилишиб ўтирибди.

— Дадажон, дадажон-ей!— деб бакириб юборди Доно қоринини чапгаллаб.

Дадам сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Яна қаёққа отланиб қолдинг шу пайтда?— ташвишланиб сўради бувижоним.

— Доктор олиб келамади.

— Қўйсанг-чи, болам бечорани олиб кетиб қолади.

— Олиб кетса яна яхши,— дадам шошилиб бориб мотоциклни кўчага олиб чиқа бошлади,— бечоранинг шунча қийналгани ҳам етар. Сизнинг гапингизга қирмай, доктор олиб келганимда аллақачон тузалиб қолармиди...

Чилёсин дегани, ростини айтсам, бувижонимдан чиқди. У кишининг одати ўзи шунақа. Доим қори почча, чилёсин, лайлатулқадр дегани-деган. Бувижонимнинг гапига кириб, хув бирда ҳам бутун кишлокка гап бўлишимизга сал қолувди.

Бувижоним рўза тутарди. Мени рўза тутмасанг ҳам саҳарликда туриб менинг ёнимда ўтирсанг ўрнига ўтаверади деб, бундай бир мириқиб ухлашга ҳам қўймасди, ҳар куни уйғотарди.

Бир куни бизниқига Бувотни хола, Орифнинг ойиси Обида келинойим, фарзанд кўрмагани учун эри билан доим кўйди-чиқди бўлиб юрадиган Хожархон опам ҳам-малари тўпланишиб бир нарсалар ҳақида роса гаплашишди. Кейин билсам, ўша кечаси лайлатулқадр ўтиши керак экан, пойламоқчи бўлиб тўпланишибди.

— Вой ўлай, қапака раигда кўринадидедингиз?— деб сўради Хожархон опа.

— Одам бўлиб ҳам кўринадилар,— тушунтирди бувижоним,— ўт бўлиб ўзларини ўчоққа ҳам урадилар... Ниманики тиласангиз, ўшани дарров мухайё қиладилар, айланай! Лайлатулқадрни кўрган пайтингизда ниманики ўшласангиз ўша сарик тиллога айланади, айланай...

Бувижонимнинг айтишича, ўтган йили қайси бир кишлоқда қайси бир жувон кечаси лайлатулқадрни кўриб,

фарзанд сўраган экан, тўкқиз ою тўкқиз кун деганда кўчкордек ўғил туғиб олибди. Буни эшитиб Хожархон опам худди ўша болани ўзи тукқандек севиниб кетди.

Сахарликдан кейин ҳеч биримиз ухламадик. Биримиз кўчада, биримиз ховлида, ҳаммамизнинг кўзимиз осмонга тикилган — постда турган соқчидек хушёр турибмиз. Бир маҳал кўчада аллақандай шарпа эшитилиб қолди-ку! Хожархон опам ўнги-терсига қарамай, югуриб бориб ўша шарпани кучоқлаб олди.

— Кўйворинг мени!— деди шарпа кўрқиб.

— Айланай, Лайлатулқадрбувам!— йиғлагудек бўлиб деди Хожархон опам,— биринчи бўлиб сизни мен кўрдим.

— Қанақа лайлатулқадр?.. Мен Абдуқодир бўламан.

— Айланай овозингиздан. Талагим шуки...

— Кўйворинг мени, уят бўлади!

— Кўйвормайман, бирдан-бир илтимосим...

Худди шу пайтда Обида келинойим халлослаб келиб, ҳалиги одамнинг этагидан маҳкам ушлаб олди.

— Олинг, кўлингизни!— деди Хожар опам аччиғи чиқиб,— биринчи бўлиб мен кўрганман.

— Вой кўшни, икковимиз тенг кўрдик-ку.— Обида келинойим ҳам қизишиб кетди.

— Кўйворинглар,— деди бегона одам силкиниб,— мен ҳеч қандай лайлатулқадр эмасман. Бекободлик Абдуқодир бўламан. Фермадан келяпман, тушуңсангизлар-чи, фермадан! Молларга хашак солиб келяпман.

Шундай деб, Абдуқодир ака бир силкиниб аёлларнинг кўлидан чиқди-да, йўлтўсар хотинларга учрадим деб кўрқиб кетган экан шекилли, кўлларидан эсон-омон чиқиб олганига шукур қилиб қочиб қолди. Кўйлагининг этаги Обида келинойимнинг кўлида қолди...

Ховлига кирсам, бувижоним катта толни маҳкам қучоқлаганича кимир этмай қотиб қолибди.

— Бувижон, толимиз сариқ тиллога айланяптими?— деб сўрадим.

— Ишингни қил, тирмизак,— уришиб берди бувижоним.

Эртасига бу гапни кўни-кўшнилар эшитиб, бизнинг устимиздан роса кулишибди. Назаримда, бувижонимнинг гапига кириб бугун ҳам алданганга ўхшаймиз, бўлмаса, нега энди сариқ Дев ҳалигача Донони кўйиб юбормай юрагини чангаллаб, жонини қийнайди? Ростдан ҳам гум-

нинг олдида девлар яшармикин-а? Кечаси-ку, ўт калаб ўйинга тушишар экан, кундузи каёкка кетишади? Чангалзорнинг ичига беркиниб олишармикин-а...

Ўй-хаёлларга берилиб, ховлига дадам билан кетмакет доктор кириб келганини ҳам пайқамай қолибман. Доктор дарди оғирлигидан қора терга ботиб хушидан озай деб ётган Донони шошилиб у ёқ-бу ёғини кўрди-да бошини кескин кўтарди:

— Кўричак бўпти!

— Нима қил дейсиз?— Шошилиб сўради дадам

— Қани машинага олиб чиқдик.

Биринчи бўлиб бувижоним йиғлаб юборди. Кетидан ойим билан Ойша ҳам жўр бўлишди. Бемехр деб номини ёмонга чиқариб кўйишларидан кўркиб, мен ҳам йиғлашга шунча уринсам ҳам кўзимга ёш келмаса бўладими?

«Тез ёрдам» машинасида район марказига — Яйпанга жўнадик. Дононинг ўнг томонида доктор, чап томонида дадам, оёқ томонида мен ўтириб олганман. Машина қушдек учиб боряпти-ю, мен бўлсам негадир нукул сарик Дев ҳақида ўйлайман...

Кўричакни операция қиладиган ориққина доктор касалхонанинг буфетида овқат еб ўтирган экан. Чап кўлида стаканда буғи кўтарилиб турган чой, ўнг кўлида бир бурда нон ушлаганча югуриб чиқди-ю:

— Мен ҳозир...— деб яна буфетга кириб кетди.

Бир зум ўтар-ўтмас халат кийган эркак-аёл докторлар, халиги мактабга комиссия келганда ўқитувчилар типирчилаб қолишади-ку, ана шундай типирчилаб қолишди. Бувижонимга ўхшаб кўзойнак тақиб олган бир кампир дадам икковимизни орқасидан эргаштириб ҳар хил дориларнинг хиди анқиб турган бир хонага олиб кирди-да:

— Шу ерда ўтириб туринглар,— деб тайинлади.

— Қалай, қизалоқнинг аҳволи яхшими?— ташвишланиб сўради дадам.

— Операцияга олиб киришди.

— Операция?!— дадам беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Мен ҳам кўрққанимдан ўтиргандан ўтириб қолдим... Бордию йўк.. Йўк... Ундай бўлмайди, соппа-соғ чиқади, албатта, соғ чиқади!

Доно-ей, сингилгинам-ей! Мен бўлсам доим сени хафа қиламан-а, иш буюраман-а. Бундай кейин сенга хе-

Чам иш буюрмайман, ҳаммасини ўзим бажараман, Хошимжон бажаради...

— Йиғлама, — деди дадам менга ўгирилиб, — кўз ёшларингни артиб ол. Эркак киши йиғламаслиги керак.

Дадам диванга чўкиб, болишига суянганча жим ўтирибди, бир нарсалар ҳақида ўйлаётганга ўхшайди. Аммо нима тўғридалигини билмайман. Мен бўлсам операция столида кийналаётган синглимнинг ахволини кўз олдимга келтиришдан кўрқиб жўрттага Данак қори, Бодом қори, Ёнғоқ қори поччамлар тўғрисида ўйлаб кетдим... Демак, сарик Девни ҳайдаймиз деб ёлғон гапиришган экан-да, дадамнинг машина оламан деб йиғиб юрган пулига чанг солгилари келиб копти-да! Миробиддинхўжа-чи, Миробиддинхўжа! Тишимнинг ковагида асраб юрган пулимни олиб бориб берибман-а. «Қайтиб олмайсанми?» дейди-я тағин... Ҳаммалари ҳам шошмай туришсин ҳали, қайнатма шўрвага гармдори солиб ичишни кўрсатиб қўймасамми уларга!

Эшик очилиб йўл-йўлакай қўлидаги капрон қўлқопини ечиб ориқ доктор кириб келди. Пешонасидан, юзларидан тер куйиляпти, жуда чарчаган кўринади, маст одамдек гандираклаб-гандираклаб кетяпти.

— Қалай, тузукми? — шошилиб сўради дадам.

Доктор хиёл кулимсираб, яхши дегандек, бошнини силкитди-да:

— Беш минут кечикканингизда... қизчадан ажралиб қолардингиз, — деди дадамга қарамай. Кейин оппоқ сочиқ билан юзларини артаётиб, — нега дард тутган захоти олиб келмадингиз? — деб сўради. Дадам ўзи жуда кам гапиради. Баъзи пайтларда гапиришга гап тополмай кунбўйи гингиллаб ашула айтиб юраверади.

Қарасам, шу пайтда ҳам дадам ҳали-вери жавоб берадиганга ўхшамайди.

— Биз уни чилёсин қилдирдик! — деб тушунтирдим докторга.

— Чилёсин? Қанақа чилёсин? — қизиқиб қолди доктор амаки. Қизиқиб қолгани учун мен ҳам сал тушунадиганроқ қилиб гапирдим.

— Қори поччаларни тўплаб вечер қилдик.

Доктор амаки, назаримда, яна ҳеч нарса тушунмади. Елкасини қисиб менга бошдан-оёқ разм солди-да, «бу-

нақанги жойга ёш болаларни олиб келиш ярамайди», деб танбех берди дадамга.

— Кизалок тузукми ўзи?—деб сўради яна дадам.

— Бирор соатлардан кейин кириб кўришларинг мумкин,— шундай деб доктор амаки чиқиб кетди. Айтганидек, роппа-роса бир соат ўтгач, дадам икковимизга оқ халат бериб, кўришга рухсат этишди. Кирсак, Доно оппоқ чойшабларга ўралиб мушук боладек беозоргина пишиллаб ухлаб ётибди. Уйғотгани кўзимиз киймай, оёқ учида юриб ташқари чикдик.

— Юр энди,— деди дадам мени кўчага бошлаб,— синглинг уйғонгунча кишлокка бориб келамиз, ойинг билан бувижонингнинг кўнглини тинчитмасак, нақ юрак ўйноғи бўлиб қолишади-я.

Ўша кунни уйда бувижоним билан оймнинг йўқлигидан фойдаланиб, Сехрли қалпоқчамни беркитиб қўйган жойга бориб эски-туски латталар орасидан уни яна топиб олдим.

— Қалпоқчам!— кичқириб юбордим севинганимдан..

— Ҳошимжон!— деди қалпоқчам ҳам қувончини ичига сиғдиролмай.

— Мен сени соғиниб қолдим, дўстим!

— Мен ҳам қачон келасан деб кутиб ётгандим, азизим.

VI боб

САРИҚ ДЕВНИ МИНИВ ОЛДИМ

— Шундай қилиб, Донохонга ҳамла қилган сариқ Дев билан олишсам майлими?— сўрайман қалпоқчамдан.

— Олиш, албатта, олиш.

— Ёрдам берасанми?

— Берганда қандок.

— Хўш, сенинча ишни нимадан бошласам экан?

— Кўзларинг юмилиб кетяпти, ҳозирча тўйиб ухлаб ол,— маслаҳат берди доно қалпоқчам,— эртага бир гап бўлар.

Чиндан ҳам уйқум келиб қолган экан, бошимни ёстикка қўйишим билан пишиллаб ухлаб қолибман. Тонг саҳарда, ҳали ҳаммаёқда хўрозлар басма-басга қичқи-

ришаётган бир пайтда бувижоним турткилаб уйғота бошлады.

— Турсанг-чи, кўзинг очиғу ўзингни ухлаганга соласан-а.

— Хали эрта-ку, бувижон,— дейман кўзимни очгим келмай.

— Намоз ўқиймиз тур, болам.

— Кеча ўқидик-ку, тагин ўқиймизми?

— Хар куни ўқилади. Тур деяпман.

— Бувижон,— дедим секин кўрпамни устимга тортиб,— бугундан бошлаб намоз ўқимайман.

— Нега энди ўқимас экансан?

— Намоз ўқиганлар... дўзахда куяр эмиш...

— Бу гап қайси пайғамбардан чикди?— аччиғи чиқиб сўради бувижоним.

— Хошим деган пайғамбардан чикди.

— Нима, нима! Яна бир гапир!

Йўк, бувижоним билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ойим бўлса бошқа гап, жажли чикқани билан урмоқчидек бир хамла қилади-ю, бари бир урмайди. Аммо бувижоним... бу киши келганларидан буён кулоқларим чўзилавериб хар биттаси нақ супрадай бўлиб кетди-я.

Сакраб ўрнимдан туриб ювиндим, намоз ўқидик. Кейин қаймоқ билан чой ичдик. Нонушта тугагач, дадам ўз ишига, бувижоним билан ойим Донохоннинг холидан хабар олгани Яйпанга жўнаб кетишди. Мен бўлсам, оёқни қўлга олиб, Зокирвойникига югурдим.

Лекин борганим ҳам кўп яхши бўлган экан-да, нега десангиз, бечора дўстим бир ўзи беда ўргиси келмай, эрталабки салқинда жиндак мизғиб олсамми, деб ўйла-ниб турган экан. Менга кўзи тушиши билан ўзида йўк севиниб кетди.

— Мен бўлсам. Келмайсан деб турувдим,— деди у нима дейишини билмай.

— Кеча келардим-у, Доно касал бўлиб қолди-да.

— Айтгандек, Донога нима бўлди ўзи?

— Дев хамла қилибди унга!

— Дев! Қанақа Дев!!— Кўрққанидан сапчиб ўрнимдан туриб кетди дўстим.

Кеча уйимизга фолбин хола, Данак қори, Бодом қори, Ёнғоқ қори поччамлар келиб ўша Девни қувишга кўп ҳаракат қилганларини, аммо ҳеч бир натижа чиқаролмай дадамдан пул олиб кетганларини гапириб бердим.

— Мен бугун у билан жанг қилмоқчиман,— дедим га-
пимни тугатиб.

— Ким билан?— шошилиб сўради Зокир.

— Уша сариқ Дев билан-да, ким билан бўларди.

Зокир ўзи кўрқок бола эмасми, Девнинг номини эшит-
гандаёқ ранги оппоқ оқариб кетган эди. У билан олиш-
моқчи бўлганимни эшитиб, ишонасизми, оғзини очганча
анграйиб қолди. Кейин ишга тушиб бедани ўриб бўлгуни-
мизча ҳам бу ҳақда бир оғиз гап очмади. Жўрттага гапни
нукул бошқа ёққа буради денг. Агар биз иккимиз доим
бирга бўлсак, ҳар қандай мушкул ишни ҳам кўз юмиб-
очгунча бажариб ташлар эмишмиз, дарслардан ҳам нукул
беш олармишмиз, энг безори болалардан ҳам зиғирча
кўркмас эмишмиз.

Мен мавриди келди деб ўйладиму Зокирни ҳам кечаси
мен билан бирга борасан, Девга қарши жанг қиламиз, деб
таклиф қилдим. Зокир бош чайқаб:

— Мен кечаси китоб ўқимоқчиман,— деб кўнмади.

Менинг ғалати бир одатим бор. Бировга айтмайман,
деб сўз берсангиз сизга ҳам айтиб беришим мумкин... Агар
битта-яримта одамни гапимга кўндиролмасам, дарров уни
мақташга тушиб кетаман. Мактайвериб, энг қайсар одамни
ҳам бир зум ўтар-ўтмас ёғдек эритиб юбораман. Шу пайтда,
ўзига сездирмасдан, Зокирвойни ҳам мактаб юбордим-ку.
Ботирларнинг энг паҳлавони, паҳлавонларнинг энг ботири
сен, дедим. Бора-бора ўзини бу гапга ишонтирдим ҳам.

— Билагингдаги кучни қара,— дедим гапимнинг охи-
рида,— тўртта дев билан ҳам бемалол олишсанг бўла-
вереди.

Зокир сал юмшагандек бўлди.

— Шундай қилиб, сариқ Дев билан олиш дейсанми?—
билақларига кўз ташлаб сўради у.

— Нега энди сен олишар экансан. Менинг ўзим оли-
шаман. Фақат сувсаб қолганимда сув бериб турсанг бўлди.

— Қўлни бер!— Зокир паҳлавонлардек оёқларини кериб
ўрнидан турди-ю, нимадир эсига тушиб кетди шекилли,
шошилиб сўради:— Бордию Дев мени осмонга олиб чиқиб
кетса нима қиламан?

— Кўркма, олиб чиқиб кетмайди. Бордию кўрксанг ар-
қон олиб бориб мен сени тутга маҳкам боғлаб қўйишим
ҳам мумкин.

— Тўғри айтасан. Яхшиси, бойлаб қўя қол мени,—

маслаҳатга кўнди Зокир,— тагин Дев кўтариб кетса ойим ахтариб юрмасин.

Зокир билан гапни бир жойга қўйиб, ташқарига чиқдим. Бундоқ кадамим сустлашаётганини сезиб қолдим. Бундоқ ўйлаб қарасам, ҳазил-ҳазил билан катта ишни бошлаб юборибман. Ахир Дев Орифнинг кучуги эмаски, бикнига пойлаб туриб битта тепсанг ваканглаб қочиб қолса. Эртақларда айтилишича, Девлар жуда кучли, жуда маккор бўлишади. Бунинг устига уларнинг сеҳргарликдан ҳам хабари бор. Шундай бўлгандан кейин мен ҳам тузукрок тайёргарлик кўришим, иложи бўлса, уни гафлатда босишим, ҳеч бўлмаганда майдонга ўт қалаб ўйинга тушаётган пайтида хужум қилиб қолишим керак.

Тўппа-тўғри Сора холамникига йўл олдим. Аввал Миробиддинхўжани топиб кечаги пулимни қайтариб оламан. Нега десангиз, ойиси кинна солгани билан, бари бир Доно тузалмади. Тузалмагандан кейин бировнинг пулини чўзиб қўйсин-да... Ундан кейин Сора холамдан сариқ Дев ҳақида сўраб хаммасини билиб оламан. Ахир сариқ Дев ҳақида кеча биринчи бўлиб фолбин холам гап очган эди-да.

Миробиддинхўжа уйларида кўринмайди. Сора холам ғир-ғир шабада эсиб турган айвонда атлас кўрпачаларнинг устида маза қилиб дам олиб ётибди, ҳар замонда қўлидаги бир даста райҳон билан хира пашшаларни хайдаб қўяди.

— Ассалому алайкум, холажон!— дедим келганимни сездириш учун.

— Мулла бўлинг, мулла бўлинг,— деб фолбин холам аста ўрнидан туриб ўтирди,— кел, ўғлим, кел.

— Миробиддинхўжа бўлса ўйнаймиз деб келувдим.

— Ўртоғинг далага қовунга кетувди-я. Хабаринг йўқми, бугун қовун қовун узибди... Доно тузукми?

— Тузук. Кеча операция қилишди. Доктор яхшиямки кинна солдирганларинг, бўлмаса ўлиб қолар экан, деди.

Шундай дейишим билан негадир, Сора холам кулиб юборди. Оёғига қўнган пашшани райҳон билан бир уриб:

— Оббо ўғлим-эй, шундай дедими-а?— деб сўради.

— Ха, шундай деди.

— Бундан кейин ёлғон гапирмагин, ўғлим, хўпми?

— Хўп бўлади, холажон,— дедиму ёлғон гапирганимни сезиб қолгани учун бу ёғини сал тўғрилаб гапира бошладим.— Ундан кейин, бувижоним, гумнинг олдида борманг.

лар, у ерда Девлар макон курган, зиён етказади деяптилар... Ростдан ҳам ўша ерда Дев борми, холажон?

— Мана энди ўзингга келдинг, болам,— Сора хола кўлидаги райхондан бир шинча узатди,— ма, искаб-искаб ўтир, жаннатдан чиққан бу... Ҳа, ўша ерда чиндан ҳам Девлар макон курган. Бемаҳалда у ёқларга бора кўрмагин.

— Кечасию кундузи бўладими-а?

— Йўк, кўпроқ кечаси бўлишади.

— Кундуз-чи, кундузи қаёққа кетишади?

— Кундузи Кўхикофга учиб кетишади, болам.

Кейин Сора холам, мен яхши бола бўлганим учун, бошқа нарсалар ҳақида ҳам гапириб берди. Девлар гоҳ канот чиқариб кушдек учар экан, гоҳ шамол бўлиб гувиллар экан, гоҳ сув бўлиб шалдирар экан, гоҳ одамга ўхшаб ҳам кўриниб колар эмиш... Бир кун Сора холам нариги қишлоқдан келаётган экан, йўлда Миробиддинхўжага ўхшаган бир бола йиғлаб ўтирган эмиш, нега йиғлайсан деса — баттар йиғлармиш. Юр, уйга олиб кетай деса, юролмаيمان дермиш. Шунда Сора холам раҳми келиб орқасига опичиб олган экан, аввал кушдек енгил туюлибди, кейин тегирмон тошдек оғир бўлиб кетибди. Сора холам тер босиб:

— Ке, ўғлим, энди бирпас пиёда юргин!— деб бундоқ елкаси оша назар ташласа, орқасида бир коп тезак турган эмиш.

— Хола, сиз кўркиб кетмадингизми?— деб сўрадим.

— Кўркмадим, кўрксам зарар етказарди,— деб тушунтирди Сора холам.

Юрагимга ваҳима тушиб қолди. Қизик, ваҳима кучайган сари Дев билан бўладиган олишувга бўлган кизикшим ҳам ошаверди. Охири омонсиз жанг қилишга қарор қилдим. «Майли, бувижоним намозлик ўргатаман деб нақ жонимни хиқилдоғимга келтириб қўйди. Кулогимдан чўзавериб безор қилди. Улсам, қайта шулардан бир йўла қутуламан. Бордию уни ўлдирсам яна шуҳратим чиқади, обрўйим ошади, яна мулла Ҳошим бўлиб кетаман...

Кун ботарга бориб ҳаммаси тайёр бўлди. Зокирникига бориб, ойсидан «Зокиржон кечаси бизникида ётсин, китоб ўқиймиз», деб рухсат олдик. Бизникига келиб бувижонимни «Зокирларникида ётиб икковимиз намозлик ўрганмоқчимиз», деб кўндирдик-да, жанг бўладиган жойга қараб йўл олдик.

Гум деганимизни сизга тушунтириб берсам, у уйимиздан ярим километр нарида. Паст томони пахтазор, тоғ томони

одам ўтиб бўлмайдиган чангалзор. Ана шу чангалзорлар орасидан ёйилиб катта анҳор оқиб чиқади-да, пахтазорга етай деганда уч метр баландликдан пастга шалдираб тушади — мана шу ерни гум деб атаймиз.

Коронғи тушиши билан ўша жойга етиб олдик. Дарҳол у ёқ-бу ёққа кўз югуртириб жанг бўладиган жойни ўзимча чамалаб ҳам кўйдим.

— Шерик, хо шерик,— деб мени турта бошлади Зокир-жон,— мен... мен... қалтираб кетяпман.

— Совқотдингми?

— Йўк, совқотмадим.

— Нега қалтирайсан бўлмаса?

— Юр, кета қолайлик. Жангни эртага қилармиз.

— Ўлардек кўрқоксан-да.

— Ким кўрқок?

— Сен-да, ким бўларди.

— Мен-а!

— Ҳа, сен.

— Бўпти,— деди Зокир аччиғи чиқиб,— қани ўша Де-винг келсин-чи, яккама-якка олишмасамми!

Шундай деб, Зокир жим бўлди. Икковимиз харсанг тошнинг панасига ёнбошлашиб олганмиз. Бу ердан кишлокдаги уйларнинг чироклари бемалол кўриниб туради. Шамол қулоғимизга одамларнинг бақириб-чақирганини, сутга тўймай қолган бузоқчаларнинг эркаланиб маъраган овозини келтириб уради, бугун клубда кино бўлаётган бўлса керак, кимдир «Олга!» деб бақиряпти.

Ой чиқиб, чангалларнинг учи йилтираб қолди, осмон хиралашиб атроф ёришгандек бўлди. Энди чангалзорни ҳам, пахтазор томонни ҳам бемалол кўрса бўлади.

— Бугунги воқеа ҳақида бировга оғиз очсанг, жонингдан умидингни узавер! — деб пичирладим Зокирга.

— Хўп,— деди Зокир ҳам,— ҳеч кимга айтмайман.

Шу пайтда сувнинг шалдираши бир оз пасайди-да, тўсатдан яна кучайиб кетди. Чангалзор орасида нимадир қичқирмоқчи бўлган хўроздек қаңотларини тапиллатиб «хув-хув» деб кўйди. Кейин ҳаммаёқ яна сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди.

Бундай қарасам, Зокир аллақачон ухлаб қопти. Бечорага шу пайтда негадир жуда раҳмим келиб кетди, оҳистагина бошини силаб кўйдим. Сўнгра ваъдамга биноан арқон келтирган эдим, ўшанинг бир учини дўстимнинг қорнига боғладим, иккинчи учини дев тугул алвасти ҳам ечолмай-

диган қилиб тутга чандиб ташладим. Совқотиб шамоллаб қолса ойисидан балога қолмай деб қўйлагимни ечиб устига ёпиб ҳам қўйдим...

Ёлғиз қолгач, қўлтиғимдаги қалпоқчамни чиқариб бошимга кияётган эдим:

— Нега қалтирайсан?— деб сўради қалпоқчам.

— Ростини айтсам, кўрқяпман.

— Кўркма. Кўрқоклар ҳеч қачон муродига етолмайди. Шу гап эсингдан чиқмасин,— қўнглимни кўтарди қалпоқчам.

Кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, ханжар билан милтикни олиб нарироқ кетдим... Кутяпман, кутяпман, вақт ярим кечадан ўтиб, уйқуларим келиб кетди ҳамки, аммо сарик Девдан ҳамон дарак йўқ... Бир маҳал кўзим уйқуга кетай деб қолган экан, чапгалзор ичидан шатир-шутур овоз эшитилиб қолди. Сакраб ўрнимдан туриб кетдим... Ана, келяпти! Ўзингни дадил тут, Ҳошим. Синглинг Донохоннинг ўчини оладиган пайт келди! Ўнг қўлимда яланғоч ханжар, чап қўлимда ўқланган милтик, майдонда паҳлавонлардек тик турибман. Дев менга қараб бостириб кела бошлади, ана, у яқин қолди: елкасида бир коп юк. Назаримда, чапгалзорда ўтириб олиб, 20—30 одамнинг гўштини еб, бошини копга солиб кўтариб келаётганга ўхшайди. Оббо маккор-ей, афти ангорини бошлаб ўзгартириб, одамзод кифасига кириб олибди-я, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, Данак қори поччамнинг ўзгинаси, дейсиз!

— Тўхта!— дедим бир одим олдинга ташлаб.

Дев тўхтаб, у ёк-бу ёкка назар ташлади-да, одамга ўхшаб:

— Астағфирулло!— деб қўйди. Кейин худди эски паровоздек пишиллаб мен томонга яна бостириб кела бошлади. Мени назаримда, кажава саватдек келадиган қорни билан босиб ўлдирмоқчига ўхшайди.

— Тўхта!— деб наъра тортиб юбордим паҳлавонлардек. Дев оёқларини кериб тўхтади-да, яна «астағфирулло!» деб қўйди. Кейин пичирлаб афсун ўқий бошлади. Ҳа, мана энди жанг бошланади, энди кўрқоклик қилишнинг пайти ўтди, қани, олға, Ҳошимбой!

— Қани айт, қиличбозлик қилишамизми, милтиқда отишамизми ёки кураш тушасанми?

Дев ўзини муғамбирликка солиб аввал қалтиради, сўнг-ра мени чалғитиш учун:

— Сен кимсан ўзи?— деб сўради, — инсу жинемисан ёки деу паримисан?

— Мен одамзодман.

— Одамзод? Одамзод бўлсанг нега кўзга кўринмайсан?

— Бу менинг ишим... Хўш, сенинг ўзинг кимсан? Сарик Девмисан ёки қора Девмисан? Айт?

— Мен Данак қори бўламан.

— Данак қори?! Нега бўлмаса чангалзорда юрибсан? Нега бегуноҳ одамларнинг калласини кўтариб юрибсан?

— Қалла эмас, бу — қовун. Қовун олиб келяпман.

— Қайси мамлакатдан ўғирлаб келяпсан?

— Мамлакатдан эмас, ўзимизнинг бригадadan. Қундузи борсам меҳнат қунигиз йўқ экан, деб бермади. Шунинг учун кечаси ўғирлаб келяпман... Астаффирулло, э худо, ўзинг асагани.

Дунёда ўзи девдан айёри бўлмас экан. Мени гапга чалғитиб, ҳаёлимни ўғирлаб секин-аста таппа босишнинг пайдан бўляпти. Йўқ, Хошимбой унақанги осонликча алдандиганлардан эмас. Яланғоч пичокни шартга кўкрагига тираб:

— Пичокбозликми?— деб сўрадим.

— Йўқ, йў-ў-ў-ўқ, пичокдан кўркаман...

— Отишамизми бўлмаса?

— Асло, асло! Э одамзод, кўрқитма мени! — шундай деб Дев елкасидаги қовунни ташлаб юборди. Демак, масала равшан. У мен билан қураш тушмоқчи. Фурсатни қўлдан бермай, бир сакраб елкасига миниб олдим.

— Енгилганингни тап ол, бўлмаса чилпарчин қиламан.

— Енгилдим. Э одамзод, енгилдим.

— Бундан кейин одамзодга зиён-заҳмат етказмайман, деб ваъда бер.

— Иншоолло, ҳеч кимга зиён-заҳмат етказмайман...

— Хошимжоннинг синглиси Доноҳонга назар солганим учун тавба қилдим де.

— Дам солганим учун минг бир тавба қилдим.

— Бундан кейин «Коммунизм» колхозидан қовун ўғирламайман, деб сўз берасанми?

— Сўз бераман, қовун ўғирламайман,— деди Дев дағдағ қалтираб. Энди нима қилсам экан, деб ўйланиб қолдим. Эртақлардаги паҳлавонлар Девлар билан олишиб, уларни енггач, ўзларига қул қилиб олишади. Тогдан ўтин ташит-

тиради, харсанглар келтириб, хашаматли уйлар солдиради. Томимиз тўла ўтин, уйимиз хали яп-янги. Шундай бўлса ҳам Девга осонликча жавоб бериб юборгим келмасди.

— Қани бир югур-чи!— дедим Девнинг жағига пичоқнинг дастаси билан уриб.

— Қаёққа югураман?

— Қишлоқни бир саёхат қилиб келайлик.

Дев бир уф тортиб олди-да, лўкиллаганича югуриб кетди. Лекин ўзиям роса маза қилдим-да. Қасам ичиб айтаманки, умримда бунақанги роҳатижон бўлмаган. Мен сизга айтсам, велосипед миниб катайса қилгандан Девни миниб катайса қилган минг марта яхши экан. Оёғинг ҳам чарчамайди, ўзинг ҳам терламайсан, қадами сал сусайса, бошига бир муштраб қўйсанг, тамом — зипиллаб югуриб кетади.

Қишлоқни икки марта айланиб, Девни яна гумнинг олдига қайтариб келдим-да, қопдаги қовуиларни елкасига ортиб:

— Қани, энди ўша Қўҳикофингга қараб учиб қол!— дедим,— бундан кейин яна шу атрофларга келадиган бўлсанг жонингдан умидингни узавер!

Дев кушдек учиб кетди.

Шу пайтда Зокиржон эсимга тушди-ю, ростини айтсам, жуда ҳам кўрқиб кетдим. Ҳали мен қари Дев билан олишаётганимда унинг болалари келиб Зокирни кўтариб Қўҳикофга олиб кетган бўлса-я! Югуриб бориб қарасам, йўк, дўстгинам ўз жойида экан — оқшом қандай уйкуга кетган бўлса шундайлигича ухлаб ётибди. Қалноқчамни бошимдан олиб қўйнимга солдим-да, Зокирни турткилаб уйғота бошладим. Қани энди кимир этса. Дев бўғиб кетган бўлса-чи, деб ўйладиму шошилиб юраги уряпган-урмаянганлигини билиш учун қулогимни кўкрагига босдим. Хайрият, бўлмаган экан — юраги гупиллаб ишлаб турибди. Юраги дук-дук, дик-дик деб бирам чиройли уряптики, эшитган саринг эшитгинг келади. Бирпас эштай деб ётиб кўксига бошимни қўйганимча кўзим уйкуга кетганини ўзим ҳам сезмай қолибман.

Кимдир қулогимдан қаттиқ чўзгандай бўлди. Кўзимни очсам, тепамда ойм, бувижоним, яна икки-уч аёл йиғлаб туришибди. Зокирни ҳам турткилаб уйғотишмоқда. Ойиси йиғлаб белидаги арконни ечиш билан овора. Қуёш кўтарилиб нақ тенамизга келиб қолипти.

— Окшом каерда ётган эдиларинг?— дағ-дағ қалтираб сўради бувижоним.

Зокир менга қаради, мен унга қараб кўзимни қисдим-да:

— Зокирларнинг томида,— деб жавоб бердим.

— Бу ерга қандай келиб қолдиларинг?

— Билмаймиз,— дедик Зокир иккимиз.

— Милтиқ билан пичоқ қаёқдан келди?

Зокир иккимиз нима дейишимизни билмай бараварига елкамизни қисиб кўя қолдик. «Айтмадимми, буларни Дев кўтариб келган...» деди бувижоним ваҳимали овозда. Кейин Зокир икковимиз Девнинг кўлидан эсон-омон чиққанимиз учун бизга хурмату эъозлар билдиришиб уй-уйимизга олиб кетишди.

Уша куни хунук бир хабар эшитдим.

Данак қори поччам «кечаси гумнинг олдида менга Дев ҳамла қилди, тонготгунча олишиб чиқдим...» деб гап тарқатибди.

Буни эшитиб, пешонам терлаб кетди. Мен янглишиб, сарик Дев ўрнига қори поччамни кечаси билан миниб чиққанга ўхшайман...

VII боб

ҚОРИ ПОЧЧАМ ПЕНСИЯ СЎРАЯПТИ

Уч-тўрт кунгача кўнглим ғаш бўлиб юрди. Нимаданлигини, ўлай агар, ўзим ҳам билмайман. Шу денг, кўнглим ғаш бўлган пайтларда кўлим ҳеч ишга бормаи сал анқовроқ бўлиб қоламан.

— Хошим, сал машқинг пастроқ кўринади,— деб сўради дадам ишга жўнаётиб.

— Нима дедингиз?

— Хафароқ кўринасан дейман.

— Билмасам.

— Ё мен билан бирга боринг келяптими?

— Қаёққа, дада?

— Мен ишлаётган жойга-да.

— Жон деб бораман, раҳмат, дадажон!— Сакраб ўрнимдан туриб кўйлагимни кияётган эдим, гапимизни эшитиб ўтирган бувижоним:

— Рўзи!— деб дадамни чакириб қолди.

— Нима дейсиз?— деди дадам мотоциклга минаётиб.

— Ўзинг кетавер, Хошимнинг иши бор.

— Дарров орқасига қайтариб юбораман,— дадам менга қараб кўзини қисиб қўйди. Югуриб бориб мотоциклнинг орқасига ўтириб олдим.

Жўнаб кетдик.

Токка қараб чиқиб боряпмизу, севинганимдан дадажонимни маҳкамроқ кучоқлагим келади. Ўзи менинг дадам ажойиб-да. Мотоциклни мана шунақанги учириб ҳайдайди, универсал ҳайдаб пахта чопик қилишни ҳам жойига қўяди, бульдозер миниб ерларни текислаб ҳам кетаверади. Ундан кейин машинага ўтириб олиб ғишт десангиз ғишт, шағал десангиз шағал ташиб ишингизни бирпасда битириб беради. Шунинг учун ҳам дадамни у ёқ-бу ёққа таклиф қилишгани-қилишган. Пионер лагери қурилаётган жойнинг директори Абдушукуров амаки чўлга бориб, атайлаб дадамни бу ёққа олиб келган. Ўзиям Абдушукуров амаки дадамнинг бошлиғи билан нақ икки соат тортишибди.

— Йўк, Рўзивойни беролмайман,— дебди дадамнинг бошлиғи.

— Нега энди беролмас экансиз? Юқоридан топшириқ олиб келганман,— депти Абушукуров амаки.

— Чунки Рўзивойни биз универсал деймиз, универсал чўлга жуда ҳам зарур.

— Афсуски, беришга мажбурсиз,— деб икки бошлиқ каттиқ тортишиб қолишибди-ю, охири дадамнинг ўзидан сўрашга мажбур бўлишибди.

— Бошқа жойга бўлса бормасдим, албатта,— депти дадам,— аммо пионерлар лагери қурилиши бўлгани учун йўк дея олмайман... болаларни ҳам бир хурсанд қилайлик-да, ахир..

Шундан кейин Абдушукуров амаки дадамни ўзининг енгил машинасига ўтказиб, тўппа-тўғри лагерь қурилаётган жойга олиб келибди-да:

— Ишни бугун бошлаймизми ёки эртагами?— деб сўрабди.

— Пайсалга солиб ўтираимизми?— деб дадам енгларини шимариб ишга тушиб кетибди.

Хаёлларга берилиб, кишлокдан чиқиб тоғ йўлига бурилганимизни ҳам билмай қолибман. Бир километр юрилгач, Узункулоқ ота мазори келади. Бугун чоршанба бўлгани учун узоқ-яқиндан келган зиёратчиларнинг ҳаммаси ўша

томонга қараб кетишяпти: бирови машинада, бирови дадам иккимизга ўхшаб мотоциклда, эшак минганлару пиёда кетаётганлар ҳам кўп.

Биз зиёратгоҳдан йигирма метрча пастрокдан тўппатўғри қурилиш бўлаётган жойга қараб ўтиб кетдик. Дадам мотоциклнинг олдинги филдирагини чинорга қадаб:

— Туш! — деб ўзи ҳам секин туша бошлади. Чинорнинг шундоққина ёнбошидан ҳайқириб катта сой оқяпти. Соининг ўнг томонидаги ялангликда гиштлар уюми, қоп-қоп цементлар, ёғоч билан тахта ер-кўкка сиғмайди. Чап томонда эса скреперда адирларнинг паст-баландини текислашяпти.

— Дада, текислаб нима қилишади? — деб сўрадим кийинини алмаштираётган дадамдан.

— Бадантарбия майдончаси бўлармиш.

— Нарирокдаги чуқурча-чи, ертўла бўладими?

— Ертўлага бало борми. Болалар чўмиладиган цемент ховуз бўлади у ерда.

— Дада, ростдан ҳам пионерлар учун қуриляптими-а?

— Бўлмасам-чи.

— Факат аълочилар дам оладими?

— Бўлмасам-чи.

— Дада, мен-чи, бу йил факат «Б» олиб ўқимокчиман.

— Қани энди кўлингдан келса... Соз бўларди-я... Хошим, бирпас у ёқ-бу ёқни томоша қилгину дарров қайтиб кетгин. Бўлмаса буvingдан балога қоламиз.

— Хўп бўлади, дадажон.

Дадам коржомасини кийиб олгач, секин бориб ялангликда тупроқ оладиган чўмичини ерга тираганча дам олиб ётган бульдозернинг устига чиқиб, менга қараб кўлнинг бир силкитиб қўйди-да, ишга киришиб кетди. Чўмичига шағални тўлдириб олади-да, уни осмони фалакка кўтариб, аста-аста буриб, дўнглик орқасига тўқади. Кейин яна бошқатдан бошлайди. Берилиб томоша қилаётган эдим, орқамда кимдир хахолаб кулиб юборди — бир чўчиб тушдим. Бурилиб қарасам Абдушукуров амаки экан, икки кўлнинг биқинига қилиб турибди.

— Хой бола, нега муқом қиласан? — сўради у

— Қани муқом қилганим?

— Гоҳ ўннга буриласан, гоҳ чапга буриласан.

— Мен бульдозерни томоша қиляпман. билдингизми! — дедим аччиғим чиқиб.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг.

— Э, оғайним экансан-ку. Қани бери кел-чи, тегирмондан тошиб олган ўғли сен бўласанми?

— Хечам-да, мени оғим тукқан,— дедим баттар жахлим чиқиб.

Абдушукуров амаки билан бирпасда инок бўлиб кетдик. Қизиқчи, дадамга ўхшаш оқ кўнгил экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, мен ҳам унга жуда маъкул тушиб қолибман. Пионерларни жон-дилидан яхши кўраркан...

— Лагерни бу йил қуриб битирасизларми, кузги имтихонни топширган болалар келиб дам олиб кетадими?— деб сўраган эдим:

— Бу йил битирардик-ку... Аммо Ёнғоқ қори поччанг ишимизнинг белига тепиб турибди-да, Хошимбой,— деб қўйдди Абдушукуров амаки. Кейин ёнида ўтирган бегона бир одам билан худди шу масала ҳақида гаплаша бошлади. Маълум бўлишича, пионер лагери Узукулоқ ота мазори жойлашган ерларни ҳам ўз ичига олиши, худди қабрининг ўрнига ёзги кинотеатр биноси тушиши керак экан. Ёнғоқ қори поччам бу гапни эшитиб, ғазабга келиб, авлиё-анбиёларга мурожаат қиламану, сизни тўппа-тўғри дўзахга жўнатиб, икки минг градус иссиқда куйдириб таъзиригизни бераман депти. Кейин сал ғазабдан тушиб:

— Борди-ю гапингизга кўнсам, менинг ҳам кичкинагина бир шартчам бор, бажарасизми? — деб сўрабди.

— Қанака шарт?— хурсанд бўлиб сўрабди Абдушукуров амаки.

— Шартим шуки,— депти қори поччам томоғини кйриб,— менга давлатдан жиндаккина пенсия ундириб берасиз.

— А?! — депти Абдушукуров амаки ўрнидан туриб.

— Ҳа!— депти қори поччам ҳам ўрнидан туриб.

— Ахир, сиз ҳеч жойда ишламагансиз-ку?

— Ишлаганмиз... Пайғамбар йўлида азият чекканмиз.

— Бўлмаса пенсияни ўша пайғамбарингиз берсин сизга.

— Хали шундайми?

— Ҳа, шундай!

Ҳозир чинор тагида ўтириб Абдушукуров амаки мана шу гапларнинг ҳаммасини окизмай-томизмай бегона одамга гапириб берди. Бегона одам қўлида ўйнаб ўтирган лаппак тошни сойга отиб:

— Менга қолса, ўша қабрга бугуноқ бульдозер қўйиб юбораман,— деб қўйдди. Абдушукуров амаки:

— Ҳай-ҳай, шаштингиздан қайтинг. Бунақа ишда сабр-

ток т керак. Тушунмаган халқ галаенга келиши мумкин... Яхинси, шошмасдан тушунтириш керак...— деб уни фикридан қайтарди.

Бу гапларни эшитиб, мен сизларга ёрдам беришим мумкин деб айтай ҳам дедим-у, тагин ўйланиб қолдим. Биласиз-ку, ёш болалар катта одамларнинг ишига аралашса, уларнинг аччиги келади ёки бўлмаса аввал бурнингни артиб ол, кейин бир гап бўлар, деб устингиздан кулишади. Шунинг учун ҳам индамай кўя қолдим.

Абдушукуров амаки билан бегона одам ўрниларидан туришиб, ёғоч-тахталар уюлиб ётган томонга жўнашди. Қурилиш кетаётган жой билан зиёратгоҳнинг ораси тахта девор орқали ажратиб қўйилган экан. Бир сакраб деворга чиқдим-да, нариги томонга ўтиб кетдим.

VIII боб

ЎРГАТИЛГАН ИЛОН

Зиёратгоҳ бугун зиёратгоҳ эмас, бамисоли катта сайилнинг ўзгичаси бўлибди — одам демагани ҳеч жойга сиймайди: ориқ-семиз хотинлар, узун-қиска кампирлар, мен тенги болалардан тортиб Донохон тенги қизларгача, дадамга ўхшаш эркаклардан тортиб Ёнғоқ қори поччамдек салла ўраган, икки бети кип-қизил қолларгача — ҳамма-хаммаси шу ерда. Булоқларнинг бўйида, катта толларнинг тагида, бўйи осмонга тенг чинорларнинг салқинида одамлар тўптўп бўлиб қозон қайнатишяпти. Аракни чойнакка қуйиб яшириб ичаётганлар ҳам бор, пиво ичаётганлар ундан кўп. Ҳатто, биттаси бутилкадаги пивони шундоқлигича кўтариб оғзига қулт-култ қуйди-да, лабини кафти билан артиб:

— Савобини Узунқулоқ отамга бағишладим,— деб бўшаган шишани тўппа-тўғри сойга иргитиб юборди.

Катта чинордан сал нарироқда Узунқулоқ отанинг қабри бор. Қабрга тош зиналардан юриб чиқасиз. Зинанинг пастроғида Данақ қори поччам, сал юқорироғида Бодом қори амаким, энг тепасида уч хонали тош уйининг эшиги олдида бахмал кўрпачалар устида Ёнғоқ қори поччам чўкка тушиб олиб чилёсида ўқигандек алланарсаларни ўқияпти. Одамлар пул бериб, хурсанд қилиб кетишяпти.

Зиёратгоҳнинг чеккароғида кичкинагина бозорча ҳам бор. Савдо-сотик авжида. Яна тагин қанақа савдо денг —

нукул кўтарасизга. Узуму чала пишган ковун дейсизми, шафтолию курт тушган олма дейсизми, хатто, ишонасизми, битта кампир халтачада гармдори ҳам пуллаб ўтирибди. Бир маҳал Орифга кўзим тушиб қолса бўладими! Бир халта қурутни олдига қўйиб:

— Кеп қолинг, мазали қурут, ёғли қурут!— деб булбулдек сайраб ётибди.

— Қурутни шўр-ку!— дедим биттасини оғзимга солиб. Ориф мени кўрди-ю, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо бола бечора тарракдек қотиб қолди. Бир вақт ўзига келиб:

— Ўчингни олмоқчимисан-а! деб сўради мендан,

— Бўлмасам-чи!— дедим мен ҳам жўрттага жиддий туриб, мен энди сенга немисча фокус кўрсатаман.

— Мен... мен... ахир, ўзинг ўтган йили мениям қалтакловдинг-ку?

— Бўпти, кечирдим,— дедим қурутдан яна биттасини оғзимга солиб.

— Ростданми?

— Рост.

— Агар кечирсанг, биласанми... Мен бу йил ўзим ёмон ўқисам ҳам, сенга ёрдам бераман, сени аълочи қилмагунча қўймайман... Ол қурутдан... Мен бунй оймидан яшириб томда қуритганман. Унча-мунча тупроғи бор-ку, лекин ўзи ширин... Кеп қолинг, мазали қурут, ёғли қурут!— деб яна сайраб кетди Ориф.— Биласанми, шерик?

— Йўқ, билмайман.

— Мен, мана шу қурутларнинг пулига кутубхонам учун янги китоблар сотиб олмоқчиман.. Кеп қолинг, мазали қурут!

Нарирокка ўтсам, бозорчанинг шундоққина чиқаверишида чордана қуриб ўзимизнинг Зокирвой ўтирибдилар. Олдига газета ёзиб, устига йигирматача буррак-суррак, офтобда носковокдай сарғайиб кетган бодрингни териб қўйибди.

— Нима қилиб ўтирибсан? деб сўрадим бодрингдан биттани олиб.

— Бодринг сотаяпман,— хурсанд бўлиб деди Зокир. Кейин чўнтагини шириқлатиб қўшиб қўйди:— Биласанми, бу пулга мен нима оламан?

— Йўқ, билмайман.

— Милтиқ оламан.

— Милтиқни нима қиласан?

— Сен билан яна Дев овлашга чиқаман... Биласанми, ўша кундан буён мен анча ботир бўлиб қолдим. Илгари мазорнинг олдидан ўтсам, кўзларимни чирт юмиб, «бисмилло, бисмилло», деб ўтардим. Энди бўлса иккала кўзимни ҳам очиб ашула айтиб ўтяпман, ҳеч нарсадан қўрқмайман.

Икковимизнинг суҳбатимиз чала қолди. Нега десангиз, шу пайтда одамлар ўртасида шов-шув бўлиб «пирим чиқармишлар, ваъз айтар эмишлар..» деган гаплар тарқаб қолди. Ҳамма катта чинорнинг тагига тўплана бошлади. Зокир икковимиз ҳам ўша томонга қараб йўл олди. Бориб етмаган ҳам эдикки, кимдир:

— Ана, чиқяптилар!— деди йиғламсираб.

Бундай қарасак, қабрнинг ёнидаги тош уйдан Ёнғоқ қори поччам чиқиб келяпти. Унг томонида Данак қори, чап томонида Бодом қори амаки. Учовининг ҳам бошида ҳар биттаси лайлак уяча-лайлак уяча келадиган оқ салла, учовининг ҳам эғнида этаги ерни супуриб келаётган малла чопон. Назаримда учови ҳам ҳозиргина ёғли палов еганга ўхшайди — лаб-лунжлари ялтираб турибди.

Ёнғоқ қори поччамнинг қўлида узунлиги икки метрча келадиган ҳасса. Оёқлари остига қарамай негадир осмонга қараганча битта-битта босиб зинадан тушиб келяпти. Шу пайтда менинг ёнгинамда турган битта болали хотин «пиримдан айланай!» деб пиқиллаб йиғлаб юборса бўладими!

— Гуноҳкор бандалар!— қалтироқ овоз билан деди Ёнғоқ қори поччам,— сиз билан биз инсонпарвар ҳукуматимизнинг сояйи давлатида, ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг химоятида, обло-таолонинг нозу неъматидан ризки-рўзимизни тергилаб еяпмиз... Илоё овмин, етимпарвар ҳам бевабечорага раҳмдил бўлган ҳукуматимиз яна ҳам барқарор бўлсин, ҳазрати райкому, ҳазрати исполкомнинг пахтаю жун тайёрлаш плани икки юз пойиз бажарилсин!

— Овминин.— деб Данак қори поччам қичқириб юборди. Одамлар ҳам:

— Овминин!— деб фотиҳа ўқишди.

Ёнғоқ қори поччам давом этади:

— Сўнги пайтда шайтоннинг васвасасига учиб, рўза тутмай, намоз ўқимай гуноҳга ботаётганлар кўпайиб, юрт вазмин бўлиб қолди. Бундан уч-тўрт кун аввал Хошимжон, Зокиржон деган икки гуноҳсиз бўғалоқни инсу-жинслар

чангалзорга бойлаб кетишди. Уша кечаси хазрати Данак қорига сарик Дев ҳамла қилди...

— Вой худойим-ей! — деб йиғлаб юборди менинг ёнимдаги болали хотин. Зокир бўлса мени секин туртиб, лабини галати қилиб буриб қўйди.

Ёнғоқ қори поччам осмонга қараганча гапида давом этди:

— Юрт вазмин. Бу ниманинг оқибати? Азиз-авлиёлар йўлига хайру эҳсонни камайтириб юбордик — бу мана шунинг оқибати. Бедилларнинг дилига шайтон васваса солиб, шу кеча-кундузда хазрати Узункулоқ пиримнинг қабрларини бузиб, ўрнига лагерь қурмоқчи бўлишяпти. Бундан худойи таоло каттиқ ғазабда, бундан пиримнинг арвохлари ҳам безовта... Юртимизга офат ёғилди, аждархо пайдо бўлди...

— Илон!!! — бакириб юборди одамлардан бири.

Бундай қарасам, чиндан ҳам Узункулоқ отанинг қабри ёнидан узунлиги беш метр, йўғонлиги самовар қарнайча, қалласи қумғонча келадиган қоп-қора илон буралиб-буралиб, вишиллаб чиқиб қеляпти. Ҳаммаёқ олатасир бўлиб қетди. Биров додлаган, биров йиғлаган, машинага чопган қайси, велосипед минган қайси, эшакнинг тўқимини ахтарган қайси. — билиб бўлмайди. Биринчи бўлиб ҳў халиги бутилкадаги пивони паққос кўтариб савобини Узункулоқ отага бағишладим, деган йиғит қочишга тушди. Мотоциклинг бир сакраб минди-да, тепкисини босган эди, қани энди ўт олса! Мотоциклни қолдириб, ўзи шаталоқ отганча тоққа қараб чиқиб кетди. Болалар чинқириб йиғлаяпти, хотинлар қочгани жой тополмай нукул эрини қарғайди. Бозорча ҳам айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Қовунлар думалаб юрибди, олмалар ҳар томонга сочилган. Қимдир қочаётиб, шўрва пишаётган қозонни билмасдан ағдариб юборган эди, бошқасининг оёғи куйиб қолди. Зокирни ҳам йўқотиб қўйдим — қуш бўлиб осмонга учиб кетганга ўхшайди.

Данак қори поччам безгак тутгандек, дағ-дағ қалтираяпти, Бодом қори поччам қалтирамаяпти-ю, аммо мактабимиз ҳовлисидаги ҳайкалдек қотиб қолибди. Ёнғоқ қори поччам бўлса икки қўлини осмонга кўтариб:

— Э худо, бу офатни ўзинг юбординг, ўзинг даф қилгин! Э Ҳазрати Узункулоқ пирим, қўллаб юборинг! — деб тинмай жавраяпти.

Қандай қилиб қалпоқчамни қўлимга олиб бошимга кийганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ушанда жуда шошиб қолган бўлсам керак, нега десангиз, узун таёқ қўлимга

қаёқдан келганини хатто ҳозир ҳам эслай олмайман... Бир сакраб қора илоннинг ёнида пайдо бўлдим. «Кеча Дев билан олишган эдим, бугун сен билан жанг қилишга тайёрман, эй инсу жинс!» дедим-да, таёқнинг йўғон томони билан тош зинадан шиддат билан тушиб келаётган қора илоннинг бошига туширдим. Шошиб қолганим учунми, мўлжални жиндак нотўғри олган эканман, таёқ илоннинг бошига эмас, елкасига тегди. Оғриқ зарбидан ғазабга келган қора илон буралиб, ҳавода муаллақ юрган таёқни қувлашга тушиб қолди-ку! Қочмай иложим қанча, қочдим. Аммо қочганда ҳам сал каллани ишлатиб қочдим. Ингичка чинорни гир айланавердим-айланавердим. Бир маҳал илон чинорга ўралиб қолгандек бўлиб кўринди. Шартта бурилдим-да, ерда турган катта тош билан қора махлуқнинг қоқ белига туширдим. Ҳзи илондан жони каттиғи бўлмас экан, бели узилай-узилай деб қолди-ю, шунда ҳам бошини ярим метр кўтариб, оғзини каппа-каппа очиб, мени қулаб келяпти-я! Шу пайтда қабристон томондан цирклардаги қизиқчиларга ўхшаб қурокдан кўйлак-иштон кийган бир одам югуриб чиқди-да, қўлимдаги таёққа ташланиб қолди. Бу ҳам инсу жинс бўлса керак, деб ўйлаб таёқ билан келтириб туриб бошига бир туширган эдим, икки кўли билан таёқ теккан жойини чангаллаганча қандай тезлик билан чиққан бўлса, ана шундай тезлик билан ичкарига кириб кетди.

Бирини енгганим учунми, шу нафасда чарчоғимни ҳам унутиб, ўзимни яна ҳам кучлироқ, яна ҳам чакқонроқ ҳис қилгандек бўлдим. Яқинлаб келаётган илоннинг бошига таёқ билан уч марта кетма-кет туширдим. Илон шилқ этиб ерга йиқилди-да, тўлғана бошлади. Кейин югуриб бориб ўчоқ бошида турган болтани келтирдим-да, қийма-қийма қилиб ташладим.

Сувсаб кетган эканман, бориб сойдан ховучлаб сув ичаётган эдим, бир-бирига суянишиб ҳангу манг бўлиб турган қори поччамларга кўзим тушиб қолди

— Астаффирулло, қутилмаган воқеа бўлди-я!— деди Данак қори тилга кириб.

— Ё, навизамбилло,— деб кўкрагига туфлаб кўйди Бодом қори амаким.

— Боринг, одамларни чақириб келинг,— деб буюрди Ёнғоқ қори поччам Данак қорига,— биз ичкарига кириб анави ишжикни кўндирайлик энди, бўлмаса...

Сой бўйида ўтириб анчагина дам олдим, одамлар ташлаб қочиб кетган қозонлардан гўштларни олиб мазза қилиб

едим. Кейин, қани кўрай-чи, қори поччамлар нима қилиб ўтиришибди экан деб, уларнинг олдига кириб бордим.

Кирсам, Ёнғоқ қори поччам, Бодом қори амаким, ундан кейин ҳалиги мендан калтак еб қочган қуроқ қўйлакли одам учовлари бир нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришибди.

— Сиз, таксир, илонни одамларга бир кўрсатасиз, деган эдингиз, шундайми?— сўради қуроқ қўйлакли Ёнғоқ қори поччамдан,— бунинг учун менга уч юз сўм ваъда қилган эдингиз.

— Ваъда қилинган пулни олдингиз-ку!

— Бунинг учун раҳмат... Лекин сиз менинг илонимни ўлдириб қўйдингиз.

— Мен эмас, худойи таоло ўлдирди,— тушунтирди Ёнғоқ қори поччам.

— Мен бу илонни беш йилдан буён боқаётган эдим, қўлга туширганимда икки қаричгина эди... Мен уни бугун-эрта циркка топшириб каттагина пул олмоқчи эдим, илонимнинг хунини тўлайсиз.

— Хунини тўлайсиз?

— Ҳа, тўлаб берасиз. Бўлмаса хозироқ чиқиб одамларга ҳамма гапни айтаман...

Ёнғоқ қори поччам Бодом қори амакимга қаради. Бодом қори амаким тушунмадим, дегандек, елкасини қисиб қўйди.

— Хўш, ўша циркингиз қанча пул бермоқчи эди?— қовғини осилтириб сўради қори поччам.

— Уч минг сўм.

— Юз сўм бераман.

— Йўқ. Илонимни топиб берасиз.

— Икки юз манот оласиз.

— Менга пул керак эмас.

— Яна юз сўм қўшдим, кўндингизми?— чўнтақларини пайшаслаб қолди қори поччам.

— Икки мингдан бир сўм ҳам камига кўнмайман. Бу илонни деб мен беш йил азоб чекдим-а!

— Ортиқча бир сўм ҳам қўшолмайман.

— Бўлмаса хозир ташқарига чиқиб одамларга арз қиламан.

— Мен ҳам чиқаман-да, бу одамнинг гапига ишонмаглар, бу шайтон, бизга офат келтирди, дейман. Ана унда сизни оломон қора калтак қилиб ўлдиради, билдингизми?

Қуроқ қўйлакли бир нафас ўйланиб қолди. Назаримда қаттиқ кўрқиб кетди шекилли:

— Майли, таксир, минг сўм беринг бўлмаса,— деди шошилиб.

— Менда hozир пул йўк.

— Ана, беш юз сўмга кўндим, пулни тезроқ чиқаринг.

— Менда пул йўк деяпман, кулофингиз оғирми?

— Қанча пулингиз бор бўлмаса?

— Сарик чақам ҳам йўк. Гапни кўпайтирмасдан тезроқ жўнаб қолинг. Бўлмаса сизни hozироқ шайтон деб эълон қиламан.

— Демак, илоннинг хуинини тўламайсизми?

— Йўк, тўламайман.

— Инсофингиз йўк экан.

— Гапингизни қайтиб олинг, бўлмаса hozир чўнтагингиздаги пулни ҳам қайтариб оламан.

— Виждонсиз экансиз!

— Нима, нима?!— шундай деб Ёнғоқ қори поччам ўрнидан туриб кетди. Каттик ғазаблангани шундоққина кўзларидан билиниб турарди. Қуроқ кўйлакли одам, қараса, қори поччамдан яхшилик чиқадиганга ўхшамайди. Ичида сўкинганича илон солиб келган сандикни елкасига олди-да, тез-тез юриб чиқиб кетди. У чиқиб кетиши билан хонага пилдираб Данак қори поччам кириб келди-да:

— Таксир, сизни халойиқ кутяпти!— деб кўйди.

Ёнғоқ қори поччам ташқарига чиқиб, хали нутқ сўзлаган жойига борди-ю, осмонга қараб шошмасдан гапира бошлади:

— Худонинг марҳамати улуғ. Кўз олдингизда инсу жинсени даф қилди. Ана, унинг қиймаланган гавдаси, ерда ётибди. Буларнинг ҳаммаси хазрати Узунқулоқ пиримнинг кўллаб-қувватлашлари туфайли бўлди. У кишининг покиза руҳларини шод этмок учун назру ниёзини аямайлик, жонлик сўйиб ис чиқарайлик...

Ёнғоқ қори поччам шундайлигича, яъни икки кўзини осмонга тикканча, битта-битта юриб тош уйга кириб кетди. Данак қори поччам тўнаниннг ўнгирига одамлардан пул йиға бошлади...

Лекин пул демагани ҳам ёғилиб кетди-да! Халиги бутилкада пиво ичган йиғит қори поччамнинг этагига битта ўн сўмликни ташлаб:

— Савобини Узунқулоқ отага бағишладим,— деб кўйди.

Бир соатлардан сўнг Зоқир, Ориф учовимиз қишлоққа қайтиб кетдик.

ОВДА

Худди ўша соатдан бошлаб Ёнғоқ қори поччамнинг обрўлари шунақанги охиб кетдики, шунақанги олиб кетдики, асти кўяверасиз. Кўча-кўйдан эшак минибми ёки пиёда юрибми ўтиб қолгудек бўлса бувижонимга ўхшаш бир хил кампирлар то қори поччамнинг қораси ўчиб кетгунча эгилиб салом қилиб туради, денг. Бунинг устига «нима дейсан, Ёнғоқ қори тўппа-тўғри худога мурожаат қилиб, Узунқулоқ ота мазорида пайдо бўлган аждаҳони қиймалаб ташлаган эмиш.

— У кишининг ўзлари ярим авлиё-да!

— Кечирасиз, ярми авлиё эмас, тўлиқ авлиё!

— Ўша киши бўлмаганда Хошим билан Зокирни инсу жинслар тўппа-тўғри осмонга олиб чиқиб кетар эди.

— Қароматларидан айланай, қори поччамларининг! Данақ қорига Сарик Дев ҳамла қилганда дарров ёрдам кўллари чўзибдилар...» деган ҳар хил гаплар ҳам тарқаб қолди. Қори поччамнинг обрўлари мана шунақа ортаверган сари, очигини айтиб кўя қолай, менинг аччиғим чиқа бошлади. Гапни қаранг-а, кўрқинчли илон билан олишиб, андак бўлмаса мен ўлиб кетаёздиму, мақтанишга келганда қори поччам мактанар экан-да, ёлғончилик ҳам эви билан-да... Сарик Дев деб янглишиб, Данақ қори амакимни кечаси минган мен эдим-ку, нега энди ҳамма айбни Девга тўнкашади?

Шундай қилиб десангиз, Ёнғоқ қори поччамни бутунлай ёмон кўриб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Қандай қилиб энди у кишини фош қилсам экан, деб ўйланиб юрган кунларимнинг бирида, яъни Донони касалхонадан олиб келган кунимизнинг эртасига, дадам, ойим, бувижоним учовлари дастурхон устида нима тўғрисидадир узок баҳслашиб ўтиришди. Мен томонга тез-тез кўз ташлаб қўйишларидан, ундан кейин бувижонимнинг икковларини жеркиб-жеркиб ташлаётганидан сездимки, гап менинг тўғримда боряпти.

— Ўқиши-чи, ўқиши?— сўради дадам.

— Ўқишининг бошланишига ҳали икки ой бор,— тушунтирди бувижоним,— унғача бориб-келиб хизматларини қилсин, дуоларини олсин. У кишининг дуоларини олган одам у дунёю бу дунё кам бўлмайди. Зора, худо кўнглига солиб,

Хошимжонгинам куйлиб, кечалари кочиб кетиш одатини ташласа...

— Билганингизни қилинг!— деди охири дадам кўл ситаб.

— Ўзим ҳам тушунолмай қолдим,— деди ойим иккила-ниб.

— Гап битта. Мен набирамни одам қилмоқчиман, шунинг учун бу ерга келганман,— деди бувижоним, кейин ойим билан дадамга жавоб бериб юборди-да, мени секин чақириб пешонамдан, сочларимдан силаб, юзимдан икки марта ўпиб ҳам кўйди.

— Ўғлим, эсли-хушли бўлганингдан жуда хурсандман-да!— деб мактади охирида.

— Ўзим ҳам хурсандман,— дедим мен талтайиб.

— Ёнғоқ қори поччангга шогирдликка берсам бора-санми?

— Жон деб бораман, бувижон!

— Вой тилингдан айланай, болагинам,— хурсанд бўлиб кетди бувижоним.— Хой Рўзи, эшитяпсанми, ўғлинг кўнди. Айтмадимми, худо кўнглига солади деб.

Бир соатдан сўнг қори поччамга атаб бир сават ёғли патир, битта авра чопон, оқ сурпдан ятак-иштон олиб, бувижоним иккимиз йўлга тушдик. Шу пайтда негадир жуда хурсандман. Бошимда сават, гоҳ ўнг елкамни олдинга чиқариб, гоҳ чап елкамни олдинга чиқариб, баъзан муқомлар қилиб ўйнаб боряпман... ўзиям хўп омади келган боламан-да, қайси ишга ихтиёр қилмай, ўнгидан келгани-келган.

— Ассалому алайкум!— дедим остонадан ўтишимиз биланок.

— Ваалайкум!— деб қори поччам менга қарамади-ю, бошимдаги саватга тикилиб қулимсираб кўйди.

Бувижоним нима мақсадда келганимизни айтган эди, омадимнинг яна бир марта келганини қаранг, қори поччам савдолашиб ўтирмасдан:

— Баракалла, ўғлим!— деб ўнг кўли билан елкамни силади.— Иншоолло, мулла Хошимни ўзим одам қиламан.

Уша куни қори поччам менга уйга кириб чиқиш, ховлида ҳаракат қилиш қондаларини ўргатиб кўйди. Чақирса «лаббай, таксир», иш буюрса «хўп бўлади, таксир!» дейишим керак. Уйга қираётганимда ўнг кўлимни кўксимга кўйиб хиёл эгилиб, чиқаётганимда оркам билан юриб чиқишим керак экан. Ундан кейин бу ерда кўрган-билганларим, эшит

ганларим хақида бировга оғиз очсам, қорним ёрилиб ўлар эканман, шундай деб тайинлади қори поччам.

Шундай қилиб десаңгиз, шогирдмисан шогирд бўлиб қолдим: сочимни олдириб, бошимга оқ дўппи, эгинмга итёқа кўйлак кийгизиб кўйишган. Ўзим тенги болалар қори поччамга шогирд тушганимни эшитиб, ҳаваслари келганиданми ёки алам қилганиданми, ишқилиб, менга ҳам «Жийда қори» деб лақаб кўйишган.

Қиладиган ишим, ростини айтсам, унча оғир эмас. Қори поччамга таҳорат учун сув келтириб бераман, кўк чой дамлаб бераман, дам солдиргани одамлар келса, ичкари кириб бу ҳақда қори поччамга хабар бераман. Бу кишининг она-бола эшаги ҳам бор. Ўшанга яширинча бориб, қолхознинг бедасидан ўриб келаман, эшакларнинг тагини тозалайман. Қори поччамнинг катта хотини Эшон ойим қошига ўсма кўйиш, пишиллаб ухлашдан бошқасига ярамайди. У киши уйқудан уйғонгуларича ўчоқнинг қулини оламан, ҳовли супураман, идиш-товоқ юваман... Ундан кейин қўлим бўшади дегунча:

— Бўтам,— деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, тақсир!

— Қани, белимни иккита сиқиб ташланг-чи!— деб буюради қори поччам. У кишини дарров тесқари ағдариб, аввал белини, кейин оёқларини, энг охирида қалта кўлларини роса эзгилаб уқалайман. Қори поччам баъзан жуда хурсанд бўлиб кетиб:— Баракалло, бўталоғим,— деб кўяди,— сиз асли жаннати боласиз-дә, жаннати!

— Жаннат яхшими-а?— деб сўрайман.

— О, нимасини айтасиз, бўтам!

— Икковимиз ўша ёққа кета қолсак бўлмайдимми-а?

— Нима?!— қори поччам шартта ўрнидан туриб кетади,— тавба қилдим де, шайтонбачча.

— Тавба қилдим, тақсир.

— Қел энди, қилган гуноҳнинг учун тиззамнинг пастини ҳам бир уқалаб кўй.

Оёқларини бутун қучимни ишга солиб сиқиб-сиқиб яна уқалашга тушиб кетаман.

— Каттиқ оғрийаптимми-а?— дейман жим туролмай.

— Жудаям.

— Бировларга дам солгунча ўзингизга ҳам бир дам солиб олсангиз бўлмайдимми?

— Сен шайтонбаччага мнинг марта айтдим-ку, гап сўрамагунча оғзингни очмагин деб. Мунча шаккоқ бўлмасанг.

Баъзан оғрик жуда ҳам зўрайиб кетади шекилли, кори поччам қўлимга ўн тийин бериб:

— Югур!— деб қолади. Бу — дорихонага бориб кел, дегани. Пулни аптекачига узатсам:

— Бунинг оз-ку?— деб сўрайди у.

— Колганига кори поччам дуо қилиб қўяр экан,— дейман-да, дорини олиб қайтаётганда йўл-йўлакай «нега энди кори поччам ўз оёғи салгина оғриси ҳам дори ичди-ю, бировларники оғриси дам солиб «иншоолло, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз», деб қўяр экан, дея ўйланиб кетаман. Ўйлайман-у, худди арифметикадан берилган машқни еча олмагандек, буни ҳам еча олмай, бор-е, менга нима, деб қўл силтаб қўя қоламан.

Бир кун кори поччам билан тоғ ичкарисидаги олис-олис кишлоқларга овга борадиган бўлиб қолдик. Буни эшитиб, хайрият, уч-тўрт кун бел уқалашдан қутулиб, у ёқ-бу ёқни томоша қилиб келар эканман, деб ўзимда йўқ севиниб кетдим. Дадамнинг қўштиғини кўтариб, ховлиқиб чиқиб кетаётган эдим, бувижоним:

— Милтиқни нима қиласан?— деб жерқиб берди.

— Биз кори поччам билан мурда овлагани кетяпмиз!— дедим аччиғим чиқиб. Бувижоним қотиб-қотиб кулди-да:

— Мурда эмас, мурид дегин болам, мурид,— деб тушунтирди. Кейин мурда билан муриднинг фарқини ҳам гапириб берди. Шошилиб турганим учун, бари бир, ҳеч нарса англамай, милтиқни ташлаб кори поччамникига қараб югурдим.

Йўлга чикдик.

Қори поччам эшакда, мен эса эшакнинг тўқимидан маҳкам ушлаб у кишининг ёнида зипиллаб боряпман. Хўтикча гоҳ орқада қолади, гоҳ югуриб, шаталоқ отиб, менинг ҳавасимни келтириб олдинга ўтиб кетади.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Етти довонни ортда қолдириб қанча-қанча сойлардан кечиб, булоқлардан сув ичиб, арчазорларда ағанаб дам олиб, кун ботай деганда кичкинагина бир кишлоққа кириб бордик. Магазин олдида етганда кори поччам эшакдан тушаётган эди, магазинчи қўриб қолди-ю:

— Пирим!— деб бақириб юборди. Кейин прилавкадан бир сакраб ўтди-да, югуриб келиб аввал кори поччамнинг оёғидан ўпди, кейин кўришаётиб қўлларини кўзига суртди:

— Зап ташриф буюрибсиз-да, таксир, зап келибсиз-да!— дерди у тинмай. Кейин билсам, мана шу магазинчи кори

поччамнинг муриди экан — биз ўшани овлагани келган экан-миз. Бу қичкинагина қишлоқчада қори поччамнинг яна учта муриди бор экан. Эрталабгача учовини ҳам бошлаб овлаб чиқдик: бири кўй сўйди, бошқаси эчки сўйди, яна биттаси кийик гўшти солиб бошлаб қовурма палов тайёрлади.

Эрталабки намоздан кейин қори поччам дами чиқиб кетиб касал бўлган кишиларга бисмилло дея енгларни шимариб дам солишга тушиб кетди. Хаммаларидан пул олдик, хуржунларнинг кўзини тўлғизиб, гўшт, ёғ, ёнғоқ, писта олиб яна хайё-хув деб йўлга равона бўлдик.

Йўл-юрдик, йўл-юрсак ҳам мўл-юрдик. Ям-яшил ўтлоқлардан кўю кўзилар ба-булашиб ўтлаб юрган кенг яйловлардан ўтдик, тепасига қарасанг дўппнинг тушадиган баланд қояларни, усти ям-яшил арчалар билан қопланган паст-баланд адирларни ортда қолдириб, пешини маҳалида сой бўйига жойлашган яна бир қишлоқчага кириб бордик.

Йўқ, бу қишлоқнинг қанчалик гўзал эканлигини сизга таърифлаб беролмайман. Биласиз-ку, сўзга жуда-жуда ҳам камбағалман. Қишлоқнинг паст томонидан тошдан-тошга урилиб, яйловдаги тойчоқдек ўйноқлаб катта сой оқади. Юқори томон эса паст-баланд адирлар. Адирларда гуркираб ям-яшил арчалар ўсиб ётибди. Уйларнинг томларида ёввойи гуллар, ҳар биттаси чинни шёладек келадиган кип-кизил долалар қийғос очилган, қишлоқчанинг юзини ҳар кун икки маҳал ёмғир ёғиб, ювиб турар экан. Хавосини айтмай-сизми, бирам тоза, бирам мусаффоки... Йўқ, йўқ, бу ернинг гўзаллигини бари бир таърифлай олмайман, қўлимдан келмайди.

Пастаккина уй олдида тўхтаб эшакдан хуржунни олаётган эдик, шу пайт ичкаридан бири беш ёшларда, иккинчиси уч ёшларда бўлган иккита кип-яланғоч бола отилиб чиқди-да:

— Дадам, дадажоним!— деб чарчаб турган қори поччамнинг йўғон бўйинларига осилиб олишди. Қори поччам хали уларнинг пешонасини ўпишга улгурмаган ҳам эдики, худди шу пайтда болалар чиққан уйдан, хамир қориб ўтирган бўлса керак, тирсақларигача оппоқ уни билан 23—24 ёшлардаги бир жувон ҳам ҳовлиққанча чиқиб келди:

— Вой, тўрам! Бизни ҳам йўқлар экансиз-а!

— Қалай, эсон-омонмисилар? Онанг саломатми?— сўради қори поччам.

— Ўн кундан буён йўлингизга кўз тутамиз-а...

- Иш кўп-да, опаси. Қўл тегмади ..

Ана шу гаплардан кейин эшакни ҳовлига бойлаб, пасткам уйлардан бирига кириб бордик. Кейин билсам, ҳалиги «бизни ҳам йўқлар экансиз-а», деган жувон қори поччамнинг хотини, яъни менинг келинйим бўлар экан. Келинйим хуржундаги совға-саломларни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди. Битта атласни кўкрагига босиб:

— Ярашдими?— деб сўради қори поччамдан.

— Баҳорда очилган лоланинг ўзи бўлдингиз!— деди қори поччам.

Биз бу ерда тўрт-беш кун қолиб кетдик. Қундузлари яна қишлоқма-қишлоқ юриб ов қиламиз, хуржунларнинг кўзини ҳар хил нарсаларга лик тўлдириб қайтамиз. Кечкурунлари мен ҳалиги яланғоч болаларни галма-гал елкамга миндириб от-от ўйнатаман. Айниқса, каттаси жуда шилқим экан. Ҳатто кечалари ҳам уйқумдан уйғотиб, тағни миндирасан, деб хархаша қилади деи.

Бешинчи кун эрталаб орқамизга қайтдик. Бутунлай бошқа йўлдан юрган эканмиз. Янги-янги қишлоқларга тушиб, яна зиёфатлар едик, қимизлар ичдик, каклик гўштидан ка-боблар пиширтдик.

— Ош бўлсин, тўйиб-тўйиб ол, бўтам!— деб кўяди қори поччам кўзини қисиб.

— Йўқ, энди ея олмайман,— дейман қорнимни силаб.

— Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Очкаб қоласан.

— Бир ҳафталикни еб олдим, тақсир.

Ниҳоят, охириги манзилни тарк этиб яна йўлга равона бўлдик. Эшакдаги икки хуржуннинг ҳам кўзи лик тўла, олмая ёнғоқ дейсизми, янги сўйилган қўй гўшти, қувда пишилган ёғ дейсизми, сутда йўғрилган чала кўпти патиру шиша банкада асал дейсизми — ҳаммаси бор. Хуржунга сиғмаганини мен орқалаб олганман. Мендан ортангани қори поччам катта қийиққа тугиб елкасига ташлаб олган. Эшакларни ҳайдаб икковимиз сал орқарокда келяпмиз, қоринлар тўқ, кайфимиз чоғ, қори поччам ашула айтиб келяпти, мен жўр бўляпман:

Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллодан ўргандим,
Шаҳид қонини тўкмакни каломуллодан ўргандим,
Ғуноҳ қилмоқни ман Одами Сайфуллодин ўргандим!..

Кутилмаганда қори поччам ашулани тўхтатиб, оғизларини катта-катта очиб энтика бошлади:

— Бўтам, эшакни тўхтатинг!— деди у киши елкасидаги юкни ерга қўйиб,— мен бўмай кетяпман...

Эшакларини тўхтатиб, бундай қарасам, чиндан ҳам қори поччам терга ботиб кетибди.

— Қорини шишиб кетяпти, қорин...— деб устозим бировни ахтараётгандек у ёқ-бу ёққа қараб қўйди.

Дарров қори поччамнинг устки кийимларини ечиб, ерга чалқанча ётқиздим-да, қўйлагин билан юзини, қоринларини елпий бошладим. Илгарини қорини оғриганини ҳам, қорини шишганини ҳам кўрган эдим-у, лекин бунақасига ҳеч дуч келмаган эканман... Ҳой, ишонасизми, қоринининг шишгани, секин-аста кўтарилиб бораётгани бемалол кўриниб турибди-я! Ўзим овқат номини борки, аралаш-қуралаш қилиб роса туширган эдик-да: сўлқиллатиб пиширилган қатлама, янги олинган қаймоқ, мурч сенилган гўштқуйди, ҳар хил доривор ўтлардан солишиб тайёрланган қайнатма шўрва, кийик гўшти солинган қазини, ишта-мағиз аралаш тўйилган толқон, кашинич солинган икки қоса мастава, бир тоғора ёғлиқ қатик, етти иёла қимиз... Пўк, айб қори поччамнинг ўзида экан. Ахир, битта қоринга шунча нарса қаёқдан снгени!

— Ҳошим, бўталогим! Мен ўляпман!— деб ингради қори поччам. Бундай қарасам, чиндан ҳам қорини нақ тўнкарилган тандирдек бўлиб кетибди. Бетлари кичрайиб, қуйган қулмадек, оёқлари ҳам ингичка тортиб, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ўқловидек бўлиб қолибди. Қўркиб кетдим. Нима қилсам экан?

— Докторга югур!— деди қори поччам энтикиб.

— Яқин ўртада қишлоқ йўқ-ку, таксир?

— Ху тилинг кесилгур! Доктор топ деяпман!

«Нима қилсам экан? Эй қалпоқчам, эй ақли расо дўстим, ёрдам бер. Ақл ўргат. Қандай қилиб қори поччамни ўлимдан олиб қолсам бўлар экан?»— деб ёлвордим майкамнинг ичидан тақиб олган қалпоқчамга.

— Қоринга сув қуй!— тилга кирди қалпоқчам.

— Сув йўқ-ку?

— Нарироқда булоқ бор.

— Сувни нимада келтираман?

— Гилам хуржунини бўшат, ўшанда келтирасан,— ақл ўргатди қалпоқчам.

Қори поччамга устингиздан сув қуймоқчиман, деган эдим, кўзини очмасдан бошини билан маъқул деган ишорани қилди. Шошилиб гилам хуржунини бўшатишга тушдим.

— Эхтиёт бўл, тухум синмасин...— ингради қори поччам.

Шундан кейин у кишининг дўмбирадек шишиб кетган қорнига булокнинг муздек сувидан роппа-роса йигирма саккиз хуржун келтириб қуйдим. Шундан сўнг қорин сал пасайиб, қори поччамнинг чехраси ҳам очилгандек бўлди.

— Офарин, бўтам, офарин! Иншоолло, сизни кейинчалик ўзимнинг ўрнимга шайх қилиб қолдириб кетаман.

Аммо бу хурсандчилик узоққа чўзилмади. Сал ўтмасдан қорин яна шиша бошлади. Бу гал худди мен билан ўчакишмоқчи бўлгандек жуда тезлик билан кўтарилиб борарди... Энди нима қилсам экан? Илғари ойим фермага ишга кирмасдан аввал, ола сигиримиз бўларди. Нафси ёмон бўлгани сабабли арқонни узиб, кўпинча боғимиз орқасидаги кўк йўнғичкадан кўп еб қўйиб, қорин шишиб, бамисоли дўмбира бўлиб кетарди. Шунда дадам бақатеракнинг шохидан кесиб сигирнинг оғзига керги солса — шиш қайтарди-қоларди. Булокнинг бўйида бақатерак ўсиб ётибди. Шундан кесиб қори поччамнинг оғзига керги солсам қалай бўларкан деб, фикримни ўзига айтган эдим:

— Тезроқ, бўтам, тез югуринг!— деди қори поччам кўзлари ола-кула бўлиб.

Йўғонлиги теша сопидек келадиган керги кесиб, қори поччамнинг оғзига кўндаланг солдим-да, салласи билан бўйнига чандиб, икки қўлини орқасига қайириб турдим. Устозим қалтакни чайнаб, ўкчиб, кўзлари олайиб, тер босиб, беш-ўн минут қийналди-ю, бора-бора қорин пасайиб, ёрилган коптокдек пуч бўлиб қолди. Кейин қори поччам тошга бошини қўйиб ширингина уйқуга кетди. Қанча ухлаганини билмайман. Бир маҳал кўзини очиб:

— Хошимжон, бугун ҳафтаинг қайси қуши?— деб сўради.

— Сешанба.

— Сешанба?— сакраб ўрнидан туриб кетди қори поччам,— эртага чоршанба денг... Қани, эшакка ортинг хуржунни!

Қори поччам эртага чоршанбада Узунқулоқ ота мазорида бўлиши керак. Бўлмаса ўрнига Данак қори поччамми ёки Бодом қори амакимми ўтириб олади-ю, тушган пулни паққос чўнтакка уради.

Шошилиб йўлга тушдик.

Аста-аста тезлигини оширган машинадек биз ҳам бора-

бора юришни тезлатиб, бир-биримизни ортида қолдириб кета бошладик. Гоҳ чопонининг этақларини пирпиратиб қори поччам ўзиб кетади, гоҳ тумшугини олдинга чўзиб қари эшак ўзиб кетади, гоҳ олдинга мен чиқиб оламан, гоҳо хўтикча ўтиб, шаталоқ отиб ҳаммамизни ортида қолдириб кетади...

Хуфтон маҳалида Хўжақишлоққа эсон-омон кириб олдик.

Х боб

ЕНҒОҚ ҚОРИНИНГ ЗИЕФАТИ

Эсингизда бўлса керак, қори поччамнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган сирларини фош қилиб ташлайман деган ниятда у кишига шогирд тушган эдим. Аммо бора-бора бу ниятимдан қайта бошладим. Нега десангиз, бу ерга келганимдан буён жонгинам роҳатда бўлиб қолди. Қори поччам бувижонимга ўхшаб Муҳаммад пайғамбарнинг шеърини ўргатаман деб қийнамайди, кулоғимдан чўзғиламайди. Биргалашиб намоз ўқиймиз, деб кистамайди.

— Мулла Ҳошим!— деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, тақсир!— дейман дарров кўлимни кўксимга кўйиб.

— Юраклар қисилиб кетяпти-ку, бўтам.

— Белингизни уқалаб кўяйми, тақсир?

— Йўқ, бўтам, анави оби замзамдан олинг.

Оби замзам дегани нима эканлигини ҳалигача билмайман. Аммо унинг ранги ҳам, хиди ҳам дадам хумчага солиб чиқарадиган мусалласга жуда ўхшаб кетади.

Буйрукни эшитиб, дарров ўрнимдан тураман-да, кўзадаги оби замзамдан бир пиёла қуйиб, устозимга узатаман.

— Бай-бай-бай!— дейди қори поччам пиёладагини сиририб,— оби кавсарнинг ўзи-я!

— Қори почча, мен ҳам жиндак ичсам майлими?— деб сўрайман баъзан,— менинг ҳам юрагим қисилиб кетяпти.

— Юрагингиз қисилмай ўлсин, бўтам,— деб уришиб беради қори поччам,— бу ёш болалар учун захарнинг ўзи-я!

— Ичсам ўлиб қоламанми?

— Тил тортмай ўласиз, бўтам. Қани, яна бир пиёла қуйинг-чи... Ҳа, баракалла... Энди боринг, ичкари кириб

эпюн ойингизга қарашиб юборинг. Одамлар келса, менинг ёнимга киритманг, китоб кўряптилар денг...

Шундай қилиб, биз қори поччам билан апок-чапок яшаб, маза қилиб юрган эдик. Хали айтганимдек, у кишини фош қилишни унутаёзган эдим. Бир воқеа сабаб бўлди-ю, мен яна тўнмни тескари кийиб:

— Ха, шошмай турсенилар хали!— деб кўйдим.

Уша куни нимаданлигини аниқ билмайман-у, лекин жуда хурсанд эдим. Ашула айтиб Узунқулоқ ота мозорига, қори поччамнинг олдига кетаётган эдим. Йўлда Ориф билан Зокирга дуч келиб қолдим. Хуноб бўлиб ниманидир ахтаришяпти.

— Нима йўқотдиларинг?— сўрадим секин.

— Пул. Кўрмадингми? — деди Ориф.

— Қанақа пул?

— Пулдака пул-да. Қанақа бўларди,— жеркиб берди Ориф.

Маълум бўлишича, эрталаб икковлари мана шу йўлдан юриб, она тили ўқитувчимизникига ўтишган экан. Ориф Зокирга она тилидан ўргатаётган эди-да. Бугун имтиҳон топширгани борнибди.

— Ростдан топширдингми-а?— секин туртиб кўйдим Зокирни.

— Ўлай агар, топширдим.

— Нечта савол берди?

— Унта савол берди.

— Ростдан-а?

— Рост. Ундан кейин машқ дафтаримни ҳам бир бошдан варақлаб кўрди. Чакки эмас, анча меҳнат қилганинг билиниб турибди, деди. Ишонмаяпсан-а? Ишонмасанг, сенга ҳам айтиб беришим мумкин. Қани, сўра-чи... Сўрайвер. Гапни айтиб берайми? Гап деб тугал фикр англаган... Тугал фикр англаган. Ориф, у ёни нима эди?

— Ишингни қил!— деб уришиб берди Ориф. Зокир чап қўлининг кўрсаткич бармоғини чакқасига кўйиб бирпас ўйлашиб турди-да:

— Топдим,— деди ҳовликиб,— тугал фикр англаган сўз ёки сўзлар бирикмасига айтилади.

— Шундай қилиб, она тилидан қутулибсан-да?

— Кутулдим. Энди алгебра қолди... Ана ундан кейин тўппа-тўғри еттинчи синфга кириб ўқийвераман... Агар сен билан юраверганимда, биласанми, мен ҳам қолиб кетар эдим.

Негадир шу пайтда Зокирнинг гапларига кулок солгим келмай қолди. Ундан шартта юзимни ўгирдим-да:

— Пулингни топдингми?— деб сўрадим арикнинг бўйига ўтириб олиб ўтларнинг орасини титкилаётган Орифдан.

— Йўқ,— бошини кўтармай деди Ориф,— эрталаб Зокир келгунча худди мана шу ерга ўтириб санаган эдим. Кейин чўнтагимга солиб мана бу тутдан чумчуқ бола олиб тушган эдим.

— Хафа бўлма,— деб кўнглини кўтардим дўстимнинг.

— Биласанми, мен уни кутубхона ташкил қиламан деб биттангалаб йиккан эдим. Келаси бозорга ойим билан шаҳарга бориб, ойнали жавон олиб келмоқчи эдим...

Шундай деб ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ Ориф йиғлаб юборса бўладими. Кўнглим бузилиб кетди, юпатай десам ҳеч гап тополмайман.

— Кўпмиди?— дедим ниҳоят.

— Йигирма бир сўм эди,— хиқиллаб деди Ориф.

Учовимиз яна излашга тушиб кетдик. Кун тепага келгунча ахтардик ҳамки, бари бир топилмади.

Узункулок ота мазорига кўнглим ғаш келди. Бугун гарчи чоршанба бўлмаса ҳам одам яна ҳеч жойга сиғмай кетибди. Қори поччам ўз жойида, духоба тўшакларда ўтириб назр-ниёз қабул қиляпти.

— Нега кеч қолдингиз, бўтам?— деб сўради аста.

— Бу ёққа келиш эсимдан чиқиб қопти,— баҳона қилдим.

— Боринг, эшакларингиздан хабар олинг, эрталабдан буён ҳеч нарса солганим йўқ — оч ётгандир.

Қори поччамнинг эшаги анча нарида, пасткам бир жойда туради. Оч ётган бўлса хашак солиб, сув ҳам бериб кўяй, деб ўша томонга ўтган эдим, она-бола эшакни хотинлар, мен тенги, мендан кичкина болалар қуршаб олишибди. Кап-катта бир одам хўтикчанинг бошидан ушлаб, бешолти ёшлар чамасидаги битта қизчани ҳадеб миндирмоқчи бўляпти.

— Миндирманг, белини синдириб қўясиз,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Белини синдирсам пулини тўлайман, акаси.

— Бўлмаса аввал тўлаб қўйинг.

— Қанча оласан?

— Топганингизни бераверинг.

Ўзим ҳам мана шунақа ишларга суяги йўқ боламан-

да. Хўтиқчанинг устига эски тўн ташлаб, қизчани миндириб бир айлантриб келган эдим, бошқа болалар ҳам ишқибоз бўлиб қолишди. Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги хайвондек одамларни қизиктирадиган бўлиб қолган. Уч-тўрт сўм ишлаб, Орифга берсам зораки кўнгли кўтарилса, кутубхонасига китоб олиб, хурсанд бўлса деган ниятда дарҳол енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзим тенги бир болани кассир қилиб тайинладим. Эшакчага бир-иккитасини миндириб сой бўйига обориб келгунимча кассир бола янги-ларидан пул олиб, навбат белгилаб кўяди. Бир бориб келишим бора-бора эллик тийинга чиқиб кетди. Шундай қилиб десангиз, роса пул ишладим-да. Хўтиқниям нақ бўлмаса ўлдириб кўяёздим, бечора мадори қуригандан охири тер босиб юролмай қолди. Энди ишни йиғиштириб, тушган пулларни бир санаб кўрай-чи, деб турган эдим, ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлардаги бир қиз келиб:

— Ҳой бола, хўтиқчанга мени ҳам бир миндир,— деб илтимос қилди.

— Йўк, хўтиқча чарчаб қолди.

— Вой, чарчаси нима кипти?

— Хўп десангиз, қари эшакка миндираман. Қулоқларини қаранг, ҳар биттаси карнайдек келади...

— Жуни хурпаймай ўлсин эшагингни!.. Анвар ака,— деб ёнидаги турган йиғитга мурожаат қилди қиз,— сиз айтинг, жо-о-он Анвар ака.

— Кел энди, ука, келинойингни бир катайса қилдир!— деб елкамга қўлини кўйди Анвар ака.

— Йўк, беш сўм берсангиз ҳам кўнмайман.

— Бир сўм берсак-чи?— сўради қиз.

— Йўк, тўрт сўмга ҳам кўнмайман.

— Ҳа, ана, бир сўм эллик тийин!.. Тур энди!

— Йўк, уч сўмга ҳам кўнмайман.

— Икки сўмга-чи?— қошларини чимириб деди қиз.

«Ҳа, майли», деб ўйладим ичимда. Икки сўмни олсам ола қолай, шунда пулим роппа-роса ўн тўққиз сўм бўлади. Орифни роса қувонтирадиган бўлдим-да. Ўзим яхши ўқимагандан кейин яхши ўқиганларга ёрдам бериб туришим керак-да.

— Аввал берсангиз, кейин миндираман,— деб секин ўрнимдан турдим,— лекин ўзням худди «Волга»га тушгандек маза қиласиз-да, келинойи.

Фалокат оёк остида деганлари паққос рост экан. Келиноғимни хўтикчага миндириб, тепаликка олиб чиқаётганимда, жонивор аввал оёқларини кериб, тер босиб, қалтиради. Кейин бақадек ерга ялпайиб қолди — бели узилиб кетган экан. Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган қори поччам қулоғимдан чўзиб:

— Нима қилдинг, бадбахт?!— деб сўради.

— Хали ўлгани йўқ,— дедим нима дейишимни билмай. Қулоғимдан чўзганча тош уйга олиб кириб кетди қори поччам. Мен энди роса қалтакни ҳам есам керак, деб жонимни ховучлаб турган эдим, йўқ, қори поччам тўсатдан юмшаб қолди.

— Қанча пул тушди, бўтам?

— Пул тушгани йўқ.

— Ёлғон гапирманг, бўтам. Ёлғончининг жойи дўзах бўлади.— Аввалгидан ҳам юмшаб, ярим кулиб, ярим жиддий туриб давом этди қори поччам:— Кира қилаётганингизни эрталабдан буён кузатиб ўтирган эдим... Қани, пулни олингчи, бир санайлик-чи.

— Мен бу пулни Орифга бераман, билдингизми? Кутубхона ташкил қилмоқчи у, билдингизми?

— Кутубхонага бало борми, қани, пулни чиқаринг.

— Бермайман.

— Нима?

— Бермайман, вассалом!

— Нима-нима?!— шундай деб қори поччам мени таппа босди-да, чўнтагимдаги пулларнинг ҳаммасини олиб қўйди. Орасидан иккита беш тийинликни танлаб менга узатди:

— Манг, бунга хўрозқанд олиб енг, бўтам!

Шунақанги хафа бўлдимки, шунақанги хафа бўлиб кетдимки, ишонасизми, йиғлавораяздим. Йўқ, йиғлаган ҳам эканман, буни мен қори поччамнинг гапидан билиб қолдим.

— Ие, ие, бўталоғим, нега йиғлайсиз?— деб авра чопонининг ўнгири билан кўз ёшимни артиб қўйди устозим,— битта хўтикчага ҳам шунча хафа бўладими одам. Ўлса ўлибди-да. Мен сизга унақасидан эртага бир йўла иккитасини келтириб бераман. Устига чиройли гилам тўқимчалар босиб, пешонасига ипак попукчалар тақиб, кўзmunчоклар осиб қўғирчоқдек ясатиб бераман... Сиз қиракашлик қилиб турасиз, мен тушган пулларни тўплаб тураман. Ана ундай кейин мен сизга янги «Москвич» олиб бераман... Хайдашни биласизми?

— Йўқ!— дедим бурнимни тортиб.

— Хечкиси йўқ, иншоолло, ўрганиб оласиз. Энди, ўрнингиздан туриб мана бу гўшларни қассобга топширинг-да, пулни нақд берар экансиз денг. Иншоолло, сизни ўзимдан кейин мана шу ерга шайх этиб тайинлаб кетаман...

Қори поччам бир сўзли одам экан. Кечаси қаёққадир йўқ бўлиб кетди-ю, эртасига эрталаб ўзи айтгандек чиройликкина икки хўтик болани етаклаб келди. Хатто гилам тўқимчалар, узангию тақинчоқларигача ҳамма-хаммасини тахт қилиб келибди. Ўша кунин чоршамба бўлгани учун зиёратгоҳга кечагида ҳам кўп одам келиб, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси эди.

— Қани, бўтам, бошламайсизми?— деб имо қилиб қўйдн қори поччам.

— Ҳозир бошлайми ёки ҳалироқ бошлайми?

— Йўқ, йўқ, дарҳол бошланг!

— Бошласам бошлайвераман-да...— дедиму шонилиб кечаси ўйлаб қўйган режамни амалга оширишга киришдим. Хўтикчаларни одамлар кўпроқ тўпланган жойга етаклаб келдим-да, думининг тагига чапгал қистириб, кетма-кет қўйиб юбордим. Нарироқдаги кеча боласидан ажраб шумшайиб турган қари эшакни ҳам худди шундай қилдим, у ҳам бир яйраб олсин дедим-да!

— Қоч, эшак босиб кетади!— деди кимдир.

— Ойи!— деб додлади бир бола.

Бир нафасда ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетди. Эшаклар ҳам нукул одамлар турган томонга югуриб шаталок отади денг. Қийқириб кулган ким, чапак чалган ким, войвойлаб йиғлаган ким — ажратиб бўлмайди. Ўзим ҳам бу томошага берилиб кулоғимнинг тагига тарсаки келиб тушганини ҳам билмай қолибман.

— Бадбахт!

— Лаббай, таксир?— деб ўгирилдим қори поччамга.

— Бетавфиқ,— қори поччам бу кулоғимнинг тагига ҳам бир тарсаки туширди.

— Хўп бўлади, таксир,— дедим нима деганларига тушунмай. Қори поччам биллагимдан омбир билан қисгандай қисиб, диконглатганча, оёғимни ерга теккизмай ҳужрага олиб кириб кетди...

Бу ерда қанақанги воқеалар юз берганини сизга айтмай қўя қолай. Фақат шунини айтмоқчиманки, қори поччам мени бошлаб зиёфат қилдилар. Лекин бу зиёфатда оғир-оғир мушт, қайноқ-қайноқ тарсаки, енгил-енгил тепкидан бошқа ҳеч нарса емадим.

— Тавба қилдим де, бетавфик!— деди қори поччам знефатнинг биринчи қисмини тугатиб.

— Тавба қилмайман, таксир,— дедим жуфтақни ростлаб қолиш учун секин эшикка яқинлашиб,— шошмай турсангиз хали бошқа сирларингизни ҳам очиб ташлайман.

— Нима-шима?!

Бир сакраб остондан ўтиб кетдим.

XI боб

ЯРАШ-ЯРАШ

Қори поччамдан калтак еганимни эшитиб бувижоним роса хафа бўлар, деган ўйда бўлган воқеани ошириб-тошириб сўзлаб берган эдим, бувижоним севинганидан кўзларини қисди:

— Хайрият-эй!— деб қўйди.

— Нега энди хайрият дейсиз, ахир биқинларим оғриб кетяпти...

— Оғриси яна яхши, болам. У кишининг қўллари теккан жой дўзахда куймайди. Айланиб кетай пиримдан... Бундан кейин ўнг бетингга урсалар, чап бетингни ҳам тутиб бергни, болам...

Хуллас, ўша куни бувижоним у деди, мен бу дедим, охири қори поччам билан ярашишга, хозироқ бориб кечирим сўрашга кўна қолдим. Кўнмас эдим-у, аммо хали у кишининг одамларга маълум бўлмаган сирларини очганимча йўқ эди-да. Ростини айтсам, у кишининг сирларини очиб ташлаш осон иш эмас. Қори поччам шунақанги пухта, шунақанги ишбилармонки, менинг ўзимни шайтоннинг боласи деб одамларга тутиб бериб, ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Данақ қори поччам билан Бодом қори амаким у кишининг номини эшитгандаёқ зир-зир титраб қолишади. Хатто бир куни икковларини қори поччам шунақанги бошлаб саваладиларки, тошкентлик биринчи разрядли боксёр Имомалнез ака ҳам бунақанги чаккон, бунақанги кучли бўлмаса керак деб қўйдим ичимда.

Қори поччамга шогирд тушганимнинг биринчи ҳафтасимиди, иккинчи ҳафтасимиди, хозир аниқ эслай олмай турибман, ишқилиб, чоршанба куни эди-да. Кеч кириб, знефат-

чилар кетиб бўлган. Мен қори поччамнинг хужрасини чангитиб супураётиман, у киши эшикка тесқари ўтириб олиб, кун бўйи тушган пулларни икки оёғи орасига тўкиб, санаш билан овора. Хужра эшигини биров аввал тирноғи билан тирнагандек бўлди. Кейин сўроксиз кирсам калтак еймай, деб ўйлади шекилли, кўрка-писа тақиллатди.

— Қимдир у?— оёғини биров босиб олгандек оғриқ билан сўради Ёнғоқ қори поччам.

— Бу бизмиз, тақсир,— сурнайнинг овозига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Қори поччам пулларни шошилиб қийикка солиб белига маҳкам боғлаб, устидан малла чопонини кийди-да:

— Бўтам, эшикни очинг!— деб кўйди.

Эшикни очдим.

— Ассалому алайкум,— деб аввал Данак қори поччам, кетидан Бодом қори амаким иккови ҳам калта қўлларини кўксига кўйганча, паққидек букилиб кириб келишди.

— Ваалайкум,— Ёнғоқ қори поччам тўсатдан қовоғини уйиб олди.

— Тақсир...— деди биттаси гапини йўқотиб.

— Биз...— деди бошқаси ҳам тутилиб.

— Бўтам, сиз чиқиб туринг-чи,— буюрди менга Ёнғоқ қори поччам.

Ташқарига чикдим-у, дарров қўлтиғимдаги қалпоқчамни бошимга кийиб, кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, яна орқамга қайтдим. Ичкарига киришим билан Ёнғоқ қори поччам эшикнинг занжирини солиб:

— Хўш?— деди икковларига бир-бир қараб,— қулоғим ихтиёрларингизда.

— Сиз бошланг,— деди Данак қори поччам.

— Йўқ, ўзлари бошласинлар,— деди Бодом қори амаким орқага тисарилиб.

— Белингиздаги пулни арра қиламиз,— дейишди кейин икковлари бараварига.

Ёнғоқ қори поччам ўнг қошини пастга, чап қошини баландга қилиб хўмрайди:

— Нима?

— Шундай, тақсир!— дейишди яна икковлари,— бугундан бошлаб, тушган пул ўртада арра қилинади.

— Арра қилинади?

— Ҳа, тақсир, арра қиламиз.

— Сиз, Бодом қори, жиндақ ақлдан озган кўринасиз. Сиз, мулла Данак, бутунлай тентак бўлиб қопсиз.

— Йўк, таксир,— деб бир одим олдинга ташлашди икки қори,— биз худога шуқур, соппа-соғмиз. Соппа-соғ бўла туриб, қасал одамчалик ҳам пул ишлай олмаяпмиз. Кишлоқ-ма-кишлоқ юриб қавмларга Ёнғоқ қори ҳазратларининг дами ўткир деб тушунтирган ким? Биз. Ёнғоқ қори Узунқулоқ пиримнинг сўнги авлоди бўлади деб, яна ўша қавмни ишонтирган ким? Биз. Ҳар ким ўз маҳалласидан чиққан ўликнинг жанозасини ўқийди, деб келишиб олган эдик. Сиз биздан олдин бориб жанозани ўқиб қўйяпсиз, пулини олиб бизга ҳеч нарса бермаяпсиз... Анави куни Ҳошим деган шогирдингиз таҳорат сувига қалампир, туз солиб... бизни кўп қийнаб қўйди. Буни ким ўргатган, сиз!.. Йўк, таксир, бугундан бошлаб пул арра.

— Нима, иккинги исён кўтармоқчимисиз?— қазаб билан сўради Ёнғоқ қори поччам.

— Ҳа, таксир,— деб гапга аралашди Данак қори поччам,— биз исён кўтармоқчимиз.

Бодом қори амаким устозимнинг белидаги пулга секин қўл узатган эди, у киши:

— Нарн тур, бетавфик! — деб бакириб берди.

— Йўк, таксирим, ўз улушимизни берасиз.

Ёнғоқ қори поччам оғзини катта очиб, кўзларини юмиб:

— Апчшу!— дея қаттиқ чучкириб юборди,— ана сизларга пул, бўлиб олинглар!

— Биз ҳали сизнинг мишигингизга тенг бўлдикми?

Данак қори билан Бодом қори амаким жон талвасасида устозимнинг белидаги пулга ёпишишди. Ёнғоқ қори поччам икковини бақувват қўллари билан икки томонга итариб юборган эди, бири хужранинг ўнг деворига, иккинчиси чап деворига бориб урилди. Яна қайтиб ёпишмоқчи бўлган эди, устозим энгашиб калла солишни мўлжаллаб келаётган Бодом қори амакининг бетига «бисмиллоҳи раҳмони раҳим» деб тарсаки тортиб юборди.

Ана шундан кейин десангиз, зўр муштлашиш бошланиб кетди, агар телевизорда олиб кўрсатса, «ё тавба, қори поччалар ҳам боксга тушар экан-да», деб ёқангизни ушлардингиз.

Бир маҳал Ёнғоқ қори поччам икковини ҳам ерга ётқизиб, устига миниб олди-да, энгларини шимариб олиб:

— Ё Ҳасан, ё Ҳусан!— дея дўппослашга тушиб кетди. Уриб-уриб чарчади шекилли, ҳушидан озгудек бўлиб ётган Бодом қори амакининг қулоғидан бувижоним менинг қулоғимдан чўзгандақа чўзиб:

— Пул хақида яна огиз очасанми? — деб сўради.

— Йўк, таксир, минбаъд огиз очмайман.

Устозим Данак қори поччамнинг ҳам ўнг қулоғидан чўзиб:

— Хўш, мулла Данак, аҳволлари қалай?— деб калта соқолини силкитиб, хе-хелаб қулди. Назаримда, Данак қори поччам ҳам унга ўхшатиб қулмоқчи бўлди-ю, устидаги юк оғирлик қилиб:

— Хе...— деб қўя қолди.

Ёнғоқ қори поччам остида ҳансираб ётган азаматларга яна бир муштан совға қилиб:

— Тавба қилдиларингми?— деб сўради.

— Минг бор тавба қилдик!

Учовлари ҳам бир-бирларидан ҳадиксирашиб, этақларини кока-кока секин ўринларидан туришди. Ёнғоқ қори поччам огзини катта очиб қулиб турибди. Бодом қори амакимнинг лаби қуляпти-ю, кўзи хўмрайган, Данак қори поччам қулишини ҳам, хўмрайишини ҳам билмай, энтиқиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қарайди.

— Лекин таксир, худойи таоло сизга кучни ҳам берган экан-да,— деб қўйди Бодом қори амаким. Кейин, негадир учовлари ҳам бараварига қулиб юборишди.

— Хо, хо-хох,— деб қорини силкитди менинг устозим.

— Хе-хе-хе!— деб елкасини учирди Бодом қори амаки.

Данак қори поччам бўлса худди эчкининг маърашига ўхшатиб узок қулди-да:

— Таксир, биз шунчаки ҳазиллашган эдик,— деб қўйди.

— Мен ҳам ҳазиллашиб урдим,— соқолини силаб қўйди Ёнғоқ қори поччам,— чинакамига урганимда бирингизни дўзахга, бирингизни ундан нарига жўнатардим.

Кейин учовлари яраш-яраш қилиб бу гап мана шу ерда қолиши керак, одамлар эшитса шаънимизга яхши бўлмайди, қулги бўламиз. Қимки бу хусусда гап очса, соч-соқоли тўкилиб пес бўлсин, деб фотиҳа ўқишди. Гўё ҳеч гап бўлмагандек меҳрибон ака-укалардек бир-бирини қўлтиқлашиб ташқарига чиқа бошлашди. Ёнғоқ қори ўртада, Бодом қори ўнг қўлтиғидан, Данак қори чап қўлтиғидан кўтариб олишган.

— Қани, таксир, марҳамат қилсинлар.

— Йўк, йўк, ўзларидан бўлсин.

— Йўғ-е, хўжам, қани бошласинлар.

Шу гаплардан сўнг учовлари эшикдан бараварига қия бўлиб чиқиб кетишди.

Хуллас, Енгок қори поччам ҳазилакам одам эмас. У кишининг сирларини ошкор қилиш учун пухта тайёргарлик кўришим керак. Тайёргарликни эса ўзлари билан биргалликда олиб боришим зарур.

— Шундай қилиб, бувижон, бориб кечирим сўра дейсизми?— деб сўрадим ўрнимдан туриб.

— Оёқларига йиқил,— деди бувижоним,— у кишининг даргоҳлари кенг, албатта кечирадилар.

— Қани, кетдик, бўлмаса.

Бир кийик чала қуриган шафтоли қоқи олиб бувижоним билан устозимникига жўнадик. Ҳақиқатан ҳам у кишининг даргоҳи жуда кенг экан, менга ўхшаб бировга кек сақлашни ёмон кўрар экан. Бувижоним мендан олдин кириб ётиғи билан тушунтирган эди, қори поччам:

— Бола-да, бола,— деб кўйди. Кейин менинг бошимни силаб, қўшимча қилди,— оббо қочқоквой-эй, эртага хўтқи-чаларни тўқимлаб, зиёратчиларни хурсанд қиламизми?

— Бўлмасам-чи, таксир,— дедим ўзимда йўқ хурсанд бўлиб.

— Баракалла, бўтам, лекин Бибиробия, набирангиздан ажойиб мулла чиқади-да. Иншоолло, ўрнимга қолдириб кетмоқчиман. Аввалги гапим гап.

Бувижоним қори поччамни дуо қилиб, чиқиб кетди. Устозим мени ёнига ўтказиб олиб, мулла бўлиш жуда машаққат эканлиги, бу йўлда кўп заҳмат чекиш зарурлигини айтиб, ҳатто ўзи Бухорода рошша-роса уч йил тупроқ ялаганлигини ҳам гапириб берди.

— Кўнглингиз айнимадими?— деб сўрадим кўрка-писа.

— Нега энди кўнглим айнар экан, бўтам?

— Ахир тупроқ ялабсиз-ку?... Мен тупроқ яласам, дарров кўнглим айниди.

Қори поччам жавоб қайтармади-ю, қорини силкитиб қулди. Қулиб бўлгач:

— Энди, бўталогим, сизга андаккина юмуш бор,— деди.

— Буюрнинг, таксир.

— Ҳозир қўшини қишлоққа, Рафқонга ўтасиз-да, қимлар касал ётганини, исми нима, ёши нечада, қанақа касал билан оғриган — ҳаммасини билиб қайтасиз. Лекин, бўтам, зинҳор қимлигингизни бировга айта кўрманг. Қасал қариндошимиз бор, отини билмайман, ўшани излаб келдим, денг. Уддасидан чиқа оласизми?

— Қойиллатиб ташлайман, таксир.

— Офарин, бўтам, иншоолло, сизга янги «Москвич» олиб бераман.

Рафқонга бориб пешин маҳалигача бешта касал борлигини аниқлаб келдим. Кечқурун қори поччам боласи ўлган қари эшакни миниб ўша қишлоққа шошилишч жўнаб кетди.

XII боб

ҚОЧМАГАН НОМАРД

Тўсатдан пионер лагери қурилиши учун келтирилган ёғоч-тахталар куйиб кетди. Кечаси бўлгани учун одамлар тўпланиб то ўтти ўчиргунча ёғоч-тахтанинг анча қисми ёниб тамом бўлди.

— Бу мана шу писмиқнинг иши,— деди дадам кечқурун ҳаммамиз сўрида чой ичиб ўтирган эдик.

— Писмиқнинг ким?— сўради бувижоним.

— Қим бўларди. Ёнғоқ қори-да.

— Хой, оғзингга қараб гапир, болам.

— Оғзимга қараб гапирсам ҳам, қарамасдан гапирсам ҳам бу ишда ўшанинг қўли бор. Лагерь қурилишига ким қарши чиқяпти? Ёнғоқ қори қарши чиқяпти. Негаки, лагерь битса, қори мўмай даромаддан махрум бўлиб қолади-да. Баъзи бир гўл одамларни қурилишдан кетиб қолишга ундаётган ҳам, мана шу писмиқ. Шу бугундан кечикмай участкавой милиционерни бошлаб келаман.

— Хой, болам, астафтурулло де,— бувижонимнинг аччиғи чиқиб кетди.

— Қўйинг-э,— қўл силтади дадам.— Хошим, бугундан бошлаб сен ҳам ўша ҳаромхўрникига бормайсан.

Бувижоним жуда хафа бўлиб кетди шекилли, лаблари учиб, шартта ўрнидан турди:

— Рўзи, бу гапларни билиб гапиряпсанми?

— Билиб гапиряпман. Ҳозир бориб милицияга хабар қиламан.

— Менга қара, мен сени туккан онангман-а?

— Ҳа, онамсиз.

— Оқ сут бериб катта қилганман-а?

— Ҳа, катта қилгансиз.

— Яхши емадим, яхши киймадим,— йиғламсираб деди бувижоним,— отаси йўқ, ўксимасин, деб, топганимни сенга бердим, одам қилдим. Оқибат сендан кўрган ҳурматим шу

бўлдимми?.. Менинг кўз олдимда менинг пиримни ҳақорат қиладиган бўлдимми? Бир оёғи гўрда бўлиб қолган онагнинг ҳурмати шу бўлдимми?!

Шундай деб, бувижоним хўнграб йиғлаб юборди. Шунангидан бир алам билан йиғладики, ростини айтсам, андак бўлмаса мен ҳам йиғлаворай дедим. Ичкаридан ойим чиқиб дадамга қараб ўкрайиб кўйди. Худди келишиб олгандек, Ойша билан Доно ҳам бувижонимга жўр бўлиб қолишса бўладими?

Бувижоним елкасини силкитиб-силкитиб ўрнидан турди-да, ичкарига кириб эски наранжини кийшик ёпишиб чиқди:

— Мен... Мен... сизмай қолдим энди бу уйга.

Ойим бориб бувижонимнинг йўлини тўсди. Доно билан Ойша оёғига ёпишиб:

— Бувижон, қайтинг! — деб баттар йиғлай бошлашди.

— Хой эркак, нега ўшшайиб турибсиз, — жеркиб деди ойим. — Қайси ўғил ўз онасини уйдан хайдаб чиқаради!

Шу пайтда дадам бўлганича бўлди. Назаримда айтган гапига ҳам минг бор пушаймон бўлиб кетди.

— Бўпти энди, ойи, бир айтдим-кўйдим-да.

— Тавба қилмагунингча орқага қайтмайман, — оёғини тираб туриб олди бувижоним.

— Ҳа, ана, тавба қилдим. Кўнглингиз жойига тушдимми?

— Анави участкавойингга бормайсанми?

— Йўқ, бормайман. Қайтинг, энди, ойи!

Бувижоним кўз ёшларини артиб уйга кириб кетди. Дадам сўрида дўпписини ўйнаб ўтиргандан ўтириб қолди. Ўзи мен қизикман-да! Ҳозиргина йиғлаётганини кўриб бувижонимга ачинган эдим. Мана энди бўлса дадамга раҳим келиб ўтирибди... Дадамга ҳеч кун беришмайди. Бирор нарсани ўйлаб амалга оширмакчи бўлса, аввало ойим қаршилик кўрсатади. Ойимнинг қаршилигини енгиб ўтса, бу ёқда бувижоним енг шимариб турган бўлади. Шунда дадам:

— Билганларнинг қилинглари, — деб қўл силтайди-да, далага қараб жўнаб қолади. Мана ҳозир ҳам бечора жуда хафа бўлиб ўтирибди.

— Дада, иссиқ чой қуйиб берайми? — деб сўрадим.

— Ке қўй, шу топда чой ҳам томоқдан ўтмайди, — дадам дўпписини қафтига қоқиб, бошига кийди-да, қаёққадир чиқиб кетди.

У жуда хафа эди.

Туни билан ўйлашиб чиқдим. Йўқ, энди ишга енг шимариб киришмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Қори поччамнинг ҳамма кирдикорларини одамларга айтиб беришим, эртадан қолмай уни фош қилишим керак. Шунчадан буён иккиланиб юрганам ҳам етар, бас энди. Эртагаёқ зиёратгоҳга бориб, тўпланган одамларга ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб бераман. Қори поччам ғазабланиб мени шайтоннинг боласи деб тошбўрон қилдирмоқчи бўлсалар, қалпоқчамни кийиб оламану... у ёғига яна бирор нарса ўйлаб тояман. Аммо сирларини фош қилиб, шаталоқ отиб қочмагуналарича қўймайман...

Эртасига чошгоҳ маҳалида у кишининг чиллахоналарига салом бермасдан кириб борган эдим, атлас кўрпача ўстида бирам чиройли ухлаб ётибдиларки... ким билади, аллақачон жаннатга бориб олиб, хуру пайкарларга белларини уқалатяптиларми, аммо хурракияма жуда келтириб тортяптиларда. Секин туртиб уйғотган эдим, аввал хуррак тинди. Кейин қори поччам кўзларини очиб, бошларини секин кўтардилару:

— Йўқ, кутаролманман,— деб тап эткизиб яна ёстиққа ташладилар, — лаънати, мусалласига спирт қўшган экан-да...

— Бошингиз огрияптими? — деб сўрадим нима дейишимни билмай.

— Огрияпти, қаттиқ огрияпти. Мулла Хошим, бўталоғим, ичкарида кўзада оби замзам бор, ана шу зормондадан бир пиёла қуйиб чиқинг.

— Хўб бўлади, тақсир.

Ичкари кириб анор сувидек қип-қизил оби замзамдан гуруч ўлчайдиган катта пиёлада тўлдириб олиб чиқдим. Устозим кўзларини юмиб, хузур қилиб смирдиларда, қафтларининг орқаси билан лабларини артиб:

— Бай-бай-бай, муздаклингини қараинг-а,— деб қўйдилар.

— Яна бир пиёла олиб чиқайми?

— Олиб чиқсангиз, олиб чиқинг!

Яна бир пиёлани пок-покиза ўриб олдилар. Уриб олдилару, назаримда Шотурсуннинг дадасига ўхшаб қип-қизил маст ҳам бўлиб қолдилар. Буни мен кўзларини хиёл сузиб кулимсераб туришларидан сезиб қолдим.

— Бари бир ўлиб кетамиз, бўталоғим. Яна бир пиёла олиб чиқинг-чи...

Хиёл ўтмай қори поччам бутунлай маст бўлиб, тўшакка чўзилиб қолдилар.

Кимдир кўча эшикни шиддат билан дўпира-дўпирига олиб кока бошлади. Югуриб чиқсам, сочлари тўзғиған, кўзлари ёшли, олтмиш ёшлардаги бир кампир. Ёнида учта девдек-девдек барваста йигит ҳам турибди. Йигитлар ака-ука бўлишса керак, нега десангиз, хаммасининг афти бирига ўхшаб кетади. Учовнининг ҳам кўлида велосипед, жуда тез ҳайдаб келишган бўлса керак — хансираб туришибди.

— Ёнғоқ қорининг ховлиси шуми? — сўради кампир.

— Шу.

— Ер юткур ўзи уйдаими?

— Уйда. Лекин ўришларидан туролмайдилар, маст бўлиб ётибдилар.

— Маст?— тўрт киши бирдан сўради.

— Ҳа, маст. Оби замзамдан кўп ичиб маст бўлиб қолдилар.

Шундай дейишимни биламан, сочи тўзғиған хотини ўзини эшикка урди. Кетидан йигитлар ҳам кириб боришди. Бир нафасда ховли тўполон, кий-чув бўлиб кетди. Нима гап бўлдийкин, деб ичкари ховлидан ўсма кўйиб ўтирган эшон оғини ҳам бир қошида ўсма, бир қоши ўсмасиз югуриб чиқди. Бепул томоша кўриш учун кўни-кўшилар ҳам чиқишди. Бундан тўрт кун аввал сочи тўзғиған холанингни кичик ўғли ўлиб қолибди.

— Ўғлимни топиб берасан, номард,— деб нукул қори поччамга ташланади деиғ. Қори поччам бўлсалар қаттиқ маст бўлиб қолган эканлар, шунча сургалашса ҳам қани энди бундай кўзини очса — нукул русчалаб сўқинади деиғ. Ниҳоят, бир маҳал муборак бошларини кўтариб:

— Ким у, бемаҳалда шовқини кўтарган?— деб сўрадилар.

— Пияниста, боламни ўлдирдинг, Шухратжонимни топиб бер!— деб сочи тўзғиған хола қори поччамнинг соқолига ёпишиб қолди-ку! Одамлар ажратиб қўймаганда, ким билди бу жанжал нима билан тугарди.

Қори поччамнинг кайфи учиб, кўзлари катта-катта очилиб кетди-ю, гандираклаб секин ўришларидан турдилар:

— Нима гап ўзи?

— Шухратжоним ўлди!!

— Ўлган бўлса, жойи жаннатда бўлсин, обловху ақбар!

Шундай деб қори поччам секин эшикка чиқиб кетмоқчи бўлган эдилар, аёл у кишининг йўлини тўсди:

— Тўхтаг, ўша куни бизнинг уйни қандай топиб борган эдингиз?

— Айтдим-ку, хобимда аён бўлган эди...

— Исми-чи, ахир сиз, Шухратжонимнинг номини айтиб кириб бордингиз.

— Исми ҳам, касали ҳам хобимда аён бўлган эди,— деб кўйдилар қори поччам.

— Ахир сиз, мени ўша куни сариқ кўй сўйишга мажбур қилдингиз, иссиққина терисига болагинамни ўраб етти хил меванинг новдаси билан саваладингиз... Энди докторга кўрсатманг, иншоолло, ўглингиз эртагаёқ чопқиллаб кетади деддингиз... Бечора Шухратжоним доктор чақиринг, деб бирам зорландики, бирам зорландики, ўлигини кўрган докторлар бир кун аввал билганимизда касали ҳеч гап эмас экан, олиб қолардик дейишди... Вой болагинам-эй, вой Шухратжоним-эй! Шу пиянистанинг гапига киргунча, онагнани ўзи ўлса бўлмасмиди!

Аёл шундай бир алам билан йиғладики, тўпланганлар ҳам ўзларини тутолмай хўнг-хўнг йиғлаб юборишди. Меҳрим қаттиқлиги билан ном чиқарган бўлишимга қарамай, ишонсангиз, шу пайтда мен ҳам йиғлаб юбордим.

— Шухратжоним дилида армон билан кетди, армони билан кетди,— деб йиғларди аёл.

Демак, масала равшан, мен аҳмоқ қори поччамнинг гапига кириб, қишлоқма-қишлоқ юриб касалларнинг касали қанақа эканлигини, исми нима эканлигини билиб келар эканман-у, қори поччам «хобимда аён бўлди» деб аста бориб, бечораларни шилиб келар эканлар. Яшаворсинлар-эй! «Бўталогим», деб орқамни силаб кўйишларида гап бор экан-да. Шартта ўртага чиқдим:

— Холажон, мени танияпсизми?

— Йўқ, сени танймайман.

— Уйингизга кириб ўглингизнинг исмини, касали нима эканлигини сўраган эдим-ку?

— Вой эсим қурсиң! Қирган эдинг, касал қариндошимизни ахтариб юрибман, деб эдинг...

Шундан кейин бутун воқеани тўпланганларга шартта-шартта гапириб бердим. Зодиён, Макнён, Элаш, Тўлаш деган қишлоқларга ҳам бориб, касалларни суриштириб келаман деб, йўлларда роса итларга таланган эдим. Ана шуларгача ҳаммасини гапириб бердим.

— Бу бетавфиқнинг гапига қулоқ солманглар!— деб худди бўғиб ташламоқчидек икки кўлини чангак қилиб,

тишларини гижирлатиб қори поччам мен томонга қараб бостириб кела бошладилар,— бу ақлдан озган бола. Бувижони ўкиб, дам солиб одам қилинг, деб берган эди. Мана бундай қилиб бўғиб ташламоқчи эдим...

Қори поччам менга ташланган эдилар, лип этиб қўлтиқларининг тагидан ўтиб кетдим-да, бежавотирроқ жойга бориб:

— Оби замзамни сиз ичаркансизу, ақлдан биз озар эканмиз-да,— деб қўйдим.

Худди шу пайт сочи тўзғиган холанинг ўғиллари домла поччамнинг икки қўлидан маҳкам ушлаб:

— Қани олдимизга тушсинлар-чи!— деб қолишди.

— Қаёққа борар эканман?

— Сизни хозирок прокурорга топширамыз.

— Прокурорга?!

— Ҳа, прокурорга! Прокурорга топширмагунча ўлган укамизнинг алаmidан чиқолмаймыз.

— Чучварани хом санабсизлар! Уйимга бостириб кириб, мени ўлдирмоқчи бўлганларинг учун ўзларингни судга бераман,— деб шовқин солиб қолдилар қори поччам,— хали сизлар мени билмас экансизлар...

Йигитлар қори поччамнинг икки қўлтиғидан олиб, калта оёқларини ерга теккизмай диконглатганча олиб чиқишаётган эди:

— Тўхтанглар, тўхтанглар!— деб оёқларини питиллатиб қолдилар қори поччам.— Мен кийимимни алмаштириб чиқай бўлмаса... Лекин сиз тухматчилар билан ўша ерда гаплашаман... Э парвардигор, қанақа кунларга қолдим-а!

Қори поччам шундай деб, гўё кийиниб чиқсалар бутун дунёни остин-устин қилиб юборадигандек бир важоҳат билан ичкари ховлига кириб кетдилар...

Беш минут, ўн минут, э борингки, йигирма беш минут кутдик ҳамки, қани энди қори поччам чиқсалар. Бир маҳал кўча эшик томондан ховлиққанча Миробиддинхўжа кириб келди.

— Қори поччам қочдилар!— деди у энтикиб.

— Қочдилар?!— Бараварига сўради йигирма чоғли одам.

— Катта арикнинг бўйида кўрдим. Моторли велосипедга миниб, тоғ томонга қараб қочиб кетяптилар.

Ёпирилиб ичкари ховлига кирган эдик, чиндан ҳам ҳеч ким йўқ, боғ томонга чиқадиган эшик ланг очик.

— Олдимизга похол солиб кетибди-ю!— деб бақирди қасос олгани келган азамат йигитлардан бири. Кейин кў-

чага чиқиб, уювлари ҳам шошилиш велосипедга ўтиришди. Мен ҳам устозим билан ҳеч бўлмаса хайрлашиб қолай деган яхши бир ниятда Миробиддинхўжанинг моторли велосипедини бир соатга сўраб олдим-да, орқаларидан қувиб қолдим.

Мактабимизда бўладиган велосипед пойгаларига илгари ҳам кўп қатнашган эдим-у, аммо бунақа пойгани, ўлай агар, биринчи марта кўришим. Қасос олгани келган йигитлар чинакам паҳлавон йигитлар экан. Ярим соат деганда қори поччамни қувиб етишди. Устозим авра чопонларининг ўнгирини пирпиратиб, хайбатли бир қушдек икки юз метр олдида учиб борар эдилар. Йигитлар бутун вужудларидан тер чалаклаб қўйилаётган бўлишига қарамай, тинмай педални тепиб, олға интилишади. Қори поччам илгари ҳам шунга ўхшаш қувди-қувдиларда иштирок этиб, тажрибалари ортиб кетган эканми ёки Узунқулоқ пирим мадад қиляптими, ишқилиб, қочганда ҳам жўн қочмай, ўйини кўрсатиб, йигитларнинг жиғига тегиб, жаҳлини чиқариб қочяптилар. Моторни ўчириб секинлатиб борадилар-да, йигитлар етай-етай деганда моторни ўт олдириб, яна жуда-жуда ҳам олдилаб кетадилар...

Нихоят, тепаликка чиқаётганда йигитлар ҳолдан тойиб кетма-кет велосипеддан йиқилиб тушишди.

— Оббо, муғамбир-эй!— деб қўйди бири энтикиб.

— Девдек кучи бор экан,— деди бошқаси.

— Қайтдик,— деди учинчиси ҳафсаласи пир бўлиб.

Довоннинг тепасига эсон-омон чиқиб олган қори поччам велосипеддан тушиб саллаларининг учи билан юз ва пешоналаридаги терини артиб, менга қараб қўлларини мушт қилдилар:

— Сен ҳали қараб тургин!— деган бўлсалар керак. Мен ҳам дарров икки кафтимни оғзимга кўвача қилдим-да:

— Оёғингизни укалаб қўяйми, тақсир!— деб бақирдим.

Тоғдан қайтиб келганимизча азамат йигитлар негадир бир-бирларига гап қўшишмади...

Ўша кунини қишлоқда ҳар хил гаплар тарқаб кетди. Хотинлар, чоллар, илгари қори поччамга дам солдириб кетган касалманд одамлар тўп-тўп бўлиб олишиб:

— Ёнғоқ қори Узунқулоқ пиримнинг қарғишига қолибди.

— Йўғе, у киши Маккатиллога кетибди-ку?

— Қип-қизил пияшста экан, хужрасидан етмишта бутилка чиқибди.

— Узням кўхнабисот бой эди-да.

— Тўғри айтасиз, кўшни, корининг тилласи ҳам бор эди,— сингари гапларнинг кети узилмас эди.

Мен бўлсам, ҳаммасидан хабардор бўлганим учун одамларнинг: «Бу ёкка кел-чи, бир бошдан гапириб бер-чи», деб чақирганларига ҳам парво қилмай совун олиб магазиндан қайтар эдим. Кўчада тахта қўлтиклаб кетаётган Зокирга дуч келиб қолдим. Мен кейинги пайтда, нимагадир, Зокир билан нуқул кўчада учрашадиган бўлиб қолдим. Дарс тайёрлайман дейди-ю, доим мана шунақа кўча чангитиб юради.

— Қори почча қочиб кетибди, энди нима қиласан?— худди «ажаб бўлсин» дегандек бир оҳангда сўради Зокир.

— Нима қилардим, энди сен билан Дев овлаймиз-да,— дедим жўрттага.

— Ҳечам-да,— Зокир қўлидаги тахтани ерга қўйиб гапида давом этди,— энди мен ҳеч шунақа ишларга юрмайман. Ростини айтсам, шерик, энди сен билан камроқ бордикелди қиламан... Ойим Хошимга қўшилсанг, одам бўлмайсан, деяпти... Мана, Орифга қўшилиб одам бўп қолдим. Сен кузги имтиҳон имтиҳон эмас, яхшиси, олтинчи синфда иккинчи йили ҳам қолиб ўқиш керак, деб эдинг. Мана шу гаплар ғирт ёлғон экан. Кураторимизга айтган эдим, «бу—дангасанинг гапи», деб мени уришиб берди... Мен-чи, шерик, алгебраиям топширдим.

— Ҳисобга жуда уста бўлиб кетибсан-да, бўлмаса?

— Рост, шерик, ҳисобга жуда уста бўлиб қолдим. Ўқитувчимиз ўзи сен бўладиган боласан, деяпти.

— Ҳозир биқинингга битта тепсам, елкангга иккита муштласаму, шуни учга кўпайтирсам — ҳаммаси нечта бўлади?

— Ия, шерик, мени урмоқчимисан?

— Йўқ, урмайман, кани айт-чи, нечта бўлади?

— Умумий йиғиндисини сўраяпсанми?.. Ҳозир... Қўлингни мушт қилмай тур-да, адашиб кетяпман... Ҳозир ўн бешта бўлади!

— Топдинг, қандингни ур! Қани юр энди, тахтаңгни элтишиб берай.

Тахтанинг бир учини Зокир, иккинчи учини мен елкамга қўйиб Орифларникига жўнадик. Йўл-йўлакай Зокир Ориф ташкил қилаётган кутубхона тўғрисида гапириб берди. Унинг айтишича, бунақанги китобга бой кутубхона бутун

дунёда ҳам топилмас эмиш. Дарсликдан бошқа ҳамма китобни ўша ердан олса бўлармиш. Ҳатто қалинлиги бир қарич келадиган китоблар ҳам бор эмиш. Мана шу тахтани сўкичак қилиш учун олиб бораётган эмиш. Умуман, Орифнинг айтишича, китобларни озода сақлаш учун ойнали жавондан сўкичак яхши бўлар эмиш.

— Сўкичакни ким қилиб беради?

— Ким бўларди, мен-да...

— Вой-бой, сен ҳали миҳ қоқишни билмайсан-ку!

— Ориф ўргатиб тургандан кейин... биламан-да!

— Менга қара, китобларни тўплаб-тўплаб, кейин нима қиласизлар?

— Ўқиймиз-да. Ориф, ухлагандан китоб ўқиган яхши дейди. Шерик, сени ҳам рўйхатга қўшиб қўйдик. Китоб ўқигинг келса, кириб аввал қўл қўясан-да, истаган китобингни олаверасан... Биз иккинчи синф болаларига китоб бермайдиган бўлдик. Биласан-ку, уларнинг қўлига китоб тушса расмини қирқиб олиб қўғирчоқ яшади.

Гап билан бўлиб Орифжонникига кириб борганимизни ҳам билмай қолибмиз. Ориф қўлида дастарра, биз кўтариб келгандан сал калтароқ бир тахтани арралаётган экан. Бизни кўрди-ю, севиниб кетди. Ҳаммадан ҳам тахтага хурсанд бўлди. Дарсхонасининг тўрига қилаётган сўкичаги битай деб қопти. Менга кўрсатиб:

— Қалай? — деб сўради.

— Тахтасини рандаламабсан-ку!

— Шуниси яхши. Рандаласа силлиқ бўлиб китоб турмайдиган бўлиб қолади,— тушунтирди Ориф.

Ўша кунни оғим совунни тезлик билан келтириб бергани деганини ҳам унутиб, кун ботгунча Орифларникида қолиб кетдим. Сўкичакни битказмагунча учовимиз ҳам уйдан чиқмадик.

ХIII боб

ҶОТИЛЛАР МАСЛАҲАТИ

Кечаси билан кўрқиб ухлай олмай чиқдим. Кўзим уйқуга илинди дегунча, қори поччам орқа томондан писиб келиб, худди товукни таппа босгандек босади-да, икки қўлаб бўғиб:

— Ҳа, ҳали сенмидинг мени шарманда қиладиган?—

деб кийнай бошлайди Кўркиб уйғониб кетаман. Уйғонсам, ё оғзимга кўрпа тўғри келиб қолган бўлади, ё ерга қараб ётиб қолган бўламан. Бир маҳал тушимда қорним тарсиллаб ёрилиб кетгандек бўлди. Энди овқатни қаеримга ер эканман, деб хафа бўлиб йиғлаб, йиғлаганимча уйғониб кетдим.

Қори поччам икковимиз ўртамиздаги сирни бировга айтсанг қорнинг ёрилиб ўласан, деган эди... Демак, энди қорним ёрилар экан-да, деб кўркиб, кўзимни очиб ўзимга қулоқ солиб ётдим. Қун чиқиб қолди ҳамки, қорним ёрилмади. Демак, мени кўркитиш учун шундай деган экан-да, деб кўнглимни тўқ қилиб, хурсанд бўлиб ўрнимдан турдим. Етти марта керишиб, уч марта эснаб муздек сувда маза қилиб ювиндим. Кейин хусайни узум билан чой ичдим-да, қори поччам ҳойнаҳой Узунқулоқ ота мозорида беркиниб ётгандир, қани, бир борай-чи, эҳтимол, белини укалаб кўйишга тўғри келар, деган ўй билан тўппа-тўғри зиёратгоҳга жўнадим.

Қори поччамнинг хужрасига ҳар қуни чопкиллаб кириб бораверардим, бугун, негандир тўппа-тўғри кириб боришга ботинолмадим. Тушим ўнгидан келиб қори поччам бўғиб ўлдириб қўйса кўнглимдаги орзуларим амалга ошмай қолиб кетишидан кўрқдим. Ҳамиша мушқулимни осон қиладиган қадрдон қалпоқчамни бошимга кийиб, ичкари кириб бордим... Ёнғоқ қори поччам ўтирадиган атлас кўрпачалар тўшалган мрамар супчада бугун, негандир, расмга тушаётгандек савлатли бўлиб, хода ютгандек кеккайиб Бодом қори амаким ўтирибди: бошида оппоқ салла, эғнига олача чопон, тасбех ўгириб бир нарсаларни пичирлаб ўқияпти. Хужрага киришим билан орқамдан Данак қори поччам ҳам кириб борди.

— Хўш, мулла Данак, келдингизми?— тасбех ўгиришдан тўхтаб сўради Бодом қори амаким,— аввало эшикни ичидан беркитиб қўйинг... Баракалла! Қани энди, берирок келиб ўтиринг-чи. Кўп ажойиб ишлар бўлдимиди-а?

— Нимасини айтасиз, хўжам.

— Аммо-лекин халқ Ёнғоқ қорини тошбўрон қилиб ўлдирганда савобга қоларди-да.

— Қочиб қолди-да, бўлмаса ўлдириш ҳам гапми, терисига сомон тикарди.

— Энди мулла Данак, у кишининг ўринларига бўғундан эътиборан мен ўтираман.

— А?— оғзини ва кўзларини катта очганча анграйиб колди Данак қори поччам.

— Нима, ўзлари ҳам умидвормидилар? Уттиз йилдан буён Ёнғоқ қори хазратлари ўрнига сизни қолдириб кетаман, деб кампаниянинг кўнглини гул-гул яшнатиб келадилар... Бугун мен муроди мақсадимга етдим...

— Кампания кечиринг. Аммо бу ўрни шу соатдан эътиборан меники бўлмай, — деб секин Бодом қорига яқинлашди Данак қори поччам, — авваламбор, Узуқулок ота хазратларининг авлодларидан бўламан. Сўнгра, Ёнғоқ қори бу ўрнини менга ўттиз беш йилдан буён ваъда қилиб: «Мулла Данак, белни маҳкам боғлаб, хизматни қилаверинг, ўзимдан сўнг бу мазорни сизга хат қилиб бериб кетаман...» — деб кўнглимни тоғдек кўтариб келадилар.

— Чучварани хом санабсиз, мулла Данак.

— Ўзлари хом санабдилар, мулла Бодом.

— Бу ўринга сиз нолойиқсиз, — овозини бир парда юқорилатиб деди Бодом қори амаким, — сабабким, халқумнингиз нопокдир. Қуни кеча қисир ғунажинини бўғоз деб пулладингиз ва яна колхознинг полизига қоровул бўлиб турганингизда етти пуд пиёзни бир кадоқ кўкнорига алмаштириб чегансиз...

— Ё навзамбилло! — ёқасини ушлаб ўридан турди Данак қори поччам, — халқуми нопок деб ўзларини атамоқ даркорким, боғларидан кесиб олинган беҳи таёкни Макка-тиллодан келган ҳасан Мусо деб авомни алдаб юрибдилар.

Қарасам, икковлари ўртасидаги жанжал ҳалибери тугайдиган эмас. Кечаси уйқудан қолган эмасманми, бу ёқда уйқум келиб кўзларим юмилиб кетяпти. Нарирокдаги бўш кўрпачага чўзилиб тўсатдан ухлаб қолибман. Қанча ухлаганимни эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, икковлари бир ўринга ўтириб олиб, худди елимлаб кўйилгандек бир-бирларига қапишиб елкалари билан ҳадеб бири иккинчисини итаряпти.

— Қани, нарирок ўтирсинлар-чи! — дейди Бодом қори.

— Йўк, ўзлари нарирок ўтирсинлар, — дейди Данак қори поччам.

Ўзи уйқудан зўри бўлмас экан. Шу пайтда мен ўзимни шунча хушёр тутнишга ҳаракат қилсам ҳам бари бир яна ухлаб қолдим. Назаримда бу гал унча узоқ ухламадим шекли. Нега десангиз, кўзимни очганимда икковлари ҳамон бир жойда ўтиришар эди. Энди улар Ёнғоқ қори ҳаммамиз-

нинг обрўйимизга путур етказиб қочди, энди мана бу лагерьни кураётганлар кучайиб, ҳеч кимдан хайикмай бугун-эрта Узунқулоқ пиримнинг қабрларини бузиб ташлайди, шунинг олдини олишимиз керак, деб маслаҳат қилишар эди. Данак қори поччам одамларни кўзгаш даркор, деган эди, Бодом қори энди одамлар бизнинг гапимизга қирмайдди, деб бу таклифга кўшилмади.

— Хўш, унда нима қиламиз, мулла Бодом?

— Абдушукуровни ўлдирамиз.

Данак қори жуда кўрқок экан, бу гапни эшитиб, ранги қути ўчиб кетди:

— Раъингиздан қайтинг.

— Қарор қатъий. Акс ҳолда, Узунқулоқ пиримнинг қабрларидан жудо бўламиз.

— Мен бу ишга бош қўшолмайман,— қалтираб деди Данак қори поччам,— яхшиси, мозор ҳам ўзингизга бўла қолсин. Менга хатми-қуръон билан жанозадан тушган пул ҳам етади... Сизнинг юрагингиз дадилрок, кўрбошига йигит бўлгансиз, ботирсиз!

Кейин икковлари Абдушукуров амакни қандай қилиб ҳеч кимга билдирмасдан ўлдириш тўғрисида режалар туза бошлашди. Бу ишни, мана шу лагерда тиланчилик қилиб ўтирадиган бели букри, соқоли оппоқ оқарган бир дарвиш бор эди, ўшанга топширадиган бўлишди. Букри букри эмас, балки «Қизил юлдуз» колхозининг омборчиси Султонов деган ёш йигит экан. Ун йилга қамалиб кетаётганда қочиб менинг устозим бўлмиш Ёнғоқ қоридан паноҳ сўраб келган экан. Қори поччам ўз қўли билан оппоқ соқол ясаб бериб бошига ҳам ясама соч кийгизиб, бели букри бўлсин деб елкасига увада боғлаб: «Узунқулоқ пиримга хизмат қил!» деб тайинлаган экан.

— Ёнғоқ қори кўп пухта одам эдилар,— деб сўзини тутатди Бодом қори амаким. Кейин Данак қорига ташқарига чиқиб дарвишни чақириб келинг, деб буюрди.

Мен қора ошқовоқнинг ярим палласини бўйнига осиб олган, бир йилдан буён қўлига ҳам, юзига ҳам сув тегмаганидан соч-соқолигача сарғайиб кетган жулдуз кийимли бу дарвишни ҳар кун кўраман, гаплашаман. Кун бўйи тиланчилик қилади. Муҳаммад пайғамбарнинг шеърларини айтиб, бошини тебратиб, паранжи ёпишган хотинларни роса йиғлатади, чўнтагидаги бор пулни қокчи олади.

Шеърларини кўп эшитганимдан оҳанги ёкиб қолгани учунми, ҳатто уни ёдлаб ҳам олганман:

Бисмиллодин баён айлаб,
Хикмат айтдим толибларга,
Дурри-гавҳар сочдим мано,
Риёзатни қаттиқ тутиб,
Қонлар ютиб,
Мен дафтарий сонин сўзин
Очдим мано...

Данак қори дарвишни бошлаб кирди. Дарвиш узун ир-гай таёққа осилиб, Бодом қори амакимга таъзим қилиб, қўл қовуштирганча буйруқ кутарди.

— Хўш, мулла Болта, ишлар қалай?

— Бир нави, пул яхши тушмаяпти.

— Пулни кўя туринг хозирча,— кўлини силтаб қўйди Бодом қори,— сизни хавф-хатардан огоҳ қилиб қўймоқчи-ман.

— Қанақа хавф?— қаддини ростлаб кўзларини ўйнатиб сўради дарвиш.

— Сизни бу ерда эканлигингиздан ҳеч кимнинг хабари бормиди?

— Худойи таолодан бошқа ҳеч кимнинг хабари йўқ.

— Лагерь қурилишининг директори Абдушукуровни танийсизми?

— Танийман. Лекин у мени танймайди.

— Шу одам сизнинг кимлигингизни билиб қолибди.

— Кеча ёнимдан ўта туриб: «Ивирсимай ўл!» деган эди-я,— деди дарвиш ташвишланиб.

— Ҳа, баракалло!— хурсанд бўлиб деди Бодом қори амаким.

— Шу одам сизни мелисага чақиб бермоқчи.

— Мелисага?!— қаттиқ кўрқиб кетди шекилли, дарвишнинг кўзлари нақ жойидан чиқиб кетаёзди.

— Ҳа, мелисага,— тасдиқлади Данак қори поччам ҳам.

— Мен хозирок бориб уни чавақлаб ташлайман!— дарвиш ёнини пайпаслаб пичоғини ахтара бошлади,— ичагини бошига салла қиламан.

— Хай, хай, ўзингизни босинг, Шайтонга хай беринг,— насихат қилди Бодом қори. Кейин Абдушукуровни ўлдириш йўлларини ахтара бошлашди. Пичоқлаб ўлдириш — бу жиноят бўлар экан. Шунинг учун дарвиш уни бўғиб ўлдирадигану, қори поччам эртасига одамларга: «Йигит бечора Узункулоқ пирим мазорини бузиб ўрнига лагерь қураман деб ўз жонига жабр қилди. Бу худойи таолонинг ғазабини

келтирди, худо ўз омонатини олди-қўйди... Эсизгина, ёш кетди-да... болаларига жабр бўлди...» деб ҳаммадан олдин йиғлайдиган бўлди.

— Кечаси, эл ухлаганда қишлоққа тушиб бориб ўз уйида, ухлаб ётган ўрнида бўғасиз,— деб давом этди Бодом қори амаким.

— Кўнглингиз тинч бўсин, таксирим,— кулиб қўйди дарвиш,— бунақанги ишни биринчи қилаётганим йўқ. Худога шукур, ишим доим ўнгидан келган.

— Илоё омин!— қўл кўтариб фотиҳа беришди қорилар,— хайрли ишингизда Узунқулоқ пирым мадаккор бўлсин, зиёратчилар кўпайиб, назри ниёзга барака кирсин, обловху акбар!

Ҳар куни фотиҳа ўқиб ўрганиб қолган эмасманми, қаерда ўтирганимни ҳам унутиб мен ҳам овозимни чўзиб: — Обловху акбар!— деб юборибман.

Яширмай кўя қолай, шу пайтда ўзимни йўқотгудек шошиб қолган эдим. Нима қилишимни, ишни нимадан бошлашимни билмайман денг. Қори поччамнинг қўлидаги беҳи таёқни олиб ҳаммаларини савалаб кетай десам, ўзингдан катта одамни уриш ақлдан эмас...

Шартта ўрнимдан туриб участкавой милиционерни ахтариб кетдим. Участкавой амаки қиладиган иши бўлмагани учун қишлоғимиздаги аптекачи билан кун бўйи шахмат ўйнаб ўтиради. Уни бугун ҳам худди аптеканинг ўзидан топдим.

— Амаки, амакижон!— деб юборибман осонгина топганим учун ўзимда йўқ севишиб.

— Сал ўзингни бос, нима гап ўзи?— хавотирланиб ўрnidан турди участкавой амаки.

— Сиз Болта Султоновни танирмидингиз?

— Танийман. Икки йил аввал қамокдан қочган.

— Мен унинг қаердалигини биламан.

— Рост айтяпсанми?— негадир ёнбошидаги наганини пайпаслаб қўйди участкавой амаки.

— Менга қара, сен анави Рўзи тракторчининг ўғлими-сан?

— Топдингиз, ўшаман.

— Ёнғоқ қори ухлаб ётганда... ушлаб берган сенмидинг?

— Уша мен эдим-да,— деб қўйдим яхшироқ гап эшитсам керак деб талтайиб.

— Агар бу гапинг ҳам рост бўлса, мен сенга... Мен

сени дружиначилар рўйхатига ёзиб қўяман. Йўқ... яхшиси, милиция начальнигига айтиб, катта мукофот олиб бераман.

— Амаки, менга мукофот керак эмас,— дедим шошиб-пишиб,— менга-чи, китоб соладиган битта жавон олиб бера-сиз. Мен уни Орифга совға қилмоқчиман...

— Кетдик!— деди участкавой амаки қизил шапкасини бошига кийиб,— гапинг рост бўлса, битта эмас, иккита жа-вон олиб бераман.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, дийдиё ўкиб хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвишнинг қўлини орқасига боғлаб, ия-гига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб таш-ладик.

— Қани, юр!— деди участкавой амаки елкасига наган-нинг сопи билан туртиб.

— Жавон эсингиздан чиқмасин, амаки!— деб кичқирдим орқаларидан.

XIV боб

УЗУНҚУЛОҚ ОТА ЕКИ УРҒОЧИ ЭШАК ҚИССАСИ

Югуравериб роса ҳолдан тойган эканман, муздаккина тош устига ўтириб ҳар нарсалар тўғрисида ўйланиб кетдим. Ўйлаб-ўйлаб зерикканимдан кейин қўлтигимда турган кал-поқчам билан ширингина суҳбат курдим.

— Балли, сенга, калпоқчам, хаммаси сен туфайли бўл-япти. Хўп десанг, участкавой амакига айтиб, сенга ҳам бир мукофот олиб берсам?

— Менга мукофот керак эмас,— тилга кирди калпоқ-чам,— ҳозир ўрнингдан туриб, Бодом қорининг орқасидан югур.

— Уни қаердан топаман?

— Уйга кетяпти, йўлдан топасан.

Шартта ўрнимдан туриб кадрдон калпоқчамни бошимга кийдим-да, нарироқда зиёратчилар қозонда шўрва пиши-ришаётган экан, Ёнғоқ қори поччамнинг ҳақлари деб гўш-тининг ярмини олдим-да, йўл-йўлакай еб Бодом қори ама-кимнинг орқасидан югурдим.

Қорни гўштга тўйган одам яхши югуришини мен ўшан-да билдим. Ишонасизми, ярим соатлик йўлни ўн беш минут-да босиб қўйибман-а! Қори амаким йўл юганда, мен уй-

кумда гапириб чиққандек, у ҳам гапириб юрар экан. Мана, hozир ҳам овозини чиқариб, жавраб боряпти:

— Э парвардигори олам, марҳаматингга минг қатла шукур. Мана, эсон-омон каттагина мазорнинг шайхи ҳам бўлиб олдим. Кечалари қилган ноламни, тезроқ Ёнғоқ қорини гумдон қилгин, деб қилган илтижоларимни инобатга олибсан-да. Мана энди, жарақ-жарақ пуллар, назру ниёзлар, мева-чева, ўз оёғи билан юриб келадиган кўю эчкилар...

Бир маҳал қарасам, Бодом қори амаким, халиги радиодан Мулла Дўстнинг ашуласини беради-ку, худди ўшанинг оҳангига мослаб ашула айтиб елкаларини учуриб ўйнаворса бўладими!

— Мулло Бодом, овинг келди,
овинг келди,
Даврингни сур, довинг келди,
довинг келди.
Ҳо, довинг келди...—

деб ашулани ванг кўйиб, яна биров кўриб қолмадимикан, дея у ёқ-бу ёғига қараб кўяди денг.

— Жуфт бўлсин, қори почча!— деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Қори амаки атрофига кўз югуртириб ҳеч кимни кўрмагач, «қорним кулдуради шекилли...» деб кўйди ўзига-ўзи.

— Ашуладан яна эшитайлик,— дедим яна.

— А? Биров гапиргандек бўлдимми?

— Ҳа, мен гапирдим.

— Тавба, сен кимсан ўзи?

— Мен Ҳошимжон... Йўк, мен... Дев бўламан!

— Дев?! Э худо, э худовандо!— қори амаким оғзини катта очиб, кўзларини олайтириб қўлидаги таёкдек қотдиқолди. Анчадан кейин ўзига келиб Муҳаммад пайғамбарнинг шеъридан бир жуфт ўқиб, ўнг ва чап томонига дам солди-да:

— Мендан нима истайсан, э улуғ Дев?— деб сўради.

— Ҳозир бориб Узуңқулоқ пиримнинг мазорини бузасиз.

— Бузасиз?!

— Ҳа, текислаб ташлайсиз. Ўрнига пионерлар учун ёзги кинотеатр солинади.

— Нима, кабрни бошқа ёққа кўчирамизми?

— Кўчирсак ҳам бўлади. Қани орқага қайтинг,— деб қўлидаги хассани тортиб олиб ўша билан секин туртиб кўйдим қори амакимни,— бўлмаса жонингизни оламан.

Қори амаким қанақа воқеа юз бераётганига ақли етмай, ўнгими-тушими, ҳатто шуни ҳам аниқлай олмай, кўрка-писа дуолар ўқиб мазорга қараб йўл олди. Нима қилиш кераклигини, ишни аввало нимадан бошлаш зарурлигини уқдириб боряпман. Йўлда боряпти-ю, ароқни кўп ичиб қўйган одамдек гандирақлаб-гандирақлаб кетади, икки марта шаталоқ отиб қочмоқчи ҳам бўлган эди, тўсиб қўлимдаги таёқ билан енгил-елпи туртиб қўйдим.

Зиёратгоҳга етгач, қабрни кучоқлаб:

— Эй, Узунқулоқ пирим, ўзингиз паноҳингизда асранг,— дея илтижо қила бошлади,— қабрингизни бошқа жойга кўчирмоқчилар... инсу жинслар елкамга таёқ тираб турибди... Эй пирим!

Қори амаким мен нима деб тайинлаган бўлсам, худди шундай қилди. Зиёратчиларни, тиланчиларни, қассобу чойхоначини, лагерь қурилишида ишлаётган ишчиларнинг ҳаммасини қабр атрофига тўплаб:

— Пиримнинг хокларини бошқа жойга оламиз,— деди қалтироқ овоз билан.

Зиёратчилардан етти киши хўнграб йиғлаб юборди, беш киши юзини тесқари ўгирди. Уч киши бу даргоҳдан дарров жўнаб қолди. Ишчиларнинг кўпчилиги, назаримда, қарсақ чалиб юборгандек бўлди. Қурилиш директори, эрталаб қори амаким томонидан ўлимга маҳкум этилган Абдушукуров амаки:

— Қори почча, сиз ўзи ажойиб одам экансиз!— деди севиниб.

— Ажойиб бўлмай ўлай!— деб қори амаким қабрга кетмон урди. Кейин кўплашиб кетишди. Ҳаш-паш дегунча Узунқулоқ пиримнинг суяклари ҳам чиқиб қолди.

— Ие, бу эшакнинг суяги-ку! — деди қабрдан суякларни олаётган киши.

Тўпланганлар анграйиб қолишди. Бир хили худди «ашу» деб аксирмоқчи бўлгандек оғзини очиб, кўзини юмганча; бир хили ҳам кўзини, ҳам оғзини очганча; олдинги қаторда турганлар бошини орқага ташлаб, орқада турганлар хиёл олдинга эгилганча қотиб туришарди. Нарироқда Бодом қори амаким билан Данак қори поччам худди жин чалиб кетгандек тилдан қолиб, ёқаларини ушлашиб, галмагал елка қисишяпти.

— Йўк, отнинг суяги,— деди одамлардан бири ниҳоят тилга кириб.

— Кечирасиз, бу хачирнинг суяги,— деди иккинчиси. Зиёратгоҳнинг мўйловдор қассоби суякларни кўлига олиб, кўзини қисиб у ёқ-бу ёғига назар ташлади-да:

— Эшакники,— деди ишонч билан,— урғочи эшакнинг суяги...

Одамлар аста-секин ўзига келиб қабри яна ҳам чуқурроқ ковлаб кўриш керак, пиримнинг суяклари эҳтимол пастроқдадир, деб илтимос қилишди. Қабр яна ковланди. Тошдан бошқа ҳеч нарса чиқмади. Йигирма чокли одам ўша атрофни илма-тешиқ қилиб юборди ҳамки — ҳеч нарса йўқ.

— Хўш, тақсир, бу қанақаси бўлди?— деб сўради зиёратчилардан бири Бодом қори амакимдан.

— Мен... йўғ-е, яхшиси, мулло Данак гапирсинлар,— орқага тисарилди қори амаким,— бу киши Узунқулоқ пиримнинг авлоди бўладилар...

— Йўқ, ўзларидан бўлсин,— шундай деб Данак қори Бодом қорининг орқасига ўтиб, бекиниб олди.

Одамлар ўртасида аввал пичир-пичир, кейин ғала-ғовур бошланди. Қорилар бизни лақиллатиб юришган экан, деган гаплар ҳам бўлди. «Пиримнинг суякларини кофирлар ўғирлаб, ўрнига урғочи эшакнинг суягини кўмиб кетишган экан..», мазмунидаги мулоҳазалар ҳам ўртага ташланди. Ниҳоят, лагерь қурилишида ишлаётган соқолсиз бир чол ўртага чиқиб: «Тоғнинг ичкарисиди бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган Қобилбобо исмли бир чол яшайди. Ҳар гал кўргани борганимда: «Ҳа, эшакка сиғиувчилар», деб сўрашади. Эҳтимол, ўша кишидан бир гап чиқар...»— деган эди, кўпчилик чувиллаб:

— Уша чолни олиб келиш керак!

— Дарров машина юбориш керак!— деб қолди.

Ҳазил-ҳазил билан ҳалиги соқолсиз чолни қурилишда ишлаётган бир машинага ўтказиб тоққа жўнатиб юборишди.

Пиримнинг қабридан урғочи эшакнинг суяги чиққани тўғрисидаги шум хабар бирпасда яқин ўртадаги қишлоқларга ҳам тарқаб, то бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган чолни олиб келгунларича зиёратгоҳни одам демагаҳи чумолидек босиб кетди. Эски паранжини ёпиниб, ҳатто бувижоним ҳам келиб қолди.

— Сен нима қилиб юрибсан, Хошим?— деб сўради менадан.

— Ўзим, шундай... Ўйнаб юрибман,— тушунтирдим бувижонимга.

Қобилбобони машинанинг қабиносида олиб келишди. Қўлтиғидан олиб Ёнғоқ қори поччам ваъз айтадиган тепаликка олиб чиқишди:

— Энди болаларим...— энтикиб деди Қобилбобо,— қариллик курсин, чарчаб қолдим. Бир оз нафасимни ростлаб олай... зап тўпланибсизлар-да, ҳаммасини гапириб бераман..

Бу воқеага бир юзу йигирма етти йил бўлди. Ушанда мен етти ёшли бола эдим. Пастқи кишлоқда Раҳим ўтинкаш деган бир чол яшарди. Бечоранинг битта урғочи эшагидан бошқа ҳеч нарсаи йўқ эди. Токқа чиқиб ўтин кесиб, ўша эшагига юклаб бозорга борар эди. Бир куни тоғдан арча ортиб келаётганда, эшак мана шу мен турган тепаликдан пастга тушаётиб, оёғи тийғониб, йиқилади-ю, бели чўрт узилиб кетади... Чол йиғлайди, сиқтайди, йигирма йил рўзгорини тебратишга ёрдам қилган бу қари эшакни кўп хурмату эъвоз билан мана шу ерга кўмади. Чарчаб, қабрга суяниб дам олаётганида тоғдан бегона ўтинчилар тушиб келишиб:

— Э, бобо, бу қанақа қабр?— деб сўрашади.

Чол йиғлаб:

— Валинеъматимни кўмдим,— дейди ярим ҳазил, ярим чин қилиб,— мени йигирма йилдан буён боқиб келган... Узунқулоқ пиримни кўмдим...

Ўтинчилар бечора чолга ачиниб, бир танга, ярим тангадан бериб ўтиб кетишади.

Чол уч-тўрт йил мана шу ерда тиланчилик қилиб ўтирди...

Раҳимқул ўлгандан кейин Азизхон эшон бу ерга келиб дахма солдирди, тол, чинорлар эқтирди, булоқларнинг атрофига кўриб турганларингдек, харсанг тошлар ётқиздирди. Қабрнинг устига мрамар тошдан сағана қилдириб:

— Узунқулоқ пирим катта авлиё эдилар. Қофирлар билан жанг қила-қила мана шу тепалик ёнида шаҳид бўлганлар...— деб бошлаб маъруза қилди.

Шу-шу бўлди-ю, Узунқулоқ пиримнинг овозаси етти музофотга тарқалиб зиёратчилар бу ерга селдек оқиб кела бошлашди. Қимки, бу гаплар ёлғон деса, уни тошбўрон қилишга буюрдилар... Эҳ-хе, бу ерда не-не эшон, эшонваччалар бойиб давру даврон сурмади... кўрбоши замонда не-не йигитларнинг қони тўқилмади, босмачиларга қарши

чиққани учун кофир деб аталиб, бу кабр атрофида не-не азаматлар кўйдек бўғизланиб кетди...

Бир кун мен ҳам бу ерга эшак кўмилган, деб балойи азимга қолдим, тоққа қочиб, араиғ кутулдим...

Бундоқ қарасам, одамлар худди гипноз қилингандек қотиб қолишибди. Аммо ҳаммалари ҳам қўлларини мушт қилиб, тишларини ғижирлатиб турибди. Бувижоним бўлса нима қиларини, шунча йил алданиб келгани учун аламини кимдан оларини билмай, безгак тутгандек дағ-дағ қалти-раяпти.

— Энди сўз қориларга, қорилар гапирсин!— деди Абду-шукуров амаки.

Қори поччалар Кобил бобо гапириб одамларни оғзига қаратиб турган пайтда хайр-маъзурни насиё қилиб секин-гина жуфтакни ростлаб қолишган экан, ҳеч жойдан топиб бўлмади.

Одамлардан бири ажойиб бир таклиф киритиб қолди. Уша ақлли одамнинг таклифи билан эшакнинг суякларини йиғиб, сим билан боғлаб, чинорга, энг новча одамларнинг ҳам қўли етмайдиган жойга осиб қўйишди. Тагидаги бир парча тахтачада эса биринчи синф ўқувчилари ҳам бема-лол ўқий оладиган катта-катта ҳарфлар билан мана бундай ёзув ёзилган эди:

«Бир юз йиғирма етти йилдан буён диндорлар сиғиниб келган, бели синиб ўлган ургочи эшак — ҳазрати Узунку-лоқ пиримнинг суяклари мана шу бўлади... Қўл теккизил-масин, штраф ўн сўм».

XV боб

ЯПРОҚЛАР ҚАРСАК ЧАЛАДИ

Шундай қилиб десангиз, ишларим яна юришгандан юри-шиб кетди. Бувижоним мени бошлаб тарбиялайман деб, ўртоқларимдан ажратиб олиб, уйга қамаб, Муҳаммад пай-ғамбарнинг шеърларини ўргатиб, эшон поччамга шогирд-ликка бериб жонгинамини қийнаётган эди. Энди у бу фик-ридан бутундай қайтганга ўхшайди. Нега десангиз, бугун эрталаб намозга мени уйғотмади. Кўзимни очиб:

— Бувижон, мен ҳам турайма? — деб сўрадим.

— Ухлайвер, болам,— деди бувижоним қўл силтаб,— менинг алданганим ҳам етар.

Бунинг устига худди ўша кунни эрталаб участкавой амаким ваъдасининг устидан чиқиб юк ташийдиган машинага эскироқ бўлса ҳам битта китоб соладиган жавон юклар келиб қолди. Машинанинг оркасини тўппа-тўғри Орифларнинг кўча эшигига тўғриладик. Ўзнимизнинг уйга туширсак ҳам бўлар эди-ю, лекин гап-сўз кўпайишидан қўрқдим. Бувижонимнинг одатини биласиз-ку, ахир ҳар хил саволларини қалаштириб ташлашда алгебра ўқитувчимиздан кейин кишлоқда иккинчи ўринда туради. «Нега милиционер сенга шкаф келтириб берди, нега бошқага бермайдн, ё яширинча алоқанг борми?» деган саволларга кўмилиб кетишим турган гап. Шунинг учун тўппа-тўғри Орифларникига туширавердик.

Участкавой амаки шкафини чертиб:

— Тараклашини кара,— деб кўйди,— эски бўлса ҳам, янгисидан яхши!

— Тўғри,— дедим мен ҳам севниб,— бўяб, кўчган тахталарини қайтадан қокса — яп-янги бўлади.

Ориф шунақанги хурсанд бўлдики, шунақанги хурсанд бўлдики, шкафнинг бир чеккасидан кўтарниш ўрнига, менинг елкамдан қучоқлаб:

— Шериқ, шериквой! — дейди нуқул ирғишлаб,— китобларимнинг ҳаммаси сиғади энди, бемалол сиғади. Минг раҳмат сенга!..

— Ҳатто ўзинг ҳам сиғасан,— деб яна ҳам хурсанд қилиб юбордим дўстимни,— ойнинг билан аразлашиб қолган кунларнингда ичига кириб бемалол ухлайверасан...

Шкафни кўплашиб жойига қўйиб китобларни тартиби билан териб бўлган ҳам эдикки, қовоғини айрон халтадек осилтирганча Миробиддин хўжа келиб қолди. «Сенга айтадиган яширинча гапим бор», деб мени кўймасдан ташқарига олиб чиқиб кетди:

— Шерик, маслаҳат сўраб келдим,— деди у шивирлаб.

Хайрият, мендан ҳам маслаҳат сўрайдиган одам бор экан бу дунёда деб, ишонсангиз, шу пайтда бошим осмонга етди:

— Қанақа маслаҳат?

— Ҳеч кимга айтмайман, деб сўз бергин аввал.

— Бировга айтсам, калламни шартта кесиб ташлайман.

— Мен, шерик, бугун кечаси қочиб кетмоқчиман... Сен менга йўл йўриғини ўргатиб қўй. Ахир сен бунақа ишларга устасан-ку.

— Нима, сен ҳам қалпоқча топиб олдингми? — деб юбор-

ганимни билмай колибман. Айтишга айтдимۇ кўлтигимда турган қалпоқчамни пайпаслаб кўрдим, йўк, жойида турган экан.

— Қалпоқ топганим йўк,— деди Миробиддинхўжа,— мен, биласанми, янги дўппимни кийиб қочмоқчиман.

— Нега энди қочмоқчи бўлдинг?

— Ишлар чаток, мен расво бўлдим,— йиғламсираб деди Миробиддинхўжа,— хеч кимга айтмайсан-а? Хўп, очигини айтаман. Мен ўтган йили Азроил бобони кўрганман. Хумга қамаб олиб, мени роса савалаган. Яна тагин ёлғон гапириб, одамларни алдасанг, жонингни оламан деган.

— Ростдан-а?— деб кўйдим жўрттага.

— Рост. Ойим, мана, корилар расвоси чиқиб қочди, энди кишлок ўзимизга қолди. Тагин хумга тушасан, болам, деяпти. Мен энди тушмайман десам, ойим бошимга муштлаб «тушмасанг терингга сомон тикаман» дейди.. Бу ёқда Азроил бободан кўркаман, қори поччаларниям, ойимниям— ҳаммасини ёмон кўриб қолдим. Йўк, ойим ўзлари яхши-ку, мана шу ёлғон гапиртиргани ёмон-да. Бу ёқда ўқишим ҳам расво бўлган, хумда ўтириб ўйинга тушавериб ҳаммаёқни «2»га бостириб юборган эканман. Кўчмай қолдим, олтинчида колиб кетганман.

Бир хил вақтда, нима сабабданлигини билмайман-у, аммо гапга жуда чечан бўлиб кетаман. Ўзимдан катта одамларни ҳам оғзимга қаратиб ўтирган пайтларим кўп бўлган. Шу топда ҳам гапдонлигим жуда тутиб кетдию Миробиддинхўжани ҳам ҳаш-паш дегунча уйдан қочиш тўғрисидаги фикрдан бутунлай қайтардим-қўйдим.

— Ўқиш масаласида эса ташвишланма,— дедим,— икковимиз бирга ўқиймиз. Хўп десанг, деразанинг ёнидаги катта партада бирга ўтираемиз. Мен бу йил албатта синфком бўлсам керак. Сени тозалик комиссиясига раис қилиб кўяман. Қара, қўлларинг оплоккина, тирноқларинг олинган... Ойингни, хали айтганимдек, шу бугундан қолдирмай ўзим кўндираман. Лекин менинг боришимни аввалдан айтма, хўпми?

— Хўп,— деди Миробиддинхўжа хурсанд бўлиб.

— Демак, келишдик. Қани, оппоқ кўлингни бир қисиб кўяй-чи, тозалик комиссиясининг бўлажак раиси,— деб қўлларини қаттиқ қисиб, пешонасидан ўпиб, қиқирлатиб кулдириб дўстимни кузатиб қўйдим.

Уйга кириб Сора холамнинг одамларни алдайдиган катта хумини қандай қилиб синдирсам экан, деб ҳар хил

режалар тузаётган эдим, кўчадан аввал машинанинг сигнали, кетидан болаларнинг қийқириғи, Хошим деб чақиргани эшитилди. Ташқарига чиқиб келган бувижоним:

— Хошимжон, чиқ, ўғлим, ўртоқларинг келди,— деб крстади,— лагерь қурилатган жойга бориб, тош терармиш-сизлар.

— Чиқмайман, бувижон,— дедим жўрттага.

— Нега энди чиқмайсан, болам?

— Мен сиз билан ўтириб бу ерда намозлик ўрганаман. Нариги дунёнинг пайндан бўламан... Нима қиламан, эси йўқ болаларга кўшилиб.

— Нариги дунёси қуриб кетсин!— шундай деб бувижоним менга яқинлашиб аста мени тиззасига олди. Эркалаб пешонамдан ўпди.— Оббо ўзимнинг эслик ўғлим-ей, бувижонингнинг олтмиш йил эшакка сиғингани ҳам етар... Сени беҳуда қийнаб қўйибман. Майли, ёмон ўқисанг ҳам ўртоқларингнинг ичида бўл. Тур энди, қараб қолишди.

Шартта ўрнимдан турдим-да:

— Бувижон, мана шу гапингиз учун сизга, албатта, кўзойнак олиб бераман,— деб ташқарига чиқа бошладим.

— Умрингдан барака топ, болам.

— Йўқ, бувижон, кўшқаватлигидан, олиб бераман, кўшқаватлигидан!— Югуриб кўчага чиқиб кетдим.

Беш тонналик катта машина лик тўла бола экан. Мени кўришлари билан қийқиришиб, дарров кўлимдан тортишди. Қанча вақтлардан буён бунақанги кўпчилик бўлиб тўпланмаган эдик. Севинишиб, қарсақлар чалиб, ашула бошлаб юборганимизни ўзимиз ҳам билмай қолибмиз. Шерикларим менинг ўйинларимни соғиниб қолишган экан, мен ҳам тараң қилиб ўтирмай дарров кабинанинг томига тесқари ўтириб, ўйнашга тушиб кетдим:

— Бўш бола, бўш бола,

Ўйинлари беш бола,

беш бола.

— дейишиб қарсақ чалишганда эгилиб ҳаммаларига салом бериб кўяман.

Ўйин-қулги билан зиёратгоҳга етиб борганимизни сезмай қолибмиз. Машинадан тушиб **биринчи** қилган ишимиз чипорга осиб қўйилган эшакнинг суягини томоша қилишу остидаги ёзувни ўқиш бўлди. Орифнинг фикрича, «эшак» деганда иккита «ш» ёзилар экан. Мен дарров эътироз бил-

дириб нега энди, иккита «ш» ёзилар экан, қари эшакка битта «ш» ёзишса ҳам бўлаверади, деб зўрға кўндирдим.

Шу атрофда бир йўла бешта бульдозер ишлаб ўнқир, чўнқирларни текислаётган экан. Текисланган ерлардаги тупроқдан чиқиб қолган катта-кичик тошларни тезроқ териб олишда ёрдамлашимиз керак экан. Ўнги-терсини суриштириб ўтирмай, кўйлақларни ечиб ҳар томонга улоқтирдик-да, ишлаш мана бунақа бўлади деб, ишга тушиб кетдик. Мен дарров йигирма чоғли болани ажратиб, алоҳида бригада тузиб, нариги бригадани социалистик мусобақага чакирдим. Биласиз-ку, қишлоғимизнинг пионерлари шўхлик қилиб, доим ойиларидан гап эшитиб юрса ҳам, аммо ишга келганда катта одамларни ҳам қочиради.

Икки соат ўтар-ўтмас, уч пайкал ернинг тошини териб, чинорнинг тагига уюб ташладик.

— Тагин иш борми, кўрсатинг?— деб сўради ўқитувчимиз Абдушукуров амакидан.

— Бир оз дам олиб туринглар, ҳозир бульдозер нариги ерга ўтиб кетади.

Эндигина зиёратчилар ҳар куни маза қилиб дам оладиган салқин булоқлар бўйига, сой устидаги баҳаво сўриларга ўтириб, бирпас дам олсак олайлик, деб турган эдик, қишлоқ томондан ҳаллослаганча Зокир келиб қолди:

— Мени чақирмабсизлар-а! — деди у хафа бўлиб.

— Чақириш ҳам гапми,— деб кўйди тош ташишда ҳозирча иккинчи ўринни эгаллаб турган Миробиддинхўжа,— машинанинг сигналини чалавериб, қишлоқни кўчириб юборай дедик-ку!

— Мен бўлсам боғда ухлаб ётувдим,— ўзини оқлади Зокир,— сигнални эшитувдим у туш кўраётган бўлсам керак, деб ётавердим. Қани, менга ҳам иш борми?

— Бор,— деди ўқитувчимиз,— қани, бир «Кичкинажон» га ўйнаб юбор-чи.

Сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолган экан, Зокир жиндак уйқучироқ-ку, аммо қизиқчилик чиниларни а тушишда ундан ўтадигани йўқ. Айниқса, «Кичкинажон»ни қийиб ташлайди.

Хаммамиз катта чинор тагига тўпланиб, давра олиб, Зокирни ўртага чиқардик. Аввал уялиб турди-да, кейин қўлларини ёнига қисиб санъатини кўрсата бошлади Зокир:

Кичкинажон, кичкина,

Товуқдан ҳам кичкина,

Тарвuzдан ҳам кичкина,
Кичкинажон, кичкина,
Тариқдан ҳам кичкина,
Кичкинажон, кичкина,
Қўноқдан ҳам кичкина,
Кичкина, кичиккина...

Еру кўкни қарсак, кийкирик овози тутиб кетди. Ишонасизми, худди шу пайтда хурсанд бўлганидан тепамиздаги чинорнинг япроқлари ҳам бизга кўшилиб қарсак чалар эди.

Ўша кунни лагерь курилишидан кош қорайганда қайтдик. Дўстларим билан хайрлашиб, уйимиз томон жадал келаётган эдим, тўсатдан қалпоқчам:

— Шерикларинг билан учрашганингдан хурсандми-сан?— деб сўраб қолди.

— Бўлмасам-чи?!— деб кўйдим.

— Бугун-эрта ўқишлар ҳам бошланади, хабаринг борми?

— Хабарим бор. Мен бу йил енг шимариб ўқимоқчиман.

— Унда мени ўз уйимга элтиб кўй,— деди қалпоқчам,— қачон ёрдамим керак бўлса, тортинмай боравер, сен учун хамиша хизматга тайёрман...

Шундай қилиб десангиз, мен ўша кунни кадрдон қалпоқчам билан иккинчи бор хайрлашдим.

— Хайр, қалпоқчам!— дедим кўзимга ёш олиб,— биз яна кўришамиз...

— Хайр, қувноқ дўстим,— деди қалпоқчам ҳам йиғлаб,— албатта, кўришамиз...

Учинчи қисм

МЕНИНГ ҲАМ ДҮСТЛАРИМ БОР

I боб

БИР ТОВОҚ ШИРГУРУЧ

Йигирма олтинчи август куни, йўқ, кечирасиз, йигирма еттинчи август экан... Йигирма еттинчи августмикан-а? Ҳар қалай, ўша куни ҳаво жуда ҳам иссиқ эди-да, қишлоқ кўчалари жимжит, зор ҳам учмайди. Тирик жон борки, ҳаммаси ўзини салқинга урган. Орифнинг кучуги ҳам муздеккина ариққа бағрини бериб тилини чиқариб, ҳансираб ётибди. Дарахтлар ҳам қилт этмайди, бутун нарсалар турган жойида қотиб қолгандек. Тол шоҳига беркинган чумчуқлар ҳам чиркиллашмай қолишган, атроф дим, жуда ҳам дим.

Биз бўлсак, яъни Ориф, Зокир, Икромиддин олакўз, Ми-

робиддин инжик — хаммамиз тутдан чумчук бола олиб, Мирзабуванинг боғидан шафтоли ўғирлаб, гумнини этағида чўмилишиб, маза қилиб ўйнаётган эдик. Узоқдан Доно чақириб қолди.

— Берирок келсанг-чи! — дедим ўрнимдан тургим келмай.

— Яланғочсизлар, уяламан.

— Бўлмаса гапингни қаттиқроқ айт.

— Сени янги муаллим сўраяпти.

Сувдан чиққим келмаса ҳам янги келган муаллим билан танишсам танишиб кўя қолай, деб шошилиб кийинидим-да, уйга жўнадим.

Борсам, чиндан ҳам ҳовлимизда бегона йигит ўтирибди. Ёши йигирма икки-йигирма учларда, бўйи новча, ўзи орик, коп-қора сочини силлиқ қилиб тараб олган, яқинига бориб тикилган эдим, юзи ҳам чўзиқ, кўзлари катта-катта, пешонаси дўнг бир киши экан. Менга ер остидан разм солган эди, беихтиёр юришдан тўхтаб:

— Ассалому алайкум! — деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Ҳошимжонмисиз? — янги муаллим бир бош узумни чўкилиб еб ўтирган экан, уни лаганга қўйиб, секин ўрнимдан турди-да, икки қўлини менга узатди. Маълум бўлишича янги муаллимнинг исми шарифлари Воҳид Солневич Солнев экан. Институтни бу йил битириб, тўппа-тўғри бизнинг қишлоққа ишга келибди. Ўзи алгебрадан, математикадан дарс берармиш. Бундан уч кун аввал, мен ўқиним керак бўлган 6 «Б» синфига куратор этиб тайинланибди. У, бу гапларни менга эмас, бувижонимга қараб гапирарди. Бувижонимга қараб яна давом этди:

— Синф ўқувчиларининг шахсий делоси билан танишиб чиқдим у бир хиллари билан алоҳида-алоҳида гаплашиб кўришга қарор қилдим, — деди у яна узум ейишга тушиб.

— Яхши қилибсиз-да, айланай, — деб қўйди бувижоним ҳам.

— Энди опоки, ўз синфингдаги ўқувчиларнинг ота-онаси, уй шароити билан эртароқ танишиб қўйган яхши-да... Ёлғиз ўзим турамай. Қиладиган ишнинг тайини ҳам йўқ.

— Ота-оналарингиз қаерда, айланай? — деб сўради бувижоним.

— Шаҳарда... Лекин узумларингиз ширин экан, опоки.

— Ош бўлсин, саяверинг, қоқиндик. Уйланганмисиз?

— Пўг-е, ҳали ёшмиз-у, опоки.

— Қийим-бошларингиз кир бўлса, тортинмай олиб келаверинг. Вақти бемаҳал иссигингиздан ҳам, айланай, ўзим хабар олиб тураман... Ишкилиб, мана шу шумшукни сал эпачага келтириб берсангиз бўлгани. Дадаси ишдан бошқасини билмайди. Ойиси кунбўйи фермада. Менга бўйин эгмай кўйди бу бола. Қаранг, орқангизга ўтиб олиб, елкасини учириб менга муқом қияпти...

— Қани муқом қилганим, орқам кичияпти, ўшани кашняпман,— дедим бувижоним бегона одамга мени ёмонлагани учун сал жаҳлим чиқиб.

Янги ўқитувчи дадамга ўхшаб хотин кишиларнинг гапига кўпам кулок солавермайдиган бир киши экан. Бувижоним гапиряпти-ю, у бўлса, нуқул узум ейди. Ниҳоят, узум кўнглига урди шекилли, лагани чори билан нарироқ сурди-да, лабидаги ширани оппоқ сочиқ билан артаётиб:

— Қани, Хошимжон, берироқ келинг-чи,— деб кўйди. Сўрининг бир чеккасига омонатгина ўтирдим. Бувижоним нима-иш биландир боққа кириб кетди.

— Қаникулни яхши ўтказдингизми?— сўради муаллим.

— Яхши ўтказдим.

— Қанақа китоблар ўқидингиз?

— Китоб ўқимадим, домла.

— Нега ўқимадингиз?

— Китоб ўқисам, шу денг, уйқум келиб, юрагим қисилаверади.

— Юрагим қисилаверади? — муаллим ҳайрон бўлгандек менга тикилди,— нега энди юрагингиз қисилар экан?

— Мен ўзи нервиннийман-да, домла,— дедим жўрттага ҳазилга олиб.

— Нервиннийман? Ҳалитдан-а, қандай қилиб нервинний бўла қолдингиз?

— Домлалар уй вазифаларини жуда кўп беришадидан, ўшаларни ишлайман деб, нервинний бўлиб қолганман.

Муаллим тиззасига шаппалаб, кулиб юборди. Қотиб-қотиб кулди. Кулганда оғзини катта-катта очиб, осмонга **караб** кулар экан. Қаҳқаҳа овозидан толдаги чумчуқлар **хуркиб**, хар томонга учиб кетишди. Янги муаллимнинг бунчаллик хурсанд бўлганини кўриб, мен ҳам гапимни давом эттиравердим:

— Ундан кейин, синглим Ойша ҳам нервинний, мендан кўркқанидан шунақа бўлиб қолган. Энг кичкина синглим Доно бор-ку, ху, ана қаранг — сўрининг тагида мушук болани ўйнатиб ўтирибди, ўша ҳам нервинний.

— Зигирдай кизча-я?

— Зигирдак эмас, иккинчида ўқийди... у ҳам нервиний, боғчада кўғирчоқ талашавериб шунақа бўлиб қолган... биз ҳаммамиз нервиниймиз.

Муаллим яна кулиб юборди. Бу гал ҳам чин юракдан кулган бўлса керак, нега десангиз кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Оббо Хошимбой-ей, Сиз жа кизиқчи экансиз. Менга маъқул бўлиб қолдингиз.

— Мапа шу кизиқчилигим учун бувижоним мени тириклайин кўммоқчи бўлиб юрибди,— арз қилдим янги муаллимга.

— Нега энди кўмар эканлар?

— Билмасам. Ишқилиб, тириклайин кўммасам муродимга етмайман, дейдилар.

Муаллим менга тикилиб, кулимсираганча жим бўлиб қолди. Нималарнидир ўйлаб кетди. Пешоналари тиришиб, кўзлари қисилганини шундоққина кўриб турибман.

— Бувижонингизни хафа қилманг. Менинг ҳам ана шундай бувижоним бўлганда бошимга кўтарардим. Қаранг, қийинларингизни ювиб, дазмоллаб берибдилар. Ҳовлиларинг озода, ҳаммаёқ супурилган, саранжом-саришта... Хўш, дарсликларнинг ҳаммаси бутми?

— Ҳаммаси тайёр-да, домлажон.

— Қани, олиб чиқинг-чи.

Ғизиллаб кириб уйдан катта папкамни олиб чиқдим. Бир хил фанлардан ҳали дарсликларим етишмас экан, буни мен папкамни олиб чиқаётганимда эслаб қолдим...

Ўша куни муаллим мени бошлаб бориб, мактабдан дарсликлар олишиб берди. Кейин менга ўхшаш қоқоқроқ бўлган яна уч ўқувчининг уйига биргалашиб бордик. Соғ бўйидаги Ақромларникига ҳам бирров кириб чиқдик. Ҳовлиларида ҳайвону қушлар шунақанги кўпки, аввалига ҳайвонот боғига кириб қолдикми, деб икковимиз ҳам ҳайрон бўлиб қолдик.

Қайтаётганда:

— Домла, бошқа болаларникига ҳам кирамизми?— деб сўрадим.

— Йўқ, энди бўлди,— деб қўйди муаллим.

— Нега бошқаларникига кирмаймиз?

— Биз уйларига кирган болалар бешинчи синфда яхши ўқимаган.. Ушалар билан алоҳида-алоҳида шуғулланишга тўғри келади.

— Демак, мен билан ҳам алоҳида шуғулланасизми?

— Сиз ҳам ўтган йили синфда қолгансиз. Демак, сиз билан ҳам алоҳида шуғулланишга тўғри келади...

Гап билан бўлиб мактабимиз ховлисидаги муаллимларга ажратиб берилган уйга етиб борганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Ўтган йили бу уйда эр-хотин Рябовлар туришар эди. Эри немис тилидан, малла сочли хотини рус тилидан дарс берарди. Иккала фандан ҳам баҳом сал чатокрок бўлгани учун бу уйнинг яқинига ҳам йўламасдим. Ҳатто, ўша атрофдан ўтганда жўрттага тескари қараб ўтардим. Воҳид Солиевич кутилмаганда мени мана шу уйга таклиф қилиб қолса бўладими. Ичкарига сал кўркиброқ кириб бордим у хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, хангу манг бўлиб қолдим. Бу ерни китобхонанинг ўзгинаси дейсиз. Токчаларга ҳам, жавонларга ҳам ориқ-семиз китобларни шунақанги кўп териб ташлашибдики, асти кўяверасиз.

— Ҳаммаси ўзингизникими? — биринчи саволим шу бўлди.

— Йўқ, Рябовларники ҳам бор, — тушунтирди муаллим.

У, негадир, ўзи жуда кам гапиррадию нукул мени гапга солади. Кунбўйи мендан сўрамаган нарсаси қолмади. Нега алгебрани ёмон кўраман, қочиб кетишимнинг сабаби нима, қайси болалар билан муштлашганман, Ёнғоқ қорига шогирд тушишга бувижоним нега мажбур қилди, кишлоқда намоз ўқийдиган нечта бола бор, қизлар ҳам намоз ўқийдими — хуллас, мана шунақа нарсаларни роса сўради-да.

— Журналлар ҳам Рябовларникими? — деб сўрадим жўрттага гапни чалғитиш учун.

— Йўқ, булар меники. Ўқимокчи бўлсангиз, ола қолинг. Кейин келтириб берарсиз.

— Шахмат-чи, шахмат ҳам уларникими?

— Йўқ, шахмат меники. Уйнайсизми?

— Мен шашкани биладан-да.

— Қани олинг, бир куч синашиб кўрайлик-чи! Лекин билиб кўйинг. Мен қаттиқ ўйнайман.

— Мен ҳам бўш келмайман, домла.

Шашкани ўйнаётимиз-у, лекин менинг хаёлим бутунлай бошқа ёқда. Шу кунгача биронта ўқитувчим менга ўзини яқин олиб муомала қилган эмас. Ҳаммаси безоридан олиб, безорига солади, сендан одам чиқмайди, деб камситгани-камситган. Воҳид Солиевич бўлса, мана мени одам каторига кўшиб, мен билан гаплашгани уйимизга борибди, ёнма-ён ўтириб шашка ўйнапти.

— Домла, мендан тузукрок одам чиқмайдими-а?— деб сўраганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

— Нега ундай дейсиз?

— Хамма шунақа дейди-да.

— Бўлмаган гап,— деди Воҳид Солиевич кетма-кет иккита тошимни олиб,— шошмай турсангиз... ҳаммаси уялиб қолади.

Уша куни ҳар қанча уринсам ҳам, бари бир шашкадан омадим келмади: кетма-кет тўрт марта ютқизиб қўйдим. Лекин шундай бўлса ҳам яна тўрт марта ютқизиб, Воҳид Солиевични хурсанд қилишга тайёр эдим. Нега десангиз, ҳали айтганимдай, бу кишини астойдил яхши кўриб қолдим.

— Ҳовлингизга сув сепиб берайми?— дедим шартта ўрнимдан туриб.

Воҳид Солиевич бош чайқади:

— Ўзим сепаман. Сиз менинг ишимни қилиб берсангиз, бора-бора мен дангаса бўлиб қоламан-ку, Ҳошимжон.

— Бўлмаса пича катик олиб берайми? Жудаям ширинда. Худди қаймоқнинг ўзи дейсиз.

— Раҳмат, ука, катикни унча хушламайман.

— Бўлмаса, домла, мен Сизга ҳали еган узумингиздан бир челақ келтириб бераман.

— Раҳмат, узум керак бўлса ўзим бораман. Баҳонада бувижонингиз билан бирпас гаплашиб ўтириб келаман. Ажойиб кампир эканлар...

Воҳид Солиевич ўқиб, расмини томоша қилинг деб, менга бир даста суратли журналлар берди. Ўзимда йўқ севишиб кетдим. Нега десангиз, сурат томоша қилиб тагидаги хатларни ўқишни жони дилимдан яхши кўраман.

Қўлтиғимдаги журнални кўриб, хайрият, сенинг қўлинг-да ҳам китоб кўрадиган замонлар келар экан, деб бувижоним ҳам севишиб кетди.

— Энди мени тириклайин кўммайсизми?— деб сўрадим бувижонимдан.

— Вой тентагим-эй, шу гапларни ҳалиям эслаб юрибсанми-а? Қани, берироқ кел, бир ачомлашиб қўяйлик.

Бувижоним билан ачомлашиб бўлганимиздан кейин сўрига чордана куриб ўтириб олиб, сингиллариму бувижоним, дадажониму ойижонларимга журналлардаги суратлардан кўрсатдим. Тагидаги хатларни шариллатиб ўқиб бердим. Хаммалари ўзларида йўқ хурсанд бўлиб кетишди. Хатто назаримда шу пайтда Ойша ҳам ич-ичидан севишиб ўтириб...

дн. Акам ўқишга хавас кўйса, уй вазибаларини ўзи ишлаб мени жоним ҳам тишчир экан, деб севинаётган бўлса керак.

Кечкурун сўрида ширгуруч еб ўтириб мен яна Воҳид Солиевични эслаб кетдим... бечора бир ўзи мактабнинг катта ҳовлисида зерикиб ўтиргандир. Эҳтимол, зерикканидан хуштак чалиб у ёқ-бу ёққа юраётгандир, ё овқат пиширмакчи бўлиб, примусга ўт қалай олмай қийналаётганмикин-а?

— Ойи, овқатингиздан яна борми?— дедим.

— Даданга олиб кўйганим қолди. Ейсанми?

— Муаллимга олиб бормокчи эдим.

— Келин, устига сариёгдан кўпроқ солиб беринг,— деб гапга араллашиб қолди шу пайтда бувижоним ҳам,— бир паришталик йигит экан, Хошимжон, айтгин, тез-тез келиб турсин.

Бир минутдан сўнг товоқдаги ширгуручни катта сочқика ўраб, мактаб томонга қараб ўкдек учиб борардим. Айтганимдек, Воҳид Солиевич кастрюлга шўрва солиб, ўзи катталиги хонтахтадек келадиган бир китобни варақлаб ўтирган экан. Мени кўриб, ростини айтсам, унча хафа ҳам, хурсанд ҳам бўлмади:

— Ие, ўзим ҳам овқат қилувдим-ку,— деб қулимсираб кўйди, холос.

Қайтаётганимда домламинз яшаб турган уйнинг ҳовлисига кўзим тушди-ю, юрагим «шув» этиб кетди: Рябовлар кўчиб кетгандан буён бу атрофга сув келмапти. Гуллар қуриган, райхонлар сўлиган, марзадаги ажриқлар сарғайган, олмаларнинг пастки шохи сувсизликдан қурий-қурий деб турибди.

Кечаси Воҳид Солиевичга сездирмасдан суғориб кўйишга, у кишини тўсатдан жуда-жуда ҳам хурсанд қилишга қаттиқ аҳд қилдим. Бувижоним уйкуга кетиши билан катта кетмонни олиб, мактабнинг ҳовлисига жўнадим. Ҳовлига сув қирадиган қулоқ, ариқларни очиб, аста-секин катта анҳорга чиқиб бордим-да, ярим тегирмон келадиган сувни очиб юбордим. Ўша ерда, анҳорнинг шундоққина лабида жиндаққина мизғиб олмоқчи бўлиб, уйқум қуриб кетсин, тонготгунча донг қотиб ухлаб қолибман. Уйғондим у оёқни қўлга олиб мактабнинг ҳовлисига югурдим... Андак кечиккан эканман. Ҳаммаёқни сув босиб кетибди. Воҳид Солиевич тиззасидан сув кечиб, нишабини қаёққа олишни билмай, гаранг бўлиб турган экан:

— Кетмон керакми?— деб сўрадим нима дейишни билмай.

— Тезроқ келтиринг, тезроқ!— деди муаллимимиз энтикиб.

Эрталабгача сув билан олишиб чиқдик.

II боб

ЖАРАНГЛА, ҚУНҒИРОҒИМ

Эртага ўқиш бошланади, деган куни кечаси, ростини айтиб қўя қолай, ухлай олмадим. Хар хил ширин хаёллар суриб, бир маҳал ухлаб қолибману хаёлимнинг бир томони секингина тушга уланиб кетганини ўзим ҳам пайкамай қолибман. Бир вақт бундай қарасам, Отажон Азизович жамики ўқувчиларни тўплаб, менга мактов қоғози топширмоқчи бўлаётган эмишлару мен хомкалла бўлсам, уни олмаيمان деб, қочиб юрган эмишман. Ниҳоят, мени ушлаб қўлимга мактов қоғозини зўрлаб беришди. Қарсак демагани, ҳаммаёқни қоплаб кетди. Ўзим ҳам қўшилишиб қарсак чалиб юборибман денг.

— Хошим, тек ётасанми, йўқми?— деб бувижоним секингина биқинимга туртиб қўйди.

— Мактов қоғозим қани?— сўрадим уйқусираб.

— Қанақа мактов қоғоз?

— Хозир қўлимда турувди-ку?

— Уйқусирама. Ўнг томонингни босиб ёт.

Ўнг томонини босиб ётган эдим, чиндан ҳам донг қотиб ухлаб қолибман. Каттиқ занг овозидан уйғониб кетдим. Мактабимизнинг ховлисидаги қари тутнинг шохига катта темир осиб қўйишган эди. Қимдир ана ўшани жаранглатиб уряпти. Хиёл ўтмай горн ҳам чала бошлашди, яна хиёл ўтмай ёнига чилдирма овози қўшилиб кетди.

— Салом, мактаб, салом, сентябрь!— дедим-да, сакраб ўрнимдан турдим. Нонушта ҳам қилмай папкани қўлтиққа олиб, ўзимни кўчага урмоқчи бўлган эдим, бувижоним:

— Сингилларинг билан кетасан!— деб йўлимни тўсди.

Бундай қарасам... Оббо, сочларига ленталар такиб, оппоқкина қўйлақларини кийиб, бир даста гулни бағрига босиб бир чеккада Донохон турибдилар!

— Хохладимга боряптиларми?— деб секингина биқинидан чимдиб қўйдим.

Нарироқда Ойшахон ҳам ясан-тусанни жойига кўйиб, тайёргарлик кўряптилар.

— Қани, мактаб томон шагом-арш!— дедим-да, иккови-ни олдимга солиб кўчага чикдим.

Хай-хай, бугун кўчада чиндан ҳам байрам бўляпти, ҳамма ясанган-тусанган, кўлларида гул, лабларида кулги, мактабга шошишяпти. Мактаб томонда ҳамон горн янграйдди, чилдирма гумбурлайди:

Гумбура гум,
Гумбура гум.
Чал тезроқ!
Мулла Ҳошим
Мактаб борар.
Аъло ўқиш
Нияти, нияти,
Алгебра,
Рус тили
Ҳаммаси ҳам
Беш бўлар,
Беш бўлар,
Чал тезроқ,
Чал тезроқ
Гумбура гум,
Гумбира гум!..

Мактаб ҳовлисига ўйинга тушиб, муқомлар килиб кириб бордим. Горни Асад деган болаю, чилдирмани Султон йиғлоқи чалаётган экан. Шартта кўлидан олдим-да, енгни шимариб, бармоқларимни хўллаб, чилдирма чалиш мана бунақа бўлади, деб савалаб кетдим.

Така тум-тум, тум така тум,
Ҳар ёнларни кезиб юрдим.
Яхши-ёмон барин кўрдим,
Аъло ўқийман деб келдим.

Ана шунақанги гапларни хаёлимдан ўтказиб, чилдирмани завқ билан ураётган эдим, кимдир орқамдан келиб биллагимдан маҳкам қисди. Қарасам, Воҳид Солиевич экан:

— Баракалла, чилдирмани яхши чалар экансиз!

— Боплаб ташлаймиз-да, домлажон!

— Чалаверинг, каттикроқ чалинг!— деб Воҳид Солиевич яна қаёққадир кетди. Аксига юриб худди шу пайтда кўлларим чарчаб қолган эди. Чилдирмани ёнгинамда кўзини мўлтиллашиб турган Султон йиғлоқига узатдим-да, дўст-

ларим билан кучоклашиб кўришиб кетдим. Мактаб ҳовли-
сига бирин-кетин еттинчи синфга бир амаллаб кўчиб олган
Зокирвой, кутубхона ташкил қилдим, деб керилиб юрган
Орифбой, мендан кўрққанымдан доим охирги соатдан қочиб
кетадиган Ҳакимжон, Миробиддинхўжалар кириб кела бош-
лашди. Болалар тўп-тўп бўлиб гаплашишар, пионер лагер-
ларида, саёхатларда кўрган-билганларини бир-бирига сўз-
лаб, мақтанишар, кулишар эди. Икром кемага тушиб, дар-
ёда сузибди, Шоолим дадаси билан чўлда қовун экишган
экан, битта қовунни сўйишса, нчидан тарвузининг уруғи
чикиб келибди.

— Ёлғон!— деди Зокир ишонмай.

— Бас бойлашаман,— деди Шоолим гапига ҳеч ким
ишонмаганига йиғлагудек бўлиб.

Еттинчи синфда ўқийдиган бир оёғи чўлоқ Рафиқ ша-
харда Африкадан келган негрларни ўз кўзи билан кўриб,
ўшалар билан битта столда ёнма-ён ўтириб овқат ебди.
Қораси кийимига юқармикан, йўқмикан, деб синчиклаб қа-
раган экан, кўйлагининг ёқаси оппоқ эмиш. Бу йил биз
билан ўқийдиган Шоҳида менинг оғим ишлайдиган ферма-
да бузук боққан экан, ферма мудир: «Ўнннчинин битир-
санг, сени сигир соғувчи қилиб оламан, расмингни газета-
да чиқартираман», деб ваъда берибди.

Худди шу пайтда турникка чиқа олмайдиган физруги-
миз Одилжон ака баланд овоз билан, ҳамма бўй-бўйи бил-
лан, синф-синфи билан сафга тизилсин, деб буйруқ бериб
қолди. Бир-биримизни итаришиб, туртишиб, эндигина сафга
тизилиб бўлган эдикки, ичкаридан менинг жонажон муал-
лимларим — Воҳид Солиевич, алгебра ўқитувчиси Қобилов,
кадрдон директоримиз Отажон Азизовичлар бирин-кетин
чикиб келишди. Отажон Азизович мени кўрсин, деб оёғим-
нинг учида туриб шунча бўйнимни чўзаман, кани энди бир
киё бокса!

Директоримиз ўқув йили бошлангани билан бизни таб-
риклаб, ҳаммамиз аъло ўқишда, аъло хулқли бўлишда бир-
биримизга намуна бўлишимиз кераклиги тўғрисида роппа-
роса 21 минут гапиргандан кейин ўқимаган киши у дунёю
бу дунё одам бўлмайди, деган мазмунда ҳам етти минутча
гапириб, охирида:

— Тўғрими, Хошим?— деб сўраб кўйди мендан.

— Жуда тўғри,— дедим мен ҳам шошиб-пишиб.

— Аъло ўқиш бу сенга чилдирма чалиш эмас!— деди
бир чеккада турган Қобилов домла.

— Бу йил алгебрани ҳам чилдирма қилиб чалиб юбораман, домлажон,— дедим мен ҳам гапдан қолмай.

Мажлис тугаб кий-чув, тўполок билан синф раҳбарларимиз бошчилигида ўз синфимизга қараб йўл олдик. Миробиддинхўжа билан келишиб, дераза олдидаги партани танладик. Нега десангиз, бу ердан кўчадан ўтган-кетганларни бемалол кўриб ўтирса бўлади. Жой-жойимизга ўтиришимиз билан Воҳид Солиевич:

— Қани, галстукларни бир тўғрилаб олинглар-чи!— деб буюрди.

Галстукларни тўғрилаб олдик.

— Аббосов, нега сен кир галстук тақиб келдинг?— сўради муаллим.

— Янгисини тақсам кир бўлиб қолади-да,— хазилга олиб деди Ақром.

Болалар шарақлаб кулиб юборишди. Муаллим кулмади. Ақромга қараб шундай бир тикилдикки, болаларнинг кулгиси бўғзида қотиб қолгандек бўлди.

— Пионернинг нитизоми галстукни қандай таққанига қараб билинади. Тушунарлими?

— Эртага янгисини тақиб келаман,— секингина деди Ақром.

Худди шу пайтда синфнинг эшиги овозсиз очилиб, останада Ақромнинг бу йил биринчи синфга келган синглиси Хожар кўринди.

— Ака, менинг фамилиям нима бўлади?— деб сўради у кўрка-писа. Болалар яна кулмоқчи бўлиб чоғланишди-ю, аммо муаллимнинг ҳалиги қараши эсларига тушиб кетди шекилли, ҳеч бирлари ботина олмади.

— Фамилиянг Аббосова бўлади,— тушунтирди Ақром синглисига.

Шундан сўнг муаллим йўклама бўйича ўқувчилар билан бирма-бир таниша бошлади. Охирида ўзини ҳам танитди:

— Мени Воҳид Солиевич, деб чақирасизлар!

— Хўп бўлади, домла,— деди Миробиддинхўжа.

— Домла деган сўз, бугундан эътиборан ишлатилмасин!— таъкидлади Воҳид Солиевич,— кимки мени домла деб чақирса, жавоб бермайман. Қани, синфком қилиб кимни сайлаймиз?

Бўйим новчароқ бўлгани учун омадим келиб мени сайлаб юборишармикан, деган яширин бир умидда негадир ўзимдан-ўзим ҳам хурсанд бўлиб, ҳам уялиб қизариб-бўзариб ўтирибман. Бордию сайлаймиз, дейишса шошиб қолиб

йўқ, деб қўймай деб ўзимни хушёр тутишга тиришиб турган эдим:

— Ҳамрокулнинг ўзи бўла қолсин!— деб қолди кимдир оркадан. Шундан кейин бутун синф:

— Ҳамрокул бўлсин!

— Ўзи аъло ўқийди.

— Интизомни ҳам яхши,— деб ҳар томондан чувиллаб юборди. Болалар чувиллашган сари мен ўзимдан-ўзим баттар уялиб, бўйнимни ичимга тортаман денг.

— Тозалик комиссиясига раисликка кимни кўрсатамиз?— сўради Воҳид Солневич. Ҳамма жим. Назаримда кимни сайласак экан, деб ҳар бири ўзинча ўйлаётганга ўхшайди. Шартта ўрнимдан турдим:

— Миробиддинхўжани сайлаймиз. Қаранглар, бўйни ҳам оппоқ, кийимлари ҳам ювилган, дазмолланган. Ойиси дазмол босишни билмайди, ўзи дазмоллаган. Тўғрими? Ундан кейин, битта-яримталарингни тугмаларинг узлиб кетса, дарров қадаб ҳам бераверади, дўппасининг ичига доим игна қадаб юради, тўғрими?— шундай деб дўстгинамнинг дўпписини олиб, ич томонини ўқувчиларга кўрсатган эдим, чиндан ҳам кизагида иккита кўрпа қавийдиган игна турган экан — болалар кулиб юборишди. Ҳазил-ҳазил билан Миробиддинхўжа тозалик комиссиясига раис бўлиб кўтарилди.

Ана шундан кейин синф раҳбаримиз ўқувчилар бир-бирлари билан мусобақалашиб ўқишлари керак, аълочи ўқувчилар қоқоқ ўқувчиларни мусобақага чақирсин, бири-бирига қўлидан келганча кўмаклашишсин, деб қолди. Ҳамрокул биринчи бўлиб Ақромни мусобақага чақирди. Ўқитувчи:

— Кўндингми?— деб сўраган эди, Ақром ўрнимдан туриб қафти билан оғзини бекитди-да:

— Им..— деб қўйди.

— Хўпми, йўқми?— яна сўради муаллим.

— Имм,— деди яна Ақром. Худди шу пайтда унинг кўзлари олайиб, лаблари қийшайиб кетди. Ҳаммамиз кўрқиб кетдик. Ёнида ўтирган бола:

— Воҳид Солневич, томоғига нон тикилиб қолди,— деди шошилиб. Кейин зарб билан елкасига бир мушт туширган эди, йўқ, дўстимнинг томоққинасига қуриб кетмагур колбаса тикилиб қолган экан, оғзидан бир парча гўшт учиб чиқди. Ҳамма кулиб юборди. Бу гал Воҳид Солиевич ҳам ўзини тутиб тура олмади. Ҳалидан буён жиддий турганини кўриб, роса сиқиб сувимизни ичадиган синф раҳба-

рига учраб колдик шекилли, деб ҳаммамиз ҳам кўркиб, юрагимизни ховучлаб турган эдик. Кулганини кўриб, ўзимизни сал эркинрок тута бошладик.

— Мен у билан мусобақа ўйнамайман,— деди Акром синфда ғовур босилгач.

— Нега ўйнамайсан?

— Ўтган йили варрагимни олиб, пулини бермаган.

— Ҳечам-да,— ўрнидан туриб кетди Ҳамроқул,— мен сенга унинг ўрнига авторучка берган эдим-ку!

— Авторучканг ёзмас экан, варрагимни тўлаб кўй.

Вохид Солиевич шартта ўрнидан туриб:

— Уят эмасми!— деди-да, икковини ҳам ўрнига ўтқизиб кўйди. Кейин мусобақа ўйнаган бошқа болаларнинг фамилиясини дафтарига ёза бошлади. Бир маҳал навбат менга етиб колди-кў.

— Рўзиевни ким мусобақага чакиради?— сўради муаллим. Ҳозир болалар мени талашиб қолишса керак, деб ўйладиму ўзимдан-ўзим хурсанд бўлиб кетдим. Аммо бир минут, икки минут... мана ўн минут ўтди ҳамки, ҳеч кимдан сазо чиқмайди. Шунақанги ўсал бўлдимки, асти кўяверасиз. Ўтиришимни ҳам, тикка туришимни ҳам билмай, нукул бармоқларимни ғижимлайман денг.— Нахотки, Рўзиевга ҳеч ким дўстларча ёрдам беришни истамаса,— хайрон бўлди муаллим. Шундан кейин ҳам биттаси ғинг демаса-я, кизариб-бўзариб энди ўрнимга ўтираётган эдим:

— Мен мусобақага чақираман!— деб колди олдинги партада ўтирган Саддиниса. Аввалига, ўлай агар, бутунлай ишонмадим, мени мазах қиляпти, деб ўйладим. Нега десангиз, анови куни Саддиниса бошига ўт кўйиб даладан қайтаётганида арикнинг ичига беркиниб олиб, ит бўлиб вовиллаб, паналаб орқасидан кувиб роса ўтакасини ёрган эдим. Ўша куни Саддиниса даданга айтиб бир калтаклатмасамми, деган эди. Эсидан чиқиб кетди шекилли, дадамга айтиб калтаклатмади. Калтаклатиш ўрнига, бугун, ҳеч ким мени менсимай, одам каторига қўшмай турган бир пайтда, хижолатдан кутқариб жонимга ора кириб ўтирса-я, буниси неча пулдан тушди энди, Муллаҳошим!

— Ҳазиллашаётганинг йўқми?— сўрадим кўрка-писа.

— Рост айтяпман,— менга эмас, муаллимга қараб деди Саддиниса.

Сал вақт ўтмасдан кўнғироқ чалиниб дарслар ҳам бошланиб кетди. Дарс бошлангандан кейин, ўзингиз ҳам биласизки, ўқитувчилар ишни дарров савол-жавобдан бошла-

шади. Ўша куни тўртта фан кирди. Лекин тўртовиди ҳам янги дарс ўтилмай, нуқул ўтганларни қайтаришди, жавоб бермаган бола қолмади. Мен камтарлик қилиб деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб, жимгина ўтиравердим. Нега десангиз, ўтган йили сафарда бўлганим учун ҳаммаси эсимдан чиқиб кетган экан. География муаллимимиз менга кўзи тушиши билан:

— Ий-е, Хошим, сен ҳам шу ердამисан?— деб негадир кулимсираб қўйди.

Хуллас, олтинчи «Б» синфида мен яна ўқишларимни бошлаб юбордим. Дарсдан қайтаётганимизда Саддиниса ёнимга келиб:

— Хошим ака, дарсни бизникида тайёрлаймизми ёки сизларникига борамизми?— деб сўради.

Бугун мен янги-янги дўстлар орттирганим, ҳеч қайси фандан икки олмаганим, биронта ҳам ўқитувчимдан дакки эшитмаганим учун ўзимда йўқ хурсанд эдим. Шунинг учун ҳам:

— Йўқ, дарсни эртага тайёрлаймиз,— деб қўя қолдим.

— Ўзингиз биласиз. Лекин оёингиз анови куни бизникига бориб, оёинг билан гаплашиб ўтирганларида йиғлади-лар...

— Нима деб йиғлади?

— Хошим мени куйдиргани-куйдирган, деб йиғладилар.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир бориб бир кулдираман, ҳаммаси эсидан чиқиб кетади,— дедим-да, тезроқ юриб илгарилаб кетдим. Мени Ақром кутиб турган эди-да.

III боб

САДДИНИСА

Энди бу қизнинг кимлигини сизга айтиб берсам, кўзлари катта-катта, юзлари чўзиққина, сочини майдалаб ўриб, учига ўзимизнинг пахтадан жамалак қилиб, орқасига ташлаб юради. Ўзи жуда позик, қаттиқроқ йўталиб юборсангиз шабадасига учиб кетадигандек. Еган овқати ақл бўлиб, тўппа-тўғри миясига борадими, калласи шунақанги тез ишлайдики, унинг олдида ҳозир еттинчи синфда ўқиётган Ориф ип эшолмайди. Арифметикаю геометрия дейсизми, рус тилию немис тили дейсизми — ҳаммасидан беш. Фақат бўлар-бўлмасга уф тортиб бурнини жийиравериши менга ёқмай қолди. Унинг тиришқоқлигини айтиб берсам, ёқангизни

ушлайсиз. Кунбўйи тиним йўк — кимир-кимир. Митти кўл-лари чарчамаганига хайронман. Бунинг устига ҳаддан таш-кари ёпишқок, ҳалиги баҳорда ёмғир ёққанда ўрикларда елими чиқади-ку, худди ана ўшанинг ўзи дейсиз.

— Хошим ака, қачон дарс тайёрлаймиз?

— Хошим ака, бугун ўйнагани бормайсиз,— деб бир минут бўлсин холи-жонимга қўймайди.

— Кўп кийнайверма, пучук,— деб кўяман баъзан.

— Нега унақа дейсиз?— хафа бўлгандек сўрайди Саддиниса.

— Ахир бурнинг пучук-да.

— Пучук бўлса сизга нима,— деб Саддиниса аразлаган киши бўлиб баъзан тескари ўгирилиб олади.

Шу пайтда биз Саддинисаларнинг уйида офтобга қараб тушган торгина бир хонада дарс тайёрлаб ўтирибмиз. Ховлида Саддинисанинг боғбон бобосидан бошқа ҳеч ким кўринмайди. Дадаси ҳисобчи бўлиб ишлайди, ҳозир идорада, чиқ-чиқ қилиб чўт қоқиб ўтирган бўлса керак. Ойиси боғчада тарбиячи, у ҳам ишда. Ховли юзида тухумдан қолган товуклар тимирскиланиб юришибди. Тепага баланд қилиб кўтарилган токнинг узуми ҳали узилмаганлиги учун зағчалар чағ-чуғлашиб узум талашишади.

— Эй, Хошим ака, мунча анграясиз?— жеркиб берди Саддиниса.

— Қани анграйганим?

— Мени ўқитиб қўйиб, ўзингиз бутунлай бошқа томонларга қараб ўтирибсиз... рус тилидан нечанчи машқни берган эди?

— Эсимда йўк.

— Уч юзу эллик биринчи машқ. Билиб турибсизу, ўзингизни билмаганга соласиз-а, кундалигингизга ёзиб олган эдингиз-ку.

— Ёзишга ёзувдиму, Нина Тимофеевна шартини тушунтираётганда яхши англамай қолувдим,— деб ўзимни оқлай бошладим. Саддиниса менинг китобимдан 351-машқни қандай бажариш кераклигини русчалаб дона-дона қилиб ўқиб берди.

— Энди тушундингизми? — қошларини чимириб сўради у.

— Йўк, бутунлай тушунмадим.

— Қани айтинг-чи, рус тилида нечта род бор?

— Олтита... йўк, учта.

— Қани бирма-бир айтинг-чи.

— Мужской, женский, средний.
— Қайси сўзлар мужской родга киради?
— Мужский сўзлар,— дедим шоша-пиша.
— Йўқ, қандай товуш билан якунланишини сўраяпман.
— Женский родни айтайми? Женский роднинг охириги товуши а, я... Топдимми?

— Топдингиз.
— Энди средний родни айтиб кўринг-чи?
— Ҳозир... йўқ, эсимдан чиқиб қолибди.
— Перо қанақа род?
— Топдим, — севинганимдан ўрнимдан туриб кета-ёзим,— о, е билан тамом бўлган сўзлар средний род бўлади. Перо, поле, метро...

— Ҳошим ака, ҳаммасини билар экансиз-ку,— хурсанд бўлиб деди менинг кичкина муаллимачам,— фақат ўзингиз дангасасиз-да.

Мана шу мактовлардан кейин ўзим ҳам жиндаккина талтайиб кетдим-да:

— Пучуквой, биз ҳам чакана эмасмиз!— деб ўрнимдан туриб ўйинга тушиб юбордим. Ана шундан сўнг менинг талабчан муаллимачам қошларини чимириб, киприklarини пирпиратиб, 351- машқнинг шартларини тушунтира кетди. Уч хил роддаги сўзлар иштирокида сўз бирикмалари тузишимиз керак экан. Дарров дафтаримнинг бир варағини қалам билан учга бўлиб, ҳар бир бўлак устига родларни ёзиб қўйдиму, икковлашиб, ишга киришиб кетдик.

— Товариш қанақа род?— деб сўрайди Саддиниса.

— Мужский род-да, товариш Саддихон,— деб кўяман.

— Ёнига битта сўз кўшинг-чи.

— Мой товариш Акрам хороший,— дедим яна.

— Молодец, Ҳошим ака,— яна мактаб юборади Саддиниса,— энди шу сўзларни дафтарга ёзамиз.

Шундай қилиб десангиз, бирпасда бир варақ дафтарни лик тўлдириб ташлабмиз. Ақлим кўпайиб, бунинг устига чидамли ҳам бўлиб бораётганимдан Саддиниса ўзида йўқ хурсанд, ўзимни эса асти кўяверасиз, ҳар битта сўзни ёзиб бўлганимдан сўнг қўлимни кўксимга қўйиб дафтаримга салом бериб кўяман.

— Войбўй,— деди бир маҳал Саддиниса дафтаримга кўз ташлаб,— виж-виж хато-ку!

— Нимаси хато? Ҳаммаси тўғри,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Зелёный сўзи «е» билан ёзилади. Сиз бўлсангиз «н» билан «зильный» деб ёзибсиз.— Саддиниса дафтаримни кў-

лига олиб, худди Нина Тимофеевнага ўхшаб кизил қалам билан ҳамма хатоларини кўрсатиб берди. Нариги бетга қайта бошдан ёзишим кераклигини айтди. Гапни кўпайтирсам, Саддиниса сен билан энди дарс тайёрламайман, эма экансан, қани энди жўнаб қол, дейиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам айтганига дарров кўна қолдим. Иродамни ишга солиб, қийналиб, терлаб-пишиб бўлса ҳам бир бет ёзувни қайта кўчириб чиқдим. Умрим бино бўлиб бир ўтиришда мана шунчалик кўп хат ёзмаган эдим. Мана шу бугун, куёш чарақлаб ер-кўкка мўлу кўл нур сочаётган бир паллада, Саддинисанинг сичқоннинг ҳиди анқиб турган торгина дарсхонасида бу ишни бажардим.

— Саддиниса!— дедим бошимни кўтариб,— ховлингни супуришга ёрдамлашиб юборайми?

— Нега энди, бошқа ишингиз йўқми?

— Сенга ёрдамлашгим келяпти-да,— дедим секин ховлига чиқиб,— очигини айтсам, сенга бирон яхшилик қилгим келяпти.

Аммо Саддиниса жуда қайсар киз эмасми, ўз гапида туриб олди. Ҳеч ишга кўл урдиргани қўймади.

— Агар менга яхшилик қилмоқчи бўлсангиз,— деди у ингичка қошларини чимириб,— физикани такрорлаймиз.

— Физикадан топшириқ бергани йўқ-ку?

— Аълочи бўламан десангиз, ўқитувчи топшириқ берма-са ҳам ўтган дарсларни такрорлаб бориш керак.

Бошқа биров шундай деганда ишонмаган бўлардим. Аммо Саддинисанинг ҳамма гапларига ҳеч иккиланмай ишонадиган бўлиб қолганман. Шунинг учун ҳам дарров физика китобини очиб:

— Ўтган дарсда «Торози» темасини ўтганмиз,— дедим.

— Қани айтинг-чи, торози деб нимага айтилади?

Эсимдан чиқиб қолган экан, китобдан ўқиб бердим.

— Энди эсингизда қолганини айтинг,— қистаб туриб олди Саддиниса.

— Жисмларни тортиш учун ишлатиладиган асбоб торози дейилади.

— Торози неча турли бўлади?

— Лабораторияларда аналитик торози, магазинларда стол торози ишлатилади,— дедим-да, у ёнига ўзимдан ҳам жиндай кўшиб қўйдим,— чайқовчилар ўғри торози ишлатишади...

Саддиниса кулиб юборди. Унинг қулганини илгари ҳеч эшитмаган эканман. Овози жуда тиник, жараңлаб чиқар

экан. Юзларида кулдиргич кўриниб, кўзлари бутунлай юми-
либ кетди.

— Китобда ўғри торози ҳақида ёзилмаган-ку?— деди у кула-кула.

— Китобда ёзилмаган бўлса, бизнинг китобда ёзилган-
да, Саддинисахоним...

Физиканинг кетидан она тилини ҳам тайёрлаб бўлгач, Саддиниса, бас энди, деб китобларини йиғиштира бош-
лади.

— Тўхта, яна бирпас тайёрлайлик,— дедим кизишиб.

— Далага ўт тергани бораман,— гапимга кулоқ солмай деди Саддиниса.

— Унда далага мен ҳам бораман. Сенга ўт теришиб юбораман. Фақат йўқ дема, йўқ десанг, эртага дарс тайёр-
лагани келмайман...

Ўша куни куёш чарақлаб турган бўлса-да, ҳаво унча салкин ҳам, унча иссиқ ҳам эмас эди. Ариқлар бўйидаги ўтлар сарғайиб қолган, дарахтларнинг барги тўкилиб, оёк-
лар остида шилдирайди, осмон шишадай тиник, олис-олис-
ларда қушлар тўп-тўп бўлиб учиб, оппоқ булутларни чўки-
лаб ўйнашади. Суви озайиб қолган анҳор бўйлаб далага боряпмиз, анҳорнинг суви шунақанги тиник, шунақанги му-
саффоки, остидаги қумлар, шиша синиқлари, ялтирок тош-
лар бемалол кўриниб турибди.

— Саддиниса, ке, қувлашамиз!— дедим шу пайтда нега-
дир завқим ошиб...

Эртасига ойим кундалигимдаги иккита тўрт баҳони кў-
риб секингина пешонамдан ўпди-да:

— Дадаси, Хошимжонга шим-костюм олиб берсангиз бўларкан, каранг, шими титилиб кетибди, болам бечора-
нинг,— деб қўйди.

Шундай қилиб, мен ҳам ниҳоят яхши ўқувчилар қатори-
га қўшила бошлаган эдим, аммо... қуриб кетмагур мана шу «аммо» туфайли доим ишларим чаппасига айланиб ке-
таверади... аммо бир воқеа бўлди-ю.. ҳа, майли, қолганини эртага айтиб берарман.

IV боб

АКРОМ БҮРИ УШЛАБДИ

тапкамни елкамга осиб, Саддинисаларникига дарс тай-
ёрлагани кетаётган эдим. Тўйиб қатикли гўжа ош ичганим учун кайфим чоғ, она тилидан ўтган кишилик олмошларини

ўзимча куйга солиб, «мен, сен, у, биз, сиз, улар», деб ашула қилиб бораётган эдим, чорраҳада йигирма чоғли бола тўпланганини кўриб қолдим. Болалар кимнидир ўртага олиб, бир-бирларига гал бермай, нима тўғрисидадир чуғурлашиб ётишибди. Бориб қарасам, ўртага олганлари Акром экан. Бечоранинг ҳаммаёғи қон, кўйлаклари узилиб кетган, кийим-боши жикка хўл. Симёғочга тизза баробар келадиган, тумшуклари узун, ориккина бир кучук болани боғлаб кўйишибди.

— Кучук кимники? — сўрадим Зокирдан.

— Йе, шерик, сенмисан?— деди у негадир севиниб,— бу кучук эмас, бўрининг боласи.

— Йўғ-е.

— Рост, катта одамлар ҳам кўриб хайрон қолишяпти.

— Ким ушлабди уни?

— Акром ушлабди.

— Йўғ-е,— дедим яна ишонмай.

— Нега ишонмайсан, бир соатча бўпти ушлаганига.

— Тезроқ гапирсанг-чи, қанақа қилиб ушладинг ўзи?— деб сўраб қолди шу пайтда еттинчи синфда ўқийдиган бир кўзи ғилай Олим. Акром икки кўлини бикинига кўйиб тўпланганларга бир-бир қараб чикди-да:

— Мактабдан қайтиб келсам,— дея шошмасдан гап бошлади,— ойим, «жон ўғлим, даштга бориб пиёзга сув тузаб келгин, якшанба куни юламиз, йўк демагин, бир дўппи ёнғоқ бераман»,— деб қолди. Майли, деб кетмонни кўтариб даштга жўнадим. Бориб анҳордан энди сув очаман деб энгашганимни биламан, чаңгалзор билинар-билимас шитирлагандек бўлди. Бошимни кўтараман десам, мана шу махлук белимга ташланиб қолса бўладими.

— Жуда бўлади-да,— деб кўйди Олим.

— Сен гапга аралашмай тургин-да, адашиб кетаман,— жеркиб берди Акром,— ташланди-ю, ременим аралаш орқамни тишлагандек бўлди... мана кўринглар, белимдаги тишнинг изини...

Акром сўзлашдан тўхтаб кўйлагини кўтарди. Чиндан ҳам белининг пастроғидан ситиб қон томчилаб турарди. Буни кўриб бир хил болалар хангу манг бўлиб қолишди. Бир хиллари худди бўрига ёлғиз ўзи дуч келиб қолгандек, кўркиб, бир-икки одим орқага тисарилиб ҳам олишди. Акром мактанчоқлик билан сўзида давом этди:

— Олим, қани айт-чи, сен бўлганинда шу пайтда нима қилар эдинг?

— Менми, мен...— деб дудукланиб колди Олим.

— Ана, сен иккиланяпсан, мен бўлсам, ҳеч иккиланмай, ўзимни анҳорга ташладим. Бўри оғзига, кулоғига сув кириб, қочмоқчи бўлган эди, орқа оёғидан тортиб йиқитдим... биласизлар-ку, ўлардек итбозман. Уйдаги итларим билан сувда олишавериб уста бўлиб кетганман... Йиқитдим, калласини сувга тикиб, тек туравердим. Оёқлари билан тепнииб, мана кўрнинглар, кўкракларимни қонатиб юборди. Ушанда ҳам бўш келмадим. Охири хушидан кета бошлаган эди, шартта мана бу қопга солдим-да, Чўтивой аканинг уйига қараб югурдим. Чўтивой ака аввалига:

— Кўйиб юбор, онаси ҳаммамизни гажиб ташлайди!— деб туриб олди.

— Йўк, гажимайди,— деб мен ҳам туриб олдим.

Охири қопдан чиқариб, оғзига мана шу сим тўрни тутиб, энди тезроқ жўнаб қол бу ердан, деди. Ҳозир ўша ёқдан келяпман.

Ақром сўзлашдан тўхтаб, тўпланганларга бирма-бир қараб чиқди. Очиғини айтсам, Ақром анови куни чақимчилик қилгани учун уни жинимдан баттар ёмон кўриб қолган эдим. Дарсдан кеч қолиб билдирмасдан синфга кириб ўрнимга ўтираётган эдим, Ақром:

— Воҳид Солиевич, домла поччани қаранг!— деб чақимчилик қилди. Энг орқадаги партада арифметикадан берилган уй вазифаларини текшираётган синф раҳбаримиз бошини кўтариб:

— Домла поччанг ким?— деб сўради.

— Ким бўларди, Хошим-да.

— Хошимжон, нега кечга қолдингиз?— сўради Воҳид Солиевич.

— Сув ичгани ўтувдим,— деб баҳона қилдим.

— Нега рухсатсиз кирдингиз?

— Сизни бутунлай кўрмай қолибман,— деб яна баҳона қилдим. Баҳона қилиб, жазодан қутулдим, аммо чақимчилик қилгани учун ва мени «домла почча» деб чақириб жигимга теккаши учун Ақромни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим. Танаффусда ҳисоб-китобни тўғрилаб олмоқчи эдим, ёнгинамда турган Садинниса:

— Кўйинг, директор эшитиб қолса, бешинчи синфга тушириб юборади,— деб кўлимдан тортиб коридорга олиб чиқиб кетди.

Шу пайтда бир ўзи бўрининг боласи билан яккама-якка олишган бу болани, ишонсангиз, жону дилимдан яхши

кўриб қолдим. Югуриб бориб пешонасидан ўпиб олмоқчи ҳам бўлдим, аммо ёнига ўтишнинг ҳеч иложи бўлмади...

Шундай қилиб, Ақром сўзлашдан тўхтаб, кўрдиларингми, мен қанақа бола эканман, дегандек атрофга алаңлай бошлади.

— Кўрмадингми-а? — сўради Зокир кўзларини катта катта очиб.

— Нимасидан кўрқади уни, — бўри боласини менсимагандек кўл силтаб қўйди Ақром, — мен катта бўрини алдаб кетганиману, бу нима бўпти унинг олдида...

— Ҳечам-да, катта бўрини алдаб бўларканми, — деди Зокир Ақромни кўпроқ гапга солиш, ваҳимали гаплардан яна ҳам кўпроқ эшитиш мақсадида.

— Алдаганиман, ишонмасанг, ана, Олимдан сўра. Тўғрими, Олим?

— Тўғри, ўтган йили қишда алдаган...

— Қанақа қилиб алдадинг-а? — сал орқасига тисарилиб сўради Зокир. Шу пайтда ҳар қандай ишнинг бахридан ўтиб, Ақромнинг ҳикоясини тинглашга, гапнинг очиги, менинг ўзим ҳам таёр эдим. Ақром ҳам тарағ қилиб ўтирмади-да, кўк бўрини қандай қилиб алдаб кетганини гапира бошлади.

— Майли, айтсам-айта қолай... Пиёзга сувни очиб қўйганман, ўзи қониб ичаверади... Ўзларинг биласизлар, биз сойнинг бўйида турамыз, атрофимизда кўни-қўшнилари йўқ... Бир куни кечаси холаминикидан қайтаётган эдим. Холам ўша куни қўй сўйиб қаллашўрва қилган эди. Мурч сепилган қалла гўштига роса тўйиб, адам билан ойимга ҳам пича олиб қайтаётган эдим. Атроф қоп-қоронғи. Бунинг устига сийрак туман ҳам тушган. Қўлимда фонус, гингиллаб ашула айтиб келяпман. Бир маҳал йигирма метрча олдинда бир нарса чўнқайиб менга қаттиқ тикилиб турганини кўриб қолдим, кўзлари чўғдек ёняпти, тумшуклари узун, қалта кулоқлари чимирилган... «Бўри» деб ўйладиму, юрагим шиг этиб кетди. Нима қилиш керак? Олим, қани айт-чи, ўшанда сен бўлганингда нима қилган бўлар эдинг?

— Мен, мен... — дудукланиб қолди Олим.

— Ана, сен аллақачон кўрқиб кетдинг... мен бўлсам, ўзимни йўқотмадим. Чунки, қўлида чироғи бор одамга бўри яқинлай олмайди. Додлаганим билан бари бир бефойда. Атрофда ҳеч ким йўқ. Олдинга қараб юришга юрагим дов бермади. Икки кўзим бўрида-ю, орқам билан юриб, секин-аста тисарила бошладим. Аммо, бўрининг ҳам роса очига

учраган эканман, юрсам юради, тўхтасам тўхтаб тишларини мана бундай қилиб тақиллатади... Тисарилиб-тисарилиб, бир вақт йўлни кесиб ўтган ариққа бориб қолибман, орқам билан йиқилишимга оз қолди. Ариққа тушдим-да, фонусни унинг четига ўрнатиб енига бошимдаги чарм телпагимни ҳам қўйдим. Секин муралаб карасам, бўрининг икки кўзи телпак билан фонусда. «Сени алдаб кетмасам, Ақром отимни бошка кўяман», дедим-да, секин ариқнинг ичидан эмак-лаб жўнаб қолдим. Уйга борсам, дадам билан ойим менга илҳақ бўлиб, ухлай олмай ўтиришган экан. Бўлган воқеани айтган эдим, дадам ичкари уйдан қўшотарни олиб чиқди-да:

— Қани, юр-чи!— деб қолди. Ойимнинг дод-войига ҳам карамай, мен келган ариқнинг ичи билан паналаб борган эдик, бўри йўқ, фонус ҳам ўчиб, ағанаб ётибди. Телпагимнинг устки қисми қора хромдан эди. Бўри тишлари билан титқилаб ташлабди. Назаримда алдангани учун ўчини телпакдан олганга ўхшайди.

Ақром сўзлашдан тўхтаб, яна қимда савол бор дегандек, тўпланганларнинг оғзини пойлай бошлади. Аммо бу гал унга ҳеч қим савол бермади. Нега десангиз, ҳамманинг диккати бўрининг боласида бўлиб қолган эди. У бўлса, арқонни узниш учун бор кучи билан интилар, оғзидан кўпиклар оқизиб, бошини ерга урар, тишларини кўрсатиб, ириллар эди.

— Концерт тўмом... бўричам сизлардан бегонасира-япти,— деди-да, бориб бўрининг боласини ечиб, уйга жўнаб қолди. Тўрт-беш бола орқасида эргашган эди, уларни уришиб берди:— Агар биттанг орқамдан эргашадиган бўлсанг, бўрини қўйиб юбораман!— деб қўрқитиб ҳам қўйди. Мен бўлсам, худди сеҳрлангандек, унинг орқасидан измаиз боравердим.— Сен нега келяпсан, домла почча?— сўради Ақром юришдан тўхтаб: Ё муштлашмоқчимисан-а?

— Бўрини енгган бола билан муштлашиб бўлармикан,— деб эътироз билдирдим,— бари бир сен зўрсан-да.

— Йўқ, менга қара, ке, бир куч синашиб кўрайлик. Еттинчи синфнинг болалари Ҳошим бало, унга яқинлаша кўрма, таъзирингни бериб қўяди, дейишади. Ўзимизнинг болалар бўлса сен Ҳошимдан зўрсан, дейишади. Ке, бир куч синашайлик.

— Ҳеч кўнглим бўлмапти-да.

— Нега энди?

— Нега десанг, мен сени ҳозир жон-дилимдан яхши

кўриб қолдим. Ўзинг айт-чи, қандай қилиб мен нягингга муштлай оламан.

— Бўлмаса, кураш туша қолайлик,— таклиф қилди Ақром.

— Бу бошқа гап,— деб мен ҳам дарров кўна қолдим.

Худди шу пайтда биз Ақромларнинг сой бўйидаги катта боғига етиб қолган эдик. Ҳовлига кириб, уринаверганидан оғзидан оппоқ кўпиклар оқаётган бўри боласини ўрикка боғладик-да, курашга тушиб кетдик. Курашга тушаётганимизда бўрини енгган шу болага йиқилиб бериб, бир хурсанд килай, деган ниятим бор эди. Аммо, қизишиб кетиб, ерга чалпак қилиб урганимни ўзим ҳам билмай қолибман.

— Дарров йиқитмагин-да,— деб кўйди Ақром ўрнидан тураётиб.

— Бошқатдан тушамизми?

— Бўлмасам-чи.

Яна олиша бошладик. Ақром белимни бука олмагач, аста қўлини олди-да:

— Бўри билан олишавериб, кучим тамом бўлиб қолганга ўхшайди,— деб кўйди,— сен билан эртага кураш тушаман.

V боб

БҮРИНИНГ БОЛАСИНИ АРАВАЧАГА ҚУШМОҚЧИ БУЛГАНИМИЗ

— Энди буни нима қиласан?— деб сўрадим бир оз дам олгач.

— Ростини айтсам, ўзим ҳам билмай турибман.

— Сен ҳеч циркда бўлганмисан?

— Ҳалиги... от ўйинини айтасанми?

— Йўқ, цирк бошқачароқ бўлади.

— Театрми?

— Йўқ, бутунлай бошқача.

— Бўлмаса мен унақа кинони кўрмаган эканман... нима эди?— деб сўраб кўйди Ақром.

— Биласанми, сен саёҳатда юрганимда,— дедим-да, шу пайтда ишонсангиз орзуларга шунақанги берилиб кетдимки, асти қўяверасиз. Агар биз мана шу бўри болани кучук бола билан ёнма-ён аравачага кўшишни машқ қилсак, аравачанинг устига куёнга ўхшаш бирор беозор ҳайвонни ўтқазиб, унга аравакашликни ўргатсак ва бу циркни биз «Ҳай-

• вонлар дўстлиги» номли цирк деб атасак, қани айтинг-чи, қайси бола буни ҳавас қилмайди, кўрганда қайси боланинг оғзи очилиб қолмайди. Аввал мактабимизда томошалар кўрсатамиз, каникулда қишлоқма-қишлоқ юриб санъатимизни бошқаларга ҳам намойиш қиламиз.. охири бора-бора цирк артистлари бўлиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Бу ёқда мен қизиқчилик қилиб одамларни кулдириб тураман, у ёқда Ақром полвон бўрини ўйнатиб туради. Аммо ўқишни ҳечам ташламаймиз.

Бир маҳал бундай қарасам, Ақром оғзи очилиб анграйиб қолибди.

— Қалай?— деб сўрадим гапни тугатиб.

— Жуда мазаку-а!— деди Ақром қафтларини бир-бирига ишқаб.

— Мазаликка маза-ю, аммо қийинчилиги ҳам бор-да.

— Мен қийинчиликдан кўркмайман.

— Бўлмаса, ишни бошлаймиз.

— Нимадан бошлаймиз?

— Аввало аравача ясашимиз керак... бир ёнида ит, бир ёнида бўри бўлади. Араванинг устига куёнхонни ўтқизиб қўямиз.

Ақромнинг дадаси мол доктори бўлиб ишлагани учунми, ҳовлиларида катта-кичик итлар, оқ-кўк рангдаги куёнлар, қафасларга солиниб дарахтларга илиб қўйилган сайроқни кушлар жуда кўп эди. Дадаси шаҳардаги катта институтда сиртдан ўқир экан. Имтиҳон топшириш учун бундан уч кун аввал ўша ёққа кетибди. Ойиси — Инобат опам ҳозир ишда. Бўрини ўргатиш учун бунақанги қулай шароит ҳеч жойда бўлмайди. Дадасининг эски велосипеди бор экан. Ўшани бузиб, филдиракларини олдик-да, кўпол, хунук бўлса ҳам иккита от қўшиладиган пиргон аравага ўхшатиб, аравача ясай бошладик.

Аравачани судрайдиган шотисигача тайёрлаб қўйдигу, аммо уни қандай қилиб бирлаштиришни, очиғини айтсам, икковимиз ҳам билмас эканмиз.

— Хўш, энди нима қилдик?— сўради Ақром.

— Аввал филдиракка ўқни ўтказамиз,— дедим мен билаголик қилиб. Филдиракка ўқни ўтказган эдик, у айланмай, филдиракни судрай бошлади. Ақром менга қаради, мен унга қарадим. Икковимиз ҳам елкамизни қисганимизча бир нафас жим қолдик.

— Топдим,— деди ниҳоят Ақром севиниб,— ўқнинг фил-

дирак айланадиган жойини йўниб, ингичкарок қиламиз-да, афтол билан мойлаб қўямиз.

— Ақлигга қойил! Ке, пешонангдан бир ўпиб қўяй,— деб юбордим севиганимдан.

Ақром айтганидек қилган эдик, гилдираклар ўк атрофида равонгина айлана бошлади. Уша куни Ақромнинг оийси ишдан қайтгунга қадар арава деб аташ мумкин бўлмаса ҳам, ҳар қалай, шотисидан тортса гилдирайдиган бир парса ясадик-да, араваганинг шоти билан туташадиган жойига эса кичикрок бир яшикни михлаб қўя қолдик — бу аравакаш куёнбой ўтирадиган жой эди. Худди шу пайтда, яъни биз ўзимиз ясаган аравагани синовдан ўтказиш учун ховлида у ёқдан-бу ёққа судраб кўраётган бир пайтимизда Ақромларнинг кўча эшиги тақиллаб қолди.

— Ойим!— деди Ақром ранги кути ўчиб,— дарров аравагани оғилхонага олиб кир. Тез бўл! Ундан кейин айвонга бориб, китобларни очиб ўтир. Тез-тез кимирласанг-чи!

Шу пайтда эшик яна тақиллаб қолди.

— Ҳозир...— шундай деб дўстим кўча эшик томон югурди. У то эшикни имиллаб очиб, оийси билан бошлашиб киргунча мен унинг топширигини бажариб, китобларни очишга улгурган эдим. Инобат опам Ақром бўриинг боласини ушлаганини эшитиб, юраги ваҳм олиб, ишдан эртарок қайтибдир.

— Хайрият, ўзинг саломат экансан,— деди Инобат опам кўнгли жойига тушиб,— қани, бўрингни менга кўрсат-чи.. Вой, жуда кичкина-ку?

— Ҳечқиси йўк, ўзим катта қилиб оламан.

— Яхшиси, уни дарров қўйиб юбор, онаси излаб келиб, ҳаммамизни нобуд қилади,— деди Инобат опам ташвишланиб.

— Кўрқманг,— деди Ақром керилиб,— мен бор эканман, бу уйга бўри яқин келолмайди.

Худди шу пайтда Инобат опам айвонга кўз ташлаб, мени кўриб қолди. Мен бўлсам жўрттага овозимни чиқариб астойдилроқ ўқий бошладим.

— Бу йнгитча ким?

— Хошим, Рўзивой аканинг ўғли, бирга ўқиймиз,— тушунтирди дўстим. Мен аста ўрнимдан туриб, одоб билан салом бердим.

— Ассалому алайкум, келинойи, ҳорманг!

— Бор бўлинг, баракалла.

— Келинойи, биз Акромжон билан дарс тайёрлаб ўтирибмиз,— дедим оғилхона томонга кўз киримни ташлаб. Нега десангиз, оғилхонанинг эшигидан аравача бемалол кўриниб турган эди-да.

— Ойи, энди Хошимжон билан ҳар куни бирга дарс тайёрламоқчимиз, майлими?— эркаланиб сўради Акром.

— Лекин ўйинга берилиб кетмайсизларми?

— Йўқ,— дедик Акром иккимиз бараварига,— биз ўйинни ёмон кўрамиз, ўйнасак, дарсимиз қолиб кетади-ку!

Шундан сўнг бўрининг боласини оғилхонага олиб кириб, каттароқ кафас бор экан, ана ўшанга киритдик-да, олдига бир парча хом гўшт ташлаб, эшигининг устидан занжирини солиб қўйдик.

Эртасига, яширмай кўя қолай, икковимиз ҳам дарсда ўтиролмаи охириги соатдан қуён бўлишга қарор қилдик. Келсак, бўрининг боласи кафасдан чиқиб кетиш учун уринавериш, чарчаб ухлаб қолган экан. Бизни сезиб уйғонди-ю, курак тишларини кўрсатиб, ириллаб қўйди.

— Шошмай тур, тойчоғим, ҳозир сени аравачага қўшамиз!— секин думидан тортиб қўйди Акром.

У ҳадеб тишлашга уринавергани учун оғзига кеча Чўтивой аканинг уйидан тутиб келган сим тўрни яна тутиб, арава шотисининг бир томонига боғладик-да, иккинчи томонига Акромнинг лайчасини боғлашга ҳаракат қилдик. Аммо ҳар қанча уринсак ҳам бари бир фойдаси бўлмади— бўрига кўзи тушиши билан лайча думини қисиб, орқага тисарилаверди.

— Кўзини бойлаймиз,— таклиф қилдим мен,— кўзини бойласак бўрини кўрмайди.

— Бари бир ҳидини билиб туради-ку,— эътироз билдирди Акром,— ит бўрининг ҳидини етти чақиримдан ҳам билади, дейишади.

— Борди-ю, бурнига пахта тикиб қўйсак-чи?

— Унда дами қайтиб ўлиб қолади.

Худди шу пайтда жуда қизиқ бир воқеа юз берди, аравачанинг шотисига оманатгина боғланган бўри бир ҳамла билан чилвирни узди-да, Акромнинг қўлида кўркканидан жунларини ҳурпайтириб, дир-дир қалтираб турган лайчага жаҳл билан ташланиб қолди.

— Қўйиб юбор, бир уришиб олсин,— дедим.

Бўрининг боласи бир нафасда лайчани пийлалаб ташлади. Лайча унинг тагидан чиқишга ҳаракат қилиб, оёқларини типирлатар, инграр, худди бизни ёрдамга чақираёт-

гандай бўлар эди. Бўри бўлса, бутун гавдаси билан уни босиб сим тўр тутилган тумшугини бўғзига қўйиб олган. Лайча бир амаллаб унинг остидан чиқди-да, қочишга тушди. Бўри негадир уни қувламади. Ажсинча, ўзи ҳам ҳовлининг бошқа томонига қараб югура кетди...

Икковини ушлаб аравачага қўшгунимизча нақ ярим соат овора бўлдик. Ниҳоят, уларнинг бошини эски тўн билан ўраб:

— Қани энди бир етакла-чи,— дедим Ақромга. Аммо, бари бир, яна натижа чиқмади. Иккови ҳам оёғини тираб тургандан туриб олди. Уларни ёнма-ён юргизиш, аравачани судрашга ўргатиш учун нима қилиш кераклиги ҳақида яна бош қотира бошладик.

— Ёлғиз-ёлғиз қўшиб кўрайлик-чи,— дедим охири нима дейишимни билмай.

Ақлirroқ деб ҳисоблаганимиз учун, аввал лайчанинг бир ўзини аравачага қўшдик. Аммо, у ожизлик қилиб аравачани ҳатто жойидан ҳам қўзғата олмади. Шунда яна бир ақлли тадбир хаёлимга келди-ю, севиниб кетдим. Яъни Ақромни ҳам аравачадаги кучукнинг ёнига қўшишга тўғри келарди. Бу фикрни унга айтган эдим, дарров кўна қолди. Лайча икковлари аравачани ҳовлининг у бошидан-бу бошига судрай бошлади. Фақат тезроқ ҳайдашнинг ҳеч иложи йўқ эди, нега десангиз, Ақром эмаклаб борарди.

— Бўлди, тиззаларимнинг кўзи оғриб кетди...— деди у икки марта бориб келгандан кейин.

Икковларини аравачадан чиқариб, ўрнига бўри билан мен тушдим. Аммо бўрининг боласидан аҳмоқ хайвон бўлмас экан: ё чапга қараб ташлаб қолади, ё қутилмаганда орқага тисарилади, баъзан олдинга шунақанги тезлик билан югурадики, ҳеч етолмайман. Икки марта аравачани ағдариб юбордик.

— Сен чиқ энди, икковини яна қўшиб кўрайлик-чи,— тоқати тоқ бўлиб деди Ақром.

— Тўхта, тумшугинга бир тепай!— дедим ўрнимдан туриб. Бўри билан лайчани аравачага қўшиб икковимиз икки ёнида етаклаб бордик. Икковимизнинг қўлимизда ҳам қалтак, лайча қочмоқчи бўлиб типирчиласа, Ақром савалаб қолади, бўри ириллагудек бўлса, тумшугинга мен тушираман. Кечга томон иккала хайвон ҳам чарчаб, ҳолдан тойиб йиқилгудек бўлиб қолди-ю, аммо, бари бир, аравачада юришга кўнамади.

— Мен энди эртага келмайман,— дедим ниҳоят ҳафса-
лам пир бўлиб.

— Нега энди?— кўриб кетди дўстим.

— Зерикиб кетдим.

— Хечам-да, ишнинг кизиги энди чиқади. Биз ҳали
«Хайвонлар дўстлиги» циркани мактабга ҳам олиб бориб
кўрсатамиз. Бир болаларнинг хавасини келтирмасакми...

Эрталаб энди мактабга жўнаймиз деб Доно. Ойша учо
вимиз тарадуд кўраётган эдик, кутилмаганда Ақром кириб
келди.

— Кулоғингга бир гап айтмоқчиман,— деди шивирлаб.

— Айт-чи.

— Биринчи соатга бормаимиз... Немис тилига бординг
нима-ю, бормадинг нима, бари бир эмасми.

Ақромнинг гапида ҳам жон бор — янги келган немис
тили ўқитувчимиз ҳеч йўқлама ўқимайди, ким келди, ким
келмади, сурштирмайди ҳам. Бунинг устига ҳеч кимга ёмон
бахо қўймайдиган ажойиб бир одати бор экан. Фақат уй
вазифасини бажариб келган ўқувчилардан сўрайди, холос.
Шундай бўлгандан кейин, бир соат-ярим соат прогул қил-
сак, ҳеч нарса қилмас, деб ўйладим-да:

— Тўғри айтасан,— деб дўстим билан етаклашиб кўчага
чикдик. Ўша куни кечаси билан яхши ухламай, ажойиб
бир режа тузган эдим. Ақромга айтсам, севинганидан қич-
қириб:

— Ақлингга койил!— деб елкамга уриб қўйди.

Ўша соатдан бошлаб ит билан бўрига оз-оздан гўшт
бериб, шу овқат баҳонасида уларни ишга ўргатмоқчи бўл-
дим. Лайчани аравачага қўшиб ҳовлининг нариги бурчаги-
га етаклаб борамиз-да, олдига бир парча гўшт ташлаймиз.
Буни оч-наҳор ётган бўри боласининг кўз ўнгиде қиламиз,
иштаҳасини кўзгаб, оғзидан сўлакайларини оқизиб юбора-
миз. «Кўрдингми, ишласанг овқат ейсан, ишламасанг тум-
шуғингга тепки ейсан...» дегандек бўламиз. Бу ишни тўрт-
беш бор такрорлаган эдик, бўрининг боласи кулранг кўз-
ларини мўлтиллайтиб, узун тишларини тақиллатиб, типирчи-
лаб қолди. Ана шундан сўнг уни ҳам аравачага қўшдик.
Ниҳоят, бир оз мурасага қўнгандек бўлди. Мен билан ёнма-
ён юриб, уч маротаба аравачани судраб борди.

— Энди икковини тенг қўшамиз,— таклиф қилди Ақром.

Ўша куни икки хайвон бизнинг кўмагимизда аравачани
судраб ҳовлини тўрт-беш марта айланиб чиқибди. Оҳ,
ўшанда бизни, яъни бўлажак циркнинг артистлари бўлмиш

Акром билан менинг қувонганимизни айтсангиз. Худди рос-мана сахнада ўйин кўрсатаётгандек, бир-бирларимизни қучоқлаб, елкаларимизни силашиб табриклашдик.

... Мактабга бориш бутунлай ёдимиздан кўтарилиб кетибди. Эртасига ҳам, индинисига ҳам негадир мактабга боргимиз келмади. Ҳайвонларга ҳар хил ўйинларни ўргатишга жуда берилиб кетдик. Бир ҳафта деганда лайча билан бўрининг боласи аравагани мустақил ўзлари судраб юрадиган бўлишди...

Акром иккимиз цирк артистлариникига ўхшатиб пахта коплайдиган қанор қопдан кўйлак, кенг иштон тикдик-да, артистлариникига ўхшаб олачипор бўлсин учун сиёҳ билан ҳар жойини бўяб ҳам кўйдик. Мен қизиқчилик ролини бажаришим керак эди. Қоғоздан куббали қалпоқ ясаб, уни ҳам олачипор қилиб бўяб олдим. Юзимнинг бир томонига ун, бир томонига сиёҳ суртдим.

— Калай?— сўрадим дўстимдан.

— Ростини айтсам, сени ҳеч таниб бўлмайти,— деди Акром.

— Танимаганинг яхши бўпти. Танисанг, менинг артистлигим қаёқда қоларди... Ҳеч ким танимаса, ўшанда қизиқ бўлади.

Ана шундан сўнг икки ҳайвонни афти ангоримизга, устимиздаги ола-була қийимларга кўниктириш учун машқларни қайтадан бошлаб юбормоқчи бўлдик.

— Ийе, бўри қани?— деб қолди Акром тўсатдан хушёр тортиб. Бўрининг боласини ховлидаги ўрикка боғлаб қўйган эдик. Арқонни узиб, хайр-маъзурни насня қилиб жуфтакни ростлаб қолибди. Боғнинг эшиги очик, ўша томонга қочган бўлса керак, деб боққа чиқдик, қарамаган жойимиз қолмади. Ҳеч жойда йўқ!

— Тамом!— йиғлагудек бўлиб деди Акром,— мана изни кўргин, деворга сапчиб чиқа олмагандан сўнг мана бу арик билан юриб обчиндан ўтиб кетибди.

Девордан ўтиб пахтазорларнинг ичини-ю, сой бўйидаги чангалзорларни бирма-бир титкиладик— бари бир изини ҳам топа олмадик.

— Хафа бўлма, қуён гўшти егиси келса, ўзи қайтиб келади,— кўнглини кўтардим Акромнинг.

Ҳеч нарсага кўлимиз бормай қолди. Ит билан қуённи аравачага қўшишнинг эса ҳеч қизиғи йўқ эди, секингина уйга жўнадим.

Кўча эшигимиздан шундоқ қадам босишимни биламан,

‘ховлидаги катта сўрида дадам, синф раҳбаримиз Воҳид Солиевич, мени жинидан баттар ёмон кўрадиган вожатиймиз Зокиржон ака учовлари чойхўрлик қилиб ўтиришганини кўриб қолдим. Орқага қайтишимни ҳам, тўппа-тўғри бостириб бораверишимни ҳам билмасдим. Орқага қайтай десам, мени аллақачон кўриб бўлишган, бораверай десам, бир ҳафтадан буён мактабга бормай, мактабга бордим, дардан сўнг Ақромларникида дарс тайёрлаб роса чарчадим, деб уйимиздагиларни ишонтириб юрган эдим.

Олдиларига дадил бораверишга қарор қилдим. Яқинлашган сарим учовлари ҳам барабар ўринларидан туриб, бир-бирларига қараб елка қисишиб, орқаларига тисарилаверишди. Негадир, учовларининг ҳам кайфи учганроқ кўринади...

— Ассалому алайкум, Воҳид Солиевич,— деб салом бердим одоб билан.

— Ие, Хошим, бу сенмисан?— деб сўради дадам.

— Менман, нима? Овозим ўхшамаяптими, дада?

— Овозинг-ку ўхшаяпти-ку, лекин афтинг худди алвастининг ўзи.

Турган жойимда қотиб қолдим. Алвасти деган сўзни эшитганим учун эмас, йўқ, йўқ, ундай деб ўйламанг. Шарманда бўлганим учун қотиб қолдим. Ҳали Ақромларнинг уйида цирк қизиқчиларига ўхшаб ўзимга пардоз берганимни бўрини ахтариш баҳонасида пакқос эсимда чиқариб юборган эканман. Ҳатто бошимдаги қуббали қоғоз қалпоғимни олишни ҳам унутибман...

— Бор, ювиниб чиқ,— деди дадам кейин гаплашамиз дегандек бир оҳангда.

VI боб

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

Ювишман деб кўйлагимни ечган эдим, ўнг қўлим қўлтғимнинг таги аралаш тирсиллаб шишиб кетганини кўрдим. Анови кунни бўрининг боласини овқатлантираётганимда уч-тўрт бор қаттиқ-қаттиқ тишлаган эди. Машғулотга берилиб кетиб, қўлим газак олиб шишиб кетганини ҳам сезмай қолибман. Шу пайтда қаттиқ оғриётганини, баданимда иситмам ҳам борлигини пайқаб қолдим. Шундай бўлса ҳам меҳмонларнинг олдига чиқдим.

Ха, баракалда, мана энди ўзингизга келдингиз, — деди Воҳид Солиевич, — қани, берирок ўтиринг-чи, шу келишда қаёқдан келятсиз?

— Менми? — дедим-у, у ёғига дудукланиб қолдим.

— Кейинги кунларда мактабга кадам ранжида қилмай кўйдилар? — кесатиб сўради вожатийимиз.

— Мактабгами? — деб сўрадим мен ҳам.

— Ха, мактабга! — ўшқириб берди дадам.

Қарасам, иш сал чатокрокка ўхшайди. Учовлари бекорга тўпланишмаган, нима қилиш кераклигини аввалдан келишиб олишган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Қасалман, — дедим йнғламсираб, — мана, ишонмасаларинг кўлимни кўринглар, шишиб кетган, мана!

Кўйлагимни ечиб биллагимни кўрсатган эдим, учовлари бир-бирларига қараб қолишди.

— Нимадан шишди? — меҳрибонлик билан сўради Воҳид Солиевич. Унинг чиндан ҳам ачиниш сўраётганлиги шундоққина гап оҳангидан сезилиб турарди. Шундай бир одамни, муаллимлар ичида биринчи бўлиб «сендан яхши йигит чиқади», деб кўнглимни кўтарган, кун ора дарсларимни суриштириб турган, мана бугун қимматли вақтини сарфлаб, мендан хабар олгани келган бир кимсани ҳеч алдагим келмасди.

— Бўрининг боласи тишлаб олди... — дедим секин бошимни кўтариб. Кейин бўлган воқеани ипидан-игнасиғача гапириб бердим.

— Эсизгина, қочмаганда биз ундан бирор гап чиқарардик, — деб афсусланди Воҳид Солиевич, — менда хайвонларни кўлга ўргатишда ном чиқарган машҳур бир одамнинг китоби бор, ана ўша ерда ҳамма нарса ёзилган.

Шу пайтда ишни яширинча олиб борганимиз, бошидаёқ ҳамма гапни Воҳид Солиевичга айтмаганимиз учун афсусландим, алашимдан сочларимни юлгудек бўлдим.

— Тентак, — деди дадам аччиғи чиқиб, — мана шунақа бемаъни ишларнинг кетидан қувиб, бўйинг теракдек бўлса ҳам ўқишни битира олмай юрасан... Нега мактабга бормадинг?

Нима дейишимни билмасдим.

Хуфтон маҳалигача учовлари гаплашиб ўтиришди. Бувижоним дарров паловга уннаб кетди. Мен чой-пой ташиб хизмат қилиб турдим Ойша билан Доно бўлса бизни одобли болалар деб аташсин, деб жўрттага деразанинг рўпара-

сига ўтириб дарс тайёрлашарди. Вазифа ишлашяптими ёки яхши гаплардан бенасиб қолмайлик, деб қудокларини дик-кайтириб ган пойлашяптими, билиб бўлмасди. Меҳмонлар директоримизнинг уч яшар новвоси кунжарага бўкиб ўлиб қолгани, синфимиздаги Саддиниса, Ҳамроқул энг аълочи болалар эканлиги, бу йилги пахта ҳар йилгидан ҳам мўл бўлганлиги тўғрисида сўзлашиб ўтиришарди. Гап аълочи болалар ҳақида кетганда дадам мени эшитсин деб, жўрт-тага баланд овоз билан қайта-қайта сўради:

— Бу Саддиниса яхши ўқийдимми-а?

— Бугун ўтиладиган дарсни бир ҳафта аввал ўқиб кўйган бўлади, — тушунтирди Воҳид Солиевич.

— Қиз бола-я?

— Қиз бўлса ҳам балo!

— Ану кинначининг ўғли-чи?

Миробиддинхўжа баҳона бўлди-ю, эски урф-одатлар, кинна солиш одамни алдаш эканлиги, ниҳоят, мени «Ёшқок қори»га шогирдликка бериб кўп хато иш қилишганлиги тўғрисида гапга тушиб кетишди.

— Ҳошим, меҳмонларнинг қўлига сув қуй, — деб қолди шу пайтда бувижоним.

Ошдан сўнг меҳмонлар ўринларидан туришди. Улар ўзи нега келишди, ахир фақат овқат еб кетгани келмагандир, мени мактабга бормаётганлигим учун нега савол-жавобга тутишмади... Жимгина қайтиб кетганларидан кўра икки оғиз уришиб қўйиншганда анча енгил тортган бўлардим-ку!

— Воҳид Солиевич, нега мени уришмайсиз? — деб сўрадим охири тоқат қилолмай.

— Нима деб уришай?

— Ахир прогул қилдим-ку?

— Прогул қилганингиз учун афсусланаётганингизни билиб турибман... ё афсусланмаяпсизми?

— Энди ҳечам прогул қилмайман.

— Мана бу гапингиз унча тўғри эмас, бундан кейин қўлингиздан келмаган ишга ҳечам ваъда берманг.

— Прогулсиз ўқиш қўлимдан келмайдими?

— Эҳтимол келар. Лекин Сиз, бари бир, ваъдангизни унутиб қўясиз.

— Хўп бўлмаса, мана дадам, оғим, бувижоним, ҳаммаларининг олдида тантанали ваъда бериб айтаманки...

— Қўйинг, бунақанги тантанали ваъдаларингизни... — Воҳид Солиевич биз билан хайрлашиб чиқиб кетди. Алам қилганидан йиғлаб юборай дедим. Энди, мактабимизда мен-

га ишонадиган бирдан-бир одам ҳам кўлини ювиб кўлтиғига артадиган бўлса... йўк, бунга тоқат қилолмайман.

— Нега симёғочдек қотиб қолдинг? Ке энди бу ёққа!— деб чакириб қолди ойним.

— Мазам бўлмай кетяпти, — дедим негадир ўқчигим, келиб. Ойним пешонамга кўлини кўйиб:

— Дадаси, Хошимингизнинг иситмаси бор!— деди ваҳимали бир оҳангда. Кўлтиғимнинг тағига муздеккина термометр кўйишган эди, ҳароратим 39 экан. Иситмам жуда тезлик билан кўтарилиб бораётганини, суяқларим зиркираб, бошим айланаётганини сезиб турардим. Дадам эри армияга кетган ҳамшира Собира опани айтиб келганини, кастрюлькага ўхшаш идишда ҳар биттаси мол боғланадиган қозикдек-қозикдек келадиган шприцларни шарақа-шуруқ қилиб қайнатаётганларини сал-пал биламан. Кейин иситмам 40 дан ошиб, бутунлай хушдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, уйда ёлғиз ўзим ётибман. Ҳурматимни жойинга кўйиб оппоқ чойшабу атлас кўрпаларга ўраб кўйишибди. Ташқарида кутурган бўридек увиллаб шамол эсяпти. Шамол деразаларининг ойнасига чўп-хасларни, кум-тупроқларни келтириб зарб билан уради, дарахтларнинг бошини ерга теккудек-теккудек қилиб эгиб қочади. Хў наридаги толлар фарёд қилиб тўлғанади, шохларини бир-бирига ишкаб, ғийт-ғийт қилиб йиғлайди... Бош томонимда, кўзидан милтилаб ёш оқиб ойним ўтирибди.

— Сув!— дедим секингина.

— Вой, тойлоғим, кўзингни очдингми?— шундай деб ойним энгашиб пешонамдан ўнди-да, — хой дадаси, — деб чакира бошлади, — Хошимжон кўзини очди.

Хонага дадам, кетидан хў бирда синглим Доноҳоннинг қоринни ёриб, кўричагини олиб ташлаган орнқ доктор амаки кириб келишди.

— Айтмадимми, иситмаси тушса кўзини очади, деб. Оббо азамат-эй, — деди-да, доктор амаки пешонамга кўлини кўйди, — қалай, бош оғримаяптими?

— Сал-пал...

— Ҳечкиси йўк, кечга бориб, бош оғриқ ҳам қолади. Эртага ўршингиздан ҳам туриб кетасиз... индишисига бемалол бўри овига боришингиз мумкин.

— Дадаси, Хошимжонингиз ўзинга келганини синф раҳбарига хабар қилайлик. Бечора кечадан буён адоин тамом бўлди, — деб гапга аралашди ойним.

— Воҳид Солневич ҳам билдиларми, ойин?

— Уч марта келди-я.. мунча энди сени яхши кўрмасан!

— Мен ўзи яхши боламан-да, ойнажон,— деб кўйдим ҳазиллашгим келиб.

Доктор амаки дадам билан оймга ҳар уч соатда билгимни ечиб, тиш ботган жойни аввал марганцовка билан ювиб, кетидан мана бу доридан суртиб кўясизлар, деб тайинлади-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Шамол зўрайганда зўрайиб, хиёл ўтмай, қор ҳам учқунлай бошлади.

Ҳозиргина мактабдан қайтган Ойша:

— Ака, акажон!— деб оёғимдан торткилай бошлади

— Нима дейсан?

— Ухлоқмисиз, уйғоқмисиз?

— Ухлоқман.

— Хо, алдаяпсиз. Кўзингизни биттаси очик-ку.

— Туш кўряпман-да, ўшанинг учун биттасини очиб ётибман,— деб кўйдим.

— Ака, Сизни кўргани синфингиздаги ўртоқларингиз келишар экан..

— Менинг нимагни кўришар экан?

— Тузалиб қолганингни сўрашса керак-да..

Ойша гапини тугатолмади. Нега десангиз, худди шу пайтда эшик томондан дапир-дупур оёқ товуши, болаларнинг сен кир, сен кир, деб пичирлашаётгани эшитилиб қолди. Мен ётган хонанинг эшигини очишди-ю, аммо ўшандан кейин ҳам, сен бошла, сен бошла, деб беш минутча таранг қилиб туришди. Ниҳоят, остонада кулимсираганча Хамрокул кўринди.

— Тузукмисан, шерик?— деди у негадир кулиб юборгудек бўлиб.

— Хайрият, тузалиб қолибсан,— деб орқасидан Миробиддинхўжа мўралади. Шундан кейин болалар уйга ёпирилиб киришди. Бир даста совук урган гул, попукли қанд, ўн дона олма олиб келишибди. Уни тоқчага кўйиб, бири кўлимни, бири пешонамни ушлаб ҳар томондан ҳар хил саволлар ёғдира кетишди. Воҳид Солневич шошилиб кириб келди-да, «йўк, йўк, касал кўриш бунақа бўлмайди», деб ҳаммаларини ўтиришга таклиф қилди.

Негадир юрагим хаприкиб, ич-ичимдан йиғи кела бошлади. Яширмай кўя қолай, шу кунгача бу синфга тушиб қолганим учун киши билмас хафа эдим. Назаримда болаларнинг ҳаммаси ҳам менга бегонадек, бири мактанчоқ, бири махмадана, бири кўрқокдек бўлиб кўринган эди. Синф-

га кирсам, худди кафасга тушгандек бетокат бўлиб қолардим.. Улар бўлса мен дард билан олишаётганда ахвол сўрагани, кўнглимни кўтаргани келишибди. Демак, ёмон болалар эмас «экан-да, демак, ўзим ёмон эканман-да. «Раҳмат, хаммаларингга раҳмат...» деб ўйлардим ўзимча.

— Иситманг қолдимиз? — сўради орқа партада ўтириб; кизларнинг сочини бир-бирига боғлаб қўядиган Абдусамат.

— Раҳмат, тузалиб қолдим.

— Қори почча, ўзингга ўзинг бир дам солиб олмабсанда, — деди Ғиёс. Болалар гур этиб кулиб юборишди.

Орқамдаги партада ўтирадиган Шоҳида хижолат бўлганимни сезиб қолди шекилли:

— Хўкиз минаман деб, бошини ёриб олган одамнинг гапини қаранг, — деб қўйди. Болалар яна шарақлаб кулиб юборишган эди, Ғиёс ўрнидан туриб, ўзини оклай бошлади:

— Ўша хўкиз жуда баланд экан, устига шоти қўйиб чиқаман десам, юриб кетди. Шоти билан шалоплаб ерга йиқилдим-да...

Хаммадан ҳам ойим бечора ўзида йўқ хурсанд эди, ўзини қўярга жой тополмай:

— Вой худойим-ей, менинг ўғлимни ҳам орқасидан йўқлаб келадиган ўртоқлари бор экан, — деб гоҳ уйга кирар, гоҳ эшикка чиқар, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай чой кутини қўлига ушлаб олиб, Ойшадан, «қуриб кетмагур, чой кутини кўрмадингми», деб сўрар эди. Болалар турамиз, деб кўзғалишган эди, ойим «бир пилладан қайноқ-қайноқ чой ичирмагунча ҳеч ёкка қўймайман», деб йўлларини тўсиб туриб олди. Кейин хаммаларини меҳмон қила бошлади. Олдиларига шкафда кулфлёллик турадиган шоколадлардан, мевалардан уйиб ташлади. Болалар қоронғи тушай дегандагина ўринларидан туришди.

— Хошимжон, тезроқ тузалинг, синфимиз сизсиз хувиллаб қолди, — деди Воҳид Солиевич.

— Йўқ, ҳечам тузалмайман, — дедим бетимга кўрнани тортиб.

— Ие, нега тузалмайсиз?

— Хаммаси мени доим «домла почча» деб чақиривади. Ана шу одатларини ташламагунча тузалмайман, чўзилиб ётавераман.

Болалар хазиллашаётганимни пайқаб, кулиб юборишди.

— Бугундан эътиборан ҳеч ким Хошимжонни домла почча деб чақирмасин. Келишдикми, болалар? — сўради Воҳид Солиевич.

— Келишдик, — умумий ҳор бўлиб такрорлашди ўртоқларим.

— Мен ҳам бугундан эътиборан тузалдим бўлмаса, деб секин бетимни очдим.

Ҳаммалари чиқиб кетишгач, анча маҳалгача ойим пешонамни силаб ўтирди. Энтикди, кейин йиғламсирагандек:

— Бирам ажойиб болалар эканки, — деб кўйди, — бири биридан қувноқ-а.

— Шулар билан ўқийман деб атайлаб синфда қолган эдим-да, ойнжон.

— Анови, ўртоғинг бор эди-ку, оти нима эди, бўрининг боласини ушлаган-чи?

— Акроми?

— Ҳа, ўша. Ушанинг ҳам кеча деразанинг ёнидан кетмади. Ичкари кир десам, уяламан, деб шаталоқ отиб қочади... Бечора сенга бирам ташвишландики. Ҳаммалари ҳам яхши болалар экан... Шулардан ажрамагин, этакларини маҳкам ушла...

VII боб

•ИЯ, МЕНИНГ КАЛЛАМ ҚАНИ?•

Биласиз-ку, мен унча-мунча касални парвойимга ҳам келтирмайман. Агар хушимдан кетиб қолмаганимда, ўлай агар, чўзилиб ётмаган бўлардим. Уч кун деганда оёкка туриб, гижинглаган тойчоқдек бўлиб кетдим. Ойим билан бувижонимнинг ҳайҳайлашига ҳам қарамай, мактабга, кадрдон синфимга жўнадим. Майли, икки олсам ҳам ўша ерда бўлганим яхши.

Аммо синфга киришим билан, таъбим жуда тирриқ бўлди, бундан кўра касал бўлиб ётаверганим минг марта яхши эди. Синфимизда «Аълочи» деган деворий газета чиқарди. Ана ўшанга Акром иккимизни бошлаб уриб чиқишти. Танқид қилишгани озлик қилиб, ёнига расмимизни ҳам чиқиб кўйишибди: Акром бўрининг боласини миниб турибди, мен пакапагина лайчани миниб олганман. Иккимизнинг ҳам калламиз йўқ, калланинг ўрнида донра-ю, донранинг ичига фамилияларимиз ёзилган. Остига:

— Ие, нега буларнинг калласи йўқ?

— Калласи бўлса ўқишдан қолармиди! — деб бир чиройли қилиб ёзиб ҳам кўйишибди. Аввалига, яширмай кўя

қолай, роса маза қилиб қулдим. Нега десангиз расм ўзим-га ҳам жуда маъқул бўлган эди-да. Кейин бошқалар ҳам бизнинг устимиздан мана шунақанги қилиб қулишган бўлса керак, ҳатто уйларига ҳам бориб қулишгандир, деб ўйладиму алам қилганидан тишларим ғижирлаб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим.

— Ким чизди буни?— Худди раҳмат айтмоқчидек қулим-сираб сўрадим. Тоштемир деган чапақай бола газетага редактор эди. Мен газета кўраётганимда ёнгинамда турган эди. Сал тисарилиб, мақтангандек:

— Мен чиздим,— деб кўйди,— апш-у, нарироқ тур тумовман..

Мен бу ёқда уятдан ўлай деяпман-у, у бўлса мақтаниб, икки кўли биқинида, илжайиб турибди. Шартта ёқасидан олдим.

— Нега чиздинг?

— Чиздим, апш-у...

— Нега деяпман?

— Апшу, апшу...

— Тоза кўриб ол-чи, менинг каллам борми-йўқми?— деб бошимни Тоштемирнинг қорнига ишқаб кўйдим.

— Ҳозир бор, апшу.

— Хей, «апшу», нега бўлмаса менинг расмимни калласиз қилиб чиздинг?

— Нега бўлмаса, апшу... ўзинг бўлар-бўлмасга прогул қилиб давоматни орқага судрайсан, апшу... ҳозир еттинчи ўринга тушиб қолдик, билдингми!

— Ҳозир расмни олиб ташлайсан!

— Апшу, олмайман.

— Мана бўлмаса,— Тоштемирни итқитиб юбордим-да, деворий газетанинг худди ўша калласиз расм солинган бурчагини йиртиб ташладим. Сиф тўс-тўполон бўлиб кетди: биров менинг қўлимга ёпишган, биров Тоштемирни ўрнидан турғазиб елкасидан чангини қоққан, биров чақимчилик қилиб яхши кўриниш умидида директорнинг кабинетига қараб юрган. Қаёқдандир вожатиймиз Зокиржон ака пайдо бўлиб қолди.

— Уят эмасми!— деди у менга яқинлашаётиб,— қани, жой-жойларингга ўтиринглар-чи... нега йиртдинг?

— Билмай қолибман,— дедим бошимни секин эгиб.

— Дарсдан кейин ҳеч ким кетмасин... Отряд мажлисини ўтказамиз.

Зокиржон ака чиқиб кетди. Мен қани, хафа бўлдимкан-

йўқмикан, деб секин Тоштемирга караган эдим, у юзини тескари ўгириб олди. Бир хаёлим дармоним куриб кетяпти, деб мажлисдан олдинрок жуфтакни ростлаб ҳам қолай дедим-у, ҳамма мени кўрқок деб аташидан чўчиб, нима бўлса ҳам пешонамдан кўрдим, дея қолишга қарор қилдим
Ақром:

— Айб ўзидан ўтди,— деб кўнглимни кўтарди,— мен сенга гувоҳ бўламан, кўркма.

Шундай қилиб синф мажлиси ҳам бошланди. Аввал Зокиржон ака, кетидан Отажон Азизович кириб келди. Воҳид Солиевич юқори синф болалари билан районга аллақандай кенгашга кетган экан, мажлисга қатнашмади. Мажлисни отряд советининг раиси орикликда мендан ҳам орик, новчаликда мендан ҳам новча Маматжон олиб борадиган бўлди. Унинг ўнг томонига кадрдон директоримиз, чап томонига ундан ҳам кадрдонроқ бўлган вожатийимиз ўтириб олишди.

— Олтинчи «Б» синфи... пионерларининг даволат масаласига бағишланган.— деб Маматжон муштирага бир йўталиб олиб, столнинг қиррасини маҳкам ушлаганча, билинар-билинамас қалтираб сўзида даволат этди,— бағишланган мажлиси очик.

Болалар эшитилар-эшитилмас қарсақ чалишди. Мен чалмай бошимни эғиб, жуда уялган кишидек, ҳар замонда бурнимни тортиб жимгина ўтирардим. Отажон Азизович ўрнидан туриб, аввал хиёл кулимсиради, кейин ковоғини солиб ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чиқди-да:

— Хўш, болалар, қани айтинглари-чи, ҳозир синфларинг даволат масаласида нечанчи ўринда турибди?— деб сўради.

— Еттинчи ўринда,— ҳар томондан чуғурлашди болалар.

— Нега биринчи ўринни ололмадиларинг?

— Чунки бизда прогулчилар кўп-да.

— Хўш, энг кўп прогул қилганлар қимлар экан?

— Хошим.

— Ақром.

— Умринисо.

— Шеркўзи,— чувиллаб қолишди болалар. Мен бўлсам, хайрият, прогулчи бир мен эмас экан, кўпчилик эканмиз, биргалашиб жавоб берсақ осонроқ бўлади, деб ўйладиму қадимни ростлаброқ ўтириб олдим. Отажон Азизович сўрашда даволат этди:

— Демак, синфнинг даволатини орқага суриб қора дос-

кага тушиб қолишларингга сабабчи бўлганлар шулар экан-да?

— Худди шуларнинг ўзи!

— Қани, бу ёққа чиқинглар-чи тортинмасдан чиқаверинглар, баракалла! Қаранглар-а, бир-биридан чиройли болалар-а... Қандай қилиб прогулчи бўлиб қолганларингга ҳеч ақлим етмайди... Маматжон, энди сўз яна ўзингизга. Мажлисни давом эттираверинг, мен бир чеккада ўтираман. Қани, олтинчи «Б» синфининг пионерлари ҳақиқий пионерларми, ўртоқларининг камчиликларини очиб ташлаш қўлларидан келадими, бир синаб кўрай-чи.

Маматжон ўрнидан туриб нима дейишини билмай қўлларини қисирлатиб, анграйиб турди-да, кейин:

— Отажон Азизович, Акромнинг қўлтиғида кирпи бор, қаранг, питирляяпти,— деб кўйди. Вожатийимиз Акромнинг қўлтиғидаги халтачага солинган кирпининг боласини олиб, доскадаги латта илинадиган миҳга осмоқчи бўлган эди, директоримиз «партанинг остига кўйинг, партанинг остига!» деб жеркиб берди. Синф яна сув қуйгандек жим бўлди. Маматжон сўради:

— Ким гапиради?

Тоштемир қўл ҳам кўтармасдан ўрнидан туриб гапирмоқчи бўлган эди, Маматжон «аввал қўл кўтар, руҳсат берсам, кейин гапирасан», деб ўрнига ўтқизиб кўйди. Тоштемир партага ўтирди-ю, аразлаб энди гапирмайман, деб туриб олди.

Синфимизнинг болалари мана шунақанги мажлисни анчадан буён соғиниб юришган экан. Енг шимариб прогулчиларни муҳокама қилишга, нега прогул қилдинг, нега уй вазифасини бажармайсан, нега синфимизни шарманда қиласан, деб ҳар хил саволлар беришга тушиб кетишди. Охири прогулчилар энди қилмаймиз, тавба қилдик, агар яна такрорласак, майли, билганларингни қилинглар, деб аранг қутулишди.

— Энди навбат Хошимжон Рўзиевга,— деб қолса бўладими бир маҳал Маматжон,— хўш Хошимжон ҳақида ким биринчи бўлиб гапирмоқчи?

Ҳамма жим эди. «Минг марта раҳмат сизларга, дўстларим», деб эндигина ёнбошимга қарайман, десам худди шу пайтда Тоштемир қўлини кўтарганча ўрнидан турди-да, шу ҳолида, қўлини туширмасдан бидиллаб гапира бошлади:

— Давомат масаласига бағишлаб, апшу... кечирасизлар,

тумовман, деворий газета чиқарган эдик. Воҳид Солневич айтган эдилар. Домла почча, йўк, Хошим Рўзиев безорилик қилиб уни йиртиб ташлади, апшу... Совет ҳукуматида безорилик қилиш ман этилган. Жавоб берсин! Апшу...

— Ҳали деворий газетани ҳам йиртдимиз?— ўзини билмаганга солиб сўради директоримиз,— нега йиртдинг?

— Нега бўлмаса менинг расмимни бошсиз қилиб чизади?— деб сўрадим мен ҳам.

Йўк, иш бутунлай чаппасига айланиб кетди. Мажлисга раислик қилишни Отажон Азизович ўз кўлига олди. Акронни ҳам менинг ёнимга турғизиб қўйишди. Мени энди ҳам прогулчи, ҳам безори сифатида муҳокама қила бошлашди. Мен синфдан ҳайдаб юборишларидан кўрқардим. Ойим айтганидек, бунақанги синфни, бунақанги яхши болаларни ҳеч жойдан топиб бўлмайди.

— Қани, айтинглар-чи, пионернинг биринчи бурчи нимадан иборат?— синфга савол ташлади Отажон Азизович.

— Аъло ўқишдан.

— Яна?

— Интизомли бўлиш.

— Яна?

— Прогулсиз ўқиш!

— Баракалла! Демак, пионер Хошимжон Рўзиев ўз бурчини адо эта олмаяпти. Шундайми?

— Шундай.

— Ўз бурчини адо этолмаган бола пионернинг қип-қизил галстугини тақиб юришга лойиқми?

— Йўк, лойиқ эмас.

«Тамом,— деб ўйладим ичимда,— хаммаси тамом бўлди... нега энди Воҳид Солневич тезроқ кела қолмайди экан? Ўша бўлганда мени олиб қолармиди...»

— Хўш, кимда қандай таклиф бор?

— Менда,— сакраб ўрнидан туриб кетди Миробиддин-хўжа,— мен айтмоқчиманки, мен... умуман айтмоқчиманки...

— Нима демоқчисан ўзи?

— Мен ҳеч нарса демоқчи эмасман... мен айтмоқчиманки, Хошим яхши бола, ўзи сал дангасарок, холос. Агар уни пионердан чиқарсаларинг мен ҳам ўқимайман. Гапим тамом.

— Яна ким гапирмоқчи?

Саддиниса ўрнидан туриб сочининг жамалагини ўйнаганча бирпас деразага тикилиб турди-да:

— Хошимни пионердан ҳайдасак, ойсини ўзини осиб кўяди,— деб ҳаммани кўрkitиб юборди,— ойсининг ўзи

айтган. «Агар Хошим бу йил ҳам тузук ўқимаса, ўзимни ўзим осаман ё устимга керосин қуйиб, ўт қўяман» деган.

Садниисадан кейин Тоштемир яна гапириб, прогул қилгани учун кечирим сўрасин, деворий газетани эса қайта бошдан ёзиб берсин, мени туртгани учун кейинчалик ҳисобкитобни ўзимиз тўғрилаб оламиз, деди. Синфкомимиз Ҳамрокул: «Хошим синфдан ташқари ишларга ҳеч қатнашмайди, уни редколлегияга аъзо қилиб олиш керак, хати чиройли»,— деб қўйди. Маматжон ҳам муштирага йўталиб анча гапирди: «Пионердан хайдамайлиг-у, вақтинча бўйнидаги галстугини ечиб олайлик», деди. Кимдир биттасин, бошига тўн ёниб, бир савалаш керак, деб таклиф киритди. Ҳар хил гаплар шунақанги қўпайиб кетдики, охири қулоғимга ҳеч нарса қирмай, бурнимни жийириб, анграйганимча ўтиравердим: Эсноқ тутиб, уйкум кела бошлаган эди, директор шартта ўрнидан турди:

— Пионерлик бурчини адо эта олмагани учун, Хошимжон Рўзиевни кимда-ким пионердан ўчсин деса, қўлини кўтарсин.

Директоримизнинг мана шу «илиқ» гапидан кейин кўзларим ярқ этиб очилди-ю, уйкум ҳам ўчиб кетди... ҳеч ким қўл кўтармаяпти. Бир минут, икки минут, уч минут... йўқ, ҳеч ким қўл кўтармади.

— Яхши!— деди Отажон Азизович, негадир хурсанд бўлиб,— ўзим ҳам шундай бўлишни кутган эдим, баракалла! Энди бошқа бир таклифини ўртага қўймоқчиман. Пионер аъзоси Хошимжон Рўзиевни тарбиялашиб, яхши ўқувчи, интизомли пионер бўлиб етишишига қўлимдан келган ёрдамни аямайман, деган пионер қўлини кўтарсин.

Бу гал ўттиз олти бола бараварига қўлини кўтарди. Назаримда, бир хил болалар иккала қўлини ҳам кўтарганга ўхшади. Санашганда иккита қўл ортик бўлиб чиқди. Севиниб кетганимдан ўша пайтда ўзим ҳам қўлимни кўтариб юборган эканман.

— Хўш, Хошимжон, ўзинг нима дейсан?— сўради кадрдон директоримиз.

— Ўзимми, ўзим бутун синфдан кечирим сўрайман, бунақанги ишларни энди қилмайман!

— Демак, тантанали ваъда берасанми?

— Йўқ, ваъда беролмайман.

— Нега?— ўттиз олти бола бараварига сўради.

— Чунки, илгари ваъдалар беравериб, ваъдамнинг туту-

руғи кетиб қолган,— деб тушунтирдим дўстларимга,— шунинг учун бу ишни ваъдасиз бажармоқчиман...

Мажлис ёпилди.

Мактабнинг буфетидан бир товоқ мастава олиб ичдим-да, Тоштемирнинг ёнгинасига ўтириб олиб деворий газетани бошдан-оёқ кўчириб чиқдим.

— Қалай?— деб сўрадим редактордан.

— Хатинг чиройли-ку, лекин хатоси кўпроқ экан,— деб кўйди Тоштемир,— тайёрланиб юр, янаги чоршанба куни газетанинг янги сонини чиқарамиз.

— Нимага тайёрланиб юрай?

— Прогулчиларни, ёмон баҳо олганларни, безориларни ҳисобга олиб юр. Ушалар ҳақида боплаб мақола ёзасан.

Мактабдан хурсанд қайтдим. Ахир мен редколлегия аъзоси бўлган эдим-да. Умрим бино бўлиб биринчи марта амал тегди-ю, хурсанд бўлмайманми!

VIII боб

ОДАМ БУЛАЙ ДЕБ ҚОЛДИМ

Очиғини айтсам, мен шу кунларда жуда иродали бўлиб кетганман, йўқ, кулманг. Рост айтяпман. Ишонмасангиз — ойимдан сўранг. Бечора мен дарсдан бошимни кўтармаганим учун раҳми келиб:

— Хошимжон, ўғлим, бор, бирпас ўйнаб келгин!— деб кўяди.

— Ҳечам-да,— дейман бош чайқаб,— мен энди чарчамайдиган бўлиб кетганман. Чарчасам, болалардан орқада қолиб кетаман, ҳаммага кулги бўламан.

Бундай дейишимга бир жихатдан хў бирдаги деворий газетага ёзган мақолам сабабчи бўлди. Эсингизда бўлса керак, Тоштемир болаларни кузатиб юр, камчилиги бўлса деворий газетага уриб чиқамиз, деган эди. Мен кузатиб юравердим. Охири бир куни каттагина мақола ёзиб хатосини ҳеч кимга сездирмасдан Садинисага тузаттириб олдим-да, газетада бостириб чиқардим. Уша катта жанжалга сабаб бўлган мақолада тахминан мана бундай сўзлар бор эди: «Акром ёввойи ҳайвонларни яхши кўради, шунинг учун ёмон ўқийди. Умриниса дарсда нон еб ўтиради. Миробиддинхўжа ўқитувчи бир нарса сўраса аввал ичида дуо ўқиб олади. Садиниса жуда кўп ух тортади. Ҳамрокулнинг овози

ингичка, болалар мендан хайиксин деб, атайлаб овозини дўриллатиб гапиради. Икром ёғочоёқ дарсдан қайтаётганда бўр билан бировларнинг эшигига ёмон сўзларни ёзиб кетади. Орифжон — чакимчи. Зариф дарсда ухлаб ўтиради. Шарифнинг адаси нос чекади. Шоҳида бўлар-бўлмасга кикирлаб кулаверади. Адҳам арифметикадан бериладиган уй вазифаларини дадасига ишлатиб келади...» Хуллас, ўша мақолада ўттиз олти ўқувчининг ҳамма камчилигини кўрсатиб ўтган эдим-да.

— Ўзинг-чи, ўзинг?— деб ҳаммалари мени куршаб олишди.

— Менда камчилик йўқ. Борини ҳам Сизлар тугатдиларинг,— дедим бўш келмай.

— Сенда камчилик йўқми?

— Йўқ, зиғирча ҳам қолмади.

— Мактабдаги энг катта ёлғончи, иродасиз бола сен эмасмисан?.. Ироданг бўлганда, ёмон баҳо олиб синфни орқага судрамас эдинг... Болалар, келинглар, ўзини ҳам газетага уриб чиқамиз, бир бошлаб ёзайликки...

Ўша куни бизнинг тортишувимиз ҳазил-ҳазил билан синф мажлисига айланиб кетди. Воҳид Солиевич:

— Ўртоқлар, Хошимжон Рўзиев Сизларни жуда тўғри танкид қилган, — деб менинг тарифимни олди,— кимда-ким шунақанги камчилигим йўқ деса, ўрнидан туриб ўзини оқласин. Қани, ким биринчи бўлиб чиқади?

Воҳид Солиевич икковимиз ўн минут чамаси кутиб турдик ҳамки, ҳеч ким ўрнидан кўзғалмади.

— Демак, айбларингга иқдорсизлар? — сўради синф раҳбаримиз,— ўртоқлар, бу катта гап. Киши ўз камчилигини тан олса, ундан яхши одам чиқади.

— Ўзи-чи, ўзи? Ёлғончилигини бўйнига олармикан?— деб чувиллашиб ҳар томондан саволлар бера бошлашди болалар.

— Йўқ, бўйнимга олмайман,— дедим ўрнимдан туриб.— Мен сизларга ёлғончи эмаслигимни, иродам ҳам чакана эмаслигини кўрсатиб қўяман.

Бутун синф билан бас бойлашиб қолдим. Воҳид Солиевич менинг тарафимда эдими ёки у ҳам болалар томонида миди, буни ўша пайтда аниқлай олмадим. Аммо ҳаммалари бир бўлиб менга иккинчи чоракнинг охиригача муҳлат берадиган бўлишди. Ана шу пайтда мен ким эканлигимни, ўша ирода деган нарсадан бизда ҳам оз-моз борлигини кўрсатиб қўймоқчи эдим-да...

Мана бугун иккинчи чорак якуни ўқиб эшиттирилади. Синф мажлисига ҳар ким ўз отасини ёки онасини бирга олиб бориши керак. Воҳид Солневич шундай деб тайинлаганлар. Кимни олиб борсам экан, ойимними ёки дадажонимними? Бечора дадам ҳеч хурсандчиликни кўрган эмас. Ё ойимдан, ё бувижонимдан гап эшитгани-эшитган. Бунинг устига, ўтган йили худди мана шунақа иккинчи чорак якунини эшитгани борганида мен у кишини алдаган эдим. Ушанда бир йўла тўрт фандан икки баҳом бор эди-да. Чорак якунига негадир дадам борадиган бўлувди.

— Адаси, Сиз ҳам бошқа эркакларга ўхшаб, болаларингизнинг ўқишига бундай бир кизиқсангизчи,— деб хафа бўлди ойим.

— Қизиқмай нима қияпман, кизиқиш шунчалик бўлди-да,— деб қўйди дадам ҳам бўш келмай.

— Қизиқсангиз, бугун синф мажлиси бўлар экан, бориб келинг,— деди ойим,— суюкли ўғлингизнинг баҳоларни эшитиб келасиз.

Дадам билан мактабга боряпмизу қандай қилиб уни йўлдан қайтариш ҳақида ўйлайман. Нега десангиз, дадамни жон-дилимдан яхши кўраман. Мен туфайли унинг ўсал бўлишини, одамлар олдидан изза тортишини ҳечам истамайман. Мактабга қадам кўйгунимизча ҳам бирор қарорга келолмадим. Борсак, мажлис бошланиб қолган экан.

— Қайси синфга қираман?— деб сўради дадам.

— Тўғригиздаги синфга,— дедим-да, ҳатто қайси синфда ҳам ўқишимни билмайдиган дадамни учинчи синфга киритиб юбордим. Уйга қайтиб келгач, ойим:

— Хўш, нима гаплар бўлди, гапирсангиз-чи,— деб сўради.

— Ҳеч қандай гап бўлмади.

— Атайлаб айтқизиб юборадими-ю, ҳеч нарса демайдимми? Қанақа синф раҳбари экан у?

— Биров нега келдинг деб сўрамади ҳам!— аччиғи чиқиб деди дадам. Кейин болтани олиб ўтин майдалаш учун ташқарига чиқиб кетди. Ушандан буён ўзимдан-ўзим хафа бўлиб юрган эдим.

Мана бугун яна, синф мажлиси, яна худди ўша кунгидек чорак якуни эшиттирилади. Аммо, ишонаманки, дадажоним бугун албатта хурсанд қайтади.

— Бугун бизда синф мажлиси бўлади,— дедим ховлида қор қураётган ойимга.

— Хабарим бор.

— Воҳид Соллевиҷ, даданг албатта келсин, дедилар.

— Эҳтимол, ойинг келсин дегандир?

— Ишкилиб, битталаринг борар экансизлар-да...

Дадам борадиган бўлди

— Ишкилиб, баҳоларинг тузукми? — сўради у йўлга чикқанимизда.

— Борганда биласиз.

Ўша куни эрталаб қор ёққан эди. Оппоқ қор дарахтларнинг новдасида, электр симларида, томларнинг бўғотида осилиб қолгандек. Қуёш чарақлаб, нур тўқаётганидан ҳаммаёқ товланиб, кўзни камаштиради. Қўнглимда шодлик уйғотади. Дадажонимнинг қўлидан ушлаб югуриб кетдим, қичқиргим келади. Дадам бўлса жим, нималарнидир ўйлаб кетяпти.

— Дада, лагерь битдими? — сўрадим гаплашиб кетиш учун.

— Лагерь-ку, битиб қолди-я, лекин мен ҳозир бошқа нарсани хаёл қилиб кетяпман... назаримда сендан ўқимишли одам чикмайдиганга ўхшайди. Сен тенги болалар еттинчи, саккизинчи синфларда ўқишяпти. Сен бўлсанг, ҳалиям олтинчида юрибсан... ўқишдан чиқариб олсам нима дейсан?

Дадам ҳеч қачон бировга ҳазиллашиб гапирмайди. Шунини ўйладиму юрагим «шув» этиб кетди. Энди ўқишга ҳавас қўйиб, яйраб ўқийман деганимда-я...

— Дод дейман! — дедим юришдан тўхтаб.

— Ахир, ўзингда ҳам ўқишга ҳавас йўққа ўхшайди-ку?

— Илгари шунақа эди. Ҳозир бошқача. Мажлисга борганингизда биласиз.

Мактабга етгунимизча бир-биримизга гап қотмадик.

Синфга кирсак, Ҳамроқулнинг дадаси, Саддинисанинг ойиси, Тоштемирнинг тракторчи акаси — ҳуллас анча-мунча одам тўпланиб, ўзаро ҳар нарсалар тўғрисида суҳбатлашиб ўтиришган экан. Деворий газетанинг энг кейинги сонида Саддиниса менга бағишлаб бир мақола ёзган эди.

— Деворий газетамизни кўрмайсизми? — деб сўрадим.

— Газетангни кўя тур ҳозир, — дадам Тоштемирнинг акаси Ақром тоғанинг ёнига ўтириб олди-да, қор босган ерни шудгор қилиш фойдалими ёки зарарми — шу тўғрида баҳслаша бошлади. Мен қандай бўлса ҳам, мақолани дадамга ўқитишни жуда ҳам истар эдим.

— Дада, газетамизнинг расмлари жуда чиройли чизилган-да, — дедим яна.

— Майли, газетада расм бўлгани маъкул, — кўлини слтаб кўйди Ақром тоға.

— Лекин Тоштемир икковимизни бошлаб уриб чиқишган...

— Нима?! Уриб чиқишган? — дадам билан Ақром тоға ўринларидан туриб кетишди, — нега энди уриб чиқишар экан, ёмон ўкигандирсизлар-да?

Икковлари оркама-кетин бориб газетани бир бошдан ўқий бошлашди. Уларнинг шошиб борганини кўриб, бирон кизикроқ гап борга ўхшайди деб бошқалар ҳам ёпирилишди. Кимдир баланд овоз билан «Ҳошим тиришқоқ бола чиқиб қолди» сарлавҳали мақолани ўқий бошлади. Кўнглим жойинга тушгач, одам деган сал камтар бўлиши керак, деб ўйладим-да, ташқарига чиқиб эшикнинг тирқишидан мўра-лаб турдим.

— Рўзивой ака, ўғлингиз чаканага ўхшамайди-ку! — деб кўйди Тоштемирнинг акаси.

— Бўлмаса-чи, кечасию кундузи ўқийди-ю... — мақтаниб деди дадам, — Садинниса одам қилди уни...

Ун минутлардан сўнг, синф мажлиси бошланди. Воҳид Солиевич журнални очмасдан аввал олтинчи «Б» синфи қанақа синф эканлиги, кимлар ўқиши, қандай ўқиётганлари тўғрисида гапирди:

— Умуман, бу синфга раҳбар бўлганимдан хурсандман. Ўттиз олти ўқувчининг ҳаммаси ҳам қобилиятли, тиришқоқ, бир сўзли болалар десам хато бўлмас... Бу болалар билан ҳар қанча ишласанг, меҳнатинг зое кетмайди... Мана, Ҳошимжон Рўзиевни олайлик. Олти йиллик табелини кўриб чиқдим. Кўпчилик фанлардан хамиша уч ёки икки баҳо олиб келган. Аммо, бу чоракда у деярли барча фанлардан ўзлаштирди. Физика билан географиясидан тўрт, она тилининг оғзақисидан беш баҳо олди.

Кимдир, секингина қарсақ чалди, кейин бошқалар ҳам жўр бўлишди. Яширмай кўя қолай, ўзим ҳам кўлимни юкори кўтариб қарсақ чалиб юбордим...

Қарсақ баҳона бўлди-ю, Воҳид Солиевич сўзлашдан тўхтаб баҳоларни эшиттиришга киришди. Фақат Садиннисагина ҳамма фанлардан беш олибди. Ҳамрокулда олти беш, Тоштемирда тўртта, қолганларида эса иккита ёки учтадан эди. «Ҳали шошмай турсаларинг, мулла Ҳошим ўзининг ким эканлигини кўрсатиб кўяди. Учтинчи чоракда учта фандан, тўртинчи чоракда энг камида бешта фандан аъло баҳо олмасам отимни бошқа кўяман...» деб ўйлар эдим. Аммо, хурсандчилигим узокқа бормади. Энг яқин

дўстим Акромни бир йўла тўртта фандан ёмон баҳо олганини эшитиб, дилим хуфтон бўлиб кетди. Қани энди мажлис тезроқ тугаса-ю, тезроқ бориб дўстгинамнинг ахволидан хабар олсам, деб бетоқатланганлигим учун кейин нима тўғрисида гап бўлганлигини яхши англай олмадим. Фақат қайтаётганимизда, дадам:

— Хошимжон, нималарни ўйлаб кетяпсан, ўғлим?— дегандагина ўзимга келдим.

— Ўқишни ташлаб, Сизнинг ёнингизга бориб тракторчи бўлсаммикан, деб ўйлаяпман,— дедим ҳазилга олиб.

— Эси йўк, бунақанги гапни иккинчи оғзингга олмагин, сендан туппа-тузук одам чиқадиганга ўхшаб қолди.

ХОТИМА

Тоғ бағрига жойлашган пионер лагери. Тепасига қарасанг, дўпнинг тушиб кетадиган азим чинорлар, кишининг кулочи ҳам етмайдиган сершоҳ толлар соя ташлаб туради. Ғир-ғир шаббода эсяпти. Лагернинг шундок биқинидан ўйноқлаб ўтадиган сой бўйида ўн беш чоғли бола кумларга думалаб, елкасини офтобга тоблаб ётибди. Ҳеч биринини атрофдаги гўзаллик билан иши йўк. Ҳаммалари бутун вужудини кулоққа айлаштириб, хикоя тинглашяпти. Қотмадан келган, ёшига қараганда бўйи новчароқ, тимқора кўзлари чакнаб турган бола хикоя сўзлашдан тўхтаб, ўрнидан туриб керишди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?— бетоқат бўлиб сўрашди тинглаётганлар.

— Энди чарчадим, қолганини эртага айтаман.

— Йўк, бугун айта қол!

— Ҳадеб чўзаверасанми, бугун тугатиб кўя қол.

— Қалпоқча нима бўлди, ўшандан гапир,— деб болалар ҳар томондан саволлар ёғдира кетишди.

Хикоя сўзлаётган бола Хошимжон Рўзиев эди. У яна бир марта керишиб, ўрнига ўтирди-да, яланғоч оёғини кумга кўмиб, хикоясини давом эттирди:

— Хуллас, оғайнилар, дўстим Акромга жуда ачиндим. Эрталаб барвақт турдим-да, шошилиб уларникига жўнадим. Борсам, аллақачон чангалзорга чиқиб тулки тутиш учун қопқон кўяётган экан.

— Нега кеча сиф мажлисига бормадинг?— Биринчи саволим шу бўлди.

— Энди ўқимайман...— қўл силтаб қўйди Акром,— кат-

та бўлганимда ўқирман.. Дадам ҳам 30 ёшга киргандан кейин ўқиган экан.— Ақром бир оз жим турди-да, кейин тулки муғамбир ҳайвон эканлиги, қопқоннинг устини чўп-хас билан бекитиб билинмайдиган қилиб қўйилмаса, дарров сезиб қолиши мумкинлиги тўғрисида гапира бошлади.

Дўстимнинг тепасида тик турганимча ўйланиб кетдим. Фикри хато эканлигини унга қандай тушунтирсам экан. Ўзи ўлардек қайсар бола, унга гап тушунтиргандан кўра ҳўкизнинг қулоғига танбур чалган минг марта яхши.

Охири, ўйлай-ўйлай сеҳрли қалпоқчамни унга совға қилишга қарор қилдим. Ақром аввалига анграйиб, ҳангу манг бўлиб қолди. Эртасига сеҳрли қалпоқчамни қўлига олиб, бошига кийиб, сеҳрини синаб кўргач:

— Раҳмат, яхшилигингни ўла-ўлгунча унутмайман!— деди-да, шу захотиёқ кўздан ғойиб бўлди.

Ўзим бўлсам, ўқишга бошим билан шўнғиб кетдим. Учинчи чоракда учта фандан беш олдим. Йил охирида эса бир йўла беш фандан аъло баҳолар олганимни, ўлай агар, ўзим ҳам билмай қолибман. Ўқишлар тамом бўлаётган кунни бутун мактаб хайрлашув мажлисига тўпландик. Ана ўша катта йиғинда менинг кадрдон директорим:

— Энг аъло ўқиган ўқувчилар каторида Ҳошимжон Рўзиев «Аълочи» пионер лагерига бориш учун текин путёвка билан мукофотланади,— деб эълон қилиб юборса бўладими. Мен ўзимизнинг «Узунқулоқ ота»даги қўлбола лагеримизда дам олмоқчиман, десам ҳам меҳрибон ўқитувчиларим ҳеч қўнишмади. Одам деган ўз обрўйига яраша иш қилиши керак, деб туриб олишди...

Шундай қилиб, яланғоч дўстларим, мана бугун мен сизлар билан маза қилиб бу ерда дам оляпман. Бошимдан ўтган воқеалар мана шулар. Гапимнинг охирида сизлардан бир нарсани илтимос қилмоқчиман: қизишиб кетиб унча-мунча ёлғон ишлатиб юборган бўлсам, кечирасизлар.

— Ақром нима бўлди, Ақром?— деб сўрашди болалар.

— Ақромнинг бошидан ўтганларини кейин гапириб бераман, оғзим чарчаб кетди ахир...— деб қўйди Ҳошимжон.

Худди шу пайт лагерда горн овози янграб қолди. Болаларни пешинги овқатга чорлар эди у. Ҳаммалари ўриқларидан түриб бир-бирларини қувлашиб, шаталоқ отишиб ўша томонга қараб югуришди.

Ҳаммадан олдинда Ҳошимжон борарди.

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲИМИ

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

УРТОҚ ПОЛКОВНИК

ЯНГИ КАСБ ТАНЛАДИМ

Шундай қилиб десангиз, ишларим юришгандан юришиб кетаверди, ўзи мен шунақа боламан-да, қайси ишни ихтиёр қилсам, албатта мақсадимга егаман. Еттиичини битираётганимда, энди нима қилсам экан, қайси мактабга бориб ўқийман-у, яна қайси муаллимларнинг бошини қотираман, деб ўйланиб юрган эдим. Бахтим кулиб бокканини қарангки, қимматли директорим Отажон Азизович мактабни битириш кечамизда бир соату ўн минут нутқ сўзлаб, охирида:

— Шундай қилиб,— деб бир пиёла чой ичиб олди,— азиз ўртоқлар, энди ихтиёр ўзларингда, Ўқишни давом эттирмоқчи бўлганлар, мана, Макаренко мактабига ўтиб ўқишаверади. Уларнинг шахсий делосини бугуноқ ўша мактабга ўтказиб беришимиз мумкин Хунар ўрганиш пайидан

бўлганлар бўлса, нима кўп, шаҳарларда хунар мактаблари кўп, ўша мактабларга кириб ўқишларига биз қўлимиздан келганча ёрдам берамиз. Хўш, Хошим, сен нима қилмоқчисан?

— Мен сартарош бўлмоқчиман,— дедим ҳеч иккиланмай.

— А?.. Сартарош дедингми??

— Ҳа, сартарош бўлмоқчиман. Бувижоним, ўқийвериб миянг суюлиб кетди, бурнинг оқадиган бўлиб қолди, деяпти.

— Шу қароринг қатъийми?

— Қасам ич десаиғиз, қасам ичман.

— Йўк, қасам ичмай қўя қол,— деди хурматли директорим,— шундоқ ҳам гапингга ишондим. Бу ниятингни табриклайман, майли, бирингиз сартарош, бирингиз дурадгор бўлинг, яна биттаиғиз электрга қарайдиган монтер бўлинг. Ишкилиб ё илми, ё хунарли бўлиш пайдан бўлинглар.

Ким нима деса деяверсин. Лекин дунёда сартарошликдан яхши касб йўк. Ўша ҳар хил уйлар қуриб, одамларни хурсанд қиладиган инженерлар ҳам, маза қилиб шеърлар ўқийдиган шоирлар ҳам, қизиқчилик қилиб ҳаммани қикирлатиб кулдирадиган артистлар ҳам бари бир эғилиб сартарошга салом беришади.

Хў бирда айтувдим-ку, мактабимизнинг шундоққина қаршисида сартарошхона бор деб. Товуқнинг катагидан сал каттароқ ўша сартарошхонада уста бува деган чол ишлайди. Уста бувам бошқаларга қараганда мени жону дилидан яхши кўради. Дарсдан кечга қолсам ёки дарсдан қочиб, пана жой ахтарсам тўппа-тўғри буважонимнинг олдига қираман.

— Ассалом алайкум, уста бува!— дейман қўлимни кўксимга кўйиб.

— Эй-ҳа, Хошиммисан?— дейди уста бувам.

— Ҳа, менман.

— Яна журнал ўғирлагани келдингми?

— Йўк, бугун ҳеч нарса ўғирламайман, ўзим шундай...

— Сенлар ҳамманг шунақа, фотогазета чиқармоқчи бўлсаларинг уста бувани соғиниб қоласизлар... Мен, навбат кутаётганлар зерикмай варақлаб ўтиришсин, деб журнал топиб келаман, сенлар суратини қирқиб деворга ёпиштирасанлар... Ўтир, сочингни олиб қўяй.

— Сочим ўсгани йўк.

— Ўтир деяпман. Сочинг қурқ товуқнинг патидек хурпайиб кетибди-ю, яна ўсгани йўқ дейсан-а.

— Пулим йўқ-да, уста бува.

— Сенларда қачон пул бўлган ўзи. Ҳозирги замоннинг болаларига ҳайронсан. Дадасидан, соч олдираман, деб пул олиб, танаффусда мороженое олиб ейишади...

Уста бувам гаплашиб туриб сочингизни олиб кўяди. Лекин, кўпинча атир ўрнига бошингизга сув сепади:

— Ох, ох, ох! Хидини кара-я буни! — дейди сочик билан юзингизни елпиб.

Шундай қилиб, мен сартарош бўлишга қарор қилдим. Биласиз-ку, бирор ишга аҳд қилсам уни охирига етказмагунча қўймайдиган одатим бор. Жонини қийнаб бўлса ҳам мақсадимга эришаман.

Бу ниятим меҳрибон бувижонимга, дадажониму ойинжонимга, ҳатто жондан азиз сингилларим Ойшахону Донохонларга — ҳамма-ҳаммаларига маъқул бўлди. Фақат дадам сал иккиланиб:

— Ишқилиб, одамларнинг бошини кесиб олиб, бир балога йўлиқмасанг бўлгани! — деб кўйди. Уша кунлик уста бувамнинг хузурларига кириб бордим.

— Ассалому алайкум! — дедим икки кўлимни барабар кўксимга кўйиб.

— Ва алайкум, э ҳа, Ҳашиммисан, тинчликми, бунча энтикмасанг?

— Тинчлик, тинчлик, буважон.

— Ё орқангдан бувижонинг қувлаб келяптими?

— Ҳеч ким қувлагани йўқ. Буважон, сизга бир илтимос билан келдим.

— Қани эшитайлик-чи?

— Фақат, «хўп» десангиз айтаман.

— Сен кўнгли очик боласан. Илтимосингни рад қилолмайман.

— Уста бува, мен сизга шогирд тушмоқчиман. Сартарош бўлмоқчиман...

Уста бувам менинг гапимни ё эшитмади, ё жуда хурсанд бўлиб кетганидан нафаси ичига тушиб кетди. Нега десангиз, ўн минут чамаси менга тикилганча жим қолди.

— Ҳошимжон, бу сенмисан? — деди ниҳоят ўзига келиб.

— Ўзимман, буважон.

— Бери кел, ўғлим, пешонангдан бир ўпай.

Уста бувам ҳозир роппа-роса 73 ёшга кирибди. Олтмиш йилдан буён сартарошлик қилар экан. Шу йиллар давомида тахминан 250 минг бошининг сочини олиб, 250 минг маротаба раҳмат эшитибди. Тахминан 400 минг бор соқол-мўйловга қўл уриб, йўқ деганда 350 минг бора раҳмат

эшитибди. Уста бувамнинг айтишларича, бу дунёда сарта рошчалик хурматли одам йўк экан. Негаки ўликка ҳам, тирикка ҳам сартарош бирдек зарур экан. Бу шунақанги улуг касб эканки, ҳатто Арабистон деган мамлакатнинг Маккаю Мадина деган шаҳарларида ҳам одамлар сартарош-сиз кун кечирisha олмас экан.

— Африка ўрмонларида ҳамми?— жиндек ҳазилга олиб сўрадим.

— Ҳамма жойда, ўғлим. Кел, пешонангдан яна бир ўпай. Баракалла! Қариб қолдим, дўконни кимга қолдириб кетаман эди, деб ташвишда эдим. Раҳмат, раҳмат, ўғлим.

Уша кунни уста бувам шогирд бола нималар қилиши кераклиги ҳақида кўп нарсалар ўргатди. Иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта, совунлаб ювинишим керак экан. Бу — бир, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг асбобларни артиб тозалашим керак экан, бу — икки, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта, дўконни супуриш керак экан, бу — уч. Устахонага кадам кўйишим билан, бугун одамларга ҳалол хизмат қиламан, деб уч бор такрорлашим керак экан, бу — тўрт. Уста бувам мана шунақанги қондаларни санаб ҳисобни ўн олтига етказган эди, шу пайт дўконга, кўшни қишлоқлик бўлса керак, ўрта ёшли бир одам кириб келди. Уста бувам меҳмон билан ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгач:

— Хошимжон, — деб буюриб қолди менга, — қани кўлингни бир кўрайлик-чи, амакингни бошларига кўпик суртиб, сочларини бир юмшатиб ташла-чи.

— Хўп бўлади, буважон! — енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзиям ҳалиги одамнинг боши етилиб пишган кўзивой тарвузча келар экан. Қатиқ ивиладиган товоқдек келадиган кўпикдонда кўпик тайёрлаб аста суртган эдим, сал суюқроқ қилиб кўйган эканман, бетларидан оқиб туша бошлади. Кўзларига ҳам жиндек кириб кетган бўлса керак, меҳмон сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қанақа боласан ўзинг, — деб кўзини ишқалай бошлади. — Нима, челақлаб қуйяпсанми?

— Ўзи бошингиз силлиқ экан, кўпик турмаяпти, — дедим нима дейишимни билмай.

Сувга чиқиб кетган уста бувам қайтиб кириб ишни дарров ўз қўлига олди... Миждоз чиқиб кета туриб менга, негадир, бир ҳўмрайиб қўйди.

— Парво қилма, аста-секин ўрганиб кетасан, — кўнглимни кўтарди уста бувам.

Аввал қайчи билан ишлашни, кейин машина қайчи тутишни ўргандим. Уч ой деганда устара билан ишлай бошладим. Хушёргина бола бўлганим учунми, роппа-роса тўрт ой деганда, жуда зўр бўлмасам ҳам, ҳар қалай, ўртачарок уста бўлиб етишдим. Одамлар Хошимжоннинг қўли енгил экан деб, орқаворатдан унча-мунча мақтай ҳам бошлашди. Ҳаммадан ҳам бувижоним ўзида йўқ хурсанд, қўни-қўшниларшиқига чиқиб мақтангани мақтанган. Фақат дўконимизнинг мазаси йўқроқ эди. Деворларига шунча расм ёпиштирганимиз билан, бари бир, кирган одам диққинафас бўлиб узоқ ўтира олмайди. Бир куни унинг ҳам иложини қилдим.

Уста бувам қўшни қишлоққа тўйга кетиб, дўконда ёлғиз эдим. Қолхозимизнинг раиси ховлиқиб кириб келди.

— Уста қанилар?— деди у остонада туриб.

— Тўйга кетганлар,— деб тушунтирдим.

— Сочимни эплаб олиб қўяласанми?

— Анави куни «рахмат» деб чиқиб кетдингиз-ку?

— Қани тез бўл, районга мажлисга кетяпман.

— Марҳамат, ўтирсинлар,— деб ишга шунақанги тез киришдимки, раис амакимнинг ўзи ҳам ҳайрон бўлиб қолди. Сочини устара билан олишим керак экан, ярмини олгач, ишни тўхтатдим.

— Нега ўтириб олдинг, тез-тез бўлсанг-чи,— деб қистади раис амаким.

— Иш ташлаш эълон қилдим,— дедим бепарвогина.

— Иш ташлаш? Нега энди?

— Чунки устахонамиз зах, қоронғи, тор. Бунақанги жойда энди ишламайман.

— Тўғри, мазаси йўқроқ экан. Кел ука, тезроқ бўл, мажлисдан кечга қоляпман.

— Кечга қолсангиз шундай кетаверинг.

— Эсинг жойидами?

— Билмадим.

— Сочни ол деяпман!

— Олмайман!

Раис амаким мени урмоқчи бўлиб секин ўрнидан тураётган эди, лип этиб эшикка чиқдим-ла, деразадан бошимни суқиб:

— Янги устахона солдириб беришга сўз берсангиз, кейин оламан,— дедим.

— Хўп, ана сўз бердим.

— Уста бувамга ҳам ўн йилдан буён сўз берасиз-у, лекин бажармайсиз.

— Сени алдамайман, ке ука энди...

— Йўк. Тилхат ёзиб берасиз, кейин оламан.

— Сен эси пастни эртагаёқ ишдан хайдайман!

— Иложи бўлса бугун хайданг. Бунақанги зах жойда ишлагандан бекор юрганми минг марта яхши.

— Хўп, нима деб ёзай?

— Эртадан бошлаб янги сартарошхона курдириб бермасам раис отимни бошқа қўяман, деб ёзсангиз ҳам бўлаверадди.

Раис амаким, мен у кишига худди ўз тенгимдек муомала қилганим учун аввалига жуда тутаклиб кетди. Жахл билан столни тепиб, чикиб кетмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин бу аҳволда кўчага чиқса одамларга кулги бўлишини ўйлаб, яна ўрнига ўтирди. Шошилиб тилхат ёзиб, дераза орқали менга узатди.

— Мана, кўнглинг жойига тушдими, тирмизак!

— Йўк. Кўнглим жойига тушмади,— дедим тилхатни ўзига қайтариб,— печать босмабсиз-ку.

Раис амаким яна қизариб кетди.

— Агар ўзимнинг ўғлим бўлганимда бўғиб ташлардим hozir,— шундай деб шимининг соат чўнтагидан дамканинг тошига ўхшаш печатини олиб, қоғозга бир урди.

— Ма, тез бўл энди!

— Хўп бўлади, амакижон.

Раис амакимнинг бошидаги кўпик қуриб қолган экан, сочини қайтадан юмшагдим. Икковимиз ҳам жим, ҳар замонда кўзларимиз учрашиб қолади. Мен, ишқилиб уста бувам билан мени ишдан хайдаб юбормасада, деб сал кўрқиброқ турибман. Сочини олиб, атирларнинг ҳам энг тозасидан сепиб бўлдим. Раис амаким ўрнидан тураётиб, тўсатдан шунақанги каттик кулиб юбордики, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кулги зарбидан эшиклар ҳам шарақлаб очилиб кетгандек бўлди.

— Лекин жуда бопладинг-да, ука,— деди у бошига дўпписини кия туриб.— Шунча ёшга кириб ҳеч ким мени бунақанги бопламаган эди... Отинг нима?

— Ҳошимжон.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг ўғлиман.

— Э, ўша сенмисан? Лекин, ёшинг сал каттароқ бўлганида колхозга экспедитор қилиб олардим-да! Бировдан нар-

са ундиришга жуда уста экансан. Ма, манави пулни олгини-да, янги устара, кўпикдон билан атир-упа ҳам сотиб олгин. Йўк десанг, устахонани курдириб бермайман.

Йўк, раис амаким ўша куни алдамаган экан. Эртасига колхознинг бош устаси келиб, янги тушадиган сартарошхонанинг ўрнини лента билан ўлчаб, қанақа қурилиш материаллари кераклигини дафтарчасига ёзиб кетди.

Ўн беш кун деганда икки деразали, таги поллиг устахонамиз битди. Ўн олтинчи куни устам икковимиз кун бўйи кўч ташидик, ўн еттинчи куни энди иш бошламоқчи бўлиб турган эдик, тўсатдан уста бувамнинг мазаси қочиб қолди.

Уч-тўрт кун ўзим ишлаб турдим. Бир кун эрталаб Хайри холам келиб, «уста буванг сени йўқлаяптилар» деди-ю, негадир йиғлаб юборди.

— Ўзлари тузукмилар? — дедим бўшашиб.

Борсак, уста бувам аича ўсал бўлиб қолибди. Мен теги, мендан кичик набиралари оёқларини уқалаб, кўзлари мўлтллашиб, атрофида парвона бўлиб туришибди. Уста бувам бир маҳал кўзини хиёл очиб:

— Келдингми, ўғлим? — деб сўради.

— Келдим, буважон.

— Ўғлим, устачиликни ташламагин. Дўкон беркилиб қолмасин.

— Хўп, ташламайман.

— Хамиша покиза бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, буважон.

— Ҳеч таъмагир бўлмагин, ўғлим... Ўғилларим... — Уста бувам бир силкинди-ю, жим бўлди, боши бир томонга қийшайиб, кўзлари олайиб кетди.

— Буважон!

— Буважон-эй!!!

Уйни дод-фарёд қоплади. Ҳеч қачон шу пайтдагидек ичимдан йиғламаган бўлсам керак. Додлагим, бошларимни ерга уриб додлагим келарди. Ичим куйиб, бошим айланиб, тишларим ғижирлар, кўксимдан эса: «Буважоним!» деган фарёд отилиб чиқар эди.

Бир ҳафта тинмай йиғладим. Лекин, ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ғам-ғуссаларни тезроқ унутишда кишлоғимизда менга теги келадигани йўк. Бир кўзим йиғласа, бошқа кўзим кулиб тураверадиган одатим бор. Уста бувамнинг арвоқларини шод қилиш мақсадида тездан иш бошлаб юбордим. Темир тахтачага: «Мархум уста Ақром бобо номидаги сартарошхона» деб ёздириб, дўконнинг шундоқ-

‘кина пешанасига осиб қўйдим. Прейскурант ўрнига қуйидагиларни ёздим

1. Аълочи ўқувчиларнинг сочи бепул олинади.
2. Ёмон баҳо олувчилар икки ҳисса ҳақ тўлашади.
3. Чоллар бенавбат киритилади.
4. Йиғлаган болалар чиқариб юборилади.

Бобожонимга мотам тутиб юрган кунларим дўкон берк бўлиб, соч-соколи ўсганлар кўпайиб кетган экан. Қўл-оёғи чакконгина бола эмасманми, ҳаш-паш дегунча ҳаммаларини тозалаб қўйдим. Лекин, бир кўпол хатога йўл қўйибманки, андак бўлмаса мени тириклайин кўмиб юбораёзишди.

Уста бувам тирик эканлигида стаканга пашша ўлдирадиган заҳарли сув қуйиб қўйган экан. Мен каллаварам, уни устарани чайқаб оладиган хлорли сув деб ўйлаб, соч ёки сокол олиш олдидан устарани ўшанга чайқаб олаверибман.

Қатта-кичикнинг боши дейсизми, бетию бўйни дейсизми — қаергаки устара ёки қайчи теккан бўлса, яра босиб кетди. Унисига у дедим, бунисига бу дедим, охири баҳона тополмай, дўконни кулфлаб, уйга қараб қочиб қолдим.

БУВИЖОНИМ БИЛАН ЙИҒЛАВ-ЙИҒЛАВ ХАЙРЛАШДИМ

Иссиқкина кўрпада, ўрнимдан турайки-турмайми, деб иккиланиб, ўзимча ширин-ширин хаёллар суриб ётган эдим. Бир маҳал кўча эшигимизни кимдир худди дўмбира чалгандек тапира-тупурига олиб уриб қолди.

— Ким у?— деб сўрадим бошимни кўтариб.

— Шерик, оч. Бу менман,— деди Зокир. Ростини айтсам бу дунёда Зокирчалик меҳрибон, садоқатли дўстим йўқ. Ҳамиша жонимга оро қиради у. Уриб бошини ёриб ташласанг ҳам ўрнимдан туриб, «шерик, қўлинг оғримадими?» деб яна кўнгил сўрайверади.

Югуриб бориб эшикни очдим.

— Уйларингда ҳеч ким йўқми?— биринчи саволи шу бўлди Зокирнинг.

— Ишга, ўқишга кетишган.

— Сен-чи?

— Касалман.

— Касал бўлганинг яхши бўлибди. Иложи бўлса яна уч-тўрт кун касал бўлиб ёт.

— Нега?

— Ҳозир аптекага дорига борувдим. Менга ўхшаб бошига, бетига яра тошиб кетганлар тўпланишиб, уста Ҳошимнинг кир устарасини қўлидан тортиб олиб, ўзини роса тепкилаймиз, дейишяпти.

— Энди нима қилсам экан-а?

— Айтдим-ку, уч-тўрт кун касал бўлиб ёт, деб.

Дўстгинамнинг чни юракдан берган маслаҳатига амал қилиб, бир ҳафтача уйдан чиқмай «касал» бўлиб ётдим. Бошига, бетига яра тошганларнинг ахvoli ҳақида садоқатли дўстим ҳар кун ахборот бериб турди. Ана шу садоқатли дўстим бир кун яна ҳовлиқиб келиб қолди:

— Шерик, устахонага янги сартарош келди! Бор, чақириб кел, деб мени юборди.

— Янги сартарош?!— шундай деганча кўчага отилдим. Рост. Сартарошхонамиз олдида бегона одам ўтирибди. Қўлида кичкинагина, бир чеккасини сичқон кемирган қора чамадончаси ҳам бор. «Лайлум, лайлум» оҳангида хуштак чалаяпти.

— Ассалому алайкум!— деб одоб билан салом бердим.

— Сиз Ҳошимжон бўласизми?— сўради ҳалиги одам саломимга алик олмай.

— Худди шундай.

— Марҳамат қилиб, қулфни очсалар.

— Хўп бўлади.

Янги сартарош ичкари кириб, икки қўлини шимининг чўнтагига солганча хуштак чала-чала, хонанинг у ёқ-бу ёғига назар ташлаб чиқди.

— Хўш, йигитча, аввал эшик тепасидаги бемаъни вивескангизни кўчириб ташланг!— деди ниҳоят хуштак чалишдан тўхтаб. Уста Ақромнинг ўзи ким? Давлат сартарошхонаси нега энди унинг номига кўйилар экан!

— У менинг устозим бўлади, билдингизми?

— Сартарошхонага унинг номини кўйиш учун махсус рухсатнома олдингизми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, вивескани тезроқ кўчириб ташласинлар.

— Кўчирмайман,— дедим негадир шу пайтда йиғлагим келиб.

Янги сартарош ташқарига чиқиб, ўзининг бўйи ҳам иккита нарвонни улагандан баландроқ экан, вивескани юлиб, магазиннинг томига отди. Ичкари кириб, прејскурантнинг олдида тўхтади:

— Бу нима майнавозчилик?!

• Бир нарса демоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, овозим чикмади. Иягим учиб, лабларим тортишиб, гапиролмай туравердим. Янги сартарош, хонанинг бурчагида ётган бўш яшикка уста бувамдан қолган жамки асбобларни жойлади-да, яна икки қўлини чўнтагига солди. Кейин, район сартарошхоналар идораси уни бу ерга сартарош этиб тайинлагани, мен бугундан қолмай ўша ерга бориб учрашишим зарурлиги, агар бундан сўнг сартарош бўлиб ишлашни хоҳласам, маълум комиссиянинг имтиҳонидан ўтишим шарт эканлиги ҳақида ахборот бериб:

— Энди сени жўнаб қолсинлар,— деди.

Яшикни аста қўлтигимга олдим.

— Соғинтириб қўймай тез-тез қадам раижида қилиб турсинлар,— деди у заҳархандалик билан қулиб.

— Ўзлари... ўзлари...— Йўк, бари бир гапира олмадим. Яшикни кўтариб, югурганча ташқарига чиқиб кетдим. Жаҳданми, хўрлигим келганиданми, бунисини аниқ билмайман-ку, ишқилиб шу югурганимча тўппа-тўғри уйга бориб тўхтадим. Кечгача кўксимни ерга бериб қоронғи уйда ётдим. Кечга томон қаттиқ ухлаб қолган эканман. Синглим Доноҳон оёғимдан тортиб уйғота бошлади. Кўзимни ишқалаб ховлига чиқсам, айвондаги сўрида бувижоним, дадам, яна битта бегона одам ҳам ўтирибди. Қим экан, деб кўзимни каттароқ очган эдим,— ишқилиб, ишнинг буёғи пачава бўлмаса эди-да,— участкавой амаки келибди! Демак, масала равшан. Мени камашмоқчи. Ифлос устара билан соч-соқол олиб ярани кўпайтириб юборганим учун мени камашга жазм қилганга ўхшайди. Қочаман, ҳозир бет-қўлимни ювмоқчи бўлиб чорвоққа ўтаман-у, Ақромдан зўрға қайтарволиб кунданинг ўрнига кўмиб қўйган кадрдон қалпоқчамни олиб бошимга кияман-да, жуфтани-ростлаб қоламан. Йўк, Хошимжон аюйи болалардан эмас. Уни осонликча қамаб бўлмайди!

— Хошим, меҳмон билан кўришмайсанми?— деб қолди дадам.

— Ҳозир, чорвоққа ўтиб келай,— дедим чайналиб.

— Аввал кўриш, адобсиз!

Шу пайт участкавой амаки ўридан туриб, икки қўлини чўзганча, кўришиш учун мен томонга юра бошлади:

— Ўх-хў, катта йиғит бўлиб қолибсиз-ку!

— Ха, ақлнинг ўрнига ҳам худо унга бўйдан беряпти,— деб қўйди бувижоним.

— Йигит киши мана шунақа бўйдор бўлгани яхши,— деди участковой амаким мен билан кўришиб бўлгач.

«Қочайми, қочмайми, афтидан мени камокка оладиганга ўхшамайди, жуда хурсанд кўринади, қани бир азмойиш олай-чи, қочишга ҳаммавақт улгураман». Шу ўй билан сўрининг четига омонатгина ўтирдим.

Дадам участковой амакимга, участковой амаки дадамга зимдан қараб қўйишяпти.

— Гапирсанг-чи, Рўзи, ё ўзининг болангдан ҳам уяласанми!— уришиб берди бувижоним. Бечора дадам-ей. Гапга шунақанги нўноқки, асти кўяверасиз. У кишига фақат иш бўлса-ю, гапни менга қўйиб беришса-да. Дадам дўпписини олиб, бошини қашиди. Йўталди, жойлашиброқ ўтириб олди-да, дўпписини кафтига уриб, яна кийди.

— Энди, ўғлим... Чой ичасанми?

— Йўқ.

— Хўш, мен йигитлигимда қим бўлишни орзу қилганимни сенга айтганман-а?

— Милиционер бўлмоқчи бўлгансиз.

— Нима учун мени ишга олишмаган?

— Қулоғингиз қар бўлгани учун.

— Қар эмас, оғирроқ эди. Ҳозир, мана очилиб ҳам кетди.

Хўш, нима учун милиционер бўлишни орзу қилган эдим?

— Бир милиционер сизни ўлимдан қутқариб, ўзи ўлгани учун.

— Ўлган эмас, қахрамонларча ҳалоқ бўлган,— деб тузатиб қўйди участковой амаки.

— Уйнинг тўрига қимнинг суратини осиб қўйганмиз?— сўрашда давом этди дадам.

— Марҳум капитан Ақромовнинг,— жавоб беришда давом этдим мен ҳам.

Дадамнинг пешанасида йилтираб тер кўринди. Чўнтагини пайпаслаб рўмолчани тополмагач, энгашиб, дастурхонга артмоқчи бўлган эди, бувижоним жеркиб берди:

— Соқолингга оқ кирса ҳам ақлинг кирмас экан-да, Рўзи!

— Ҳадеб сокол-сокол дейсиз,— дадам ҳам бўш келмади,— бу Ҳошимингизга гап тушунтириш осон бўлса экан. Йўқ деб қолмасин, деб бу ёқда ўзим жонимни ҳовучлаб турибман.

Дадам бундан йнгирма икки йил олдин, кеч кузда шаҳарга узум сотгани борибди. Яхши пул қилиб келса, ойим

икковларининг тўйлари бўлиши керак экан. Узумни сотиб бўлгунча қоронғи тушиб қолибди. Дадам қўрка-писа қайтаётган экан, жар ёқасида ўғрилар йўлини тўсиб:

— Қани, пулни чиқар!— дейишибди. Дадам шунақанги каттиқ додлабдики, ер-кўк ларзага келибди. Нарирокдан бир милиционер велосипедга қизчасини миндириб ўтиб бораётган экан. Дам олиш куни бўлгани учун ёнида тўппончаси ҳам йўқ экан. Шундай бўлса ҳам, бир зумда етиб келиб, ўғриларга ташлашибди. Дадам унга кўмаклашиш ўрнига, эсон-омон қутулганига шукур қилиб, қопни қўлтиғига уриб, соатига 50 километр чамаси тезликда қочишга тушибди. Пулни олдириб қўйишдан қўрққанми ёки ўғрилар билан муштлашиб қўйлагимни йиртиб борсам, бувижоним уришадди деб ўйлаганми, ишқилиб, қочиб қолган-да.

Орадан олти кун ўтгач, дадам газетада бир милиционернинг сурати билан таъзияномани кўриб қолган. Таъзияни ўқиб, бу ўша уни ўлимдан қутқарган милиционер эканини билган ва яна додлаб юборган. Эртасига марҳумнинг уйига бориб, ўртоқ Ақромов мени қутқарган эди, уни онласи олдида гуноҳқорман, деб роса йиғлаган. Шу ҳолда яъни йиғлаганча милиция идорасига бориб, бўлган воқеани очикчасига айтган ва унинг ўрнига мени ишга олишларингизни сўрайман, деган. Лекин, ўша куни тайинли жавоб ололмаган. Тайинли жавоб олгунча роппа-роса бир ой қатнаган. Ниҳоят, энди ниятига ётай деганда қулоғи ишнинг белига тепган.

— Майли, қулоғим оғир бўлса ҳам ишлайвераман,— деб оёғини тираб туриб олган дадам.

— Йўқ, аввал қулоқини даволатинг,— деб маслаҳат берган милиция бошлиғи.

Бу воқеани дадам бизга бир неча марталаб айтиб берган. Участковой акамга ҳам айтиб, иложи бўлса, ўғлим Хошимжонни милиционер қилмоқчиман, деган экан.

Яқинда шаҳарда ёш милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактаб очилибди, бизнинг томонлардан ҳам бир болани танилаб юборишларини сўраб, печать босилган хат юборишибди. Участковой амаки менинг ҳақимда, менинг Ёлғоқ қори поччани фош қилганим, ашаддий жиноятчи Султоновни қўлга туширишга ёрдамлашганимгача ҳаммасини ёзиб юборган экан. Ўша мактабнинг директори: «Хошимжон Рўзиевни тезда бизга олиб келинг», деб тайинлабди. Участковой амаким бугун эрталаб далага — дадамнинг ёнига бориб, шундай-шундай дебди. Дадам, «мен рози, кечкурун

уйга келинг. Биргалашиб бувижониси билан ойнисини ҳам кўндирамиз», дебди.

Участковой амаки мен ухлаб ётганда келган экан. Бу масалани оиламизнинг ҳамма аъзолари обдан муҳокама қилишибди. Бувижоним: «Яккаю ягона ўғлимни ўлимдан олиб қолган ўша раҳматли милиционернинг арвоҳини шод қилиб Хошимжоннинг милицияга кириб, ҳалол хизмат қилса, мен мингдан-миг рози. Лекин, бировни ўғри тўсса яқинига бормай, узоқдан хуштак чалиб, тўппонча отаверсин...», дебди. Ойим: «Ўзим ҳам билмай қолдим, болагинам минг хунарга қўл уряпти-ю, бари бир, ташлаб кетяпти. Ишқилиб, кечаси, навбатда турганда ухлаб қолиб, ҳаммамизни уятга қўймас бўлгани...» дебди. Ойшахон: «Акам милиционер бўлса Ортик ола кўзни каматаман, сочимдан тортиб ҳеч дарс тинглатгани қўймайди», дебди. Донохон бўлса: «Урра! Акам милиционер бўлса, кечаси ухлаганда хуштагини ўғрилайман-да, мактабга борганимда маза қилиб чалиб юраман», деган гапларни айтибди. Хуллас, суюкли ўғилларига, яъни мулла Хошимга, унинг руҳсатисиз, аллақачон милиция формасини кийгизиб, хуштагигача ўғирлаб бўлишибди.

— Мана шунақа гаплар...— деди участковой амаки, суҳбатимизнинг охирида.— Ўзингиз нима дейсиз?

Кизик... Нималар бўляпти ўзи, ўнгимми, тушимми? Мен ўзи қанақа боламан? Шу пайтда хурсанд бўлишим керакми, ёки хафа бўлиб йнглайми? Ҳозиргина қочишга, яна дарбадор бўлишга тайёр эдим. Энди бўлса... Тавба! Милиционерлик! Тўғри, дадам бу ҳақда кўп гапирди, гапирганда ҳам шавқ-завқ билан гапирди. Йигитнинг хўрози милицияга қиради, деб мактагани-мактаган. Борди-ю, милицияга кириб кетсам, унда сартарошликни ким қилади? Ахир мен уста бобомга бу касбни ҳеч ташламайман деб сўз берганман-ку. Ёки... кечаси милиционерлиг-у, кундузи сартарошлик қилса ҳам бўлармикан?

— Гапир, нега жим бўлиб олдинг!— кистади дадам.

— Сартарошлик нима бўлади?— сўрадим участковой амакидан.

— Йигит кишига етмиш хунар оз,— деди участковой амаки.— Сартарошликни ўша ерда ҳам давом эттираверасиз.

— Қачон жўнаймиз?

— Демак, розимсиз?— бу саволни участковой амаки берганим, аммо жавобини бутун оиламиз аъзолари қутарди.

‘Саволни қаранг: «Розимисиз» эмиш. Хошимжон янги касб таплаш олдида ҳеч иккиланганми ўзи? Йўқ, ҳеч қачон! Аста ўрнимдан турдим-да, кафтимни қулоғим устига қўйиб: — Полковник Хошимжон Рўзиев буйруғингизга тайёр! — деб ҳаммаларини қулдириб юбордим.

Ош сузилди, кетидан тарвуз сўйилди, э борингки, совиб қолган чойлар ҳам ичиб бўлинди. Эртага соат 9 да жўнашга келишиб, дастурхонга фотиҳа ўқидик. Шу оқшом уйдагилар менга бирам меҳрибон бўлиб қолишдики, асти қўяверасиз. Катта синглим Ойшахон пайпоқларимни ювган, кичик синглим Доноҳон шимимга дазмол босган! Ойим партирга уннаб кетди, дадам пул олиб келгани кассирнинг ҳузурига отланди.

Кечаси бувижоним анча маҳалгача ухламай бош томонимда ўтириб, сочларимдан силади, пешанамдан қайта-қайта ўпди.

— Оббў тентагим-эй, шундай қилиб бизни яна ташлаб кетар экансан-да? — деди у негадир йиғламсираб.

— Ташлаб кетаман, бувижон.

— Тез-тез. хат ёзиб тургин.

— Хўп бўлади, бувижон.

— Бемаҳалда кўчага чикмагин.

— Яхши.

— Астойдил ўқиб, одам бўлиш пайдан бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, бувижон.

— Бемаъни болалар билан юрмагин.

— Хўп.

— Ўзингдан катта иш буюрса йўқ демагин.

— Ҳеч йўқ демайман.

— Кўйлагинг кир бўлса оқшом ювиб қўйсанг, эрталаб-гача қурийд. Кир қўйлак билан кўчага чикмагин.

— Хўп бўлади.

— Ейиш-ичишдан ўзингни қисма, шукур, дадангни топиши ёмон эмас. Пул жўнатиб турамин.

— Мева-чевадан посилка ҳам қилиб туринглар.

— Бўлмасам-чи, болам, топганимиз сеники. Ишқилиб, ўлим бўлмасин...

Бувижоним тўсатдан йиғлаб юборди. Ўрнимдан туриб, юпатаман деб шунча уринсам ҳам, ҳеч иложи бўлмади. Кўз ёшлари ҳам тўпланиб қолган эканми, қуйилиб келаверди.

— Бувижон, сиз ҳали ўлмайсиз! — шундай деб меҳрибон бувижонимнинг ажин босган бетларидан, кўзларидан ўпа бошладим.

— Ұлиб қолсам-чи?

— Йўқ, ўлмайсиз?

— Ұламан.

— Ұлмайсиз!

— Борди-ю... иссиқ жон-да... Эшитсанг, дарров келиб хасса ушлагин.

— Бувижон!

— Болагинам! Тентагим!

Тўсатдан ич-ичимдан бир хўрсиниш келди-ю, хўнграб йиғлаб юбордим. Назаримда бувижонимдан айрилиб қолаётгандек, онамдан ҳам азиз бўлган, мени деб ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам урган меҳрибонимдан ажралиб қолаётгандек бўлиб кетдим.

— Йиғлама болам!— энди бувижоним мени юпата бошлади.

— Йўқ, бормайман, ўлиб қоласиз.

— Ұлмайман!

— Борди-ю... иссиқ жон-да...

— Ундай дема. Худо хоҳласа, ҳали сени болагини ҳам катта қилиб бераман.

— Лекин унинг қулоғидан чўзмайсиз.

— Чўзаман...

Шу йўсин бувижоним иккимиз гоҳ йиғлашиб, гоҳ кулишиб, чакчақлашиб тонг оттирдик.

Эрталаб участкавой амаки билан шаҳарга жўнаб кетдим. Одамлар мени милиционер олиб кетаётганини кўриб: «Ҳошимни қамагани олиб кетишяпти. Эсингина, яхши ўқимаса ҳам, ҳар қалай, яхши бола эди. Қаёқдан ҳам шу сартарошликка қўл урди-ю, балога қолди...», дейишибди.

СЕРЖАНТ РҶЗИЕВ ИШ БОШЛАДИ

Қасам ич десагингиз, қасам ичиб айтаманки, уч йилнинг қандай ўтганини мутлақо сезмай қолибман. Бу орада бувижоним бир неча маротаба шаҳарга келиб, мени кўриб кетди. Мен ҳам бир неча маротаба кишлоққа бориб, уларнинг ҳол-аҳволини билиб қайтдим. Мен асли милиционерлар ўрта мактабининг ўқувчисмидим ёки ўзим очган «марҳум уста Ақром бобо номидаги» бепул ишлайдиган сартарошхонанинг сартарошимидим, ишонсангиз, кейинчалик ўзим ҳам унутиб юбордим. Айтгандек, сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолибди. Мен мактабга эсон-омон кириб олгач, ётоқхонамизнинг шундоққина биқинига хурматли устозим номи-

да устахона очдим. Аввал ўзимга ўхшаш камхарж курсант болаларнинг соч-соқолни олиб юрдим. Кейинчалик муаллимларимиз ҳам, лейтенантдан тортиб, то полковникларгача кириб турадиган бўлишди. Бир кун, ишонсангиз, битта генералнинг ҳам соқолни олиб қўйдим. Комиссия бўлиб келган экан, ётоқхоналарнинг ахволини текшириб юриб, тўсатдан менинг сартарошхонамга ҳам кириб қолди. Дарров икки оёғимни жуфтлаб, честь бердим:

— Курсант Хошимжон Рўзиев!

— Яхши,— деди генерал, — «уста Ақром» деганингиз ким?

— Устозим бўлади, ўртоқ генерал.

— Милицонерми?

— Йўқ, ўртоқ генерал, сартарош бўлган.

— Текинга ишлайди, деганингиз нимаси?

— Устозим шундай деб васият қилган, ўртоқ генерал.

— Соқолни яхши оласизми?

— Синаб кўришингиз мумкин, ўртоқ генерал.

— Қани, синаб кўрсак, кўрайлик-чи.

Ўзиям ўша кун иш бошқача бўлиб кетдим-да. Сочини чойшабларнинг энг тозасидан ишлатдим. Устаранинг ҳам шунақанги ўткиридан таппадимки, ҳалигача ўзим ўзимга хайрон қоламан. Хушбўй атир-упалардан сениб, беозоргина массаж ҳам қилиб қўйганимдан сўнг генерал ўридан туриб...

— Баракалла. Сендан қанақа милицонер чиқишини айтолмайман-ку, лекин яхши сартарош чиқиши аниқ,— деб елкамга уриб қўйдим.

Хуллас, ўқишни тугатиб, ҳар ким ҳар ёкка йўлланма ола бошлади. Мени шаҳарнинг Каттасой район милицияси ихтиёрига жўнатишди.

— Қайси бўлимга лозим топишса, ўша бўлимда ишлайверасиз, хоҳласангиз милицонерларнинг соч-соқолни олиб юраверасиз,— деб жиндек ҳазил ҳам қилиб қўйишди.

Аввал ишга жойлашай, кейин кишлокка бориб, беш-ўн кун ўйнаб, ёру дўстларимни кўриб келарман, деб хаёл қилдимми милиция бўлимига жўнадим. Бўлим бошлиғи Али Усмановнинг қабулхонасига кириб, шапалоқдек келадиган ойнага тикилганча лабини бўяб ўтирган секретарь кизга нима мақсадда келганимни айтдим. Қиз ичкари кириб, дарров орқасига қайтди:

— Киришингиз мумкин экан.

Ичкари кириб, қондага қаттиқ роя қилган ҳолда товоп-

ларимни бир-бирига уриштириб, каттик овоз билан честь бердим.

— Сартарош Хошимжон Рўзиев хузурингизга келди!

Полковник хиёл ўрнидан туриб:

— Нима?— деб сўради.

— Кечирасиз, ўртоқ полковник, янглишиб кетибман Сержант Хошимжон Рўзиев хузурингизга келди.

— Бу бошқа гап. Хўш, хизмат?

Полковник мен узатган йўлланмага кўз югуртириб чиқ-кач, шошмасдан ўрнига ўтирди. Курсда қанақа ўқиганлигим, кимлар дарс берганлиги, қаерлик эканлигим, ота-онам нима иш билан машғуллиги тўғрисида ярим соатча суриштирди. Кейин катталиги кичикрок хонтахтачадек келадиган, сурғучланган конвертни очиб, меннинг шахсий делом билан ҳам шошмасдан танишиб чиқди. Ниҳоят, маъқул бўлди шекилли, бошини кўтариб:

— Чакки эмас,— деб кўйди.— Хўш, қайси бўлимда ишламоқчисиз?

Хўш, қайси бўлимда ишласам экан? Хабарингиз борми, йўқми, милицияда бўлимлар жуда кўп бўлади: жиноят қидирув бўлими, жамоат мулкнинг талон-тарож қилувчиларга қарши курашиш бўлими, айбига иқроқ қилдириш бўлими, хизмат бўлими, автоинспекция бўлими, коровуллар бўлими, ўт ўчириш бўлими, э боринги... шунақанги бўлимлар-да, Бир хаёлим ўт ўчириш бўлимига кириб олиб, ошхўрлик қилиб, электр чойнакда аччиқ-аччиқ чой дамлаб ичиб, маза қилиб юраверайин ҳам дедим-у, негадир, бу фикримдан дарров кайтдим. Хўш, қайси бўлимда ишласам қимматли дадажонимнинг орзуларини тезроқ рўёбга чиқарар эканман, қахрамонликлар кўрсатиб, Ориф, Зокир, Миробиддинхўжаларни хайратда қолдирар эканман?

— Нега ўйланиб қолдингиз?— сўради бошлик.

— Ўртоқ полковник бувижоним етти ўлчаб бир кес, деб айтарди.

— Демак, ўлчаяпман дег?

— Ха, ўртоқ полковник, ўлчаяпман.

— Лекин, ўртоқ сержант, жуда узок ўлчар экансиз.

— Йўк, жавобим тайёр. Қайси бўлимни лозим топсангиз, ўша бўлимга ўтиб ишлайвераман.

— Раҳмат, ўртоқ сержант. Мана бу чинакам милиционернинг жавоби. Милиционер, яъни давлат канцеляриясининг ходими эгарланган отдек хамиша шай туришни керак. Қайси ишга юборсак бўйин товламай, уни қойиллатиш

пайидан бўлиши керак. Мен hozir сизни полковник Салим-Жон Отажоновга топшираман. У кишидан иш ўрганасиз. Республикамизнинг энг атоқли милиция ходимларидан бири у. Ҳалол, садоқатли, халқ давлат ишига жонини тиккан тенги йўқ одам. Ундан иш ўрганишга ҳаракат қилинг. Кейин қайси бўлимда ишлашингизни яна ўйлашиб кўрармиз.

Бошлиқ кнопкани босган эди, остонада секретарь қиз кўринди:

— Ўртоқ Отажоновни чакиринг.

Хиёл ўтмай хонага новча бўйли, кўкраклари кенг 55—60 ёшлардаги бир одам бош яланг кириб келди. Али Усмонов билан сўрашиб, менга бир кўз ташлаб кўйди. Юзи чўзинчоқдан келган, ўнг бетида чандиғи бор, пешанаси кенг, тепа сочи тушиб кетибди. Кўзлари, негадир сал ғалатиروق боқадди. Бир қарашда кишини эркалаётгандек, яна бир қарашда: «Тўхтаб тур, сен ўзинг ким бўласан?»— деб сўраётгандек туюлади. Иккала кўзи билан барабар тикилса, худди биров кўкрагингга тўппонча қадагандек, кўркиб, беҳтиёр ўрнингдан туриб кетасан. Лаблари кулиб турибди-ю, аммо юрагининг қаърида сенга нисбатан яширин ғазоби борга ўхшайди. Мен негадир қалтирай бошладим. Али Усмонов қисқагина тушунтириб:

— Ўртоқ Рўзиев сизнинг кўлингизда ишлайди,— деди Полковник Отажонов:

«Менинг бўлимимни бола боғча қилиб юбордиларинг-ку», деб кулиб кўйди. Ўртоқ Усмонов ҳам кулиб: «Чунки сиз меҳрибон мураббийсиз-да», дея жавоб қайтарди.

Мен жимгина янги бошлиғимнинг оркасидан эргашдим. Бай-бай-бай, бўйдан ҳам берган экан-да, худди девга ўхшайди-я. Гурсиллатиб қадам ташлаганда-чи, ишонсангиз, поллар лапанглаб кетяпти-я. Эшнқларнинг ҳаммасидан энгашиб ўтди. Хонага киргач, диванга ўтириб, мени ҳам ёнига таклиф қилди.

— Хўш, отинг нима ўғлим?— деб тўсатдан сенлаб гапир бошлади.

— Ҳошимжон!

— Ие, менинг амаким билан адаш экансан-да. Милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактабнинг биринчи битирувчилариданман дегин? Яхши. Хўш, милиционерликни ташладингми ёки бировнинг тавсияси билан келдингми?

— Дадам тавсия қилди.

— Ўзинг бу ишни яхши кўрасанми?

— Яхши кўраман.

— Унда ишимиз соз экан. Бир хиллар милиционерликка формаси билан хуштагига ишқибоз бўлиб киради. Бунақалар узокка бормайди. Икки-уч йилда постни ташлаб қочиб кетади. Турадиган жойнинг борми?

— Ҳозирча, ўртоқ полковник, курсантларнинг ётоқхонасида турибман.

— Мени Салимжон ака деб чақиравер, расмиятчиликни ёмон кўраман. Лекин, рапорт бораётганинда, ўртоқ полковник деб мурожаат қилмасанг, нақ тилингни суғуриб оламан... Ҳозир ўша ерда тура тур. Кейин бир иложини қилармиз. Эҳтимол уйимга олиб кетарман... Бизнинг бўлим қанақа бўлим эканлигини биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— ОБХСС бўлими дейлади. Жуда оғир бўлим. Нима кўп десанг, ҳозир жамоат, давлат мулкига кўз олайтирувчилар кўп. Улар шунақанги устаки, хушёр бўлмасак, сен билан менинг бошимизга қалпоқ кийгизиб кетишади. Мен уларга нисбатан каттикроқ туриш тарафдориман. Лекин Али Усмонович тарбиялаш керак, деб кўпинча кўнгилчанлик қилади... Ҳа майли, булар ҳақида кейин яна бафуржа гаплашамиз... Нима бўлганда ҳам милиция каттиқкўл бўлиши керак.

Менинг Салимжон ака ҳақидаги фикрим ўша куни тез тез ўзгариб турди. Ҳали бошликнинг хузурда бўлганимда, очигини айтсам, ундан кўриб кетган эдим. Ҳозир эса, дилкашлик қилгани учун сал-пал яхши кўриб қолгандек бўлдим. Кечга томон менинг кўз олдимда ёш бир лейтенантни каттик уришганини, лейтенантнинг дағ-дағ қалтираётганини кўриб, бу одамни яхши кўришни ҳам, ёмон кўришни ҳам билолмай, ланж бир тушунча билан ётоқхонамга қайтиб кетдим.

Орадан ўн уч кун ўтгач, мени полковник Отажонов ўз хузурига чақиртирди.

— Хўш, ўртоқ Рўзиев, энди ишни бошласак ҳам бўлар дейман?

— Бўлади, ўртоқ полковник.

— Мана бу шикоятни ўқиб чиқинг-да, тезда чора кўришга киришинг.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Меҳнаткашлар ёзган шикоят хатни олиб, ўз хонамга чиқиб кетдим. Иш бошланди! Сержант Ҳошимжон Рўзиев иш

бошладил! Мана энди, жамоат мулкига кўз олайтирадиганлар бўлса навбати билан таъзирини еяверади!

ОШХОНАНИНГ БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРИ

Биринчи топшириқ жуда ғалати бўларкан. Бир томондан кувончим ичимга сиғмай, сакраб, ўйини тушвораёй-ўйини тушвораёй дейман. Иккинчи томондан, бордию ишни бузиб қўйсам-чи, деб ўзимдан-ўзим андак қўркиб ҳам турибман. Юрагимни ховучлаб, шикоятни қайта-қайта ўқийман.

«Каттасой район милиция бўлимининг бошлиғи полковник ўртоқ Усмоновга. «Роҳат» ошхонасида овқатланиб, ҳаммиша жони азобда юривчи бир группа хўрандалардан

ШИКОЯТ

Биз, сиз ҳурматли бошлиққа шуни ёзиб маълум қиламизки, 12-сонли ошхонада институт студентлари, поликлиника ва дорихона хизматчилари, маҳалла аҳлининг каттакичик меҳнаткашлари овқатланиб келамиз. Бу ошхона эмас, азобхона! Овқатлари шунақанги бемазаки, таърифини ҳеч келтириб бўлмайди. Бунинг устига чўмичдан ҳам қоқиб қолишади. Шу ойнинг бошида шаҳар савдо инспекциясига шикоят қилган эдик, у ердан келиб текишириш ўтказишувди, хўрандаларнинг ҳақидан 30—35 фоизини уриб қолинаётгани маълум бўлди. Биз, мана энди қўли эгри ошпазлар таъзирини, ейди, деб турган эдик, йўқ, бунақанги воқеа юз бермади. Ҳаммаларига биттадан хайфсан улашиб чиқишди. Агар шунақанги хайфсандан мингтасини илга тизиб, бўйнига осиб қўйганингизда ҳам бу товламачиларга зиғирдек таъсир қилмайди. Негаки, булар учун хайфсан билан ташаккурнинг фарқи йўқ.

Биз, бир группа ўқитувчилар, врачлар, студентлар ва бошқа кўнгли тўлмай юрган хўрандалар, сиз бошлиқдан ошхонада тартиб ўрнатишга ёрдам беришингизни сўраймиз.

Қамбаров, Қосимов, Қодиров ва бошқалар».

Бу шикоятни кечаси билан қайта-қайта ўқийвериб, ишонсангиз, паққос ёдлаб олдим. Ёдлаб олдим-у, эртасига кундуз соат биргача ишни нимадан бошлашни билмай гаранг бўлиб ўтиравердим. Ниҳоят: «Аввал бориб, шу ошхонада овқатланамай, мазали-мазасизлигини ўзим синаб кўраман.

Сўнгра таомларнинг ҳамма хилидан оз-оздан олиб, шаҳарнинг бош лабораториясида текширтириб кўраман»,— деган қарорга келдим.

Ошхона «Ғалаба» хибонининг шундоққина ёнгинасида, кўп қаватли уйнинг остида экан. Одам шунақанги кўпки, худди вокзалнинг чиптахонасига ўхшайди. Аввал таомлар қўйилган витриналарни кўздан кечирдим. Котлет — 42 ти-йин, лағмон — 38 ти-йин, палов — 63 ти-йин — ҳаммаси жойи-дага ўхшайди. Буфетга ўтдим. Бошига оқ сурпдан халтача кийиб олган, бурни, пешанаси терлаб турган бақалок бир йиғит қўли-қўлига тегмай хизмат қиляпти: бировга арок, бировга перашка, яна биттасига конфет узатяпти — порози-лик йўк, ҳаммаси сизу биз. Кассани ҳам кўздан кечирмоқ-чи бўлдим. Ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги битта қизча ўти-рибди. Шунақанги озғин, шунақанги нимжонки, худди шу ошхонага киргандан буён овқат беришмаганга ўхшайди. Аммо позик бармоқчалари шунақанги тез, шунақанги аннқ ишлаяптики, худди сеҳргарга ўхшайди.

— Эшитаман,— деб сўради мендан яқинига борганимда.

— Бир порция лағмон,— дедим шошилиб.

— Нон ҳам оласизми?

— Йўк.

— Ўттиз саккиз ти-йин,— деди қиз чек узатиб.

— Қирк ти-йин ола қолинг,— деб илтимос қилдим қўлга туширмоқчи бўлиб.

— Раҳмат, йиғиб юрсангиз мороженое олиб ейсиз!— шундай деб қизча иккита бир ти-йинлик узатди.

Лағмонни олиб, чеккароқ бир ерга ўтирдим. Энди ея бошлаган эдим, 55—60 ёшлардаги бир одам бир қўлида котлет, бошқасида шавла келтириб ёнимга ўтирди. Юрагим «шув» этиб кетгандек бўлди, бу одамнинг нимасидир Ён-ғок қори поччамга, велосипед миниб қочган ўша устозим-га жуда ўхшаб кетарди. Йўғ-эй, қори поччамнинг мош-ғуруч соқоллари кўксиларига тушиб турарди, қўлларида тасбех, бошларида саватдек салла бўларди. Бу одамда бўлса, соқол деган нарса йўк — кип-қизил кўса. Бошида шляпа, кўксенда тугуни муштумдек келадиган гулли галстук. Йўк, йўк. Бу бутунлай бошқа одам.

— Тфуу!— деди ёнимда ўтирган одам, қошиқ билан та-релкани бир уриб.— Шу ҳам овқат бўлди-ю!

— Ростини айтсам мен ҳам ея олмай ўтирибман,— дедим бошимни кўтариб,— лағмон эмас, мағзава.

— Мен котлет деб олсам, билмадим нимани солиб беришибди, — деб ёмонлади яна ёнимдаги хўранда.

— Қайласига гўшт ўрнига бакилажон солишибди, — дедим мен уни кўпроқ гапга солиш учун.

— Ўғри бўл, нисофли бўл - да, номард! — деди бегона одам баттар тутақиб.

Таомларнинг бемазалиги хусусида иккимизнинг фикримиз бир жойдан чиқиб қолди. Ун минут чамаси ошпазу, кассиру, директоригача аралашига ёмонлаб, гўрига ғишт қаладик.

— Мана, сиз милиция ходимсиз, — деди суҳбатдошим қизишиб, — нега шунақанги юлғичларга чора кўрмайсизлар?

— Эҳтимол кўрармиз.

— Йўқ, сизлар чора кўрмайсизлар, шикоятни эшитиб, чаканларни қашиб, тескари қараб кетаверасизлар.

— Аксинча, мен чора кўргани келдим.

— Ишонмайман.

— Ишонинг. Мана, чўнтагимда меҳнаткашларнинг шикояти ҳам турибди.

— Демак, чора кўрасизми?

— Кўрамиз.

— Бўлмаса, юринг, ичкарироққа кирамиз. Алоҳида хона бор. Ўша ерда бафуржа гаплашамиз.

Мен ишимга ёрдам тегадиган шерик топилганидан ўзимда йўқ севишиб кетдим. Ўзи омади бор йигитман-да, бирор ишга қўл ургудек бўлсам мана шунақа ўз-ўзидан юришиб кетаверади!

Залнинг тўрида кичкинагина хона бор экан. Ўша ерга кириб, эшикнинг ичидан беркитиб олдик.

— Аввало танишиб олайлик: исмим — Одил, фамилиям — Аббосов. Ўзларининг исм-шарифлари?

— Хошимжон Рўзиев.

— Хошимжон, мен шу ошхонанинг бахти қаро директор бўламан.

— А?! — беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим.

— Кўркманг, — секингина елкамдан босиб қўйди бахти қаро директор, — мен сизнинг ишингизга халақит бермоқчи эмасман. Аксинча, ёрдам бермоқчиман... Мен, укагинам, бу ерда яққаланиб қолдим. Менга ёрдам керак, ёрдам беринг! Директор бўлиб келганимга олти ой бўлди, олти ойдан буён овқатларни лаззатли қилиш учун курашаман. Аммо бу ерда иккита пихини ёрган, ғирром ошпаз бор. Бири миллий таомлар бўйича, иккинчи европача таомлар бўйича бош ошпаз

бўлиб олишган. Хар бирининг бештадан шогирди бор. Унта шайтон бирлашиб олса, директорнинг кўлидан ҳеч нш келмас экан. Мен чидай олмаганимдан яқинда хўрандаларга айтиб, шаҳар савдо инспекциясига шикоят ёздирдим... Афсуски, ундан ҳам наф чиқмади — биттадан хайфсан билан кутулиб кетишди... Ўртоқ сержант, сизга тўлиқ ишонсам бўладими?

— Милицияга ишонмасангиз, унда кимга ишонасиз?— дедим сал аччигим чиқиб.

— Раҳмат. Минг раҳмат сизга, укам. Сизга айтадиган сирим шуки, ҳалиги ошпазлар хар куни 100 сўмдан пул ишлаб кетишади, шогирдлари 25 дан олишади.

— Йўғ-эй!— дедим ишонмай.

— Рост айтяпман. Бу балохўрлар хар қандай одамни дарров сотиб олишади. Лекин... сиздан ҳам кўрқиб турибман.

— Хошимжон Рўзиев сотиладиганлар хилидан эмас!— столи муштлаб ўрнимдан туриб кетдим.

— Бари бир, сизни ҳам тузлаб жўнатишади. Хар эхти- молга қарши огохлантириб кўяяпман.

— Кўрамиз, ким кимни тузлар экан!

— Сиз хушёр йиғитга ўхшайсиз. Кўзларингиз чакнаб турибди. Ёшсиз-да, оловсиз, олов! Яқинда енг шимариб ишга астойдил киришдим. Меҳнатқашларга айтиб, яна шикоят ёздирдим. Милицияга жўнатинглар, халқ, давлат манфатиини ўша ерда ҳимоя қилишади дедим... Шикоят халигача бормабди-да?

Чўнтагимдан шартта шикоятни чиқариб, бахти қаро директорга узатдим. У шикоятномани ўқияпти-ю, мен бўлсам: «Бечора Одил ака-ей, битта ўзингиз ўнта шайтонга қарши нима ҳам қила олардингиз, оғир аҳволга тушиб қолган экансиз, нега энди дарров менинг бошлигимга учрашмадингиз.. Ха, майли, хали ҳам кеч эмас. Таъзирини бериб кўямиз...», деб ўйлайман, Унга раҳмин келади. Кўнглини тоғдек кўтарадиган бирор гап айтмоқчи бўламан.

— Бу врачларни танийман,— деди Одил ака шикоятни менга узатиб.— Мана бу Қамбаров дегани тин доктори бўлиб ишлайди. Қўли жуда енгил, хар қандай бақувват тишини ҳам бир силтаганда суғуриб олади. Қодиров бўлса— хирург. Худди сизга ўхшаш адолатпарвар, хушёр йиғит! Бўлмаса энди амалий ишга ўтсак.

— Мен тайёрман.

— Текширтириб кўриш учун таомлардан қачон оласиз?

— Эртага олсамми деб турибман.

— Йўк, ё шанба, ё якшанба куни оласиз. Негаки, шанба ва якшанбада назорат қилувчи жаминки идоралар берк бўлади. Сулаймон ўлди, девлар кутулди, деб бу шайтонлар ўғирликни уч-тўрт барабар кўпайтириб юборишади. Кейин, ўртоқ сержант, бунчалик соддадиллик қилманг.

— Нима қилибман?

— Ошхонага кириб витринадаги таомларнинг нархини текшириб юрибсиз. Сизнинг нима мақсадда келганингизни мен дарров сездим. Ошпазлар мендан олдинроқ сезишган бўлса керак. Тезроқ бормасам, ичкарига тортиб кетишади, деб дарров олдингизга келдим... Ўртоқ сержант, иложи бўлса, ўзингиздан олдин ошхонага бегона одамларни киритиб, таомларни ўшаларга олдириш-да, кейин таппа босинг.

— Бу маслаҳатингиз ҳам маъқул,— дедим ич-ичимдан севиниб.

— Кейин, ўртоқ сержант, яна бир нарсани айтмоқчиман. Бу ерда шикоят дафтари иккита юритилади. Биттасига фақат мактовларини ёздиришиб, мукофот олишади, иккинчисига фақат шикоятни ёздиришиб, уни ҳеч кимга кўрсатишмайди. Иккови ҳам буфетчида туради. Ўртоқ сержант, яна бир илтимосим бор. Лекин, йўк демасангиз айтаман.

— Йўк демайман.

— Буфетчини ҳам қўшиб текширсангиз,— деди Одил ака. Гарчи хонада иккимиздан бошқа одам бўлмаса ҳам, гапимизни биров эшитмаяптими, дегандек у ёк-бу ёғига қараб олди, кейин шивирлаб давом этди:— Аслида ўғрибоши шу! Меҳнаткашларнинг ёнини олганим учун мени ишдан олдириб ташламоқчи. Бирорта тўғри иши йўк, Ароғу коньяк — ҳаммаси ясама. 20 грамм ароққа 80 грамм сув қўшмаса, кечаси ухлай олмай чиқади.

— Жуда очкўз экан-ку!

— Очкўз ҳам гапми? Ҳозир синаб кўришимиз ҳам мумкин. Чиқиб икки стакан ароқ келтиринг, мен чиқсам тозасидан беради, хумпар!

— Қалай бўларкин?

— Яна соддалик қиляпсиз-а!— уришиб бергандек бўлди бахти қаро директор. «Содда» деган гапни эшитиб, жуда ҳам унчалик эмаслигимни исботлаш учун шартта чиқиб, бурни терлаб турган бақалоқ буфетчидан икки стаканни тўлдириб ароқ келтирдим.

— Баракалла, мард йигит экансиз!— хурсанд бўлиб де-

ди директор.— Энди бир стаканини ичиб кўринг-а, зигирча маза топсангиз, бетимга тупуриб юборинг.

— Мен умримда ароқ ичган эмасман,— эътироз билдирдим.

Одил ака кўл силтади:

— Бу ароқ эмас-ку!

— Бари бир, ичолмайман.

Одил ака хафсаласи пир бўлгандек ўрнидан туриб, тез-тез юриб чиқиб кета бошлади:

— Мен сизни мард йигит, деб сирларимни ошкор қилиб ўтирибман-а...

Иш бошлаш олдида ишончли ёрдамчидан ажралиб қолишдан кўркиб бир стакан ароқни шартта ичиб юбордим.

— Қалай?— Орқасига қайтиб сўради директор.

— Жуда бемаза нарса экан,— дедим афтимни бужмай-тириб.

— Офарин! Хушёр йигитсиз-да, дарров сездингиз. Бошқа жойда ароқ ичсангиз ҳузур қиласиз, кайф қиласиз. Бу бўлса одамнинг кўнглини айнитади. Номард, ўгри бўл, инсофли бўл-да! Манг, бунисини ҳам ичиб юборинг, ошқозон тўлса, кўнгил айнашингиз босилади, бўлмаса кечгача ўкчийсиз.

— Бошим айланиб кетяпти.

— Шунинг учун ҳам ичинг деяпман-да, мард йигит! Кўнгил босилади. Баракалла, офарин! Лекин азамат йигит экансиз! Сиз билан ҳар қандай ишни бажарса бўларкан. Қани, энди милиционерларнинг ҳаммаси сиздақа бўлса.

Бир нафасдан сўнг чиндан ҳам бошимнинг айланиши тўхтади-ю, кўнглим тоғдек кўтарилиб, ашула айтгим кела бошлади. Одил аканинг пешанасидан ўпиб:

— Сизнинг бу хизматларингизни милиция ҳеч қачон унутмайди,— деб хитоб қилдим.— Ашула айтиб берайми?

— Шошмай турсангиз ҳали ўйинга ҳам тушиб бера-сиз, ука!— дегандек бўлди Одил ака. Кейин нима бўлганини билмайман.

— ТУШИММИ, УНГИММИ

Кўзимни очиб, ўзимни бошлиғимиз ўртоқ Отажоновнинг хонасида кўрдим, диванда чўзилиб ётибман. Бошимдан сув қуйишган бўлса керак, кийимларим ҳўл. Хонада бошлиғим, мени болакай деб чақирадиган — бўлимимизнинг энг кекса атаматисен — лейтенант Ортиков, тергов бўлимидаги капи-

таи Қорабобевлар ўтиришибди. Ҳаммалари қовокларини солиб олишган... Тушимми, ўнгимми, нега мен бу ерга келиб қолдим. «Роҳат» ошхонасининг бахти қаро директори қаерда қолди. «Ассалому алайкум!» деб секин ўрнидан турмоқчи бўлган эдим, бошим тегирмон тош осилгандек оғир, чайқалиб кетдим. Ҳеч ким жавоб қайтармади. Демак, туш кўраётган эканман, деб ўйлаб яна диванга чўзилмоқчи бўлган эдим, Салимжон ака:

— Тирилдигми?— деб сўради.

— Тирилдим-у, лекин...

— Тур ўрнидан!— буюрди бошлиғим.— Ташқарига чиқиб бет-қўлингини муздек сувга ювиб кел.

Бет-қўлимни ювиб келдим, бошимнинг гувиллаши босилгандек бўлди, кўзларим ҳамярақлаб очилиб кетди.

— Қани, бир бошдан гапириб бер-чи!— яна буюрди бошлиғим.

— Нимани гапирай?— хайрон бўлиб сўрадим.

— Ошхонада қилган безорилигингни гапир.

— Безорилик, қанақа безорилик?

— Гапни чўзма!— Салимжон акам бу сўзни шундай бир оҳангда айтдики, беихтиёр ўрнидан туриб кетдим. Ошхонада бўлган воқеани ўзимдан ҳеч нарса қўшмай, ҳеч нарса олиб ташламай, қандай юз берган бўлса шундайлигича сўзлаб бердим. Ўтирганлар, тавба дегандек, елкаларини қисиб, бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ўртоқ Отажонов Ортиқовга сўз берди.

— Соат бешларда,— ўридан тургани эриниб, секин гап бошладди Ортиқов,— ошхонадан телефон қилиб, бизга ўртоқ Отажонов керак, дейишди. Мен у киши йўқ дедим. Унда ўзингиз келинг, ходимларнинг сержант Рўзнев тўполон қилиб, ҳаммамизни қийнаб юборди, деди. Дарров етиб бордим. Ўртоқ Рўзнев диванда учиб ётибди, директор қўлимга мана бу актни берди.

— Актни ўқинг!— буюрди Отажонов. Лейтенант актни худди мени осиб ўлдириш ҳақидаги ҳукмини ўқийдигандек, ғамгин бир овозда дона-дона қилиб ўқиб берди:

«Бизлар ким, тубанда қўл қўйиб, акт тузувчилар: «Роҳат» ошхонасининг директори Одил Аббосов, ошпазлар Ўроз Хайдаров, Қарим Турсунов, буфетчи Зокир Зариповлар тузамиз ушбу актни шу мазмундаким, милиция сержанти Хошимжон Рўзнев ошхонага кириб, алоҳида хонада зиёфат қилишимизни сўради, ярим литр ароқ келтирилсин деб буюрди. Ароқни паққос ичиб олиб, чўнтагидан шикоят

чиқариб, ҳаммангнинг жонинг мана шу коғозда,ғижимла-сам ўласан, деди. Сўнгра, агар 300 сўм нақд пул берсала-ринг ишни бости-бости қилиб кетаман, деди. Маслаҳатла-шиб, сўраган пулни беришга ва тегишли органларни ха-бардор қилиб қўйишга қарор қилдик. Сержант пулни олгач, шикоятни бизга берди (ушбу актга шикоятни ҳам қўшиб топширяпмиз) ва «эсизгина, шикоятнинг баҳоси 500 сўм турарди, мен уни жуда арзон пуллаб юбордим. Яна ҳеч бўлмаса 100 сўм топиб берасизлар», деб тўполон кўтарди.

Ушбу актни тўғри деб...»

— Ёлғон, тухмат!!— ич-ичимдан бир хайқирик отилиб чиқдики, хайқириқ зарбидан, ишонсангиз, деразалар зир-кираб кетгандек бўлди.

— Ўзингни бос, — гўё ҳеч нарса бўлмагандек, бир оҳанг-да деди Салимжон ака.— Ўртоқ Ортиқов, ўша пайтда Рў-зиевнинг чўнтагини қараб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Ҳозир қаранг-чи, пул бормикан.

— Хўп бўлади.

Ортиқов чўнтақларимни титқилаб, гимнастёркамнинг кўкрак чўнтагидан бир даста пул олди.

Кўзимдан ўт чиқиб кетди.

— Сананг!— буюрди полковник.

Ортиқов бармоқларини хўллаб, пулни негадир шошмас-дан санай бошлади. Ўзим ҳам, тагин адашиб кетмасин, дедим шекилли, кўзимни лўқ қилиб тикилиб турдим.

— Роппа-роса уч юз сўм экан,— деди лейтенант бошнини кўтариб.

Мен, тухмат, деб яна бақирмоқчи бўлган эдим, негадир овозим чиқмади. Тишларим-тишларимга киришиб кетибди, Қўлларим мушт бўлганча қотиб қолибди. Оғзимдан оппоқ кўпик чиқаётганини сезган полковник:

— Сув беришлар!— дегандек бўлди. Сув ичгач, сал ўзимга келдим.

— Эҳтимол махсус уюштирилган тухматдир,— худди ўзи-га-ўзи гапиргандек, бир оҳангда деди полковник,— эҳтимол ростдир. Нима бўлганда ҳам бугун Хошимжонга дам бе-райлик.

Лейтенант Ортиқов қўлтиқлаб ётоқхонамгача элтиб қўй-ди. У кўпни кўрган кекса хизматчи эди. Хар хил гаплар айтиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Бизнинг ишимизда мана шунақа тухматлар ҳам тез-тез бўлиб туради, қай-

гурма, ҳаммаси жойига тушиб кетади, деган гапларни айтди.

Нималар бўлди ўзи, ўнгимми-тушимми, бу? Қанақа тухматларга қолдим. Одил Аббосов бахти қаро эмас, ичи қора экан-ку. Мени шунақанги бопладикки, шунақанги усталлик билан қўлга туширдикки, нима дейишимни ҳам билмайман. Менга ҳеч ким ишонмайди энди!

Бир ҳаёлим шартта ишхонасига бориб, кўпчиликнинг олдида оғзидан кўпик келгунча савалай дедим. Унда чинакам жинойтчи бўлиб қоламан-ку, йўқ, буниси кетмайди. Ё панада пойлаб туриб бошига тош билан уриб, асфалософинга жўнатиб қўя қолсаммикан? Йўқ, буниси ҳам кетмайди.

Оҳ, менинг маслаҳатчим, сеҳрли қалпоқчам, қаерларда ётибсан, ахир сен ёнимда бўлсанг бунчалик маломатларга қолмас эдим-ку!

Ўн кунгача бўлимга келиб-кетиб беиш юрдим, ҳеч қандай топшириқ беришмади. Ўн биринчи кун бўлим бошлиғи Али Усмонов хузурига тўпландик. Менинг масалам кўриллар экан. Маълум бўлишича, бахти қаро директор ОБХСС устидан министрликка «Жинойтчи, порахўр милиционерга нега чора кўрилмайди» деган мазмунда шикоят ёзбди.

Комиссия келибди.

Мажлис кисқа бўлди.

Аввал мenden эшитишди. Бўлган воқеани қандай юз берган бўлса, шундайлигича сўзлаб бердим. Лекин, назаримда, менинг гапларимга ҳеч ким ишонмади. Комиссия бошлиғи эснаб ўтиргандек бўлди. Сўнгра Одил Аббосов билан икки ошпазга сўз беришди. Вой-бўй, шунақанги гапга чечан эканки улар, оғзим очилиб қолди-я! Бахти қаро директор гапира туриб, икки марта йиғлаб юборса бўладими..

Икки хил таклиф тушди: бири — мени ўз вазифамни сунистеъмол қилганим ва пора олганим учун Ўзбекистон жинойт кодексининг бир юзу қирқ тўртинчи моддасига биноан жиноий жавобгарликка тортиш, иккинчиси — мен ҳали ёш бўлганлигим ва бундай ишни биринчи бор қилаётганим сабабли милициядан ҳайдаш билан чекланиш.

— Овозга қўяман,— деди полковник Али Усмонов ўрнидан туриб.

— Тўхтаи,— шундай деб менинг бошлиғим ҳам ўрнидан турди. — Жинойтчилар билан олишамиз, тартиббузарлар билан олишамиз, ишимиз қалтис. Биз кўпинча тухмату ифвои дарров англаб етолмаймиз. Менимча, бу ишда ҳам

гоят уста, тажрибакор тўхматчининг кўли борга ўхшайди. Мен шу кунлар давомида баъзи бир нарсаларни ўрганишга ҳаракат қилиб кўрдим. Икки йил ичида «Роҳат» ошхонаси устидан юқори идораларга йиғирматга шикоят ёзилган, бу шикоятлар йиғирма хил йўл билан йўққа чиқарилган. Йиғирма биринчи шикоят ҳам, мана кўриб турибсизлар, йўққа чиқиб турибди. Ўртоқлар, мен махсус комиссия тузилишини талаб қиламан, токи бу иш синчиклаб ўрганилсин.

Кўпчилик овоз билан сўнги таклиф қабул қилиниб, шу ернинг ўзида дарҳол комиссия ҳам тузилди. Ўртоқ Отажонов унга бошлиқ этиб тайинланди.

Мажлисдан кўнглим тоғдек кўтарилиб чиқди. «Хайрият,— дейман ўзимга-ўзим,— яхши одамлар ҳам бор экан. Энди кўлимдан келганча яхши хизмат қилганим бўлсин».

Коридорда бакалоқ буфетчи билан бахти каро директорга дуч келиб қолдим, мажлисининг натижасини кутиб ўтиришган бўлса керак. Икковларининг орасидан ўта туриб, гўё қоклиб кетгандек бўлдим-у, тирсагим билан директорнинг биқинига туртдим, бечоранинг кўзлари олайиб кетди.

— Эй, тўхта!— деди инграб.

— Шикоят дафтарининг иккови ҳам буфетчида, биттасига мактов, биттасига шикоят ёзилади,— шундай деб бакалоқнинг қоринига ҳам бир туртдим. Кейин рапорт бергани бораётган милиционерга ўхшаб, тап-туп кадам ташлаганча ташқарига чиқиб кетдим.

Ётоқхонамга бордим-у, бари бир, юрагим сиқилиб ўтира олмадим. Бувижоним шафтоли қоқи сотиб, йиғиб юрган пулига мактабни битиришим муносабати билан костюм-шим олиб берган эди, ўшани кийдим-да, ташқарига чиқдим. Негадир овқат ҳам егим йўқ, кинога жўнадим. Қизик, бу ерда ҳам ғашлигим тарқамади. Ўзи мен жуда галатиман. Бир хил пайтларда дунёга сиғмай кетаман, тўхтамай юргим ёки ашула айтгим келаверади. Шаҳарда, ўзингиздан қолар гап йўқ, ашула айтиб бўлмайди. Қишлоқда бўлса, бошқа гап, кафтингни оғзингга ликопча қилиб бир-икки бақириб юборсанг ғашлигинг таркайди-кетади.

Уйқум келгунча кўчаларда тептираб юрдим. Зокирни эсладим. Фермада молбоқар бўлиб ишляпти у. Ишқилиб, далада ухлаб қолиб молларини йўқотиб қўймаса, деган фикр ўтди бошимдан. Миробиддинхўжа-чи, қаранг-а, шу ҳам ишини ўнглаб кетди, политехника институтида ўқияпти.

Бир маҳал қоронғи кўчадан ўтиб бораётган эдим, жар-

лик томондан киз боланинг: «Ёрдам, ёрдам беринг!» деган қичкириши эшитилгандек бўлди. Бейхтиёр ўша томонга югурдим, лекни овоз қаердан чиқди экан?

— Вой, войдод!— бу гал овоз чинорнинг орқасидан чиқди, тўрт хатлаб етиб бордим. Об-бў, номардлар-эй! Тўрт барзанги йигит позиккина бир кизни ўртага олиб туришибди. Мана энди, мулла Хошим, ўзингни кўрсатишинг керак. Кўркма, чекинма! Бутун айбларингни ювадиган пайт келди. Ха, сенинг ҳам кимлигингни билиб қўйишсин. Сең порахўр эмас, балки жасоратли милиционерсан. Бугун сен дадажонингни ҳам ўчини оласан. Ўша камсуқум, камгап, ойингдан хамиша гап эшитиб юрадиган даданг ҳам хурсанд бўлади. Дадил бўл!

— Нима гап!— дедим уларга яқинлашиб.

— Мана буларни қаранг,— йиғлади киз.

— Қўйворинглар уни,— шундай деб кизнинг билагидан тортмоқчи бўлган эдим, киз аксинча менинг қўлимдан тортиб даврага олиб кирди-да, ўзини бир чеккага олиб:

— Костюмни еч!— деб буюрди.

— Ие, ҳа! Ахир ўзинг додладинг-ку?!

Ғазабдан қалтираб кетдим. Билмадим, бу ғазабмиди, кўркувмиди, ҳарқалай қалтираб тиззаларим букилиб кетаётганини сездим.

— Додласам чоғиб келаверасанми, лақма! Костюмни еч!— яна буюрди киз. Бундай атрофимга қарасам, тўрт барзанги ҳар биттаси ярим метрдан келадиган пичоқ ўқталиб, даврани қисиб келяпти. Демак, киз ўзларининг одами экан, найранг ишлатишган экан. Муштлашсаммикан? Нари борса иккитасига кучим етади, қолгани-чи? Ҳаммасида яланғочланган пичоқ! Йўқ, нима бўлганда ҳам муштлашман, осонликча таслим бўлмайман! Улдириб кетишса, яна яхши, анови тухматчилардан ҳам бир йўла қутулиб қўя қоламан... Костюмни ечмоқчи бўлиб хиёл орқага ташландим-да, қаршимдаги барзангининг қорнига тепдим... Йўқ, бўлмади, ҳар қалай, беш киши беш киши экан-да! Ерга босиб, оғзимга кир латта тикиб, ечинтириб кетишди, бир оёғимдаги пайпоғим қолибди, холос.

Ха майли, бувижоним омон бўлса, шафтоли қоқи сотиб яна бир костюм олиб берар... Аммо обрў-чи! Шафтоли қоқи сотиб, нулига обрў олиб бўлмайди-ку!..

ЖИНИХОНАГА ТУШИБ ҚОЛДИМ

Ўриндан туриб чанг-чунгларимни қолдим-у, кетишимни ҳам, кетмаслигимни ҳам билмай серрайганимча туриб қолдим. «Ётоқхонага қандай етиб олдим-а?»— деб ўйлардим. Юрагимни ваҳима боса бошлади. Битта турсикда шаҳар кўчаларида юриб бўлмайди. Эс-хушли одам шундай юрса ҳамма кулади, жинни юрса ҳамма ачинади. Одамларнинг кулгисига қолгандан кўра ўзимни жинниликка солиб, уларда ўзимга нисбатан раҳм-шафқат уйғотганим яхши эмасми. Ёки додлаб ўтган-кетганларни ёрдамга чақирайми? Милиционер учун бу уят. Ўзинг милиционер бўла туриб, бировларга ёрдам бериш ўринга шу ахволда таланиб ўтирсанг. Милициянинг шаънига иснод келтирасан. Борди-ю, папалаб чопиб қолсам-чи? Йўқ, унда ҳамма сени ўғри деб ўйлайди. Ушлаб, эрталабгача зах уйга қамаб қўйишлари ҳеч гап эмас. Яхшиси, ҳалиги йўлим йўл. Ўзимни жинниликка солиб кетавераман!

Ўрта кўчага тушиб, худди қизил майдондан таптанали парад билан ўтаётган аскар боладек оёқларимни кўтариб-кўтариб ташлаб, қўлларимни кулоғимгача силкитиб жадал кетавердим. Машиналар сигнал берса ҳам парво қилмайман, кўзларимни чирт юмиб олганман. Бир хил машиналар мени четлаб ўтишади. Шофёрлар:

— Кармисан!— деб қўяди баъзан. Бир хиллари:

— Бечора жинни бўп қопти!— деб ачинади. Учинчи бири бўлса:

— Бўш келма, йигитча!— деб кулиб қўяди.

Бир маҳал, орқамдан келган машина чўзиб-чўзиб кетмакет сигнал берди-да, буферини шундоққина тақимимга қадаб тўхтатди. «Уваз» машинаси экан. Бикинидаги эшиги очилиб, икки милиционер кетма-кет тушиб келди. Бири ҳаддан ташқари новча, орик. Иккинчиси ҳаддан ташқари пакана, семиз. Худди қизикчилик учун бирга юришганга ўхшайди.

— Йўл бўлсин, гражданин?— деб сўради новчаси.

— Қовун сайлига,— дедим орқамга қарамасликка ҳаракат қилиб.

— А?!— деди пакачаси.

— Душман қўшинлари пароканда бўлиб қочмоқда, олга!— деб йўлимда давом этдим.

— Тўхтаг!— новчаси билангидан ушлади.

— Тегманг, портлаб кетаман, бомбаман!— деб қўйдим

Паканаси шеригининг этагидан тортиб «кип-қизил жиннику, нима қиласан, қўйсанг-чи», деди. Новчаси: «Сенда ўзи раҳм-шафқат деган нарса борми, бечорани машина уриб кетса нима бўлади. Қара, ёшгина йигитча экан, худди менинг укамга ўхшайди... Эҳтимол дўхтири ахтариб юргандир», деди. Паканаси: «Хизматдан кечикяпмиз ахир», деди. Новчаси: «Йўк, мен бу шўрликни шундай ташлаб кетолмайман, виждоним йўл қўймайди», деб, оёғи ҳам узун эмасми, икки кадам ташлаб менга етиб олди.

— Ука, отиңгиз нима?— Шундай бир меҳрибон оҳангда сўрадики, Хошим деб юборишимга сал қолди. Дарров ўзимни қўлга олдим-у, яна пала-партиш жавоб қайтара бошладим:

— Отим — Наполён!

— Яхши, яхши! Фамилияңгиз?

— Бонопарт.

— Яхши, яхши! Ана танишиб ҳам олдик, шу кетишда жаноби олийлари қаёққа кетяптилар?

— Европани забт этгани.

— Офарин, офарин!

Йўк, ортиқ чидай олмадим. Ўзимни қанча жинниликка солиб алжисам, милиционер шунча раҳмдиллик кўрсатяпти. Оккўнгил одамни алдаш қўлимдан келмас экан. Юришдан тўхтаб новча милиционерга ўгирилдим. Кейин икковимизнинг ўртамизда мана бундай суҳбат бўлиб ўтди.

— Кечирасиз, ўрток сержант, мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўк, гражданин

— Унда сиздан бир илтимосим бор.

— Бажонидил.

— Агар малол келмаса, машинаңгизда мени ётоқхонамга элтиб қўйсангиз.. Шу ахволда юриш уят.

— Тўғри айтасиз Жуда уят. Қани, машинага марҳамат

Новча милиционер, негадир, машинага чиқишимга ёрдамлашиб ҳам юборди. Сўнгра ўртоғи иккови икки ёнимга жипсрок ўтириб олишди.

— Қани хайда,— буйруқ берди пакана милиционер шофёрга.

— Қаёққа хайдай?— сўради шофёр.

— Рухий касаллар шифохонасига,— тушунтирди новча милиционер.

— Жинниҳонагами?! — сапчиб ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, милиционерлар кучли қўллари билан настига бо-

сишди, худди михлаб кўйилгандек, ўрнимдан кўзгалолмай қолдим.

— Ташвишланманг, ука,— меҳрибон, шу билан бирга юпатувчи оҳангда деди новча милиционер,— ўз уйингизга элтиб кўямиз. Хўш, уйлари қайси томонда?

— Милиционерлар ётоқхонасида тураман,— деб тушунтирмоқчи бўлдим.

— Яна бошланди...— Гапимни бўлиб деди пакана милиционер.

— Ишонмаяпсизлар-а? Очигини айтсам, мен ҳам милицияда хизмат қиламан. Старший сержант Хошимжон Рўзиев бўламан.

— Эҳтимол полковникдирсиз?— кулиб деди пакана милиционер. Мен ҳам ҳазилга-ҳазил билан жавоб қайтардим:

— Чиндан ҳам яқинда полковник бўлмоқчиман.

Шундан сўнг жинни эмаслигимни исботлаш учун кўп ҳаракат қилдим. Бирга ишлайдиган милиция ходимлари, бошлиғим ўртоқ Отажоновнинг номини тилга олдим. Лекин, нима сабабдан кўчада битта турсикда кетаётганлигимни айтмадим. Кўрқоқ деган ном олишдан ор қилдим.

— Бугун чиққанмидингиз?— яна ҳалигидек юмшоқ бир оҳангда сўради новчаси.

— Қаёқдан?

— Шу касалхонадан-да.

— Мен, кечирасиз, соппа-соғман деяпман. Фақат...

— Нима фақат?

— Фақат ўғриларга учраб қолдим: хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, гапнинг очиги шу: улар мени ечинтириб кетишди.

— Кўркманг. Мен даволовчи врачингизга ётиғи билан тушунтираман. Ахир сиз безорилик қилганингиз йўқ, тўполон кўтариб, бировларнинг ойнасини синдирганингиз йўқ. Шунчаки шаҳарни айлангани, томоша қилгани чиққансиз. Шундай эмасми?

— Аслида шундай эди, шаҳарни айлангани чиқувдим.

— Ана энди ўзингизга келдингиз, ука.

— Лекин мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўқ. Соппа-соғсиз.

— Соғ бўлсам қўйворинглар, ахир!

— Бақирма!— жеркиб берди чап томонимда мудраб кетаётган пакана милиционер.

Иш расво бўлди. Ўзимга-ўзим қилдим. Уйи куйган ёлғончининг ўзгинаси бўлиб қолдим. Сиз ўқигансизми йўқми, лекин мен тўртинчи синфдалигимда бир шеър ўқиган эдим.

Сўзлари эсимда йўғ-у, лекин мазмуни тахминан мана бундай. Бир одам кўни-кўшниларининг ўзига бўлган садоқатини сицаб кўрмоқчи бўлиб, уйига ўт тушмаган бўлса ҳам, «ўт тушди, ёрдам беринглар», деб додлабди. Кўни-кўшчилар тўпланиб келишса, ўт йўқ. Нега додладинг, деб сўрашса, уй эгаси «ҳазиллашдим», дебди. Кўни-кўшчилар хафа бўлиб тарқалишибди. Эртасига ҳалиги одамнинг уйига чиндан ҳам ўт тушибди, Томга чиқиб шу додлармиш, шу додлармиш, қани энди биров ёрдамга келса «Яна алдаяпти бизни», деб ҳеч ким лоқал уйдан ҳам чиқмабди. Ёлғончининг уйи куйиб кул бўлибди.

— Мен ҳам ҳозир ўша ёлғончининг аҳволига тушиб қолдим. Ўзимни минг кўйга солмай, бари бир ишонишмайди энди. Ҳошимжон Рўзиев — жинни тамом-вассалом! Бўлар иш бўлди. Хўш, яна бир-икки соат жинни бўлсак нима бўпти дедим-да, яна ҳар хил килиқлар кўрсата бошладим. Мақсадим уларни гафлатда қолдириб, дарвоза олдида машинадан тушаётганда қўлларидан чиқиб қочиш.

— Ўйинга тушиб берайми?— деб сўрадим.

— Ие, ҳали ўйинга тушишни ҳам биласизми?

— Андижон полкасини кийиб юбораман.

— Ҳозирча кўя туринг. Кейин ўзимиз алоҳида келамиз. Мана, уйингизга ҳам келиб қолдик.

Машина дарвоза олдида тўхтади. Дарвозанинг тепасига катта-катта харфлар билан: «Шаҳар рухий касаллар шифохонаси» деб ёзиб, икки томонига лампочка осиб ёритиб ҳам қўйишибди. Дарвозанинг қанотлари овозсиз очилиб, машина ичкари кирди.

Новча милиционер анча маҳал йўқ бўлиб кетди. Ниҳоят, пастаккина уйдан оқ халат кийган бир аёл билан чиқиб келишди. Машинадан туширишаётганда:

— Вой оёғим!— деб қичқирдим.

— Нима бўлди?

— Босиб олдингиз?— пакана милиционер беихтиёр ерга энгашди. Бир силтаниб қўлидан чиқдим-у, ўзимни қоронғиликка урдим. Бир соат чамаси беркинмачок ўйнадик. Қасалхонанинг ичи бир гектарча келадиган боғ экан, дарахтзор-зор орасида роса қувлашдик. Учовларига-ку тутқич бермасдим-а, аммо кўпчилик бўлиб кетишди-да. Яна иккита врач, иккита қоровул, бешта ўзимга ўхшаган жинни кўшилди. Айниқса, жиниларнинг биттаси — мен билан тенгқури худди този итдек чопогон экан. Чопганда ҳам улоқни ёппа

қилган чавандоздек «Хе-хе-хее!» деб қийқириб чопади денг. Ана шунисидан ҳеч қутулолмай, охири қўлга тушдим. Икки кўлимни оркамга қайириб, қабулхонага олиб киришди. Тўрт киши қўл-оёғимдан босиб турди. Катта синглим Ойшахондек келадиған, икки бети таранг олмадек кип-қизил бир қизча юмшоқ жойимга укол қилганди, бутун вужудим жириллашиб кетди-ю, тўсатдан ухлаб қолдим.

ҚАНОТЛИ ОДАМЛАР

Эртасига уйғондимми, индинисига уйғондимми, эҳтимол бир ҳафтадан сўнг уйғонгандирман, бунисини аниқ айтолмайман-у, ҳар қалай, тонг палласида уйғондим, йиғи-сиғи, додвой, шовқин-сурондан уйғониб кетдим. Уйғондим-у, дастлаб қаерда ётганимни билиб олиш мақсадида атрофимга назар ташладим: хонани худди тонг ғира-ширасига ўхшаб кетадиган кўкимтир нур ёритиб турибди. Меники билан тўрт каравот бор, шерикларим ухлаб ётишибди. Бир киши хона ўртасида осмонга тикилганча қотиб қолибди. Хонанинг деворларига чиройли суратлар солинган, биттасида денгиз соҳили тасвирланган. Денгиз суви тўлқинланиб қирғоққа уряпти. Қирғоқ бўйида ям-яшил арчалар гуркираб ўсиб турибди, кўм-кўк осмонда қушлар чарх уриб учади... Бошқа бир расмда икки тоғ орасидаги кенг водий тасвирланган, йўк, водий эмас, поёнсиз лозазор! Лолалар қийғос очилган, тоғ ортидан эндигина кўтарилиб келаётган қуёш лолаларга қизил нур тўқяпти, бутун водий алвон нур ичида, ял-ял ёнаётгандек. Ўн-ўн бир ёшлардаги бир қизча лола териб юрибди. Негадир шу пайтда юрагимга шодлик, қувонч тўлгандек бўлди. Ўша қизчага ўхшаб лозазор оралаб чопқиллаб кетгим келиб қолди. «Бу ер ўзи жиннихонами ёки курортми?» деган фикр ўтди бошимдан.

Ҳалиги одам хона ўртасида ҳамон қотиб турибди, назаримда хуррак ҳам отаётганга ўхшайди.

Ташқарида шовқин-сурон яна кучайди. Оппоқ чойшабга ўралиб ўша ёққа ошиқдим. Катта чинор дарахти остида беш-олти киши чўзилиб ётибди, чинорнинг баланд-паст шохларида ҳам тўрт-беш киши — бирови кўйлагидан, бирови иштонидан осилиб қолган. Дўхтирлар ҳар томонга юрган, ҳамширалар шошган, кимдир чинорга нарвон тираяпти.

— Вой, сиз уйғондигизми? — деди оркамдан кимдир. Ўгирилиб қарадим, — менга укол қилган ҳамшира қиз қулиб турибди.

- Уйғондим, — дедим мен ҳам кулишга ҳаракат қилиб.
- Ўзингизни яхши сезяпсизми?
- Отдекман. Кўп ухладимми?
- Икки сутка, холос.
- Роса маза қилибман-да... Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Сўраманг, фожиа юз берди, — йиғламсираб деди киз. — Юринг, палатага кирамиз. Катта дўхтирлар кўрса икковимизни ҳам уришиб беришади.

— Йўқ, аввал билайлик, нима бўляпти ўзи?

— Ўзим ҳам билмайман ҳали, қани, юринг тезроқ.

Бу воқеанинг тафсилотини эртасига билдим. Мен ётган палатадан тўрт хона нарида ўн кишилик яна бир палата бор экан, режими бизникига караганда қаттиқроқ экан. У ердаги кишиларнинг бир хиллари икки йил, бир хиллари уч йилдан буён шу ерда даволанишар экан. Охири қочиб кетмоқчи бўлишибди. Толиб ака деган одам қочиш режасини пухталаб тузиб чиқибди. Қанот чиқариб учиб кетамиз, тўппа-тўғри ойга бориб кўниб, у ерда магазин очиб, фақат тешиккулча билан савдо қиламиз, дебди. Ҳар ким ўзига оқ чойшабдан қанот, адёлдан қиркиб узун-қисқа дум ясабди. Ётиш олдидан Толиб ака тайёргарликни текшириб, осмонда ёруғ юлдуз кўриниши билан, уни мўлжалга олиб парвоз қиламиз, деб тайинлабди. Навбатчи врач ухлагач, шарпасиз дарахтга чиқиб, ёруғ юлдуз кўринишини пойлаб ўтиришибди. Ниҳоят юлдуз ҳам кўринибди.

— Парвоз! — деб қичқириб команда берибди Толиб ака.

Ёттитаси шалоплаб ерга тушибди, учтаси дарахт шоҳига илиниб қолибди. Хайриятки, чинор ости, водопроводнинг суви тошиб, уч-тўрт кундан буён лой бўлиб ётган экан, ҳеч бири ўлмабди.

Ҳали нима деётган эдим, ҳа, ҳамшира палатага киринг деб кистади, деётган эдим, шекилли. Шундай қилиб, ҳамшира мени палатага қайтариб олиб кириб кетди. Хонага кираётганимизда қулоғимга пичирлаб:

— Бу одам тикка туриб ухлайди, — деб қўйди.

— Нега? — дедим мен ҳам шивирлаб.

— Ётса оғзига илон кириб кетармиш... Қорнингиз ҳам очгандир?

— Очганда қандоқ.

— Менда озгина патир бор, ейсизми?

— Агар бир пиёла чой ҳам бўлса... — дедим тортинброқ.

Қиз хозир деди-ю, чиқиб кетди. Хиёл ўтмай менга кийим-бош келтирди-да, «кийиниб, оркамдан юринг», деб буюрди. Ҳамширалар хонасига ўтдик. Нон, бошбармоқдан сал каттароқ термосда чой келтирди. Битта кичикроқ пиёлача-дек келадиган апельсин билан иккита куртлаб қолган шоколад ҳам узатди. Ўзиям очқаб қолган эканман, кўз юмиб очгунча берганларини тушириб бўлдим. Қиз нарироқда зимдан мени кузатиб ўтирарди. Мен бирпас гаплашмоқчи эдим, ammo у кўнмай, ҳали турадиган вақтингиз бўлгани йўқ, ўрнингизга кириб ётинг, деб илтимос қилди.

Ўрнимга кириб ётдим. Халиги одам ҳамон ҳайкалдек қотиб турибди, оёғи толмадимикан? Бечорага жуда қийин экан, борди-ю, йиқилиб тушса унда нима бўлади?..

Ухлаб қолибман. Тушимга аввал Зокир кирди. Ҳўкиз миниб мол боқиб юрган эмиш. Ҳўкизининг усти шунақанги кенг эмишки, мен бир чеккасига сартарошхона қурмоқчи эмишман. Кейин Миробиддинхўжани ҳам кўрдим. Бошига ўттиз челак сув кетадиган хум кийиб олибди. Нега бундай қилдинг десам, болалар бошимга уравеиб роса қийнаб юборишди, хум кийсам уришолмайди дейди. Ойижонимни ҳам кўрибман. У мени роса кутибди-да, охири, мен бора-вермагач, шу мен ётган касалхонага врач бўлиб ишга кирибди, сочларимни силармиш, оёқларимни уқалармиш...

— Ойи, ойижоним!— деб бақириб юбордим.

Ўзимнинг овозимдан ўзим уйғониб кетдим. Йўқ, тушим эмас экан, ўнгим. Оёқ томонимда елкасига оқ халат ташлаб, бошига чучвара нусха халта кийиб олган, афт-ангори ойижонимга жуда, жуда ҳам ўхшаб кетадиган бир аёл ўтирибди.

— Ойижон!— дедим уни кучоқлаб олмоқчи бўлиб талпиниб. Аёл сапчиб ўрнидан туриб кетди. Йўқ, ойим эмасга ўхшайди. Ойим бўлганда бунақа қилиб қочмаган бўларди.

— Уйғондингизми, янги меҳмон?— эшик олдида турганча кўрка-писа сўради аёл.

Мен анграйиб қолдим.

— Кириб ювининг, понушта маҳали бўлиб қолди,— деди яна аёл.

Кейин билсам бу аёл — менинг даволовчи врачим Фоти-ма Салоҳиддиновна экан, понуштадан сўнг кабинетига кирганимда билдим. Онам деб янглишмаган эканман, негаки онамдан ҳам меҳрибонроқ муомала қилди у. Бир соат чамаси гаплашиб ўтирдик. Бошқа дўхтирларга ўхшаб касаллик варақасига бўлар-бўлмас нарсаларни ёзиб, савол усти-

га савол ёғдириб, бошимни ҳам қотириб ўтирмади. Қаерлик эканлигим, оиламизда кимлар борлиги, ойим билан дадажоним қанақа касал билан оғриганлиги, кўпроқ нимадан кўрққаним, нимани яхши кўришим — тамом, вассалом. Охирида анализ учун кўрсаткич бармоғимдан уч томчи қон, озгина тупук олиб, миямни суратга туширди.

— Лекин, опајон, мени тезроқ чиқазиб юборинг. Кўриб турибсиз-ку, соппа-соғман! — деб ёлвордим.

— Мен ҳам шу фикрдаман. Сизда ҳеч қандай касаллик йўққа ўхшайди, — кўнглимни кўтарди Фотима Салоҳиддиновна. — Бугун-эрта чиқариб юбораман.

Палатага қайтиб кириб, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ажойиб бир воқеанинг гувоҳи бўлдим — ҳамхоналарим концерт кўйишмоқда эди. Кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки, асли чилдирмачи бўлганми дейман, бошидаги марғилон нусха дўпписини кўлига олиб, «Воҳай бола»га уриб турибди. Эшик тагидаги каравотда ухлайдиган қари амаки кўллари кисирлатиб, елкаларини учуриб, муқомлар қилиб ўйинга тушяпти. Бир кўзи сал қисикрок, ўттизлар атрофидаги йигит алюмин қошиқ билан каравотнинг поясига уриб, бақариб ашула айтяпти:

**Магазинчига қиз берманг, воҳай бола!
Растрати бор экан, воҳай бола!**

Очигини айтсам, уч-тўрт кундан буён дили сиёҳлик устига дили сиёҳлик бўлавериб, юрагим қон бўлиб кетган эди, беихтиёр ўйинга кўшилиб кетдим. Полларни дўпиллатиб, ўйинни энди авжга чиқармоқчи бўлиб турган эдим, кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки:

— Қоч, илон келди! — деб бақариб юборди-да, бир сакраб коридорга чиқиб кетди. Қари амаки каравотга ётиб, бошини адёл билан ўраб олди. Кўзи қисик йигит ўтирган ўрнида бир нуқтага тикилиб, худди сеҳрлангандек қотиб қолди. Шу кўйи ярим соатча ўтиргач, ниҳоят менга юзланиб:

- Отинг нима? — деб сўради.
- Хошимжон.
- Кўринишингдан касал эмасга ўхшайсан.
- Тўғри, касалим йўқ.
- Унда нега ётдинг?
- Янглишиб олиб келишди.
- Олма ейсанми?
- Майли.

Йигит иккита олма олиб менинг каравотимга ташлади-да, энгашиб кулогимга шивирлай бошлади:

— Сенга ишонсам бўладими?

— Бўлади.

— Сотқинлик қилмайсанми?

— Йўк.

— Кулоқ сол бўлмаса,— йигит гапимизни ҳеч ким эшитмаяптими дегандек, атрофга бир назар ташлаб олди,— Мана шу касалхонани менинг отам курган. Уйлардан бирининг шипига, панернинг остига бир халта олтин беркитган. Улаётганда бу сирни менга айтиб кетган эди. Ана шу олтинни олиш учун ётибман бу ерда.

— Шу уйдалигини қаердан биласиз?

— Бошқаларини қараб кўрдим.

— Топилмадими?

— Йўк.

— Демак, шу уйда экан-да?

— Шу уйда.

— Олтинни топсангиз нима қиласиз?

— Сотқинлик қилмайсанми?

— Йўк, дедим-ку.

— Икковимиз қочиб Афғонистонга ўтиб кетамиз.

— У ерда нима қиламиз?

— Енгил машина ишлаб чиқарадиган завод курамыз.

— Йўк, мен боролмайман,— дедим узил-кесил қилиб.

— Борасан.

— Бормайман!

— Ҳали шунақами!!!

Йигит шартга ўрнидан туриб, ёкамга ёпишиб, маҳкам сика бошлади. Нафасим чиқмай хириллаб қолдим. Жон аччиғида бир силкинган эдим, ёкам йиртилиб, бир парча латта йигитнинг қўлида қолди. Яна ҳезланиб келаётган эди, юрагини мўлжаллаб калла урдим, шилқ этиб каравотига йиқилди. Ётган жойида хонани бошига кўтариб кулиб юборди.

— Ҳазиллашган эдим, жинни.

— Ўзинг жинни экансан.

— Лекин, Ҳошим, мени сотмайсан-а.

— Сотмайман.

— Олтинни олишга ёрдамлашасанми?

— Ёрдамлашаман.

— Олма ейсанми?

— Олманг бошингда қолсин!— деб халатимни елкамга солдим-да, коридорга чиқиб кетдим.

Аммо сариқ олтин жинниси ниятига етолмади. Кечкурун область милициясининг жинойт-қидирув бўлиmidан иккита хушбичимгина лейтенант келиб, уни кийинтириб, олиб чиқиб кетишди. Ун минутлардан сўнг эшик ёнидаги каравотда ётадиган қари амаки ҳам мен билан қўл бериб хайрлашиб, жўнаб кетди.

Мен кечаси билан ўйлаб ўйимга етолмадим. Кўзи кисик йигитни милиционерлар нега олиб кетишди, нега анови амаки ҳам тўсатдан йўқ бўлиб қолди, шу ҳақда роса ўйладим-у, лекин, бари бир, жавоб топа олмадим. Бу саволларга эртасига ҳамшира киз Фаридадан жавоб олдим. Фарида негадир менга уйларидадан овқат олиб келибди.

— Ие, нега бундай қилдингиз?— деб сўрадим ўзимни жиндек ноқулай сезиб.

— Ўзим, шундай...— деди киз ерга қараб.

— Чучварани яхши кўришимни қаёқдан биласиз?

— Вой, ростдан ҳам чучварани яхши кўрасизми?

— Жон-дилим чучвара. Ойим чучвара қиладиган кунни эрталабдан ашула бошлайман.

— Менинг дадам ҳам чучварани яхши кўрадилар.

— Бўлмаса қайнатам ҳам ўзимга ўхшар экан-да!— деб хонани бошимга кўтариб хузур қилиб қулдим.

Фарида қулмай:

— Сиз шу ерликмисиз? — деб сўради.

— Йўқ, Фарғона томонданман.

— Бу ерда ўқийсизми?

— Милицияда ишлайман.

— Палатанглар ўзи милиционерлар палатаси бўлиб қопти.

— Нега ундай дейсиз?

— Анави эшикнинг ёнидаги каравотда ётадиган Ориф ака ҳам милиционер экан,— шундай деб Фарида менга ҳамма гапни айтиб берди.

Бир кўзи кисик йигитнинг оти Олим бўлиб, ўзи машхур жинойтчи, ашаддий товламачи экан. Уч бор қамалиб, ҳар гал қамокдан чиққанда меҳнат дафтарчасини янгилаб, худди қамалмагандек иш бошлайверар экан. Охири у райондаги каттакон вино заводига омборчи бўлиб олибди-ю, шайкалари билан бирлашиб, вино дейсизми, спирту ароқлар дейсизми, ҳаммасини ташқарига пуллайверибди. Жуда уста бўлгани учун бетайинроқ бир врач билан тил топнишиб, ўзини рухий хаста сифатида унга кўрсатиб борибди. Касаллик тарихига, фалон йилдан буён шу касал билан оғрийди,

деб кайд килдириб кўйибди. Омборда ўғирланган ичимликнинг киммати саксон минг сўмга етганда ҳалиги врачнинг ёрдами билан шу касалхонага жойлашибди. Бу найрангдан милиция хабардор экан. Ғилай чиндан ҳам рухий касалга чалинганми, чалинган эмасми, у кимлар билан муомалада бўлади, шериклари қанақа одамлар ўзи, ана шуларни аниқлаш учун область милиция бошқармасининг ходими Ориф ака Асомов ҳам ўзини рухий касал қилиб кўрсатиб, шу касалхонага жойлашибди ва олти ой давомида ҳалиги кўзи ғилай жиноятчини роса ўрганишибди, шерикларини аниқлабди. Бир кўзи ғилайнинг олтин хақидаги гаплари шунчаки бир алдов экан.

— Буни кимдан эшитдингиз?— шошилиб сўрадим Фаридадан.

— Фотима Салоҳиддиновна айтдилар, — шундай деб Фарида у ёк-бу ёғига қараб олди. — Сизларни ҳам шунақанги бир иш билан келганга ўхшайди деяптилар.

— Эхтимол... — деб кўйдим мен ҳам мужмалроқ қилиб.

— Милиционерлар шунақанги иродали бўлишар экан-а! Бечора Ориф ака жиннилиги тўғрисида шубҳа туғдирмаслик учун, мен отман, деб олти ой давомида хонама-хона тўрт оёқлаб чопиб юрдилар, баъзан кечалари кишнаб, ер тепиниб, ҳаммани уйғотиб юборадилар... Сизнинг ҳам шунақанги иродали бўлишингизни истардим.

— Бунинг учун ҳар куни бир тоғора чучвара еб туриш керак! — деб хазиллашдим Фаридага. Лекин унинг жавобини эшитолмадим. Нега десангиз, худди шу пайтда палатага Фотима Салоҳиддиновна кириб келди, кўлида тугун. «Ўрток Рўзиев, кийиниб бош врачнинг хонасига кирар экансиз» деди-ю, яна орқасига қайтиб чиқиб кетди у.

Шошилиб тугунни ечдим, қизик! Янги костюм-шим, янги кўйлак, янги туфли, янги ботинка, янги дўппи, янги майка, янги пайпоқ — ҳаммаси янги.

— Вой Ҳошим ака, типчиликми? — хайрон бўлиб сўради Фарида.

— Сиз ҳам тез кийининг, ҳозир ЗАГСга борамиз, — дедим жўрттага қовоғимни солиб.

— Ҳазилингиз курси! — Фарида уялди шекилли, чопқилаб ташқарига чиқиб кетди.

Апил-тапил кийиниб, бош врачнинг кабинетига югурдим. Ҳойнаҳой ё оғим, ё бувижоним келган. Бечора бувижоним-эй! Мехрибон оғижоним, бекорга тушимга кирмаган экансиз, ҳозир бориб бағрингизга отиламан, юзингиздан, кўзла-

рингиздан ўпаман, тўйиб-тўйиб ҳидлайман; ҳидингизни яхши кўраман!

Бош врачнинг хонасига кириб, тўсатдан ўти ўчган мотордек такка тўхтадим. Қайноқ бир ҳаяжон вужудимга ёйилди-ю, томирларим ловиллаб ёниб кетгандек бўлди. Юрагим уриб кетди, томоғимга нимадир тиқилиб, кўзимга ёш келди. Йиғлаб юбордим. Қаршимда кулочини кенг ёзиб, кулимсираганича Салимжон ака Отажонов турарди!

— Йиғлама тентак!— деди у мен томон юриб,— ке бир ачомлашайлик. Ў, баракалла! Энди Суръат аканг билан кўриш. У сендан кечирим сўрагани келди. Бориб айтмаганида, мен сени қочиб кетдига чиқариб юраверар эканман.

Ўзимга келиб қарасам, бош врачнинг шундоқкина ёнгинасида илжайганча тунов кунги новча милиционер ўтирибди. Кўришиб ҳол-аҳвол сўрашдик, биргалашиб кулишдик. Бир пиёладан иссиқ-иссиқ кўк чой ҳам ичдик.

Ниҳоят, Суръат ака ўрнидан турди:

— Кетдикми?

Юрагим шув этиб кетди:

— Қаёққа?!

— Европани забт этгани!— деди кулиб Суръат ака.

Мен ҳам ўрнимдан турдим:

— Йўк, мен энди бормаيمان!

— Нега?— кулимсиради Суръат ака.

— Жиннихонани забт этганим ҳам етар!

Яна кулишдик.

МЕҲМОНГА БОРДИМ

Шундай қилиб, мана, ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, ишларим яна юришди-кетди. Омадимни қарангки, Суръат ака виждонли ва мен таърифини ҳеч келтира олмайдиган даражада раҳмдил бир киши экан. Мени жиннихонага элтиб қўйгач, эҳтимол, чиндан ҳам ўғри талагандир, эҳтимол чиндан ҳам милиция хизматчисидир деб ўйлаб, роса уч кун ўзи билан ўзи мунозара қилибди. Ва, ниҳоят, бугун эрта-лаб менинг бошлиғим хузурига кириб: «Шундай-шундай йигит сизда ишлайдими», деб сўрабди.

— Ишлайди,— деган жавоб бўлибди.

— Ўзи соғмиди?— деб сўрабди яна.

— Соғлиқка-ю, соғ эди-я, типчиликми?— деган жавоб бўлибди яна. Э борингки, ишим ўз-ўзидан ўнглашиб кетибди-да.

Осма кўприк олдига етганимизда Суръат ака, ўғлимни боғчадан олмоқчиман, деб машинадан тушиб қолди.

— Уртоқ Рўзиев, яна бир марта узр сўрайман,— деди у кўлимни екиб хайрлашаркан.

— Мен эса сизга яна бир марта раҳмат айтаман,— деди Салимжон ака менинг ўрнимга жавоб қайтариб.— Сиз чинакам милиционер экансиз!

Салимжон акам билан анча маҳалгача жим кетдик. «Волга» машиналарни қувиб ўтиб, силлиқ йўлдан учиб боряпти. «Ростдан ҳам ўғриларга учраб қолдингми?»— худди ўзи билан ўзи гаплашгандек оҳангда сўради бошлигим.

— Учраб қолдим.

— Ечин деса ечинавердингми?

— Йўқ, аввал муштлашдим.

— Муштлашиб яхши иш қилибсан. Ҳақиқий милиционер осонликча таслим бўлмайди.

— Улар беш киши эди-да.

— Беш киши деддингми?— хушёр тортиб қайта сўради бошлигим.— Ораларида аёл киши ҳам бормиди?

— Ўша аёлни кутқараман деб шу балоларга қолдим-да.

— Шу ҳафта ичида сен билан икки кишини талашди. Улар ҳар қалай бизнинг шаҳардан эмас — гастролга келишганга ўхшайди... Ҳа, майли қўлга ҳам тушиб қолишар. Шофёр бола, тўппа-тўғри бизникига ҳайдайвер.

Салимжон акам бошқа гапирмади, ўриндикнинг орқа суянцигига бошини қўйиб, кўзларини юмиб олди. Ким билади, нималар ҳақида ўйлаб кетдийкин? Ҳалиги ўғриларни ушлаш режасини туза бошладими ёки мен билмаган бошқа нарсалар хусусида ўйлаяптими, билиб бўлмасди.

Машина шағал тўкилган торғина кўчага бурилиб, кўримсизгина, ранги ўчган кўк дарвоза олдида силкиниб тўхтади. Бошлигим кўзини очиб, қани туш, деди менга. Сўнг шофёрга, эрталаб соат еттида келгин, яна ухлаб қолдим деб баҳона қилсанг талонингни тешиб бераман, деб хазил қилди.

Кўнғироқ тугмасини галма-галига олиб узоқ босдик. Ниҳоят дарвозанинг бир табақаси очилиб, 45 ёшлардаги оқ лўппи юзли бир аёл кўринди. «Синир соғиб ўтирувдим, эшитмабман», деди-да, салом бериб, кўришиш учун елкамга икки қўлнинг баравар ташлади.

Ичкари кирдик. Саккиз сўтихча келадиган ҳовли, ҳовлида бир туп ҳам дарахт кўринмайди. Аммо икки минг деса-

ку, лоф бўлиб кетар, ҳар қалай бир ярим минг туп келадиган ранг-баранг атиргуллар гуркираб ўсиб ётибди.

— Полковник ўрток Отажоновнинг кулбаи олий мақоми шу бўлади,— деди Салимжон ака кулиб.

— Лекин, гулларни роса хиллабсиз!

— Юр, аввал ечиниб чиқайлик, гул хақида бафуржа гаплашамиз.

Шу пайт кўшни ховлидан ўртадаги кичкинагина эшикчани шарақлатиб очиб, бир-бирини итаришиб, бир йўла беш бола югуриб чиқди. Каттаси, етти ёшлардаги малла соч бола олдинда, энг кичиги, икки ёшлардаги, худди елим кўғирчокка ўхшаб кетадиган қизча орқада чопиб келарди. Полковник ҳаммаларини галма-гал ачомлаб, шоколад улашиб чиқди.

— Баҳром, сен нега келмаяпсан?— деб чақирди сўнгра.

Гулзорнинг орасидан ёш боланинг овози эшитилди.

— Менинг иштоним йўқ-ку.

— Сен ҳеч иштонга ёлчимадинг-да,— кулди Салимжон ака.— Аввалги кунни шим олиб берувдим-ку?

— Унингизни хўл қилиб қўйдим.

Салимжон акам унга ҳам битта шоколад бериб юборди.

— Қўшнимизнинг болалари,— деб тушунтирди Салимжон ака менга.— Бечоранинг ўн битта боласи бор. Ўзи магазинчи, аммо жуда ҳалол, пок йигит! Бошқалар бирикки йил магазинда ишласа, данғиллама участка қурган, машина олган, босар-тусарини билмай қолади. Бу бўлса, йигирма йилдан буён магазинда-ю, болаларига иштон олиб беролмайди!

Полковник ўрток Отажоновнинг кулбаи олий мақоми тўрт хонали уй ва бир ойнаванд равондан иборат. Ўн метрча келадиган, трамвайнинг вагонига ўхшаш равоннинг кунга бетгай томонига ҳам ҳар хил тувакларда гуллар қўйилибди. «Гул жинниси экан» деб ўйладим ичимда. Лекин, менга ўхшаб болаларни ҳам яхши кўрар экан, деган фикр ҳам ўтди бошимдан. Бувижоним, болажон одамнинг юраги тоза бўлади, шунақа кишини учратсанг этагидан маҳкам ушла, дер эди. «Этагидан маҳкам ушлайман», деб ўйладим яна.

Салимжон ака ичкаридан ола-була шалвор кийиб, худди Африка ўрмонларида яшайдиган зебра қиёфасига кириб чиқди-ю:

— Бошлиғим нега мени уйига олиб келди, деб ўйлаётгандирсан?— деб сўради.

— Тўғри, худди шундай деб ўйлаб турувдим,— дедим шошилиб.

— Ёлғиз тураман. Сўққа бошман. Уй олгунингча мен билан тура тур. Сенга ўхшаган ўғлим, жуда меҳрибон хотиним бор эди... Юр, уларни сенга кўрсатаман.

Ичкари уйда, ялтироқ стол-стуллар, ялтироқ шкафлар, ранг-баранг вазалар кўйилган хонада икки сурат ёнма-ён осиглик турарди.

— Келиннинг,— деди Салимжон ака овози қалтираб,— қара, худди ўлмагандек! Нега кечга қолдингиз, қорингиз ҳам очгандир, деб сўраётгандек. Буниси ўғлим — Каримжон! Ҳозир қамокда.

Бошлигимнинг кўзларида милтиллаб ёш томчилари кўринди, овози бўғилиб гапиролмай қолди. Шошилиб ташқарига юрди. Мен ҳам орқасидан эргашдим.

Ток қайчи билан гулларнинг энг чиройли очилганларидан қирқиб катталиги нон қутичадек келадиган дастали саватни тўлдирди-ю, индамасдан кўчага чиқиб кетди. Халиги оқ лўппи юзли аёл катта қора патнисда ҳар хил қанд, тандирдан янгигина узилган нон, буғи кўтарилиб турган чой олиб чиқиб, равонга қўйди-да:

— Ичиб ўтиринг, тортинманг. Салимжон акам қабристонга кетдилар чоғимда. Ораси яқин... Бечорага жуда жабр бўлди-да, ҳар куни боради...— деб яна изига қайтди.

Хотини нега ўлди? Хўш, у-ку қариб қолган бўлса, ўз ажали билан ўлгандир, ўғли-чи, нега қамалди экан? Тавба, милиция полковнигининг ўғли ҳам қамаладими? Бутун шаҳарда уни танимайдиган милиционер йўқ, ҳамма уни устоз деб қақиради. Ҳаммалари бирлашиб, ўғлини қамокдан чиқариб юборишса бўлмайдими?.. Ўғлини қамаган одам мени ҳам қамаши ҳеч гап эмас-ку! Анави ошхонанинг бахти қаро директори ёзган шикоят тасдиқланиб қолган бўлса-я.

— Ҳошимжон, зерикиб қолмадингми? — деган овоз эшитилди ҳовлидан. Салимжон акам қайтиб келибди, халиги ғамгинлигидан асар йўқ, юз-кўзи чараклаб кулиб турибди. Йўл-йўлақай магазинга ҳам кириб чиққанга ўхшайди — сават тўла майда-чуйда.

— Палов қилишни биласанми?

— Биламан.

— Ечин бўлмаса. Бир қўлбола ош дамлайлик.

Икковлашиб ошга уннаб кетдик. Зирбакни пиширгач, бошлигим, тарелкада озгина гўштдан олиб қел, деб буюрди. Ўзи халиги саватчадан битта қоньяк чиқарди.

— Ичасанми?

— Йўк, оғзимга ҳам олган эмасман.

— Яхши қиласан, оғзингга олма бу заҳарни! Мен ҳам эллик ёшимгача оғзимга олмадим. Кейин тантанали кунларда дилхушлик учун унча-мунча татиб кўрадиган бўлдим... Хўп майли, ўлим бўлмасин! Бай-бай-бай, бунча бад-хўр-а, бу! Шуни пулга олиб ичамиз-а... Раҳматли келиноийнгнинг менга қилган яхшиликларидан биттаси шу бўлдики, мени ичкиликдан сақлади. Мана энди, мени етимча қилиб ташлаб кетди. Гўринг тўла нур бўлгур, ажойиб аёл эди!.. Ке, тағин бир ичай, буниси сен учун, милицияда униб-ўсишинг, полковник бўлишинг учун ичаман.

— Келинойимнинг вафот этганларига анча бўлдими?

— Бир йилча бўлди, ўғлим.

— Қарим акам нега қамалдилар?

— Айтаман, ҳаммасини айтаман. Айтсам дардим енгиллашади. Об-бў, Ҳошимжон-эй, нечага кирдинг?

— Ўн саккизга.

— Қарим йигирмага кирди ҳозир. Ўзимга ўхшаган пахлавон, забардаст йигит бўлувди. Елкалари кенг, кўкраги ирғиб чиққан, хипча бел... бор, қозоннинг ўтини тортиб қўй. Баракалла! Ичасанми?

— Йўк.

— Ичма бу заҳарни! Мен ҳам, ҳали айтдим-ку, эллик ёшимгача яқинига йўламадим... Қаримни ўзим қамадим. Келинойинг уни деб ўлиб кетди. Демак, у бечоранинг ўлимига ҳам мен сабабчи бўлдим. Фариштадек беозор аёл эди-я! Табиатимдаги юмшоқлик, раҳмдиллик ўшандан юккан. Каттиққўллим, назаримда отамдан юкканга ўхшайди... Бечора, ёш кетди! У мени одам қилувди, бузилишдан, адолатсиз бўлишдан сақлаб, ўттиз йил тарбиялади. Мен энди одам бўлдим, деганимда у мени ташлаб кетди... Майли, сенга гапириб бераман, ҳаммасини гапириб бераман. Гапирсам енгил тортаман.

ПОЛКОВНИК ЎЗ ЎҒЛИНИ НЕГА ҚАМАДИ

— У пайтларда тоғли районда яшардик, тергов бўлимида ишлардим. Район марказидаги пилла қабул қиладиган бир пунктда катта жиноятлар бўлаётганини сезиб қолдик. Уни фош қилишни менга топширишди, сездирмасдан иш олиб бориш керак эди. Кўп овора бўлдим. Ниҳоят, бир кун жиноятчиларнинг изига ҳам тушдим. Шаҳардаги шойи тў-

кийдиган кичкина артеллар билан алокалари бөр экан. Артеллар, ўз навбатида, магазинлар билан муомалада бўлиб, яширинча тўқилган атласларни ўша магазинларга чиқариб пуллашар экан. Йигирмага яқин одам қамалиши керак эди. Мен милиция хизматиغا кирганимдан буён бунақанги катта жиноятни очишга ҳеч қўл урмаган эдим, илҳом билан жуда берилиб ишлардим. Бир кун почтадан хат келиб қолди. «Салим, бизни тиңч кўй, бўлмаса авлодинг билан кириб юборамиз. Ахир, ҳаммамизни қамай олмайсанку!» деб ёзилибди унда. Бошлиғимиз Макаров деган чол эди, уни Макар бува деб чакирардик... Қозоннинг ўтини ўчириб қўйганмисан?

— Ўчириб қўйганман.

— Хатни Макар бувага кўрсатдим. Ўқиб, кўзларини юмганча, бармоқлари билан столни чертиб, узоқ мулоҳаза қилди:

— Кўрқяпсанми?— деди ниҳоят кўзини очиб.

— Кўрқяпман,— деди очик иқроп бўлиб.

— Кўркма, сен билан мени бутун халқ, қудратли ҳукумат ҳимоя қилиб турибди,— деб Макар бува кўнглимни тинчитган бўлди.

Ўша кечаси шаҳар милициясидан ёрдам чақириб, жиноятчиларнинг ҳаммасини қўлга олдик. Энди мени ишим асосан тугаган эди. Терговни область милициясига ўтказдик. Қелинойнинг ўша пайтларда ҳам ҳамшира бўлиб ишлар, уйимиз медпунктнинг шундоқкина биқинида эди. Иккита қизимиз бор эди. Бирини учда, иккинчиси — бешда, бирам чиройли, бирам дўмбoқ эдики, тилларининг бийронлигини айтмайсанми! Ишга бормаё, кун бўйи гаплашиб ўтирсам дердим.

Хуфтон маҳалида бегона бир одам ҳакалаб уйга кириб келибди, афт-башараси, тиззалари қоқ-қора қон эмиш.

— Сиз ҳамширамисиз?— сўрабди у энтикиб.

— Ҳамшираман,— дебди келинойнинг.

— Тез бўлинг, булоқ бошида машина авария бўлди, ҳаммаёқ қон, одамлар ўляпти.

— Вой тўхтаг! Қизларимни қўшнимникига олиб кириб қўяй!— дебди бечора келинойнинг. Бегона одам: «Оёғим синганга ўхшайди, юролмайман: Сиз келгунча уйни пойлаб турман, кейин менга ҳам дори-дармон қиласиз», дебди. Келинойнинг кўп оқ кўнги аёл эди, лаққа тушибди! Бечорага ўша пайтда янгигина велосипед олиб берган эдим. Ушани мўйиб булоқ бошига жўнаб кетибди. Ҳалиги ёвуз қизчала-

римни уйга киритиб, устидан кулфлаб, керосин куйиб, ўт куйиб кочибди... Ўша куни мен навбатчи эдим. Кимдир менга телефон қилиб, «қанақа одамсиз, уйингизга ўт куйишди-ю, ялпайиб ўтиришингизни қаранг-а»; деди. Машинамиз йўқ эди. Отга миниб учиб бордим.

Қишлоққа етгунча йўл анҳор ёқалаб боради, ўнг томон кир, ўрикзор. Бир маҳал остимдаги от мункиб кетди-ю, нимагадир осилиб қолдим. Чилвир! Мени йикитиш учун йўлни чилвир билан тўсишган экан. Ҳали ўзимга келмасимдан туриб, одамлар устимга ёпирилиб, бошимга ҳўл чакмон ёпишди. Айни етилган пайтим, ўзимниям хўқиздек кучим бор эди. Бошимдагини олиб ташлаш учун кўп ҳаракат қилдим, бўлмади! Қўл-оёғимни чилвир билан боғлаб ташлашди. Чуқурга ирғитишганини, устимдан шалдираб сув туша бошлаганини ҳам эс-эс биламан.. Қизик, ўзим ўлиб боряпман-у, бечора кизларим ўт ичида қолмадимикин, она-сига нима бўлдийкин, деб ташвишланаман... Кейин ўзимдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда энтикиб, ўн тўрт-ўн беш ёшлар чамасидаги бир бола турибди.

— Ўзингизга келдингизми?— деди у шивирлаб.

— Кимсан?— деб сўрадим.

— Ўрнингиздан тура оласизми?— деди бола яна. Турмоқчи бўлган эдим, гандирақлаб юзим билан ерга йиқилдим. Йиқилдим-у, кизик, негадир дарров ўрнимдан туриб кетдим.

Ўрикзор оралаб қишлоқ томонга югурдик. Бола кўшни қишлоқдан, Одилжон муаллимнинг ўғли экан, тегирмонга юк ташлаб қайтаётган экан. Мен унинг олдидан от чоптириб ўтибман. Мени дарров таниб, от уриб кетмасин деб ўзини четга олибди. Икки юз метрча нарида мен тўсатдан йиқилибман, бориб ёрдамлашмоқчи бўлган экан, одамлар мени ҳар томондан қуршаб, қўл-оёғимни боғлашаётганини кўриб, кўрқиб ўзини четга олибди. Чуқурга ташлашганини, устимга сув очиб юборишганини ҳам кўриб турибди. Кейин ҳалиги одамлар отга миниб, ўрикзор оралаб тоққа караб кетишибди. Бола бир амаллаб мени чуқурдан чиқариб, ёнидаги пичоқ билан чилвирни қирқиб, юрагимга қулоқ солса, тирик эмишман. Оёғимдан судраб ўрикзорга олиб ўтибди.

— Ўша бола ҳозир ҳаётми?— деб гапни бўлдим.

— Ҳаёт. Ҳозир қишлоқ Советининг раиси.— Шундай деб, ҳикоясини яна давом эттирди Салимжон акам.— Дарахтзор оралаб уйга етиб борсак, атрофга одам дегани сизмай

кетибди... Бечора қизчаларим бутунлай куйиб кетибди... Келинойинг... кўшнимизнинг уйида беҳуш ётарди... Эрталаб-гача сочим оппоқ оқариб кетди.

- Уйга ўт қўйган одамни топдингларми?
- Афсуски, топилмади.
- Йўл тўсарларни-чи? Уларни ҳам топишолмадимми?
- У пайтда милиция ҳозиргидек кучли эмасди.
- Кейин-чи, кейин нима бўлди?
- Кейинми, кейин келинойинг касал бўлиб ётиб қолди.

Уни даволатаман деб шахарга келдим-у, ўзим ҳам шу ерда қолиб кетдим. Милициядан кетмоқчи бўлувдим, раҳматли келинойинг кўнмади. Ички душманлар билан олишиш ўрнига улардан қўрқиб, ишни ташлаб кетиш йигитнинг иши эмас, деди бечора. Жиноячиларни фош қилиб, бевақт ўлиб кетган қизчаларимизнинг руҳини шод қиласиз деб туриб олди... Шунинг учун ҳам мен жиноятчиларга нисбатан шафқатсизман, қаттиққўлман! Мендан зириллашларининг боиси ҳам мана шунда. Мени бераҳм дейишади, ёлгон! Юрагим раҳм-шафқат билан лиммо-лим тўла!.. Аммо жиноятчини кўрганамда, у отам бўлса ҳам, аямайман, зарур бўлса ўғлимни ҳам қамайман!

Салимжон ака катта мушти билан столга бир урди-ю, ўрнидан туриб кетди. Водопроводга шланга улаб, гулзорга сув очди, ўчоқ бошига бориб, қозонга ўт ёкди.

— Тур, гуручни юв! — деди негадир менга зарда билан.

Феъли айнаб қолганини кўриб, ҳикоянинг давомини сўрагани ботина олмадим.

Салимжон ака ошни дамлаб, қайтиб ўрнига ўтирди-да, ярим бўлган бутилкани кўлига олиб, негадир, чайқатиб кўрди.

— Қолганини ичиб қўйганим маъқулми ёки энди бас қилайми? — деб сўради мендан.

— Энди ичмай қўя қолинг.

— Ҳар куни ичадиган одатим йўқ, — деб бошлиғим ичимликнинг қолганини стаканга қул-қуллатиб қўя бошлади. — Баъзан бир ойда, баъзан икки ойда кўнгил кургур мана шунақа тортиб қолади. Ичсам йиғлайман, йиғласам кўнглим бўшайди. Лекин, ҳамманинг олдида ҳам кўз ёши тўкиб бўлмайди. Чайқовчининг олдида йиғлаб кўр-чи, эшак қилиб елканга миниб олади. Сен ўғлимни эслатиб юбординг. У ҳам сенга ўхшаб сал ёлгончирок эди. Кўлидан келмайдиган ишни буюрсанг ҳам «хўп бўлади» деяверарди. Ош ки-

лишни билмас экансан-у, қўйиб юбораман дейсан. Назаримда, гуручни ҳам ювмасдан солдинг.

— Чедакда сув тугаб қолган экан,— деб ўзимни оқламокчи бўлдим.

— Ха майли, лекин оқ кўнгил бола экансан... Хикоямиз нимага келиб тўхтаган эди? Ха, шаҳарга кўчиб келдик деяётгандим, шекилли... Халққа, ҳукуматга содик ўғил бўлишга ҳаракат қилдим. Область милиция бўлимида аввал терговчи, кейин бўлим бошлиғи бўлиб ишладим. Бошқармага бошлиқ этиб тайинламокчи бўлиб туришган эди, кимдир устимдан тўхмат ёзиб қолса бўладими. Ҳақ жойига қарор тўпгунча бир йилча фурсат ўтиб кетди, ўғлим.

Бу орада Қаримжон туғилиб, онаси икковимизга овунчоқ бўлиб қолди. Яққа ўғил эмасми, уни шунақанги эъзозлаб, шунақанги папалаб катта қилдикки, охири бола расво бўлди. Инжик, сиркаси сув кўтармайдиган, ишёқмас, ҳали айтганимдек, жиндек ёлғончирок бўлиб ўсди. Шундай бўлса ҳам уни онаси икковимиз еру кўкка ишонмас эдик, ҳадеб эркалатардик. Саккизинчи синфни тугатгач, ўқишни бутунлай ташлаб юборди. Уч йилча саланглаб бекор юрди. Шу бекор юрган пайтларида бола тамом бўлган экан, спорт тўғарагига катнашиб боксни ўрганяпман деб, бизни лақиллатиб юрган экан.

Бир кун эрталаб турсам, ётоқхонамдаги ёзув столининг тортмаси очилиб қопти. Бу ерда менинг шахсий тўппончам сақланар эди, уни менга марҳум министримиз ўша пилла пунктидаги жинноятни очган йилим мукофот сифатида тақдим этган эди. Қалит менда-ку, тортмани ким очди экан, деб ўйладим. Лекин тўппонча ўрнида-ю, битта ўқ етишмайди. Юрагим уриб кетди. Ховлиқиб Қаримнинг хонасига кирдим.

Ухлаб ётибди. Шимига кўзим тушди! Почасига лой ёпишган, лой ҳали қуримаган. Демак, у яқинда қайтибди. Тўппончани шу олган! Ўқни кимга отди экан?!

Ўтиниб, орқамга қайтдим. Нонушта маҳалида ўзимни ҳеч нарса билмаганга солиб ўтирдим. Қарим, негадир нонушта қилмади, мазам бўлмаёпти деб ётоқхонасига кириб яна ётиб олди... Ишхонада тилла магазин қоровулини магазиннинг ёнида эмас, Эгарчи маҳалласида, жарликка тушаверишда отиб кетишганини эшитдим. Кечга томон қоровул тўппонча ўқидан ўлганлиги ҳам маълум бўлиб қолди. Бутун шаҳар милицияси қотилни ахтаришга тушди.

Кечкурун Каримни ётоқхонамга чақириб, тортмадан тўппончани олдим-у, олдига ташладим.

— Ма, қолган ўқ билан аввал мени, сўнгра онангни ҳам от!

Карим бошини эгиб олди.

— Яхшиямки, қоровул ўлмабди,— дедим секин гап олиш учун. Карим ялт этиб менга қаради. Кўзида таърифга сиймас бир даҳшат бор эди.

— Қоровул сени таниб қолибди.— дедим яна.

— Мен отганим йўқ!— кичкириб юборди Карим.

— Ким отди?

— Толиб!

— Нега отди?

— Чўнтагида йигирмата олтин танга бор эди.

— Олдиларингми?

— Олишди.

— Қани олтинлар?

— Толибда.

— Тўппонча нега унинг қўлига тушиб қолди?

— Қарга ўйновдик. Агар ютқизсам бир кечага сизнинг тўппончангизни ўғирлаб олиб бориб беришим керак эди.

— Ютсанг-чи!

— Менга транзисторини берарди.

— Хозирча бу ҳақда онангга ҳеч нарса дема!

— Яхши!

Кечаси билан ухлаёлмай, илон чаккан кишидек тўлғаниб чикдим. Онасининг юраги касал, эшитса, чндай олмай бир гап бўлиб қолиши мумкин. Бу сирни беркитиб юбориш ҳам мумкин эмас, виждоним йўл қўймайди бунга... Эҳтимол қотилни топиша олмас, ахир ундан ҳеч бир нишона қолмаган-ку? Сирни ошкор қилсам, Карим қамалади. Унинг аламига чидаёлмай онаси бечора ҳам... фарзанд доғини энди кўтаролмайди у.

Эрталаб воқеани онасига айтдим. Бечора жим ўтириб тинглади-ю, оқариб кетди. Дори ичирдим, ўзига келиб:

— Кўпга камашмайдими?— деб шивирлади...

Яна икки кун азобда ўтди. Охири бўлмади, виждон қўймади, ўғлим!

Каримни етаклаб, министримишнинг хузурига чикдим.

Озод Азимович ҳам худди сенга ўхшаб менинг қўлимда тарбия топган, раҳматли келиноийингни ҳам яхши биларди. Олдига ишдан бўшатишларини сўраб ёзган аризамни, тўппончамни қўйдим, бўлган воқеани оғзаки сўзлаб бердим.

— Жуда хунук иш бўпти!— деди Ҳозирча Карим очикда юра турсин. Лекин сиз ишдан кетмайсиз.

— Кетаман, энди ишлай олмайман.

— Ишдан кетиш-кетмаслигингизни сиз эмас, министрлик ҳал қилади.

— Йўк, мен виждоним буюрганини қиламан!— Шундай деб хайрлашмасдан ҳам чиқиб кетдим, узок ўтиришга юзим чидамади.

Лекин, Каримни судгача камашмади, министрнинг буйруғи шундай бўлган экан. Бечора ўғлим остона хатлаб кўчага чиқмай, уч ой бемор онасининг ёнида ўтирди. Бирор марта бўлса ҳам бетимга қарай олмади шўрлик. Қилган ишига минг бор пушаймон бўлган эди у. Аммо жазоланиши керак эди! Ҳар қандай жиноят қайси асосда юз беришидан қатъи назар, жиноятчи жазоланиши керак! Эшитяпсанми, жазоланиши шарт!

Суд белгиланган куни келиноийннинг аҳволи анча оғир эди, боролмади. Ўзим бордим, беш йил беришди. Қайтиб келсам, бечора келиноийн, менинг маслаҳатчим, ҳамдардим, ётган ўрнида ўлиб қолибди!.. Хайрлашолмай колдим, эшитяпсанми, Ҳошимжон, қирқ йиллик қадрдонимнинг охирги сўзини эшитолмай колдим-а!

— Кўйинг, йиғламанг!— деб, негадир ўзим ҳам йиғлаб юбордим.

— Кўй, ўғлим, бир йиғлаб олай, тўйиб-тўйиб йиғласам ёзиламан. Ёшликдаги куч-ғайратим яна қайтгандек бўлади. Эртага яна чайқовчи, товламачи, юлғучлар билан жангга киришиб кетавераман, ҳақиқат учун курашавераман. Ҳақиқатни биласанми, ўғлим?

— Биламан.

— Билсанг, ҳақиқат битта бўлади. Аммо уни чайқовчи ўзича тушунади. Юлғуч ҳам бировнинг чўнтагини мўлжалга олиб туради-ю, аммо мен ҳақман, ҳақиқат мен томонда деб ўйлайди. Қўлга тушиб колса, милиция билан тиккама-тикка олишади! Биз ҳақиқатнинг юзига доғ туширувчиларга қарши уришамиз, тўғрими?

— Тўғри.

— Озгина қуйиб берайми?

— Мен ичмайман.

— Баракалла, ичма! Кел, ўғлим, бир ачомлашайлик. Хидинг ҳам, тавба қилдим-эй, худди Каримнинг хидига ўхшайди! Карим келгунча мен билан бирга турасан, энди сен

хам ўғлимсан. Икковингни бир кунда уйлантираман, уйла-
насанми?

— Бувижонимдан сўрашим керак!

Салимжон акам кулиб ўрнидан турди-да, ошни сузиш
учун ўчок бошига караб кетди.

ЖИНОЯТ КОДЕКСИНИНГ 197-МОДДАСИ-

Юрагим гаш, кўнгил ташвишда. Бугун-эрта камаб
кўйишлари ҳам мумкин. Ахир, ўрток Ортиқовнинг айтиши-
ча, баъзан тухмат билан қамалиб кетганлар ҳам бўлган-ку!
Полковник ўз ўғлини қамаган, керак бўлса отамни ҳам
қамайман деяпти. Эҳтимол, мени чуқурроқ ўрганиш учун
ўз уйига олиб боргандир? Менга кўрсатилган меҳрибончи-
ликларнинг ҳаммаси ясама бўлса-я?!

Комиссия уч кундан буён роса текшир-текшир қиляпти.
Ўша бахти каро директор-у, ошпаз Турсунов-у, бакалок
буфетчигача роса сўроқ қилишди, ўша-ўша гап — ўрток
Рўзиев пул сўради, бердик, тамом-вассалом!

Бугун комиссиянинг икки аъзоси келмади, қаранг, икко-
ви ҳам грипп бўлиб қолибди. Полковник бўғилиб, гарчи
кабинетининг бўйи билан эпи қанча эканлиги ўзига аввал-
дан маълум бўлса ҳам, оёғини метр қилиб, яна ўлчашга
тушиб кетди. Назаримда эллик мартача ўлчаб чиқдиёв!
Ниҳоят, бу машғулот жонига тегиб кетди шекилли, юриш-
дан тўхтаб:

— Қани, кетдик!— деди шошилиб.

— Қаёққа?

— Ошхонага борамиз. Кўнглимга бир гап келиб қолди,—
деди бошлигим кўтаринки бир кайфиятда.— Умуман сен,
мен қандай иш олиб боришимни кўрганинг яхши. Бу сенга
бир мактаб бўлади. Керак бўлса, мен кўйдек ювош бўламан,
керак бўлса, тулкидек айёр бўламан, шароит тақозо қилса,
шердек ҳамла қиламан... Ораларида биттаси сал оккўн-
гилроқ.. Ўшандан иш чиқиши мумкин.

Ошхонага соат ўн бирларда етиб бордик. Негадир хў-
рандалар жуда оз. Озғин кассир иш йўқлигидан бўлса ке-
рак, қаламтарош билан тирногини тозалаб ўтирибди. Дирек-
торнинг хонасига ўтдик, йўқ экан. Буфетчи оркали ошпаз
Ўроз Хайдаровни чақиртирдик. Ўроз худди Зокирга ўхшаб
ок лўппи юзли кўйкўзлари доим кулиб турадиган, йигир-
ма икки-йигирма уч ёшлардаги йигит бўлиб, киши билан
гаплашганда уйнинг шипига караб турар экан.

— Хўш, Ҳрозвой, ҳали ҳам кечаги гапингда турибсанми? — сўради полковник.

— Мен ҳақиқатни айтдим, — деди Ҳроз.

— Кўзларинг эса «ёлғон!» деб турибди.

— Ёлғон бўлса текшириб кўринг.

— Шундай қилиб, юз сўм берганмисан?

— Ҳа.

— Маошинг қанча?

— Саксон сўм.

— Маошинг саксон сўм бўлса, юз сўм чўнтагингга қасқдан келиб қолди.

— Мен уни йиғиб юрувдим.

— Бирор нарса олмоқчимидинг?

— Телевизор олмоқчи эдик.

— Анчадан буён йиғаётганмидинг?

— Уч ойдан буён.

— Ҳўша порага берган юз сўминг қанақа пуллар эди, уч сўмликми, беш сўмликми ё ўн сўмликмиди?

— Қанақа дейсизми?

— Ҳа, қанақа пуллар эди деяпман.

— Қанақалиги...ҳозир эсимда йўқ.

— Уч ой ёнингда сақлайсан-у, қанақа пуллар эканлигини билмайсанми? Ҳрозвой, кўриб турибманки, ҳалол, ростгўй йиғитсан, ёлғон гапириб ўрганмагасан. Шунинг учун ҳам кўзингни олиб қочяпсан. Кўзларинг эса, ҳамма гапни айтиб турибди. Қани, кўзингни олиб қочмай тур-чи, ҳа, ба-ракалла!

— Болаларинг борми?

— Фотима-Зухра қизларим бор.

— Ота-онанг ҳаётми?

— Ҳа.

— Қамалсанг, шуларга жабр бўлади! Очиқ иқроп бўлсанг, қамокдан сақланиб қолишинг мумкин. Шерикларингдан биттаси ҳамма гапни ёзиб берди. Ма, ўкиб кўр. Фақат имзосини мен беркитиб тураман, сир сақлашга ваъда берганман.

Ошпаз хатни бир эмас, икки марта ўкиб чиқди. Ҳкиб чиқди-ю, бу гал кўзини шифтга эмас, ерга қадаб:

— Билиб қолса, директор мени тириклайин кўмади! — деб пичирлади.

— Сен директорни эмас, қизларингни, хотинингни, қари ота-онангни ўйла! — Сир сақлашга сўз берасизми?

— Сўз бераман.

— Ошхонадан эсон-омон бўшаб кетганимга ёрдамлашасизми?

— Ёрдамлашаман.

— Менга коғоз беринг бўлмаса.

Ўрозвой икки йилдан буён ошхонада юз бериб келаётган барча кирдикорларни, менга қилинган тухматни, директор нима деб тайинлаганигача — ҳамма-ҳаммасини батафсил ёзиб берди. Чқиб кетгач, мен бошлиғимдан:

— Унинг шериги чиндан ҳам бирор нарса ёзиб берганими, — деб сўрадим.

— Йўқ, бу қалбаки хат эди, ўзим ёзувдим, — кулиб деди Салимжон ака. — Сенга ҳали айтдим-ку, шу бола кўнглимга сал маъқул тушиб қолди деб... Сўроқ бошлаш олдидан аввал одамнинг психологиясини ўрганish керак. Буфетчи бўлса, тажрибали, уни алдаб бўлмайди. Унга темир қопкон тайёрлаб келдим. Бошқасига илинмайди у.

Бақалок буфетчи икки кўлини кўксига қўйиб, хиёл эгилиб, одоб-назокат билан кириб келди. Кирди-ю, кўллари-ни кўксига қўйганича, ўтирмай тик тураверди. Хона унча иссиқ бўлмаса ҳам, аввал бурни ва пешанасида, сўнгра семиз, сергўшт юзида тер кўриниб, бора-бора худди ҳаммомга тушгандек пишилиб кетди. У гоҳ менга қараб қўяди, гоҳ бошини кўтармай, ҳамон бир нарсаларни ёзиб ўтирган полковникнинг елкасига салом беради.

— Ўтиринг! — буюрди полковник.

— Раҳмат. Мен ҳурматли бошлиқлар ҳузурда тик туришга ўрганганман.

— Исмингиз?

— Кеча айтувдим-ку, ҳурматли бошлиққа зарур бўлса, яна айтишим мумкин.

— Исмингиз деяпман!

Буфетчи бир сакраб тушди:

— Зокир Зарипов, худди шундай.

— Гражданин Зарипов, сиз камокқа олиндингиз!

Буфетчи бир чайқалиб кетди. Уч минут чамаси оғзи очилганча, қошларини кериб, анграйиб турди. Сўнгра «камокқа» деб пичирлади ўзига-ўзи. Унинг бутунилай довдираб қолганини кўриб, полковник ўз хужумини яна ҳам шиддатлироқ давом эттирди. Кеча мен Салимжон акани жуда дилбар, раҳмдил бир қиёфада кўргандим. Ҳозир у шундай бир важоҳат ва ваҳшат билан боқардики, ишонсангиз, бу боқишлардан менинг ўзим ҳам довдираб қолаётгандек бўлдим.

— Кечирадилар, — деди ниҳоят буфетчи тилга кириб, — қамалишимнинг сабабини билсам бўладими?

— Шу йилнинг 22 мартда шаҳар савдо инспекцияси буфетчингиздан ўн тўрт бутилка қалбаки коньяк топган, шундайми? — метиндек оғир бир оҳангда сўради полковник.

— Йўқ, йўқ, бир англашилмовчилик бўлган эди!

— Мана, акти! — Салимжон ака актни узатмоқчи бўлувди, буфетчи яна довдираб қолди шекилли, негадир, орқасига тисарилиб, елкасини деворга уриб олди.

— Ҳа, айтгандай, шундай бўлувди, лекин чора кўришган. Хайфсан олганман.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу тўқсон еттинчи моддасига асосан жиний жавобгарликка тортилишингиз керак.

— Лекин, мен ҳалол меҳнатим билан ўз айбимни ювганман.

— Унинчи февраль куни дружиначилар томонидан текширув ўтказилганда, бир харидорни бир сўм йиғирма икки тийинга алдагансиз.

— Йўқ, йўқ, ўртоқ полковник, мен янглишиб кетганман. Ўша кунни касал эдим, иситмам бор эди!

— Мана, ўзингиз қўл кўйган акт.

— Лекин, мен ўртоқлик судида уэр сўраганман, хайфсан беришган.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу етмиш еттинчи моддаси билан жиний жавобгарликка тортилишингиз керак эди. Гражданин Зарипов, сиз қамокка олиндингиз!

Бақалоқ буфетчи назаримда, шу пайтда жуда, жуда ҳам ингичка тортиб кетгандек бўлди. Дадасидан кўрққан ёш боладек бурчакка тикилиб, тиззалари дағ-дағ қалтирай бошлади. Халиги тер босган сергўшт юзи энди совуқ урган помидордек гезариб кетди. «Ке-ке-ке...» деди-ю, тили тутилиб, яна жим бўлди. Йиғламсираганча, худди ёрдам кутгандек бир менга, бир деразага қараб кўзларини мўлтира-тиб тураверди. Ниҳоят, костюми ичида йўқ бўлиб кетган бўйниши сал чўзиб:

— Кечирасиз, бир нарса сўрасам майлими? — деб сўради.

— Сўраг! — жеркиб бергандек бўлди полковник.

— Шу актларни қаердан олганлигингизни билсам бўладими?

— Кеча кечкурун директорингиз Одил Аббосов олиб бориб берди.

— Номард!

— Гап тамом. Буфетни кулфланг!— шундай деб, Салим-жон ака ўрнидан туриб, стол устидаги қоғозларини йиғиштириб, портфелига жойлай бошлади.

— Тўхтанг! Бир нарса айтмоқчиман!— шошилиб деди буфетчи.

— Кераги йўк. Кеча ҳамма гапни айтгансиз, — эшикка томон юра бошлади менинг бошлиғим.

— Йўк, йўк, кеча мен сизни ва бутун комиссия аъзоларини алдаган эдим, ёлгон сўзлагандим. У мени сотганда, мен қараб тураманми? Мен ўртоқ Рўзиевга тухмат уюштирилганидан хабардорман. Одил эмас, каззоб, муттаҳам у, учига чиққан порахўр у. Шаҳар савдо инспекциясига ҳам, дружиначиларга ҳам тухмат қилган. Бечоралар текширгани келгани безиллашади...

Э, ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим.

Бақалоқ буфетчининг айтишича, бахти қаро директор учига чиққан тухматчи, учига чиққан порахўр экан. Шаҳарнинг икки мавзеида иккита данғиллама участкаси, бировнинг номига олинган қора «Волга»си бор экан. Ҳар куни бош ошпазлардан эллик сўмдан, шу кўксига муштлаб сўзлаётган буфетчидан 60 сўм олар экан. Сўралган пулни бермаса ошпазларни кечаси олиб қолиб, перашка пиширтириб, вокзалга олиб чикиб соттираркан. Район ошхоналар трестининг бошлиғи бахти қаро директордан шунақанги кўрқар эканки, бошқа ошхоналарга директор тайинланаётганда шу билан маслаҳатлашар экан.

Бахти қаро директордан буфетчи ҳам кўрқар экан, ўғриликка ўргатган ҳам, қалбаки коньяк тайёрлашга мажбур қилган ҳам шу еб тўймас директор бўпти. Агар буфетчи унинг қўлидан эсон-омон чиқиб кетса, аввал электромонтёр бўлган экан, яна ўз касбига жон-жон деб қайтишга тайёр экан...

— Болаларинг борми? — тўсатдан гапни бўлди полковник.

— Олтита кизим бор, ўртоқ бошлик.

— Хотининг ишлайдимми?

— Ишламайди, ўртоқ бошлик. Қасал, нафаси қисади.

— Айтган гапларингни ёзиб бера оласанми?

— Ёзиб бераман. У номард мени сотибди: энди мен ҳам очиб ташлайман ҳаммасини! Қўлингиздаги актларни бости-

бости қиламан, деб менадан пул олган. Хотинимни курортга жўнатаман, деб бир амаллаб путёвка топувдим, номард, дружинначиларга берамиз, деб ўшани ҳам олиб кўйдим. Мен... мен...

— Йиғлама!— деди Салимжон ака ҳамон аввалги вақшатида тушмай.

— Йўқ, мен...

Буфетчи Салимжон аканинг ўрнига ўтириб, тушунтириш хати ёза бошлади. Аввал қўлларни қалтираб, иши юришмади, ёзганининг устидан ўчираверди. Кейин бир стакан сув ичиб олгач, қалтироғи босилиб, равон ёза кетди. Ниҳоят, ўрнидан туриб:

— Ўртоқ бошлиқ, агар, рухсат берсангиз, қизларим билан хайрлашиб келсам,— деб илтимос қилди.

— Ҳозирча сени очикда қолдираман,— деб Салимжон ака чиқиб кетиш учун унга рухсат берди.

— Ростдан қамамайсизми?

— Фақат ҳалол ишлагин, қаллоблик қилмагин.

— Ҳалол ишлайман, қаллоблик қилмайман!

— Лекин, ўртамизда бўлган бу гапларни директорингга айтма.

— Айтмайман, пешанамга тўппонча қадашса ҳам айтмайман.

Бақалоқ буфетчи оёғи ечиб юборилган паррандадек сакраб-сакраб чиқиб кетди. Салимжон акадан ўша актларни чиндан ҳам директор элтиб берганмиди, деб сўраган эдим, у кулиб: «Сен директорни ўзингга ўхшаган лакма деб ўйла-япсан шекилли», деб мени андак қойиб ҳам берди. Актларни у шаҳар савдо инспекцияси билан милиция идорасидан олган экан, буфетчидан гап олиш учун атайлаб, директоринг айтиб берди, деган гапларни айтган экан.

Директордан ҳамон дарак йўқ. Ошпазлардан бири кириб, у киши келмас эканлар, грипп билан оғриб қолибдилар, деб чиқиб кетди. Иккинчи ошпаз Карим Турсунов тунги сменада ишларкан, уни кутмай бугунги ишни тугатиб кўя қолдик.

Кўнглим бир оз таскин топгандек бўлди. Хайрият, ҳақ жойига қарор топадиган бўлди, бу галвадан ҳам эсон-омон кутулиб кетадиган бўлдим, деб ўйладим. Бошлиғимга, сизга мингдан-минг раҳмат, сизга, милицияга ўла-ўлгунча содик бўламан, дедим.

— Раҳмат дейишингга ҳали эрта,— деди Салимжон акам ўйга толиб.

— Нега энди, ҳаммаси беш кўлдек дён бўлди-ку?

— Одил Аббосов қари тудки, уни осонликча қўлга тушириб бўлсан. Сен билан мен тўплаган фактларни бир ҳамла билан йўққа чиқариб қўйиши мумкин! Биламан, у бугун қасад эмас, уйда ҳам ётгани йўқ. Шаҳар прокуратурасида оғайниси бор, ўша билан маслаҳат қилгани кетган. Қани энди сеҳргар бўлсам-у, кўзга кўринмайдиган бўлиб олиб, овоз ёзадиган аппаратимни қўлтиқлаб уларнинг хузурига кириб, ҳамма гапларини оқизмай-томизмай ёзиб олсам... Афсуски, сеҳргарлик қўлимдан келмайди-да. Аммо, бу сариқ шайтонлар билан охиригача олишиш қўлимдан келади! Нима дединг, Хошимжон, олишамизми?

Мен индамадим. Негаки, шу пайтда сеҳрли қалпоқчам ҳақида ўйлардим. Борди-ю, Салимжон акамга очиғини айтсам-чи... Йўқ, яхшиси, айтмасдан бориб олиб келаман. Бу ғалвалар тинчисин, уч-тўрт кунга жавоб оламан-у, бориб албатта олиб келаман. Ана ундан сўнг сариқ шайтонлар-у, сариқ девларнинг таъзирини бераверамиз.

— Қорин қалай? — сўради бошлиғим.

— Жуда оч!

— Юр, бир кабобхўрлик қилайлик.

ПОЛКОВНИКНИНГ ҲН БИР НАВИРАСИ

Эртасига Салимжон акам ҳам грипп билан оғриб қолди. Магазинчининг хотини — ўн бир боланинг онаси Лутфи хола унга қараб турадиган, мен идорага бориб, ёзув-чизув ишлари билан машғул бўладиган бўлдим.

Кечкурун қайтсам, кўшнимизнинг Ботир, Бобир, Собир, Баҳодир, Баҳром, Баҳтиёр, Севар, Саври исмли болалари менинг устозимни ҳар томондан ўраб, чуғурчикдек чуғурлашиб бошини қотиришяпти.

— Амаки, оёғингизни укалаб қўйсам менга рогатка олиб берасизми? — дейди иштонсиз юрадиган Баҳром.

— Олиб бераман, — дейди Салимжон акам ҳам кўзини очмай.

— Амаки, бўлканинг юшоқ жойидан чайнаб, кафтимда думалатиб, қурт ясаб берайми? — дейди тўрт ёшли Баҳтиёр.

— Майли, ясаб бер, — деган жавоб қайтарди унга ҳам.

— Амаки, пешанангизга латта ҳўллаб босайми? — деб сўрайди Баҳодир.

— Хозир босдинг-ку?

— Тагин босгим келяпти-да.

— Ха, майли, боссанг-боса қол.

Саккиз ёшли Севар билан тўққиз ёшли Саври енгларини шимаришиб олиб, ҳаммаёқларини хўл қилиб, пишиллашиб пол ювишяпти. Ботир ҳовлига шланкада сув сепиш билан машғул.

Сувни ҳовлига сепяптими, бошидан қуяптими, билиб бўлмайти, нега десангиз, худди сувга тушган мушукдек ҳаммаёғи шалаббо.

— Амаки, менга нима олиб берасиз? — деб сўрайди Саври.

— Сочингга лента олиб бераман.

— Менга-чи? — эркаланади Севар.

— Сен кимсан ўзинг?

— Мен Севарман-ку.

— Э, анови дадаси магазиндан сотиб олган кизми?

— Йўқ, мени ойим тукқан.

— Ха, майли, сенга елим кўғирчоқ олиб бераман.

Салимжон ака шу ётишда касалга эмас, қишлоғимиздаги боғчанинг энагасига ўхшарди, катта-кичик болалар чуғурлашиб, у ёқ-бу ёғидан тортқилашиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Аччиғим чиқиб: «Қани, уйларингга жўнаб қолинглар, — деб уришдим уларни, — бўлмаса грипп юқиб қолади». «Биз грипп бўлиб ўтганмиз, энди юкмайди», деб чуғурлашди болалар. Қўлимга супурги олиб, худди урмоқчи бўлгандек ўдағайлаб ҳаммаларини ҳайдаб солмоқчи бўлудим, Салимжон акам: «Қўй, ҳайдама, ўзим чақиртириб чиқдим, шуларни кўрсам касалим енгиллашади», деб кўнмади. Ҳамшира укол қилгани келган эди, унга кўзимни қисиб: «Аввал болаларга нина тикаркансиз, Салимжон акам айтяптилар», дедим.

Болалар шаталоқ отиб қочиб қолишди, ҳовли сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Иккита чинни косада мастава кўтариб, магазинчи Неъмат ака чиқди.

— Тузукмисиз? — деди у Салимжон аканинг оёқ томони-га ўтираётиб.

— Иситмам тушди шекилли, ўзингнинг ишларинг қалай?

— Бугун яна муштлашиб кетишимга оз қолди.

— Бўлар-бўлмасга муштлашаверар экансан-да.

— Бўлар-бўлмасга эмас. Хошимжон, бор, иккита қошиқ олиб чиққин.., Салимжон ака, шу маставани ичинг, терлайсиз. Тўхтанг, мана бу дорини аввал ичиб юборинг, буям терлатади шекилли, менам шундан тузалдим... Бўлар-

бўлмасга муштлашма дейсиз. Шу баттоллар билан муштлашмай бўларканми. Эрталаб юз коп ун келиб қолди. Экспедитор унни туширмай, копига бир сўмдан берасан, деб туриб олди. Бир тийин ҳам бермайман десам, бўлмаса бир коп ҳам ун ололмайсан, деди. Оламан дедим, ололмайсан деди. Оз қолди муштлашиб кетишимизга.

— Унни ташлаб кетдими, ахир? — гижиниб сўради полковник.

— Бермади Сизга юз марта айтдим, шуларнинг попугини бир силаб кўйинг деб.

— Улгурмаяпмиз-да.

Салимжон акам маставани кайнок-кайнок ичиб, ўралиб ётиб олди. Магазинчи бўшаган косаларни олиб чиқиб кетди. Мен бўлсам бошлигим ҳақида ўйлай бошладим. Бечорага жуда қийин, ҳатто касал ётганида ҳам порахўрлар ҳақида шикоят қилишиб, тинчлик беришмайди. Жиноятчилар бўлса, кучайгандан-кучайиб боряпти. Уч кунда ўн тўртта шикоят тушди, ҳали биттасига ҳам қўл урганимиз йўқ. Бирини тугатсанг, иккинчиси чиқади. Ким билади, ҳозир анови бахти қаро директор мени жавобгарликка тортиш учун қанақа тадбирлар кўраётган экан. Ишқилиб, Салимжон акам тезроқ тузалсинлар-да, бўлмаса улар мени нақ асфаласофинга жўнатишлари ҳеч гап эмас.

Салимжон акамнинг эски, шалоги чиққан, узоқдан қарангиз ўрмалаб кетаётган кўнғизга ўхшаб кўринадиган «Москвич» бор экан. Райсобеснинг шофёри икковимиз уч кун уннаб, унни оёққа турғаздик. Шанба куни эди. Салимжон акам касалдан бутунлай соғайиб, яна аввалгидек қувнок, аввалгидек ҳазилкаш бўлиб қолди. Неъмат аканинг болаларини циркка олиб борадиган бўлди.

— Ўзимиз бораверсак бўлмайдими? — деб сўрадим. Салимжон акам, сен нимани тушунасан, дегандек бир оҳангда кулиб кўйди.

— Дадасига ачинмайсанми? — деб сўради охирида.

— Нега ачинар эканман, соппа-соғ-ку?

— Соғликкаю соғ-а, лекин унга жуда қийин. Ун битта болани катта қиламан деб, ҳар куни икки сменада ишлайди бечора,—шошмасдан тушунтира бошладим бошлигим.— Уларни сен билан мен ўйнатмасак, стадионга бориб, бутилка йиғишади, безориларга қўшилиб кетишади. Карим акапга ўхшаб, расво бўлади... Ундан кейин, ҳали сенга айтдим-ку, шу болалар билан бирга бўлсам, ўзим ҳам яйрайман. Каримнинг қамалганини, келинойингнинг вафот этганини

бир оз бўлса ҳам унутаман... Неъмат аканг яхши одам... Раҳматли келинонинг ҳам бу чуғурчиқларни жон-дилидан яхши кўради. Ҳаммасини ўзи туғдирган, киндигини ҳам ўзи кесган. Раҳматли, хўп ажойиб аёл эди. Сен болаларнинг сочини олиб тур.

— Сиз-чи?

— Магазинга бораман. Болаларга кўйлак олиб бермоқчиман. Бу пулларни саклаб, қабристонга олиб кетармидим? Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник. Иложи бўлса менга ҳам битта кўйлак олиб беринг,— деб кўйдим.

Болалар менинг сартарош эканлигимни билишмас экан. Аввалига бошимизни кесиб оласиз деб, кўнишмади. Мен ким сочини олдирмаса Салимжон акам циркка олиб бормас экан, деган эдим, қизиқ томошадан маҳрум бўлишдан кўрқишди шекилли, олдин мен олдираман, олдин меникини оласиз, деб навбат талашиб қолишди.

— Амаки, сиз милицияда сартарош бўлиб ишлайсизми?— деб сўради Ботир.

— Тўғри, сартарош бўлиб ишлайман.

— Амаки, сиз соч бўяшни ҳам биласизми?— деб сўради Бобир.

— Биладан.

— Менинг сочимни қорага бўяб беринг.

— Нега энди қорага бўяр эканман?

— Ҳаммаси мени маллавой деб чақиради.

— Сени ким маллавой деса, ўтқир устарам бор, ўша билан шартта кулогини кесиб ташлайман.

— Иккала кулогини ҳам кесасизми?

— Икковини ҳам кесаман.

Бу гапдан Бобир жуда хурсанд бўлиб кетди шекилли, ишлатилмаганидан занглаб, тишлари ўтмаслашиб қолган машина қайчи сочларини юлиб олса ҳам, бўйнини ичига тортганча, жим ўтираверди.

Бир соат ўтар-ўтмас чуғурчиқларнинг бошини тарашлаб ташладим. Бу орада Салимжон акам ҳам оладиганини олиб қайтиб келди. Янги кўйлақларни кўриб, болалар шунақанги севиниб кетишдики, бу чексиз қувончларни мен ҳеч таърифлай олмасам керак. Ҳамиша иштонсиз юрадиган Баҳром ўзига аталган янги шимни қўлтиғига қисганича ирғишлай бошлади. «Нега киймайсан?» десам: «Керак бўлганда тугмасини ечолмасам, шимимни хўл қилиб қўяман», деб циркка иштонсиз жўнаш пайдан бўлди.

Йўлга чикдик. Мен рулда, полковник олдинги ўриндикда, чуғурчиклардан еттитасини орқа ўринга ўтказиб, битта сал каттароғини багажникка ётқиздик; багажникда у ўтган йили икки марта лола сайлига ҳам бориб келган экан. Йўлга чиқишимиз билан мен негадир жуда, жуда ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Бутун шаҳар милиционерлари устоз деб хурмат қиладиган эътиборли бир одам билан мана шундай ёнма-ён ўтириб, томошага кетаётганимданми ёки ўзим ҳам билмаган бошқа бирор сабабданми, ҳар қалай ўзимда йўк хурсанд, қалбим ғурур, ифтихор ҳислари билан лиммо-лим тўлган эди.

— Болалар, ашула айтишни биласизларми? — деб сўрадим оркамга ўгирилиб.

— Йўк, шеър ўқишни биламиз, — дейишди чуғурчиклар.

— Қани бошланглар бўлмаса!

— Ўқинг аъло.

Бўлинг доно, —

Деган бизга,

Ленин бобо, — дея бир-бирига гал бермай шеър ўқиб юборишди болалар. Машина йўлнинг қок ўртасида пат-пат қилиб тутун чиқарди-ю, таққа тўхтаб қолди. Стартёрни шунча боссам ҳам ўт олмади. Бензин келмаяптимики деб, карбюраторни қараган эдим — ҳаммаси жойида. Эҳтимол, ток узилгандир, деб бабиннани пайпасладим — ток ҳам бор.

Салимжон акам ҳам тушиб, машинанинг у ёк-бу ёғини кўздан кечирган бўлди-ю, «ҳаммаси жойида-ку» дея елкасини қисиб қўйди.

— Аккумулятор кучсизланибди, итариш керак, — деб таклиф қилдим. Маслаҳатим полковникка ҳам маъқул бўлди. Болалар тушиб худди ширали бир нарсага ёпишган пашшадек ҳар томондан машинага ёпирилишиб, уни чоптириб кетишди. Беш метр, ўн метр... Мана, икки юз метрча юриб қўйдик ҳамки, қани энди зорманда ўт олса! Бошлиғим болаларни олиб йўловчи машинада циркка жўнайдиган, мен машинани тузатиб, орқаларидан етиб борадиган бўлдим.

Яна кўп уннаб кўрдим. Ўткинчи машиналарнинг менга қараганда хийла тажрибалироқ шофёрлари ҳам бир иш чиқаришолмай, «бу шалоқ аравани темир-терсаклар дўконига топшириб, ўринга ов милтиғи олсак яхши бўларди...» деб маслаҳат бериб, ўтиб кетишаверди. Охири кўмир ташийдиган аравага судратиб, уйга қайтиб кетдим. Гулларга сув куйган бўлдим, чўлтоқ супурги билан ховлини супуриб чикдим. Лутфи холам бир лаган мошкичири олиб чиккан.

эди, уни пок-покиза тушириб олгач, кайфиятим яна ўз-ўзидан кўтарилиб кетди. Ўзи мен доим шунақаман, бирор нарсадан хафа бўлиб турганимда тўйиб овқатланиб олсам, хафагарчилигим таркайди-кетди. Хуштак чалиб, хонани айланишга тушдим. Бирор нарса ўқиш ниятида жавонни очган эдим, Салимжон акамнинг ёзувларига кўзим тушиб қолди. Бировнинг хатини ўқиш аслида одобдан эмаску-я... лекин мен бегона эмас, Салимжон акамнинг тутинган ўғлиман-ку, нега энди ўз дадамнинг ёзганларини ўқишга ҳақким бўлмас экан!

Бошлиғим ёш милиционерлар учун китоб ёзаётганини эшитган эдим. Бу ёзувлар ўша китобнинг қўлёзмаси экан. Тозароқ ёзилган бир жойини топиб ўқий бошладим:

«Сен милицияга ишга келдингми, демак халққа, ҳукуматга хизмат қилишга бел боғлабсан.

Энди, мулоҳазанг чуқур, ўзинг совуққон бўл. Мехрли, шафқатли, калби қайноқ бўл. Соф бўл, эгри кўл бўлма!

Сен, ҳукумат номидан гапирасан, энди шунга лойиқ бўл.

Одамларга ишон, одамлардан ёрдам кут.

Адашганлар кўп, ёрдам қўлингни тут.

Мақсадинг қамаш эмас, қамокдан олиб қолиш.

Одамларга баҳо беришга шошма, баҳо бердингми, сўзингдан қайтма.

Сенинг обрўйинг — милициянинг обрўйи. Милициянинг обрўйи — ҳукуматнинг обрўйи. Обрўйингга эҳтиёт бўл.

Ўзинг тартибли бўлмасанг, ўзгадан тартиб кутма.

Қаттиққўллик қил-у, одил бўл. Шунда ҳурматли бўласан».

Биласиз-ку, кўп ўқисам уйқум келадиган одатим бор, қўлёзманинг у ёғини ўқий олмадим. Фақат бу менга бағишлаб ёзилганга ўхшайди, деб пичирлашга улгурдим, холос. Пешанамни қўлёзмаларга қўйганимча донг қотиб ухлаб қолдим.

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОР ЯНА ҲУЖУМГА ЎТДИ

Жанг қизиб кетди. Бир томонда бахти каро директор бошлиқ тўхматчилар энгларини шимариб, тиним билмай ишлаб туришибди. Бир томонда полковник ўртоқ Отажонов бошлиқ адолат комиссияси иш кўряпти. Адолат комиссияси ўртоқ Рўзиевга, яъни менга тўхмат қилган ошхона директори ва унинг қора қилмишлари хусусида икки папка ҳеч

рад қилиб бўлмайдиган ҳужжат йиғди. Меҳнаткашлар томонидан юқори идораларга ёзилган йигирма бир шикоятнинг асл нусхаси сўраб олинди, ошхонадаги каллобликни қайд қилувчи шаҳар савдо инспекцияси, милиция ва халқ контролидан олинган актлар, бир ошпаз, бақалок буфетчининг тилхати ва яна мен беҳабар бўлган қанчадан-қанча актлару, фактлар жамулжам қилиниб, папкаларга жойланди.

Буларнинг ҳаммасини рад қилиш учун бахти каро директор ҳам бир папка материал тўплаб, қуйидаги даъволарни ўртага ташлади.

Биринчидан, милиция бўлими каттиқ туриб ҳимоя қилаётган сержант Рўзиев аслида рухий касал, яқинда беш сутка жиннихонада ётиб чиқди (Справкага қаралсин).

Иккинчидан, адолат комиссиясига бошчилик қилаётган полковник Отажоновнинг ўзи ҳам пок эмас, ўғли ашаддий жиноятчи бўлган. Қамоқхонада ётибди (Справкага қаралсин).

Учинчидан, порахўр сержант Рўзиев полковникнинг туғишган жияни бўлади. Уни ўз уйига олиб бориб олган. (Маҳалла комиссияси берган справкага қаралсин)

Тўртинчидан, полковник ўртоқ Отажонов комиссия аъзоларининг касал бўлиб қолганлигидан фойдаланиб, ошхонага бориб, ўз хизматини ҳалоллик билан ўтаб турган буфетчи Зокир Зариповнинг пешанасига тўппонча қадаб: «Ўртоқ Рўзиевга тухмат қилган эдим, директор ёмон одам, тухматни ўша уюштирди...» деб ёзиб берасан, бўлмаса отиб ташлайман», деб дўк урган. (Буфетчи Зокировнинг райисполком раиси муовини номига ёзган шикоятини илова қиламиз).

Хуллас, ана шундай даъволардан яна еттита келтирилиб, охирида, биз бу адолат комиссиясига энди ишонмаймиз, бошқа, чинакам адолатли комиссия тузилишини сўраймиз, деб ёзишибди.

Мана бугун адолат комиссияси ўзининг энг охирги мажлисига тўпланди. Яна бир неча соатдан сўнг мулла Ҳошимнинг иши ё у ёқли, ё бу ёқли бўлади. Бу ёқли бўлса, нур устига нур, яна ўйнаб-қулиб, шерикларини ҳам қулдириб, милицияда ишини давом эттираверади. Борди-ю, у ёқли бўлса-чи, тамом. Меҳрибон бувижони қамоқхонага совғасалом ташийвериб, оёқдан қолди деяверинг.

Салимжон ака бугун ҳар кунгидек қувноқ эмас, ғамгин ўтирибди. Кўзлари ўйчан, серташвиш боқади. Афтидан,

бакалок буфетчининг иккиюзламачилиги уни ўйлантириб қўйганга ўхшайди. Адолат комиссиясининг иккинчи аъзоси капитан Қаромат Ҳошимова аввал қандай бўлса бугун ҳам шундай, қовоғидан чакиллаб захар томиб турибди. Уни жуда қаттиққўл дейишади, ўзи милиция бўлимидаги жамки коммунистларнинг бошлиғи. Шунча вақт ишлаб бир марта ҳам кулганини кўрган эмасман, Ишга янги келган маҳалимда унга «келинойн» деб мурожаат қилиб, пақ балога қолганман.

Адолат комиссиясининг учинчи аъзоси Жамол Қорабоев худди кечаси яхши ухламаган кишидек мудраб, аҳён-аҳёнда эснаб қўяпти. Унинг галати одати бор — ҳеч қачон, ҳеч кимга эътироз билдирмас экан. Салимжон акам бирор фикрни ўртага ташласа:

— Тўғри, ажойиб фикр, — деб қўяди у.

Капитан Ҳошимов Салимжон акамга эътироз билдириб, бошқа фикрни баён қилса:

— Тўғри, буниси ҳам ажойиб фикр, — деб қўяди Қорабоев. Гоҳо менинг бошлиғим бўғилиб:

— Сизда тайинли бир фикр борми ўзи? — деб сўрайди.

Жамол Қорабоев беозоргина кулиб:

— Адолатга озор етмасин дейман, — дейди.

Шундай қилиб, уювлари жамулжам бўлиб ўтиришибди. Капитан Ҳошимова бахти қаро директорнинг папкасини узоқ варақлади, ниҳоят бошини кўтариб:

— Ётиб қолгунча отиб қол, қабалида иш тутишяпти. Хўш, Салимжон ака, энди нима қилдик? — деб сўради.

— Менимча, буфетчини чақириш керак.

— Тўғри, — деди Ҳошимова. Сўнг Қорабоевга мурожаат қилди. — Сиз қандай фикрдасиз?

— Мен ҳам чақириш тарафдориман, — деб секингина эснаб қўйди Қорабоев.

Бақалок буфетчини телефонда чақиришган эди, канот боғлаб учиб келдими, ўн беш минутдан сўнг остонада ҳозир бўлиб, икки қўли кўксида эгилиб салом берди.

— Сен нега ўз фикрингдан қайтдинг? — сўради полковник. — Менга директорингнинг кирдикорларини ёзиб берган эдинг-ку. Мана бу хат сеникимиз?

— Меники, ҳурматли бошлик.

— Нега фикрингдан қайтдинг?

— Сиз ўша кунни мени кўрқитдингиз.

— Нима деб кўрқитдим?

— Отаман деддингиз.

— Мен умуман тўппонча тақмайман-ку?

— Ўша куни кўлингизда ўқланган тўппонча бор эди.

Полковник қалтираб кетди. Ҳаяжонланса оқ оралаган калин қошлари паст-баланд бўлиб, бир кўзи хиёл қисилиб, бошқаси олайиб кетарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Салимжон ака бошини кескин кўтариб:

— Қани, менинг кўзимга тўғри қара-чи, баракалла! Ана шундай туриб жавоб берасан. Ўша куни менинг кўлимда тўппонча бормиди?— деди.

— Бор эди! — бақрайиб туриб деди буфетчи.

— Қанақа тўппонча эди? Кўзингни олиб қочма, қанақа тўппонча эди, деяпман?

— Қанақалиги... эсимда йўқ.

— Ранги окмиди, сариқмиди?

— Эсимда йўқ.

— Эҳтимол окдир?

— Ҳа, оқ эди, шекилли.

— Ёлғон! Мен доим сариқ тўппонча тақаман.

— Ҳа, ҳа, сариқ эди!

— Ёлғон! Ҳамма тўппончаларнинг ранги қора бўлади!

— Қо-қо, қо-қо...— буфетчи Салимжон аканинг юзига қараганча дағ-дағ қалтираб, худди тухум қилишга кетаётган она товукқа ўхшаб, «қо-қо»лай бошлади. Унга сув ичирмоқчи бўлишган эди, тишлари стаканни тарақлатиб, сувни тўкиб юборди. Ўтқазиб қўйишувди, қалтироғи босилиш ўрнига баттар кучайиб кетди, столларни ҳам қисирлата бошлади. Ниҳоят, ўзига келиб:

— Мени отмоқчи бўлиб кўрқитгансиз, бошқа гапим йўқ,— деди-да, шартта ўрнидан туриб, худди биров орқасидан қувлаётгандек, югуриб чиқиб кетди. Ўтирганлар шарақлаб кулиб юборишди.

— Бечорага жуда қийин!— деди капитан Хошимова чиндан ҳам раҳми келиб.— У ёққа борса, бошлиғи кўймайди, бу ёқда сизнинг кўзингиздан кўрқади... Лекин Салимжон ака, хафа бўлманг-ку, кўзингизда аллақандай бир куч бор. Очигини айтсам, астойдил тикилиб қарасангиз, мен ҳам кўркиб кетаман.

— Мен ҳам кўрқаман,— деб яна эснади Қорабоев.

— Бу кўзларимда яхшилар учун шафқат, ёмонлар учун даҳшат бор,— кулиб кўйди полковник.— Астойдил тикилсам, иродаси бўшроқ одамни ухлатиб кўяман... Лекин буфетчи боплаб қочиб қолди... Бари бир ҳақиқатни айтишга мажбур қиламан уни.

Маслаҳатлашиб, ошпаз Ҷрозни ҳам чақирадиган бўлишди. Ҷроз кабинетга кириши билан дарров уйнинг шипига қараб, ўша ердан кўзини узмай:

— Сиз борган куни кечаси директорнинг уйида ҳаммамиз тўпландик. Мен ўртоқ полковникка ҳеч нарса ёзиб берганим йўқ, дедим.

— Директорнинг уйида яна кимлар бор эди? — шошилиб сўради Хошимова.

— Иккига бегона одам ҳам бор эди.

— Сиз уларни танимайсизми?

— Йўқ. Харқалай обрўли кишилар бўлса керак. Яхши кийинишган эди. Яна бир нарса айтмоқчиман.

— Хўш?

— Богот кўчасидаги қирқинчи уйда директорнинг юз коп ўғирланган уни бор.

— Шунча уни нима қилади у?

— Кечаси перашка пиширтириб, вокзалга чиқариб соттиради.

Полковник хурсанд бўлиб кетди шекилли, ўрнидан туриб, ҳамон шипга тикилиб турган ошпазга яқинлашиб, унинг елкасига қўлини ташлади.

— Сенинг виждонли йигит эканлигингни биринчи учрашувдаёқ сезган эдим. Сен бу ифлос одамлар орасига тасодифан тушиб қолгансан. Ҳалол йигит бўлганинг учун мукофот тариқасида бошқа ошхонага ўтишингга ёрдамлашаман. Ошхонага бош ошпаз бўлиб ўтасан.

— Мен кетсам майлими? — сўради ошпаз.

— Сизларда бошқа савол йўқми? — комиссиянинг бошқа аъзоларидан сўради полковник. Маълум бўлишича, икковларида ҳам ҳеч қандай савол йўқ экан.

Ҷроздан сўнг бахти қаро директорни чақиртиришди.

Қизиқ, мен бу одамга илгари синчиклаб қарамаган эканман. У доим кўзларини қисиб, кишига худди мазах қилаётгандек боқар экан. Лаблари бир-бирига маҳкам ёпишиб, олдига хиёл чўччайиб турганидан, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди оёқ остида қолиб эзилган анжир шафтолининг ўзгинаси дейсиз. Дўнг пешанасининг йилтираб туриши, юзининг сергўштлиги, бурнининг бақага ўхшаб ялпоқлиги афтини худди довучча чайнаб олгандек бужмайиб туриши, бир қарашда, одамнинг раҳмини келтириб юборади. Яна бир қарашда эса, аччиғини чиқаради. Савол-жавоб узоққа чўзилмади. Бахти қаро директор «мен бу комиссияга жавоб

бермайман, адолатлироқ комиссия тузилишини талаб қилман», дея ҳайр-маъзурни нася қилиб чиқиб қетди.

— Сизнинг фикрингиз? — Хошимовадан сўради полковник.

— Бу осонликча таслим бўладиган хилидан эмас,— деди Хошимова.

— Сиз нима дейсиз?— Қорабоевга мурожаат қилди менинг бошлиғим.

— Мен ҳам шу фикрга қўшиламан,— деган жавоб қайтди капитандан.

Узоқ маслахатлашишгандан сўнг ниҳоят ошпаз берган маълумотга асосан, учта оператив группа тузиб, ошхонани, вокзалдаги перашка сотувчи гилдиракли аравачаларни, Богот кўчасидаги қирқинчи номерли уйни текширишдан ўтказадиган бўлишди. Текшириш кеч соат ўнга белгиланди.

Дружиначи йигит-қизлардан, кекса пенсионерлардан кўпроқ олишди-ю, негадир, мени ҳеч қайси группага қўшишмади.

— Мен-чи? Мен ким билан бораман? — сўрадим бошлиғимдан.

— Сен шу ерда штаб бошлиғи бўлиб қолсан,— деди Салимжон акам. Ҳазиллашиб айтдим, чиндан айтдим, бунисини суриштириб ўтирмай, ўша кун тунги соат ўн иккиларгача идорада қоқилган қозикдек қимирламай ўтирдим. Биринчи бўлиб, Салимжон акамнинг оператив группаси қайтди.

— Телефон қилишмадими?— ҳовлиқиб сўради полковник.

— Йўқ,— дедим уйқусираб.

— Хошим, мени табрикласанг бўлади. Жуда катта ишни очиб келдим. Ун, ёғ, шакар, коп-коп майнзлар дейсанми! Бу ҳазилакам гап эмас, ўғлим!

Иккинчи бўлиб Қаромат келинойимнинг группаси қайтди.

— Ишлар зўр!— деди у ўзини диванга ташлаб.— Мингтача перашка, олти юзтача коржик, ҳаммаси фактурасиз! Вой номардлар-эй! Вой номардлар-эй! — Салимжон ака, энди мен борай, эмизикли болам бор. Йиглайвериб, дадаси шўрликни қийнаб юборгандир. Мана актлар, сотувчилардан фақат биттаси қўл қўймади... Мен кетдим.

Энг охирида капитан Қорабоев бошлиқ группа қайтди. У иккита ишбилармон, тажрибали пенсионер чол билан ошхонадан ошпазларнинг тугун кўтариб чиқишини пойлаш-

ган экан. Ошпазлар бунн сезиб колиб, орқа эшикдан чикиб, жуфтакни ростлаб колишибди.

— Ишни расво қилибсиз! — деди полковник бўғилиб.

— Ҳзим ҳам шу фикрдаман, — афсусланиб, бош чайқаб қўйди капитан.

ЮРАККА ХАНЖАР УРИШДИ

Мана энди, қимматли дўстларим, ҳамма нарса кундек равшан бўлди ҳисоб. Мулла Ҳошимжоннинг бўйнига қўйилган айбларни олиб ташлаш соатлари ҳам яқинлашди. Бахти қаро директорнинг ўзи ўғрибоши экан, яширинча пиширилган таомларнинг пулини паққос чўнтагига ураркан. Бугун адолат комиссияси доклад ёзиб, икки нусхада кўчиртириб, бирини бошлиғимиз ўртоқ Усмоновга, иккинчисини министрликка жўнатиб юборса ҳам бўларди-ю, аммо ўртага бир хайрли иш тушиб колди-да.

Нуъмонжон Насимов деган лейтенант уйланадиган бўлиб колибди, тўй комиссияси тузилиб, капитан Ҳошимова унга раис бўлибди. Мен илгари милиционерларнинг тўйичи ҳеч кўрмаган эдим, ҳаммаёқни погонлилар босиб кетиб, бир-бирларига ҳаёт беришавериб, тўй ҳам тўйдек бўлмас, деб кўркан эдим, йўқ, унақа бўлмади. Меҳмонларнинг ҳаммаси нафталин билан атирнинг аралаш ҳиди анқиб турган чиройли костюмлар, йилтироқ туфлилар кийиб келишибди. Мен Салимжон акамнинг топшириғига кўра, тўйхонада югуриб-елиб хизмат қилар эдим. Қўл-оёғи чакқонгина йигит эмасманми, гоҳ ошхонага югураман, гоҳ ўчоқ бошида пайдо бўлиб қоламан, гоҳ самоварга ўт қалаб кетаман. Урганиб колган эканман, унвони ўзимникидан каттароқларга ҳадеб ғоз туриб ҳаёт бераверган эдим, тўйбоши капитан Ҳошимова:

— Тўйда ҳаёт берилмайди, Ҳошимжон! — деб шивирлади кулоғимга.

— Хўп бўлади, келинойи! — деб унга ҳам ҳаёт бериб қўйдим.

Аммо-лекин, тўйхонани ҳам қойилмақом қилиб бегаб юбордик-да! Бувижоним ишлатадиган ангишвонадек келадиган лампочкалардан ранг-баранг гуллар ясаб, чор томонга осиб қўйганмиз. Салимжон акамнинг ҳовлисида келтирилган кучоқ-кучоқ анвойи гуллар ноз-неъматлар тўла столларга ҳусн бериб турибди. Бир милиционер йигит ола-була тарвузлардан чиройли саватчалар ясаркан, ўша саватчалар-

нинг ёнларига ҳам атиргуллардан санчиб, столларга териб кўйганмиз. Бизнинг қишлоқларда тўппа-тўғри ковуриб ёки пишириб ейлаверадиغان кўй гўштларни ҳам тарелкаларга юлдузсимон қилиб теришиб, ўртасига аллақандай нарсалар кўйишаркан бу ерда.

Ноз-неъматлар мўллигидан узун столларнинг бели нақ эгилай деб турибди.

Нихоят, меҳмонлар келиб бўлгач, тўйбоши Қаромат опа базмни очиб, куёв-келиндар бахтига қадах кўтаришларингизни сўрайман, деди. Мен қадах деган сўзни эшитиб, бир қадах ароқ туфайли бошимга қандай ташвишлар тушганини эсладим-у, югурганимча ташқарига чиқиб кетдим. Эшик олдида бир кишига қорним билан урилиб кетдим. Бундай бошимни кўтариб қарасам, ёпирай, ўнгимми-тушимми, қаршимда кулимсираганча, ўша жиннихонада танишганим — кечаси билан от бўлиб кишнаб чиқадиغان Ориф ака турибди.

— Ассалому алайкум! — дедим кўришиш учун кўлимни узатиб.— Қани, ичкарига марҳамат.

— Йигитча, сизни қаердадир кўрганга ўхшайман?— сўради амаким.— Тағин Наполеон Бонапартнинг ўзи бўлманг!

— Йўк, мен қирчанғи отман, бир кишнаб берайми?— деб кулиб юбордим. Қулиша-қулиша, Ориф амакини ичкари олиб кириб, ўз обрўйи, ўз мавқеига мос бир жой танлаб ўтказдим.

Уни тинчитганимча бўлмай, хурматли меҳмонлар келиш-япти, деб ҳамма гур этиб ўрнидан турди. Ўгирилиб қарасам, Салимжон акам билан шаҳар милиция бўлимининг бошлиғи, ҳў бирда мен соқолини хафсала билан олиб кўйганимда «сендан қанақа милиционер чиқишини айтолмайман-ку, аммо яхши сартарош чиқади», деган генерал кириб келяпти. Шошмасдан бошларини кимирлатишиб, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга салом беришиб, куёв-келиндарнинг ўнг томонига ўтиб ўтиришди.

Шошиб қолдим. Ўзимнинг сартарошхонада эмас, балки милицияда ишлаётганлигимни хурматли генералга бир кўрсатиб кўйгим келиб кетди. Олдиларига қандай борсам экан? Ҳа, топдим, ошхонага кираман-да, ковурилган, қайнатилган, димланган гўштлардан бир лаган босиб чиқаман...

Лагани олдиларига қўяётиб, одоб билан салом берганим, генерал бошини кўтарди.

— Соқолингизни олиб кўйганим, эсингизда борми?

— Бу, ҳалиги курсант бола-ку!— деб генерал кутилма-

ганда менга қўл узатиб қолди.— Қалай, ўқишларни тугат-дангми?

— Тугатдим, ўртоқ генерал.

— Сартарошхонада ишляяпсанми?

— Йўқ, менда ишляяпти,— гапга аралашди Салимжон ақам,— бирга ишляяпмиз.

— Жуда гўр-ку,— деди генерал.

— Гўрликка гўр-а, лекин ўзим пишириб оламан.

— Адаш, сенинг шу одатинг яхши, ҳаммага умид билан қарайсан.

Худди шу пайтда тўй кечасига раислик қилаётган Қаромат келинбойим микрофонга йўталиб, ширин суҳбатимизни бўлиб қўйди.

— Навбат созандаларга!!

Шаҳар милицияси бошқармаси қошидаги йигирма икки кишидан иборат бадий хаваскорлик тўғараги аъзолари ташриф буюришиб, икки каравотни лиқ тўлдириб, созларини созлашиб, томоқларини ҳам оз-оздан мойлашиб ўтиришган эди. Ашула бошлаб юборишди, ашула кетидан ашула, машқ кетидан машқ уланиб кетаверди. Хамманинг кўз-қулоғи, бутун диққат-эътибори каравотларда бўлиб қолди.

Бир маҳал, сўрида ўтирган созандалардан бири шеригининг тиззасига қўлини тираб ўрнидан турди-да, меҳмонларга қараб негадир, бир кулиб қўйди:

— Рухсатингиз билан, навбат сержант Суръат Ориповга! Суръатжон ажойиб истеъдод эгаси, ҳам шеър ёзади, ҳам куй яратади, ҳам ашула айтади. Суръатжон, меҳмонлар сизни кутиб қолишди!

Э-ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим ичимда, Шу пайтда негадир жуда хурсанд бўлиб кетдим. Суръат ака фақат кечаси йўлдан адашганларни жиннихонага элтиб қўйиш билангина шуғулланмас экан, шеър ёзаркан, куй яратаркан, қани бир эшитайлик-чи!

Эл учун, халқим учун, туну кун хизматдаман,
Шул сабаб қадрим ошиб, эъвоздаман, шуҳратдаман
Енгин чиқса сув бўлиб, сув тошса гаввос бўлиб,
Элда тартиб ўрнатиб, ҳар кун хурматдаман.
Ниятим шу, интизом ҳар ерда барқарор бўлса,
Катта-кичик, сизу биз — хурматда баробар бўлса,
Сокин ўтса постимиз ҳам ғалвасиз ўтса тунлар
Кўнгишлар ҳам мисли тонг — бегарду бегубор бўлса.

Суръат ака танбур чертиб, шунақанги бир завқ билан куйлардики, ёқимли тўлқинлар хатто ўчоқ бошидаги ошпаз-

ларни ҳам сехрлаб кўйди. Улар кўлларидаги капгиру човлиларни қозонга ташлаб, бўйинларни чўзишиб, ўртага тикилганларича шамдек қотиб қолишди. Куй ҳаммадан ҳам генерални махлиё қилиб кўйганди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда, ашула баландласа секин ўрнидан туради, пасайса яна секин ўрнига ўтиради. Ашула тўхташи билан шунақанги бир қарсак янградикки, назаримда, тепамиздаги лампочкалар-у, дарахтларнинг яланғоч новдалари ҳам одамларга қўшилиб қарсак чалиб юборгандек бўлди.

— Офарин ука, минг офарин! — Генерал ўрнидан туриб, Суръат акани чақириб ёнидан жой берди. Халиги Суръат акага номер берган созанда яна ўрнидан туриб:

— Қимматли меҳмонлар! — дея одамларни ўзига қаратиб олди. — Тўйда ўйин-кулги, хурсандчилик ярашади дейишади. Ўйнагани, кулгани тўпланганмиз бу ерга. Мана, даврамизда хурматли акахонимиз Жамол Қорабоев ўтирибдилар. Навбатни шу кишига берсак.

Жамол аканинг созандалар билан ўтирганини кўрувдим-у, аммо у ҳам шуларнинг группасидан эканини билмаган эканман. Мен шунчаки чой-пой қуйиб бериб, уларга хизмат қилиб ўтирган бўлса керак, деб ўйловдим.

Капитан ўрнидан туриб, кўллари билан икки сонини шапалаб:

— Ку-ку-ку! — дея қичқириб юборди. Одамлар аввалига овоз қаёқдан келганини пайкамай, бир хиллари томга, яна бир хиллари дарахтларнинг шохига кўз ташлаб олишди. Капитан иккинчи марта қичқирган эди, даврада гур этиб кулги кўтарилди.

Кулги босилгунча капитан ўртага чиқиб олди ва:

— Онам товукбоқар бўлиб ишларди, болалигим товуклар орасида ўтган,— дея меҳмонларга мурожаат қилди. — Товукларнинг овозига тақлид қилишни ўшанда ўрганганман... Мана, даканг хўроз дон топиб, макёнларни чақиряпти...

Назаримда, шу пайтда Жамол ака чинакам хўрозга айланиб қолгандек бўлди. Унинг овози ва ҳаракатлари одамларнинг кўз ўнгига ҳақиқий хўрознинг ўзгинасини келтириб кўйди.

Қарсак янгради.

— Ферма мудирни товук шўрва ичгиси келиб, она товукни ушламоқчи бўляпти, она товук лапанглаб, мана бундай қилиб қочяпти...

Даврада аввал кулги, кийкирик, сўнг яна қарсак янграб кетди.

— Фермамизда иккита каклик ҳам бўлар эди, бир куни ёнларидан ўтиб кета турсам, мана бундай қилиб сайрашаётган экан...

Яна кулги, яна қарсак, яна офаринлар ёгилди! Жамол ака чинакам санъаткор экан. Назаримда, унинг қорнига ҳар хил паррандалар жойлашиб олиб, галма-галдан сайрашаётганга ўхшайди. Гоҳ булбул нолиш қияпти, гоҳ беданалар «битбилдик» отиб кетишяпти... Йўқ, сиз нима десангиз денг-у, лекин мен бунақасини ҳеч кўрмаганман. Меҳмонлар қотиб-қотиб, тиззаларига уриб-уриб кулишарди. Қулиб бўлишгач, ранслик қилувчи:

— Куёв-келинни табриклаш учун ҳурматли меҳмонимиз Салимжон ака Отажоновга сўз берилади!— деб эълон қилди.

Салимжон ака икки қўлини столга тираб кулимсираганча ўрнидан тураётган эди, кўча эшик ёнидаги узун скамейкада маҳалла аёллари даврасида ўтирган ёшгина бир жувон, қўлидаги чақалогини чинқиратиб ўртага чиқди-да, Салимжон акани мўлжалга олиб келаверди.

Ҳамманинг кўзи чақалоқ кўтарган жувонда бўлиб қолди.

— Тўхта, гапирма! — деди жувон бошлиғимга дўк уриб. — Тўйларда гапиргунча аввал болангни боқиб олсанг, бўлмайдими?

Шундай деб, номаълум аёл ингалаб йиғлаётган чақалоқни Салимжон акамнинг олдига ташлади. Сўнг одамларга ўгирилиб, кўксига муштлаб, дард-алам билан гапира кетди...

— Одамлар, нега қараб турасиз, нега бу зolim хотинбозни тартибга чақириб қўймайсизлар! Бола шуники! Алимент бермаса, кийим-бош олиб бермаса, бу қандай бедодлик ахир! Хотиним ўлса, уйимга олиб бориб оламан деган эди, мана, хотинининг ўлганига ҳам бир йилдан ошди... Ҳамон туткич бермай қочиб юрибди... Ол энди, бола керак бўлса ўзинг боқиб ол!

— Сиз кимга гапиряпсиз?!— ҳайрон бўлиб сўради Салимжон ака.

— Ҳали тонарсиз ҳам! — Салимжон аканинг юзига бақрайиб туриб деди жувон.

— Жинними бу! — Елкасини қисиб атрофига қаради Салимжон ака.— Мен сени умримда кўрган эмасман-ку.

— Ол, болангни ўзинг катта қилиб ол!

Аёл икки қўли билан юзини беркитиб, йиғлаганча кўчага югурди.

Ана тўю ана томоша! Одамлар хангу манг; тўйхонада фақат чақалокнинг йиғисигина эшитилади. Ҳалиги аёл бамисоли ҳаммани сеҳрлаб қўйгандек, Барчанинг боши ҳам, каттаю кичик сукутда!

Биринчи бўлиб тўйбоши Каромат Хошимова ўзига келди. У, гўё тез юрса, одамларни уйғотиб юборишдан кўрқандек, битта-битта босиб, чинқириб йиғлаётган чақалокка яқинлашди. Қўлига олиб, «боринглар, онасини қайтариб келинглар», деб буюрди.

Беш азамат бир-бирини қувлашиб, кўчага чиқиб кетишди. Йўқ, аёл аллақачон ғойиб бўлган экан, азаматлар шалвираб қайтиб келишди.

Тўй азага айланди. Одамлар, негадир, бир-бирига ковушолмай қолди. Бир хиллар ачингандек ер остидан Салимжон акага қараб-қараб қўйишади, бир хиллар бўйинини чўзиб, ўчоқ бошида ақиллаётган чақалок томонга назар ташлашади, бошқа бир хиллари пичирлашиб, ўзларича ҳар хил тахминларни айтишади:

— Полковник ҳам қариганда айнибди-да!

— Мен бу одамни жуда покиза деб юрардим.

— Одамнинг оласи ичиди, деб шуни айтишса керак-да.

— Бе, бу кип-қизил тухмат-ку!

— Тухматлигини қаёқдан била қолдинг?!

— Мен бу шаллаки аёлни танийман. Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишларди.

— Менимча, жуда ўйлаб қилинган тухмат бу.

— Лекин, нима бўлганда ҳам бечора Салимжон аканинг юрагига ханжар уришди-да!

— Мен ҳам ачиняпман.

— Хаммага ёрдам қиларди у.

— Лекин, ўзининг боласига алимент бермагани чакки бўлибди-да!— шундай деб меҳмонлардан иккитаси, овоз чиқармаслик учун оғзини юмиб, қорнини силкитиб кула бошлади.

— Валерианка борми?— деб қичқирди кимдир Қарасам, Салимжон акам ўнг қўли билан юрагини чангаллаганича, ўтирган стулининг суянчиғига бошини қўйиб, ўзидан кетиб қолибди.

ЗАРБА

УСТИГА ЗАРБА

Бошлигим туни билан ухламади.

Ўйлаяпти, тинмай ўйлаяпти. Нималар хақида ўйлаётган экан? Хойнаҳой тухматчилар хақида ўйлаётгандир...

Қизик, оқшомги аёл ким ўзи, нега бунақа қилди?

Салимжон акам тўйда нега ўзидан кетиб қолди?

Жумбок, ҳаммаси жумбок...

Ухлаб қолибман. Бир маҳал кўзимни очсам, ташқарида тонг ёришай деб қолибди. Салимжон акам ўрнида йўқ. Шошилиб ховлига чиқдим — бу ерда ҳам кўринмади. Қизик, бу маҳалда қаерга кетди экан? Ё магазинчи олиб чиқиб кетдимикан?.. Эшикчадан Неъмат аканикига ўтдим. Деразадан аста мўралаб қарасам, катта-кичик болалари бирининг оёғига бири бошини қўйиб, пишиллаб, қуён болаларидек беозоргина ухлаб ётишибди...

Неъмат акани турткилаб уйғотдим. Аввалига уйқусираб, мени катта ўғли деб ўйлади шекилли, ухлатасанми, йўкми, деб бир пой ботинкани қўлига олиб урмоқчи бўлди, кейин мен эканлигимни билгач, қулиб, елкасини қашиди:

— Тинчликми?

Салимжон акам йўқ бўлиб қолганларини айтдим.

— Қабристонга кетгандир,— деди Неъмат ака оғзига қафтини тутиб эснаб.— Баъзан шунақа одати бор. Кечасими, кундузими, хотинининг олдига боради... Юр-чи...

Кетма-кет қабристонга югурдик. Шинамгина ишланган шийпонга узокдан сим тортиб келиб лампочка туширилган экан. Салимжон ака ана шу шийпон остида ўтирарди. Гулзорга қўйилган мраммар курсида бошини икки қўли билан маҳкам чангаллаб, бутун борлиқни унутиб ўйга толиб ўтирарди у. Бизни кўриб, гуноҳкор одамдек кулимсираб ўридан турди:

— Сизларни ташвишга қўйибман-да?

— Ташвишга-ку қўйганингиз йўғ-а, лекин мана шунақа пайтда бир оғиз айтиб кетсангиз яхши бўлади,— таъна оҳангида деди Неъмат ака.

— Бу ерга қандай келиб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман... Келиннинг билан бир ишни маслаҳатлашгани келувдим. Бошимга қанақа мушкул тушса, ҳамиша менга ҳамдард бўларди, ақлли маслаҳатлар берарди. Гўринг нур-

га тўлгур бугун ҳам менга маслаҳат берди. Рухингиз тушмасин, дадил бўлинг деди!

— Қанақа мушкул иш тушди яна? — ташвишланиб сўради магазинчи.

— Хошим айтиб бермадимми?

— Хеч нарса дегани йўқ.

— Айтмаган бўлса кейинроқ билиб оларсан, кўшни, лекин боплашди мени! Бу ҳаммаси Одил Аббосовнинг иши, офарин, тан бердим унга! Олишсанг, мана шунақаси билан олишсанг-да! «Пус» десанг товукқа ўхшаб пусаверадиган жиноятчини унча хушламайман. Бунақанги жиноятчилар милицияни дангаса қилиб қўяди... Пистафуруш ҳам жиноятчи бўлибди-ю! Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник,— дедим шоша-пиша,— куртфурушлар ҳам жиноятчи эмас.

Гап билан бўлиб уйга етиб келганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Нонуштага Лутфи холам жиззали нон ёпди, янги олинган қаймоқлар келтирди, кулиша-кулиша нонушта қилдик. Салимжон акам бирор қарорга келиб олгандан сўнг, мана шунақанги дилбар, қизиқчи, ҳаракатлари кескин, жиддийроқ бўлиб қолади.

Шошилиб ишхонага жўнадик. Бошлиғим шундай тез ва катта қадам ташлардики, мен унинг ортидан деярли югуриб борардим. Йўловчилар, «тинчликми» дегандек орқамиздан қараб қолишарди.

Кабинетига киргач, бошлиғим пўлат сандиқни оча туриб, худди ток уриб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Сейф очилиб қолибди-ку, Хошим!

— А!— мен ҳам бир сапчиб тушдим.

— Тўхта, тўхта, ҳужжатлар ҳам йўқ!

— Қанақа ҳужжатлар?

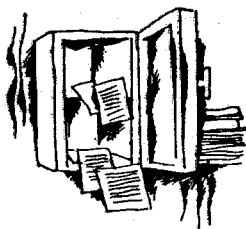
— «Роҳат» ошхонасига тегишли жами ҳужжатлар сарик папкада эди. Сарик папка йўқ! Югур, одамларни чақир!!!

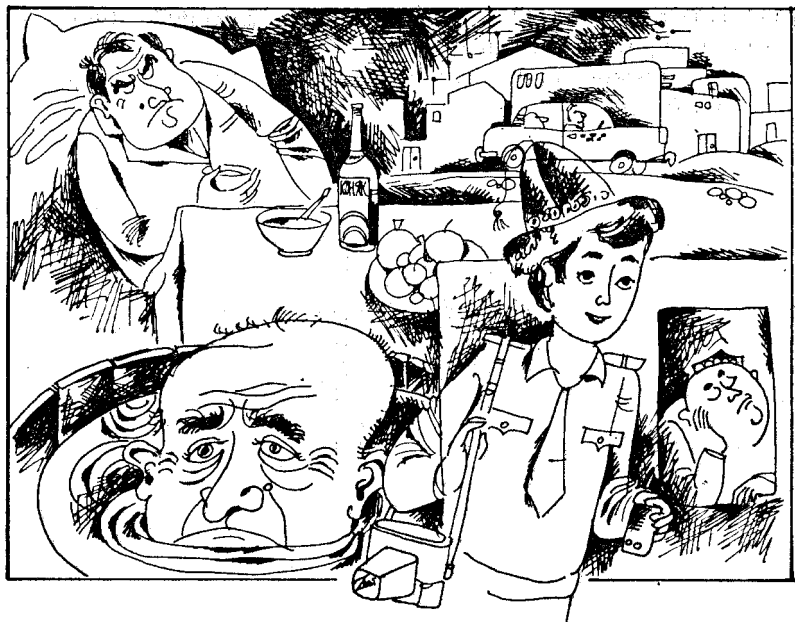
Ҳовлиқиб коридорга чиқдим. Аввал катта бошлиғимиз полковник ўртоқ Усмоновга хабар бердим. У ҳам, назаримда, худди ток ургандек бир сакраб тушди. Кейин ўзимни парткомимиз Қаромат Хошимованинг кабинетига урдим. Қизик, бу шум хабарни ким эшитса, бир сапчиб тушаверди.

Кабинетимизга қайтсам аллақачон беш-олти чоғли одам тўпланиб қолибди. Салимжон акамни, негадир, диванга чўзилтириб ётқизиб қўйишибди. Ранги докадек оқарган, қўллари икки томонда шалвираб осилиб ётбди... Нима бўлди

ўзи? Нахотки... нахотки дадамдан ҳам меҳрибон бир ки-
шимдан айрилиб қолган бўлсам!

— Салимжон ака! — дедим-у, ўзимни туголмай хўнграб
йиғлаб юбордим.

САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ ХАЗИНАСИ

Қишлоқдан қайтйпман. Чамадонимда икки банка қаймоқ, олти бош хусайни узум, саккизта катлама, бир ховуч жийда, бир ховуч шафтоли коки, бир ховуч туршак — буларнинг ҳаммасини бувижоним бериб юборди, бошлигингга бергин, касалхонадан тузалиб чиккунча ёнидан жилмагин, яхши киши экан, одам бўлгунингча этагини маҳкам ушлагин, деб тайинлади.

Хурсанд қайтйпман. Ойижоним, дадажоним, жондан азиз сингилларим билан маза қилиб дам олдим. Ўзлариям роса соғинишган экан, юз-кўзларимдан ўпавериб, нақ ҳамма ёғимни шилиб юборишди-я! Аммо қимматли дўстим Зокирни кўролмаганим чакки бўлди. Областга, илғор бузокбокарлар кенгашига кетган экан. Қайтаётганда автобусда ухлаб қолиб, яна ўша автобус билан областга қайтиб кетиб қолибди бечора.

Шахарга тушишим билан қиматли қалпоқчамни бошимга кийиб, ўзимни бир синаб кўрмоқчи бўлдим. Мана, кийдим... мана, кўздан ғойиб ҳам бўлдим.

— Салом, қалпоқчам! — дедим қувониб.

— Салом, Хошимжон, — деди дўстгинам.

— Мени роса кутдингми-а?

— Бетоқат кутдим, Хошимжон.

— Менга яна ёрдаминг керак.

— Ниятинг яхши бўлса ҳеч нарсани аямайман.

— Мен жамики жинойтчиларни тугатмоқчиман, азиз қалпоқчам!

— Мен ҳамиша ёрдамчингман, қувнок Хошимжон!

— Ишни нимадан бошлай, доно маслаҳатчим?

— Бахти қаро директорнинг орқасидан бор, кизиқчи дўстим.

— Раҳмат, қалпоқчам.

— Арзимаиди, Хошимжон.

Ҳа, ҳа, деб енларимни шимариб, кафтимга туфуриб, ғайратим жўшиб, ўзим ҳам рухланиб, Салимжон акамнинг уйига қараб югурдим. Совға-саломимни уйга қўйиб чикканимни Лутфи холамга маълум қилдим-у, тўппа-тўғри «Роҳат» ошхонасини мўлжалга олдим. Кеч кириб қолгани учун ошхонада ҳам ишлар тугаб, бош ошпазлар ҳисоб-китоб қилиш учун бахти қаро директорнинг хузурига йиғилишган экан.

— Ҳеч ким шикоят қилдими? — сўради директор.

— Шикоят қилганнинг тишини қоқиб, қўлига беряпмиз-ку! — деди ошпазлардан бири.

— Баракалла, бундан кейин ҳам худди шундай қилинглар! — кўнгилларини кўтарди директор. — Мажлис ёпиқ.

Одил Аббосов ҳаммага жавоб бериб, хонанинг ичидан беркитди. Пўлат синдикни очиб, бир даста ўн сўмлик, бир даста беш сўмлик, бир даста уч сўмлик олиб, портфелига жойлади-да, кейин шошмасдан ташқарига чикди.

Унинг ҳам, қишлоғимиздаги Бодом Қори амакига ўхшаб, йўл юрганда ўзи билан ўзи гаплашиб юрадиган одати бор экан. Мана ҳозир ҳам хилват кўчалардан кетяпти-ю, худди тушида алжиган одамга ўхшаб жавраб боряпти:

«... Ҳа, Салим, ахволинг қалай энди? Полковник эмиш! Менинг қўлимда ўйинчоқсан-ку. Истаган куйимга ўйинатишим мумкин сени, йўқ, ўйинатмайман, тириклай кўмаман сени. Йўқ, кўммайман, аввал роса жонингни киймайман! Сен оқ кўнгилсан, соддасан. Мен тулкиман, айёр тулкиман!

Бундан ўттиз беш йил олдин мен пилла заводида тарози-
бон бўлиб юрганымда менинг икки акамни, отамни кама-
динг! Уч тонна пилла ўғирлаганимиз учун бутун оилани
вайрон қилдинг. Ўшанда биз сени огоҳлантирган эдик, ўч
оламиз деб қасамёд қилган эдик. Аммо сен, ҳукуматнинг
эрка ўғли, бизнинг йўлимизга юрмадинг, уйингга ўт қўйди-
риб, икки қизингни куйдирган мен бўламан! Қамокда ўлган
акам, ўлиги жаназасиз кўмилган марҳум отам ҳақи, сенга
тинчлик йўқ, ҳеч қачон...

Сен оқ кўнгилсан, соддасан. Мени танитайсан. Мен бўл-
сам сени ўттиз беш йилдан буён қуваман, оромингни ўғир-
лаб, бахтингга чанг соламан. Ўғлинг Қаримни жиноятчи-
ларга қўшган, уйингдан тўппонча ўғирлатиб, ўша тўппонча
ўки билан қорувулни оттирган ҳам мен бўламан!

Сен ҳукуматга содиқсан, мен жиноятчиларга содиқман.
Сен жиноятчиларни тугатиш пайдансан, мен уларни пар-
варишлаб, бошини силаб, кўпайтириш пайданман. Тўғри,
жиноятчилар оз қолди. Оз-у, лекин сози қолди!.. Тўйда
кўлингга чақалоқ тутқазиб, эл ўртасида шармандангни чи-
қарган ҳам, пўлат сандиғингдаги ҳужжатларни ўғирлатган
ҳам мен бўламан!.. Йўқ, мен сени ҳали-вери ўлдирмайман,
жонингни азоблайвераман! Ўлиги жаназасиз кўмилган отам
ҳақи, сендан ўч олавераман!..

Умрбўйи кўлимда жарақ-жарақ пул ўйнади; кўша-кўша
участкалар курдим, кўша-кўша машиналар олдим, бир сан-
диқ олтин йиғдим. Қани, кўлга тушира олмадинг-ку! Чунки,
мен ёвузман. Мен жамики сарқитлар йиғиндисидан ташкил
топган Одил баттол бўламан..»

Йўқ, азиз дўстим, ортиқ чидай олмадим. Вужудимни
қалтироқ босиб, ихтиёримни йўқотдим-у, алжиб бораётган
Одил баттолнинг белига қараб тепиб юбордим. Тўғри, хато
қилдим, жуда катта хато қилдим. Милиция ходими учун
бировни уриш қатъиян ман этилган. Лекин, бошқа иложим
йўқ эди... Кўлтиғидан олиб, ўрnidан туришига кўмаклашиб
юбордим. Одил баттол, «тавба» дегандек, у ёқ-бу ёғига
қараб елкасини бир қисди-ю, этагини қоқиб йўлида давом
этди. Аммо қалтироғим ҳамон босилгани йўқ, ишқилиб, яна
тепиб юбормасам гўрга эди, дея ўзимдан-ўзим кўркиброк
боряпман.

Одил баттол кўшқанотли темирдарвоза олдида тўхтаб,
тепадаги сарик тугмачани босган эди, дарвозанинг эшик-
часи очилиб, йигирма беш ёшлардаги хушрўйгина, кийим-

бошидан муаттар атир-упалар ҳиди уфуриб турган бир жувон кўринди.

— Ассалому алайкум! — деди у боши ерга етгунча таъзим қилиб.

— Ҳеч ким йўқлаб келдимизми? — сўради бахти қаро директор.

— Йўқ, ҳеч ким келмади, — деди жувон дарвозанинг ичидан беркитаётиб. — Дарагингиз бўлмади, жуда хавотир олдим.

— Катта кундошингникида эдим, — жеркиб деди директор.

Йўлакда мен аёлга бошдан-оёқ разм солиб чикдим. Ўттиз иккита тишини омбур билан сугуриб олиб, ўрнига тилла тиш қўйишибди. Қулоғида, ҳар биттаси чақалокнинг шапалоғидек келадиган олтин сирғалар, ўн бармоғида ўн узук — ўнтови ҳам тилладан, кўзлари ёқут бўлса керак, яляёниб турибди. Оппоқ билақларидаги тилла билакузукларнинг санаб саноғига етолмадим. Бундай эгилиб қарасам, ёпирай, оёқларидаги хушбичим кавушчалари ҳам тилла суви юритилган зардан тикилган экан... Йўқ, кечирасиз, мен бахти қаро директорнинг кичик хотини турадиган уйга эмас, бувижоним айтиб берган эртақлардаги подшоларнинг қасрига келиб қолганга ўхшайман. Ҳа, ҳа, худди қасрнинг ўзи! Саккиз хонали уйга саккиз рангда бўёқ берилган, уйларнинг шипига олтин суви югуртирилиб, ранго-ранг расмлар солинган. Шипларнинг тўрт бурчига, мен номини билмайдиган, лекин биллурга жуда ҳам ўхшаб кетадиган ялтироқ ойналар қўйилган. Қандилларни айтмайсизми! Саккиз уйга саккиз рангли биллур қандиллар осилган. Қора-қизғиш шкафлар, қимматбаҳо вазалар, тўрт уйда тўрт хил телевизор, кизил-сарик гиламларнинг саноғи йўқ, шкафларда қимматбаҳо, олтин суви югуртирилган чойнак-пиёлалар, лагану тақсимчалар — бамисоли енгил саноат буюмлари кўрғазмаси ташкил этилганга ўхшайди.

— Оёғимни укалаб қўй! — деди директор атлас кўрпачага ўтираётиб.

Аёл унинг оёғини укалай бошлади.

— Белимга ёстик қўй, — буйрук бўлди яна.

Аёл белига ёстик қўйди.

— Овқатингни олиб кел!

Шошилинич овқат келтирилди.

— Бир пиёла коньяк қуй.

Коньяк қуйилди.

Жимгина овқатланишга тушди. Мен ҳам, очқаб қолган

эканман, товоқдаги буғи чиқиб турган мантини кўриб, ўзимни тутолмай, чўккалаб бир бошдан тушира бошладим.

— Сал секинроқ есанг ўласанми! — ўшқирди директор. Хотини бир чўчиб тушди.

— Вой, мен еганим йўқ-ку!

— Яна ёлгон гапирди-я. Бор яна сузиб кел, — кўзининг пахтаси чиқиб деди директор. Хотини гизиллаб бориб, яна бир товоқ манти келтирди, уни ҳам биргалашиб едик.

— Дарвозани кулфлаб кел, — буюрди директор.

Дарвозага кулф солинди.

— Итни кўйиб юбор! — буйрук бўлди яна.

Ит ҳам кўйиб юборилгач, ховлидаги чирок ўчирилди, атроф гўристондек қоп-қоронғи бўлди-қолди...

Одил баттол кўмирхонага қараб йўл олган эди, харқалай бир шум нияти бор-ку, дея секин унинг орқасидан эргашдим. Қўл фонарь билан йўлини ёритиб, кўмирхонадаги латта-лутталар босилган охурни узоқ пайпаслади. Ниҳоят, бир тугмачани топиб босган эди, уй ўртасидаги кўмир бир томонга сурилиб, юз килограммли чой яшигидек келадиган, тўрт бурчакли чуқурча пайдо бўлди. Чуқурчага тушиб кафти билан деворнинг бир четини қаттиқ босган эди, ичкарига эшик очилиб, яна тўрт бурчакли бир эшикча пайдо бўлди. Қўл фонари ёруғида Одил баттол тепадан осилиб турган арқончани аранг топди. Арқончани ечиб, чап томондаги ипни уч бор тортган эди, назаримда, қаршимиздаги девор ичкарига қараб кулаб тушгандек бўлди. Унг томондаги ипни уч бор тортган эди, лампочка ёниб, ичкари ёришиб кетди. Зах хиди келиб турган ертўлага кирдик. Ертўла унча катта эмас, нари борса ўқувчи болаларнинг дарсхонасича келади, холос. Яшикларда коньяк, ароқлар. Битта яшикда лик тўла шойи-атлас, яна бир яшикда юз метрча қора бахмал. Ертўланинг деворлари цемент сувоқ қилинган. Таги негадир цементланмаган, тупроқ. Одил баттол эшик олтидан йигирма пой ўлчади-да, энгашиб, қўллари билан тупроқни бир томонга сура бошлади. Яна йилтираб турган кнопка очилди, кнопкани ўрнидан суғуриб, тешикчага сим тикиб бураган эди, ертўланинг чап томондаги девори аста-секин ерга ёта бошлади. Ичкарида катта-кичик ўнтача токча бор экан. Бир токчадаги чамадонни олиб очган эди, анграйиб қолдим: ичи тўла 50 сўмлик, 100 сўмлик пуллар! Умрим бино бўлиб, бунақанги кўп пулни кўрган эмасман. Одил баттол ҳали ишхонасида сумкасига солиб олган пуллардан тахминан ярмини чамадонга жойлади-да, уни ўрни-

га кўйиб, бошқасини очди. Буниси лик тўла олтин экан. Беш сўмлик, ўн сўмлик сўлкавойлар, ҳар хил тақинчоқлар, яхлит олтин парчасидан ясалган, оғирлиги икки килоча келадиган гулдор лаган ҳам турибди... Уч дона олтин танга олиб, чамадонни яна ўрнига қўйди.

Учинчи чамадон очилганда, ишонсангиз, мен ҳаддан ташқари кўрқиб кетдим. Чамадонда худди Салимжон акамникига ўхшаб кетадиган учта тўппонча совуқ ялтираб турарди.. Юрагим уриб кетди. Кўрқяпманми, унисини аниқ билмайман-ку, лекин дағ-дағ қалтирай бошлаганимни сезиб турибман. Бир хаёлим баттолнинг белига яна бир тепиб, қўлоғини боғлаб, тўғри милицияга олиб борайин ҳам дедим-у, аммо катта бир жиноят очилиши олдида ишнинг пачавасини чиқариб қўйишдан кўрқдим.

Баттол тўппончалардан бирини олиб, чўнтагига солди. Салимжон акам айтгандек, оғир бўлишга ҳаракат қилдим, тишимни-тишимга босиб, изма-из унинг орқасидан чиқдим. Ярим соатлардан сўнг иккимиз таксига ўтириб, номаълум томонга жўнадик.

— Раҳмат қалпоқчам! — деб шивирлайман.

— Раҳматга ҳали эрта, — дейди қалпоқчам ҳам шивирлаб, — ишнинг каттаси мана энди очилади...

ЕРТЎЛАДАГИ МАХФИЙ КЕНГАШ

Таксида шаҳар чеккасига қараб учиб борардик. Қинғирқийшиқ, пастқам кўчалардан, ўғри топмас тор йўллардан юриб, ниҳоят, жарлик ёқасига бориб тўхтадик. Бахти қаро директор машинадан тушиб шофёрга битта ўн сўмлик узатди:

— Соат бирда, худди шу ерда мени кутасиз.

Шофёр мен тенги йигитча экан, ўн сўмликни кўриб, сурати бор томонидан ўпди-ю, чўнтагига солди:

— Айтган вақтингизда келаман!

Атроф шунақанги қоронғи, шунақанги ваҳималики, ким билади, бошимда сеҳрли қалпоқчам бўлмаганда, додлаб қочиб қолармидим. Ахлат тўкилган тепаликдан ўтиб, суви қуриб қолган анҳор ичидан ярим километрча юриб бориб, ўнг қирғоққа чиқдик. Катта жарликнинг тубида атрофи пахса девор билан ўралган кичкинагина қўрғонча бор экан, ўшанга кирдик. Уй эшигини, ёши етмишда десамми, тўксонда десамми, ишқилиб нечага кирганини ҳеч аниқлаб бўлмайдиган бир кампир очди. Кампир қадди букилиб, ҳасса-

га суялиб қолибди. Юрганда худди эмаклаётганга ўхшайди. Оғзида битта ҳам тиши бўлмагани учун гапирганда хуштак чалиб юборади. Хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, эртақлардаги ялмоғиз кампирнинг ўзгинаси дейсиз.

— Кечга қолдинг, бўталоғим?

— Такси топиб бўлмади,— деди Одил баттол, — ҳаммалари келишганми?

— Сени кутиб ўтиришибди, бўталоғим.

Ялмоғиз кампир бизни дахлизга олиб кириб, умивальникни бир томонга секин сурган эди, пастга йўл очилди. Зинадан гиламлар билан безатилган катта ертўлага тушдик. Хона иссиқ бўлгани учунми, мехмонлар кўйлақларини ечиб, майкачан атлас кўрпачалар-у, парёстикларда ёнбошлашиб ётишибди. Бу шубҳали одамларни биринчи бор кўраётганим учун, кейинчалик яна учратсам янглишиб ўтирмай деб, милицияга хос зийраклик билан ҳаммаларини кўздан кечириб, асосий белгиларини, юз тузилишларини ёдда сақлаб қолишга ҳаракат қилдим.

Тўрда бармоғи билан бодом чақиб еб ўтиргани, ёши қирқларда, ўзи худди Иван Поддубнийга ўхшаган пахлавон, бўйнидаги гўштлари ирғиб чиққан, бақбақалари осилиб кетган, қошлари худди жундан тўқилган арқонга ўхшаб, ҳаддан ташқари қуюқ; гапирганида пишиллаб кўяяпти у. Пахлавоннинг ўн томонида бети худди ёғочдан йўнилгандек сип-силлик, сочи ҳам қиртишлаб олинган, узокдан қарасангиз ҳам худди елим кўғирчоққа ўхшаб кўринадиган бир одам ўтирибди. Юз-кўзларига мой суртган бўлса керак, пешанасининг икки чаккаси худди хирагина лампочка осиб кўйгандек йилтираб кўриняпти. Пахлавоннинг чап томонида ўтирган ўттиз ёшлардаги йигит боксчими дейман, билагадаги мускуллари диркиллаб ўйнаб турибди. Бетида узун чандиғи бор, боши худди отнинг калласидек чўзинчоқ, бада-нида бўш жой қолмаган, ҳамма ёғига тушъ билан ҳар хил расмлар солинган: бўғма илон дейсизми, пичоқ ўқталиб турган йигит дейсизми...

Ўнг елкасига эса бир аёлнинг сурати чизилиб, остига «Не забуду мать родную», деб ёзиб кўйилибди. Бу йигитдан куйирокда бир семиз одам ўтирибдики, бай-бай-бай, ҳалиги биз тушган тешикка қандай сиққанига ўзим ҳам хайронман. Қорни шунақанги каттаки, бир аравага бемалол юк бўлади. Бечора нафас ололмай, бурнидан хуштак чал-япти.

Энг пойгакда чўкка тушиб, яна бир йигит ўтирибди. Шу

даражада озгинки, бечоранинг ўн икки қовурғаси ўтирганларга бемалол кўришиб турибди. Олманинг сабогидек ингичка бўйни катта калласини кўтаролмаяпти шекилли, у худди кўғирчоқ ўйнаётгандек бошини силкитиб ўтирибди.

— Ана, устоз ҳам келдилар! — деб ҳаммалари «дув» этиб ўрниларидан туриб, кўлларини кўксиларига кўйиб, бошларини эгиб, таъзим бажо келтиришди. Одил баттол ҳаммадан юкорига, бахмал кўрпачалар тўшалган ўриндиққа ўтиргач, бошқалар ҳам ўтириб, халиги ориқ одам фотиҳа учун кўл кўтарди:

— Милиция хамиша ғафлатда қолсин!

— Облоху акбар! — дейишди ҳаммалари.

Шундан сўнг улар бир-бирларидан хол-аҳвол сўрашга, бола-чақаларининг соғлигини суриштиришга тушиб кетишди. Гап айланиб бориб, шаҳардаги янгиликлар, одамлар ўртасидаги миш-мишларга тақалди. Семиз киши бурнидан хуштак чалиб, ҳозир милиция кучайиб, ёнига дружиначилар-у, халқ контроли вакилларини тўплаб, жамики жиноятчини йўқ қилишга астойдил бел боғлаганлиги, кетма-кет тадбирий чоралар кўраётганлигини айтиб зорланди. «Бизга жуда қийин бўлиб қолди» деб уф тортди.

— Қўрқоқлик қилаверма! — уришиб берди Одил баттол. Сўнг ёнидаги йигитга буюрди:

— Мутал, тур ўрнингдан!

— Хўп бўлади! — сапчиб ўрнидан турди Мутал.

— Мен айтган ишни битирдингми?

— Битирдим, саркор.

— Хужжатлар қани?

— Портфелимда, саркор.

Мутал дераза ёнидаги катталиги лўла болишдек келади-ган қизил портфелни олиб, ичидан «Рохат» ошхонасига тегишли жамики хужжатларни чиқарган эди, ўзимни йўқотиб қўяй дедим. Бу ўша Салимжон акамнинг пўлат сандигидан ўғирлаган хужжатларнинг айнан ўзгинаси эди. Нима қилай, папкани кўлидан тортиб олиб, физиллаганимча Салимжон акам ётган касалхонага бориб, бошлиғимдан суюнчи олсаммикан? Йўқ, сабр қилишим керак. Бизнинг ишимизда сабр-тоқат ҳамма нарсани ҳал қилиб беради.

— Гапир! — буюрди баттол.

— Нимани гапирай, устоз? — шошилиб сўради Мутал.

— Хужжат ўғирлаш операциясини қандай бажарганингни гапир, дўстларинг эшитсин.

— Худди сиз ўргатгандек бўлди, саркор. Кечаси мили-

ция майори формасини кийиб милиция бўлимига бордим. Кексагина бир сержант навбатчилик қилаётган экан, ўзинини область милиция бошқармасидан деб танитиб, гувоҳномамни кўрсатган эдим, сержант:

— Хизматингизга тайёрман, ўртоқ майор! — деб честь берди. Мен навбатчилик қандай ўтаётганлигини сурштирган бўлдим. Худди шу пайтда шеригим — у ҳам милиция формасида эди, кўлида бир кучок гул, олдимизга кириб келди-да:

— Кечирасизлар, шу атрофда бир милиционер уйланаётган эди, тўйхонани тополмай турибман, кўрсатиб кўя олмайсизларми? — деб сўради. Сержант:

«Мен постдаман, боролмайман», — деган эди. Мен:

— Дарров бирга бориб, тўйхонани кўрсатиб кўйинг, бир-бирларингга ёрдам беришни ўрганинглар, тоқайгача сизларга ўргатиш керак, деб уришиб бердим. Кейин, сержант қайтиб келгунча, полковникнинг пулат сандиғини очиб, хужжатларни олиб кўйдим.

— Офарин! — секингина қарсақ чалиб кўйди Одил баттол. — Энди полковникнинг кўлига чақалокни қандай топширганингни гапир.

— Уни Шарифа бажарди.

— Шарифа, қайси Шарифа?

— Сиз уни танийсиз, менинг группамда ишлайди. Илгари ошхонада официантка эди, ҳозир идорама-идора юриб, пальто ўғирлайди. Эрсиз туғиб кўйиб, иснодга қолиб, боши қотиб юрган эди. «Шаҳар марказидан икки хонали уй олиб берамиз, уч минг сўм пул ҳам берамиз», деб сиз айтганингиздек таклиф қилган эдим, дарров кўнди.

— Шарифа ҳозир беркиндимми? — сўради бахти каро директор.

— Ҳа, беркинди.

— Айт, очикка чиқсин. Бўлмаса иш расво бўлади. Ҳар куни милицияга бориб, алимент талаб қилаверсини, — топшириқ берди Одил баттол. — Биз ҳали полковникдан пул ҳам ундирамиз, уни хонавайрон қиламиз!.. Мана бу, Шарифага ваъда қилинган пул, Мана бу олтинлар — сеники. Тилла тиш кўйдирасанми, хотинингга узук ясаиб берасанми, ихтиёр ўзингда. Мен ўз дўстларимни ҳеч қачон алдамайман, ваъда қилдимми — бажараман... Саллабодрок, тур ўрнингдан!

Саллабодрок деганлари ҳалиги паҳлавон экан, шошмасдан, инқиллаб ўрнидан турди.

— Араванг гилдираб турибдимми?

— Юриб турибди, саркор.
— Уларни элиб бердингми?
— Айтганингиздек бўлди, саркор.
— Шакарни-чи?
— Олиб чиқишнинг иложи бўлмади.
— Шу кечаси тинчит.
— Хўп бўлади, саркор.
— Шойи артелига бордингми?
— Бордим.
— Олдингми?
— Сиз айтган жойга элиб ташладим.
— Ма, мукофотингни ол! — Шундай деб бахти қаро директор сумкасидан бир даста пул чиқариб, Саллабодроққа узатди.

«Қанақа жойга келиб қолдим ўзи, булар кимлар?— деб ўйланиб қолдим.— Наҳотки, ҳозир ҳам шунақанги одамлар яшаб келаётган бўлса. Бири ўғри, бири порахўр, бири тухматчи, жамки сарқитлар макони экан-да, бу ер. Демак, мен одамларнинг ҳаловатини ўғирлаб, милицияга тушу-қун тинчлик бермайдиган сарик девлар хузурига келиб қолибман-да!»

— Чайқовчилар бошлиғи, Ориф, тур ўрнингдан!
Озғин йигит қўлини ерга тираб, аранг ўрнидан турди, тураётиб бир мункиб ҳам кетди.
— Гапир!
— Ишлар чаток, саркор.
— Нимаси чаток?
— Чайқовчилар камайиб кетяпти.
— Нега?
— Милиция, чайқовчи уруғи борки, ушлаб қамаяпти.
— Сен ўз кадрларингни сақлаб қолиш чораларини кўрмаяпсанми?
— Кўряпман. Махсифуруш хотинлар номидан тухмат уюштириб, участкавой милиционерни ишдан олдирттирдим.
— Яхши, шунга ўхшаш ишларни яна давом эттир. Кадрларни эҳтиёт қил. Хўш, бозорда нарх-наво қалай?
— Кўнгилдагидек, саркор. Йигирма бир сўмлик атлас элликка кетяпти!
— Эшитдингми, семиз? — сўради Одил баттол. Семиз киши ўтирган ўрнида «имм» деб қўйди.
— Бир юз эллик сўмлик гилам икки юз элликдан пулланяпти,— ахборот беришда давом этди чайқовчилар бошлиғи.

— Бунн хам эшит, семиз!— яна буюрди Одил баттол. Семиз киши яна «имм» деб кўйди.

— Андатра қалпоғининг баҳоси hozир олтмишга...— Чайковчилар бошлиғининг сўзи оғзида қолди; бахти қаро директор биров оёғини босиб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бориб, хўппа семиз амакининг ёқасидан тортиб, ўрнидан турғизди-да, бўғиб:

— Сен семизга қачон ақл киради? Қалпоқнинг баҳоси юз сўмга чиккунча омборда сақлаб тур, деган эдим-ку, нега магазинларга чиқариб юбординг, мен у молларни осонлик билан топиб келганмидим...— деб унинг бетига тарсаки тортиб юборди.

— Ахир, магазинчилар тўполон кўтаришди-да,— ўзини оқламоқчи бўлиб деди хўппа семиз амаки.

— Нима деб тўполон кўтаришди?

— Молни бер, бўлмаса ОБХССга борамиз дейишди.

— ОБХССдан энди кўркмасанг ҳам бўлади!— тутакиб деди бахти қаро директор.— Унинг бошлиғи hozир ўлим тўшагида ётибди. Худо хоҳласа, яқинда ҳаммамиз жанозасига борамиз... Ваъда қилинган пулни олиб келдингми?

— Ярмини.— Шундай деб, яна тарсаки тушиб қолишидан чўчиб, икки кўли билан икки бетини беркитиб олди хўппа семиз амаки.

— Қолгани-чи?

— Айтдим-ку, пора олиш қийинлашиб кетяпти деб.

— Ёлғон айтяпсан, итвачча! Пора олишни икки баробар қучайтирганингдан хабарим бор. Тушган пулларни шахар ташқарисидаги уйингга беркитиб қўйганингни ҳам биламан... Мутал!

— Лаббай, сарқор?

— Бугун кечаси тинтув ўтказасан.

— Хўп бўлади, сарқор.

— Кечирасиз, устоз,— хўппа семиз амаки оёғи қуйган товукдек питиллаб қолди,— пулларнинг ҳаммасини олиб келган эканман, энди эсимга тушди. Чап чўнтагимда эди, ха, ха, чап чўнтагимда...

Семиз амаки шоша-пиша чўнтагида белига энсизгина оқ қоғоз ёпиштирилган икки даста пул олиб сарқорнинг олдига қўйди.

Лахтак магазинининг тадбирқор директорни Қаяум, тур, дўстларингга ҳисоб бер.

Пешанаси йилтироқ амаки дик этиб ўрнидан туриб, буйруғингизга тайёрман, дегандек қўл ковуштирди.

— Фирмалардан келган молларни сотдингми?

— Ярмини сотдим.

— Ярми-чи?

— Филиалларимга чиқариб юбордим.

— Қўлга тушиб қолишса-чи?

— Чорасини кўрдим. Аввал лахтакка бўлиб, сўнг чиқардим.

— Офарин! — қарсак чалиб кўйди саркор. — Бизга тегишли пулни олиб келдингми?

— Олиб келдим, устоз...

Худди шу пайт ертўланинг қопқоғи очилиб, ниқиллаганича ялмоғиз кампир тушиб кела бошлади. Ўн бештача билқиллаб пишган товукни катта тоғорада аранг кўтариб келарди у.

— Чик биттанг, коньякни олиб туш! — деди Одил баттол тамшаниб. Пешанаси йилтироқ амаки газиллаганича тепага чикиб, ўн бутилка коньяк олиб тушди.

Зиёфат бошланди. Худди кароқчиларга ўхшаб, ҳар биттаси биттадан товукни бутунича қўлига олиб, чинни косаларга тўлдириб коньяклардан қулқиллатиб қуйиб, лабларини чапиллатишиб, пишиллашиб, бир-бирларига ҳазил-мутойиба сўзлар айтишиб, овқатлана бошлашди.

Ора-чора дастурхонга мен ҳам қўл узатиб турдим.

Бора-бора ўтган-кетган гаплардан, кийинчиликлардан ҳам гапира бошлашди. Гапларидан шу нарса маълум бўлдики, шаҳарда жинойтчилар камайиб кетавергач, милиция таъкибидан бир амаллаб жон сақлаб қолган мана шу жинойтчилар бир-бирини химоя қилиш, бир-бирига суяниш, бир-бирига кўмаклашиш, бир-бирига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бериш мақсадида бир неча ой муқаддам бирлашиб олишибди. Одил баттол ҳаммасининг бошлиғи бўлиб, унинг ҳар бир сўзи мана шу чапиллатиб товук гўшти еяётганлар учун қонун экан. Тарсаки еган хўппа семиз амаки район матлубот жамиятининг омборчиси, ориқ йигит — Ориф бозорда паттачи, Мутал йигирма иккинчи базада шофёр, пешанаси йилтироқ Қаюм лахтак дўконининг директори экан.

Бошлиқ милициядан эҳтиёт бўлиш, дружиначиларга қандай қилиб чап бериш ҳақида фойдали маслаҳатлар берди. Шубҳали туюлган ҳар бир кишини иложи борича қўлга олиш, қўлга олиб бўлмаса ундан қандай қилиб қутулиш йўлларини ўргатди: «Тўхмат қилиш, миш-мишлар тарқатиш энг яхши қуролимиз бўлсин», деган гапларни айтди.

— Навбатдаги учрашувимиз шу ойнинг йигирма еттинчи числосида соат ўнда бўлади, — деб гапини тугатди Одил баттол. — Энг муҳими ҳушёр ва дадил бўлайлик, ҳушёрлик ва дадиллик ширимиз бўлсин. Орифжон, қани ука, шу ердан ўтган-кетганларнинг арвоҳига бир тиловат қилиб юбор.

Чайқовчилар бошлиғи чўкка тушиб, худди боласини йўқотиб қўйган она эчкининг маърашига ўхшаш овозлар чиқариб, тиловат қила бошлади. Охирида:

— Илоё омин! — деб икки кўлини чирокқа етгудек қилиб баланд кўтарди. — Ғанимлар ғафлатда бўлсин, ишимизга ривож берсин, тадбиркор бошлиғимиз Одилжон акамлар ҳамиша саломат бўлсинлар!

— Облоху акбар! — деб ҳаммалари ўриндан туришди. Хужжатларни қаерга беркитишини кўриш мақсадида, мен Одил баттолнинг орқасидан эргашдим. Бояги такси кутиб турган экан. Ўтиришимиз билан машина кушдек учиб кетди.

Бахти қаро директор орқа ўриндикда ёнбошлаб, хаддан ташқари хурсанд бўлса керак, ўзича хиргойи қилиб боряпти. Мен бўлсам Салимжон акамнинг сўзларини эслайман. «Биласанми, Хошимжон, — дерди баъзан у, — юз минглаб виждонли, ҳалол яшаётган кишилар ичида баъзан битта-иккита турқи совуғи ҳам учраб қолади-ю, ҳамманинг дилини сиёҳ қилади, оромини ўғирлайди. Сен билан менинг ва-зифамиз ана шу турқи совуқларни топиб, яхши йўлга солиш, йўлимизга юрмаса, бошлаб таъзирини беришдан иборат...» «Хайрият, деб ўйлайман яна ўзимча, — районимизда турқи совуқлар унча кўп эмас, бор-йўғи олтита экан. Мана, мен уларнинг изига тушиб ҳам олдим. Навбати билан ҳаммасини қўлга оламиз...»

Бахти қаро директор ошхонага тегишли хужжатларни ер остидаги хазинасига беркитганини ўз кўзим билан кўргач, кўнглим тинчиб, ярим тунда уйимизга жўнаб кетдим.

УИҚУСИЗ ЎТГАН БИР КЕЧА

Қўнғирокни ҳар қанча жиринглатганим билан Лутфи холам бари бир уйғонмаса керак, деб ўйлаб, Салимжон акамнинг ҳовлисига девордан ошиб тушдим. Ҳовлига тушгач, бошимдан қалпоқчамни олиб, кўзга кўринадиган бўлиб олдим. Қизик, тушимми, ўнгимми?! Салимжон акам гулзор оралаб, тоққайчи билан гул қирқиб юрибди. Ахир у мен

кетаётганда шаҳар касалхонасида ётувди-ку, дўхтирлар аҳ-
воли анча оғир, деб айтишаётган эди-ку!

— Ассалому алайкум!— дедим яқинига бориб.

— Ие, Хошимжонмисан?— деди бошлиғим қаддини рост-
лаб.— Осмондан тушдингми, ердан чиқдингми?

— Девордан ошиб тушдим,— дедим,— ўзингиз-чи? Ўзин-
гиз қаёқдан пайдо бўлиб қолдингиз? Окшом йўқ эдингиз.

— Касалхонадан кочдим,— деб Салимжон акам негадир
ўзини ўзи оклай бошлади.— Биласанми, ўғлим, мен умрим-
да касалхонада ётган эмасман. У ерда касалим оғирлашса
оғирлашадикки, лекин тузалмайди. Дўхтирларга бу гапни
ҳеч тушунтиролмадим. Бу ёқда, кўриб турибсан-ку, ишлар
чалкашиб ётибди... Бунақа пайтда касалхонада ётиб бўлар-
канми... Ҳаммасини ухлатиб, секин кочиб қолдим. Биласан-
ми, Хошимжон, мен қандай хулосага келдим?

— Йўқ, билмайман.

— Менинг пўлат сандиғимдаги ҳужжатларни ўғирлашни
Одил Аббосов ташкил қилган.

— Тўғри айтасиз.

— Чунки, бу ҳужжатларни йўқотишдан фақат шу одам-
гина манфаатдор. Лекин ўғирликни ўзи қилмаган.

— Тўғри айтасиз. Ўғирликни ўзи қилмаган.

— Бу одам сен билан мен ўйлаганчалик содда эмас.
Тузалмайдиган хилидан экан... Яхши йўлга тушиб олар, деб
мен унга қанча яхшилиқлар қилдим. У бўлса доим мени
алдаш пайида.

— Сиз Одил Аббосовни кўпдан танийсизми?

— Ўн йилча бўлди таниганимга.

— Пилла заводидаги жиноятчилар орасида у ҳам бор-
миди? Эслай оласизми?

— Эсимда йўқ, ўғлим. Сал кам қирқ йиллик гап ёдим-
да туради дейсанми. Нега буларни сўраяпсан?

— Ўзим... Шундай...

Йўқ, бахти қаро директордан эшитган гапларимни ҳозир
айтишнинг мавриди эмас. Бошлиғимнинг юраги касал, яна
ётиб қолиши мумкин. Унга фақат хурсанд қиладиган гап-
ларнигина айтишим керак. Ҳужжат қаердалигини айтсам,
ҳойнаҳой, севинганидан касали ҳам тузалиб кетиши мум-
кин.

— Салимжон ака, диванга ўтирайлик,— дедим мумкин
қадар жиддий бўлишга ҳаракат қилиб.

— Бирон муҳимроқ гапинг борми?

— Муҳимдан ҳам муҳим!

Кетма-кет айвонга чикиб, диванга ўтирдик. Сехрли калпокчам ҳақида ҳеч нарса демай, кишлоқдан қайтиб ошхонага бордим-у, директорнинг кетидан тушдим, деб секин гап бошладим. Сўнгра шу кечаси нимани кўрган бўлсам, нимани эшитган бўлсам, окизмай-томизмай сўзлаб бердим.

— Нахотки, сени сезишмаган бўлса? — гапимга ишонқирамай сўради полковник.

— Мен кўздан ғойиб бўлиш йўлини биламан.

— Йўғ-е! — яна ишонмади бошлиғим.

— Рост айтяпман. Ишонмасангиз синаб кўришингиз мумкин. Кўзингизни юминг-а...

Полковник истар-истамай кўзини юмди. Бошимга қалпоқчамни кийиб, ғойиб бўлдим. Ўрнимдан туриб:

— Энди мени кўряпсизми? — деб сўрадим.

— Ростдан ҳам кўринмай қолдинг! Овозингни эшитяпман... Тавба... Бу қанақаси бўлди? Тагин сен сеҳргар бўлмагин?

— Йўқ, мен сеҳргар эмас, сержант Хошимжон Рўзиев бўламан.

— Тавба, тавба! Қани, яна кўзга кўрин-чи!

— Бўлмаса кўзингизни юминг.

— Мана юмдим.

— Энди очинг.

— Эй, тавба, эй, тавба! Хошим, бу ўзингмисан! Ё мен туш кўряпманми! Эй, тавба! Сен қип-қизил фокусчи экансан-ку. Қанақа қилиб, кўздан ғойиб бўлдинг-а?

— Дорисини ичдим.

— Қани ўша доридан бир кап менга ҳам бер-чи.

— Бу дорини бошқа одам ичса, тил тортмай ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост. Кейин бу сирни учинчи бир киши эшитса, эшитган захоти учови ҳам ўлади.

— Тавба, мен туш кўраётганим йўқми?

— Йўқ, ўнгингиз, Салимжон ака.

— Бўлмаса фокусингни яна бир такрорла-чи.

— Кўзингизни юминг.

Ўн-ўн беш минут чамаси айвонда беркинмачоқ ўйнадик, овозим чиққан жойга бориб, мени топа олмагач, Салимжон акам хонани бошига кўтариб, кулиб юборарди.

Ниҳоят яна диванга ўтирдик.

— Бу дорини сен қаердан топдинг? — ҳамон ҳайрати ошиб борарди бошлиғимнинг.

— Бувижоним берди.

— Бувижонинг алхимикми дейман?
— Нима дедингиз?
— Катта олимми деяпман.
— Шунақарок.
— Бувижонингни бу кашфиёти учун, менимча, давлат мукофотига тақдим этиш керак

— Мумкин эмас.
— Нега энди мумкин бўлмас экан?— бир оз ранжиган-дек бўлди бошлиғим.— Ахир бир хил одамлар оташкурак ясаसा ҳам, мукофот берасан, деб тўполон кўтаради-ку, сен бўлсанг...

— Бу сир ошкор бўлган куни бувижоним ҳам ўлади.
— Йўғ-е!
— Рост айтяпман.
— Демак, бу сирни бировга айтиб бўлмайди дегин?
— Ха.

— Қизик...— Бошлиғим ўрнидан туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.— Халқ орасида қадим замонлардан буён сеҳргарлик илми яшаб келади, дейишади. Мен бўлсам, ишонмас эдим. Бундан уч йил олдин Ленинградга семинарга бордик. Бир қизчани кўрсатиб, кўзи шунақанги ўткирки, етти қават пўлат сандиқ ичидаги нарсаларни ҳам бемалол кўра олади дейишди. Мен ишонмадим. Қизча ёнимга келиб: «Синаб кўришингиз мумкин, амаки», деди. Чўнтагимда паспортим-у, келинойинг билан Қарим бирга тушган расм бор эди. «Қани, чўнтагимда нима бор, топ-чи», дедим. Қизча кўксимга тикилиб туриб: «Паспорт билан икки кишининг бирга тушган расми турибди», деса бўладими!.. Ким билади, сенинг бувижонингда ҳам ҳали фанга маълум бўлмаган бирор илм бордир...

— Салимжон ака!— мурожаат қилдим бошлиғимга.

— Нима дейсан?— ҳам сўзлашдан, ҳам юришдан тўхтади бошлиғим.

— Сиз мени яхши кўрасизми?

— Ўғлимдан ҳам аъло кўраман.

— Мен ўлиб қолсам оғир аҳволга тушиб қоласизми?

— Ундай дема, тентак! Шу гапингни эшитибок, юрагим ўйнаб кетди.

— Унда бу сирни бировга айта кўрманг. Сир ошкор бўлган куни аввал мен ўламан...

— Сир сақлашда менга тенг келадигани йўқ, ўғлим. Қирқ йилдан буён милицияда ишлаб, қирқ йилдан буён одамларнинг сирини сақлаб келаман. Лекин, ўғлим, сенда-

ги бу сеҳр билан мендаги тажриба кўшилса, жиноятчиларга қирон келарди-да!

— Шунинг учун ҳам кишлокқа бориб келдим-да.

— Баракалла, ўғлим! Энди ишга киришайлик. Ҳозир мен хужжатлар қаерда турганини полковник Али Усмоновга хабар қилай. Лекин кўркма, сирингни очмайман, бу сир энди мен билан бирга қабрга кетади.

Соат учдан ошиб қолган эди. Салимжон акам телефон қоқиб, Али Усмоновнинг хотинидан, эрингни уйготиб бер, деб илтимос қилди. Бир оз вақт ўтгач, телефонга Али Усмоновичнинг ўзи келди шекилли. Салимжон акам: «Қасалхонадан эмас, уйдан гапиряпман. Қочиб келганим йўқ, дўхтирлар рухсат берди. Сенга муҳим бир гап айтмоқчиман, ўғирланган хужжатлар қаердалиги аниқланди. Ҳозир бораман дейсанми, яхши бўларди...» деб гаплашди.

Ярим соатлардан сўнг, полковник Усмонов ўзи билан бирга жиноят кидирув бўлимининг бошлиғи, ҳали ёш бўлишига қарамай сочлари оппоқ оқариб кетган майор Холиқовни бошлаб, ховлиққанча кириб келди.

Равонга думалоқ стол қўйиб, тўртовимиз унинг атрофига ўтирдик.

— Сўз сизга, ўртоқ Рўзиев!— деди полковник Усмонов. Ўрнидан туриб, нима кўрган бўлсам, нима эшитган бўлсам — ҳалиги жиноятчиларнинг исм-фамилиясигача ҳамма-ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Ақлинг бовар қилмайдиган гаплар-а...— ўйга толиб деди полковник Али Усмонов.

— Мен ўртоқ Рўзиевнинг гапларини тўлиқ тасдиқлайман,— қутилмаганда менинг фойдамга гапириб қолди майор Холиқов.— Жарликда шубҳали одамлар онда-сонда йиғилиб туриши ҳақида бизда маълумот бор... Лахтак магазини эса, ҳозир бизнинг назоратимизда. Шойи артели билан алоқада бўлгани учун ишни очмай турибмиз. Мен ўртоқ Рўзиевнинг маълумотларини тўлиқ тасдиқлайман ва бу ёш йигитчани жасорат кўрсатгани учун табриқлайман!

Шу гапдан сўнг жиноятчиларни қандай қўлга олиш планини тузишга киришдик. Мен, бу кечасиёқ бахти қаро директорнинг уйига бориб, хужжатларни олиш керак деган эдим, бу режам ҳеч бирларига маъқул бўлмади. Шерикларини хуркитиб қўямиз, дейишди. Жиноятчинини жиноят устида қўлга тушириш зарурлигини айтишди. Қолган беш жиноятчининг изига тушиш, уларнинг қора қилмишларини пухталаб ўрганиш, яна шериклари бўлса, уларни ҳам аниқ-

лаш ва навбатдаги йиғинларида ҳаммаларини ўша жарлик-даги ертўланинг ўзида қўлга олишга қарор қилдик.

— Хўш, бу операцияга раҳбарлик қилишни кимга топширсак экан?— сўради Али Усмонов.

— Сержант Рўзиевнинг ўзига топширамиз,— деди тўсатдан менинг бошлиғим.

— Сержант ёшлик қилиб қолмасмиканлар? — иккиланиб қолди Али Усмонов.

— Сени ўз ўрнимга район милициясига бошлиқ қилиб тайинлашларини сўраганимда,— қошларини кериб, ҳар бир сўзини таъкидлаб гапира бошлади Салимжон акам,— бошқалар ҳам, «бу она сути оғзидан кетмаган йигитча нима каромат кўрсатаркан...» деб қулишган эди. Лекин мен сенга ишонган эдим, янглишмаган эканман. Мана, лейтенантликдан полковник даражасига кўтарилдинг. Районда тартиб ўрнатдинг. Одамларга ишониш керак, полковник! Мен Ҳошимжонга худди ўзимга ишонгандек ишонаман.

— Салимжон ака, сиз менинг устозим бўласиз,— қулиб қўйди Али Усмонов,— милициянинг алифбесини сиздан ўрганганман. Ҳар бир сўзингиз мен учун қонун! Ўртоқ Рўзиев, сизни биринчи масъулиятли топширик билан табриклайман.

— Хизматга тайёрман, ўртоқ полковник!— дик этиб ўрнимдан туриб, честь бердим.

— Лекин,— сўзида давом этди полковник,— ҳар бир кадамингизни мен ва Салимжон акангиз билан маслаҳатлашиб ташлайсиз.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Тонг отиб қолган эди, самоварга тараша ташлаб, стол устига бувижоним бериб юборган нозу-неъматларни келтириб қўйдим.

Чақчақлашиб ўтириб нонушта қилдик.

Ишнинг бу ёғи жуда тез юришиб кетди, ҳа, ҳа, жуда тезлашиб кетди. Салимжон акам билан икковлашиб, операцияни қандай амалга ошириш режасини тузиб, унга шартли равишда «Сарик девни қувиб» деб ном бердик.

— Ўртоқ сержант,— деди бошлиғим ўрнидан туриб,— энди хўппа семиз порахўрнинг изидан тушасан.

— Бахти қаро директор-чи, ўртоқ полковник?

— Уни назорат қилиш учун ҳам ишхонасига, ҳам уйига қоровулни ўзим қўяман.

— Жуда соз, ўртоқ полковник.

— Оқ йўл, сержант болам!

Фотоаппаратни елкамга осдим, милиция ходимлари учун

махсус ишланган ихчамгина магнитофонни қўлтиғимга кидим-у, қаердасан хўппа семиз порахўр, деб район матлубот жамиятининг омборхонасига жўнаб кетдим.

Ана бойлиг-у, мана бойлик! Узунлиги икки юз метр, баландлиги 20 метр келадиган катта омборхона ҳар хил мол-тар билан лиммо-лим тўла! Ипак гиламлару деворга кокиладиган гиламчалар, гулли шойилару ранг-баранг товланиб турган — «Қизи кийиб, келини куйиб ўлсин» деб номландиган атласлар, бувижоним ҳеч ёқтирмайдиган холодильникни-гу ойижоним излаб тополмай юрган ялтироқ жавонлар... Йўк, йўк, биласиз-ку, мен сўзга унча чечан эмасман, барчасини номма-ном айтиб беролмайман, ёш болаларнинг бежирим кийим-бошларини айтсам, жерси пальтолар қолиб кетади. Пахта гулли чойнак, пиёлалардан гап очсам уюлиб ётган андатра қалпоқларию, той-той қилиб боғланган жун рўмолларга навбат келмайди.

Омборга шундоққина кираверишда юк ташийдиган машинанинг кабинасидек келадиган кичкинагина бир хона бор экан, очик эшигидан бундай қарасам, хўппа семиз амаки шу ерда ўтирибди. Бошида шляпа, бўйнида тугуни муштдек келадиган гулли галстук. Қовоғи айрон халтадек осилган. Иягини кўкрагига тираб, кирган одамни сузиб олмоқчидек, пешанасини эшикка ўхталиб, чўт қоқяпти. Ташқарида ўн-ўн беш чоғли магазин мудирлари, ичкари киргани юраклари бетламай, сен бошла, сен бошла, деб бир-бирини итаришиб турибди.

Магнитофонни овоз ёзишга шай қилиб, фотоаппаратимни ҳам тайёрлаб турдим.

— Ассалом алайкум!— деди ниҳоят биттаси ичкари кириб.

Жавоб бўлмади.

— Қалай, кайфиятингиз яхшими? — яна сўради кирган киши.

Хўппа семиз амаки ниҳоят бошини кўтарди. Унинг шу пайтдаги вазоҳатини кўриб, магазинчи у ёқда турсин, менинг ўзим ҳам кўркиб кетдим, бай-бай-бай, бир одамнинг ваҳшати ҳам шундай бўладими!

— Мен, мен.. — деб магазинчи дудукланиб қолди.

— Нима «мен», «мен»? — жеркиб берди хўппа семиз амаки.

— Молга келувдим.

— Мол йўк.

— Ўтган сафар ҳам ололмовдим.

- Худо хоҳласа бу сафар ҳам ололмайсан.
- Жон хўжайини, беш-ўн минг сўмлик бериб туринг.

Планин хеч бажариб бўлмаяпти.

- Нима керак ўзи?
- Кеча атлас, гилам келибди деб эшитдим.

— Уларнинг харажати бор.

— Харажатига биз ҳам шерик, хўжайини.

— Қанча берасан?

— Юз сўм.

— Юз эллик, чўз, ўнта гилам бераман.

— Юз ўн берайини, хўжайини.

— Ҳа майли, юз қирқ бера қол, сен ўзимнинг укамсан.

— Юз йигирма берай, ахир акамдек бўлиб қолгансиз.

Ака-укалар бозордаги зикна чайқовчи билан пули оз-у, лекин молни ёктириб қолган харидорга ўхшаб роса талашиб-тортишишди. Охири бир юз йигирма беш сўмга келишиб, магазинчи пулни узатди, хўппасемиз амаки қўлини чўзди. Худди шу пайтда мулла Ҳошимжон уларни эсдалик учун суратга ҳам тушириб қўйди.

Одоб, назокат билан салом бериб, яна бир магазинчи кирди. Хали пора олаётганида хўппа семиз амакининг чехраси гул-гул яшнаб, лабида илжайиш деса илжайишга, табассум деса табассумга ўхшамайдиган аллақандай ифодалар пайдо бўлган эди. Улар ҳозир қаёққадир йўқ бўлди-ю, ўрнини довучча чайнаб олганда пайдо бўладиган бужмайишга ўхшаш бир ифода қоплади.

— Ассалому алайкум!— деди магазинчи йигит.

— Нима?— бошини кўтармай сўради амаки.

— Салом деяпман.

— Гапингни айтавер.

— Биз ҳам молга келдик.

— Шакар бераман.

— Шакар магазинда тикилиб ётибди.

— Юз қол туз ол бўлмаса.

— Тузни бошимга урамани?

— Бошқа хеч нарса йўқ.

— Кеча апельсин, хинд чойни келибди, деб эшитдим. Ўшалардан беринг. Харидорларни бир хурсанд қилай.

— Мени-чи? Мени ким хурсанд қилади?

— Келиннинг хурсанд қилсинлар.

— Сен айтган нарсалар йўқ.

— Бор. Кеча келган.

— Уларнинг чиқими бор.

- Бўлмаган гап.

- Йўқол!

— Устингиздан арз қиламан, ОБХССга бораман!!!

— Йўқол деяпман! Сен халқ душмани, совет савдосига доғ тушириб юрган провакаторсан! — Шундай деб хўппасемиз амаки столни муштлаб, ўрнидан туриб кетди. Икки кўлини икки томонга ёзиб, худди жўжасини химоя қилган она товукдек хурпайиб, магазинчининг устига бостириб бора бошлади. — Сен тайёр молларни олиб бориб сотмасдан давлат планининг бажарилишига зарба берясан. Сен ёт ун-сур, ички душмансан. Сени жавобгарликка тортиш керак, қамаш керак! Сен харидорлар ҳақига хиёнат қилувчи ашаддий юлғичсан!

Бақирма, сенга пора берадиган ахмок йўқ, — деди йигит ҳам, муштлашсам муштламай деди шекилли, кўлини мушт қилиб.

— Йўқол деяпман!

— Менинг йигитларим халол ишлашадн, улардан бир тийин сўрашга ор қиламан. Мол берасанми, йўқми?

Йигит азамат экан, хўппа семиз амакининг дўкидан кўркмай, кўлига стол устида турган чўтти олди.

— Ҳозир бошингни ёраман.

Омборчи амаки орқасига тисарилди-да, ўрнига ўтириб колди. Кейин кутилмаганда хахолаб кулиб юборди.

— Ҳазиллашдим, тентак. Қанча чой керак?

— Тўрт яшиқ.

— Апельсиндан-чи?

— Берганнингизча

— Об-бо тентаг-ей, хазилли ҳам билмайсан-а? Болаларинг яхшими?

— Яхши.

— Келин бола ўқияптими?

— Ўқияпти.

— Лекин, ука, ҳеч бўлмаса йигирма сўм берасан. Ирим шунақа, бўлмаса касал бўлиб қоламан.

— Бир тийиним ҳам йўқ.

— Ҳеч бўлмаса бир сўм бер, тушлик овқатим чиқсин.

— Ёнимда автобуснинг абонементидан бошқа ҳеч вақо йўқ.

— Ха, майли, ўшани бера кол.

Йигит икки дона абонемент узатиб, мол ёзилган фактурани олиб чиқиб кетди. Омборчи амаки: «Бўшман, латта-

ман!»— деб негадир ўз биқинини чимдиб-чимдиб ола бошлади...

Кейинги кирган магазинчилар унча савдолашмай, омборчи сўраган пулни узатиб, айтган молларини олиб чиқиб кетаверишди. Омборчи ҳам хурсанд, магазинчилар ҳам хурсанд, магнитофону фотоаппарати яхши ишлаб тургани учун Хўшимжон ҳам хурсанд, хайрли ишга ёрдами тегиб, милиция олдидаги ўз бурчини ўтаётгани учун сеҳрли калпоқча ҳам хурсанд.

Хаммаёқ хурсандчилик!

Хўппа семиз амаки кимдан қанча пора олгани, қанақа мол берганини дафтарига қайд қилиб бораркан. У ёзиб боряпти-ю, мен бўлсам дафтарни суратга тушириш билан овораман. Омборчи пулни санаётиб, хиргойи ҳам қила бошлади. Сўнг пул солинган сумкани бағрига босиб, бир-икки ўпди. Пўлат сандиғини очиш учун энгашган эди, секингина сумкасини олиб қўйдим. Бу пуллар порага тушган, олишга ҳаққи йўқ унинг. Шу билан бирга, уларни олиб кетиш учун менга ҳам рухсат берилмаган. Салимжон акам билан маслаҳатлашаман, унгача обморхонанинг томига беркитиб қўйганим яхши.

Пулни томга беркитиб тушсам, хўппа семиз амаки омборхонада оёғи куйган товукдек, ҳар томонга зир югуриб юрибди. Мол таксимлаётган йигитчани ёқасидан бўғиб, оёғини ерга теккизмай, зинғиллатганча ўз хонасига олиб кирди.

— Пулни бер! — деди сўнг негадир кулиб.

— Қанақа пул? — елкасини қисди йигитча.

— Ҳозир олдинг-ку!

— Тавба!

— Елкангни қисма, кўриб турувдим.

— Худо урсин, агар пулингизни олган бўлсам,— деб йигитча йиглаб юборди.

Хўппа семиз амаки кечгача ўзининг хонаси-ю, омборнинг ичкариларини титкилайвериб, гаранг бўлиб кетди. Бошларига муштраб, биқинларини чимчилаб, «энди хотинимга нима дейман?» дея, ишонсангиз, жиндек кўз ёши ҳам қилиб олди.

Салимжон акам жинойтнинг изига тушдингми, уни охирига етказ, деб таълим берган. Бошлиғимнинг ана шу сўзига амал қилиб, хўппа семиз амакининг уйигача кузатиб боришга аҳд қилдим. Бахти қаро директорнинг ер остидаги

хазинасига ўхшаш, эҳтимол, бунинг ҳам беркитиб қўйган хазинаси бордир.

Хотини Одил баттолдан кўркарди, хўппа семиз амаки хотинидан кўркар экан.

— Бўрими, тулки? — деб сўради хотини омборчи уйига кадам босиши билан.

— Тулки..— чайналиб деди хўппа семиз амаки.

— А, тулки?! Бекорларни айтибсиз!— енгларини шимариб эрига қараб ўдағайлаб кела бошлади хотини.— Кеча мол келмади, деб баҳона қилдингиз, бугун тулки дейсиз. Йўк, бунакаси кетмайди...

— Ўғирлатиб қўйдим, ахир, ишонсанг-чи.

— Сиз бўласиз-у, пул ўғирлатасизми?! Йўк, уйга қўймайман. Овқат ҳам емайсиз. Бу ёкда ковокларим бўшаб ётибди-ю, топган баҳоналарини қаранг-а.

Ковок, нега ковок бўш қоларкан? Чиндан ҳам бу ховлида бедана ковоклар шунақанги кўпки, олмаларга, сўриларга қаторлаштириб илиб ташланган. Йиғирма чоғли бедана бир-бирига гал бермай, «воволағу битбилик»ни авжига чиқаришяпти, Қизик, нахотки, бедана пул еса! Йўк, нима бўлганда ҳам бир текшириб кўриш керак. Милиция ходмининг вазифаси — шубҳали туюлган ҳар бир нарсани текшириб кўришдан иборат. Айвонга йиғирма бештача гулли тўрқовок осилган, иккитасида бедана борлиги аниқ. Негаки, тўрқовоклар билинар-билинмас силкиниб турибди. Қолганлари-чи? Нарвонни қўйиб, биттасининг ёпқичини кўтариб, секин мўралаган эдим, ана холос, ана хангома-ю, мана хангома! Яшаворсинлар-ей! Кетма-кет бошқаларини ҳам кўздан кечирдим. Олмаларга, қари тутнинг устига ҳам чиқиб тушдим. Эллик тўрқовокнинг йиғирматасида сайроки бедана-ю, қолганида лик тўла пул, олтин тақинчоқлар, тангалар!

Бахти қаро директор бойлигини ер остида сақласа, беданавоз келиноғим осмонда, тўрқовокларда сақларканлар! Яшаворсинлар-ей!

Жамики тўрқовокларни шошилиш суратга тушириб, ит қувган соковдек, кечирасиз, жуда шошилиб демокчи эдим, ҳаллослаганимча идорага қараб югурдим.

Лабораторияга кириб, кун бўйи олган суратларимни чиқардим. Кейин ўттизта сурат, ҳар хил суҳбатлар ёзилган 18 метр плёнкани кўтариб, бошлиғимнинг ҳузурига кириб бордим.

— Ишлар калай, сержант? — ўрнидан туриб сўради Салимжон акам.

— Кўнгилдагидек, ўртоқ полковник.

Келтирган совға-саломимни бошлигимга узатдим. Уларни кўриб, аввал Салимжон акам, ўн беш минутлардан сўнг полковник Усмонов севинганларидан андак бўлмаса қичқириб 'юбораёишди. Магнитофонни кўйиб, полковник Али Усмонов бир нафас ёқимли музыка тинглаётгандек чайқалиб ўтирди-ю, охиригача чидай олмади шекилли, ўрнидан туриб:

— Офарин, ўртоқ сержант! — деб хитоб қилди. — Салимжон ака, сиз, тўрқовоқли уйни дарров назоратга олинг.

— Хўп бўлади! — Ўрнидан туриб деди менинг бошлигим.

— Ўртоқ Рўзиев, омбордаги энг кўп молни ўн олтинчи магазин директори олди дедингизми? — сўради Али Усмонов.

— Ўзиям поранинг кўпини ўша берди-да.

— Магазинни кузатинг! Лекин, ўртоқ Рўзиев, яна бир марта раҳмат. Сиз фавқулодда талант эгаси экансиз. Сизга район милиция бўлими номидан ташақкур эълон қиламан ва унвонингизни оширишларини сўраб, бугуноқ министрликка тавсиянома ёзаман.

МАҲСУМ ПОЧЧА, ҚАЛАИСИЗ

Мен сал уйқучирок бўлганим учун ўрнимдан ҳамиша кеч тураман. Бошимни кўтарсам, Салимжон акам йўқ — аллақачон ишга кетиб бўлибди. Бошлигим доим шунақа. Икки соат олдин бормаса, кўнгли жойига тушмайди.

Апил-тапил нонушта қилиб, идорага жўнадим. Коридордан ўтаётганимда партия ташкилотининг секретари капитан Хошимованинг хонасидан Салимжон акам икковларининг қаттиқ-қаттиқ гапиришаётгани эшитилиб қолди, нима гап экан, деб секин мўралаган эдим, Хошимова:

— Кираверинг, — деб таклиф қилди.

Кириб, бир чеккага ўтирдим. Капитан сўзида давом этди:

— Шундай қилиб ўша сизга чақалоқ топширган жувонинг изига тушдим. Оти Шарифа экан. Бундан уч йил олдин Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишлаб юрган пайтида камомад келтириб у ердан қочган. Бир йилча поездда проводник бўлиб ишлаган. Кейин бетайин одамларга қўшилиб, саёқ юра бошлаган.

— Сиз у билан юзма-юз учрашдингизми? — бетоқат бўлиб сўради Салимжон акам.

— Учрашдим, икки марта учрашдим,— давом этди капитан.— Кейинги учрашганимизда, синглим, чақалоқнинг қони билан полковникнинг қонини солиштириб кўрдик, ҳеч қандай ўхшашлик йўқ, демак, чақалоқнинг отаси бошқа одам. Менга очиғини айт, мен ҳам онаман, сенга ёрдам берай, ахир,— дедим.

— У нима деди?— яна сўради полковник.

— Йиғлади, узоқ йиғлади. Мана, қоғоз, мана қалам, ҳаммасини ёзиб бер, дедим. У жувон, уйда ёзиб келаман, ҳаммасини ёзиб бераман, деди.

— Хўш, нима деб ёзибди.

— Афсуски, у қочиб кетди.

— Қочди?!

— Ха!

— Иш яна чалкашибди, капитан. Чақалоқ қаерда?

— Болалар уйда.

Сухбат худди шу ерга етганда, мен кўлим билан «ҳозир келаман» дегандек ишора қилиб, ташқарига чиқиб кетдим. Чунки, менинг зиммамга бундан ҳам муҳимроқ вазифа юклатилган. Уни тезроқ бажарсам, эҳтимол Шарифанинг туҳмати ўз-ўзидан очилиб қолар.

Бошимга қалпоқчамни кийиб, ашқол-дашқолларимни кўтариб, аралаш моллар магазинига йўл олдим. Бориб биринчи қилган ишим омборхонага ўтиб, кеча катта пора эвазига келтирилган моллар бутми, бут эмасми, шунини текшириб кўриш бўлди. Хайрият, ҳаммаси жойида экан.

Директорнинг хонасига кирдим. Директор эллик ёшлардаги кош-кўзи коп-қора, юзи ҳам қора тўрдан келган, ўзи ёкка пиширилган бўғирсоқдек дум-думалоққина бир киши экан. Сочини тарашлаб устарада олдириб, бошига қора духоба дўппи кийиб олибди. Кичкинагина мўйловчасига йилтирок мой суртган бўлса керак, узоқдан қарасангиз, устки лабида иккита қора қўнғиз ўрмалаб кетаётганга ўхшайди. Кеча хўппа семиз амаки унга «Маҳсум почча» деб мурожаат қилган эди, иши ҳам номига муносиб экан, пичирлаб, ҳар хил дуолардан ўкиб ўтирибди.

— Илоё омин, — деди бир маҳал Маҳсум почча қўл кўтариб, — эл-юртга қуту барака ато қилгинки, юки бизга ҳам тегиб турсин. ОБХССга инсоф бергинки, уч-тўрт кун магазинни босмай турсин. Қайтим олмайдиғанлар кўпайиб, шикоятчининг кўли калта бўлсин, облоху акбар!

— Облоху акбар! — деб юборибман мен ҳам беихтиёр, Махсум почча чўт қоқиб, бир нарсаларни хисоблашга тушди. Мен магазинга ўтдим. Ўттизта сотувчининг ҳаммаси хотин-қизлар, савдо шунақанги авжига чиқибдики, қўл-қўлга тегмайди. Битта коғозга: «Дугонажон, хушёр бўлинг, бугун ОБХССдан текширув бор», деб ёздим-да, икки бети нақш олмадек қип-қизил бир сотувчининг олдига ташладим. Сотувчи, хатни ўқиб, ранги сал оқаринқирагандек бўлди. Шеригига бир нарса деб пичирлаган эди, шериги ўнг томонига аёлнинг қулоғига шивирлади. Кўз очиб-юмгунча ўттиз сотувчи бир-бирига нималарнидир шивирлаб чиқишди. Шу пайтда денг, сотувчиларнинг ҳаммаси таърифлаб бўлмайдиган даражада самимий, сертакаллуф, сержилва бўлиб қолса бўладими! Бир хиллари ичкаридан халат кийиб чиққан, бир хиллари сочини тузатган, биттаси негадир, лабига чаплаб қизил бўёқ ҳам суртиб олди. Эшик олдида харидор кўринса, ҳаммалари бирдан эгилиб, салом беришди денг. Харидорлар чиқиб кетаётганда қўлларини кўксига қўйиб:

— Хуш кўрдик!

— Келиб турсинлар!

— Пулни бегона қилмасинлар! — деб кузатиб қўйишади.

Махсум почча магазинга кириб, секция мудирлари навбати билан менинг хонамга кирсин, деб қолди. Директорнинг хузурига биринчи бўлиб, трикотаж секциясининг мудирини, ўзи аёл бўлса ҳам, муштлашиб қолгудек бўлса, иккита эркакни бемалол юмалоқ ёстик қилиб ташлайдиган паҳлавоннамо Анвара опа кирди.

Магнитофонни ўрнатиб, фотоаппаратимни шай қилиб турдим.

— Савдо қалай, Анварахоним?

— Ёмон эмас, Махсум почча.

— Қовоғингиз осилганроқ кўринади?

— Ўзим шундай...

— Сизни бир хурсанд қилайми?

— Ихтиёрингиз.

— Бўлимингизга беш минг сўмлик мол чиқариб бераман.

— Раҳмат.

— Уч юз сўм чикими бор.

— Қўйинг шунақа гапларни, жонимга тегди! — Паҳлавон Анвара опа ўрнидан турди. — У ёқда ОБХСС, бу ёқда сиз. Ўртада қолиб, қайтага юрак ўйноқ бўлиб қолдим. Тўғ-

рима-тўғри ишлатсангиз ишлайман, бўлмаса йўк. Худога шукур, эрим фан кандидати, топиш-тутиши ёмон эмас, давлатимиз тўрт хоналик уй бериб қўйган... Йўк, энди чиқимли ишга ҳеч юрмайман.

— Эсингиз жойидами? — хайрон бўлди Махсум почча.

— Жойида.

— Қурук ойлик билан ишлаб бўларканми?

— Бошқалар ишляпти-ку!

— Бор, чиқиб кет! — бакириб берди Махсум почча. Паҳлавон Анвара опа чиқиб кетгач, ўйинга тушаётгандек, бармоқларини қирсиллатиб бошқа жувон кирди.

— Ке, кизим, — юмшоқкина қилиб деди Махсум почча.

— Келдим, дадажон. — Эшик ёнидаги стулга омонатгина ўтирди жувон.

— Савдо қалай?

— Расво, дадажон.

— Нега расво бўларкан, оппоқ қизим?

— Харидорбон молларни омборга кулфлаб ўтирибсиз-ку, оппоқ дада.

— Шаддодсан-да, Шоҳиста, шаддодсан! Лекин, бугун сени хурсанд қиламан. Жерси пальтоллар келтирдим...

— Жерси! — хурсанд бўлиб ўрнидан туриб кетди Шоҳиста.

— Андатра қалпоғидан беш юзта.

— Вой дадажоним-ей! — Шоҳиста югуриб келиб, Махсум поччанинг пешанасидан икки марта чўпиллатиб ўпиб олди, қўлларини қирсиллатиб ўйинга тушди.

— Беш юз сўм чиқими бор, она кизим.

— Йўк, йўк, йўк! — Шоҳиста қайтиб бориб, ўрнига ўтирди.

— Жиноятдан кўрқаман, қамалиб кетсам, эримга Нигора тегиб олади. Мени тинч қўйинг, дадажон.

— Валдирама!

— Йўк, йўк, дадажон, ОБХССдан кўрқаман. Қамалсам, эргинам шимига дазмол босолмай йиғлаб юради.

— ОБХСС, ОБХСС! — директор жаҳл билан ўрнидан туриб кетди. — Ҳаммангнинг оғзингдан шу гап тушмай қолди. ОБХССнинг бошлиғи менинг чўнтагимда!

— Қани, дадажон, кўрсатинг-чи? — қизиқиб қолди Шоҳиста.

Директор чўнтагидан бир даста пул олиб, «тап» эткизиб стол устига ташлади.

— Мана, ОБХССнинг бошлиғи!

— Шу пулларингизни еб, маза қилиб юраверинг, дадажон. Шоҳиста ўрнидан туриб чиқиб кета бошлади. Ажойиб қиз экан у. Бу ёқда директор алаmidан сочини битталаб юлгудек бўлиб ўтирибди-ю, у бўлса қўлларини кирсилла-тиб:

«Магазинга мол келди,

Бир дунё ғалва келди,

Тарам-тарарам...» деб, ашула айтиб чиқиб кетди.

Кувноқ қиз экан.

Директор учинчи аёлни чақириб:

— Эҳтимол, сен ҳам ноз киларсан? — деб пичинг қилди.

— Чикими бўлса, керак эмас! — Гапнинг охирини ҳам кутмай чиқиб кетди аёл.

Директор тутақиб, кутурган шернинг ўзгинаси бўлди-қўйди. Печка олдидаги кўмир тўла челақни шунақанги бир зарб билан тепдики, челақ тарақлаганича эшикларни очиб, ховлига чиқиб кетди. «Ўзим аҳмоқман, — деб Маҳсум почча хона ўртасида тик туриб, артистларга ўхшаб, монолог ўқий бошлади, — бўш қўйдим, талтайтириб юбордим ҳаммасини. Таълим-тарбия ишлари сусайиб кетди... Ҳалол ишлармиш, ҳалол ишлаб бўлсан. Чикимсиз ишлармиш. Чикимсиз мол бор эканми бу дунёда...»

Маҳсум почча ярим соатча монолог ўқигач, ниҳоят, чарчади шекилли, эшикни қия очиб:

— Холтўраева! — деб чақирди.

— Лаббай, — деган овоз эшитилди нариги хонадан.

— Бу ёққа кириб.

Остонада кексагина бир аёл кўринди.

— Тушки овқат маҳалида ҳамма сотувчиларни менинг хонамга тўплайсиз. Анвара Одиповани ишдан бўшатиш хақида буйруқ тайёрланг. Планларни бажармай келаётганлигини кўрсатиб ўтинг.

Тушки овқат маҳалигача директор ғазабдан тушиб, яна аввалгидек мўмин-қобил, куён боласидек беозоргина бўлиб қолди. Кабинетига тўпланган аёлларнинг ҳар бири билан қўл беришиб, алоҳида-алоҳида сўрашиб чиқди. Кейин шошмасдан жуда узокдан гап бошлади: — Савдода ишлаш ҳозир жуда оғир бўлиб кетганмиш, базада шунақанги катта аждархо ўтирган эмишки, оғзи ғордек келармиш.. Унга бир нарса бермасдан мол олиш жуда мушкул эмиш... Бир магазин мудир ишга янги келган сотувчисига: «Ақаси, менга икки килограмм гўшт тортиб бергин», дебди. Ёш сотувчи гўштни олиб келган экан, мудир уни тортиб кўрса, роппа-

роса икки килограмм эмиш. «Йўк, акаси, менданки юз грамм уриб қололмадингми, сендан сотувчи чикмас экан», деб ишдан бўшатиб юборибди.

— Мана шунақа гаплар,— деди Маҳсум почча, таълим-тарбияга бағишланган нутқининг биринчи қисмини тугатиб.

Аёллардан ҳеч қандай садо чикмади, бошларини эгиб олишган, ухлаб қолишганга ўхшайди. Маҳсум почча чиройли нутқининг иккинчи қисмини бошлаб юборди. Масалан, бир сотувчи кунига, ўрта ҳисобда, икки юз харидор билан муомала қилади. Ҳар биридан молнинг бўйи ва энидан чегириб, қайтимини бермай, ўртача ҳисобда, беш тийиндан олганда ҳам, кунига ўн сўм бемалол ишлайди. Буни на ОБХСС сезади, на халқ контроли. Ишлашни билиш керак, муомалангиз ёқимли, сўзларингиз ширин, ҳаракатларингиз назокатли бўлса, харидор сизга маҳлиё бўлиб, бир-икки сўм ортиқ ташлаб кетганини ўзи ҳам сезмай қолади...

— Тўғрими, қизим?

— Нотўғри!— деди Маҳсум поччанинг кизи.

— Нима, нима, нима?!— секин ўрнидан тура бошлади директор.

— Ха, нотўғри!— умумий хор бўлиб такрорлашди кизлар. Директор ўрнидан туриб кетди, кизлар ҳам кўзгалишди. Сиз бир ёнда, биз бир ёнда дегандек, директор бир тараф, жамики сотувчилар бир тараф, ўрталарида тортишув бошланди.

Директор: Нима, нима?

Кизлар: Ҳеч қайси магазинда юлғучилик йўк, фақат сиз ўргатяпсиз?

Директор: Бўлмаган гап.

Кизлар: Қаршимиздаги магазин-чи? Улар ҳеч қандай чикимсиз ишлашади-ку?

Директор: Шунинг учун ҳам ҳеч планлари тўлмайди.

Кизлар: Ёлғон! Ўтган ойда кўчма кизил байроқ олишди.

Директор: Жим бўлинглар, захчалар! Мен айтганни қиласанлар.

Кизлар: Қилмаймиз! Халол ишлаймиз!

Директор: Ҳали шунақами? Холтўраева, буйрукни ўкинг.

Холтўраева: Ўқимайман.

Тортишув худди шу ерга етганда, кизлар директорни ҳар томондан қуршаб кела бошлашди. Бештаси қўлидан, бештаси оёғидан, бештаси белидан кўтариб, ховлига олиб чиқишди-да, тузланган балиқ солинадиган каттакон бочкани

аввалдан тайёрлаб қўйишган экан, директорнинг додвойнга ҳам қарамай, қўл-оёғини боғлаб, бочкага солишди.

— Бизни юлғичликка ўргатадиган ҳали сизмисиз?— дейишди қизлар.

— Ҳаммангни ишдан бўшатаман!— бақирди директор. Қизлар чуғурлашиб, қикирлашиб кулишиб, бир-бирини итаришиб, бечора Маҳсум поччанинг устидан челақлаб сув қуя бошлашди. Директор додлаган эди, халиги шаддод қиз Шохиста югурганича ичкаридан териси буришган бир чилдирмани олиб чиқди-да, дўпиллатиб чала кетди. Қизлар бочкани ўртага олиб, сакрашиб, ўйнашиб, ашула айтиб, директорнинг овозини йўқ қилиб юборишди:

Маҳсум почча қалайсиз?
Қаймоқ берса ялайсиз!
Чикимсиз мол бер, десак,
Бобов бўлиб талайсиз!...

— Қизлар,— буйруқ берди биттаси,— кечгача тегманлар! Бир таъзирини есин. Энди юринглар, магазинни очайлик, танаффус ҳам тугади.

Қизлар қилган ишларидан мамнун бўлишиб, кулишиб, бир-бирларини чимчилашиб, магазинга кириб кетишди. Маҳсум почча, томоғигача сув ичида, дағ-дағ калтираб, бочканинг ичидā қолаверди. Аста олдига бориб:

— Илоё омин,— деб ўзига ўхшатиб фотиҳа ўқидим,— мана шунақа шаддот қизлар кўпайиб, сизга ўхшаган таъмагирларнинг таъзирини бераверсин, ОБХССнинг иши енгиллашаверсин, облоху акбар!

Очқаб қолган эканман. Кўчанинг нариги юзидаги ошхонага қараб югурдим.

ЎҒРИ БИЛАН ЧАЙҚОВЧИ МИЛИЦИЯГА ЧАП БЕРДИ

Ошхонада ўтириб, чўзма лағмон еяпман-у, назаримда, мен лағмонни эмас, лағмон мени еяётганга ўхшайди. Хаёлим Маҳсум поччада. Хаво аёз, изғирин шамол эсиб турибди. Бечора музлаб қолса нима бўлади, деб ўйлайман. Хуллас, овқат егандай бўлмадим.

Магазиннинг ҳовлисига чиқсам кимдир Маҳсум поччани бочкадан олиб, қуруқ кийим-бош ҳам келтириб берибди. Идорасида ўтириб, тишлари тараклаб, «ме-ме-ме», «се-се-се», «ке-ке-ке» дейди-ю, қалтироқ зўрлигидан гапини эплаб гапиролмайди. Назаримда: «Мен сенларга кўрсатиб қўя-

ман», демокчи бўляпти шекилли. Бочкадан чиқариб олган одам косада қайноққина шўрва билан бир стакан арок келтириб:

— Тезроқ ичиб олинг,— дея маслаҳат берди. Лекин, жуда боплашибди-да!

— Ку-ку-кулма!— ўшқириб берди Махсум почча.

Арокни бир кўтаришда ичиб, шўрвани ҳам пок-покиза тушириб олган Махсум поччанинг рангига қон югурди.

— Сенларга бир сўмлик ҳам мол бермайман! Магазин томонга қўлини мушт килиб, ўдағайлади у. Кейин пўлат сандикларни қулфлаб, магазиннинг орқа эшиги билан кўчага чиқди. Бир шум нияти бор-ку, деб ўйладим-у, секин орқасидан эргашдим.

Директор чайков бозорига бориб, қўлда тўқилган жун пайпоқ сотиб юрган семиз кампирдан: «Паттачилар бошлиғи Орифни қандай топсам бўларкан», деб сўраган эди, кампир кулиб: «Оркангизда турибди-ку, болам», деди.

Паттачи билан сувга пишилган магазинчи кучоқлашиб узок сўрашишди, негадир бир-бирларини ердан кўтариб ҳам қўйишди.

— Сенга ҳеч эт битмади-да, новча терак!— деб қорнини силкиллашиб кулди Махсум почча.

— Гўштини ўзларинг еб, суягини менга ташлайсизлар, қандай килиб эт битсин. Ваҳ-ваҳ-ваҳ! — Осмонга қараб оғзини катта очиб кулди Ориф.

— Худо хоҳласа, бугун хурсанд бўласан.

— Хушxabар олиб келдим денг?

— Бир чеккага чиқайлик...

Ҳолироқ жойга бориб олгач, Махсум почча кўзини бақрайтириб туриб, ёлғон гапира бошлади. «Кеча базадан 20 минг сўмлик камёб, харидоргир мол келтирдим. Сотувчиларим, тезроқ бизга беринг, икки-уч минг сўм чиқариб берамиз, деб холи-жонимга қўймай, орқамдан қувлаб юришибди... Лекин ука, сенга бир яхшилик қилай дедим. Бу дунёда бир-биримизга қилган оқибатимиз қолади..»

— Мен ўғил боламан, бировнинг яхшилигини унутмайман,— деб қасам ичиб юборди Ориф чайқовчи. Кейин, «бир-ровнинг яхшилигини унутмайдиган ўғил бола» билан ҳозиргина сувга пишилган магазинчи ўртасида савдолашиш бошланди. Махсум почча ҳар ўн сўмлик молга бир сўмдан фойда берасан деди, чайқовчи унча эмас, бунча бераман, деди. Магазинчи йўқ, мени жуда ерга уриб юбординг, деб жўнаб кетаётган эди, чайқовчи унинг этагидан тортиб:

— Олтмиш беш тийиндан!— деди.

— Йўлдан кўйма мени,— этагичи силтаб тортиб деди магазинчи.

— Олтмиш етти тийиндан.

— Жерси палътолар, андатра қалпоклари!.. Хайр, саломат, бўл!

— Етмиш!

— Об-бў сен-эй, кўймадинг-да. Бор, барака.

Магазиннинг омборида турган моллар шу йўсин чайқов бозорида пулланадиган бўлди. Паттачи Ориф соат бешларда, магазинда савдо айни авжга чиққан бир паллада орқа дарвозадан машина олиб келадиган бўлди.

Лекин, ўзи айтгандек, бир сўзлик йиғит экан у. Ваъда қилган вақтида устига брезент қопланган юк машинасини дарвозадан олиб кирди. Рулда... йўғ-е, эхтимол яглишаётгандирман, йўқ, ўша, худди ўшанинг ўзгинаси! Қуни кеча кўргандим, елкасига «Не забуду мать родную» деб ёздириб олган Мутал! Шапкасини пешанасигача бостириб кийиб олибди, ҳамма нарсага бепарво, лоқайд қараб, бир келиб кетинг кишлоғимизга оҳангида хуштак чаляпти.

Ҳозир буларни қўлга олиб бўлмайдди, ишни бузиб қўяман. Полковник Али Усмонов айтганидек, ҳозир менинг вазифам эсдалик учун суратга тушириш, овозларини ёзиб олиш, кузатиш, кузатиш ва фақат кузатишдан иборат. Қани, молни қаёққа олиб боришаркин, шунча газмол, шунча кийимликни бу чайқовчилар бошлиғи қасрга жойлар экан. Лекин, юракдан ҳам бор экан-да, зиғирча тап тортмайди-я, қойил-эй!

Машинага чиқиб, Мутал билан Орифнинг гапларини эшитиб кетиш ниятида кабинкага яқинроқ ўтирдим. Омадимни қарапки, машинанинг орқа ойнаси синган экан, уларни бемалол кўриш, овозларини ҳам барала эшитиш мумкин. Бир километрча юрган эдик, Мутал:

— Изимиздан бир мотоцикл йўлга чиқди!— деб кўйди.

Ориф чайқовчи эшикни қия очиб, орқага мўралади:

— Милиционер!— деди у кабинетнинг эшигини қарсиллатиб ёпиб.

— Граждан кийимида-ку?

— У кўпинча формасиз юради,— тушунтирди чайқовчилар бошлиғи.

Мен, қани ким келаетган экан деб, орқарокка бориб брезентни сал кўтарган эдим... нималар бўляпти ўзи, нима бало, бугун барча оғайниларим билан кўришадиган кунми

дейман! ...Мотоциклда бошини эгиб, пешанаси билан хавони сузиб келаётган менинг тапшишим, яқинда унвоин оширилиб, шу атрофга участкавой этиб тайинланган Суръат ака эди.

«Демак, у ҳам чайковчининг изига тушибди-да. Хайрият, ёлғиз эмас эканман, зарур бўлса, икковлашиб ҳаракат қиламиз», деб ўйладим-у, ўзимдан-ўзим севиниб кетдим.

— Ўннга бур!— кичкирди чайковчи.

— Кўчанинг боши берк!— Ўша оҳангда жавоб қайтарди шофёр.

— Чапга ол бўлмаса.

— Йўл тор, машина сигмайди.

— Газ бер, газ!

— Ўзингни бос, ўпка!— парвосига ҳам келтирмай деди ўғри.

Текис, равон йўлга чиққач, машинанинг спидометри юзни кўрсата бошлади. Чайковчи кўркканидан дастмолковокдек буришиб боряпти, Мутал бўлса пинагини ҳам бузмай, хуштак чалиб кетяпти.

— Ҳозир миясини анжирдек эзаман!— деди хуштак чалишдан тўхтаб у.

— Урмоқчимисан?

— Йўк, мотоциклини яқинроқ келтираман-да, тўсатдан тормоз бераман.

— Тадбиркор йингитсан, Мутал.

— Бунақа ишни биринчи бор қилаётганим йўк.

Шошиб қолдим. Нима қилсам экан? Яқинлашиб келаётган хавфдан, мен учун жуда қимматли бўлган Суръат акани қандай огоҳ қилсам бўларкан? Бошимдан қалпоғимни олиб, ўзини танитиб, эҳтиёт бўлинг, деб бақирайми, ха, ха, шундай қиламан, шундай!

— Гийиййкк! — тескари ағдарилиб тушдим.— Демак, тормоз берилди. Кеч қолдим, кеч! Бечора Суръат ака-ей! Жон ҳолатда брезентни кўтардим, кизик: Суръат ака йўк. Сакраб пастга тушдим. Участковой икки юз метрча олдинда мотоциклини ўкдек учуриб боряпти. Бехуда таҳликага тушган эканман. Суръат ака мен ўйлаганчалик содда эмас экан. Тўсатдан тормоз бериб қолишларини ҳисобга олиб, мотоциклини сал чапроқдан хайдаб келаётган экан. Қойил! Суръат ака! Бекорга сизни участкавой қилиб кўтаришмаган экан.

— Оркага!— эптикиб деди Ориф чайковчи.

— Бақирма. Сен айтмасанг ҳам биламан.

Машина кўз очиб-юмгунча орқасига бурилди. Мен ҳам кўз юмиб-очгунча устига чиқиб олдим. Юз метрча юргач, ўнгга бурилиб, сертупрок йўлдан кета бошладик. Орқадан бурксаб шунақанги чапг кўтарилдики, ҳеч нарсани кўриб бўлмади қолди. Суръат ака биз томонга бурилди-ю, назаримда, юролмай, турган жойида тўхтаб қолди. Ярим соат чамаси қишқир-қийшиқ кўчалардан юргач, қутилмаганда шаҳар чеккасидаги асфальт йўлга чиқиб олдик. Илон изи бўлиб, бураллиб-бураллиб чапг анча жойгача бизни қувиб келгандек бўлди. Бир маҳал Суръат акамга кўзим тушиб қолса бўладими! Мотоцикли йўқ. Пиёда. Ҳаллослаганча асфальт йўл томон интиларди у. Аслида унга мотоциклнинг кераги ҳам йўқ экан. Нега десангиз, бечора мотоциклдан тезроқ, соати-га тахминан 100 километрга тенг келадиган тезлик билан югурипти.. Ана, асфальтга ҳам чиқиб олди. Устига тахта юқланган прицепли машинага қўл кўтарди! Э, аттанг, машина тўхтамади. Суръат ака тахтанинг учини ушлаб, бир оз югуриб борди-да, сакраб, машинанинг устига чиқиб олди. Қорни билан сурилиб, кабинага яқинлашиб келяпти ана, кабинанинг томига кафти билан урди. Машина тўхтади. Суръат ака кабинкага тушиб олди. «Хайрият, хайрият!»— деб қичқириб юбордим. Прицепли машина шердек ўкириб бизни қувиб кела бошлади.

— Газ бер,— ёлворди чайқовчи.

— Мотор эски, бундан ортик тортмайди!— тишларини гижирлатиб деди Мутал.

— Қўлга тушдик!

— Тирик қўлга тушадиган ахмоқ йўқ.

— Расво бўлдик, тамом бўлдик!

— Йиғлама, хажикиз!— шундай деб Мутал чайқовчининг кўкрагига тирсаги билан бир туртган эди, унинг юрагига тегди шекилли, кўзлари олайлиб, овози ичига тушиб кетди.

Прицепли машини эънимиздан пишқириб ўтди-ю, йўлнинг ўртасига тушиб, орқа чироқларини баробар еқиб, «тўхта» дегандек, кетма-кет сигнал бера бошлади.

— Ёнидан бориб ураман! қора терга ботиб деди ўғри.

— Ло илоху иллоблеху...— калима келтира бошлади чайқовчи

— Ё Жамшид! деган хайкирик эшитилди. Мўъжиза юз берди, ха, ха, мўъжиза! Қаттиқ тормоз қиллиган машина чирпирак бўлиб бир айланди-ю, орқасига ўгирилиб қолди.

Чайқовчи кўзини очиб:

— Ҳазрати Баҳовуддинга етти танга атадим! — деб кўйди.

— Менга-чи? — сўради ўғри.

— Сенинг кира ҳақинга яна эллик бола кўшдим..

Фақат номерини билиб олгани чакки бўлди-да.

— Бўлмаса, яна эллик сўм кўш.

— Нега?

— Мен машинанинг номерини ўзгартириб олганман.

— Рост айтяпсанми, акаси бўйиндан?

— Орқа ва олдинги номерлар қалбаки, бошқа область машинасининг номери.

— Бўйиндан ўргулай, тадбиркор укам! Яна юз сўм кўшдим.

Орқага қайтиб, яна бир соатча елиб-югурдик. Ниҳоят, машина тўхтади. Шофёр кабинкадан сакраб тушиб, номерларини ўзгартириб олди. Кузов устига ёзилган брезентни суриб, молларини устига ёпди-да, дала йўлидан шаҳарга қараб кириб борди.

Молларни чайқов бозори ёнидаги чақалокларга бешик ясаб сотадиган кўримсизгина бир дўкончага туширишди.

ПОЛКОВНИК АЛИ УСМОНОВНИНГ РЕЖАСИ

— Ўртоқ Рўзиев, қани суратларни кўрсатинг-чи?

— Марҳамат.

— Қани, магнитофонни кўйинг-чи.

— Марҳамат, эшитишларингиз мумкин.

Икки полковник билан майор Холиқов Маҳсум поччани сувга пишаётганларида ёзиб олинган йўғон-ингичка овозларини эшитиб, аввалига жим туришди-ю, кейин учовлари баравар кулиб юборишди.

— Оббо, шайтонлар-ей, сувга пишишдими-а? — завқи ошиб сўради Али Усмонов.

— Худди шуидай, сувга пишишди.

— Лекин боплашибди, офарин!

— Азамат кизлар экан! — деб кўйди Салимжон акам ҳам. Гап айланиб бориб, бешик ясаладиган дўконга беркирилган молга такалди. Маълум бўлишича, мендан бир соатча олдин участкавой Суръат ака жинойт кидирув бўлимига телефон қилиб, аралаш моллар билан савдо қилувчи магазиндан олинган кийим-бош ва газламалар кўшиниб об-

ластга ўтиб кетди, рухсат берсангиз оркасидан бормокчи-ман, деган экан. Менинг гапларимни эшитиб, майор хангу манг бўлиб колди. Бу гапларга ишонишни ҳам, ишонмаслигини ҳам билмай, бир оз иккиланди-да, ниҳоят, ишонишга қарор қилди шекилли, секин ўрнидан туриб:

— Баракалло, ўрток Рўзиев!— деб яна ўрнига ўтириб олди.

Бешик ясаладиган дўконга беркитилган молни шу кечасиёқ таппа босиб, чайқовчи билан ўгрини қўлга олиш керакми ёки сабр қилиш тўғрирок бўладими, шу хусусда баҳс бошланиб кетди. Агар мол бугун қўлга олинса, биз изига тушган бошқа жиноятчилар ҳушёр тортиб, яширин қўйган тузоққа илинмай қолишлари мумкин. Борди-ю, унга тегил маса, бир машина харидоргир, ноёб атласу шойилар, пальтою кийимликлар чайқовчилар қўлига ўтиб кетиши мумкин.

— Мен бу чайқовчиларга бир метрини ҳам бермайман!— қизишиб деди менинг бошлиғим.

— Тўғри, чайқовчига шароит яратиб бериб, томошабин бўлиб ўтираверишимиз ўринли эмас,— шошмасдан гапира бошлади Али Усмонов.— Лекин шу бир машина молни деб, катта бир ишни барбод қилиб қўймасмиканмиз, мен шундан кўрқяпман.

— Баъзан меҳнатқашларнинг кайфиятини ҳам ҳисобга олишимиз керак, полковник!

— Бирон гап эшитдингизми, устоз?

— Жиноятчилар ялло қилиб юришади-ю, милиция кўриб кўрмасликка олади, дейишяпти...

— Салимжон ака, сиз мени ҳамниша совуққон бўлишга ўргатиб келардингиз, шундайми? — кулиб сўради Али Усмонов.— Лекин бу гал ўзингиз кизишяпсиз.

— Тўғри айтдинг.

— Чунки,— деб давом этди Али Усмонов,— сизга тухмат қилишган. Тезроқ уни фош қилиб, эл олдида юзим ёруғ бўлса дейсиз.

— Бу гапинг ҳам тўғри. Очиги, шу кунларда кўчага чиқолмай колдим.

— Лекин, сабр қилишдан ўзга чорамиз йўқ. Кейин, ҳурматли Салимжон ака,— бир оз ўйланиб колди район милиция бўлимининг бошлиғи,— очик айтганим учун хафа бўлманг, кузатувчиларингиз ландовур экан. Одил Аббосов уч кундан буён шаҳарда йўқ, қасрдалигини ҳеч ким билмайди.

— Командировка қоғози бўйича айтадиган бўлсак,— гапга аралашди майор,— директор ошхонага гўшт олиш учун область марказига кетган.

— Шахарда гўшт тикилиб ётибди-ку,— эътироз билдирди Али Усмонов.

— Гўшт бир бахона,— ўз фикрини баён қилди Салимжон акам,— аслида шаҳарга ўғрилиқ мол ахтариб кетган.

— Тўғри айтасиз,— тасдиқлади Али Усмонов,— афтидан унинг ҳамма шаҳарлар билан алоқаси борга ўхшайди.

— Мен ҳам шуни айтмоқчи эдим,— тасдиқлади майор Холников.

Хуллас, бешик ясайдиган дўконга беркитилган молларга қоровул қўйиладиган бўлди Яъни, дўконнинг яқинида бир милиция ходими ҳеч ёкка жилмай, шу билан бирга дўконда мол борлигидан мутлақо беҳабар бир кишидек, ҳар хил нарсаларни бахона қилиб, шу атрофда ўралашиб юриши керак, деган хўлосага келдик. Хўш, бундай вазифани ким удалай олиши мумкин?

— Шу кечаси ўша дўконнинг қаршисига автоинспекциянинг пости ташкил этилса қандай бўларкин?

— Шу соатда, шу соатнинг ўзида!— деб севинганидан ўрнидан туриб кетди Салимжон акам.— Лекин, Али Усмонович, топқир йигитсан-да! Режаларинг ҳамиша кутилмаган, фавқулодда режалар бўлади.

Ўша кунги кенгашимизда яна бир нарсани муҳокама қилиб чиқдик. Капитан ўртоқ Хошимованинг айтишича, чақалокнинг онаси Шарифа тўсатдан йўқ бўлиб қолган. Уни сир очилишидан қўрқиб, ўлдириб бирон чуқурга кўмиб юборишган бўлишлари ҳам мумкин... Лекин, ошхона директори ҳам уч-тўрт кундан буён йўқ. Борди-ю, қасққа бўлса ҳам, бирга кетишган бўлишса-чи... Бирга кетди, деб фараз ҳам қилайлик, унда икковлари бирлашиб қанақа иш бажаришлари мумкин? Нима бўлганда ҳам, ошхона директори устидан назорат олиб бораётган киши ишни расво қилган, энди унга бунақанги масъул вазифани ишониб топшириб бўлмайди.

— Ўртоқ Рўзиев! менга мурожаат қилди Али Усмонов.

— Эшитаман, ўртоқ полковник! — Сиз.

— Бу ишнинг ҳам уддасидан сиз чиқасиз, демокчимсиз?

— Хушёр йигитсиз-да, Хошимжон!

— Салимжон акамнинг тарбиясини олганман-да.

— Раҳмат ука, ишонаманки...

— У сарик дев hozир кайси тоғда макон қурганини эртагаёқ билиб бераман, кетсам майлими?

— Коридорга чиқиб тулинг, лекин кетиб қолманг.

Коридорга чикдим-у, ўйланиб қолдим. Нега энди мени чиқариб юборишди ёки мендан яширадиган бирон гап чиқиб қолдимикан? Эшикка яқин келиб, калитнинг ўрнига кулоғимни тутдим. Али Усмонович:— Бу йигит келтираётган қимматли хужжатлар мени доводиратиб кўйди. Эсимни таниганимдан буён бирон милиция ходими ишни бунаканги қойиллатганини билмайман. Ўзингиз ўйланг. Жиноятчининг ҳар бир одимини суратга тушириш, ҳар бир сўзини ёзиб олиш, бу осон иш эмас! Ахир улар ҳам анойи одамлар эмаски, расмини олдириб қараб тураверса! Йўқ, бу йигит ё сеҳргар, ё фавқулодда талант эгаси...— деган эди, Салимжон акам:

— Гапинг, тўғри, Хошимжон катта истеъдод эгаси. Эсингда борми, аввалги йили Ленинградда бир кизни кўрдим, кўзи шунаканги ўткирки, етти кават пўлат сандик ичидаги хужжатларни ҳам бемалол кўра олади, деган эдим. Хошимжонда ҳам ўшанақанги, сен билан менинг ақлим етмайдиган бир қобилият бор. Яхшиси, унга ишониб, ундан фойдаланиб қолайлик...— деди.

Шу пайт бир қизикчилик қилгим келиб қолди. «Қун бўйи пешаналарини тириштириб, тартиббузарлару жиноятчилар ҳақида ўйлаб, юраклари қон бўлиб кетади, тушларида ҳам жиноятчилар билан олишиб чиқишади. Бир қулдириб чарчокларни таркатай», дедим-да, бошимга қалпоқчамни кийиб, хузурларига кириб бордим. Учовлари кўксиларини бериб суҳбатлашаётган стол остига кириб, бошимдан қалпоғимни олиб, чақиришларини кутиб турдим.

Салимжон акам эшикни қия очиб:

— Хошимжон! — деб чақириб қолди

— Мен бу ердан! — деб стол остидан чиқиб келдим. — Овозларингизни ёзиб ўтирувдим...

Аввал ҳайкалдек қотиб қолишди, кейин бир-бирларига қараб елка кисиди, охирида, хахолаб, бараварига кулиб юборишди.

Майор Холиқов жуда каттик куларкан, ўзиям туғилганидан буён мана шунаканги тиззаларига шаппалаб уриб, кўзларидан ёш чиқиб, хузур қилиб кулиши биринчи марта бўлса керак.

Бугун, негадир, барвақт уйғондим. Уйғонишга уйғондим-у, ўрнимдан тургим келмай, ширин-ширин хаёллар суриб, қиладиган ишларимнинг режаларини тузиб, жимгина ётавердим. Сиз қанақалигингизни билмайман-ку, лекин менинг миям юраётганимдагига нисбатан, оёғимни узатиб ётганимда яхшироқ ишлайди. Мана ҳозир ҳам ажойиб бир фикр бошимга келиб қолди. Борди-ю... ҳа, ҳа, худди шундай қиламан. Лутфи холам столга қўйиб кетган сутни, ўзиям қайноққина экан, банкаси билан кўтариб ичдим-да, йўл-йўлақай лаб-лунжимни артиб, телефонга югурдим.

Район матлубот жамиятининг омборчиси, хўппа семиз амакининг номерини топиб, қўнғироқ қилдим.

— Эшитаман!— худди бурнидан чиққанга ўхшаш манка бир овоз билан деди амаки.

— Ассалому алайкум!— дедим чўзиб.

— Гапингни айтавер, кимсан?

— Ана шунақа овозимизни ҳам танймай коласиз-да,— деб ўпкаландим.

— Хар куни мингтанг телефон қиласан, қайси бирингни овозингни эслаб қоламан.

— «Роҳат» ошхонасининг сояи давлатингизда ўйнаб юрган буфетчисиман.

— Зокир бақалокман дегин? Лекин овозинг жуда ингичка-ку!

— Хо-хо-хо-хо!—қотиб-қотиб кулган бўлдим жўрттага.— Аскияларингизни яхши кўраман-да, акахон!

— Ҳа, нима гап?

— Одил акам мен келгунча бирон муҳим гап чиқса, шу акахонинг билан маслаҳатлаш деган эдилар...

— Ўзи бугун қайтади-ку!— Хўппа семиз амакининг ёнига биров келиб қолди шекилли, паст овоз билан «бирпас чиқиб тур, ахмоқ», деб уришди-да, сўнг яна менга гапира бошлади:— Кечаси телефонда гаплашдик... Ошни қачон еймиз?

— Қанақа ош?— дедим ҳеч нарса тушунмай.

— ОБХССдан эсон-омон кутилганингга ош қилиб бермайсанми, хасис!

— Ош ҳам гапми,— деб хахолаб кулдим яна,— шоҳона зиёфат қилиб бераман!

Шундай деб, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, трубкани ўрнига қўйдим.

Тушдан сўнг олис сафардан қайтаётган бахти қаро директорни иззат-хурматини жойига қўйиб кутиб олиш учун аэропортга йўл олдим. Андак бўлмаса, кечикиб қолаёзим-маў. Одил баттол таксига ўтирмоқчи бўлиб турган экан, биргалашиб ошхонага қайтдик. Ходимлари билан қўл учидан сўрашди-да, чарчадим, бирпас мизғиб олай, деб эшикнинг ичидан беркитиб, аллакимга телефон қила бошлади, Сўраган кишиси йўқ экан, жаҳли чиқиб:

— Итвачча!— деб қўйди.

Кейин хона ўртасида тик турганича, бир кўзини хиел қисиб, остки лабларини тишлаб, ўйга толиб кетди.

Телефон жиринглади.

— Ким керак?— сўради Одил баттол овозини тишларининг орасидан чиқазиб.

— Эсон-омон қайтдингизми?— қувноқ овоз эшитилди трубкадан.

— Эҳ, омборчи, сенмисан? Қалай, ишларинг яхшими? Молларни таркатиб олдингми? — Бахри-дили очилиб кетди директорнинг.— Шаҳар тинчликми?

— Жуда тинчлик ҳам эмас, жуда бетинч ҳам эмас.

— Тушунарли.

— Қалай бўлди ишларингиз?

— Бизнинг ошиғимиз ҳамиша олчи-да!— кўзларини қисиб, енгилгина кулиб қўйди директор.— Ун беш кундан сўнг омборинг молга тўлиб кетади. Суюнчини тайёрлайвер...

Хўппа семиз амакидан сўнг Мутал ўғри телефон қилиб, «жуда муҳим маслаҳат бор, телефонда айтиб бўлмайди, уйингизга борсам майлими», деган эди, Одил баттол бир оз ўйланиб турди-да: «Бўлмаса кеч соат тўққизда Муқимий паркиннинг орқа эшиги олдида учрашамиз, ўзинг билан Саллабодроқни ҳам олиб кел», деб тайинлади. Шундан сўнг уч-тўрт жойга қўнғирок қилиб, аллакимлар билан ҳеч тушуниб бўлмайдиган қилиб гаплаша бошлади. «Сомонхонага хашак ташлайман», деди, «ҳамма жойда шамол», «қўз очиб бўлмайди» деди, «курук қошиқ оғиз йиртади» деган-дек ҳам бўлди...

Мен сабрсизлик билан қоронғи тушишини, Саллабодроқ, Мутал ўғрилар билан бўладиган учрашувни кутардим. Хар-қалай, муҳим бир гап бўлса керак. Одил баттол анча-мунча жойга борадиган бекорчилардан эмас, у ҳар бир

кадамни ўлчаб босади, фойдаси тегмайдиган жойга отиб юборсангиз ҳам бормади.

Кеч кира бошлади. Майдалаб ёгаётган ёмғир қорга айланиб, дарахтларнинг яланғоч новдаси, томлар оппоқ оқариб қолди. Биргалашиб чиқиб такси кута бошладик. Шамоли туриб, дарахтларнинг шохини бир-бирига ишқаб, қорларни тўкиб, кўз очиртирмай қўйди. Электр симлари узилди шекилли, кўчада лампочкалар ўчиб, атрофга шунақанги бир қоронғилик тушдики, тагин йўқотиб қўймай, деб қўрққанамдан бахти қаро директорнинг ўнгиридан ушлаб олишга мажбур бўлдим. Ҳаво совуқ, иккимиз ҳам дағ-дағ қалтираб турибмиз.

Паркнинг орқа дарвозаси олдида таксидан тушдик. Одил баттол сумкасидан тўппонча олиб, ўқи бор-йўқлигини текшириб кўрди-да, отишга шай қилиб, қўлтиғига солиб қўйди. Ана, хув нарида, иккита қора кўринди. Девдек баҳайбатлиси, ҳойнаҳой, Саллабодроқ бўлса керак. Ёнидагиси, совуқ қотганидан бўйнини ичига тортиб келаётгани Мутал, албатта.

Совуккина кўришиб, бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашган бўлишди.

— Саллабодроқ,— мурожаат қилди Одил баттол.

— Эшитаман, устоз.

— Бугун кечаси сомонхонага ем-хашак келиб тушади,— директор у ёқ-ёу ёғига назар ташлаб олди,— эртага ярмини катта сигирингга олиб бориб берасан.

— Хўп бўлади, устоз.

— Қолган ярмини иккига бўлиб, бир қисмини бузоқчангга элиб ташла.

— Қолганини-чи?— шошилиб сўради Саллабодроқ.

— Қолганини ҳўқизингга бер.

Қизиқ, нега булар бунақа қилиб гаплашишади. Ахир, бахти қаро директор бузоқчалар бокиладиган ферманинг мудирин эмас, бошқа шаҳарларга ҳам хашак тайёрлагани боргани йўқ-ку. Ахир, мана бу қора дев ҳам ҳеч молбоқарга ўхшамайди!

— Хизмат ҳақини қачон оламан?— сал тортиниброқ сўради Саллабодроқ.

— Йигирма еттинчида,— деб директор яна у ёқ-бу ёғига қараб олди.— Энди нарироққа бориб тур. Мутал билан гапимиз бор, шарпа сезсанг, ҳуштак чал.

Одил баттол Мутал ўғрини қўлтиқлаб паркка кириб кетди. Устини қор босган темир скамейкага ўтириб, портфели-

ни тиззасига қўйди-да, совуққотган қўлларини бир-бирига ишкалаб, андак иситган бўлди. Шамол кучайгандан кучайиб қор учқунларини юз-кўзларимизга уриб турибди. Дарахтларнинг шохи бир-бирига тегиб, аллақандай ваҳимали овозлар чиқаради, сим ёғочларга тарағ тортилган электр симлари, назаримда хуштак чалаётганга ўхшайди. Бутун борлиқ ваҳима ичида қолгандек.

Магнитофонни нақ тумшукларининг остига келтириб турдим. Қани энди овозларини радиога улаб, бутун областга эшиттирсанг, деган фикр ўтди бошимдан.

— Тинчликми? — пальтосининг ёқасини кўтараётиб сўради Одил баттол.

— Шарифани қамаб қўйдим,— ахборот берди Мутал.

— Қаерга?

— Тошбулоқ кўчасидаги йигирма иккинчи уйга, иккинчи қаватнинг олтинчи хонасида турибди ҳозир.

— Нега қамадинг?

— Фейли айнаган.

— Сотмоқчимми?

— Шунга ўхшаш...

— Нега айнаб қолди, сабабини сурштирмадингми?

— Назаримда, капитан Хошимова йўлдан урганга ўхшайди. Айтишларича, капитан бировларнинг кўнглига қўл солишга жуда уста эмиш. Шарифа билан икки-уч бор учрашди-ю, ишнинг расвосини чиқарди. Шарифани ишга киритишга, ҳамма айбларини бўйнидан олиб ташлашга, келаси йил бир хонали уй ҳам олиб беришга ваъда қилибди. Хатто, болангни боғчага жойлаб, ўзингни кечки мактабга ўқишга киритаман, деган гапларни ҳам айтибди.

— Нияти бузилганини қаердан билдинг?

— Кечаси уйига кириб, мана бу хатни топиб олдим.

— Қўп нарса ёзибдими?

— Ҳа.

— Агарда у иккунга бўлса, ҳаммамиз расво бўламиз!

— Шунинг учун қамаб қўйдим.

— Уни... тинчители керак! — ўрнидан туриб кетди Одил баттол.— Хонининг жазоси — ўлим!

Мутал ўғри ҳам ўрнидан турди:

— Мен ҳам шу фикрдаман, устоз!

Икковлари бир-бирларига тикилишиб жим қолишди. Энтикиб, чуқур-чуқур нафас олишяпти. Қани энди, уларнинг сирини очмоқчи бўлган Шарифа шу ерда бўлса-ю, гўштини тириклайин ейишса!

— Ўлдириш керак,— худди ўзига-ўзи гапиргандек гўлдирай бошлади бахти қаро директор,— шу кечасидан қолдирмай гум қиласан. Иложи бўлса, бўғиб ўлдириб, сўнг анҳорга ташлайсан. Лекин, шошмай тур... Борди-ю, унинг ўлимидан фойдаланиб қолсак-чи, ҳа, фойдаланамиз! Унинг номидан полковникка хат ёзиб қолдирамиз.

— Хат ёзишга қўнмаса-чи?— ташвишланиб сўради ўғри.

— Хатни сен ёзасан, икки нусха ёзасан, Бир нусхасини чўнтагига солиб қўясан. Иккинчи нусхасини министрлик номига битиб, шу кечасидан қолдирмай, почта қутисига ташлайсан.

— Нима деб ёзаман?

— Нима деб ёзса бўлар экан-а... Нима бўлганда ҳам ишонарли қилиб ёзиш керак. Ҳамма айбни полковникка тўнкаб: «Мана, номард эр, муродингга етдинг! Болангни бокмасанг, менга қарамасанг, эл ўртасида шармандан-шармисор бўлдим! Бундай беномус бўлиб яшагандан ўлганим минг марта яхши! Хайр, эй яхши одамлар. Ҳамма умидим сизлардан, мен учун, ўн гулидан бир гули очилмай иснодга қолиб ўлган етимча киз Шарифа учун полковник Салим Отажоновдан ўч олинглар! Унинг гапларига ишонманглар, менга ўхшаб сизларни ҳам алдаб қўяди... Хайр, эй бевафо дунё!» деб ёзасан.

— Бу гапларингиз эсимдан чиқиб қолади.

— Ишқилиб, шунга ўхшатиб ёзасан-да.

— Яхши.

Магнитофоним лентаси узилиб, хуштак чалганга ўхшаш галати овоз чиқарган эди, бу хуштакни Саллабодрок чаляпти, деб ўйлашди шекилли, баттол билан Мутал ўғри кўз юмиб олгунча скамейканинг остига кириб кетишди. Уша ерда ётиб, бир-бирига пешанасини тираб, гаплаша бошлашди:

— Министрликка ёзган хатни ишни битирганингдан кейин почта қутисига ташла.

— Хўп.

— Лекин, хатни шу кечаси албатта ташла.

— Яхши.

— Хатни қаерда ёзасан?

— Уйда.

— Демак, Шарифанинг олдига соат ўн бирларда борар экансан-да?

— Ҳа.

— Анҳор бўйига олиб чик.

— Яхши.

— Анхор бўйнга етгунча ниятигни сездирма. Базмга борамиз, ўйнатиб келаман, де.

— Хўп.

— Хушёр бўл!

— Ўргатманг.

Энгашиб, ўғрининг чўнтакларини ковлаган эдим, ўнтача калит топиб олдим. Бирортаси Шарифа беркинган хонага тўғри келиб колар деб ўйладим-у, паркнинг дарвозасига қараб югурдим.

«ЕДГОРБЕГИМ ТИРИКМИ?»

Нима қилиш керак, нима қилсам, Шарифани ўлимдан кутқариб қолишим мумкин? Аввал идорага бориб, бу шум хабарни Али Усмонов билан хурматли бошлиғим Салимжон акамга етказайми ёки аввал Шарифа қамалган уйга югурайми? Тавба қилдим-эй. Бунча шошиб, энтикмасам!

— Хўш, қалпоқчам, сен қандай фикрдасан?— деб сўрадим кадрдонимдан.

— Тошбулоқ кўчасига қараб югур!— маслаҳат берди қалпоқчам.

— Бемаслаҳат иш тутиб, бошлиқларимни ранжитиб қўймайманми?

— Аксинча, хурсанд бўлишади сендан.

— Раҳмат, қалпоқчам!

— Тезроқ, тезроқ югур, Хошимжон!

Такси тўхтайдиган бекатга югурдим. Ана холос, буңиси неча пулдан тушди энди! Ўғри Мутал мендан олдин етиб келибди-ку! Нима бало, у ҳам менга ўхшаб сеҳргарми, дейман. Шартта бошимдан қалпоғимни олиб, ўғрига яқинлашдим:

— Гражданин, соат неча бўлди?

Мутал ўнг қўлини чўнтагига солди. Назаримда, тўппончаси борга ўхшайди, ўшани пайпаслаб:

— Ўртоқ сержант, кечирасиз, соат тақмайман,— деб ўрни бўлмаса ҳам, хи-хилаб кулиб қўйди.

— Такси кутяписизми?— сўрадим яна.

— Ҳа, аэропортга чиқишим керак эди.

Устида оппоқ қори билан «Волга» келиб тўхтади. Икковимиз барабар эшикка интилган эдик, Мутал:

— Ўзингиз милиция ходимисиз-у тартибни бузасиз-а,— деб ўкрайди менга.— Аввал мен кетаман!

— Кечирасиз, мен ҳам аэропортга бормоқчиман,

— Унда бемалод, мен бошқасида ҳам кетсам бўлади,— деб Мутал менга йўл берди.

Қор ёғиб, шамол эсиб тургани учун Тошбулоқ кўчасидаги йигирма иккинчи уйни топгунча нақ она сутим оғзимга келди. Сўрай десам, кўчада зоғ учмайди, ўзим топай десам, бу атрофдаги уйлар янги тушгани учун ҳали номер осилмаган экан. Бу ёқда эса, вақт яқинлашиб қоляпти...

Ҳамма уйларда чирок бор, иккинчи каватдаги бир хона қоп-қоронғи. Таваккал қилиб, ўша хонанинг эшигини қоқдим. Жавоб бўлмагач, мени ўғри деб милицияга ушлаб беришса бериша қолсин, дедим-да, ҳалиги калитлардан бири билан эшикни очдим. Ичкари ҳам гўристондек қоп-қоронғи, пайпаслаб чирокни аранг топдим.

— Вой!— бир аёл диванда ётган экан, кўрқиб чойшабни тортиб олди бошига.

— Кечирасиз, Шарифа Усмонова эмасмисиз? — яқинига бориб сўрадим.

— Танайман уни,— баттарроқ ўралиб олди аёл.

— Эй аттанг,— дедим гўё тарвузим қўлтиғимдан тушгандек бўлиб, сўнг орқага қайта бошладим.— Бечоранинг ўғилчаси милициянинг боғчасида эди. Ўлиб қолди! Шуни хабар қилгани келувдим...

— Ёдгорбегим ўлдими?! — Аёл бир қалқиб, бошини кўтарди. Оқ чойшабга ўралиб олгани учунми, шу туришида, у худди тобутдан бошини кўтарган мурдага ўхшаб кўринарди. «Ҳа, қўлга тушмай кўр-чи!» деб ўйладим-у:

— Мен келаётганда тирик эди,— деб яна орқамга қайтдим.

— Тирик эди, нима қилди унга? — Бир милиционернинг тўппончасини ўйнаб ўтирган экан, ўзини-ўзи отиб қўйибди.

— Вой шўрим!

— Кўрқманг, тўппонча ўйинчоқ тўппонча экан, ҳеч нарса қилмабди...

Бориб эшикни ичидан қулфлаб келдим. Диваннинг бир чеккасида ўтириб, Мутал ўғри билан Одил баттол уни ўлдиришга қарор қилганларини айтган эдим, аёл мен унақа одамларни танайман, бахтсиз бир ожизаман, мени тинч қўйиб, марҳамат қилиб чиқиб кетинг, деб туриб олди.

— Ишонмаяпсизми?— андак бўлмаса бақириб юбораёздим.

— Илтимос, мени тинч қўйинг.

— Овозларини магнитофонга ёзиб олганман. Марҳамат, эшитинг.

Магнитофонни қўйиб берган эдим, аёл жим ётиб эшитди. Тугагач, нозик қўллари билан бошига муштлаб: «Мунча бахтсиз бўлмасам!»— деб ингради. Ишонсангиз, бу овоздан ўзимнинг ҳам юрак-бағрим эзилиб кетгандек бўлди, ўлим олдида айтилган сўз жуда ҳам аянчли эшитилар экан.

— Туринг ўрнингиздан!— буюрдим.

Аёл бошидаги чойшабни олиб, нари ирғитди... Йўк, хали тўғри айтган эканман, аёлнинг афтига чинданам мурданинг нусхи уриб қолибди: хаддан ташқари озиб, юзлари сарғайиб кетган, сочлари тўзғиган, ич-ичига ботиб кетган кўзларини айтмайсизми, шу туришида тирик одамга ҳеч ўхшамайди у

— Очиқ айтинг, Ёдгорбек тирикми?— ғалати бир оҳангда сўради Шарифа.

— Мен сизга ҳазил қилувдим...

— Ўртоқ сержант, менинг бу дунёда шу боладан бошқа ҳеч овунчоғим йўк.

— Тезроқ кийининг бўлмаса.

— Олиб кетмоқчимисиз?

— Бўлмаса ўлдириб кетишади.

— Номардлар, номардлар-эй! Ҳамма қора ишларини бировларнинг қўли билан қилиб, ўзлари оппоқ бўлиб юришаверади... Ёдгорбегим тирикми?

— Маза қилиб ухлаб ётибди.

— Ҳозир бориб кўрсам бўладими?

— Бўлади, фақат тезроқ кийининг.

Нима бўлганда ҳам она экан-да, Шарифа шошиб, энтикиб қолди. Аёл киши ўзи жуда ғалати бўлар экан, бир нафас кечиксак, бирор қори ҳол бўлиши аниқ бўлиб турибди-ю, у бўлса, тошойна олдида туриб олиб, гоҳ у қўйлагини кийиб кўради, гоҳ бунисини... Тавба қилдим-эй, ҳатто шу пайтда лабига қизил суртиб ўтирибди-я!

— Мен тайёрман,— деди ниҳоят, қора сумкасини қўлига олиб.

Мутал билан Одил баттол қалбаки хат ёзиб, милицияни, одамларни чалғитмоқчи бўлишди, борди-ю, биз ҳам Шарифа номидан қалбаки хат ёзиб кетсак-чи?

— Қоғозингиз борми?!— сўрадим Шарифадан.

— Нима қиласиз?

— Хат қолдириб кетамиз.

— Қимга?

— Котилларга!

— Хозир менинг миямга ҳеч нарса келмайди.

— Мен айтиб тураман. Ёзинг: «Қимматли М. Бу хатни сенга қолдириятман. Ўғлимдан айрилдим. Сенинг ишончингдан махрум бўлдим, энди яшадим нима-ю, яшамадим нима! Сир очиладиган бўлса, ҳаммамиз нобуд бўламиз! Сенга ва бошқа дўстларимга бўлган садоқатимни исботлаш учун ўзимни ўлдиришга қарор қилдим. Хаммаларингга хайр энди! Ўлимим олдидан сендан бир нарсани илтимос қилмоқчиман, ўзимни анҳорга ташлайман, ўлигим топилса, ҳурмат билан кўминглар! Хайр, эй бевафо дунё! Шарифа».

Хатнинг остига бугунги числони қўйиб, стол устига ташладик-да, эшикни кулфлаб, кетма-кет кўчага отилдик. Чунки соат роппа-роса ўн бир бўлган эди. Бу атрофларга автобус келмас экан, марказгача пиёда кетишга тўғри келди. Шарифа менинг олдимда жимгина боряпти. Негадир, индамайди. Мен бўлсам унинг ҳақида ўйлайман. Бечорага кийин, жуда кийин. Ҳеч ким мана шунақа йўлдан адашмасин, адашдими тамом, ёмон одамлар кўлида ўйинчоқ бўлиб қолади. Қабих ишларга буюришади, ўлимга маҳкум этишади...

— Мени кўпга қамашадими?— тўсатдан ўгирилиб сўради Шарифа.

— Салимжон акам ўз айбини бўйнига олган кишини қамашга руҳсат бермайди.

— Қалитан Хошимова ҳам шундай деганди.

— Нима деганди?

— Ўртоқ Отажонов сенга ўхшаб йўлдан адашганларнинг кўпига ёрдамлашди, бир хиллари яхши одам бўлиб кетишди, баъзилари билан ҳалигача борди-келди қилади. Бағри кенг, саховатли одам. Айбингга иқроқ бўлсанг, бошингни силайди, деганди.

— Ота-онангиз борми?

— Ўлиб кетишган,— хўрсиниб қўйди Шарифа,— болалар уйда катта бўлганман. Ота меҳрига ҳам, она меҳрига ҳам қонмадим...

— Бўлмаса, Салимжон акам сизга чишакам ота бўлишга арзийдиган одам. Қаромат опани эса онам деяверинг.

— Кечирасиз, сизни қўлтиқлаб олсам майлими, юролмаятман. Раҳмат... Тўғри айтдингиз, меҳрибон аёл экан, ишга киритиб қўймоқчи эди.

— Ҳалиям ўз фикрида турибди.

— Энди фойдаси йўқ.

— Нега?

— Бари бир, мени ўлдиришади,— яна хўрсинди Шарифа.— Мутал билан Одил аканинг камокхонада ҳам одамлари бор. Камокдалигимни эшитмайди дейсизми, эртагаёк эшитишади.

— Милиция сизни эҳтиёт қилади.

— Милиция олдида юзим қора-ку! Тухмат қилдим-ку!

— Шуни билингки, милиция кек сақламайди, одамлардан ўч олмайди, балки тарбиялайди. Бизнинг уставимизга шундай деб ёзилган.

— Сиз ҳам кек сақламайсизми?

— Нега энди кек сақлар эканман?

— Биз сизни, эсингизда бўлса керак, кечаси ечинтириб кетгандик.

— Эсимда йўқ.

— Фамилиянгиз Рўзиевми?

— Ха.

— Ўша кечаси граждан кийимида эдингиз.

— Кўйинг, шуларни эсламайлик...— Ўғриларга таланган кунимни кўз олдимга келтириб, ишонсангиз, шу пайтда этларим жимирашиб кетди. Демак, ёрдам беринг, деб додлаб мени алдаган шу аёл экан-да...

— Ўша ишни ҳам мана шу қотил Мутал топширган эди. Сизни икки кун изма-из юриб, пойлаган эдик, обрўйингизни тўқишмоқчи экан...

— Шерикларингиз шу ерликмиди?

— Бошқа шаҳардан келишган эди..

Мен аллақачон унутиб юбордим, энди сиз ҳам унутинг.

— Йўқ, ҳеч унутолмайман, ҳаммасини очик айтаман энди. Жонимга тегди! Мен ҳам бошқаларга ўхшаб яшасам дейман. На уйқунгда халоват бор, на еган-ичганингда... Ўрток Рўзиев, эзмалик қилмаяпманми?

— Йўқ, гапиравеинг.

— Раҳмат...— Ниманидир ўйлаб Шарифа бир оз жим қолди. — Мен уларга хизмат қилдим, улар бўлса, мана, мени ўлимга маҳкум этишди. Милицияга тухмат қилдим, милиция бўлса мени ўлимдан қутқаряпти... Бунинг учун кимга раҳмат айтишимни ҳам биллолмай қолдим.

— Ҳукуматга раҳмат денг.

Идорага етгач, Шарифа ўғлимни бир кўрсатинг, деб хархаша қила бошлади. Мен кечаси болалар уйига бориш ноқулай бўлади деган эдим, у хикиллаб йиғлашга тушди. Капитан Хошимованинг уйига телефон қилиб, шундоқ-шун-

доқ деган эдим, «навбатчи машинадан фойдаданнинг, дархол муштипар онага ўз ўглини кўрсатинг», деб топширик берди. Хизматчилик экан, йўқ деёлмай, кечаси бориб, тарбиячиларнинг ширин уйкусини бузиб бўлса ҳам, чақалоқни олиб келишга мажбур бўлдим.

Шарифа йиғлаб турган ўғилчасини кўлига олди-ю, хўнграб «онагинанг ўргилсин!» дея юз-кўзларидан ўпа бошлади. Бутун вужуди тўлқинланиб кетгандек бўлди У тишларини гижирлатиб, болани бағрига маҳкам босар, тўйиб-тўйиб хидлар, тишлар, «онагинанг ўргилсин, тирикмисан! Энди сени ҳеч кимга бермайман, бермайман!» дея энтикар, йиғлар эди...

Шу пайтда негадир меҳрибон ойижонимни эсладим-у, мен ҳам ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим.

— Болам, болагиннам!— деб йиғлайди Шарифа.

— Ойим, ойижоним!— деб йиғлайман мен ҳам.

Қонун бўйича болали аёлни камаб бўлмайди. Шунини ҳисобга олиб, эрталабгача Шарифа иккимиз бошлиғимнинг хонасида ўтириб чиқдик.

САЛЛАБОДРОҚ АМАКИ

— Ошхона директори сомонхонага хашак келади дедими?

— Ха, шундай деди.

— Сомонхонаси қаерда экан?

— Билолмай колдим.

— Саллабодроқни илгари билармидинг?

— Йўқ.

— Уйи милиция идорасининг оркасида-ку!

— Билмас эканман.

— Аммо, буни ҳам кўлга туширганингда антика иш бўларди-да, ўғлим.

— Албатта тушираман.

Салимжон акам икковимиз шу йўсин гаплашиб ўтирибмиз. Кечаги шамол тинган, ховлилар, томлар, деворларнинг усти оппоқ қор. Аста-секин кўтарилиб келаётган қуёш нурлари қор устида ўйнаб, кўзни камаштиради, диллар қувонади. Ташқарига чикиб, қорбўрон ўйнагинг, югургинг, чопгинг келади.

Кўнглим тоғдек кўтарилган, кайфим чоғ. Ишларим яхши кетаётгани учун каттаю кичик менга ҳавас билан қарайди, кўлимни қисиб, раҳмат айтади. Полковник Али Ус-

моновнинг пўлат сандигини яширинча олинган суратлар-у, магнитофон ленталари билан тўлдириб юбораётганим учун, энди менга катта ишонч ва умид билан қараб: «Ўрток Рўзиев келажакда катта қахрамонликлар кўрсатади...» дея шерикларига икки-уч бор мактаб ҳам кўйди.

Саллабодроқ, Салимжон акамнинг айтишича, илгари кўмир олиб-сотиб, чайковчилик устида бир қўлга ҳам тушган экан. Ҳозир боғчада аравакашлик қилиб, бўш вақтларида кўчама-кўча юриб, саллабодроқ сотаркан.

— Лекин... сомонхона деганларида бир сир бор-ку, тўғрими, Хошимжон?— деб сенин ўрнидан турди бошлиғим.

— Тўғри айтасиз,— деб мен ҳам ўрнимдан турдим.

Саллабодроқни тезроқ топиб, жумбоқни тезроқ ечиш учун шошилиб унинг уйига жўнадим. Чиндан ҳам ҳовлиси милиция идораси билан туташ экан. Қирсам иссиққина тапчага бағрини бериб, нонушта қилиб ўтирибди. Олдида бир тоғора тухум, хотини бир бошдан арчиб беряпти, у оғзига солиб, худди доп тикилиб қолган хўроздек, бўйинини бир чўзиб, тухумни бутунича ютиб турибди. Элликтача тухумни эсон-омон ютиб олгач, хотини тоғорада элликтача сомса келтирди. Сомсадан сўнг яна ўша тоғорада лиммо-лим қилиб плитма мошхўрда олиб чиқди — ҳаммаси катта қоринга тушиб кетди. «Йўқ, бу одам эмас, дев! Бувижоним айтган эртақлардаги қора девнинг ўзгинаси,— деб ўйладим, — бўлмаса одам боласи ҳам овқатни шунақа кўп ейдими?»

Девқоматли пахлавон ўрнидан туриб, қўлларини кериб, уч марта керишди, бузоқчанинг маърашига ўхшатиб, чўзиб-чўзиб кекирди, сўнг тикка турганча, ярим челақ сувни ичиб, аравасини кўшиб, йўлга тушди.

Мол эгасига ўхшамаса харом ўлади, деганлари пакқос рост экан, Саллабодроқнинг оти ҳам худди девларнинг отидек бахайбат, оёқлари шунақанги йўғонки, нақ Африка ўрмонларида дайдиб юрадиган филларнинг хартумидек келади. Филдирак ўринга машинанинг балонини кўйдириб олган усти очик аравасининг ичи шунақанги каттаки, бир маҳалланинг кўч-кўрони бемалол жойлашиб кетади, десам ишонавериинг.

— Чу, тойчоғим!— деб камчи урди отига девқоматли пахлавон.

Аравада уч сават саллабодроқ, ярим қоп пуфак, ярим қоп лойдан хўрозга, қушчага ўхшатиб ясалган, ичига сув қуйиб чалсангиз булбул бўлиб сайрайдиган хар хил хуш-

таклар, ярим қоп катта-кичик елим кўғирчоқлар, бир қоп ўйинчоқ чилдирма, хуллас, ойдиси ҳовлига қамаб, ўзи бо- зорга тушиб кетганда болаларга эрмак бўладиган ҳар боло- лар бор эди.

Арава шаҳар марказидан чиқиб, шағал тўкилган тор йўлга бурилгач, девқоматли паҳлавон кўлига дўппидек ке- ладиган чилдирмачани олиб, чалиб, унинг оҳангига мослаб, ашула ҳам айта бошлади.

— Кеп қолинг, саллабодроқ,
Тугади, қолди озроқ.
Маккани қовурганман,
Қиёмга йўғирганман.

Ширин-шакар оқ бодроқ,
Тугаб қолди, чоп тезроқ
Шишалардан олиб чиқ,
Пулдан кўпроқ солиб чиқ...

Кўз юмиб-очгунча кўчани бола демагани босиб кетди: бирининг кўлида шиша, бошқасининг чангалида танга. Би- ри ялангоёқ югуриб келяпти, бошқаси ойдиси билан дадаси- нинг ковушини пойма-пой кийиб, чап кўли билан иштони- ни ушлаб чопяпти, учинчи бир хиллари акасининг орқаси- дан додлаб келяпти.

Савдо авжига чиқиб кетди, шиша билан тангалар тепа- га-ю, бодроқлар пастга тушиб кетаверди.

— Ширин-шакар оқ бодроқ,

Тугаб қолди, чоп тезроқ!— дея чилдирмасини чалиб кўя- ди девқоматли паҳлавон.

— Амаки, менга ҳам битта беринг!— деб ёлворди охи- рида бир бола.

— Бор, шиша олиб чиқ,— деди девқоматли паҳлавон.

— Шиша йўқ экан...— йиғлаб юборди бола.

— Пул олиб чиқ, пул!

— Уйда ҳеч ким йўқ.

— Бекорга берилмайди.

— Тўхтанг бўлмаса,— бола ғизиллаганча уйига кириб, бир товоқ тузланган гўшт кўтариб чиқди. Девқоматли паҳ- лавон энгашиб, гўштни товоқ-повоғи билан олди-ю, болага иккита саллабодроқ узатди. Сўнг:

— Чу, тойчоғим!— деб отига яна камчи урди.

От йўртиб кетди, болалар орқада қолди, чилдирма яна ишга тушиб, ашула ҳам бошланди:

Қушларим бор сайроқи,
Қўғирчоқлар ўйноқи.
Мана бундай ўйнайди,
Мана бундай ўйнайди! —

деганча девкоматли паҳлавон елкаларини учириб, белларини бураб, хуштаклар чалиб, ўйинга ҳам туша бошлади. Бирпасда оркамиздан қўғирчоқ оламан деб дадасидан пўл олган кизчалар, рогатга ясаб, чумчук овлайман, деб бугун мактабга бормаи муюлишда беркиниб ўтирган болалар эргашиб қолишди.

— Сурнайча-ю, сурнайча,
Кўпроқ олгин, ҳой қизча!
Ғу-ғу сурнайим,
Вағ-вағ сурнайим...

Девкоматли амаким маҳалладаги жамики болаларнинг юрагига ўт ёкиб, сотганига сотиб, сотмаганига қошини қокиб, мукомлар қилиб кетаверди.

Бир маҳал бундай қарасам, шаҳар ташқарисига чиқиб қолибмиз. Қолхозлараро бўрдоқчилик фермасининг катта девор кўргони олдида турибмиз. Молларга ем таркатадиган кўш дарвозали омбор ёнида эчки соқолли бир одам ўралашиб юрган экан, бизни кўрнши билан:

— Паҳлавон, хў полвон!— деб чақирди.

Девкоматли паҳлавон отнинг бошини ўша ёққа бурди. Яқинига боргач, аравадан тушиб, эчкисоқол билан бир нарсалар тўғрисида гаплаша бошлади. Мен гапларини яхши эшитолмай қолдим. Нега десангиз, худди шу пайтда уларни суратга тушириш билан овора эдим-да. Девкоматли паҳлавон аравани катта дарвозали кенг омборхонага ҳайдади. Мен сезмаган эканман, араванинг ичи икки қаватли бўлиб, ўйинчоқлар тепасида-ю, ости бўм-бўш экан. Тўрт томони текис қирқилиб, симлар билан маҳкам ўраб боғланган, оғирлиги тахминан юз килоча келадиган бир той сомони девкоматли паҳлавон даст кўтариб, араванинг таг қаватиға жойлади, устки қисмига эса яна ҳалигидек қилиб ўйинчоқларини териб кўйди.

— Бугун яна келадиларми?— сўради эчкисоқол.

— Соат учларда,— жавоб қайтарди девкоматли паҳлавон.

— Худо ёр бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз яна йўлга тушдик. Лекин, мен бир нарсага жуда хайрон бўлиб қолдим. Тўғриси, шубҳага тушиб, ўзимни ўзим алдаганим учун андак хафа ҳам бўлдим. Сомонхона деганлари ҳам тўғри экан, хашак деганлари ҳам тўғри экан, мана, олиб кетяпмиз-ку ахир! Бекорга Салимжон акамнинг ҳам кўнглига шубҳа солган эканман... «Йўк, йўк, тўхта, мулла Ҳошим,— деб ўйлай бошладим яна,— нега энди той қилиб боғланган сомонни яширинча олиб кетяпти, очик олиб кетаверса бўлмайдим?! Йўк, бунда бир сир бор. Нима бўлганда ҳам бораверай-чи, тайинни чиқиб қолар ахир. Ҳеч бўлмаса бахти қаро директор тилга олган катта сигирни кўриб келарман. Яширинча сомон ейдиган сигир қанақа бўлар экан, эҳтимол қисир ёки бўғоздир, эҳтимол челақлаб сут бораётган говмишдир!

Қушларим бор сайроқи,
Қўғирчоқлар ўйноқи.
Мана бундай ўйнайди,
Мана бундай ўйнайди!—

деб девқоматли паҳлавон яна чилдирмасини чалиб, ўйинга тушиб, муқомлар қилиб, орқасидан болаларни эргаштириб кета бошлади.

Соат роппа-роса бир ярим бўлганда эски шаҳардаги лахтак магазинининг олдига етиб келди. Пешанаси йилтироқ амаки шу ерда директор эканлигини билардим. Шу ҳақда ўйладим-у, негандир, юрагим шиг этиб кетди. Ахир, бу магазинни сиз кузатманг, жиноят қидирув бўлими назорат олиб боряпти, деб менга минг марта тайинлашган эди-ку. Интизомсиз деб, ҳайфсан эълон қилиб қолишса-я! Ҳа, майли, бўлганча бўлди, энди орқага қайтиш йўқ. Шунча раҳматлар эшитганда, битта ҳайфсан ҳам олсак, олибмиз-да...

Магазин директори тушликка ўтирган экан, кўлида сомса, лўнжи тўла овқат, югуриб чиқди-да:

— О-о...— деб кўзлари олайиб, бир ютиниб олди.— Орқага! Орқага олиб ўтинг.

— Яхши,— деб кўйди девқоматли паҳлавон сомсага қараб ютиниб. Аравани орқага олиб ўтиб, ҳалиги той қилиб боғланган сомонни эҳтиётлик билан магазиннинг омборига туширди.

— Қорин қалай, полвон?— сўради пешанаси йилтироқ амаки.

— Очман!

— Шухрат, югур, элликта кабоб буюриб кел.

Ўн минутлардан сўнг, кабоб тайёр бўлди шекилли, мен тенги бир йигит келиб, девкоматли паҳлавонни бошлаб чиқиб кетди. Шу пайтда жуда очкаб, қорним қулдираб турган бўлса ҳам, сомонни пойлаб, омборхонада ўтиравердим.

Пешанаси йилтирок амаки эшикни ичкаридан қулфлаб сомон ўралган симларни жон-жаҳди билан бўшата бошладди. Симлар ечилгач, сомон ҳар томонга тўкилиб, ўртасидан қора чойшабга ўралган сандикдек бир тугун чиқди. Директор қора чойшабга пичоқ солди-ю:

— Хайрият! — деб, назаримда, кулиб юборгандек бўлди. Мен бўлсам «Йўғ-е!» деб ўрнимдан туриб кетдим, ха-ха, ўрнимдан туриб, ханг-манг бўлганимдан беш минут чамаси анграйиб қолдим.. Кўз ўнгимда минг метрча намозшом гулли атлас ял-ял ёниб турарди... Бошқа шаҳарларда қанакалигини билмайман-ку, лекин бизнинг шаҳарда намозшом гулли атлас ҳозир шунақа расм бўлганки, баъзи бир аёллар шу атласни деб, эри билан қўйди-чиқди бўлиб юришибди...

Ана ҳийлакорлиг-у, мана ҳийлакорлик! Ўғирлик молларни олиб келишнинг мана бунақа йўллари ҳам бўлар экан-у! Қатта сигир бўлмай кетсинлар-ей, еганлари намозшом гулли атлас бўлса, қаймоқлари ҳам хўп ёғли бўлса керак! Шундан деб, камоли газабим ошганидан, ўзимни йўқотиб қўйдим шекилли, пешанаси йилтирок амакининг ёқасидан бўғиб олдим. Бўғдим-у, лекин начора, хизматчилик экан, қовун тушириб қўймай деб қўрқиб, дарров қўйиб юбордим. Қетма-кет бешта сурат олиб, югуриб ташқарига чиқиб кетдим.

Уша қуни кечгача девкоматли паҳлавон билан аравада катайса қилдим. Ўзням, чилдирма овозидан нақ қулоқларим батанг бўлиб кетди-да. Шундай бўлса ҳам, бузоқча билан хўкиз деганлари қимлигини аниқлаб, ўғирлик моллар ёнида уларнинг ҳам суратини олмагунимча аравадан тушмай юравердим.

БУВИЖОНИМ МЕНИ МИЛИЦИЯДАН БЎШАТМОҚЧИ

Бугун ойнанинг йигирма еттиси! Шунча кундан буён аппарат қўлтиклаб югуриб-елганим, уйқусиз ўтказган тунларимга каттақон яқун ясалади. Бу кунни, аввало, сабрсизлик билан бахти қаро директор қутяпти. Жарликдаги ертўлага ўзининг жиноятчиларини тўплаб, яхши ишлаганларига мукофот беради, ёмон ишлаганларининг ёқасидан бўғиб, юзига

тарсаки туширади, жиноятлар қилиш учун яна янги-янги режалар тузади, ҳа-ҳа, бу кунни у сабрсизлик билан кутяпти. Милицияга тухмат тошини отиш учун у ҳамтовоқлари билан маслаҳат қилиб олиши, уларга иш тақсимлаши керак. Бу кунни хўппа семиз амаки ҳам кутяпти, пулимни ўғирлатиб қўйдим, рост айтяпман, худо урсин, деб қасам ичмоқчи. Девкоматли паҳлавон бугун, жуда эҳтиётлик билан ишлагани учун саркорнинг мақтовини эшитади, энг муҳими, ялмоғиз кампир пиширган товуклардан беш-олти-тасини маза қилиб еб, уч-тўрт коса коньяк ҳам ичади.

Чайковчи Ориф билан ўғри Мутал милицияни қандай алдаб кетганларини айтиб, мақтанишмоқчи: «Иш деган мана бундай бўпти!»— деб шерикларига дашном беришмоқчи. Пешанаси йилтироқ амаки бугун атайлаб ўнг томонини босиб турди, шунча кун ишим ўнгидан келди, бугун ҳам ўнгидан келиб, саркор яна минг метр атлас ҳадя қилсин, деб орзу қилди.

Ҳа, бугун сарик девларнинг байрами. Қадим-қадим замонларда девлар Кўҳикоф тоғида байрам қилишаркан, энди бўлса жарликдаги ертўлада байрам қилишади.

Бугунги кун Янгибоғ милициясининг ҳам байрами, йўқ, кечирасиз, шошқалоқлигим қурсин, жиндек олдинга кетиб қолибман. Бугун байрамга тайёргарлик, чинакам байрам эртага — жиноятчилар қўлга олингандан кейин бўлади. Бугунги кун қандай якунланишини, ишонсангиз, шаҳар милиция бошқармасида, министрликда ҳам сабрсизлик билан кутиб туришибди. Бугун, протоколларда номи Ўғирлик, Тухматчилик, Порахўрлик, Чайковчилик, Таъмагирлик деб қайд қилинган иллатлар билан милиция ўртасида сўнгги жанг бўлади. Жанггоҳ жарликдаги ертўла. Ким билади, қурбонлар ҳам бўлар, эҳтимол Хошимжонга дайди ўк тегиб, у бувижони билан хайрлашолмай нобуд ҳам бўлиб кетар...

Биз охири мажлисга тўпланганмиз. «Сарик девни қувиб» операциясига иштирок этаётганлар: мен, яъни сержант Хошимжон Рўзиев, ҳурматли бошлигим, яъни полковник ўртоқ Отажонов, район милициясининг бошлиғи, яъни полковник ўртоқ Али Усмонов ва ниҳоят жиноят қидирув бўлимининг ғоят тадбиркор раҳбари ўртоқ Холиқов — ҳаммамиз бутун диққат-эътиборимизни тўплаб, жиноятчиларни безарар қўлга олиш режаси устида бош қотириб ўтирибмиз. Режани ғоят пухта тузишимиз ва шаҳар милиция бўлимини бу ҳақда кундуз соат ўн биргача, албатта, хабардор ҳам қилиб қўйишимиз керак.

Шошилиш, фақат шошилиш керак!

— Хошим, Хошим-у-у-у!— деган овоз эшитилиб қолди тўсатдан қулоғимга.

Бир сапчиб тушдим, юрагим уриб кетди, ахир бу буви-жонимнинг овози-ку! Ҳа, бувижонимники!!! У ёқ-бу ёққа ўйнагани кетсам, томга чиқиб, кафтини оғзига кўвача қилиб, ана шундай овоз билан чақирарди у... Лекин ҳозир мен қаёқда-ю, бувижоним қаёқда. Эхтимол, менга шундай туюлгандир. Ахир, баъзан соғинганингда меҳрибон кишининг овози қулоғингга эшитилади, дейишади-ку.

— Хошим-у-у-уу!— деган овоз келди яна.

— Бувижоним!— деб ўрнимдан туриб, югуриб коридорга чиқсам, ҳа-ҳа, бувижоним, белини оқ дока билан мақкам боғлаб, бошига лаккисини ўраб олибди. Қўлида сафарга чиққанда олиб юрадиган иргай ҳассаси! Йўлкадаги скамейканинг устига чиқиб, қўлини оғзига кўвача қилиб, тинмай чақиряпти. Бир милиционер «Холажон, бу ер унақа шовқин соладиган жой эмас», деса ҳам, «нари тур, ҳамма жой худонинг жойи», деб силтаб ташлаб яна чақирди:

— Хошим-у-у-уу!

— Бувижон!— деб бақириб юбордим.

— Хошим, тойлоғим!

Ёмон соғинишиб қолган эканмиз, ачомлашиб кўришиб кетдик. Энтикамиз, ўпишамиз, яна ачомлашамиз.

— Тирикмисан, тойлоғим?

— Тирикман, бувижон!

— Ке, тагин бир ачомлашайлик, болагинам, кўзимнинг нури, нега хат ёзмайсан?

— Хизматчилик, бувижон.

— Хизматинг бошингда қолсин! Юрагимни эзиб юбординг-ку! Бор, даданг билан кўриш энди.

Қарамаган эканман, дадам нарирокда турган экан. Эғнида кундузли пальто, оёғида катта керзи этик, бошида қулоқчин. Пальтони шунақанги узунидан олибдики, этаги полга тегай-тегай деб турибди, елкасида икки кўзи лик тўла хуржун.

— Дадажон!

Дадам елкасидаги хуржунни эҳтиётлик билан ерга қўйди-ю, кўришаётиб, негадир, пиқиллаб йиғлаб юборди. «Дада, дадажон!» дедим-у, мен ҳам ўзимни тутолмадим. Бечорага жуда қийин, ойим билан бувижоним кўз очиргани қўймайди. Кунбўйи далада. Бошқаларга ўхшаб бундай бир

дам олса-чи, қаёқда, дам олганда ҳам сават тўкиб ўти-ради.

— Йигламанг, дада! — дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб.

— Қара-я, катта йигит бўлиб кетибсан, — деди дадам қа-доқ кафти билан кўзёшларини артиб.

— Ойим яхшимилар?

— Жин урармиди уни?!

— Ойша, Донолар-чи?

— Чопкиллашиб юришибди.

— Зокир-чи? Ишлари яхшими?

— Яхши. Сенга резинка таёқ бериб юборди.

— Уни нима қилар эканман?

— Ўғрилар билан муштлашганда керак бўлади, деди.

— Ўб-бо, Зокир-эй!

— Медаль олди, пальтосининг устидан тақиб юрибди.

Худди шу пайт бувижоним бизга яқинлашиб:

— Рўзи, кўтар хуржунни, шунча ялашганинг ҳам етар, — деб буйруқ бериб қолди.

— Ўртоқ Рўзиев! — деб чақирди коридорнинг нариги бо-шида туриб Али Усмонов. Овоз чикқан томонга бораётган эдим, бувижоним:

— Хошим! — деб тўхтатди. Бувижонимга ўгирилган эдим, орқамга қайтаётганимни кўриб, Али Усмонович:

— Ўртоқ Рўзиев! — деди зарда билан. Бир сакраб ту-шиб, беихтиёр ўша ёққа юра бошладим.

— Қайт бу ёққа! — бувижоним қўлидаги ирғай ҳасса билан полни бир уриб қўйди.

Шундан кейин, коридорда гоҳ ўннга, гоҳ чапга бурила-вериб нақ гаранг бўлиб кетаёздим. Раҳбарим олдига борай десам, бувижоним қолиб кетяпти, бувижонимга борай де-сам, кўриб турибсизки, у ёқдан қўйишмаяпти.

Али Усмонов кириб кетди-ю, Салимжон акам чиқиб кела бошлади. «Э, ха, меҳмонлар келиб қолипти-ку!» деб, дадам билан қўл бериб кўришди, сўнгра бувижоним билан кўриш-моқчи бўлиб яқинлашаётган эди, «сеҳргарлик илмидан ха-бари бор» деганим ёдига тушиб қолди шекилли, кутилмаган-да орқасига тисарилди.

— Тутинган даданг шу бўлмасин тағин! — деб бувижо-ним кўришиш учун қўлини худди оташкуракка ўхшатиб чўзиб, Салимжон акамнинг елкасини мўлжалга олиб, унга яқинлаша бошлади. Салимжон акам шошилиб:

— Ассалому алайкум, холажон! — деб негадир, орқасига тисарилди яна.

— Хайрият, мусулмон одамнинг боласи экансиз,— буви-
жоним бошлиғимнинг елкасига уриб кўришган бўлди, қис-
қагина ҳол-аҳвол сўрашди, ҳол-аҳвол сўрашяпти-ю, бошли-
ғим, негадир кўркиброқ турганга ўхшайди, гоҳ бувижоним-
га, гоҳ менга назар ташлаб кўяди. «Хошимжон билан ик-
ковимизнинг маслаҳатимиз бор» деган эди, бувижоним:
«Шунча йил мажлис қилганларинг ҳам етар, Хошимни олиб
кетаман, ўзимизнинг қишлоқда ҳам сартарошлигини қила-
веради...» деб туриб олди.

— Холажон, ахир...— деди бошлиғим.

— Хошим, бор, қизил шапкасини топшириб чиқ!— деб
бувижоним ҳассасини ерга бир уриб кўйди. Тамом, энди
бувижонимга гап уқтириб бўпсан, полковник эмас, генерал
келганда ҳам ҳассасини дўқиллатиб тураверади.

— Шунча ишлатиб лоақал битта тўппонча бермабсиз-
лар-а, боламга! Соч-соқолларингни олдиргани бошқа одам
қуриб кетганмиди?

— Нималар деяпсиз, холажон?— елкасини қисиб сўради
бошлиғим.

— Бутун қишлоқда гап, нима дейсан, Бибиробиянинг на-
бираси шаҳарда иш тополмай, милиционерларнинг соқоли-
ни олиб юрганмиш, дейишади. Уят-эй!

— Ёлғон! — деди бошлиғим.

— Гапирманг! — худди дадамни уришгандек уришиб бер-
ди бувижоним. — Нега бўлмаса, лоақал битта тўппонча
бермадиларинг? Болам шўрлик қишлоққа икки кўлини бур-
нига тикиб борди-я! Хотинларнинг ичига киролмай қолдим:
«Вой, кўшни, Хошим сизни яна алдаб кетибди, милицияда
бўлса тўппонча тақиб келмасмиди!» деб кўз очиртиришма-
япти.

Биласиз-ку, Салимжон акам кулганда жуда каттиқ ку-
лади, ҳозир ҳам дераза ойналарини зиркиратиб юборди. У
куляпти-ку, бувижонимнинг жағи очилиб, кўзлари олайиб
боряпти. Энди бутунлай тамом бўлдим, кенгашни менсиз
ўтказишаверса ҳам бўлади. Агар бувижонимнинг айтганини
қилмай ичкарига кириб кетсам, оркамдан кириб «ҳали сен
менинг гапимни икки қиладиган бўлдингми» деб, кўпчилик-
нинг олдида ҳассаси билан савалаб қолиши ҳам ҳеч гап
эмас. Эҳ, бувижон, бувижон-ей! Ёшлигимда-ку, «сен одам
бўлмайсан» деб, қулоғимдан чўзавериш шалпанг қулоқ қи-
либ кўйган эдингиз, мана энди одам бўлиб, қўлимдан иш
келиб қолганда ҳасса кўтариб келишингизга бало борми!

Салимжон акам ҳам хушёр одам эмасми, гап нимада

эканини, бувижоним кампирларнинг иғвосига учиб, ғазабнок бўлиб келганлигини дарров пайқади. Кулимсираганча ичкари кириб, мажлисни тўхтатиб чиқди.

— Қани бўлмаса, меҳмонлар, уйга борамиз,— деб таклиф қилди.— Машина чақирдим. Хуржунни менга беринг, отингиз Рўзивоймиди?

— Ҳа,— деди нихоят дадам тилга кириб, аммо хуржунни бермади. Ташқарига чиқсак, идорамизнинг қора «Волга» си хизматга тайёрман деб, шай бўлиб турган экан, ўтириб уйга жўнадик. Бувижоним ўқиб юргананда ҳам кўп келганди-ю, лекин бугундақанги дўк қилмаганди: бутун бошли кенгашни тўхтатиб қўйди-я! Борди-ю, ишингни йиғиштир, деб туриб олса нима қиламан...

— Лекин, Рўзивой, ажойиб ўғлингиз бор экан! — секин гап бошлади Салимжон акам.

— Ҳа энди.— муштига йўталиб, гапирсам майлими дегандек, бувижонимга қараб қўйди дадам.

— Ажойиб бўлмай кетсин,— гапни илиб кетди бувижоним,— гап сотиб ҳаммани ишдан қўйиб юргандир-да... Гапига ишонманг буни, кўпинча ёлғон гапиради...

— Ҳошимжонга ҳамманинг ҳаваси келяпти ҳозир!— шундай деб Салимжон акам мени макташга тушиб кетди. Шунақанги мактаб юбордики, эшитиб, ҳузур қилганимдан, андак бўлмаса, бувижонимнинг тиззасига бошимни қўйиб, ухлаб қолаёзиман. Мен бувижонимнинг насиҳатларини қулоғимга олиб шунақанги хайрли ишлар қилаётган эканманки, шу кунларда обрўйим шунақанги зўр эканки, ҳатто бутун бошли бир мажлис мен бўлмаганлигим учун, тўхтаб қолган эмиш...

— Ана айтмадимми, Рўзи!— деди бувижоним тўсатдан ўзгариб,— шу Ҳожар манқанинг гапига кирмайлик деб...

— Бутун ғалвани ўзингиз бошладингиз-ку,— деб қўйди дадам қўрқа-писа.

— Нима қилай ахир, тентагимни кўргим келди-да,— деб бувижоним мени бағрига босиб, пешанамдан ўпиб қўйди. Қара, суксурдек йигит бўлибди! Иним, отингиз Салимжонмиди? Очиғини айтинг, ростдан ҳам сартарошлик қилаётгани йўқми?

— Ҳошимжон ҳозир давлат аҳамиятига эга бўлган ишларни бажаряпти,— тушунтирди Салимжон акам.

— Хайрият, Ҳошим ҳақида ҳам яхши гаплар эшитарканмиз.

— Сиз нима деб ўйловдингиз бўлмаса? — деб қаддини сал ростлаброк олди дадам.

— Сен жим кет, анқов! — уришиб берди бувижоним. — Сеннинг гапингга кириб-ку, кеча кунбўйи сарсон бўлдим.

Кеча эрталаб йўлга чиқиб, станцияга келишса, бўш автобус турган экан, дадам бечора суриштирмай-нетмай, дарров иккита билет олиб чиқибди. Автобус уларни бутунлай бошқа шаҳарга олиб бориб ташлабди. Йўлда бувижоним: «Рўзи, бошқа томонга кетаётганга ўхшаймизми?» деб сўраган экан, дадам, «бошингиз айланиб, кўзингиз тинаётгандир, жиндек мизгиб олинг» дебди. Хуллас, кеча кунбўйи сарсон бўлишибди. Бечора дадам шунинг учун кўрқиб гапиролмай ўтирган экан.

Бора-бора бувижоним жаҳлидан тушиб, менинг ҳам сартарошлик қилмаётганлигимга астойдил ишониб, «эсон-омон қишлоққа борсам, Хожар манқанинг тилини суғуриб оламан», деб қасамёд қилди.

— Лекин, иним, бундан кейин Хошим қишлоққа борса тўппончасиз жўнатманг, — деб илтимос қилди охири.

— Хўп бўлади, холажон, — ваъда берди бошлигим, — иложи бўлса, иккита тўппонча тақиб жўнатаман.

— Худоё умрингиз узок бўлсин! — дуо қилди бувижоним.

Уйга боргач, Салимжон акам чой қўймоқчи бўлган эди, бувижоним кўнмади. Битта чой бўлса, бир амаллаб қайнатиб ичармиз, хизматдан кечга қолманглар, Хошимимга гап тегиб қолмасин тагин деди. Чиқиб кетаётганимизда, қулоғимга шивирлаб:

— Хошим, шу машина ўзингникими? — деб сўради.

— Ўзимники! — дедим мен ҳам мақтангим келиб.

— Қишлоққа миниб боргин. Хожар манқа бир кўрсин!

— Хўп бўлади, бувижон!

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ МАСЛАҲАТЧИСИ

Ишимизнинг баъзи бир томонлари мутлақо махфий бўлганлиги учун бугунги мажлисимизда қанақа масалалар кўрилганлигини, қўлга олиш, тинтув ўтказиш бўйича қимлардан иборат оператив группалар тузганлигимизни, кечирасиз, мен ҳам сир тутмоқчиман. Фақат бутун операцияга полковник Али Усмонов бошчилик қилишни ўз зиммасига олганлигини қулоғингизга шипшитиб қўйишим мумкин. Агар жуда, жуда ҳам қизиқаётган бўлсангиз, шунини ҳам аста

шивирлашим мумкин: кўлга олиш группасига бошлиқ этиб мени тайинлашди. Жамоатчилик вакиллари, дружиначилар ва милиция ходимларидан иборат йигирма кишилик отряд тузиш ҳақида кўрсатма ҳам олдим. Кундуз соат учларгача отрядни тузиб бўлдим. Пензионерлардан Муслим бобо билан босмачиларга қарши курашда ном чиқарган Мерган ота, дружиначилардан ака-ука боксчилар Ҳасан билан Хусан, милиционерлардан участкавой Суръат ака, хуллас, танлаган кишиларимнинг ҳаммаси азамат, бос деса босадиган хилдан. Ҳаммасини тўплаб, операция планини ғоят махфий сақлашга сўз берганим учун, соат ўнда шу ерда тўпланамиз, область марказига концерт кўргани борамиз, деб қўя қолдим.

Ихтиёримда ҳали етти соат вақт бор. Уйга бориб, буви-жониму дадажоним билан, иягимизни иягимизга тираб олиб, гаплашиб, оқ жўхоридан туюб келишган бўлса, серкатик гўжа ош қилиб ичиб, маза қилиб ётишим ҳам мумкин эди. Аммо аллақандай бир ғашлик пайдо бўлиб юрагимга ғулгула сола бошлади. Борди-ю, ҳамма иш тайёр бўлиб, катта-кичик оёққа турган бир маҳалда Одил баттол қочиб қолса-я! Шарифа, унинг ҳамма жойда одами бор, деганди, милициянинг режасидан хабар топиши ҳам ҳеч гап эмаску, ахир! Йўқ, нима бўлганда ҳам уни кўздан қочирмаслигим, орқасидан соядек эргашишим керак.

— Нима дединг, қалпоқчам?— маслаҳат сўрадим доно маслаҳатчимдан.

— Яхши ўйладинг, Ҳошимжон,— кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

«Роҳат» ошхонасига жўнадим. Ҳар кунгидек бугун ҳам одам гавжум, навбатнинг охири чўзилиб, нақ кўчагача чиқиб кетибди. Ўтиргани жой йўқ, бир хил хўрандалар тика туриб овқатланишяпти...

Ошпазларнинг олдига ўтдим. Қўли-қўлига тегмайди, энтикишиб, пешаналаридан чакиллаб тер оқиб, гоҳ чўмични, гоҳ капгирни ишга солиб, овқат тақсимлашяпти. Ўроз ошпаз кўринмайди. Салимжон ака ўз ваъдасининг устидан чиқиб, уни ишчилар ошхонасига ўтказиб жамики ошпазларига бошлиқ қилиб қўйганга ўхшайди. Буфетчининг ишларини кўриб, очигини айтсам, унга ҳавасим келиб кетди: бирам чакқон, бирам тез ишлаяптики, асти қўяверасиз. Ароқ деганга сув, коньяк деганга памил чой узатиб:

— Тез бўлинг, стаканни кутиб қолишди,— деб қистаб ҳам қўяди.

Бахти каро директор кўксини столга бериб, чўт қокиб, пул санаб ўтирибди. Йиригини портфелига-ю, майдасини столнинг тортмасига жойлаяпти. Худди шу пайт эшикни кимдир кўрка-писа чертгандек бўлди.

— Эшик очик-ку! — ўшқирди директор.

Хиёл ўтмай остонада ўттиз беш ёшлардаги озғингина бир аёл кўринди. Орқасидан, магазинчи кўшнимиз Неъмат аканинг ўғилларига ўхшаган босарқи, ёши тахминан олти, етти, саккизларда бўлган, совуккотишгандан дилдирашиб турган уч бола кўринди. Мен бу аёлни дарров танидим. Вокзалда перашка сотарди. Хув бирда капитан Хошимова уни жиноят устида қўлга ҳам туширган.

Бахти каро директор ковогини осилтириб, гўё аёлни кўрмагандек, ўз ишини давом эттираверди.

— Мен яна келувдим...— деди аёл худди «ух» тортгандек бир оҳангда.

— Келган бўлсанг нима қилай, ашула айтиб берайми?

— Ахир, раҳмингиз келсин!

— Менга кимнинг раҳми келади? Трестга бор.

— Бордим, сизнинг рухсатингизсиз ҳеч нарса қилишмас экан,— аёл пиқиллаб йиғлаб юборди.— Ҳеч бўлмаса, мана бу етимларнинг раҳмини енг.

Одил баттол бошини кўтариб, захарханда билан «хе-хе» лаб қулди. «Болаларимни олиб борсам, раҳми келади, деб ўйлагандирсан-да, писмик!» деб яна ишини давом эттираверди.

Икки томон ҳам ўн минутлар чамаси жим қолди.

— Эшикни тополмаяпсанми? — сўради ниҳоят директор.

— Жон Одил ака, бола-чақаларингизнинг ҳавасини кўринг.

— Ўрнингга харидор чикди, сотиб юбордим.

— Ахир ўша пулни мен ҳам берардим-ку?

— Хўш, қанча олиб келдинг?— тўсатдан бошини кўтариб табассум қилди Одил баттол. Аёл:

— Уч ойдан буён ишсизман, менда пул нима қилсин, эсон-омон ишимни бошлаб юборсам топганим сизники,— деган эди, баҳти каро директор ҳалигидан ҳам аччиғроқ бир табассум билан:

— Билагингда олтин билагузук, бармоғингда тилла узук, пул йўқ дегани уялмайсанми? — деди. Аёл аввал билагузугини, сўнгра бир оз иккиланиб тургач, «ха майли бошқўзимдаё сўдақа», деб ўйлади шекилли, бармоғидаги ёқут кўзли узугини ҳам чиқариб берди.

— Эртага ишга тушсам бўладими?— сўради охирида.

— Ишгами? — узукнинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечириб деди бахти қаро директор.— Ишга дейсанми? Ишга ҳали эрта.

Вой нега!— кўркиб кетди аёл.

— ОБХСС босгани эсингдами? Уша материаллар судга оширилган. Бир ёкли бўлсин, кейин тушасан...

«Ёлғон! Мутлақо ёлғон!— бакириб юборишимга оз колди. — Материаллар сенинг ўзингда — ер остидаги хазинанга беркитиб қўйгансан! Шошмай турсанг, бугун-эрта суд ҳам бошланиб қолар...» Ўзимни қўлга олиб, тишимни тишимга босиб, овозларини ёзиб олишда давом этдим. Чикиллатиб суратларини ҳам олавердим.

— Бу ишларни тинчитдим, девдингиз-ку? — бутунлай ўзини йўқотиб деди аёл.

— Ха, тинчитмоқчи бўлувдим... Лекин жуда катта пул сўрашяпти...

Аёл гоҳ директорга, гоҳ кўзлари мўлтиллаб йиғлаворай-йиғлаворай деб туришган ўғилларига қараб, «кошки эди, пулим бўлса!» дея тиззалари букилиб дағ-дағ калтирай бошлади.

— Уят, уят-эй,— деб бошини чайқаб қўйди Одил Аббосов,— оғзинг тўла тилла тиш-у, пулим йўқ дейсан-а!..

Аёл яна болаларига қаради, қамалиб кетсам, бу шўртумшукларнинг аҳволи нима кечади, деб ўйлади шекилли, тиши ҳам омонатгина қўйилган экан, пастки томондагиларини шартта олиб, столнинг устига қўйди.

— Шу билан бости-бости бўладими?

Бахти қаро директор худди нордон бир нарса чайнао олгандек, афтини буриштириб:

— Ўнта тиш билан юришни қўлга олиб бўларканми?— деб чала қолган ишини давом эттиришга тутинди.

Аёл тепа тишларини ҳам суғуриб, стол устига ташлади

— Энди битадими?

Одил Аббосов хиёл кулимсираб:

— Қачон ишга тушасан?— деб сўради.

— Ҳозир десангиз ҳам тайёрман,— севинганидан энти-киб кетди аёл.

— Эртага тушарсан. — Шундай деб Одил Аббосов ўрнидан туриб, пўлат сандиғидан котиб, пўпанак бойлаб кетган бир патирни олиб аёлга узатди.— Ма, қасамёд қил!

Аёл чўкка тушиб, пешанасини нонга тегизиб, тайёр бўлиб турди.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин, де!— буйруқ берди бахти қаро директор.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин, де!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли, де!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли!

Шунча ёшга кириб, бунақанги воқеани ҳеч кўрмаган, хатто эшитмаган эдим. Порахўрнинг бунақанги касамёдлари бўлар экан-ку! Йўқ, бу чинакам баттол. Таърифлаб бўлмайдиган даражада баттол экан! Ёрдам сўраб келган бир аёлнинг оғзидаги тишларини қоқиб олди-я. Бу воқеани бировга айтсам, ўлиб қолса ҳам ишонмайди. Хайриятки, бу ғамгин овозларни ёзиб, хаяжонли юзларни суратга тушириб турибман. Бўлмаса, бир нафасдан сўнг ўзим ҳам ишонмай қолардим. Қамоли ғазабим ошганидан, қалтираб, ташқарига чиқиб кетдим. Сув ичиб, ўзимни босишга ҳаракат қилдим.

Соат олтиларда директор иккимиз номаълум томонга қараб йўл олдик. Қаёққа боряпмиз, билмайман. Аслида бунинг менга аҳамияти ҳам йўқ. Фақат унинг ортидан қолмай, ҳар бир одимини суратга тушириб, ҳар бир сўзини ёзиб олсам бас.

Эшигининг тепасига «Юридик консультация» деб ёзиб қўйилган кўримсизгина бир идорага кирдик. Худди Одил баттолнинг ўзига ўхшаш оғзи хаддан ташқари катта, ялпोक юзли, серажин пешанаси эски махсидек тиришиб кетган, эллик беш-олтмиш ёшлардаги бир одам и-нйлаб, секин ўр-нидан турди:

Қандай шамол учирди, Одилжон?

— Дўстларимни тез-тез соғиниб тураман,— кўришиш учун қўл узатди бахти қаро директор.— Кеча ун элтиб ташлашибдими?

Бир йўла уч қоп! Сахийсиз-да, Одилжон.

Дўстларимдан жонимни ҳам аямайман.

— Умрингиз зиёда бўлсин. Хўш, хизмат, дўстим?

Икковларининг субхатларидан шу нарсани билиб олдимки, бу одамнинг оти Шокир бўлиб, Одил баттолнинг қонундан ташқари жамки хатти-ҳаракатларига йўл-йўриқ кўрсатиб турувчи қонуншунос экан. Салимжон акам Одил Аббосовнинг шаҳар прокуратурасида маслаҳатчиси бор, деб нотўғри тахмин қилиб юрган экан. Баттолнинг маслаҳатчи-

си мана шу хонада, эгаси кўчиб кетгандек хувиллаб колган кўримсизгина идорада ўтирар экан.

— Мана бу келинга, биздан совға...— деди Одил Аббосов ҳалиги уч болали аёлнинг бармоғидан суғуриб олган ёқут кўзли узукни узатиб.

Маслаҳатчи, севинганидан кўзлари чакнаб, ўрнидан туриб кетди. «Кўйинг, мени уялтириб кўйяпсиз» деди-ю, тагин қайтиб олиб кўймасин деб кўрқди шекинли:

— Хотамтойсиз-да, хотамтой!— дея шошилиб узукни чўнтагига солди. Бу орада бахти каро директор портфелини аста очиб, Шарифанинг ўлими олдидан ёзиб колдирган васиятномасини кўрсатди.

— Мана бу хушхабарни кўринг!

Маслаҳатчи васиятномани кошларини чимириб, овоз чиқармасдан ўкиб чиқди-ю, худди биров бўғаётгандек, хириллаб кулди:

— Табриклайман, табриклайман! Ўлгани аниқми?

— Аниқ.

— Демак, полковникнинг куни битибди энди!

— Қошки эди-я...

— Уни ишдан олиб, жавобгарликка ҳам тортишади,— севинганидан ўрнидан туриб кетди маслаҳатчи.— Мана, менинг маслаҳатимга юриб кам бўлмадингиз. Васиятномани ўз қўли билан ёзганми?

— Ўз қўли билан ёзган.

— Энди бу ёғини менга қўйиб берсинлар. Шу кечасиёк министрлик номига имзосиз ариза ёзамиз. Ўн гулидан бир гули очилмаган Шарифани иснодга қўйиб ўлдирган, порахўр Салим Отажонов қачонгача ялло қилиб юраверади, деб ёзамиз. Мехнаткашлар номидан ёзамиз!

— Ёзган шикоятингизни менга ҳам, албатта, кўрсатинг.

— Бўлмаса-чи, дўстим.

— Гўшт-пўшт керак эмасми?

— Кўйинг, одам уялади.

— Эрталаб бердириб юбораман. Хайр, мен кетдим.

— Омон бўлинг, хотамтой дўстим,— деганча, кўчагача кузатиб чиқди маслаҳатчи.

Соат ўнларда бахти каро директорни жарлик тубидаги пахса деворли кўрғончага киритиб юбордим-у, ўз группамни тезроқ бошлаб келиш учун идорага югурдим.

— Кўрқяпсанми, Хошимжон?

— Кўрқяпман.

— Кўркма ўғлим, сенинг орданга бутун халк, ҳукумат турибди.

— Шундайку-я..

— Нашани олдингми?

— Олдим.

— Энг муҳими, шошма, ўзингни йўқотма.

— Хўп.

— Ҳамма ишни мен айтгандек қил.

— Яхши.

— Оқ йўл, ўғлим!— деб Салимжон акам мени йўлга кузатиб қолди. Ўзи ҳам бирга бормоқчи эди-ю, лекин начора, хизматчилик экан, боролмади. Унинг зиммасида ҳам меникидан оғирроқ вазифалар турибди. У ҳам туши билан ухламай югуриб-елиб чиқади.

Йигирма киши усти берк машинада йўлга тушдик. Шундан сўнгина мен ҳамроҳларимга қаёққа бораётганлигимиз, бизни қандай хавф-хатарлар кутаётганлиги, бажаришимиз керак бўлган иш гоаят масъулиятли эканлигини тушунтирдим.

— У очопатларни аллақачон қўлга олиш керак эди,— гижиниб қўйди пенсионер Муслим бобо.

— Хайрият, балохўрларнинг илдизига болта уриладиган кунларни ҳам кўрар эканмиз,— хурсанд бўлиб деди Мерган ота.

— Ҳаммаси саккиз киши дедингизми?— ташвишланиброк сўради Суръат ака.— Анча оғир бўларкан...

— Кўркманг,— деб қўйди дружиначи Ҳасан боксёр. У ўз кучига ишонди шекилли.

— Иккитасини ўзим тинчитиб бераман,— деди укаси Хусан ҳам.

Ахлатхона ёнида машинадан тушдик. Бошка жойларда эҳтимол бундай эмасдир-у, аммо, бизнинг шаҳарда киши тушиши билан ириллаб шамол эсгани-эсган. Бугун ҳам каттиқ шамол туриб, кўкдаги кора булутларни гоҳ ўннга, гоҳ чапга хайдаб тунни яна ҳам ваҳималироқ, яна ҳам кўрқинчлироқ қилиб кўрсатяпти. Атроф шунақанги қоронғики, бурнингдан нарини кўриб бўлмайди. Аксига олиб, суви қуриб қолган анҳорга шу оқшоғ сув очиб юборишибди. Пенсионер

Муслим бобо билан Мерган ота шалоπλαб сувга тушиб кеттишди.

— Зарари йўк,— шивирлади Мерган ота,— босмачилар билан олишганимизда бундан оғирроқ кунларни кўрганмиз.

— Тўхтаглар, менинг калишим оқиб кетибди,— деб қаттиқ гапириб юборди Муслим бобо.

— Жим!— шивирлади Суръат ака.

— Кампиримдан балога қолдим энди! — Муслим бобо кутилмаганда хахолаб кулиб юборса бўладими, ҳаммамиз кўрқиб кетдик. Бир хилларимиз ерга ётиб олдик.

Гоҳ эмаклаб, гоҳ паналаб чопиб, жар тубидаги пахса кўрғонга етиб, аввал келишиб олганимиздек, уни ҳар томондан қуршаб олдик. Мен ичкари кириб, ҳамма иш жойида бўлса гугурт чакиб, бостириб киришга сигнал берадиган бўлдим.

Бир сакраб девордан ошиб ўтдим. Ҳовли худди гўристондек қоронғи, жимлик, тик этган овоз эшитилмайди. Фақат уйнинг мўрисида аҳён-аҳёнда жонсиз учқунлар отилиб чиқиб, қоронғилик қаърида йўк бўлиб кетяпти. Уйнинг эшиги берк, деразага парда тутилганга ўхшайди — тиркишдан нурсиз ёруғлик кўришиб турибди. Уйга қандай кирдим энди? Эшикни ким очиб беради? Салгина овоз чиқса, ҳаммалари хушёр тортиб, режамизни чиппақка чиқариши мумкин! Шу пайтда кўғирчоқ театрида артист бўлиб ишлаганлигим жуда қўл келиб қолди-да. Бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб бўлдим-у; эшикка яқинлашиб, худди совуққотиб қолган мушук болага ўхшатиб зорланиб, мнёвлай бошладим, қўлларим билан тахтани таталаб тирнадим. Хайрият, ялмоғиз кампир қулоғини динг қилиб ўтирган экан, дарров эшита қолди.

Эшикни қия очиб:

— Хмм, совуқ баданингдан ўтиб кетдим,— деди. Бу пайтда мен лип этиб уйга кириб олдим.— Қир, қира қол тезроқ... Кўрқяпсанми, ха майли, совуққотсанг яна келарсан,— деб, кампир эшикни ичидан беркитди.

Дош қозонда биқирлаб шўрва қайнаяпти. Ўзням нақ йигирматача товукнинг боши узилганга ўхшайди. Нега десагиз, қозон шунчалик қатта бўлишига қарамай, гўштлар бир-бирига тикилиб қолибди. Хушбўй хид хонани тутиб кетибди. Иштахам кўзгаб, тамшаниб, бир-икки бор «култ-култ» этиб ютиндим-у, «бор-эй, бирпас кутишса кутишар», деб чала пишган бир товукни қўлимга олиб, тикка турганимча, пуф-пуфлаб, пок-покиза туширдим.

Салимжон акам кўп тадбиркор одам-да. «Бораётган жонинг жуда хавфли, гапингга қараганда, ҳаммаси қуролланганга ўхшайди. Ортик уринишнинг нима ҳожати бор, иложини топсанг, таомларига наша кўшиб бер, гаранг бўлиб қолишади, қўлга олиш осонлашади», деб ўргатган эди. Хатто чўнтагимдаги чакалоқнинг муштидек келадиган нашани ҳам ўзи топиб берди. «Банияти шифо бўлсин», деб уни қозонга ташладиму, ассолому алайкум дея секин ертўлага тушиб бордим.

Ана томоша-ю, мана томоша! Ҳаммалари аввалгидек ширакайф, кўзлари биё-биё. Майкачан бўлиб олишибди. Тағларида атлас кўрпачалар, шисалар очилган, майлар қадаҳларда гул-гул яшнаб турибди. Девқоматли паҳлавон ўртада, елкаларини учириб, бақувват билакларидаги мушакларини ўйнатиб, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга шох ташлаб ўйинга тушяпти, қолганлари қарсақ чалиб, ашула айтишяпти:

Веш кун экан бу дунё
Кўрарингни кўриб қол.
Ешлигингда хўб ўйнаб
Даври-даврон суриб қол..

Хўппа семиз амаки қарсақни негадир, эриниброқ чаляпти, ашулага ҳам кўшилмаяпти. Фақат аҳён-аҳёнда, худди омонатини топшираётган беморга ўхшаб, ияк қокиб кўяпти, холос. Ўғри Мутал бўлса, гўё биров унга қарсақни қаттиқроқ чалиб, ашулани ҳам бакириброқ айтсанг мукофот оласан, деб шипшитиб кўйгандек, шерикларидан ўзиб кетяпти. Пешанаси йилтироқ амакининг жазаваси тутиб қолибди: ҳамма нарсани унутиб, қора терга ботиб, оғзини каппа-каппа очиб, қарсақни ҳам бошқалардан кўпроқ уряпти. Ориф чайқовчи ашула боши экан. Кўзларини чирт юмиб, бўйнини чўзиб, хузур қилаётгандек бошини чайқаб, ашулани тобора авжига чиқаряпти:

Даврон келди еур, бегим!
Қандингни ҳам ур, бегим!
Омад келди от чопгин,
Савлати зўр, зўр бегим!..

— Яшавор, Бодрок! — Бесуяк бўлиб кетибсан-ку!
— Қийиб ташладинг, ука!— деб ора-чора қийкиришиб ҳам туришибди. Саллабодроқ амаки чарчаб, боши айланди шекилли, чайқалиб кетди-ю, ўйинни тўхтатиб, бахти қаро директорнинг кўлидан торга бошлади.

— Туринг, устоз!

— Ха-ха, қани-қани!

— Кўймайсан, Бодрок!— деб ҳар томондан кийкириб қолишди. Йўқ, Одил Аббосов унча таранг қилиб ўтирмади, лабини чўчқайтириб, кўзларини қисиб ўрнидан турди-да, икки кўлини лайлакнинг қанотидек кенг ёзиб: «Қорасочим» га чалинглар бўлмаса», деб илтимос қилди.

— Қорасочим ўсиб қошимга тушди.

На савдолар мани бошимга тушди-ей!— деб Ориф чайқовчи ашулани бошлаб юборди. Тавба қилдим-эй, нахотки бу ўша бутун шаҳарга жиноят уруғини сепиб, мевасидан шерикларини ҳам баҳраманд этиб юрган бахти қаро директор бўлса! Ахир у туппа-тузук ўйинчи экан-ку. Қўлларини чиройли ўйinatiшини қараиғ, оёқларининг ашула оҳангига мос тушаётганини айтмайсизми. Нима бало, ёшлигида эстрада театрининг ўйинчиси бўлганми дейман!

— Қойил!

— Офарин, устоз!

— Бекорга сизни саркорим демаганман, ахир!— деб олқишлай бошлашди шериклари.

Ўйин тўхтади. Чарчаб қолишганга ўхшайди, чуқур-чуқур нафас ола бошлашди.

— Мутал!— хитоб қилди бахти қаро директор.

— Лаббай, устоз!

— Қадаҳларни тўлдир, укам, бугун менинг энг бахтли куним. Душманнинг оёғига яна бир болта урдим...

Бири стаканда, бошқаси косада, бири оқидан, бошқаси кизилидан отиб олишгач, кўзларини сузишиб, чала-чулпа сўзлар айтишиб, ҳар хил нарсалар тўғрисида гаплаша бошлашди. Ўтган сафаргидек, бу гал ҳам саркор тобеларидан пул йиғиб, ўғри Мутал билан Саллабодроққа оз-оз бериб, қолганини портфелига жойлади. Чайқовчини тайёргина молларни ҳалигача бозорга чиқариб сота олмаганлиги учун койинди. Бешиқ ясайдиган дўконча олдидаги автоинспекция ходимларини чалғитиш учун уч юз метр нарида авария уюштириш керак эди, деб маслаҳат берди.

— Бу фикрингиз жуда маъқул, устоз,— кўлини кўксига кўйиб қуллуқ қилди чайқовчи.

— Машинани ўзим топиб бераман!— ваъда бериб юборди ўғри Мутал. Пешанаси йилтироқ амаки билан хўппа семиз амаки, бизга яна ҳам кўпроқ хашак беринг, бозор жуда авжида деб илтимос қилишди.

— Овқат пишди!— эълон қилиб қолди шу пайт ялмоғиз кампир. Чайқовчи билан Мутал юқорига чиқиб, билкиллаб турган товуқларни катта тоғорага босиб тушишди. Бир оздан сўнг товуқ суякларининг қирсиллаб синиши, лабларнинг чапиллаши, пасти-баланд пишиллаш овозлари, орачора кекиришлар ҳам қулоққа чалина бошлади

— Мутал!

— Буюринг, устоз!

— Қуй, тўлдириб қуй! Бугун мен бахтлиман!

— Сизнинг бахтингиз бизнинг бахтимиз,— чайналиб гапга қўшилди чайқовчи.

— Сиз бўлмасангиз биз аллақачон қўлга тушган бўлардик!— деб миннатдорчилик билдирди пешанаси йилтироқ амаки.

— Мен борман, ҳеч қайсинг қўрқма,— кимнидир отиб ташламокчи бўлгандек кўрсаткич бармоғини ўқталиб гап-ра бошлади бахти қаро директор,— чунки мен айёрман, тулкиман! Ҳаммасига чап бераман... ОБХССми, у мендан кўрқади! Юрагини олиб қўйдим, худо хоҳласа, яқинда ҳаммаси ишдан кетади. Ҳали кўп даври-даврон сурамиз. Тўғрими, Мутал?

— Ҳақ гапни айтдингиз, устоз. Уларни ҳали кўп ўйнатамиз.

— Менинг тушимга ҳар куни ОБХССнинг бошлиғи қир-япти,— югиниб қўйди чайқовчи

— Мен ҳам шунақа тушлар қуряпман,— аста бошини кўтарди хўппа семиз амаки.— Ҳозир ҳам туш кўраётганга ўхшайман, бошим айланиб кетяпти...

Пешанаси йилтироқ амаки:

— Айланиш...— деди-ю, гапини йўқотиб қўйди шекилли, бир оз жим қолди.— Ҳаммамиз айланяпмиз, товуқлар, шисалар, шисалар айланяпти, ертўла айланяпти...

Наша аста-секин ўз кучини кўрсата бошладими, бир-бирларига қараб илжайишиб, тиллари калимага келмай қолди.

— Хи-хи-хи! — қулди биттаси.

— Ҳа-ҳа-ҳа! — жўр бўлди бошқаси.

— Ҳе-хе-хе! — дея давом эттирди учинчиси.

Вактни қўлдан бой бермаслик учун шошилиб уларни қуролсизлантира бошладим. Бахти қаро директор билан ўғрида ўқланган тўппонча, чайқовчи билан девкоматли паҳлавонда ханжар бор экан. Қолганларида ё ҳеч нарса йўқ, ёки тополмадим.

— Наша! Товукдан нашанинг хиди келяпти!!— бакириб ўрнидан туриб кетди девқоматли паҳлавон.

— Наша!

— Ха, ха, нашанинг хиди бор!— деб юмилиб бораётган кўзини каттароқ очмоқчи бўлди бахти каро директор.— Мутал, сен қилдингми бу ишни?

— Худо урсин!— қасам ичди ўғри.

— Чайковчи, сендан шубҳам бор.

— Тил тортмай ўлай, устоз!

— Ҳозир тил тортмай ўласан!— бахти каро директор костюмининг чўнтагини пайпаслаб кўрди, таталаб портфелини очди, охири шимининг чўнтагига қўл суқиб «тўппончам!» деб бакириб юборди. Турмоқчи бўлувди, мункиб кетди.

— Бодрок, ушла ўғрини!— деди ётган ўрнида хириллаб.

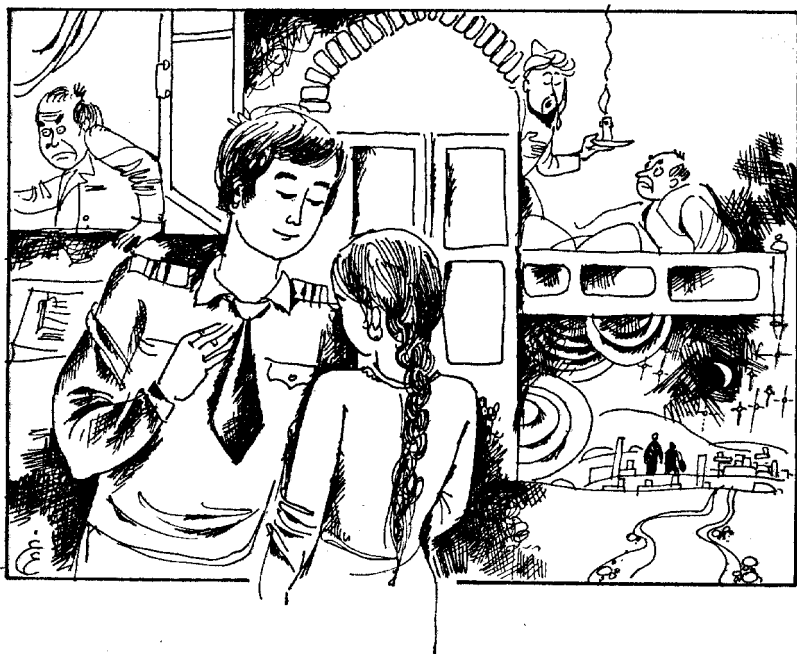
Бир нафасдан сўнг ертўлада, томоша қилсанг арзийдиган муштлашиш бошланди. Девқоматли паҳлавон ўғрини, бахти каро директор чайковчини, пешанаси йилтироқ амаки, негадир омборчини бўғиб олди. Ҳаммаси ҳам гаранг, тузукроқ муштлашай деса, боши айланаётганидан қўлини кўтаргани мадори келмайди. Ўн минутлардан сўнг бир-бирларини бўғишганча чўзилиб қолишди.

Бахти каро директор бошлиқ жиноятчиларнинг энг сўнги базми шу йўсин бир-бирларини бўғиш, ияқларига мушт тушириш билан якунланди.

— Лекин ўғлим, довюррак йигит экансан!— деди Муслим бобо жиноятчиларни машинага юклаб қайтаётганимизда.— Мана бу паҳлавоннинг ётишини қара, лоақал шундан ҳам кўркмадингми-а?

— Сал-пал кўркдим ҳам,— дедим камтарлик қилиб.

Эртасига эрталаб Одил баттолнинг ер ости хазинасидаги беҳисоб бойликлар-у, ўғирланган хужжатларни ҳам келтириб бергач, ўзим бошчилик қилган «Сариқ девни қувиб» операциясини шу билан тугатган бўлдим. Икки минг тўрт юз дона ҳар хил сурат, суҳбатлар ёзиб олинган тўрт минг икки юз метр лентани бошлиқларимга топширдим. Тергов ишларини мендан кўра ўн баровар тажрибалироқ бўлган майор Холиқов олиб борадиган бўлди. Ўша куни кечга томон идорамизнинг қора «Волга»сида қишлоққа жўнаб кетдик.

САРИҚ ДЕВНИНГ УЛИМИ ЕКИ ОЛАМ
ГУЛИСТОН БУЛГАНИ

ҚИШЛОҚДА УТГАН КУНЛАРИМ

Шундай қилиб... нима деяётган эдим, бувижоним билан қишлоқка жўнаб кетдик деяётган эдим шекилли, ҳа, худди шундай деяётган эдим... Ўзиям қишлоғимизни жуда соғиниб қолган эканман. Зокир, Ориф, Миробиддинхўжалар ҳам мени интизор бўлиб кутишаётган экан. Агар яна бир ҳафта келмасам, Зокир мени кўргани бормоқчи, қайтаётганда тўйга таклиф қилиб келмоқчи ҳам экан.

Йўқ, яхшиси бир бошдан гапирай. Ориқ, семиз жиноятчилар-у, уларнинг қора қилмишларини исбот қилувчи ашёнадалиларни топширган куним эртасига район милиция бошқармасида полковник Али Усмонов раҳбарлигида мени, яъни сариқ девларни қўлга туширишда катта жасорат кўрсатган сержант Ҳошимжон Рўзиевни қандай рағбатланти-

риш масаласи кўриб чиқилибди. Кимдир, ўртоқ Рўзиевга пул мукофоти берсак яхши бўлар эди деган экан, устозим: «Менимча, Хошимжонга пулнинг хожати йўқ, негаки пулни ёмон кўради. Сарфлашни ҳам билмайди, олган маошини бир кунда харжлаб, эртасига яна қарз сўрашга тушадиган одати бор..» деб эътироз билдирибди. Шундан сўнг Али Усмонович: «Агар қаршилиқ бўлмаса Хошимжонни Қримга, милиционерларнинг дам олиш уйига жўнатиб, бориш-келиш, ейиш-ичиш харажатларини ўз бўйнимизга олсак», деган экан, бу таклиф қамоли маъқул бўлганидан ўтирганлар қарсак чалиб юборишибди.

Шундай қилиб мен Қримга жўнайдиган бўлиб қолдим.

— Нима-нима?!— деди бувижоним қошларини пасти-баланд қилиб.— Қанақа Қарим чикди яна?

— Қариммас, Қрим!

— У ерда нима қиласан?

— Дам оламан.

— Хўкиздеқ йигит қаравотнинг поясига оёгингни ташлаб ётгани уялмайсанми?

— Йўқ, уялмайман.

— Ҳеч ёққа бормайсан. Қишлоққа олиб кетаман, таппи думалатасан.

— Таппи?!

— Бўлмаса, тўнка ёрасан.

— Тўнка?!

— Ўтган йили отпусага бормадинг, аввалги йили алдаб қочдинг. Уйда бир чўп ўтин йўқ, болам. Даданга ачинмайсанми? Бир ўзи қайси бирига улгурсин?

— Бари бир таппингизни думалатмайман, обрўйимга тўғри келмайди энди... Ойша билан Доно қилишсин. Улар қошига ўсма, қўлига хина қўйиб маза қилиб юришаркан-у, биз таппи думалатарканмиз-да!

— Гап қайтарма!— ўшқириб қўйди бувижоним.

— Бари бир начальнигимиз кўнмайди,— деб оёғимни тираб туриб олдим мен ҳам. Ўзингиз биласиз-ку, бувижоним билан тортишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Бари бир айтганини қилдиради. «Ҳозирча мен тирик эканман, начальнигинг ўзим бўламан, мендан кейин ихтиёринг ўзингда!» деб ўрнидан туриб менинг кийим-бошларимни йиғиштириб, чамадонга жойлай бошлади. Парадга кийиб чиқадиган шапкам бор эди, уни дадамнинг хуржунига солди.

Бахтимдан ўргилайки, суҳбатимизни Салимжон акам

айвонда эшитиб ўтирган экан. Чиқишим билан кулиб, бош чайкаб: — Кампир ўзар-а! — деб қўйди.

— Қўриб турибсиз-ку! — дедим йиғлагудай бўлиб.

Биргалашиб бориб, Али Усмоновичга Қримга бора олмаслигимни ётиғи билан тушунтирдим. Лекин, ким нима деса деяверсин-ку, мен шу ёшга кириб Али Усмоновичдек мард, хотамтой бошлиқни ҳеч кўрган эмасман. Менинг гапимга кирмадинг, деб хафа бўлиш ўрнига кўнглимни тоғдек кўтариб юборди. «Ҳали ёшсиз, дам олишга улгурарсиз» деб, бошқарма фондидан икки юз сўм пул мукофоти ажратди, ўзи миниб юрган қора «Волга»ни ихтиёримга бериб:

— Юзимизни бутун министрлик олдида ёруғ қилган йигитдан жонимни ҳам аямайман,— деди.

Кундуз соат учларда қишлоққа жўнаб кетдик.

Рулда ўзим, ёнимда дадам мудраб кетяпти, орқа ўриндикда яйраб кетаётган бувижоним жавраб, мени одам бўлмайти деб бутун қишлоққа гап таркатган Ҳожар келин-ойимнинг гўрига фишт қалаяпти.

Далаларда баҳор бошланиб қолибди: ариқлар бўйидаги ўтлар кўқарган, дарахтлар новдаси бўртиб, куртак чиқаришга мойил бўлиб турибди. Тракторлар гуриллаб ер ҳайдайди, ер текислаётган, ариқ очаётган эркагу хотинлар бизга тикилиб, бир хиллари қўл силтаб қолишади. Қушлар эсон-омон баҳорга чиқиб олганларига севиниб, осмону фалакда гужғон ўйнашади...

Тўсатдан, қутилмаганда, қалбимга қувонч, шодлик тўлиб, ашула айтиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Бувижоним дағал қўллари билан сочимни силаб: «Оббо, тентагим-эй, ашула айтишни қачон ўргана қолдинг?» деб эркалаб қўйди.

— Милиция ходими ҳамма нарсани билиши керак, бувижон!

— Худоё сени одам қилган милиция у дунёю бу дунё кам бўлмасин,— қўлини очиб фотиҳа ўқиди бувижоним.— Зокир ўртоғинг уйланыпти, эшитдингми?

— Кимга?

— Овсар тегирмончининг набираси борди-ку, Ҳакима.

— Э, турникдан йиқилиб, оёғи чўлоқ бўлиб қолган қизгами?

— Ушанга. Фермада сут соғувчи бўлиб ишлаётган эди.

Зокир андак бўлмаса шарманда бўлаёзди. Ҳакимага иш-ки тушиб қолган экан. Нукул ферманинг томига чиқиб

пшула айтармиш, бир-икки марта Ҳакимани пойлаб бориб, кўча эшиклари олдида ухлаб қолибди...

Кишлоққа намозгар маҳалида кириб бордик. Худди цирк томошаси келгандек, болалар оркамиздан кувиб уйгача эргашиб боришди. Бечора ойижоним-ей, гоҳ йиғлайди, гоҳ кулади. Мени ўтказгани жой тополмай, нуқул машина сигнални эшитиб, бир чўчиб тушганини гапиради. Сингилларим Ойшахон билан Донохон бўлса севинганларидан иргишлашиб, негадир, мен бу ёқда қолиб, бир-бирларини ачомлашишади, бетларидан ўпишади.

Кўз юмиб-очгунча ҳовлимизга одам сизмай кетди. Бир хиллари мен билан омонатгина сўрашиб, кўпроқ мен миниб келган машина билан қизиқа бошлашди. Ҳатто биттаси: «Ўғирлаб келганга ўхшайди, қаранг, Ҳошимнинг кўзи бе-жо!» деган гапни ҳам айтибди. Дадам Умурзоқ кассобни чақириб келиб қўй сўйдирди, катта қозонда шўрва пиширишди. Кечқурун, негадир, колхозимизнинг раиси, бухгалтер, агроном Анорбой тоғалар ҳам келишди. Участковой амакига бола юбориб, уни ҳам чақиртириб келдик. Бу ёқда мактабдош дўстларим Зокир, каникулга келган Миробиддинхўжа, олтинчи синфдан ўқишни ташлаб кетиб, ҳозир тракторчи бўлиб ишлаётган Ақром, Тошкентда қайси бир институтда сиртдан ўқиб, колхозда бош табелчилик қилаётган Тошпўлат, тиш докторлиги техникумини битириб келиб, ҳеч кимга гап бермай юрган хумқалла Ориф... э борингки, ҳамма оғайнилари ҳам тўпланиб қолишди. Гарчи ҳаммалари мени кўриш, ҳол-аҳвол сўраш учун келишган бўлса ҳам, гап бутунлай бошқа ёққа бурилиб кетди. Эркаклар бу йил киш чўзилиб, хашак тамом бўлиб қолгани, бозорда қўй-молнинг баҳоси тушиб, бир боғ бедага битта кўзи бераётгани ҳақида гаплаша бошлашди. Аёллар магазин мудири гардиши ҳалланган чинни коса билан пахта гулли пиёлани чайқовга чиқараётгани, худо хоҳласа, топгани ўлимлигига буюриши тўғрисида баҳслашишга тушишди. Ойниса кампир келинини кўз очирмасмиш, Тўпониса кампир куёвини ўзига иситиб олиш учун домлага қатнаётган эмиш, Холниса кампирнинг эри, қариганда бузилмай ўлгур, хотинининг ўлимликка йиғиб қўйган пулини белига тугиб, курортга кетиб қолган эмиш... Хуллас, хотинлар бир-бирига гап бермай, бир-бирлари билан мана шунақанги шивир-шивир қилишарди. Биз, яъни синфдошлар, ўзингиздан қолар гап йўқ, ким қаерда ўқиётгани, ким қанақа ишга киргани, ким ишни удалай олмай қочиб кетгани, ким уйлангани-ю, қайси қиз

эрга теккани хақида суҳбатлашдик, Донга тўймай қолган хўрозлар қичқира бошлаганда ҳамма уй-уйнга тарқалди. Дадам ният қилиб қўйган экан, участкавой амакига бошдан-оёқ сарпо кийгизди, ўғлимни яхши йўлга бошлаганингиз учун ўла-ўлгунча хизматингизда бўламан, деб ёлғондан бўлса ҳам қасам ичиб қўйди.

Охири кўчада Зокир икковимиз қолдик.

— Ке, яна бир кўришайлик,— деди у тўсатдан қўллари-ни ёзиб.

— Ҳали кўришдик-ку!

— Бир кучоқлаб ўпмасам тўймайдиганга ўхшайман, шерик. Ке, бир ўпишайлик...

Ачомлашиб, бир-биримизни ўпишиб, ялашиб, охири кучраш ҳам тушиб, айниқ болалардек роса пуйпалашиб олдик. Чарчаб эшигимиз олдидаги супачага ўтирдик.

— Шерик, сеидан бир нарсани сўрасам очик жавоб берасанми? — Шундай деб, Зокир, негадир, у ёқ-бу ёғига кўз ташлаб олди.

Нимани сўрашини юрагим сезиб турибди. Уйланмоқчи бўлганини айтиб, шу ишим тўғрими ёки нотўғрими, деб мендан албатта маслаҳат сўрайди.

— Менга қара, очик айт, сен ҳеч кимни севасанми? — деди Зокир бирон ноҳўя гап айтиб қўйгандек кўрқиб.

— Йўк, севмайман,— деб жавоб қайтардим.

— Мен расво бўлдим...

— Йўғ-э!

— Рост, овсар тегирмончининг набираси бор-ку...

— Ҳакимами?

— Ҳа, ўша. Фермамизда сут соғувчи бўлиб ишлайди.

— У чўлоқ-ку!

— Ўша чўлоқ оёғини яхши кўриб қолдим-да... Биласанми, Ҳакима соғадиган сигирларни ҳам яхши кўраман. Сут қуядиган челақлари-ю, юрадиган кўчаларини, кўча эшиклари олдидаги теракларгача — ҳамма-ҳаммасини яхши кўраман...

— Йўғ-э!

— Рост, шерик. Кечалари, агар ишонсанг, йиғлагим келади. Қундузлари бўлса, ҳадеб ашула айтсам дейман... Ўзини кўрсам оёғим қалтираб, тилим айланмай қолади...

— Чаток бўпти-ку!

— Охири чиқолмай хат ёзишга қарор қилдим.

— Нима деб ёздинг?

— Нима деб ёзганимни қўявер-у, шерик, бу ёғи жуда

расво бўлди-да. Биласанми, мен Ҳакиманинг фамилиясини Шокирова деб юрар эканман. Хатни ёзиб, почта қутисига ташлаб юбордим. Беш кун кутдим, ўн кун кутдим, бор таваккал, деб яна ёздим. Тегирмон бошида қахрамон она Ҳакима опа бор-ку, биласан-а, хатларим бориб ўшанинг эрига тегаверибди. Бир кун эрталаб молларни энди далага ҳайдайман деб турсам, молхонага Турон тоға кириб келди. Ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, қамчи билан савалаб кетса бўладими. «Нега урасиз?» десам, «аҳмоқ, бу хатни сен ёздингми?» дейди. Бундай карасам, мен ёзган хатлар. «Ишқингда куйиб ёнган молбоқар Зоқир», деб имзо қўйганман. Тек туравердим. Чарчагунча савалаб, охири «Нега ёздинг,— деб сўради,— ўз тенгинг куриб кетганми, ўнта боласи бор хотинни бошингга урасанми?»

— Сизнинг хотинингизга ёзганим йўқ уни!— дедим.

— Кимга ёздинг бўлмаса?

— Овсар буванинг набирасига ёзгандим,— деб очик ик-рор бўлиб қўя қолдим.

— Аҳмоқ!— деди сал жаҳлидан тушиб Турон тоға.— Даданга ўхшамай ўл!— Опа-сингилларнинг қайси бирига ошиқ бўлганини билолмай даданг ҳам совчиларни бир йил кийнаган эди. Анқовнинг боласи ҳам анқов бўларкан-да.

Турон тоға жаҳл билан хатларни йиртиб, коғоз парчаларини бетимга отди-да, «бобонг ҳам шунақа эди», деб жавраганча чиқиб кетди. Бу гап икки-уч кун ичида бугун қишлоққа овоза бўлди. Бечора Ҳакима касал бўлиб ётиб қолди... Охири ўзлари совчи юборишди.

— Сенгами?

— Менга.

— Тескариси бўпти-да?

— Шунақа, тескари бўлди. Сен бўлганда бунақа бўлмасди, маслаҳат берардинг...

— Хўш, кейин ўзи билан гаплашдингми?

— Гаплашдим, йиғлади... Кейин менам йиғладим, роса йиғлашдик... Расмини ҳам берди... Шерик, сендан бир илтимосим бор, лекин йўқ демайсан.

— Хўп, йўқ демайман.

— Тўйдан сўнг Ҳакимани шаҳардаги катта дўхтирларга олиб борамиз, ёрдам берасан. Битта оёғи сал калта, менинг этимдан олиб, уласа бўларкан. Аптекачи айтди. Икковимизни битта каравотга ёнбошлаб ётқизиб, оёғимизни оёғимизга улаб қўйишса, уч ойда соппа-соғ бўлиб кетар экан...

— Ҳакима кўнармикан?

— Кўнади.

— Тўй қачон?

— Май байрамига киламиз, ўйинчини шаҳардан ўзинг олиб келасан.

Тонготиб, бирин-кетин юлдузлар сўна бошлагунча гаплашиб ўтирдик. Лекин, шуида ҳам бир-биримизга тўймадик. Ҳали айтдим-ку, оккўнгил дўстимни жуда, жуда ҳам соғинган эдим.

Шу йўсин қишлоқда маза қилиб юравердим. Бугун Зокир билан дардлашган бўлсак, эртасига хумкалла Ориф билан ҳасратлашдик. Тиш доктори бўлмайд кетгур, тиш қўйиб бериш бир баҳона бўлибди-ю, хув бирда, олтинчи синфда ўқиб юрганнимизда менга дарслардан ёрдам берган Саддинисо бор эди-ку, ўшанинг бошини айлантириб қўйибди. Ёзда, отпусқа пулини олса Саддинисонинг оёисига ҳам тилла тиш қўйиб берармиш.

Ҳаммадан ҳам қишлоқда бўлган кунларимда бувижоним маза қилди. Эртадан-кечгача машинадан тушмай катайса қилгани-қилган. Кўпинча машина ойнасидан бошини чиқариб юради денг. Хожар келинойининг уйи нари борса 400 метр келади холос, ишонсангиз, ўшаникига элак ёки хамиртуруш сўрагани чиқса машинада боради. «Нега бундай қиласиз, бувижон» десам, «ишинг бўлмасин, манқани кўзини куйдирмоқчиман», дейди.

Қари ўрикни кесиб ёўла қилдик. Таппи думалатиб, томларни тўлдириб ташладик. Сандикдаги туршагу шафтоли қоқиларни текин машинада бозорга олиб бориб сотиб ҳам келдик. Дадам икковимиз бокка чиқиб эртанги помидор экиш учун ер чопаетган эдик, бувижоним тарелкада туршак, кориндор чойнакда чой кўтариб келиб қолди. Дадам чой ичгани ўтирди. Мен жон-жаҳдим билан кетмон уришда давом этдим.

— Хошим, чой ичмайсанми, тайлоғим?— жуда меҳрибон бир оҳангда сўради бувижоним.

— Хозир сув ичиб олдим,— деб қўйдим.

— Нима қилай, Хожарникига совчиларни чиқараверайми?— халигидан ҳам майинрок, меҳрибонроқ бир оҳангда сўради бувижоним.

— Керак эмас,— дедим негадир худди китиғим келгандек бир кайфиятга тушиб.— Ўзиям манқа, қизи ҳам манқа.

— Халча бувининг қизи-чи?

— Ўрдакка ўхшаб лапанглаб юради-ку?

— Рашидани келин қилайлик бўлмаса?

- Мен ашулачини олмайман.
- Кимни танлайсан бўлмаса?
- Фаридани!
- А, қанақа Фарида?

— Менга чучвара килиб берган Фарида...

Бувижоним кошларини чимириб, қўлига кесак олиб, секин ўрнидан тураётган эди, шу пайт боққа қишлоқ советининг секретари ҳовлиққанча кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, шаҳардан телефон килишди, зудлик билан етиб борар эмишсиз...— деди у энтикиб.

«Салимжон акамга бир гап бўлиб қолган бўлса-я», деб ўйладим-у, алланечук бўшашиб кетдим.

ВОЙ ОТАМЛАБ ИЙГЛАДИМ

Шаҳарга учиб келяпман. «Волга» қанча тезлик билан юра олса, шунча тезлик билан ҳайдаяпман. Назаримда йўлим ҳеч унмаётгандек, шаҳар мендан қочаётгандек туюлади. Эҳтимол ўлмагандир... Ё Одил баттол камокхонадан қочдимикан, борди-ю... баттол пичок урган бўлса-чи!.. Устозимнинг кўчасига бурилганимча бир-биридан кўрқинчли йўлар, поёнсиз хаёллар менга тинчлик бермади...

Салимжон акамнинг кўча эшиклари олди тозалаб супурилган, сувлар сепилган, катта-кичик одамлар узун-қисқа бўлиб кириб чиқиб туришибди... Юрагим уриб кетди. Наҳотки, наҳотки мен учун дунёда энг қимматли бўлган, бағри кенг, саховатли бир одам оманатини топширган бўлса, наҳотки мен унинг охириги сўзини эшитолмай қолган бўлсам! Йўқ!!! Э, лаънати ўлим, дедим-у, додлаб юбордим... Қишлоқли эмасманми, ўзимизнинг одатимизга риоя қилиб, отамма, отамма!» деб ўкириб, остонага яқинлашавердим. Қуйиб кетган кўксимдан:

— Охиратга сафар қилган отамма! Бизни ётим қилиб ташлаб кетган вой отам!— деган фарёдлар отилиб чиқаверди. Остона яқинида ранг-рўйи ўчиб кетган магазинчи қўшнимиз йўлимни тўсиб:

— Хошимжон, ўзингизни босинг! — деб ёлворди.

— Юрак бағрим адо бўлди, отамма! — деб яна авжига чиқдим.

— Ўзингизни босинг деяпман,— деб Неъмат ака мени тўсмоқчи бўлувди, уни нари итардим-да: «Меҳрибоним вой отам»лаб ичкари кириб бордим ва остона остида ўти ўчган

мотордек такка тўхтаб қолдим... Ховли тўла одам. Қўни кўшнилар, маҳалланинг текин зиёфат дарагини эшитса томдан ташлашга тайёр турган бекорчилари, Салимжон акамнинг узоқ-яқиндаги ориқ семиз ошна-оғайнилари... Халиги трамвайнинг вагонига ўхшаш чўзинчок равон бор эди-ку, ана ўша ерда погонларини йилтиратишиб, савлат тўкишиб милиция ходимлари ўтиришибди. Каравотда ўзимизнинг созадалар машқ чалишяпти... «Нима қилдим энди роса шарманда бўлдим-ку... Йўқ, шарманда бўладиган анойи йўқ! Ҳозир ўзимни мастликка соламан, ҳамма бемаъни ишлар мастликда қилинади. Ҳамма маст бўлганда милиционер ҳам бир марта бўлса нима қилибди!..» Қўлларимни ёзиб, дир-дир қалтираб турган оёқларим билан ерни гурс-гурс тепиб ўйинга тушиб кетдим.

— Ие, Рўзнев кепти!

— Қип-кизил маст-ку!

— Қаранг-а, мастлик Ҳошимжонга жуда ярашаркан.

— Ўйна, йигитча, ўйнаб қол!

— Ўзлари ичиб олиб, кўчаларда «отамлаб» юришадн-ю, сен билан мен юз грамм ичсак, ўн беш сутка беришадн...— деган гаплар қулоғимга эшитилиб турибди. Мен бўлсам п рвойимга ҳам келтирмай, нуқул ўйинга бериламан. Аввал шаҳар милицияси паспорт бўлимида ишлайдиган иккита кизни, кетидан иккита бегона йигитни ўйинга тортиб, бошқаларни ҳам қарсак чалишга даъват этдим. Бир нафасда бутун меҳмонлар қарсак чалишиб, чайқалишиб, бир жону бир тин бўлиб кетишди. Секин бир чеккага ўтириб олдим.

Ҳошим, ўғлим! — деган овоз эшитилиб қолди орқамдан. Бундай қарасам, одамларни оралаб, мени мўлжалга олиб кучоғини кенг ёзганча Салимжон акам келяпти.

Мени ердан даст кўтариб, негадир пешанамдан ўпди:

— Қарим келди, аканг келди, ўғлим!

Қарим ака, илгари устозим айтиб бергандек, чипакам паҳлавон йигит экан, бай-бай-бай, қомати келишганини қаранг! Худди одамларга кўз-кўз қилиш учун қўл билан ясалганга ўхшайди.

— Янглишмасам, Ҳошимжон бўлсангиз керак, шундайми? — деди Қарим ака менга яқинлашиб.

— Худди шундай,— деб қўйдим. Ўзи мен жуда ғалати-ман. Бир хил вақтларда булбули гўё бўлиб ганиравериб, одамларнинг миясини қоқиб қўлига бераман. Ҳозир бўлса, тавба, оғзимга «алиф» ҳам келмаса бўладими! Қарим ака-

нивг афтига қараб, илжайганимча жим туравердим. Хайрият, ўзи гап бошлаб қолди.

— Дадамнинг ёлғизлигини билдирмай жуда яхши иш қилибсиз, Хошимжон!

— Ха, ха, шунақа бўлди.

— Дадам икковларинг ёзган хатни олиб турдим, раҳмат!

— Арзимаиди.

— Хазилни ҳам боплар экансиз.

Тавба, нималар бўляпти ўзи. Нега бундай бўлиб қолдим?

Йўқ, оғзимга талқон солгандек жим ўтираверсам, Қарим акам учун ноқулай бўлади, ё туриб кетишим керак, ё гапиришим керак! Ахир, у менинг илжайишимни томоша қилиш учун ёнимга келгани йўқ-ку.

— Қарим ака, ҳали сиз билан тўйиб-тўйиб гаплашамиз,— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб,— рухсат берсангиз, меҳмонларга хизмат қилсам...

Ичкари уйдан кийимимни алмаштириб чиқдим-у, енгимни тирсагимгача шимариб, хизмат қилишга тушиб кетдим: кабоб ташидим, чой келтирдим, бўш тарелкаларни йиғиб олдим, беш-ўнтасини синдириб ҳам қўйдим, хуллас, тунги соат биргача меҳмонлар кетиб, ҳаммаёқни йиғиштириб олганимизча ҳеч тиқмадим. Салимжон полковникнинг чинакам садокатли ўгли эканлигимни меҳмонларга ҳам, Қарим акамга ҳам бир кўрсатиб қўяй дедим-да.

«ЙЎҚ, МЕНГА ОТАЛИК ҚИЛМАДИНГИЗ!»

Эртасига мен бир йўла учта, йўқ, кечирасиз, тўртта хушxabар эшитиб, андак бўлмаса қувончдан гангиб қолаёздим. Соат ўнда Али Усмоновичнинг кабинетига йиғилдик. Мана шу ерда мен кетма-кет янгиликлар эшитдим ва ҳали айтганимдек, охири жиндек гангиб ҳам қолдим. Биринчидан менга, яъни Хошимжон Рўзиевга кичик лейтенант унвони берилибди. Иккинчидан, полковник Али Усмонов область милициясига бошлиқликка тайинланиб, министрликнинг тасдиғидан ҳам ўтиб келибди. Учинчидан, менинг устозим район милиция бошқармасига бошлиқ бўлиб ўтиб, роппа-роса бир хафта ишлаб ҳам қўйибди. Тўртинчидан... Кечирасиз, очигини айтсам Хошим мактаняпти, баъзан жуда ошириб юборади-да, дейсиз, очигини айтмасам, ҳақиқатни беркитган бўламан... Тўртинчидан, кичик лейтенант ўртоқ Рўзиевни ОБХСС бўлимига бошлиқ қилиб тайинлашибди.

Али Усмонов биз билан хайрлаша туриб, йиғлаб юборди.

Ростдан йиғладими ёки жўрттага йиғладими, бунисини аниқ айтилмайман-ку, аммо кўзларидан дув-дув ёш тўкилганини ҳаммамиз кўрдик.

— Мен сизлар туфайли одам бўлиб обрў топдим, оддий ишчи эдим, Салимжон акамнинг тавсияси билан милицияга келдим. Бу киши мен учун чинакам мураббий, чинакам устоз бўлди. Мен парткомимиз Каромат Хошимова, маҳаллий комитетимизнинг раиси ўртоқ Холиқов ва бутун коллектив олдида бир умр қарздорман. Иш пайтида кўп камчиликларга йўл қўйдим, хатолар қилдим, мени тўғри йўлга солишди, тарбиялашди. Мен Суръат Орипов, Одил Шарипов, Хошимжон Рўзиев сингари ёш ходимларимизга таъзим қиламан. Шуларнинг садокатли меҳнатлари туфайли менинг режаларим амалга ошди. Мен... мен... бу ердан кетиш мен учун жуда оғир... — худди шу ерга келганда, ҳали айтганимдек, Али Усмонов кўзларидан дув-дув ёш тўкиб йиғлаб юборди.

Шу кунги гарчи мен учун ҳар томонлама қувончли бўлса ҳам, бу хушxabарларнинг қайси бирига қувонишни билмай гангганимдан ёки одамлар ичида: «Э ўл, ўзинг ҳам зўрға турган экансан, бунча талтайиб, бунча аталадек суюлмасанг!» деб айтишмасин дея кўркканимдан жўрттага қовғимни солиб, бирон муҳимроқ нарса ҳақида ўйлаётган кишидек пешанамни тириштириб хонада жим ўтиравердим. Куннинг иккинчи ярмида эса, одамлар: «Оббо, амал тегмай ўлсин, қовғимни солиб, хода ютгандек кеккайиб ўтиришини қаранг, амалдорлик курсисини бунча яхши кўрмаса-я!» дейишларидан чўчиб, хонама-хона юриб, латифалар айтиб, ҳамкасбларимни роса қулдирдим.

Кечкурун уйга қайтсам Салимжон акам ўғли билан равонда ўтирибди. Ораларидан гап қочганга ўхшайди, икковлари ҳам бошларини эгиб олган, бир-бирларига қарамаслик пайида. Хона ўртасида чамадон билан Қарим акамнинг қамокхонадан кийиб келган плаши ҳам турибди. Ичкариги уйга кириб ечиниб чиқдим. Тараша майдалаб, самоварга ўт солдим, сўнг ёнларига келиб ўтирдим.

— Ўғлим, ўйламай иш қиялсан,— деди Салимжон акам уф тортгандек.

— Бошка иложим йўқ,— деди ўғли тесқари қараб.

— Ҳар ҳолда қари отангга ҳам жиндек ачинсанг бўларди, бир оёғим гўрда бўлиб қолди...

— Сиз-чи?— Қарим ака ўрнидан туриб кетди.— Мени қаматаётганингизда мен ҳам сизнинг ўғлингиз эканимни

ўйлаганмидингиз? Ёшқалар ўғлининг бошига ташвиш тушса, югуриб-елиб ёрдам беришади, кутқариб қолишга ҳаракат қилишади. Сиз-чи? Сиз кўл-оёғимни боғлаб ушлаб бердингиз.

— Мен ўз бурчимни, адо этдим, ўғлим!

— Халқ олдида, ҳукумат олдида юзим ёруғ бўлсин, виждонимга доғ тушмасин деб ўйлагансиз, шундайми?

— Шундай, ўғлим.

— Демак, сиз ўз обрўйингизни ўйлагансиз-у, менинг келажагимни, ўлим тўшагида ётган онам бечоранинг ҳаётини ўйламагансиз. Онамнинг ҳаёти билан менинг келажагимни ўз обрўйингизга қурбон қилгансиз!

— Лекин, сен жиноят қилган эдинг-ку!— Столни муштлаб, Салимжон акам ҳам ўрнидан туриб кетди.— Сен қилмишингга яраша жазо олишинг керак эди. Ҳар қандай жиноятчи жазоланиши керак!

— Ёлғон гапиряпсиз.

— Тилингни тий!

— Мен сиз билан охири марта гаплашяпман,— деб Қарим ака секин ўрнига ўтирди,— шунинг учун ҳамма гапни очиқ айтиб кетишим керак. Сиз ҳар қандай жиноятчи жазоланиши керак деяпсиз. Мен ёлғон деяпман, Чунки сиз ўзингизга тухмат қилган, ўғриларга шерик бўлган Шарифа Усмоновани қамокдан чиқариб юборгансиз.

— Чунки у айбига иқрор бўлган.

— Мен-чи, мен ҳам иқрор бўлувдим-ку.

— Сен жиноятингни мен, яъни милиция ходими фош қилгандан кейин иқрор бўлгансан.

— Бари бир эмасми?

— Йўқ, бари бир эмас, ўғлим. Қонунчиликда мажбур бўлганда иқрор бўлиш билан, мажбур бўлмаган бир шароитда виждон амри билан иқрор бўлиш ўртасида ер билан осмонча фарқ бор... Кейин Шарифанинг эмизикли боласи ҳам бор эди.

— Тўғри, укам борлигини билмаган эканман!..

— Тилингни тий!— Салимжон акам ўғлига яқинлашиб, бир ҳамла билан ёқасидан бўғиб олди. Ота-бола тиккама-тикка бўлиб кетишди.— Бу гапларни кимдан эшитдинг?

— Ёкамни кўйиб юборинг!

— Гапир!..

— Кўйиб юборинг деяпман!— Қарим ака ҳам бақувват йигит эмасми, бир силкиниб, дадасининг қўлидан чиқиб кетди, аммо устозим уни яна бўғиб олди.

— Қимдан эшитдинг деяпман?

— Қамоқхонада хат олдим.

— Қимдан?

— Имзо кўймабди.

— Қачон олдинг?

— Чикаётган куним.

— Нима деб ёзибди?

— Отаиғ сени қаматган эди. Аммо ўйнашини сақлаб қолишдан уялмади, деб ёзибди.

— Қани ўша хат?

— Йиртиб ташладим.

— Ахмоқ!

— Ёқамни кўйиб юборинг.

— Сен бари бир одам бўлмабсан.— Салимжон акам ўғлининг ёқасидан кўлини олди-ю, бўшашиб диванга ўтирди. Бошини икки кафти орасига олганча жим қолди. У жим бўлиши билан ўғли кучайиб кетди. Хона ўртасида тик турганча, икки кўлини шоп қилиб гапира бошлади:

— Мени одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ! Мен қамоқхонада ўтириб, ўнинчи синфни аъло баҳолар билан битиришга ҳаракат қилдим, кеча аттестатимни кўриб, ўзингиз пешанамдан ўпдингиз. Мен қамоқхонада, бошқаларга ўхшаб бекор ётмадим. Қилган гуноҳимни ҳеч бўлмаса меҳнатим билан ювай деб ромсозлик комбинатида икки-уч нормадан иш бажардим. Кеча мақтов қоғозларимни кўриб ўзингиз раҳмат айтдингиз. Одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ... Дада, мени тўғри тушунинг, бари бир, сизни кечира олмайман. Онам ўлмаганда ҳам эҳтимол кечириб юборган бўлармидим... Бечора онам мени деб ўлди, мени эса сиз қамадингиз...

— Йиғлама!— ўшқириб берди Салимжон акам.

— Дада, мени кечиринг. Баъзан сизга раҳмим келади, дадам бечорага ҳам қийин деб ўйлайман. Баъзан тишларимни гижирлатиб, ахир у менга яхши тарбия бера олмади-ку, шу туфайли оғир ахволга тушиб қолганимда ёрдам кўлини чўзиш ўрнига обрўйимга путур етмасин, деб мени қаматди-ку, деб ўйлайману сиздан нафратланаман... Яхшиси мен кетай, бирга яшай олмаймиз...

— Йиғлама деяпман!

— Дада!

— Қаёққа кетмоқчисан?

— Чўлда ромсозлик комбинати очилибди. Ўша ерга ишга кирмоқчиман.

- Йўлкиранг борми?
- Йўк.
- Пул берсам оласанми?
- Йўк.

Карим ака ичкари уйдан мархум онасининг рамкага солинган суратини олиб чикди-да, бағрига босганча юм-юм йиғлаб, жўнаб кетди.

Ташқарига чиксам, самовар қайнаган экан, аччиққина чой дамлаб келдим. Салимжон акам бошини икки қўли орасига олиб, диваннинг бир чеккасида жимгина ўтирар эди.

Овоз чиқармасдан, кўз ёши тўкмасдан йиғлар эди у.

•МУСТАҚИЛ ВУЛ, УҒЛИМ•

Эрталаб идорамизда жиндак дилсиёхлик бўлиб ўтди. Қасаба союз комитетининг раиси майор ўртоқ Холиқов менинг ОБХСС бўлимига бошлиқ бўлиб ўтишимга жуда қаттиқ норозилик билдирибди. Салимжон акам билан ғижиллашиб олибди у: «Хошимжон ҳар қанча жасорат кўрсатгани билан, ҳали ёш, бошқармада ишлаётганига кўп ҳам бўлгани йўк. Бу ерда ўн беш йиллаб ишлаётган тажрибали ходимлар бор. Бўлимга ўшалардан бирини ўтказамиз, деган экан Салимжон акам: «Ақл ёшда эмас, бошда бўлади деган ҳикматни унутманг, ўша ўн беш йиллаб ишлаб, бирон жиноятни очолмаган ходимларнингизнинг хатосини Хошимжон тузатди» дебди. Ўртоқ Холиқов «мен райкомга арз қиламан» деса, Салимжон акам «мен райком билан маслаҳатлашиб, иш тутганман» дебди. Ўртоқ Холиқов «райкомдагилар ҳақиқий ахволдан беҳабар бўлишса керак» дебди. Салимжон акам «бўлмаса бориб, уларнинг хатосини тузатиб келинг» дебди. Ўртоқ Холиқов «бари бир мен ўз фикримда қоламан» деган экан, Салимжон акам: «Мен ҳам ўз фикримни ўзгартирмоқчи эмасман» дебди. Ўртоқ Холиқов «кўрамиз» деса, Салимжон акам «кўрсак, кўраверамиз» дебди.

Бир маҳал ўртоқ Холиқов хонамга қовоғидан қор ёғиб, мени бўғиб ташлагудек бир алфозда кириб келди. Устозим билан ўрталарида бўлиб ўтган гапдан хабардор эдим. Шунинг учун мен ҳам қовоғимни ундай баттарроқ солиштириб, столини «Олмача анорингга балли» оҳангида чертиб, жим ўтиравердим.

— Шу ишингиз яхшими? — деди ниҳоят ўртоқ Холиқов тутақиб.

— Яхши,— деб қўйдим бепарвогина.

— Уялмайсизми?

— Йўк, уялмайман.

— Виждон борми ўзи сизда?

— Ўзингизда-чи?

— Майнавозчилик қилманг.

— Қилавераман,— деб яна бўш келмадим.

Шундан сўнг ўртоқ Холиков графиндан сув қуйиб ичди. Диванга ўтириб:

— Бу ерда хизмат кўрсатган майорлар, капитанлар оддий вазифада ўтирса-ю, кечагина келиб сиз бўлим бошлиғи лавозимини эгаллаб олсангиз, уят! Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда виждон азобида қолган бўлардим,— деди. У босиқ гапиргани учун мен ҳам босиқлик билан:

— Шу лавозим сизга керак бўлса, ола қолинг. Ростини айтсам, ўзимга ҳам ёкмайроқ турибди. Сиз билан амал талашгандан кўра, кишлоққа бориб, таппи думалатганим минг марта яхши,— дедим.

— Рост айтяпсизми? — ховлиқиб сўради ўртоқ Холиков.

— Рост айтяпман.

— Ёзинг бўлмаса!

— Нима деб ёзай?

— Маҳаллий комитет раиси ўртоқ Холиқовга, мен ўзимни бу вазифага нолойиқ биламан, деб ёзинг.

Худди шу пайт, яъни мен ариза ёзиш учун ручкага эндигина қўл чўзган пайтимда секретарь қиз кириб, «сизни партком чакиряпти» деб қолди. Ўртоқ Холиқовни кабинетда ёлғиз қолдириб, Қаромат келинойимнинг хузурига шошилдим. Келинойим, қизчаси бугун боғчага бормайман деб йўлда хархаша қилмаганга ўхшайди, ўзича кулиб мамнун ўтирибди.

— Хўш, ўртоқ бўлим бошлиғи, ишлар қалай?— деб сўради ўтиришим учун қўли билан жой кўрсатиб.

— Чакки эмас.

— Ишни нимадан бошламоқчисиз?

— Ариза ёзишдан.

— Ариза, қанақа ариза?

— Шу... ишдан бўшаш хақида.

— Сизнинг ҳам ҳеч жиддий гапирган вақтингиз бўладими?

— Хозир жиддий гапиряпман... Ўртоқ Холиков: «Сенда виждон борми ўзи» деяпти.

— Демак, сизнинг олдингизга ҳам кирибди-да.— Қаромат келинойим ўрнидан туриб, секин менинг ёнимга ўтди.—

Парво қилманг. Кеча шу ҳақда менга ҳам айтувди, уришиб бердим... Ўзи аламзада, Салимжон ака ўрнига бошлиқ бўлмоқчи эди. Райком тасдиқдан ўтказмади. Аламинни кимдан олишини билмай юрибди... Бугун-эрта ўзига келиб қолади. Аслида ўзи ёмон одам эмас, тажрибаси зўр... Хўш, план туздингизми?

— Бугун тузмоқчиман.

— Эътиборингизни кўпроқ жиноятнинг олдини олишга, кишиларни тарбиялашга қаратинг. Конунчилик асосларини тушунтиришга ҳаракат қилинг. Ҳозир партиянинг талаби ана шундай.

— Айтганингиздек қиламан.

— Эртага менга тасдиққа олиб кирасиз.

— Энди кетсам майлими?

— Майли...

Хонага қайтиб кирсам, ўртоқ Холиқов ҳамон мени кутиб ўтирган экан.

— Нимага чақиртирибди?— қизиқсиниб сўради у.

— Виждонимни текшириб кўргани,— пичинг билан жавоб қайтардим.

— Хўш, бормикан?

— Жавобини кеча олган экансиз!

Шу гапимдан сўнг кулимсираганча бир-биримизга тикилишиб қолдик. Ўртоқ Холиқов секин ўрнидан турди. «Бир ой ўтар-ўтмас ишни расво қилиб, муҳокамага тушмасанг, отимни бошқа қўяман» деди-ю, жавоб беришимни ҳам кутмай, полни тешиб юборгудек гурсиллатиб тепиб, чиқиб кетди. Анчагача хомуш ўтирдим. Гоҳ кулгим қистайди, гоҳ жаҳлим чиқади. Ўйлайман-у, лекин нима ҳақида ўйлаётганимни ўзим ҳам билмайман. Хаёлга берилиб, Салимжон акамининг хонасига кириб борганимни сезмай қолибман. «Хўш, кичик лейтенант, эшитаман» дегандан кейингина ўзимга келдим. Бўлган воқеани окизмай-томизмай сўзлаб бердим. Устозим кўпни кўрган, оғир, босиқ одам-да. Бу гапларни парвосига ҳам келтирмади. Аксинча, киши ҳар қандай шароитда ҳам мўстақил бўлишга интилиши зарурлиги, агар ўзингни ҳақ деб билсанг, бутун дунё қарши туғанда ҳам билганингдан қолмаслигинг кераклиги ҳақида гапирди ва охирида бир ҳикоя ҳам айтиб берди...

Бир бор экан, бир йўқ экан, ўтган замондами ёки шу кунлардами, ишқилиб, бизнинг Фарғона томонида бир чол билан набираси бўлган экан. Набираси: «Бобожон, бир хил одамлар уни қил дейди, бир хил одамлар бунй қил дейди,

нима қилишимни билмай гаранг бўлиб қолдим, маслаҳат беринг», дебди Чол: «Ўғлим, эшакни тўқимлаб чиқ бўлма-са», дебди. Чол эшакка ўзи миниб, набираси пиёда, гузардан ўтиб бораётган экан, ўтирганлар:

— Ҳббо, бераҳм чол-эй, ўзи эшакка миниб, ёш болани пиёда олиб кетяпти-я, миндириб олса асакаси кетармикан!— дейишибди. Чол нариги гузарга етганда набирасини эшакка миндириб, ўзи пиёда кетаверибди. Ўтирганлар:

— Ўз кадрили билмаган тентак чол-эй, хўкиздай йигитни эшакка миндириб, ўзи пиёда кетяпти-я. Мингашиб олсанг, эшагинг ўлиб қолмайди-ку!— дейишибди. Чол набираси билан йўл юришда давом этибди. Йўл юришибди, йўл юришса ҳам мўл юришибди. Ниҳоят яна бир гузарга етишганда эшакка икковлари баробар мингашиб олишибди. Чой-хўрлар бўйниларини чўзиб:

— Мушук боладек эшакка икки киши миниб олибди-я, бири миниб, бири пиёда кетса бечора эшакка бунча жабр бўлмасди,— дейишибди.

— Мана ўғлим,— дебди чол уйга қайтганда,— одамларга ундай қилсанг ҳам ёкмайсан, бундай қилсанг ҳам ёкмайсан. Яхшиси, ёмон бўлса ҳам ўз билганингдан қолмагин...

Салимжон акам ҳикоясини тугатиб, гўё бу ҳикоя менга қанчалик таъсир қилганини кўзларимдан билиб олмоқчи бўлгандек, тикилганча, жим қолди. Шу пайт қабулхона секретари, ҳамиша устки лабига кизил суртиб, остки лабига суртишни эздан чиқариб юрадиган Лилияхон кириб:

— Ўртоқ Рўзнев, сизни бир қиз анчадан буён кутиб ўтирибди,— деб негадир аччиқ қилгандек, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

— Қиз, қанақа қиз?!— «ўху, ишлар катта-ку!» деган оҳангда сўради устозим.

— Қелинингиз келгандир... — деб ҳазилга олиб, ўрнимдан турдим.

ЮРАГИМНИ УЙНАТГАН ҚИЗ

Қабулхонада... ёпирай, бу ўнгимми ё тушимми! Кўпинча қўлида бир тоғора чучвара билан тушларимга кириб чиқадиган, бувижоним шу ёздан қолдирмай сени уйлантираман, деб кийин-қистовга олганда кўз олдимдан нари кетмай юрагимни ўйнатган... Фарида ўтирибди, Фарида! У мени йўқлаб келибди!..

Кўл-оёғим қалтираб, юзимни тер босди. Энтикиб кетдим. Тўлшиб, юзлари тарам олмадек кип-қизариб, ўзи ҳам гулгул яшнаб кетибди... Гапир, Хошим! Фарида келибди! Тезроқ гапир ахир, ўрток кичик лейтенант!

— Хошим ака, мени танимадингиз-а?— деди киз.

«Овозлари ҳам бир майин, юмшок, эркаловчи», деган фикр ўтди бошимдан.

— Танидим, факат нега чучвара олиб келмаганингизга хайрон бўлиб турибман!— дедим ниҳоят ўзимни кўлга олиб.

— Вой, ҳалиям ҳазилкашлигингиз қолмабди-я,— деди Фарида негадир кўзини мендан олиб қочиб.

Менинг кабинетимга кириб, диванга ёнма-ён ўтирдик. Қизик, нега мен тўсатдан бунқанги уятчан бўлиб қолдим, умрим бино бўлиб, бировдан уялган бола эмасдим-ку! Кўлим, оёғим, бурним — бутун борлигимдан уялиб кетяпман. Кўлим курғур тинмай қалтираяпти, қалтираган кўлни кизлар ёктирмайди дейишарди. Хаяжонлансам бурним терлайдиган одатим бор. Қани энди ўткир пичоқ бўлса-ю, шу зорманда бурнимни ҳам шартта кесиб ташласам... Кўнғир сочлари бирам майини, хушбўй хид анкиб турибди. Кўйлаги, жемперлари ўзига бирам ярашган. Йўқ, гўзал, жуда гўзал у. Қишлоғимиздаги ҳеч бир киз унга ўхшамайди... Гапиришим керак... Нима деб гапирсам бўлар экан-а?..

— Мен, бир илтимос билан келган эдим, — хайрият, сени гап бошлаб қолди Фариданинг ўзи.

— Жоним билан,— дедим-у, йўтал аралаш чиққан овозим ўзимга ёкмай, баттар уялиб кетдим.

— Деворий газета чиқараётувдик... Битта шеър ёзиб берсангиз. Шеър ёзишни биламан деган эдингиз-ку...

— Шеър, ҳалиги ўқиладиган шеърми?— дедим яна гўлдираб. Чиндан ҳам жиннихонада ётган маҳалимда Фаридага бағишлаб ҳазилнамо бир нарсалар ёзган эдим. Бир хилларини ўзига ўқиб бериб роса қулдирганман. Яна биттаси бор, ўшани ҳозир оқ коғозга кўчириб берсам-чи.

Жиннихона ходими,

Жуда катта одими.

Калака қилманг уни,

Орқасида йўқ думи,—

деб ўқиган эдим, Фарида кулиб юборди. Қотиб-қотиб қулди Шеърим маъқул бўлганига севиниб, ўзим ҳам қулгига кўшилган бўлдим. Фарида «оббо Хошим ака-ей, сиз аслида циркда ишласангиз бўларкан» деб ҳазил қилган эди, мен

хам «тўйдан кейин ишлайман» деб ҳазилга-ҳазил билан жавоб қайтардим. Шундай дейишим билан Фарида ялт этиб менга қараган эди, кўзларимиз учрашди-ю, ва тамом... Мен яна ўзимни йўқотиб қўйдим. У ер остидан менга қараб, шахло кўзларини сузиб, тимқора қошларини чиройли чимириб қўяди. Мен бўлсам оғзимнинг таноби қочиб, нимадандир севиниб, нимадандир андак кўркиб, бўлар-бўлмасга илжаяман. Ниҳоят, Фарида ўрнидан туриб:

— Мен борай энди... — деди билинар-билимас энтикиб. Шу пайтда унинг бутун вужуди енгил қалтираганини, шахло кўзлари намланганини кўриб қолдим. Мен ҳам шошилиб ўрнимдан турдим:

— Кузатиб қўяман.

Орқама-орқа кўчага чикдик. Йўлакда ёнма-ён бораётгирмиз. Қуриб кетмагур тилим яна танглайимга ёпишиб қолса бўладими. Аксига олиб, одамларнинг ҳам икки кўзи бизда.

— Ҳа, ҳа, яхши қиз, ахир қўлга тушибсан-ку!

— Ўртоқ милиционер, мана шу қиз ўғри бўлади, кеча бизнинг ховлимиздан ўсма ўғирлаган!

— Хафа бўлманг, оппоқ қиз, ўзим уйларингга хабар қилиб қўяман!

— Ҳой қиз, калта кўйлак киймагин, милиция қамаб қўяди, демабмидим!.. — деб ўтган-кетганлар ҳазил-мутойиба ҳам қилиб кетишяпти... Мен баттар уяламан. Ўзимдан, Фаридадан, дарахтлардан, машиналардан уяламан. Нукул чаккамни қашлаб, биров келиб «вах» деб кўрқитиб юбораётгандек, ўгирилиб орқамга қарайман...

Лекин нима бўлганда ҳам Фаридаларнинг уйига яқинлашиб қолдик. Бахтимдан ўргилайки, худди шу биз яшайдиган кўчанинг охирида туришар экан, дадаси ун тортадиган комбинатнинг директори бўлиб ишлар экан.

Кузатиб қайтаётганиман-у, негадир, қувончимни кўксимга сиғдиrolмай, бақириб ашула айтгим, йўловчиларни кучоқлаб, пешанасидан ўпгим, югуриб, ариқлардан сакраб ўтгим келади. Ширин-ширин энтикаман. Охири бўлмади, кўчада онасининг олдида пилдираб келаётган бир гўдакни даст кўтариб, пешанасидан ўпдим-да:

— Фарида мени йўқлаб келди, укажон! — деб кичкирдим.

Идорага келсам, ҳаммаёқ ола-тасир бўлиб кетибди. Ходимлар у ёқ-бу ёққа чопган, телефонлар жиринглаган, қабулхона секретари Лилияхон йўлимни тўсиб:

— Ўртоқ Рўзиев, Одил Аббосов қочибди!— деб хабар қилди.

— Яхши,— дедим ҳеч нарсанинг фаҳмига бормай.

— Эсингиз жойидами, жинойтчиларнинг бошлиғи қочибди деяпман.

— Мени табрикланг,— дедим Лилияхонга қўлимни узатиб.

— Ушладингизми? — ҳовлиқиб сўради киз.

— Ҳалиги келган киз Фарида эди!— дедим севинчимни беркитолмай.

Лилияхон менга қараб анграйиб турди-да, «бекорга жиннихонага тушмаган экансиз», деб орқасига бурилиб чиқиб кетди.

Мен бўлсам наша чеккан бангидек ҳамон гаранг, таърифлаб бўлмайдиган даражада маст эдим...

ОДИЛ БАТТОЛНИНГ ҚОЧИШИ ЕКИ ХАЕЛПАРАСТЛАР МАЖЛИСИ

Бахти қаро директор бошлиқ жинойтчилар устидан терговни ўртоқ Холиқов раҳбарлигида икки лейтенант олиб бораётган эди. Ўртоқ Холиқов бундан олдин ҳам мана шунақанги катта жинойтчиларнинг устидан тергов ишларини олиб бориб, энг ашаддийларининг ҳам айбини бўйнига қўйиб тавбасига таянтирган, одил ва қаттиққўллиги билан шаҳарга ном чиқарган эди. Шунинг учун ҳам одамлар: «Ишинг унинг қўлига тушса ё ўлиб кутулсан, ё бўйнингга олиб кутулсан!» — деб юришар эди. Одил баттол бўлса, мана эшитиб турибсиз, қочиб кутулибди.

... Тергов бўлимнинг бошлиғи баттолга бурама саволлар ташлаб, унинг бутун сир-асрорларини билиб олаётганда қўшни хонадан бир киши чиқиб: «Ўртоқ майор, сизни райинжрокомдан сўрашяпти», дебди. Холиқов, ўзимга телефон қилсин деган экан, ҳалиги одам: «Шундай деган эдим, уришиб берди», дебди. Терговчи Одил баттолни хонага қамаб, устидан қулфлаб чиқиб кетибди. Бетайин бир одам ўртоқ Холиқовни ўн беш минут чамаси гапга тутиб, охири, «жун тайёрлаш плани бажарилмаса, сиз бошингиз билан жавоб берасиз» деган гапни айтибди. Трубкани қўйгач, Холиқов райинжрокомнинг секретарига телефон қилиб, «Равшанов сизларда ким бўлиб ишлайди» деб сўраган экан, секретарь, бунақа одам бизда ишламайди, дебди. Терговчининг юраги бир нарсани сезиб, югуриб хонасига чиқса... юраги сезган нарса аллақачон юз бериб бўлган экан. Дера-

залар ланг очик эмиш, стол устида, «худо хоҳласа, Ота-жонов икковларининг жаноангизини бир кунда ўқиймиз!» деган ёзув турганмиш.

Район ва шаҳар милицияси оёкка турди, ҳамма елиб-югурди. Кечаси бутун республикага қидирув эълон қилиниб, баттолнинг суратидан нусхалар жўнатилди.

Бугун соат ўнга район милиция бошқармасининг ойлик, квартал планларини тасдиқлашга бағишланган мажлиси бўлиши керак. Бу ҳақдаги эълон уч кундан буён осиглиқ турибди. Мажлисга, гўё ҳаммамизнинг отамиз ўлган-у, у билан охириги марта видолашиш учун тўпланаётгандек ҳамгин бир кайфиятда йнғилдик. Одил баттолнинг қочиши ҳаммамизни ташвишга солиб қўйган. Ҳаммамиз ўзимизни гуноҳкордек билиб, бошимизни ҳам қилиб ўтирибмиз. Бошқармамизда йнгирма олти милиция ходими бор экан, бирон киши ҳам ташқарида қолмади. Хали мажлис бошлангани йўқ пичирлашиб, Одил баттолнинг қочиш тафсилотлари ҳақида ҳар хил фикрлар баён қилиб ўтирибмиз:

— Баттол деганларича бор экан.
— Мен унинг қочишини олдиндан сезган эдим.
— Ташқарида одамлари бор экан-да?
— Эҳтимол орамизда ҳам бордир.
— Оғзингга караб гапир!
— Лекин, қойил! Қочиш планини жуда пухталаб тузишган экан.

— Бари бир қўлга тушади.
— Ўртоқ Рўзиев ўзини яна бир кўрсатар экан-да!
— Рўзиевдан устароклари ҳам бор.
— Ҳарқалай, шаънимизга ёмон бўлди.
— Юзимизга қора доғ тушди десанг-чи.
— Эҳтимол, Холиқовнинг ўзи уюштиргандир?
— Бе..
— Ҳарқалай, шубҳам бор.
— Холиқов садокатли одам. Пешанасига тўппонча тирасанг ҳам бу ишни қилмайди у.
— Тўғри, жуда ачинаман унга.
— Ишқилиб, ишдан олишмасин-да...

Ўтирганлар ана шунақанги гаплардан гаплашишяпти, бирови Холиқовга ачилади, бошқаси «ажаб бўлсин, жуда кеккайиб кетган эди!» дейди. Холиқовнинг ўзи бўлса, бошини икки кафти орасига олиб, ўй суряпти, одамлардан қўзини олиб қочяпти. Аввалига унга жуда ачиниб кетдим, ёнига бориб:

«Хафа бўлманг, мана мен ёрдам бераман, истасангиз бугунок топиб беришим мумкин...» дегим ҳам келди-ю, лекин анови куни, сенда виждон борми, дегани эсимга тушиб, юзимни тескари ўгириб олдим.

Мажлисни капитан Қаромат Хошимова очиб, президиум сайлашларингизни сўрайман, кимда қанақа таклиф бор, деб сўради. Мен шоша-пиша қўл кўтарган эдим, парво ҳам қилмади. Олдиндан тайёрлаб қўйган одами бор экан, ўша ўрнидан туриб, Салимжон акамнинг, Қаромат келиншайимнинг, ўзини ва участкавой Суръат аканинг номзодини кўрсатиб юборди. Мен ўт ўчириш командасининг бошлиғи, қизикчи, ҳаммага бирдай меҳрибон, ўтган-кетганининг йўлини тўсиб, ёнғиннинг олдини олиш ҳақида ҳеч эринмасдан гапираверадиган майор Самад ака Қодировни президиумга кўрсатмоқчи эдим, қўлимни кўтарганимча қолавердим.

Суръат ака мажлисга ранслик қиладиган бўлди. У, кун тартибининг тасдиқлатиб олгач, биринчи сўзни капитан Хошимовага берди. Капитан мана шунақанги кўпчилик иштирок этадиган мажлисни соғиниб қолган эканми, шошмасдан, гапни жуда узокдан, ҳали мен ва менинг дадам ҳам туғилмаган даврлардан бошлади. Шу районда ишлаб, аллақачон омонатини топшириб кетган милиционер боболаримизнинг номини бирма-бир санаб ўтди. Бизнинг бошқармамизнинг эса, шу кеча-кундузда партия ва ҳукуматнинг юксак талаблари даражасида ишламаётганлигидан афсусланди. Пировардида:

— Халққа, кенг жамоатчиликка таяниш ўрнига биз улардан қочамиз, жамоатчиликни аралаштирсак, ишни бузиб қўяди, деб кўркиб, ишнинг аслида ўзимиз бузаямиз,— деди.— Ойлик, квартал иш планлари жуда бўш тузилган, омма ўртасида тарбиявий иш олиб боришга эътибор бермаймиз, планларимизда қонунчилик асосларини тушуштиришга, шу йўл билан юз бериши эҳтимол бўлган жишоятларнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар деярли кўришмайди. Хуллас, ўртоқлар, ўзимизга ортикча баҳо бериб ва ортикча ишониб, жамоатчиликдан ажралиб қолганимиз, асосий ёрдамчилардан маҳрум бўлганмиз. Хуллас, ўртоқлар, биз партия ва ҳукуматимизнинг ишни тубдан ўзгартириш кераклиги ҳақидаги кўрсатмаларини ёмон бажараямиз,— деган гапларни гапириб туриб, тўсатдан мени танқид қилиб қолса бўладими!

— Мана, ОБХСС бўлими,— деб келиншайим бир стакан

сувни ичиб олиб, менга эмас, ўтирганларга қараб гапира бошлади.— Ўртоқ Рўзиевдан умидимиз катта эди. Лекин, унинг тузган плани шахсан мени ўйлантириб қўйди. Жуда ҳавойи, ҳаётдан узоқ. Ўзимизнинг районда қилинадиган ишлар бошдан охиб ётибди-ю, у бўлса, қўшни райондаги объектларни назорат қилишни планга киритибди. Қўн заводи, қондитер фабрикаси, трикотаж фирмаси... Ахир, ўртоқлар, бу корхоналар бизнинг район территориясида эмас-ку!

Ўртада «гурр» этиб кулги кўтарилди. Назаримда, ўртоқ Холиқов ҳаммадан қаттиқроқ кулаётганга ўхшади. Ўзим бўлсам, худди шу пайтда, тарракдек қотиб қолдим... Қалла-варамлигим, анқовлигимдан уялиб кетдим. Кеча шунча миямни ишлатсам ҳам, бари бир план тузолмадим. Устозимдан сўрагани, гапнинг очиги, истиҳола қилдим. Қўшни район ОБХСС бўлимининг бошлиғи Машраб ака Назаровнинг планидан фойдаланганим, корхоналарнинг номини ўзгартириб қўйиш ҳаёлимдан кўтарилиб кетибди...

— Ўртоқ Рўзиев, нега бунақа план туздингиз?— деди бир маҳал капитан Хошимова. Секин ўрнидан турдим. Ҳамманинг кўзи менда, бири мазах қилгандек кулиб турибди, бошқаси «э, аттанг» дегандек бош чайқаяпти. Нима десам экан? Очiq иқрор бўлайми ё бирор баҳона топсаммикан? Бунақа пайтда очiq иқрор бўлсанг ҳам балога қоласан, баҳона топсанг ҳам яна бир гап қилишади.

— Биз ўзаро текшириш ўтказмоқчи эдик,— дедим ниҳоят сал мужмалроқ қилиб. Яна «гурр» этиб кулги кўтарилди. «Бор-е, нима бўлса бўлар» деб ўзим ҳам қўшилишиб кулвордим. Ўртоқ Холиқов ўрнидан туриб:

— Шогирдингизга план тузишни ўргатмаган экансизда?— деб пичинг қилди устозимга. Салимжон акам жавоб қайтармоқчи бўлиб, бир тараддудланди-ю, негадир индамай қўя қолди. Орадан хиёл фурсат ўтгач, майор мендан ҳам оғирроқ бир аҳволга тушиб қолдики... Мен планни бировдан кўчирган бўлсам, у ўзидан-ўзи кўчирар экан. Капитан Хошимова унинг беш йиллик планини солиштириб берган эди, шунақанги кулги кўтарилдики, асти қўяверасиз. Тергов бўлимининг бошлиғи менга қараганда ўн чандонроқ дангаса экан. План тузаётганда фақат числосини ўзгартириб қўяркан, холос. Мазмун бир, қилинадиган иш бир хил, янгилик йўқ. Холиқов изза бўлганидан бошини тиззасининг орасига беркитиб олди.

Милиция ишига жамоатчилик вакилларини кўпроқ тортиш ниятида Салимжон акам билан Қаромат Хошимова бир

анкета тузишган экан. Анкетани мажлис ранси Суръат ака, худди ўзининг шеърини ўқиётгандек, ёқимли бир овоз билан тўлқинланиб ўқиб берди.

АНКЕТА

1. Исм-фамилиянгиз
2. Қасбингиз
3. Иш жойингиз
4. Ёшингиз
5. Маълумотингиз
6. Район милицияси ишидан мамнуимсиз?
7. Сизнингча, қандай тadbирларни амалга оширса милициянинг иши янада яхшиланган бўларди?
8. Жиноятчи ва тартиббузарни тугатишда сиз қандай ёрдам беришни истардингиз?
9. Милиция ишига жамоатчилик асосида кимлар яхши ёрдам бера олади, деб ҳисоблайсиз?
10. Савдо шохобчаларида баъзан учраб турадиган тартибсизликларни тугатиш учун сиз қандай чоралар кўрилишини истар эдингиз?..

Ҳозир чарчаб турганим учун анкетадаги саволларнинг ҳаммасини санаб ўтирмайман, вақти билан қолгандарини ҳам айтиб берарман. Фақат шуни айтмоқчиманки, анкета бир бахона бўлди-ю, ўртоқ Холиқов билан Салимжон акам андак бўлмаса ёқалашиб кетаёзишди. Ўртоқ Холиқов сўз олиб:

— Милиция ишини муҳокамага ташлаш — бу душманингни иши, бу, албатта, ўртоқ Отажоновдан чиққан бўлса керак! — деди.

Салимжон акам:

— Бўлмаса ўзимизни ўзимиз мактаб юраверишимиз керак экан-да, — деб қўйди.

Ўртоқ Холиқов:

— Сиз ўзи иш қилишдан кўра кўпроқ мақтанишни яхши кўраркансиз! — деган эди, Салимжон акам:

— Партия ташкилоти билан маслаҳатлашиб қиялпмиз бу ишни, — деди.

Майор Холиқов бутунлай қизишиб, ўзини йўқотиб қўйди:

— Сиз ташкилотлар орқасига беркиниб, зарарли фикрларингизни тарғиб қилиб келяпсиз!

Салимжон акам негадир, қизишиб, столни муштлаб ўрнидан туриб кетиш ўрнига, «оббо сен-эй, тилинг бунча заҳарли

бўлмаса» деб кўя колди. Майор Салимжон акам паст келганини кўриб, демак, мен ҳақ эканман, деб ўйлади шекилли, ҳали капитан Ҳошимова стаканда сув ичиб доклад қилган минбарга чиқиб, қўли билан ҳавони кесиб, куйиб-пишиб, гапира бошлади:

— Халқ ўртасида ҳар хил тушунчадаги кишилар бўлади! Дўстимиз ҳам, душманимиз ҳам бор. Душманларимиз анкета баҳонасида бизни қоралаб ташлайди. Бир хил бемаънилар бўлса, бизга ёрдамлашиш баҳонасида орамизга кириб олиб, ишнинг пачавасини чиқаради. Миллиция идораси— бу муқаддас даргоҳ, ҳар кимнинг бостириб қиришга ҳақийўқ.— деди-да, сув ичмоқчи бўлиб графинга қўл чўзган эди, сув тугаб қолган экан, бўш графининг бўғзидан маҳкам ушлаганча пастга, одамлар орасига тушиб кетди. Ўрнига ўтираётди:

— Анкетабозлиг-у, мажлисбозликка чек қўйиб, амалий ишга ўтишимиз керак!— деб қўйди.

Минбарга район ўт ўчириш командасининг бошлиғи майор Самад ака Қодиров чиқиб, гапни нимадан бошлашни билмай, чўнтагидан рўмолча олиб, терламаган бўлса ҳам, аввал йўгон, гўштдор бўйинни, кейин олчадек қизариб турган юзларини артди. Қулиб бош чайқаб қўйди.

— Ўртоқлар, мана мени кўриб турибсизлар, деди у ниҳоят,— худди кеча курортдан қайтгандек семириб, тўлишиб турибман. Юзимдан чакиллаб қон томай дейди. Чунки мен ҳамниша ялло қилиб юраман — ўт ўчириш ишларининг ҳаммасини халқнинг зиммасига юклаб қўйганман. Халқ билан бирга бўлган кишининг икки бети менга ўхшаб ҳамниша кип-қизил бўлади... Бирон жойда ёнғин чиқса биз етиб боргунча, оломоннинг ўзи ўчириб бўлади... Халқ катта қуч, ўт қўядиган ҳам ўзи, ўчирадиган ҳам ўзи. Халқдан фойдаланиш керак, ўртоқлар! Шунда, Холиқов, сенга ҳам сал жир битиб рангинга қон югуради. Қара, тувакда ўсган гулдек сарғайиб кетибсан. Камрок «ух» тортди, пешанангги камрок тирштириб, одамлардан фойдаланишга ҳаракат қил. Ана ўшанда менга ўхшаб ҳар қуни ошхўрлик қилиб, шахматингги ҳам ўйнаб юраверасан. Ўртоқлар, менинг таклифим шу, анкетани тезроқ тарқатиш керак. Энди, ўртоқлар, ўзининг ҳам мажлис аҳлига айтадиган озгина дардим бор... Районимиздаги қўнғилли ўт ўчирувчилар ўртасида муаллақ нарвонга тез чиқиш бўйича мусобақа ўтказган эдик. Ўртоқ Ҳошимова, сиз мукофот ваъда қилгандингиз, қани ўша мукофот? Ё ўт ўчирувчи машиналарни мукофотга бериб

юбораверайми? Республика кўнгилли ўт-ўчириш командалари ўртасида бўлган шахмат мусобакасида биринчи ўринни эгалладик. Сиз, ўртоқ Хошимова, командировка харажатларини тўлайман деган эдингиз, қачон ваъдангизнинг устидан чиқасиз?..

Бугунги мажлисда карсакининг кўпи Самад акага чалинди. Майор минбардан туша туриб, артистларга ўхшаб карсак чалаётганларга қайта-қайта куллуқ қилди-да, Холиқовга:

— Сал қовоғингни очиброк ўтир, биров арпангни хом ўргани йўк!— деди.

Мажлис кундуз соат учгача давом этди. Нотиклар биринкетин минбарга чиқиб, бири иккинчисини иккор қилиб, роса нутқбозлик қилишди. Етти графин сув ичилгач, охири масалани овозга қўйишди. Анкетани тарқатиш тарафдори бўлиб ўн тўққиз киши овоз берди, етти киши қарши чиқди. Ўртоқ Холиқовнинг, негадир ранги-кути ўчиб, лаби совуқ урган помидордек гезариб кетди:

— Йўк, мен министрликка арз қиламан,— деди у муштинини кисиб,— милицияни соддалаштиришга йўл қўймайман.

— Отажоновнинг ўзи шуҳратпараст одам экан!— деди ёнида ўтирган шериги.

— Қариганда ном чиқармоқчи!— деди қарши овоз берганлардан яна биттаси.

УН БИР МИНГ ЕРДАМЧИ

Иш қизиб кетди, йўк, ҳазил эмас, чиндан ҳам қизиб кетди. Ўттиз минг анкетага ўн тўрт минг жавоб хати олинди, ҳали кети тугагани йўк. Баъзи кунлари уч юз, баъзи кунлари тўрт юзгача хат келиб турибди. Уларни ўқиш, мазмунига қараб ҳар хил яшиқларга солиш учун мактаб ўқитувчиларидан олти киши ёрдамга келишган. Ҳашарчилар хатларни ўн уч гурӯппага бўлиб тахлашяпти. Таклифларга бир жавон, танкидларга бир жавон, мамнуният сўзлари битилган хатларга бир жавон, илтимосларга бир жавон дегандек, ҳаммаси бўлиб, ўн уч жавон ажратиб қўйганмиз. Ўн бир минг киши, милиция ишига ёрдам беришга тайёرمىз, деб ёзибди. Сотувчиларнинг ҳаммаси, ошпазларнинг тўқсон фонизи, милициямиз ишидан мамнунмиз, милиция ходимларига минг офаринлар бўлсин, деб мактуб йўллашибди. Ёғоч складиининг директори милиция начальниги билан ОБХСС бўлимининг бошлиғига бўлган чексиз муҳаббатини ҳеч қан-

дай сўз билан изхор қилолмагач, йигирма қатордан иборат шеър ёзиб, охирида, тўсатдан бўладиган текширувларни камайтирсангиз, деб илтимос қилибди. Йигирма тўртинчи ғўшт дўконининг азамат кассоблари ёппасига дружиначи бўлишга қасамёд қилиб, енг шимаришибди. Ўз мактубларининг сўнггида, ғўштларни сортларга бўлиб сотишни йўқ қилишга ёрдам беришларингизни ва харидорларга бу йилги ғўштлар ҳаддан ташқари серсуяк эканлигини тушунтириб қўйишларингизни ўттиниб илтимос қиламиз, дейишибди. Ун биринчи боғчанинг тарбиячиси, сурункасига ароқ ичган эркак зоти борки, битта қолдирмай қамаб юбориш керак, деган фикр билдирибди. Кечки ишчи-ёшлар мактабининг физика ўқитувчиси, агар хотинининг тилини тийишга ёрдам берсаларинг, ўла-ўлгунча сизлардан миннатдор бўлардим, деб ёзибди. Шунақанги ҳазил аралаш ёзилган хатлар орасидан фойдали маслаҳатлар ҳам бирин-кетин чиқаверди. «Ваграм» депосининг ишчилари: «Ичкиликбозликка қарши олиб бораётган курашларингиздан мутлақо порозимиз. Ичиб кўчада балчикка қоришиб ётган кишини хушёрхонага олиб бориб, кувё болани эъзозлагандек оппоқ чойшабларга ётқизиб, бошига парёстиклар қўйиб бериб, эрталаб ваннада ҳам ювинтириб ҳурматлашнинг нима ҳожати бор? Бунақа одамларни эшакка тесқари миндириб, бўйинга бўш шишалардан беш-ўнтасини осиб, шаҳарнинг гавжум кўчаларидан олиб ўтиб, сазойи қилиш керак...» деб таклиф киритишибди. Шойи артелининг бир группа тўқувчи аёллари ҳам ҳеч қутилмаган бир таклифни ўртага ташлашибди: «Дружиначиларни милиция тайинламасин, балки халқ ишхонада бўладиган умумий мажлисларда, маҳалла аҳли кенгашларида маълум муддат билан сайлаб, вақти-вақти билан ҳисобини ҳам эшитиб турсин».

Э, боринги, ана шунга ўхшаш хатларнинг кети ҳеч узилмаяпти, бамисоли лайлакқордек ёғилиб турибди. Мен, Салимжон акам кучдан қолиб боряпти, деб беҳуда ташвишланган эканман, бу одам филдан ҳам кучли экан. Ишонсангиз, ўша кунлари у баъзан ўн беш, баъзан ўн олти соатлаб ишлади-я! Қунбўйи хат ўқийди. Бўлимларга тарқатиб чиқади: ходимларнинг фикри, мулоҳазасини суриштиради. Лилияхонни таклифларни махсус дафтарга ёзиб боришга мажбур қилади. Ун кунча уйга келмай, идорада диванда ётиб кечалари ҳам тинмай ишлади, овқатни ҳам қоровуллар билан бирга еди. Кастрюлда қайнатма шўрва қилиб ичавериб, нақ бўлмаса совуғи ҳам ошиб кетаёзди.

Йигирма кун деганда олти бўлим қошида жамоатчилик асосида иш олиб борадиган йигирма тўртта бўлим тузилди, бўлим бошлиқларини райнжроком мажлисида тасдиқдан ўтказиб ҳам олишди: кўча-кўйда тартиб ўрнатувчилар группаси, ичкиликбозларга қарши курашувчилар группаси, машина ҳайдовчилар устидан назорат олиб борувчилар группаси, телефон будкаларини бузиб, газ сув аппарати ёнидаги стаканни ўғирлайдиган, симёғочдаги лампочкаларга панада туриб тош отадиган, машиналар тўхтаб турганда орқасидаги резинкасини кесиб қочадиган безори болаларнинг танобини тортиб қўювчи муаллимлар группаси... Хуллас, мана шунақанги «у қилувчи», «бу қилувчи» группалар, бўлимлар, ангишвонадек кичкина-кичкина бўлимчалари тузилгандан тузилаверди.

Ўртоқ Холиков бир хонага кириб:

— Мени айтди дерсиз, ҳаммаси қоғозда қолиб кетади, эсизгина қоғозлар!— деса, бошқа бир хонага кириб:

— Ишимиз энди хотинларга қолибди!— деб довучча чайнаб олгандек афтини бужмайтириб чиқиб кетади. Майор Самад ака Қодиров бўлса худди катта ўғлига тўй қилаётгандек севишиб, ўзини қўярга жой тополмай:

— Милициянинг жони кирди. Мана энди Қумлокдаги чойхонада ошхўрлик қилиб ётаверамиз!— деб дуч келганга мактанади.

Лилияхон Салимжон акам чақиртирганини айтиб қолди. Шошилиб кирсам, бошлиғим бир хатни ўқиб, баъзи сўзларининг остига қизил қалам билан чизиб ўтирган экан.

— Ке, мулла Хошим, ишлар қалай?— деди бошини кўтариб.

— Жуда ёмон!— дедим ўзимни диванга ташлаб.

— Хўш, нимаси ёмон экан?

Кеча мен пенсионер Муслим бобони штатсиз ОБХСС бўлимига бошлиқ этиб тайинлашларини сўраб, варақа тўлдириб кирганимда, Салимжон акам, ярамайди, деб қайтарган эди. Шунинг назарда тутиб:

— Чунки менга ўгай кўз билан қараяпсиз,— деб ўпкаландим.

— Нега энди ўгай кўз билан қарар эканман?

— Мен танлаган одамни тасдиқламадингиз-ку.

— Чол, шубҳасиз, милицияга садоқат билан ёрдам бериши мумкин,— ўз одатига кўра қошларини чимириб, бир кўзини хиёл қисиб гап бошлади устозим,— лекин, ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғи бўладиган одам аввало юрист

бўлиши керак. Муслим бобо юрист эмас-ку. Менга араз қилиб, лаб-лунжингни осилтиргунча, яхшиси мана бу хатни ўқиб чик!

Мамарозик Мамараимов деган бир одам биз тарқатган анкетани тўлдириб, ОБХСС бўлимига ёрдам бериш истагини билдирибди. Ёши 58 да, Улуғ Ватан уруши иштирокчиси, икки оёғини Берлин остонасида ташлаб келган, область милиция бўлимида йигирма саккиз йил ишлаб, яқинда пенсияга чиққан бир киши экан. Салимжон акам уни шунақанги мактаб кетдики... оғзим очилиб қолди. Чўлоқ бўлишига қарамай, Москвадаги юридик институтни аъло баҳолар билан тугатганмиш. Беш тилда бемалол тергов олиб бора олар эмиш, Москва, Ленинграддаги катта мажлисларда бир неча бор нутқ сўзлаб, икки оёғи бутун полковникларнинг ҳавасини келтирган эмиш... Агар мен у билан бир-икки йил ҳамкорлик қилсам, кўп нарсага эга бўлишим мумкин эмиш.

— Гараждан машинани олгин-да, уни дарров олиб келгин!— буюрди гапини тугатиб Салимжон акам. Ўрнимдан отилиб турдим-у, сал ижирғаниб:

— Лекин, нима бўлганда ҳам чўлоқ экан-да,— дедим.— У ёқ-бу ёққа борсак, тўшакка ўраб, кўтариб юрамизми уни?

— Милицияда оёқ эмас, калла ишлайди, жўна тезроқ!— уришиб берди устозим.

Мамарозик ака Мамараимов шаҳар чеккасида, опасининг ташқари ҳовлисида турар экан, суриштириб аранг топдим. Олдига кириб, шундоқ-шундоқ деган эдим, бетимга тикилиб турди-да:

— Мошхўрда ичасизми?— деб сўради.

— Агар қатиги ҳам бўлса...— дедим лабимни чапиллатиб.

Иштаха қургур ҳам карнай бўлиб турган экан, кўз очиб-юмгунча икки коса мошхўрдани пок-покиза тушириб олдим. Мамарозик ака ёғоч оёқларини боғлаб, эски аравадек ги-жирлатиб, машинага чиқа бошлади.

— Агар янглишмасам, сиз Рўзиев бўласиз, шундайми?— деб сўради машина кўзгалгач.

— Қаёқдан билдингиз?

— Овқатдан қайтмаганлигингиздан,— кулиб қўйди чўлоқ ҳамроҳим,— сизни менга шундай таърифлашган эди.

— Тўғри айтишибди, жони-дилим овқат.

— Очигини айтсам, ука, сиз билан танишишни орзу қилиб юрган эдим.

— Йўғ-е,— дедим сал-пал уялиб.

— Одил Аббосов группасини қўлга туширганингиздан кейин, ука, сиз билан танишишни орзу қилмаган биронта милиция ходими қолмаган бўлса керак.

— Ростданми?

— Рост. Чинакам қахрамонлик кўрсатдингиз. Лекин ма-на бу ишларинг ундан ҳам қолишмайди.

— Қайси ишимиз?

— Жамоатчиликни қўзғаш учун кўрган тадбирларингда.

— Бу Салимжон акамдан чиқди.

— Йўк, ука, бу ҳукуматнинг талаби.

— Бир хиллар, фойдаси бўлмайди, деяпти.

— Кейин уялиб қолишадн...

•ЮЛҒИЧЛАРГА УРУШ ЭЪЛОН БЎЛИБДИ.

Салимжон акам чўлоқ пенсионер билан диванга ўтириб олиб, узоқ суҳбатлашди. Ёру дўстларидан қайси бири тиригу-у, қайси бири вафот этганилиги. Бундан ўттиз беш йил илгари семинарда бирга бўлган Романовский деган бир кўзи кўр оғайнилари ҳозир Тамбов областида ишлаётганлиги, ўзбек тилини сув қилиб ичиб юборган Палмин милициядан кетиб, область прокуратурасида хизмат қилаётганлиги тўғрисида ҳам гаплашиб олишди. Кейин Салимжон акам:

— Розик, сен Ҳошимга ёрдам берасан, иш ўргатасан, керак бўлса, хонани ичидан беркитиб олиб, ремень билан юмшоқ жойига савалаб ҳам кўясан. Бугундан эътиборан ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғисан. Ҳозир район иж-роия комитетига бориб, тасдиқдан ўтиб келасан, сени ўртоқ Умаров кутяпти...— деди.

Мамарозиқ ака район ижроия комитетида узоқ ўтирмади. Афтидан, соғу чўлоқлар тасдиққа боравериби, Умаровнинг ҳам жонига теккан бўлса керак, дарров орқасига қайтариб чиқариб юборибди. Тасдиқлашмаган бўлса-я, деган фикр бошимга келди-ю, тажрибали ёрдамчидан маҳрум бўлиб қолишдан кўркиб:

— Кўпишмадимми?— деб сўрадим.

Мамарозиқ ака кулимсираб, «қучоқлаб табрикладн-ю, муваффақият тилади», деди. Ёғоч оёқларини ғижирлатиб машинага ўтириб олгач: «Умаров милициядан чиққан. Мен яхши танийди», деб кўшиб кўйди.

Идорага қайтгач, ўзига ажратилган стол ёнидаги стулда, гўё стул уни қанча муддат кўтариб туришини синаб кўр-

моқчи бўлгандек узок ўтирди. Бир маҳал жонланиб, расмий, факат идоралардагина гаплашиладиган бир оҳангда:

— Ўртоқ Рўзиев,— дея менга мурожаат қилди,— агар мумкин бўлса, сиздан учта нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Эшитаман, ўртоқ Мамараимов!— мен ҳам ундан баттарроқ расмий оҳангда жавоб қайтардим.

— Илтимосимнинг биринчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, ОБХСС бўлимига кўмаклашувчи кўнгиллиларни менинг ўзим танлаб олсам.

— Лекин, ўртоқ Мамараимов, мен тасдиқлашим керак.

— Албатта. Бусиз мумкин эмас, ўртоқ Рўзиев.

— Хўш, ўртоқ Мамараимов, иккинчи илтимосингиз нимадан иборат?

— Иккинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, беш йилдан буён бўлимга тушган шикоятларнинг ҳаммасини менинг қўлимга берсангиз. Ўқиб, характери билан танишиб чиқсам.

— Жуда соз! — дедим расмий тил билан гаплашишга тоқатим чидамай.

— Учинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, райондаги жамики давлат корхоналарининг рўйхатини берсангиз.

— Ўртоқ Мамараимов, бу илтимосингиз ҳам бажо келтирилади.— Сакраб ўрнимдан туриб, иши бошидан ошиб ётса ҳам бир кўзини юмиб, ҳамиша мудраб ўтирадиган, кўпам жонини куйдиравермаслик ҳақида каттаю кичикка бирдек насихат қилишни яхши кўрадиган кўшни хонадаги кекса ходимимиз Карим акани чақириб чиқдим. «Ўртоқ Мамараимов нимани сўраса ҳаммасини муҳайё қилинг» деб топшириқ бериб, икковларини нариги хонага чиқариб юбордим.

«Техучилише»да КРУ ревизия ўтказиб, анчагина камомадни аниқлаган экан. Ўшанинг актларини олиш учун телефон қилмоқчи бўлиб энди қўлимни кўтарган ҳам эдимки, эшик очилиб, ўйинга тушганча, қабулхона секретари Лилия-хон кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, сизга хат бор!— деди-да, конвертни тап этказиб столга ташлаб ўзи ялпайиб диванга ўтириб олди. ...Қизик, анови куни Фарида келиб кетгандан буён бу қувноқ қиз менга сал ғалатироқ муомала қиладиган бўлиб қолди. Хар бир одимимни пойлайди, бўлар-бўлмас нарсаларни баҳона қилиб, олдимга беш-олти марта кириб кетмаса кўнгли жойига тушмайди. Мана ҳозир ҳам, кўриб турганингиздек, диваннинг ёстикчасига ёнбошлаб, юзини елиб, бемалол ўтирибди... Конвертнинг тепасига... «Шахсан пол-

овник Отажонов ёки кичик лейтенант Рўзневга тегсин» деб ёзилган экан Хатни шоша-пиша очиб, энди ўқий бошлаган эдим. Лилияхон бўйинини чўзиб:

— Нима деб ёзишибди?— деб сўради.

— Хозмагга лабга суртадиган помада келибди, шуни хабар қилишибди,— деб кўйдим.

— Хазилингиз қурсин,— деди Лилияхон ўзига ҳеч ярашмайдиган бир ноз-истиғно билан.— Тагин нима деб ёзишибди?

— Май ойдан бошлаб қош қаламнинг нархи ошар экан.

— Вой, ростданми? — бу гал чиппа-чин ишониб сўради Лилияхон.— Тагин нима деб ёзишибди?

— Тагинми, тагин... хўш, қизлар ҳадеб юзига упа-элик суртишаверишмасин, упа-элик суртилган юз...

Хали гапимни тугатмасмданок, Лилияхон шартта ўрнидан туриб:

— Ўлинг илойим, сиздан ҳеч қачон жиддий гап чиқмас экан,— деб, жаҳли чиқди шекилли, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Тўғри,-камина жиддий гапни камдан-кам гапирди. Лекин, қимматли дўстим, қўлимдаги мана бу хат чиндан ҳам жиддий, чиндан ҳам самимий эди. Уни қайта-қайта ўқий бошладим.

«Хурматли Салимжон ака, қимматли дўстимиз Ҳошимжон! Бизни ҳам одам қаторига қўшиб, уйимизга анкета юборганларингиз учун мингдан минг раҳмат. Сизлар мендан, милиция ишидан мамнунмисиз, деб сўрабсизлар. Бир мен эмас, қари отам, нуридийда онам ва келиннгиз Муборак номидан шуни айтаманки, биз ўла-ўлгунча мамнунмиз. Қимматли Салимжон ака, сиз мени даҳшатли аждарҳо оғзидан — Одил Аббосовнинг чангалидан қутқариб олиб, тўғри йўлга солдингиз. Гуноҳимни кечириб, бошимни силадингиз. Онам художўй аёл, ҳар кун бомдод намозидан сўнг: «Худоё худовандо менинг яккаю ягона ўғлимнинг халоскори Салимжон Отажон ўғлини балою офатлардан ўзинг асрагин, умрини зиёда қилгин...» деб дуо ўқийдилар. Отам омиё, савдосиз бир одам. Жиноятчиларга илашиб юрган пайтларимда илон чаққан кишидек тўлғониб, уҳ тортиб чиқарди. Сиз билан бўлган учрашувларимни айтиб берганимда, бечора кўзига ёш олиб: «Ўғлим, Ҳизир бувамга учрабсан, этагини маҳкам ушлагин» деб ёлвордилар менга...»

Биз бутун оиламиз билан сизлардан миннатдормиз, туну-кун дуоларингизни қиламиз.

Милиция ишига қандай ёрдам беришингиз мумкин, деб сўрабсизлар. Маъқул кўрсанглар, вақти-вақти билан ошхонамиздаги воқеалардан хабардор қилиб турсам дейман. Одил Аббосов таъсиридаги ошхоналарга солиштирганда, бу ерда ўғрилиқ йўқ, десам бўлади. Лекин, умуман олганда баъзан хўжайиндан яшириб, унча-мунча гўшт, ёғ олиб кетиб туришади. Яқинда директоримиз ҳаммамизни тўплаб, ҳозир бутун шаҳар бўйлаб юлғичларга қарши уруш эълон қилинди, агар битта-яримтанг хўрандаларнинг ҳақиға кўз олайтирсанг, тишингни суғуриб оламан, деди.

Қимматли Салимжон ака, ҳурматли Ҳошимжон! Мен улфат кўрган йигитман. Чойхонага тез-тез чиқиб тураман. Ҳозир жамики чойхўрлар, милициянинг отасига балли, илгарироқ шундай қилиши керак эди, лозим бўлса мана, биз чойхўрлар ҳам ёрдам берамиз, дейишяпти. Чойхонада ароқ ичиш тақиқланди. Хусусий нонвойлар, чакана қассоблар, папирозфурушу ниста сотувчи майда-чуйда чайқовчилар шаҳардаги ваҳимадан қўрқиб ин-инларига кириб кетишди. Мана шун! : учун ҳам эл-юрт сизларга раҳмат айтяпти.

Хуллас, мени ўзларингга агент қилиб олсаларинг ва иложи бўлса, менга ҳам битта қизил книжка берсаларинг.

Сизларга табиатнинг энг гўзал жойидан салом йўлаб, Чорсудаги ишчилар ошхонасининг ошпази Уроз».

Хатни қайта-қайта ўқидим-у, бирор хулосага келолмай, Салимжон акам ҳам ўқиб чиқсин, агар бизга агент керак бўлса, маслаҳатлашиб чақиртирармиз, деган ўй билан хатни устозимнинг кабинетига кўйиб чикдим.

Бундай карасам, соат олти бўлиб қолибди. Карим акам айтгандек, иш бўлса бир гап бўлар дедим-да, Фариданинг йўлини пойлаш учун, зора шунча кундан буён насиб қилмаган учрашув бугун насиб қилиб қолса, деган ширин орзулар билан кўчага отилдим.

ВАСЛИНГГА ЗОР ИИГИТНИНГ ҲУРМАТИ ШУНЧАМИДИ?

Бутун кишлоғимизда мендақанги уйқуси каттик, серуйку бола йўқ эди. Бунинг устига уйқум келиб қолса, жой ҳам танлаб ўтирмасдим. Кўпинча овқатланиб ўтириб, дастурхоннинг устида, кўпинча шундоққина телевизорнинг қар-

шисида ҳам ухлаб қолаверардим. Мана энди бўлса, бир хафтадирки, на кечаси ухлай оламан, на кундузи. Ўйлай-вераман, ўйлайвераман. Қизик, нимани ўйласам ҳам охири бориб Фаридага тақалаверади. Қаёқдан ҳам унинг бир тоғора чучварасини еган эканман. Менинг нафсим балодур... деб шуни айтишса керак-да... Баъзан, хаёлан, Фарида билан анҳор бўйлаб кечки салқинда саёҳат қилиб қоламиз. Анови кундагидек гаплашгани гап тополмай жим кетаверамиз, кетаверамиз. Шунда нима фалокат юз беради-ю, Фарида анҳорга йиқилиб тушади. Анҳор эса, тўсатдан, дарёдек кенгайиб кетади. Ёввойи отдек ўйноқлаб ўтаётган тўлқинлар қизни чирпирак қилиб дарё ўртасига суриб кетади. Мен жуда уста сузувчи бўлганим учун, формамни ҳам ечмай, ўзимни сувга отаман. Фаридани ўнг қўлимда даст кўтариб, чап қўлим билан сузиб қирғоққа олиб чиқаман. Шунда Фарида бўйнимга осилиб:

— Ҳошим ака, раҳмат, минг раҳмат сизга! Ўла-ўлгунча унутмайман!— деб бетларимдан чўпиллатиб ўпиб олади.

Мен бўлсам камтарлик қилиб:

— Раҳмат дейишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Ахир бу ҳар бир милиционернинг бурчи-ку,— деб қўяман...

Баъзан хомхаёллар Фариданинг дадаси олдида ҳам менинг обрўйимни кўтариб юборади... Бир кун Фариданинг дадасини машина босиб кетишига оз колди. Уни даст кўтариб, йўлдан олдим, ола туриб, ўзим йиқилиб тушдим. Машина оёқларимни чўрт кесиб ўтиб кетди. Бир неча кундан сўнг Фариданинг дадаси мени кўргани касалхонага бориб:

— Мени деб, ўзингиз чўлоқ бўлиб қолдингиз-а! Энди истасангиз ҳам, истамасангиз ҳам сизни ўзимга куёв қиламан! — дейди. Мен бўлсам кизариб-бўзариб:

— Ҳожати йўқ, менинг ўрнимда бўлса ҳар бир милиционер шундай қиларди,— дейман-у, ширин-ширин энтикаман.

Фаридани учратиш учун (жиннихонага боришга юрагим дов бермайди), уларининг олдига тўрт-беш марта пойлаб бордим. Кўча эшиклари олдида катта чинор бор экан. Ишга кетиш вақтида, қайтаётганида, зора кўзи тушиб қолса, дея чинор панасида пойлаб турдим. Ўзини-ку, учратмадим-а, аксига юриб, икки-уч бор дадасига дуч келиб қолдим. Ҳатто бир марта, у эшикнинг ортида, мен чинорнинг панасида бир-биримизга мўралашиб, ёш болаларга ўхшаб «ажи-ажи» ўйнашиб ҳам олдик.

Бир кун тўсатдан, ҳеч кутмаганимда Фариданинг ўзи қўнғирок қилиб қолса бўладими! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишон-

манг, ўрнимдан туриб, камоли севинганимдан, андак бўлмаса бакириб юбораёзиман.

— Фарида, бу сизмисиз!— дедим энтикиб.

— Ҳа, менман,— деди Фарида ҳам.

— Хайрият, хайрият!

→ Хошим ака, сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим.

— Сўранг. Истаганингизча сўранг.

— Телефонда айтиб бўлмайди.

— Бўлмаса олдингизга бораман.

— «Марс»нинг ёнида кутаман.

— Ҳозир учиб бораман.

— Формада келманг.

— Нега?

— Келганингизда айтаман.

— Хўп бўлади.— Трубкини кўйдим-у, ўйлаиб қолдим.

Ие, нега энди Фарида менга формасиз келинг, деди? Бу ўша Фаридами ўзи? Ахир у: «Хошим ака, сизга форма бирам ярашадик, ҳамиша форма кийиб юришингизни истардим» деб, бир эмас, бир неча бор айтган эди-ку! Йўк, бу ерда бир сир бор... Ахир, анови куни Одил баттолни қочиришганда ҳам ясама овоз билан қўнғироқ қилишган эди-ку. Формасиз борсам, демак, тўппончасиз ҳам борган бўламан, тўппончасиз борсам... Бутун шаҳар бўйлаб яхшилик билан ёмонлик, тўғрилиқ билан эгрилик, юлғичлик билан ҳалоллик, тартибсизлик билан осойишталик ўртасида охириги жанг кетаётган бир паллада бекордан-бекорга қурбон бўлиб кетиш... Йўк, мулла Хошим ҳам унчалик содда йигитлардан эмас, бекорга уни ОБХСнинг бошлиғи қилиб қўйишгани йўк. Бораман, лекин формада, тўппончамни ҳам тақиб бораман!

Навбатчи машинада «Марс» кинотеатрининг ёнига ўқдек учиб бордим. Фарида билет сотадиган кассанинг ёнида, худди билет олмоқчи кишидек, талпиниб турган экан. Ўзи ҳам нимадандир қаттиқ қўрқаётганга ўхшайди, кўзлари аланг-жаланг, ташвишланаётганлиги шундоққина юзидан ҳам билиниб турибди...

— Нега формада келдингиз?— биринчи саволи шу бўлди унинг.

— Мен... шундай ўзим...

— Яқинимга келманг,— йиғламсираб деди Фарида,— кўриб қолишади.

— Кўрса нима қипти?

— Мени тириклайин кўмишади.

Кинотеатрнинг оркаси хилват экан, ўша ёққа ўтдик. Фаридани нарида, мен берида, ачиқ-тизиқдан иборат савол-жавоблар, ўпкалашу, гинахонликлар бошланди.

— Бизникига борганмидингиз?— атрофига кўрка-писа кўз ташлаб сўради Фаридани.

— Бориш ҳам гапми, чинорнинг тагида кўрпа-тўшак қилиб ётиб олдим-ку.

— Демак, сиз... сиз!

— Ҳа, мен.

Ошиқ бўлмай ўлай мен, ишни расво қилиб қўйибман. Эртаю кеч Фаридаларнинг уйини пойлаб бораверганимдан дадаси шубҳага тушиб:

— Онаси, сезяпсанми, бир милиционер бизни қаттиқ назорат қиляпти!— дебди.

Онаси:

— Кеча эрталаб ҳам пойлаган эди,— дебди.

Дадаси:

— Устимиздан чақув тушганга ўхшайди,— дебди.

Онаси:

— Бу Ҳаким нонвойини иши,— дебди.

Дадаси:

— Тўғри, бу очкўз ҳеч унга тўймади,— дебди.

Онаси:

— Эсингизда борми, аввалги йили Ҳасан магазинчининг уйини ҳам аввал милиция пойлаб, кейин таппа босган эди,— дебди. Шундай дебди-ю, «вой шўрим», деб йиғлаб юборибди. Дадаси:

— Йиғлама, бир иложини топармиз,— деб қовоғини солиб олибди. Кечаси билан эр-хотин уйларида кўзга ташланадиган нарса борки, хаммасини кўшниларникига ташишибди. Лоқал тиш чўтка билан совун кутини ҳам қолдиришмабди. Ҳозир дадаси машиналарини бировнинг номига ўтказиш учун зир югуриб юрган эмиш...

Мен Фаридани:

— Бўлажак қайнотамга ўзимни танитай, машинани менинг ўзимга бера қолсин,— деган эдим, у «мени тириклайин кўмишади» деб баттар йиғлашга тушди. Шайтоним қурғур зўр эмасми, у йиғляпти-ку, мен бўлсам қотиб-қотиб қуламан. Бир маҳал Фаридани:

— Энди менинг номимни тилга олманг, кўчамизга қадам ҳам босманг!— деди-ю, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ аразлаб жўнаб қолди.

Ана холос, энди бу ёғи неча пулдан тушди! Мен у билан

тўйиб-тўйиб гаплашмоқчи, мабодо анҳорга кулаб тушса, ўнг қўлимда даст кўтариб чиқмоқчи эдим-ку!.. Васлингга зор йигитнинг хурмати шунчамиди, деб кинотеатрнинг орқасида қолавердим.

Ишхонага йиғлагудек бир алфозда қайтдим. Столга ўтириб, бошимни икки кафтим орасига олиб ўй суриб кетдим. Негадир шу пайтда Зокирни кўз олдимга келтириб, ишқ савдосига мубтало бўлган дўстимга ич-ичимдан ачиниб хўрсиндим.

— Қўп хўрсинаверманг, тирик қолибди-ку, — деди бир маҳал Карим ака. Ўй билан бўлиб унинг хонага кирганини ҳам сезмай қолибман.

— Нималар деяпсиз? — дедим хушёр тортиб.

— Шарифани айтяпман.

— Қанақа Шарифа?

— Эшитмадингизми?

— Йўқ.

— Сиз ўлимдан кутқарган Шарифа Усмоновани бугун эрталаб пичоқлаб кетишибди-ку.

— А? — ток ургандек сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

— Орқасидан пойлаб келиб уришибди...

Карим ака яна бир нарсалар деди-ю, аммо қулоғимга ҳеч нарса кирмади...

ТОВУТХОНАДАГИ СУҲБАТ

Одил баттолнинг қочиши идорамизга катта ташвиш келтирди. Шаҳар милиция бошқармаси ўрток Холиқовга ишончсизлик билдириб, Одил Аббосов группаси устидан олиб борилаётган терговни ўз қўлига олди. Гўё баттолни Холиқовнинг ўзи қочирган эмиш, Холиқов Отажоновни ёмон кўрармиш, ундан ўч олиш учун шундай қилганмиш, деган тухмат деса тухматга, ифво деса ифвога ўхшамайдиган миш-мишлар ҳам тарқаб қолди. Маъна шунақанги пасту баланд гаплар бўлиб турган бир паллада Шарифанинг пичоқланиши, бувижонимнинг ибораси билан айтадиган бўлсақ, ўлганинг устига тепган бўлди.

Шарифа Усмонова капитан Хошимованинг меҳрибонлигидан фойдаланиб, пайпоқ тўқув фабрикасига ишга жойлашиб, ётоқхонадан бир хонали жой олиб, суюкли ўғли Ёдгорбегим билан ёшини яшаб, ошини ошаб маза қилиб юрган эди.

Мана энди, у бечорани пичоклаб кетишди. Бир хиллар бу Одил баттолнинг иши дейишди, бир хиллар эски шериклари қилишган дейишди. Учинчи бир хиллари учинчи бир тахминни ҳам ўртага ташлашди... Эрталаб соат бешларда Шарифа ишга кетаётганда орқасидан билдирмай келиб, елкасига пичок санчишибди... Шарифа ҳозир чала жон бўлиб ётибди. Бутун шаҳар оёкка турган, дружиначилар, ётоқхонада яшайдиган қизу жувонлар, маҳалла аҳли ҳаммаёқни қовқовлаб юрибди. Лекин қотилни топишнинг ҳеч иложи бўлмапти.

Шарифага ачиниб кетдим. У йиғлаб, «энди, бошқаларга ўхшаб яшамокчиман» дегани, ўғлини бағрига босиб, фарёд чеккани кўз ўнгимдан ҳеч нари кетмай қолди.

— Ох, қалпоқчам, яна ёрдамнингга муҳтожман, — дедим бир куни ишдан қайтаётганимда.

— Мен ҳамиша ихтиёрингданман, — овоз берди қўлтиғимда турган қалпоқчам.

— Одил баттолни топишим керак.

— Унда мени бошингга кий, Хошимжон.

— Айтганингни қиламан, маслаҳатчим. — Шундай деб қалпоқчамни ўпиб, чиройли попуқларини кўзларимга суртиб, бошимга кийдим-у, кўздан ғойиб бўлдим.

— Қани, бошла, қалпоқчам.

— Масжидга юр, Хошимжон.

— Намоз ўқиймизми?

— Одил баттол билан кўришамиз.

Эшигининг устига «Мантипазлик» деб ёзиб қўйилган бир ошхонага кириб, қасқоннинг тепасига ўтириб олиб, тўйгунимча мантихўрлик қилдим. Кўчанинг нариги юзидаги чойхонага ўтиб, шопириб-шопириб кўк чой ичдим. Бу орада қоронғи ҳам тушиб, ўн метр наридаги одамни таниб бўлмайдиган бўлиб қолди. Секин ўрнимдан туриб, Хўжа Ахрору Вали масжидини мўлжалга олиб, йўлга тушдим. Хуфтон намози тугаб, қари-қартаг намозхонлар бир-бирларини суяшиб, Бухородан келган ёш мутаваллининг илми зўрлиги, нафаси ўткирлиги хусусида гаплашиб, аста-секин чиқиб келишаётган экан.

— Мана, масжидга ҳам келдик, — шивирладим қалпоқчамга.

— Энди бир оз сабр қил, — маслаҳат берди қалпоқчам.

Энг охириги намозхон — бечоранинг ичига пистон қадалган яп-янги калишини кимдир эски калишга алмаштириб кетган экан, ўша одамни қарғай-қарғай, у ҳам чиқиб кетди.

Бир оёғи чўлок, бир қулоғи йўк, оқ яктак кийиб, бошига кичкинагина саллача ўраб олган 55-60 ёшлардаги барваста киши Хўжа Ахрору Вали масжиди дарвозасини ичидан кулфлади. Бир оз ташкарига кулок солиб тургач, ҳеч ким пойламаётганлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, аста-секин, шарпасиз кадам ташлаб, тобутхонага қараб юра бошлади. Бу одам ҳақида унча-мунча эшитганман. Кишилар уни Гўрков Сўфи деб чақиришади. Гўрков Сўфи бу юртга мен туғилмасдан олдин келиб қолган экан. Аввал гўрковлик, кейин сўфилик қилган. Шу кеча-кундузда эса ҳам гўрков, ҳам сўфи экан... Гўрков тобутхона эшигидаги кулфларни очиб, «Бисмиллоху раҳмону раҳим» деб секин ичкари кирди. Шам ёқиб, тобутхонанинг эшигига қора парда тутди. Тобутхонадан эски кабрстоннинг моғор хиди келиб турибди. Хона ўртасида янгигина бир тобут. Нарироқда, девор тагида ҳам иккита тобут. Бирини иккинчисининг устига қопқоқ қилиб қўйишибди. Гўрков секин бориб, устидаги тобутни олди. Пастки тобутдан бир мурда аста бошини кўтарган эди, кўркқанимдан бир сапчиб тушдим. Тобутдан мурда эмас, инқиллаганча Одил баттол бош кўтарди! Ҳа, ҳа, ўша пешанаси кенг, афти сакрашга чоғланиб турган бақани эслатадиган сариқ дев бош кўтарди... Юрагим уриб кетди, беихтиёр оркамга тисарилдим.

— Ҳа, Гўрков, келдингми?— деди баттол оғзини катта очиб эснаб.

— Қалай халоскорим, яхши ухладиларми?— деб қўлида кўтариб кирган тугунчани узатди Гўрков.

— Шамни ўчир!— буюрди баттол.

— Эшикка парда тутдим, худо хоҳласа...

— Ўчир деяпман!

Қаранг-а, баттол мурдадек бўлиб тобутда ётибди-ю, аммо буйруқлари ҳамон шоҳона, овози ҳамон аввалгидек салобатли, қиличдек ўткир. Худди ўз қулига муомала қилаётган подшога ўхшайди-я!

Шам ўчирилгач, хона гўристоннинг ўзгинаси бўлди-қўйди. Хайриятки, бошимда қалпоқчам бор, бўлмаса ким билди, аҳволим не кечган бўларди.

— Тугунда сомса бор,— пичирлади Гўрков.

— Аҳмоқ, топганинг сомса!— ўшқирди баттол. Оғзи ҳам аждарҳонинг оғзидек катта эмасми, лабларининг чапиллагани, ютингани, термосдан култиллашиб чой ичаётгани бемалол эшитилиб турибди. Баттол ҳар ютинганда кўзини бир

юмиб-очаётган бўлса керак, ахён-ахёнда хонада иккита нурсизгина чўғ ёниб-ўчди...

— Гапир,— деди баттол хўриллатиб чой хўплаб.

— Нимани гапирай, халоскорим?— итоаткорона сўради Гўрков Сўфи.

— Шаҳарда нима гап?

— Худога шукур, тинчлик... Шарифа ҳали ўлмабди,— афсусланганнамо оҳангда деди гўрков.

— Бари бир ўлади,— ишонч билан деди баттол.— Унинг юрагини мўлжалга олиб, ханжар урганман. Хўш, яна қанақа гаплар бор?

— Шу ҳар кунги гаплар, халоскорим. Авваламбор сизни ахтаришяпти. Иншоолло, изингизни ҳам топиша олмайди. Колаверса, шаҳар кўчаларини енгига қизил боғлаганлар босиб кетган... Тартиб ўрнатишармиш.

— Тартиб ўрнатишиб бўпти! Хўш, анови ишлар-чи?

— Чатоқ, халоскорим, гапиргани ботинолмай турувдим.

— Нимаси чатоқ?

— Аввал катта хотинингизникига бордим.

— Хўш,— чўккалаб ўтириб олди баттол.

— Халоскорим касаллар, дармонга киргунларича беш-ўн кун бошпана берсангиз, дедим. Бу гапни эшитиб, жуфти ҳалолингиз шайтонлаб қолди... Кейин, худо тил ато қилиб, шундай деди: «Ўттиз йилдан буён устимга хотин олиб, хотин кўявериб, эл-юрт ичида мени шармандаю шармисор қилди, куйдириб адо қилди... Энди, ҳукуматдан қочоқ бўлганда мен керак бўлибман-да! Йўқ, ҳали ҳам ўша арзанда хотинларининг уйига бораверсин...» Халоскорим, хафа бўлманг. Хотин зоти ўзи шунақа бўлади. Машойиҳлар ит вафо, хотин жафо, деб бежиз айтмаганлар. Шунинг учун ҳам, камина қулингиз хотиним билан қизимни сўйганман-да... Худога минг катла шукур, халоскорим, ўша пайтда сиз мени кутқариб қолмаганингизда, аллақачонлар отилиб кетардим... Жуфти ҳалолингиз шунақа нонкўр экан, келмасин деди.

— Оббо алвасти-ей, шундай дедими-а?

Назаримда баттол ўрнидан туриб кетгандек бўлди.

— Шундай деди, халоскорим.

— Сен уни чавоқлаб ташламадингми?

— Йўқ, халоскорим, ундай қилмадим. Қўлимга пичоқ ушламайман, деб қасам ичганман.

— Хўш, кейин-чи?

— Кейин, халоскорим, худди сиз айтгандай қилиб энг

кичик жуфти халолингизнинг уйини топдим. Сиз куриб берган данғиллама иморатни давлатга топшириб юборибди. Ўрнига боғча очилибди. Ўзи ўша боғчада тарбиячи бўлиб ишлаётган экан. Аввалига, нахотки халоскоримдан бир йўла қирқта чакалоқ қолган бўлса деб ёкамни ушладим. Кейин гапнинг тагига етгач, худди сиз айтгандай қилиб:

— Қизим, мен беш юз чақирим йўлдан келдим, умр йўдошингиз юборди. Келса, беш-ўн кун қараб, парвариш қиласизми?— дедим. Бу гапдан сўнг, жуфти халолингиз кўп беандиша аёл экан, милицияга хабар қилиш учун телефонга ёпишди.

— Номард!— ер тепиниб кўйди баттол.

— Лаббай?— шошилиб сўради Гўрков Сўфи.

— Тезроқ гапир! — тишларини ғижирлатиб деди баттол.

— Худога шукур, бир амаллаб қайтардим, шайтонга хай беринг, дедим. Хотин киши-да, йиғлашга тушса бўладими! Бахти қаро эканман, ўн олти ёшимда унинг ошхонасига официантка бўлиб бориб шу балоларга гирифтор бўлдим, ёшлигим қари чолнинг кўйнида ўтиб кетди, деб йиғлади...

— Аҳмоқ!

— Лаббай?

— Кейин нима деди?

— Кейин, халоскорим, йиғлашдан тўхтаб, шартта ўридан туриб, бу ердан тез кетинг, бўлмаса сизни ҳам милицияга ушлаб бераман, деди.

— Пул сўрамадингми?

— Сўрадим, халоскорим, ўша нонтепки хотинингиз, ҳаром пулларни милицияга топшириб юборганман, деди.

— Ёлғон!

Одил баттол қоронғи уйда пайпасланиб тобут борми, термос борми — дуч келган нарсани тепа бошлади. Назаримда, янглишиб, Гўрков Сўфининг қорнига ҳам тепиб юборди шекилли:

— Бу менман, халоскорим!— деган овози эшитилди унинг. Баттол қутурган шердек, ўн минут чамаси қоронғи хонада айлангач, ниҳоят жаҳлдан тушиб, тобутнинг чеккасига ўтирди. Ҳали чирок ўчганда хона жуда қоронғидек туюлган эди, ҳозир кўзим қоронғиликка ўрганиб қолдим, ёки дайди тепки тушиб қолишидан қўрққанымдан кўзларим равшанлашиб кетдим, ҳарқалай хонадаги нарсаларни бемалол кўра бошладим. Баттол хонанинг бурчагига тикилиб, бир оз тинч ўтиргач, ерда пачоқ бўлиб ётган термосдан чой қуйиб ичди-да:

— Папиросинг борми? — сўради Сўфидан.

— Мен нос чекаман, халоскорим.

— Бир кафт ол.

Одил баттол носни тилининг тагига ташлаб олгач: «Хафа бўлма, гўрков, қизишиб кетдим» деб кўйди. Сўфи:

— Нега хафа бўлар эканман, бир тепки экан-ку, жонимни олганингизда ҳам ёнинг демайман, ахир сиз туфайли тирик юрибман, сиз бўлмаганингизда ё аллақачон ўлиб кетардим, ё умрим қамоқхонада ўтарди, — деб ўрни бўлмаса ҳам ҳиринглаб кулиб кўйди.

— Ўзиям садокатли дўстим битта сен қолдинг! — илжайди Одил баттол ҳам.

— Ўла-ўлгунимча вафодор итингизман, — деб оғзига нос отди Сўфи ҳам. — Худо хоҳлаша найги дуйёда ҳам сижни дейман.

Икковлари ҳам оғизларидаги носни оёқлари остига туфлаб, енглари билан лаб-лунжларини артишиб, чала қолган суҳбатни давом эттиришди. Гўрков юридик консультация идорасида ишлайдиган, ҳў бирда Одил баттол бир йўла уч қоп ун ваъда қилганда, «хотамтойсиз, хотамтойсиз» деб кўчагача таъзим қилиб чиққан Шокир маслаҳатчининг уйига ҳам бориб келибди. Маслаҳатчи кечаси соат иккиларда қабристонда, Шайх Одил сағанасида учрашишга сўз бериб, «ваъда қилган нарсасини олиб келсин, қайта учраша олмаймиз», дебди.

— Мен... олтинларни бугун беролмайман, — ўзига-ўзи гапиргандай деди баттол. — Мени қутқаргани учун олтинларимни олади-ю, эртага милицияга зимдан хабар бериб, у ёқдан ҳам мукофот ундиради. Шокирни яхши биламан... У ҳеч кимга дўст бўлмаган, бундан кейин ҳам дўст бўлмайди.

Одил Аббосовнинг илтимоси билан Сўфи бир қошиққина аччиқ қайнатма шўрва қилиш учун ўрнидан турди.

— Ичкиликка вино бўлса ҳам майлими? — сўради у эшикнинг пардасини тушираётиб.

— Коньяк тополмасанг, ароқ ол! — буюрди баттол.

ШАЙХ ОДИЛ САҒАНАСИДАГИ ТИРИК МУРДАЛАР

Қабристон хиди анкиб турган тобутхонада Одил баттол икковимиз қолдик. У пайпасланиб, тобутлардан бирига чалқанча ётиб олди, кўзларини мўлтиллашиб, нималар тўғрисидадир ўйлаб кетди... Нима қилсам экан, ҳозир қўл-оёғини

боглаб милиция идорасига ҳайдаб борайми ёки бир-икки кун сабр қилайми? Назаримда, кейингиси маъқулга ўхшайди, бир оз сабр, қилиб, энг сўнгги жиноятчиларни ҳам қўлга олиб, ҳаммасини ҳайдаб борганим яхши. Шаҳарда жиноятчилар билан энг охири жанг кетяпти, шу олишувнинг ҳам қаҳрамони ўзим бўла қолай... Баттол қамокхонадан бекорга қочмаган, ташқарида анча-мунча ишлари, учрашадиган одамлари бўлиши керак, эҳтимол, беркитиб қўйган бойликлари ҳам бордир... Нима бўлганда ҳам тишни-тишга босиб, сабр қилишим керак.

Гўрков Сўфи кастрюлда шўрва билан яримта сассиқ арок кўтариб кириб келди:

— Бай-бай-бай!— деди у кастрюлни тўнкарилган тобутнинг устига қўйиб,— яримта арақни битта отинг пулига олсам-а!

— Қоровуллардан сўрамабсан-да?— деганча Одил баттол шишанинг тикинини тиши билан суғира бошлади.

— Бу дружиначилар қоровулларнинг ҳам юрагини олиб қўйибди,— ух тортди Гўрков,— қайси бирига борсам, сиз айтган замонлар ўтиб кетган, дейди-я... Таксида бутун шаҳарни айланиб чиқдим...

— Бу полковникнинг иши, ўзиям ичмайди, бировни ҳам ичиртирмайди!— тишларини ғижирлатиб деди баттол.— Худо хоҳласа, уни мана шу тобутга тикаман!

— Худоё, айтганингиз келсин, халоскорим.

Бири пиёла, бошқаси термоснинг пачақланган қопқоғида арок ичишди. «Худо хоҳласа ғанимлар ер билан яқсон бўлади, ишларимиз яна юришиб кетади, хали кўп давр-давронлар сурамиз», деган гапларни айтишди. Гўрков эркаланиб: «Халоскорим, агар яна худо сизга омад бериб, ишларингиз ривожланиб кетса, шу масжиднинг имомлигини ўзимга олиб берасиз», деб илтимос қилди. Баттол арокнинг қолганини симириб:

— Иншоолло! Сенга кўп яхшиликлар қиламан,— деганча, кастрюлдан хўриллатиб бир-икки хўплаб шўрва ичиб олди.— Лекин, Гўрков, сен яна бир ишга ёрдамлашининг керак.

Гўрков кўксига қўлини қўйиб:

— Жоним сизга садақа!— дея таъзим қилди.

— Полковникни йўқотишимиз керак... Ўшанда шаҳар яна ўзимизга қолади.

— Худоё ниятингизга етинг!— қўллариини очиб фотиҳа ўқиди Гўрков Сўфи.

— Лекин, сен ёрдамлашасан.

— Халоскорим, мен кўлимга пичоқ олмайман, деб қасам ичганман.

— Худо хоҳласа, уни ўзим ўлдираман. Фақат сенинг ёрдаминг керак. Сен, Гўрков, полковникнинг уйини ўрганасан. Ертўласи борми, йўқми, уйи куннинг қайси вақтида кимсасиз бўлади, шуларни билиб берсанг бас. Уни кечаси уйкусида босаман. Етмиш жойига пичоқ уриб аламиндан чиқмасам, бу дунёдан армон билан кетаман!.. Лекин, ҳозирча вақт бор. Аввал паспортни тўғрилайлик... Ана ундан кейин, эй худо!

— Яратган эгам, Хўжа Аҳрору Вали,— Сўфи чакқон бир ҳаракат билан чўкка тушди-ю, кўлини фотиҳага очиб, илтижо қила бошлади,— халоскоримнинг ишларига ривожу кўшайиш беринг! Облоҳу акбар!

— Облоҳу акбар! — деб кўлини юзига суртди баттол ҳам. Сўнг чўнтагидан занжирли соатни олиб, учрашув вақти бўлганлигини маълум қилди. Яна бир фотиҳа ўқиб, Хўжа Аҳрору Вали арвоҳидан яна бир мадад сўрашиб, бирин-кетин қабристонга томон йўл олишди...

Қабристонга, ишонсангиз, кундузи боргани ҳам кўрқаман. Жин, алвасти, арвоҳ бор, деган гапларга унча ишонмайман-у, лекин шундай бўлса ҳам бари бир кўрқавераман. Ҳозир ярим тун, бутун шаҳар аҳли ширин уйкуга кетган. Қабристон жимжит, тиқ этган овоз эшитилмайди. Бу жимжитлик атрофни янада ваҳимадор қилиб юбораётгандек. Ҳар замонда бойўғлининг хунук овози эшитилади. Сутдек ойдин бўлгани учун дарахларнинг сояси ҳар хил шаклда кўзга ташланиб, юракка ғулув солади. Бир маҳал кўзимга қулочга сиғмайдиган катта бир терак остида эллик-олтмиш чоғли мурда ерга ўтириб олиб, мажлис қилаётганга ўхшаб кўришиб кетди. Мурдаларнинг ҳаммаси кафанда, бир хили бошини силкитади, бошқа бир хили кўлини ҳавода ўйнатиб чапак чалади. Битта новчароғи ўртага тушиб, ўйнаётганга ҳам ўхшайди...

Кўрқиб кетдим, ха-ха, хаддан ташқари кўрқиб кетдим. Юрагимнинг гурс-гурс урганини бемалол эшитиб турибман. Беихтиёр Одил баттолнинг елкасига тирмашдим.

— Тавба, — деди баттол юришдан тўхтаб,— Сўфи, гавдам оғирлашиб кетяпти-я?

— Хаёлот, халоскорим, бу хаёлот! — далда берди Сўфи. — Кўпинча менга ҳам шундай бўлиб туюлади.

Ҳалиги мурдалар рақсга тушаётган катта терак остига

келиб тўхтадик... Соялар қимирлаб, узоқдан менга мурдадек бўлиб туюлган экан, қарсак чалаётган мурданинг кўли эмас, терак барглари экан...

Учовимиз ҳам тик турибмиз. Кабристон жим, тупроқ остидаги минглаб, балки ўн минглаб кишилар ҳам жимгина ётишибди. Ҳеч уйғонмайдиган уйқуга кетишган. Дунёнинг ҳамма ташвишларини: бировда қолган қарзини, битмай қолган уйини, дадам командировкага кетган, келса бўйнига осиламан, деб кўча эшик олдида кўзини мўлтиллашиб ўтирган ўғилчасини — ҳамма-ҳаммасини унутиб, маза қилиб ухлашяпти. Ой ипакдек майин, сутдек оқ нурлар тўкиб, бу уйқуга яна ҳам кўпроқ ором бағишляпти. Бойўғли қайғули бир овозда алла айтяпти. Сукунат бутун борлиқни бағрига олиб, майин қўллари билан силаб-сийпалаб «ухла, ухла, ухла» деб паст ва ғамгин бир овозда куйляпти...

Уч киши уйғоқмиз, уч ният билан бир-биримизни пойлаб турибмиз. Ниҳоят, кабристоннинг этак томонидан ўт ёниб ўчгандек бўлди. Баттол ҳам гугурт чақиб, ёниб турган чўпни боши узра уч марта айлантириб кўйди.

— Гўрков, ҳар эҳтимолга қарши сен хушёр бўлиб тур,— шивирлади баттол.

— Ташвишланманг, халоскорим, қасам ичгандек бир оҳангда деди Гўрков.

Баттол кабристоннинг ўртароғидаги кичикроқ уйдек келадиган Шайх Одил сағанасига қараб юра бошлади. Йўл-йўлакай чўнтагидан тўппонча олиб, отишга шайлаб, яна солиб кўйди. Қамокдан қочганига ҳеч қанча вақт бўлгани йўғ-у, тўппончани дарров қаёқдан топа қолдйкин, деган фикр ўтди бошимдан. Сағананинг пастаккина эшигидан аввал баттол, кетидан Шоқир маслаҳатчи икковимиз кириб бордик. Одил Аббосов чўнтагидан шам олиб ёққан эди, сағананинг ичи ёришиб кетди. Бурчакка раҳматли Шайх Одилнинг суяқларини тўплаб, устига чириб, илвираб қолган кафан парчасини ёпиб кўйишибди. Бу ерда олдин ҳам учрашувлар бўлганга ўхшайди: оёқ остида беломор папиросининг қолдиғи, арокдан бўшаган шиша ётибди.

Шоқир маслаҳатчи, бу ерга келгани учун ҳаддан ташқари кўрқаётган бўлса керак, ранги-кути ўчиб, билинар-билинимас қалтираб ҳам турибди.

— Оббо Одилжон-ей, саломат кўришдик-а!— деди ниҳоят у. Оғзини катта очиб, кулмоқчи бўлган эди, негадир кулолмади, илжайиб кўя қолди.

— Бунинг учун сизга раҳмат айтмоқчиман, — деб Одил.

баттол ҳам базўр жилмайиб кўйди. Илжайишганича, гўё ким кўп илжайишга мусобақа ўйнаётгандек, бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Оббо, Одилжон-ей,— деди яна маслаҳатчи.

— Оббо Шокиржон-ей,— деди баттол ҳам.

Гапларининг мазмунидан шу нарса маълум бўлдики, бундан бир неча йил мукаддам Одил Аббосов, мабодо қамалиб қолсам, кимки мени қамокдан эсон-омон олиб чиқса ёки уддасидан чиқиб кочирса, ўшанга бир килограмм Бухоро олтини атаб қўйганман, деган экан. Шокир маслаҳатчи ўша олтинларининг умидида жонини жабборга бериб, ҳаётини хавф остида қолдириб, маҳбусни қамокдан қочиришга муваффақ бўлибди.

— Ўша ваъдангизда турибсизми?— сўради охирида маслаҳатчи.

— Турибман,— томогини кириб қўйди Одил Аббосов.

— Демак, менинг ҳаракатларим бекорга кетмабди

— Худо хоҳласа бундан кейинги ҳаракатларингиз ҳам бекорга кетмайди.

— Бўлмаса, олтинларни беринг, мен кета қолай.

— Ҳозир беролмайман...— Шундай деб, баттол қиёматли дўстидан узр сўрай бошлади. Ҳаммаси бўлиб уч жойда хазинаси бор экан. Биттаси ҳукумат ихтиёрига ўтиб кетибди. Қолган иккитаси бошқа юртда, авлод-аждодларининг қабрига беркитилган экан. Қамокхонадан жуда қувватсиз бўлиб чиққани ва бунинг устига ҳамма жойда кидирув кетаётганлиги учун ўша ерларга боролмабди. Қамокхонадан чиққандан буён Гўрқовга қолдириб кетган бир ҳовуч олтинини харжлаб турган эмиш, худо хоҳласа, шу ҳафта ичи хазинанинг биттасини бир амаллаб очмоқчи эмиш. Аммо ўша ёққа бориб келиш учун, албатта паспорт керак экан.

— Мен паспортнинг уддасидан чиқолмайман,— тўсатдан жонланиб қолди маслаҳатчи.

— Паспортсиз мен олтинларни олиб келолмайман,— бўш келмади баттол ҳам, жуда хушёр одам бўлгани учун маслаҳатчининг феъли айнаб қолганини дарров сезди-ю, чўнтагидан бешта бир сўмлик олтин таиға чиқариб, унинг олдига қўйди.— Биттасига ҳар қандай паспортни сотиб олса бўлади,— деб қулимсираганча сўзида давом этди яна.— Шокиржон, мен ҳеч қачон дўстларимни алдаган эмасман.

Маслаҳатчи олтинларни қўлга олиб, тагин қалбаки бўлмасин, деб кўрқди шекилли, биттасини тишлаб кўрди. Шундан сўнггина мурдадек оқариб кетган рангига сал қон югур-

гандек бўлди... Паспорт масаласини муҳокама қила бош-
лашди, ҳар хил вариантларини ўйлаб кўришди. Охири Хў-
жа Ахрор Вали масжидининг бундан ўн беш йил аввал
ўлиб кетган имоми Қудрат Маҳсум номига паспорт тайёр-
лашга қарор қилишди. Чунки Қудрат Маҳсумнинг афт-ба-
шараси Одил баттолга жуда ўхшаб кетаркан. Бунинг усти-
га ундан на бола-чака, на қариндош-уруғ қолган экан. У
сўққабошнинг бу дунёда яшаб ўтганлигини Одил баттолдан
бошқа кишилар аллақачон унутиб юборган экан. Ҳалиги
олтинлар суҳбатга илиқлик киритди. Шокир маслаҳатчи
жуда самимий, серҳазил бўлиб қолди. Қиёматли дўстига
фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бера бошлади.

— Ҳозирча бошқа шаҳардан кўра сиз учун шу ернинг
ўзи беҳавотирроқ. Америкада қалбаки пул ясовчилар қал-
баки пул ясовчиларга қарши курашадиган идоранинг ертў-
ласида ишлашар экан,— деди.

Одил баттол кулиб:

— Тўғри айтасиз, пашша ўлдиргич пашша учун хавfli,
аммо пашша унинг ўзига кўниб олса, унча хавfli бўлмай
қолади. Мен яқинда доимий яшаш учун полковникнинг ер-
тўласига ўтмоқчиман,— деди.

Икковлари овоз чиқармасдан, қоринларини силкитиб ку-
лишиб, худо хоҳласа, янаги чоршанба куни, тунги соат ик-
кида мана шу ерда учрашишга ваъдалашишди.

Гўрков дарахтнинг панасидан чиқиб:

— Хўш, халоскорим, ишлар битдими?— деб сўради.

— Худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади,— мамнунлик
билан деди баттол. Кейин икковлари шивирлашиб, бир
нарса ҳақида узоқ маслаҳат қилишди. Маслаҳат тугагач,
Сўфи баттолга бир кунлик егулик овқат, пачоқ термосда
чай бериб, Шайх Одил қабристонига тириклайин тикиб
сағананинг эшигини устидан миҳлаб ташлади.

ТЕРГОВЧИЛИК САНЪАТИ

Кеч ётганим учун ўрнимдан ҳам кеч турдим — соат ўн
бирлар бўлиб қолибди. Салимжон акам йўқ, ишга кетиб
бўпти. Ховлида қўшнимизнинг иштонсиз юрадиган ўғли бир
она товукни қақақлатиб қувиб юрибди, товукнинг овозидан
уйғониб кетибман.

— Баҳром, нима қиляпсан?— сўрадим эснаб.

Баҳром жавоб қайтармади-ю, товукни ушлаб канотларини силкитганча менинг олдимга олиб келди.

— Хошим ака, мана бунинг орқасини пайпаслаб кўрингчи, тухуми бормикан?

— Тухуми бўлса нима қиласан?

— Уйда битта бор, икковини кўшиб, рагаткага чўзма оламан.

Баҳромга чўзмани ўзим олиб келишга ваъда бериб, ёлғиз нонушта қилгим келмай, йўл-йўлакай ичак-чавокдан тайёрланидиган арзон сомсадан тўрттасини олиб еб, иш-хонага шошилдим. Тунда кўрганларимни тезроқ устозимга айтишим, бундан сўнг нима қилишим кераклиги ҳақида кўрсатма олишим керак эди. Қабулхонага кириб:

— Салимжон акам ёлғизмилар?— деб сўрадим модалар журналини варақлаб ўтирган Лилияхондан.

— Партком билан Тошкентга кетдилар,— худди мени кўрмагандек бошини кўтармай деди секретарь.

— Тошкентга? Тошкентда нима қилишар экан?

— Сиздан берухсат кенгаш чакириб қўйишибди.

— Салимжон акамда маслаҳатли ишим бор эди.

— Ҳамма ишни менга топшириб кетдилар.— Лилияхон ниҳоят бошини журналдан кўтариб икки кўлини биқиннига тираб, ясама бир жиддийлик билан давом этди:— Хўш, ўртоқ Рўзиев, эшитаман?

— Никоҳ уйининг очилиш маросими бўлармиш,— ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим мен ҳам,— биздан икки киши бориб, никоҳдан ўтиши керак экан.

— Демак, икковимиз борар эканмиз-да?

— Йўк, йнги т ҳам, қиз ҳам милиционер бўлса тўғри келмасмиш.

— Нега энди тўғри келмасмиш?

— Мабодо ўғил туғилса, қип-қизил хуштакбоз бўлиб туғилар экан.

— Мабодо қиз туғилса-чи?

— Қиз туғилса... модалар журналидан бошини кўтармайдиган бўп қоларкан.

Лилияхон хандон отиб кулиб юборди. Кула-кула «Хошим ака, аслида сиз қизиқчилик учун туғилган экансиз...» деб қўйди.

Қизиқ бўлди-ку, Одил баттолни нима қилдик энди? Ё Холиқов билан маслаҳатлашиб қўя қолсаммикан? Йўк, у алам устида ҳозир бориб таппа босади-қўяди... Бунақа пайтда арқонни сал узунроқ ташлаш керак. Ахир Одил

баттол тирик тузоқнинг ўзгинаси-ку. Бу тузоққа беркиниб, пана жойларда писиб ётган яна қанчадан-қанча жиноятчилар илиниши мумкин... Йўқ, Одил баттолнинг қочгани бир жиҳатдан яхши ҳам бўлди. Унинг баҳонасида шаҳарда қолган-қутган жиноятчиларни ҳам йиғиштириб оламиз. Салимжон акам айтгандек, сабр-тоқат қила билиш — бизнинг ишимизда ярим ғалаба ҳисобланади.

Бўлимда иш бошимдан ошиб ётгани учунми, ёки штатсиз ўринбосарим Мамарозиқ акамга хаддан ташқари махлиё бўлиб қолганим учунми, ўша куни Одил баттол ҳақида қайта ўйламадим. Устозим тўғри айтган экан, милицияда оёқ эмас, кўпроқ калла ишлар экан. Мамарозиқ ака, очиғини айтсам, оёғи билан эмас, калласи билан ишлайдиган, бундан ҳам очиқроқ қилиб айтадиган бўлсам, мен орзу қилган ёрдамчининг нақ ўзгинаси экан. Ўн беш-йигирма кун ичида бутун бўлимнинг ишларини тартибга солди. Йигирма тўрт азаматни ёнига олиб, шубҳа остига олинган давлат корхоналарини, ошхоналарию магазинларни ёппасига текширувдан ўтказиб чикди! Ҳа, ҳа, у ОБХСС ишининг чинакам пири, устан калони экан. Қаранг-а, шундай бир истеъдодли мутахассис, Салимжон акам тавсия қилмаганида, пенсия пулига чойхонада ош дамлаб еб, арчанинг чўпи билан тишини ковлаб ётаверар экан.

«Техучилише» хўжалик бўлими мудирини устидан жиний иш кўзгаб, терговни ўзим олиб бораётган эдим. Гаплашганда хўмрайиб, кўкрагига муштраб гапирадиган Мирсалимовни бугун биринчи терговга чакирган эдим. У чиқиб кетиши билан хонамга ёғоч оёқларини ғижирлатиб, Мамарозиқ ака кириб келди:

— Хошимжон, бир нарса айтсам хафа бўлмайсизми?

— Йўқ, сиздан ҳеч қачон хафа бўлмайман.

— Сиз ҳали терговга тайёр эмасга ўхшайсиз.

— Қаёқдан билдингиз?

Ҳамма гапни эшитиб ўтирибман.

— Эҳтимол, тайёрдирман,— дедим очик иқроп бўлгим келмай.

— Йўқ, тайёр эмассиз,— Мамарозиқ ака ҳам бўш келмай туриб олди.— Сиз Мирсалимовни тергов қилганингиз йўқ, у сизни тергов қилди. Демак, сизга қараганда у ўн баробар кўпроқ нарсани билади...

Мамарозиқ ака диванга ўтириб, агар малол келмаса, ташқари хонада стол устида совиб қолган чой бор, шундан бир пиёла қуйиб чиқсангиз, деб илтимос қилди. Чойни ич-

гач, кафтининг оркаси билан лабини артиб, ўббў, Хошимжон-ей, деб кўйди.

Тергов иши ҳам ўзига хос бир санъат эканлиги, терговчи ҳам бамисоли ўз аскарларини хужумга бошлаб борадиган командирга ўхшаб иш тутиши зарурлиги ҳақида гапира бошлади. Командир душманнинг кайфиятини, кучини, тактикасини, асосий кучлари қаерга жойлашганлигини, ниҳоят, жанг майдонининг шароитини: қаерда пастлик, баландлик бор, қаерда анҳор ёки қиялик бор, қаер ботқоғу қаер тақир, текислик — мана шуларни ўрганмасдан жангга кирса, енга олмаганидек, терговчи ҳам қайси объектда тергов олиб бориши зарур бўлса, ўша объектни терговдан олдин синчиклаб ўрганиши, тергов бериши керак бўлган шахсларни чуқурроқ текшириб чиқиши, жиноят бор деб гумон қилинса, бу жиноят қайси шароитда юз берганлиги ва унинг табиати қанақалигини пухта, жуда пухта ўрганиши зарурлиги ҳақида гапирди. Ана шундан сўнггина тергов бошланса, терговчи ҳукмрон бўларкан. Тергов бераётган киши қочгани жой тополмай доводирав қоларкан. Кейин менинг штатсиз ёрдамчим ўзининг бошидан кечирган воқеалардан ҳам бир-иккитасини сўзлаб берди.

— Шундай қилинг, ука, ҳозирча терговни тўхтатинг,— деди охирида ва яна бир пиёла чой келтириб беришимни сўради.

— Тўғри айтдингиз,— дедим чойни келтириб бергач,— ишни хали пухтароқ ўрганганимча йўқ эди.

— Камчилигингизни дарров бўйнингизга олар экансиз,— бу яхши одат. — Мамарозик ака чойни шошмасдан ичиб сўзида давом этди.— Дунёда икки тоифа одамлар бор, шулардан жуда кўркаман. Бир тоифаси ҳамма нарсани мен биламан, бошқалар кип-қизил ахмоқ деб, бировдан ўрганишни истамайди. Иккинчиси, ўзи ҳеч нарса билмайди-ю, эртаю кеч бировларга ақл ўргатиб юради... Хошимжон, сиз ўғлимдек бўлиб қолдингиз. Баъзан шунақанги гаплардан гапирсам хафа бўлманг.

— Аксинча, ҳозир сиздан жуда хурсанд бўлдим,— дедим ўрнимдан туриб.— Агар хўп десангиз, уйингизгача кузатиб борсам.

— Мен тушовланган туяга ўхшаб ҳакалаб жуда секин юраман, Хошимжон.

— Бари бир борадиган жойим йўқ,— секин Мамарозик аканинг қўлтиғидан олдим. Йўл-йўлакай жиноятнинг табиати ва жиноятчининг руҳияти ҳақида гаплашиб кетдик. Ма-

марозиқ ака бундан бир неча йил олдин Россиянинг қайси бир шаҳрида практикада бўлибди. Ўша ерда бизнинг шаҳарга қараганда ўн баробар аҳоли кўп яшар экан. Лекин жиноят ва тартиб бузилиши бир неча баробар кам бўлар экан. Чунки, ўша шаҳарда ҳар қандай жиноятчи жазоланиши керак, ҳар қандай тартиббузар қилмишига яраша мукофотини ҳам олиши керак, деган бир кайфият ҳукмрон экан. Бу кайфият шаҳар аҳлининг руҳига сингиб кетган экан. Ўша шаҳарда жиноятчи конундан кўра кўпроқ халқнинг нафратидан кўрқар экан.

— Бизнинг шаҳарда эса,— деб сўзида давом этди Мамарозиқ ака,— жиноятчилару тартиббузарлар бир амаллаб кутулиб ўрганишган. Ўтган йили бир мактаб ўқитувчиси директорнинг жиноятини очган эди. Одамлар жиноятчини эмас, балки жиноятни очган йигитни ўртага олиб, «Ҳой, ахмоқ, еса сеникини ебдими, давлатникини ебди-ку! Мана энди қамалиб кетса, бечоранинг болаларини ким боқади?» дейишиб, чойхонадан чиқариб юборишибди, тўю маъракага аралаштирмай қўйишибди...

Биз ҳам жиноятчию тартиббузарларга халқ нафратини уйғотишимиз керак...

— Салимжон акамнинг ҳам орзулари шу...

— Лекин, Ҳошимжон, менга ишонинг, бизда ҳам ишнинг бориши чакки эмас. Агар шундай олиб борсак, бир йил ўтар-ўтмас... ҳа майли, пайғамбарлик қилмай қўя қолай...

ИШҚ ПОКИЗА ДИЛГА МЕҲМОН БЎЛИБДИ

Тавба дейман ўзимга-ўзим, нега энди бунчалик оҳ-воҳ қиламан-у, ўз имкониятимдан фойдаланмайман. Ахир, мана бу газетада ҳар бир киши ўз имкониятидан тўла-тўқис фойдаланганидагина мақсадига эриша олади, деб ёзиб қўйишибди-ку... Менда Фаридани кўриб келиш учун имконият йўқми, қалпоқчам! Бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлиб, маза қилиб кўриб келсам бўлмайдим! Йиғлаётган бўлса, енгим билан кўзёшларини артиб қўяман, ашула айтиб, қошга ўсма қўяётган бўлса, ёнига ўтириб олиб, тўйиб-тўйиб томоша қиламан, ўсма сиқилган пиёласини беркитиб қўйиб, роса жаҳлини чиқазаман!

Жўнадим, шошилиб Фаридаларникига жўнадим. Одил баттолни бир кун пойламасам пойламабман. Умуман, бу сарик дев жонимга ҳам тегиб кетди. Магазинчи Неъмат

аканинг ўғилларини елкамга миндириб, тўрт оёқлаб хона-ма-хона югуравериш ҳам жонимга тегди: бири тушиб, бири минади. Кошки бундай бир елкамдан туша туриб, раҳмат деса. Қаёқда! Мени миндирмадингиз, деб йиғлаб ҳам кўйишади.

— Кеч бўлганда қаёққа жўнаб қоляпсиз? — ташвишла-ниб сўради Фотма холам.

— Магазиндан эгар олиб келмоқчиман.

— Эгарни нима қиласиз?

— Ўғилларингиз мени минганда эгарлаб минишади, — деб кулиб кўйдим, — бўлмаса, орқамни яғир қилиб юбориш-япти.

Фаридаларнинг эшигига етганда қалпоқчамни бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлдим-у, «бисмиллоҳу раҳмону раҳим, илоё шу хонадонга суюкли куёв бўлай, кўшилганим билан кўша қарий» деб секин ичкари кириб бордим. Қайнотамнинг ховлиси унча катта эмас кўринади, Салимжон акам гул жинниси бўлса, қайнотам куш жинниси экан. Дарахтларга булбул, саъва, бедана, каклик, ...эй боринги, ола қарға билан пўпишакдан бошқа жамики кушлардан биттадан илиб кўйибди. Кушлар ҳам куёв бола келганини сезиб қолишди шекилли, бир-бирларига гал бермай сайрашга тушиб кетишди. Ховлининг этак томонида пастаккина айвон бор экан, қайнотам ўша ерда ўтирибди. Аввал шу киши билан танишай, нима бўлганда ҳам хонадоннинг катта си-ку, деб ўша ёққа юрдим. Тагида эски шолча, кўзида кўшқаватли кўзойнак, чап томонида бир даста идора хужжатлари, ўнг томонида хонтахтадек келадиган катта чўт — нималарнидир ҳисоблаб ўгирибди. Ишга шундай берилиб кетибдики, ёнидаги жўмраги синган чойнакдан лаби учган пиёлага чой қуйиб ичганимни, бир тарелка попукли қандни паққос тушириб кўйганимни ҳам сезмади. Бир маҳал кўзидан кўзойнагини олиб:

— Ойиси! — деб қичкириб юборди.

— Лаббай, дадаси?

— Бери келинг!

Қайнонам шошилиб келиб:

— Чехрангиз очилиб қоптими? — деди.

— Суюнчи беринг, суюнчи! — секин ўрнидан тура бошлади қайнотам.

— Жоним сизга суюнчи-да, дадаси!

— Комбинатнинг беш йиллик хужжатларини текшириб

чикдим. — Шундай деб қайнотам яна ўрнига ўтирди. — Бор-йўғи уч сўм камомат чикди, холос.

— Вой худойим-ей! — севиниб кетди қайнонам ҳам.

— Мана энди, мен ўша бизни безовта қилган милиция билан гаплашиб кўяман.

— Тўғри қиласиз, дадаси. Нақ юрагимизни ёрди-я!

— Мана энди мен ўша устимиздан чақув ёзган Ҳасан нонвойнинг бурнини ерга ишқайман.

— Бир таъзирини беринг, дадаси!

Қайнонамга эргашиб, нариги уйларга ўтдим. Тўрт хонали уй, тўртови ҳам бўм-бўш, эгаси кўчиб кетгандек хувиллаб ётибди. Шу пайтда Фаридага кўзим тушиб қолса бўладими! Бечора озиб, чўпдай бўлиб қопти, юзлари сўлгин, кўзлари ғамгин, чехрасида ифодалаб бўлмайдиган дард, алам... Эски тўшак солинган каравотда тиззасини кучоқлаб, алланарсалар ҳақида ўйланиб ўтирибди... Бечора Фарида... Наҳотки...

Қиз шартта ўрнидан туриб:

— Ойи! — деб кичқирди.

Қайнонам, паловга уннаётган бўлса керак, қўлида кап-гир, қизининг бошига югуриб келди.

— Қўрқингми, она қизим?

— Йўқ.

— Истманг тушдимиз?

— Мен касал эмасман.

— Ундай дема, она қизим. Ёт. Мазанг йўқ.

— Сизга бир гап айтмоқчиман.

— Айтавер, қизим.

— Мени кечирсангиз айтаман.

— Вой, нега кечирмас эканман, фақат тузалиб қолсанг бўлгани, қизим.

— Дадамдан қўркаман.

— Қўрқма.

— Ойи, ойижон! — Фарида ойисининг кўксига бошини қуйиб хўнграб йиғлаб юборди. Ойиси ҳам менинг ойимга ўхшаб сал кўнгилчанроқ эканми, қизига қўшилиб йиғлашга тушди. Охири Фариданинг кичкинагина юзини кафтлари орасига олиб, пешанасидан ўпаркан:

— Севиб қолдингми? — деб сўради.

— Ойижон...

— Вой ширин қизим-ей, суюниш ўрнига йиғлаб ўтириб-санми!

Оналик меҳри товланиб кетди шекилли, қайнонамнинг

Ўзи ҳам юм-юм йиғлаб, энтикиб турган кизининг сочларидан, ёш куйилаётган кўзларидан ўпа бошлади.

— Она қизим, севин, хурсанд бўл! Ишқ фақатгина покиза дилга меҳмон бўлади...

— Дадамдан уяламан.

— Уялма, даданг ҳам севган, мен ҳам севганман. Севги билан чиройли бу дунё, қизим. Ким экан у бахтли йигит?

— Айтолмайман, ойижон!

— Менга айтмасанг кимга айтасан?

Фарида онасининг бағридан суғурилиб чиқди-ю, ёстик остидан менинг расмимни олиб, секин узатди. Қайнонам расмни қўлига олар экан, гўё бехосдан чўғни чангаллагандек:

— Вой худойим, бу анови кунги милиса-ку! — деб расмни отиб юборди.

Бир чеккада кўзларини мўлтиллашиб турган Фарида бошини эгиб, кўзларидан ёш тўкиб, кўрқа-писа, жиннихонадаги танишган кунимиздан бошлаб «Марс» кинотеатри биноси орқасидаги суҳбатгача — ҳамма-ҳаммасини сўзлаб берди. Мен, қайнонам қандай жавоб қайтараркан деб, ишонсангиз, кўрққанимдан юрагимни чангаллаб турибман.

— Лекин, ўзи келишган йигит экан, — деб қолди бир маҳал қайнанам, — кара, кўзлари ҳам қулиб турибди.

— Ўзлари жуда қизиқчилар, — деди Фарида ҳам сал чехраси очилиб. Шу пайт қайнанам суратнинг орқасидаги ёзувга тикилиб қолди. Қани, ўша жиннихонадан чиқиб кетаётганимда шошилишча нима ёзган эканман, деб бундай қараган эдим, бемаъни бир ёзувга кўзим тушди: «Оғритмасдан укол қилувчи Фаридахонга. Чучварахўр Хошимжондан эсдалик» деб ёзган эканман.

Қайнанам айвонга чиқиб, «хой дадаси, тез келинг, тезроқ келинг, гапнинг каттаси бу ёкда экан», деди ҳовлиқиб. Қайнотам қуш солинган тўрқовокни кўтариб, шошмасдан келаётган эди, қайнонам:

— Қани, суюнчини чиқаринг! — деб қистади яна.

— Тинчликми? — тўрқовокдаги қушга чувалчанг бераётиб сўради қайнотам.

— Йўқ, аввал суюнчини беринг! — шундай деб, қайнанам суюнчини ҳам қутмай, Фаридадан эшитганларини оқизмай-томизмай айтиб бериб, охирида эрининг қўлига менинг суратимни тутди. Қайнотам қўшқаватли кўзойнагини тақиб, суратимга узоқ тикилди. Орқасидаги ёзувни ҳам бир-икки бор ўқиб чиқди.

— Чучварахўр дегани нимаси экан?— деди ниҳоят елкасини қисиб.

— Ҳазилкаш экан, дадаси,— тушунтирди қайнанам.

— Демак, Рўзиев деганлари шу йигит экан-да,— ҳамон суратимдан кўзини олмай сўради қайнатам,— бу йигитнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйилган. Ўзлари ОБХСС-нинг бошлиғи бўлиб ишлайдилар.. Лекин, онаси, қизингнинг ҳам диди чакки эмасга ўхшаб қолди.

Шу гапдан сўнг қайнанам билан қайнотам кулимсирашганча, бир нафас бир-бирларига тикилишиб туришди-да, кейин шарақлаб кулиб юборишди. Тиззаларига шапалаб, қотиб-қотиб кулишар эди. Назаримда, ичкарида Фарида ҳам овоз чиқармасдан кулаётганга ўхшайди. Нега десангиз, ичкаридан каравотнинг бир меъёрда ғижирлагани эшитилиб турибди.

— Вой, вой ўлдим, дадаси! — деди қайнанам кўксини чангаллаб.

— Афанди бўлибсиз, афанди!— деди қайнатам кулишга холи келмай.

Уйда хурсандчилик бошланди. Ҳовлидаги қушлар ҳам севинчларини беркитолмай, наво бошлашди.

Чехраларига кулги, табассум кўнди.

Ўртага қўйилган палов ҳам хурсандчилигу, ҳазил-мутойиба, сизу биз билан ейила бошланди. Тайёр ошни ташлаб кетиш куёвнинг шаънига тўғри келмас, деган ўйга бориб, секингина Фаридaxonнинг ёнига чўккаладим. Очкаб қолган эканман, чақалоқнинг калласидек-калласидек қилиб отаётган эдим, биз томоннинг ўпирилиб кетганини кўрган қайнанам:

— Дадаси, қизингизнинг иштаҳаси ҳам очилиб қолди!— деди севишиб. Шу гапдан сўнг қайнанамнинг ёнига ўтиб чўккаладим. Бир маҳал қайнатам:

— Лекин, онаси, сеники ҳам чакки эмасга ўхшайди,— деб ҳазиллашди.

Ёрдамимдан қайнатамни ҳам бебаҳра қолдиргим келмай, охирида у кишининг ёнига ўтдим. Товоқдаги ошнинг барақаси учиб бораётганини кўрган қайнатам:

— Ростини айтсам, ҳаммамиз ҳам очкаб қолган эканмиз,— деб қўйди.

Ошдан сўнг тишларини қовлаб ўтириб, чойхўрлик қилишди. Гап орасида қайнанам, бошини ердан кўтаролмай ўтирган Фаридага: «Қизим, худога шукр, даданг бир хил қолоқ эркаклардан эмас. Иложи бўлса, Ҳошимжонни эртага

ёки индинга кечқурун уйга олиб кел, танишайлик, таги-тугини суриштирайлик» деган эди, Фарида бошини баттар-роқ эгиб, билинар-билинемас жилмайиб қўйди. Фотиҳадан сўнг қайнанам билан қайнатам қўни-қўшнилариникига бер-китиб қўйган кўч-кўронларини олиб чиқиш учун кўзга-лишди...

Уйга келсам, Салимжон акам ҳали қайтмабди. Неъмат аканинг ўғил-қизлари ухламай, Ҳошим акам эгар олиб кел-са, аввал мен минаман, сен менадан кейин минасан, деб бир-бирлари билан навбат талашиб ўтиришган экан. Уйга киришим билан Баҳром:

— Эгар қани?— деб сўради.

— Магазин беркилиб қолибди,— деб баҳона қилдим.

— Эгарсиз бўлса ҳам миндирасиз,— деб орқамга тир-машди уч ёшли Даврон.

Қайфим чоғ бўлгани учун болаларни ҳам бир хурсанд қилгим келиб қолди. Ечиниб чиқиб, Неъмат аканинг эски тўнини елкамга эгарга ўхшатиб ташладим-да:

— Қани, чавандозлар, марҳамат,— деб команда бердим.

Болалар қийқиришиб, бир-бирларини итаришиб, елкамга ёпишишди. Шунақанги кўп ўйнатдимки, охири чарчаб, хона-нинг ўртасида елкамдаги эгарим билан ухлаб қолибман.

Тушимда Фаридани кўрдим... у ҳам мени от қилиб ми-ниб юрган эмиш...

САРҚИТЛАР ХИБОНИ ЕКИ МЕНИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ СУВГА ПИШГАНЛАРИ

Муқимий кўчасидан ўтиб бораётган эдим. Формасиз, шунчаки томоша қилиш учун чиққан эдим. Бир маҳал ор-қамдан аввал яхши қиздирилмаган чилдирманинг дўпилла-ган овози, кетидан қувончли қийқириқлар эшитилиб қолди. Бундай ўгирилиб қарасам, ана томоша-ю, мана томоша! «ДТ» маркали прицепли тракторнинг кузовига олти кишини чиқариб қўйишибди. Бўйниларига, ҳў бирда ишчилар так-лиф қилганидек, арақдан бўшаган шишалар осилган, ҳар бирининг кўксига шапалокдек келадиган тахтача. Тахтача-ларга район милицияси қошида тузилган арақхўрликка қар-ши курашувчи группанинг ҳукми қароридан кўчирмалар ёзиб, охирига: «Ашаддий ичувчи Расул Ўсаров. Машина ремонт устахонасининг ишчиси», деб адресини ҳам кўрсатиб қўйишибди. Расул Ўсаров шерикларига ўхшаб икки қўли билан бетини беркитиб олган. Прицепнинг ёнида биллагига

лента таққан мен тенги йигитлар соқчилик қилиб бориш-япти. Тезада биттаси, уста кўрмаган шоғирдлардан бўлса керак, ҳар замонда чилдирмасини дўпиллатиб уриб қўйяпти. Тракторнинг орқасидан беш юз десам-ку, мулла Ҳошим яна лоф қияпти деб ишонмасиз, аммо уч юз чоғли болачақа, эркагу хотин эргашиб, ароқхўрларни яхшироқ кўриб олиш учун бир-бирларини туртишиб, елкаси оша мўралашиб келишяпти.

— Вой, бу Дилбарнинг дадаси-ку!

— Қизининг туфлисини сотиб ароқ олиб ичган одамми?

— Ха, ха, ўша.

— Ажаб бўпти!

— Хой, Мавлон, югур, буфетдаги бутилкани беркит.

— Бутилка бўш-ку, ойи.

— Бўш бўлса ҳам беркит, даданг қўлга тушиб қолмасин.

— Вой қўшни, анови боши йилтирагани танидингизми?

— Танитай-чи, куёв чарларда ичиб олиб, куёви билан кураш тушаман деб шарманда бўлган Қосим-ку!

— Ҳукуматга балли-ей!

— Гитлерни енгган ҳукумат ароқхўрни енголмайди дейсизми!

— Ўйлаб топганга раҳмат.

— Дружиначилар савобнинг тагида қолди деяверинг...— деган пасту баланд гаплар ҳам бўлиб турибди. Ора-чора Муқимий номидаги истироҳат боғида ташкил этилган «Саркитлар хиёбони»ни ҳам тилга олишяпти. Қийинидан ҳандалакнинг ҳиди келиб турган бир чол:

— Дехқонбой, сиз паркда очилган кўрғазмани кўрдингизми?— деб сўради.

Қийинидан райҳоннинг ҳиди келиб турган бошқа бир чол:

— Ўн беш кундан буён белимга кепак бойлаб ётибман, Маҳкамбой,— деб қўйди.

— Келиним шунақанги мақтайдики,— деди биринчиси яна.

— Менинг набирам қоғозларини ёзиб берибди,— деб қўйди иккинчиси ҳам.

Икки чол ўша кўрғазмани кўриб келишга, мабодо йўлда Дехқонбобонинг бел оғриғи тутиб қолса, Маҳкамбобо уни суяб келишига ахду паймон қилишиб, инқиллашиб, хассаларини дўкиллантишиб, йўлга тушишди. Кўрғазма

очилганига бир ойдан ошиб қолган бўлса ҳам гоҳ иш билан, гоҳ ташвиш билан бўлиб, бориб кўролмаган эдим.

Чолларнинг ортидан мен ҳам йўлга тушдим. Истироҳат боғининг орқа томонидан ярим гектарча ер ажратиб, текислаб, устини рангдор йилтироқ шифер билан ёпиб, ичини одам бўйи келадиган яхлит ойналар билан катта-кичик хоналарга бўлишибди. Ўзи одамларга ҳам ҳайронсан, циркда от ўйинлари, масхарабозликлар, театрларда ошиқ-маъшуклар ҳаётидан яхши томошалар, ёзги кинотеатрларда шпионлар тўғрисидаги фильмлар қўйиляпти-ю, ўша ёққа бормасдан ҳаммалари шу ёққа оқиб келишаверибди — навбатда турганларнинг кети чўзилиб, нақ истироҳат боғининг дарвозасигача етиб борибди.

Кўргазма залининг кираверишига катталиги елпиғичдек елпиғичдек келадиган думалоқ ҳарфлар билан «Менинг милициям — менинг кўриқчим» деб ёзиб қўйишибди. Икки соатча навбатда тургач, ниҳоят чолларнинг орқасидан эргашиб, мен ҳам кўргазма залига кириб бордим. Лекин, азаматлар боплашибди! Бекорга одамлар бу ёққа оқиб келмаётган экан. Нима бало, исполком раиси ўртоқ Умаровнинг бошқа иши йўқмикан дейман. Катта-кичик усталар-у, хонаки рассомларнинг ҳаммасини шу ёққа ташлаганга ўхшайди. Зални шунақанги чиройли безашганки, қани энди Суръат акага ўхшаган тезкор шоир бўлсам-у, беш-ўн қатор шеър тўқиб юборсам. Залга кираверишда, коридорнинг икки четига қатор суратлар осилиб, суратлар остига тушунтириш хатлари ёзилган. Ўнг томонга «Милициямиз отахонлари» бўлимига шу районда ишлаб, катта-кичикнинг хурматига сазовор бўлган милиционерларнинг суратлари қўйилган, кўрсатган қаҳрамонликлари қайд қилинган.

Дехқонбобо бир сурат олдида тўхтаб, кўзларини қисиб узоқ тикилиб қолди:

— Маҳкамбой, мана бу ўзимизнинг Қазлоп эмасми?

— Ўша,— деб қўйди Маҳкамбобо негадир ғурур билан.

— Қовунни яхши кўрарди-а?

— Қишин-ёзин егани қовун эди! — Ҳалиям жўнатиб турибсанми?

— Ўтган йили посилка қилувдим. Йўлда ириб оқиб кетибди-ю, уруғи борибди. Иван: «Маҳкам, юборган уруғинг учун раҳмат. Лекин биласану, тўртинчи қаватда қовун кўкартириб бўлмайди, деб ҳазил қилибди.

— Омон бўлгур, бағри кенг ўрис эди!

— Кўнчини ёмон кўрар эди...

Иккинчи чолни сурат олдида қолдириб, «Халқ милицияси» бўлимига ўтдим. Ўтдим-у, хангу манг бўлиб қолдим. Илгор дружиначилар дейсизми, бўлиму бўлимчаларнинг иш кўрсатган бошликлари дейсизми, кўнгилли ўт ўчирувчилару, ...ха майли, гапни қисқа қилиб кўя қолай... ўнлаб таниш, ноғаниш суратлар орасида ўзимнинг ўринбосарим, жонгинамнинг ҳузурни Мамарозиқ акамнинг ҳам хўмрайиб тушган суратини кўриб севишиб кетдим. Шу кўргазмани ташкил этган кишига ичимда офаринлар айтдим.

Шундан кейин, кизик-кизик гаплардан махрум бўлиб қолмайин, деб яна чолларнинг ортидан эргашдим. «Текиндан келса бойлик, охиридир вой-войлик» деб номланган залга, Одил Аббосов бошлиқ жиноячилардан тортиб олинган ашқол-дашқоллар кўйилибди: бир хонага Одил Аббосовнинг сурати билан бойликлари, бошқа хонага хўппа семиз амакининг сурати билан қимматбаҳо нарсалари... э боринг-ки, шу ерда ҳам очкўзлик қилиб ўн тўрт хонани ўзлари эгаллаб олишибди.

— Бай-бай-бай!— деди Дехқонбобо ёқасини ушлаб,— шу хонадаги молу дунёнинг ҳаммаси Одилникимиди-а?

— Ёзиб кўйишибди-ку.

— Бай-бай-бай! Бу олтинларни қара, Николай пошшо хазинасини қолдириб кетган экан-да!

— Сен билан менинг пешана терим бу.

— Бай-бай-бай! Шунча олтин билан қамашдимми-а?

— Ҳозир яна қочиб кетган.

— Бай-бай-бай! Йўқ, уни ушлаш керак. Бел оғриғим бўлмаганда ўзим ушлаб берардим. Тўхта-тўхта, Маҳкамбой, мана бу ўзимизнинг Абдурахмон хўппа семиз-ку?

— Ўша, омборчи эди.

— Бай-бай-бай! Худо худолигини кўрсатибди. Ўтган йили қишда келинимга битта пальто сўраб борсам, кўзини лўқ қилиб устига ўттиз сўм сўради-я? Ҳукуматга балли, етим-есирни, бева-бечорани олқишини олади энди!

Қарасам, чоллар ҳали «бай-байлашиб» бу залда кўпроқ қолиб кетишадиганга ўхшайди. Кеч кириб қолмасдан, бошқа бўлимларни ҳам кўрай, деб чиқиб кетаётган эдим, эшик олдидаги столчага кўйилган «Мулоҳазалар дафтари»га кўзим тушиб қолди. Ўтириб, секин варақлай бошладим. Ўн олтининг киши ўн олтининг мулоҳаза ёзиб кетибди. Ярми, жиноятчиларни қўлга туширган ўртоқ Рўзиевнинг отасига балли деса, ярми, ўнг-терсига қарамай халқни талаган бу очопатларни замбаракнинг оғзига кўйиб отиш керак, деб

ёзибди. Ўзим ҳақимдаги мактовларни ўқиб, кўнглим тоғдек кўтарилиб кетди. Тап-туп кадам ташлаб, эшигининг тепасига «Безоричалар» деб ёзиб қўйилган залга ўтдим... Хаддан ташқари хурсанд бўлганим учун, мактаб ёшидаги болаларнинг безорилигига бағишланган ажойиб нарсаларни кўрган бўлсам ҳам, кўпини эслаб қололмадим. Фақат бир бола рогаткадан тош отиб, ўн етти кўз ойна синдирганлиги-ю, яна битта бола қўшнисининг пишай-пишай деб турган бодригини бекитиқча узиб, бозорда сотаётганда қўлга тушганлиги ҳақидаги материалларгина эсимда қолди. Аммо, безорилик қилган болаларнинг сурати ёнига дадаси билан ойисининг ҳам суратини осиб, иш жойларигача кўрсатиб қўйишганига, негадир тушуна олмадим. Тавба, деб елкамни қисганимча, «Саркитлар хиёбони»га ошиқдим.

Йўқ, ичимдан тўқиб чиқараётганим йўқ, чиндан ҳам кўрғазманинг бу залини «Саркитлар хиёбони» деб номлашибди. Чала муллаларни тўплаб, хатми-куръон ўқитган мактаб директорининг сурати, касал хотинига шифо тилаб Қурбон ота мазорига қўй сўйган аптекачининг сурати, ромчи хотиннинг гапига кириб, қўшнисини калтаклаган қассобнинг сурати... Хуллас, саркитларга илашган ҳамшаҳарларимизнинг барчаси мана шу ерга ташриф буюришибди.

Соат олтигача кўрғазмадаги бўлимларни айланавериб нақ оёғимда оёқ қолмади, тикилавериб кўзларим ҳам чарчаб кетди. Шунинг учун бўлса керак, «Халқ ҳукми» деб номланиб, ўртоқлик судлари ишини намойиш қилишга бағишланган залда нимани кўрганимни ҳалигача эслай олмаيمان. «Ҳой, ўртоқ, жиноятчини ушла!» дея ваҳимали ном берилган бошқа бўлимда бошим айланиб, кўзим тиниб кетди. Одамлар орасини ёриб, ташқарига чиқаётиб, бир кампирни: «Холажон, набирангизни ўйнатиб, уйингизда жимгина ётсангиз бўлмайдим!» деб жеркиб ҳам бердим. Чарчадим-у, аммо қалбим тўла қувонч, ифтихор билан чиқдим. Бечора Салимжон акамнинг югуриб-елишлари, уйқусиз ўтган тунлари бекорга кетмаганлигини кўриб, ич-ичимдан севиндим.

Чанқаб қолган эканман, кўрғазмадан уч юз метрча наридаги анҳор устига омонатгина қурилган, мажнунтоллар соя ташлаб турган пивоҳонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Мен тенги, мендан каттароқ беш-ўн йигит пивоҳўрлик қилишиб, газлагига қоғоз карнайчадан битта-битта шўрданак олиб ейишиб, чақчақлашиб ўтиришибди. Икки кружка пиво олиб, ёнларига ўтирдим. Секин қулоқ солсам,

гап район милициясининг ажойиб ташаббуси, кичик лейтенант Рўзиевнинг жиноятни очишдаги фавкулудда таланти, полковник Отажоновнинг меҳрибонлиги ҳақида боряпти... Тўхтаб тур, сенларни бир лақиллатай дедим-да, бўйнимни чўзиб:

— Менга қаранглар,— дея йигитларга мурожаат қилдим,— ўша Рўзиев сизлар мактаганчалик талантли эмас.

— Бекор айтибсиз,— деди новча бир йигит менга ўқрайиб.

— Худо урган мактанчок, лақма,— дедим яна.

— Нима, нима?!— бир йўла беш йигит ўрнидан турди.

— Бунинг устига менга ўхшаб ўлардек пивоҳўр ҳам...— деганимни биламан, ҳалиги новча йигит бир сакраб тепамга келиб «гапингни қайтиб ол», деди қалтираб.

— Қайтмайман. Анови полковникларинг ҳам хаёлпараст бир чол... Кунбўйи қоғозбозлик қилади... — гапимнинг у ёғи бўғизимда қолди. Бошқа йигитлар ҳам тепамга келишиб:

— Нега ўртоқ Рўзиев билан Отажоновни ҳақорат қилъпсан, ҳозир кечирим сўра, — деб кекирдагимдан бўғиб олишди. Улар шаънига бўлмағур гаплар айтганим учун менинг таъзимимни бериб қўйишмоқчи бўлишди. Новча йигит ғазабдан қалтираб: «Сувга пишиш керак бу тирранчани» деган эди, бу таклиф бошқаларига ҳам маъқул тушди шекилли, бештаси қўлимдан, бештаси оёғимдан кўтариб, анҳор томонга сургаб кетишди. Қарасам, чинга ўхшайди. Жон талвасасида:

— Кечирасизлар, Рўзиев менинг ўзим бўламан,— деган эдим, қайтага балога қолдим «Ҳали бу пивоҳўр ўртоқ Рўзиевнинг номини ҳам сотиб юрар экан, товламачи экан» деб анҳорга отиб юборишди. «Шалоп» этиб сувга тушдим. Кейин қирғоққа тирмашиб, бир амаллаб чиқиб келаётган эдим, новча йигит:

— Хўш, йигитча, ОБХСС бошлиғи ҳақидаги фикрингни ўзгартирасанми? — деб сўради.

— Ўзгартирмайман, — дедим тишларимни тақиллатиб. Яна сувга итариб юборишди. Яна чиқиб келаётган эдим:

— Энди-чи? — деб сўради бошқа бир йигит.

— Ўз фикримда қоламан,— дедим-у, анҳорнинг нариги бетига сузиб ўтиб кетдим...

КАФАН КИЙГАНЛАР

Салимжон акам кенгашдан қайтган куни уйимизда чинакам байрам бўлди. Неъмат акамнинг ўғил-қизлари совғасаломларни талашиб, унча-мунча араз ҳам қилиб олишди. Ниҳоят, хурсандчилигу аразлашлар тугаб, гулзор ўртасидаги темир каравотда устозим иккимиз ёлғиз қолдик.

— Хўш, Ҳошимжон, ишлар қалай?— райхон билан юзини елпиб сўради устозим.

— Ёмон эмас... Ўзингиз яхши бориб келдингизми?

— Ишчиларимизнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйилди.

— Рост айтяпсизми?

— Қаромат Ҳошимова бир соат доклад қилди, зал йигирма минут қарсақ чалди.

— Зўр бўпти-ку!

— Министримиз мени табриклаб, бўш келманг, нимаки ёрдам керак бўлса, ҳаммасини берамиз, деди.

— Ростдан ҳам шундай дедими?

— Шундай деди, ўғлим. Ишни чала ташлаб кетманг, районингизни бутун республикамизга намуна қилиб кўрсатиб, тажриба районига айлантирамиз, деди, ўғлим!

— Салимжон ака!

— Лаббай, ўғлим?

— Мен ҳам сизга бир хушxabар топиб қўйдим.

— Йўқ, ўғлим, мен учун бундан катта хушxabар бўлмайди. Районда тартиб ўрнатишни халқнинг ўзига топшириш... бу катта гап, Ҳошимжон...

— Мен Одил Аббосовни қўлга туширдим...

— А?!— устозим бир сапчиб тушди, каравот лапанглаб кетди. — Нима дединг?

Қалпоқчам ёрдам берганини яширдим-у, қолган гапнинг ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Шоқир маслаҳатчи уюштирибди-да? — қошларини паст-баланд қилиб, худди қаршисида мен эмас, Одил баттол ўтиргандек, ғазабидан энтикиб деди устозим.

— Ҳа.

— Шарифани пичоқлаган ҳам баттол экан-да?

— Ҳа.

— Демак, энди мени чавақламоқчи экан-да?

— Ҳа.

— Номард!

— Энди паспорт олиш учун тайёргарлик кўришяпти.

— Майли, олсин. Биз ўша паспорт сотган қаллобни ҳам қўлга туширамиз... Хошим, тур ўғлим, пешонангдан яна бир ўпай...

Салимжон акам худди тревога эълон қилингандек, ҳовликиб ўрнидан туриб кетди. Оёғига шиппагини ҳам илмай ичкарига, телефонга югурди. Аввал, мен соқолини олиб қўйган генералга, сўнгра область марказига, полковник Али Усмоновнинг квартирасига телефон қилди. Ярим соатлардан сўнг каравотга қайтиб чиқиб:

— Сенинг планингни маъқуллашяпти,— деди-ю, совиб қолган чойни бир кўтаришда ичиб олди. — Баттолдан бир тузоқ сифатида фойдаланамиз дейишяпти. Бу гапни ҳеч кимга айтмаганмидинг?

— Йўқ, айтмагандим.

— Қаттиқ сир саклансин, дейишяпти... Оббо ўғлим-ей, қариганимда юзимни яна ёруғ қиладиган бўлдинг-да.. ёнингга одам кўшиб берайми?

— Мендан кўнглингиз хотиржам бўлсин.

Тўппончамни чўнтагимга солиб, Шайх Одил сағанасига, Одил баттолнинг янги квартирасига жўнадим. Йўл-йўлакай бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб ҳам бўлиб олдим.

Хуфтон намозидан сўнг Гўрков Сўфи масжид ҳовлисида узоқ ўралашиб юрди. Керосинкага кастрюл қўйиб, овқат пишираётган экан, ўтини ўчириб, ташқаридан ароқ топиб келди. Ниҳоят, эл уйкуга кетганда секин Шайх Одил сағанасига қараб юрди. Олдинги гал шошганимданми ёки қаттиқ кўркиб кетганимданми, яхшироқ разм солмаган эканман, Шайх Одил сағанаси одамнинг қучоғи етмайдиган азим тераклар остида бўлиб, тераклар кундузи салқин бераркан, кечаси сағанани кўздан беркитиб, хилватгоҳга айлантираркан.

Сағананага яқинлашгач, Гўрков чўкка тушиб, атрофга қулоқ солди, дов-дарахтлар ола-чалпак соя ташлаб турган қабристонни синчиклаб кузатиб чиқди. Сўнгра эшикни очиб:

— Халоскорим, уйғокмисиз? — деб сўради. Ичкари кириб, чўнтагидан гугурт чиқариб, шам ёқди. Хона ўртасидаги тобутдан оппоқ кафанга ўралган мурда секин бошини кўтариб:

— Соатинг неча бўлди? — деб сўради.

— Иккилар бўлиб қолди-ёв,— жавоб қайтарди Гўрков. Мурда устидаги кафанни очиб, Одил баттол қиёфасига

кирди. Сўфи сув куйиб турди, юз-қўлини ювиб олди. Баттол ҳаддан ташқари озиб, электр будкаларнинг эшигига чизиб қўйиладиган суратлар бор-ку, бамисоли ўшанга ўхшаб қолибди. Соч-соқоли ўсиб кетган, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ёнига ошқовокнинг палласини осиб, бозорларда «дийдиё» ўқийдиган дарвешнинг ўзи дейсиз. Кўзлари ич-ичига ботиб кетган, бурни билан оғзи яна ҳам катталашиб, чинакам девнинг ўзгинаси бўлиб қопти.

— Ичкилик олиб келдингми? — қўллари қалтираб сўради дев.

— Олиб келдим, халоскорим.

Аввал пиширилган гўшт, кетидан ҳидланиб қолган норин ейишди. Термосдан чой куйиб ичиб, шаҳардаги воқеалардан, одамларнинг кайфиятидан гаплашишди. Гўрков бугун ниҳоят полковникнинг уйига бориб, ертўласи борлиги, кунбўйи ҳовлида ҳеч ким бўлмаслиги, уй эгаси кўпинча кечаси қайтишини билиб келганлигини маълум қилди. Баттол ёнидан узунлиги ярим метр келадиган ханжарни чиқариб, жаҳл билан ерга санчди.

— Эй, худо, қалбимдаги қасос ўтини сўндирмагин!

Яна ҳўриллатиб чой ичишиб, бугун кўмилган ўлик ҳақида узоқ гаплашишди.

— Аёл кишимиди? — сўради баттол.

— Аёл эди, халоскорим.

— Тириклигида кўрганмидинг?

— Кўрмаган эдим, халоскорим.

— Бўлмаса оғзида тилла тиши борлигини қаёқдан биласан? Тагин кеча, идек овора бўлмайлик?

— Йўк, худо хоҳласа бугун овора бўлмаймиз. Ўликнинг орқасидан элликтача енгил машина келди... Обрўли хонадондан чиққан ўликнинг оғзида албатта тилласи бўлади.

Сўфи, ташқарига қафан кийиб чиққанимиз маъкул, мабодо битта-яримтасининг кўзи тушса, мозорда арвоҳ кўрдим деб қочиб қолади, дея маслаҳат берди. Маслаҳат баттолга ҳам маъкул тушди шекилли, дарров кўна қолди. Икковлари ҳам қафан кийиб олишди. Бири кетмон, бошқаси бел олиб, янги кўмилган мурданинг қабрига қараб юришди. Анови кунни оқ чойшаб ёпинганларни кўриб, сал-пал кўрқувдим, бугун икковларини ҳам қафанда кўриб, этларим жимирлашиб кетди: тирик одамнинг қафан кийиб, кетмон кўтариб юриши жуда хунук, жуда ваҳимали кўринар экан...

Қабрни жуда тез очишди. Мен, Одил баттол озиб, кучдан қолгандир деб ўйлаб, хато қилган эканман. Йўк, бат-

тол жуда кучли экан, Кетмонни шунақанги тез, шунақанги чаккон ишлатдики, нима бало, Хўжа Ахрору Вали куч бағишляптими, деб кўйдим ичимда. Гўрков лаҳадга тушиб, чопки билан мурданинг жағларини кесиб чиқди... этларим аллақандай жимирлашиб, ич-ичимдан қалтироқ турди, ўзимни йўқотгудек бир ахволга тушиб қолдим. Лекин... лекин... нақора, хизматда турибман. Уларга қарши бирон нарса қилишга ҳозир жуда, жуда ҳам ожизман!

— Мана, халоскорим, кулингиз ҳеч қачон янглишган эмас!— мақтаниб деди гўрков,— эллик грамм келмаса, бетимга туфуриб юборинг.

Шайх Одил сағанасига қайтиб, ўликнинг оғзидан олинган тишларни оёқ остидаги кир латта билан артишиб, халтага солишди. Халтачада яна икки юзтача тиш ялтираб кўриниб кетди. Демак, бунақанги ишни биринчи бор қилишаётганлари йўқ экан, қамокдан қочгандан буён ҳар куни машғулотлари шундан иборат экан...

Одил Баттол халтачадаги тишларни чамалаб:

— Наридан борса, уч юз грамм келади холос,— деб уф тортиди.— Бу билан Шокирдан қутулиб бўлмайди. Айтганини бермасак... у бизни ушлаб бериши мумкин.

Одил баттол кўзларини ғалати қисиб, лабларини қимтиганча, бир нуқтага тикилиб, узоқ жим қолди. Сўнг кескин бир ҳаракат билан ёнидан ханжарини суғуриб, ерга санчди;

— Гўрков!

— Лаббай, халоскорим!

— Чўкка туш!

— Халоскорим!

— Чўкка туш, деяпман!— овозини кемшик тишлари орасидан чиқариб, буюрди баттол. Гўрков икки кўзи ханжарда, кўрқа-писа чўкка тушди.

— Шу кеча кўрганларимни бировга айтсам, мана шу ханжар бошимни кессин, деб қасам ич!— буйруқ берди Одил баттол.

Гўрков дағ-дағ қалтираб, қасам ичди.

Ха, ҳамма гап бу ёқда экан! Баттолнинг энг катта хазинаси — кўйфуруш отасидан қолган битмас-туганмас бойлиги шу қабристонга кўмилган экан. Баттол анови куни ўзининг маслаҳатчисига бойлигим бошқа шаҳарда, деб ёлғон сўзлаган экан, бундан йиғирма йил олдин, ўртанча хотини ўлганда қабр тоши кўйиш баҳонасида қишлоқдаги бойлигини келтириб қари тутнинг остига эсон-омон беркитиб олган экан.

Устини ўт-ўланлар қоплаган катта оқ мрамар тошни нари суриб, кўз юмиб-очгунча, қабрдан занглаган темир сандиқни суғуриб, ўрнини яна аввалгидек текислаб, гўё бу ерга куни кеча ўлик қўйилгандек тош ҳам бостиришди... Иккови ҳам қора терга ботиб кетган, кўрққан, ҳовлиққан, энтиккан... Ёпириб-ей, деб юбордим. Одам боласи ҳам шунақанги аҳволга тушадими! Кўзлари ўт бўлиб ёняпти, тишлари ғижирляпти, кўкраклари темирчининг босқонидек кўтарилиб-тушиб турибди!.. Сандиқни сағанана олиб киргач баттол унга пешанасини қўйиб, узоқ жим қолди. Аввал елкасини учуриб, пиқиллаб турди-да, кейин тўсатдан, ёш болаларга ўхшаб, хўнграб юборди:

— Дадам, дадажоним!

— Халоскорим, ўзингизни қўлга олинг, — юпатмоқчи бўлди Гўрков.

— Шу мақсадда бойлик йиққанмидингиз!? Яйраб-яшнаб есам бўлмасмиди, даври-даврон сурсам бўлмасмиди!

— Йиғламанг деяпман.

— Дадажоним...—деди-ю, баттол тўсатдан жим бўлди. Кўз ёшларини кафаннинг енгига артиб, ханжар билан сандиқнинг қопқоғини кўтарди: олтин тангалар, ҳозир ҳеч ким тақмай қўйган тақинчоқлар, узугу тиллақошлар шам нурида ял-ял ёниб, Шайх Одил сағанасини бир нафасга ёритиб юборгандек бўлди. Икки тирик мурданинг ҳам чехраси ёришиб, гул-гул яшнаб кетди.

— Бу тўппонча билан ўқлар ҳам дадамдан қолган, Қашкардан келтирган эди, раҳматли! — ҳам ғурур, ҳам аллақандай ўқиниш билан деди Одил Аббосов.— Мен яна подшоман! Эшитяпсанми, Гўрков! Бу олтинлар менга яна куч-қудрат бағишлайди... Энди менга на милиция, на суд бас кела олади, худо хоҳласа, мен яна шаҳарнинг ҳокимиман, шаҳаншоҳиман...

Ярим соатлардан сўнг Сўфи шаҳарнинг бўлажак ҳокимини кафанга ўраб, тобутга ётқизиб, сағананинг устидан қулфлаб чиқиб кетди.

ҚОРОВУЛ ЯРАШМАИ ҚОЛДИ

Истироҳат боғи истироҳат боғи бўлгандан буён, қасам ич десангиз қасам ичиб айтаманки, бунақанги шодиёнани, бунақанги қувончли кунни ҳали кўрмаган бўлса керак. Бир томонда карнай-сурнай, бир томонда така-тумига олиб, ноғора чалишяпти. Сочига лента таққан қизчалар, ойисидан

яширган пулига морожний олиб ейишга ошиққан болалар, мактабда тартиб ўрнатишга ёрдами теккан ўсмирлар, «кани жиноятчию тартиббузар бўлса, кўрсатаверинг, таъзирини бериб қўямиз» деб енгига қизил лента такқан йигитлару сайил баҳонасида хуснини кўз-кўз қилишга чиққан қизлар, ичкиликбозликка қарши курашда ном чиқарган ишчилар, жамбатчи ревизорлару штатсиз ОБХССчилар... э борингки, белига кепак боғлаган чоллар, кўзойнагини тополмай, келинини қарғаб келаётган кампирлар... ҳамма истироҳат боғи томон дарёдек оқиб боряпти.

Сувга чиққан икки келинчак водопровод олдида мана бундай гапларни гаплашиб ҳам турибди:

— Паркда нима бўляпти, ўртоқжон?

— Вой, дугонажон, эшитмадингизми?

— Йўқ, эшитмадим.

— Ўртоқжон, бу слёт-ку!

— Қайдам, акангиз, бугун жиноятчиларга жаноза ўқиймиз, деб ясан-тусан қилиб чиқиб кетди.

— Тавба, жаноза ҳам карнай-сурнай билан ўқиларканми?!

— Шунақа шекилли-да.

— Вой ўлмасам, ёғим ёниб кетди...

Тўғри, тўппа-тўғри айтишди — слёт бўляпти. Милицияга ёрдам берувчиларнинг бутун район слёти бўляпти. Ўлай агар, слёт деганларини илгари тушунмас эканман. Карнай-сурнай билан бошланиб, ўртароғида серсув нутқбозлиг-у, охирида қарсак чалинар экан. Боғнинг директори, дружиначилар юрагини олиб қўйган эканми ёки халқ милициясига бир хизмат қилишни кўнглига тугиб қўйган эканми, ҳарқалай слётга роппа-роса ўн беш кун тайёргарлик кўрибди. Жума куни паркимизга марҳамат қилинг, дружиначиларга бағишланган халқ сайили очилади. Чойхоналарда ичак-узилди аския, очиқ саҳналарда порахўрларни фош қилувчи томошалар кўрсатилади. Дорбозлик, нутқбозлик, йўқ, кечирасиз, адашиб кетдим... мушакбозлик ўйинлари кўрсатилади, деб заводларга, фабрикаларга таклифномалар жўнатибди.

Қабобхўрга — кабобу, мантихўрга — думба солинган мантилар пишиб турибди, паловпазлар бошларига оқ халта кийиб, капгирларини ўйнатиб, дунёда биздан устароқ ошпаз йўқ, деб мақтанишиб туришибди. Ох, шу пайтда дўстгинам Зокир бўлармиди, нўхат солинган паловдан тўрт-беш товогини уриб, шерик, шунақанги мажлисларга мени тез-тез

чакириб тургин, деб қўймасмиди, дея ич-ичимдан ачиниб кетдим.

Слёт роппа-роса тўққизда бошланди, ёзги бинога олти юзу киркта одам сигар экан, колгани ташқарида қолиб кетди. Слётни ўртоқ Умаров очди. Жамоатчи милиционерларни роса мактаб туриб:

— Доклад учун сўз полковник ўртоқ Отажоновга!—деб эълон қилиб юборди.

Салимжон акам... бечора Салимжон акам-ей, шунча салобати билан, шунча гавдаси билан доклад қилишга мазаси йўқроқ экан. Шундай қилса гўё ишлари юришиб кетадигандек, нуқул елкасини қашиб, муштига йўталади денг. Охири қўлини кўксига қўйиб:

— Ўртоқлар, мен гапиролмайман,— деб ўтирганлардан узр сўрай бошлади,— негаки, жуда хурсандман, севинганимдан йиғлаворай, йиғлаворай деяпман. Агар яна жиндек қарсак чалсанглар доклад ўрнига ярим соат йиглаб беришим мумкин. 40 йилдан бери жиноятчилар, тартиббузарларга қарши курашни халқ ўз қўлига олса, деб орзу қилардим... орзумга етдим!!! Шу олти ой ичида, ўтган йилнинг олти ойига солиштирганда, жиноят 85 процент камайди, тартиб бузиш ҳоллари 96 процентга камайди.

Залда қарсак янграб кетди. Бундай қарасам, ёнгинамда ўтирган ўртоқ Холиқов ҳам забтига олиб, қарсак уряпти.

— Ия, ха,— дедим секин туртиб,— бу гапларнинг ҳаммаси қоғозда қолиб кетади деган эдилар-ку?

— Жаҳл устида айтганман, акаси!— деб қўйди ўртоқ Холиқов.

Салимжон акам ўзини тутиб олиб:

— Министримиз бизни қизгин табриклади,— дейиши билан, кафтини шай қилиб турган ёш-яланглар, билагига куч тўпланган мен тенги йигитлар яна қарсак уриб юборишди.

— Яна ҳам астойдилроқ киришамиз...

— Районимизни коммунистик районга айлантирамиз!

— Жиноят уруғига қирон келтирамиз!

— Тартиббузарларнинг бурнига сув қуямиз!— деган бир чеккаси тантанали қасамга, бир чеккаси ўзимизнинг оддий ваъдаларга ўхшаб кетадиган ҳайқириклар ҳам эшитила бошлади.

Йўқ, мен қимматли устозимизнинг нутқиға кўпроқ қарсак чалинди, деб хато ўйлаган эканман, қарсакбозликнинг энг кучлиси Каромат Хошимова минбарга чиққанда, жамоатчи милиционерларга мукофот улашаётганда бўлди. Ўт-

тиз олти йигит-қиз, ўн бир кампир ва еттита чолга катта-кичик совғалар, мақтов қоғозлару фахрий ёрликлар топширилди. Мажлис раиси навбатдаги ишлар, янги режалар ҳақида доклад қилиш учун яна аллакимга сўз бермоқчи бўлиб эндигина микрофонга пуф-пуфлаётган эди, залнинг ўрतोғида ўтирган Муслим бобо ўрнидан туриб, қўл кўтарди. Гапиришга рухсат ҳам олмай, шу ҳолича қўлини боши узра кўтариб, қўйлагининг устидан тақиб олган орден-медалларини жиринглатиб, минбарни мўлжаллаб, жадал чиқиб келаверди. Минбарга чиқиб, чап қўли билан соқолини чангаллаб, бир нафас жим туриб қолди.

— Мерган, ё ўзинг чиқасанми? — деб сўради ниҳоят. Залнинг ўртасидан:

— Ўзинг гапиравер, — деган овоз эшитилди.

— Хўп, гапирсам гапира қолай. Хурматли жамоа, мен ўттиз олтинчи магазинда қоровул бўлиб ишлайман, — Муслим бобо чўнтагидан кўзойнагини олиб, шошмасдан такди. Бошқа чўнтагидан дафтарча олиб, у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да: «Ҳа тўғри, ўттиз олтинчи магазин» деб қўйди ўзига-ўзи. — Мерган атлас магазинида қоровул... Тўғрими?

— Тўғри, — деб қўйди Мерган бобо.

— Шу дружинник масаласи чиққандан буён икковимиз ҳам бекормиз. Электр чойнакда чой қайнатиб ичиб, Николай пошшо давридаги от ўғрилари ҳақида гаплашиб, ағанаб ётамиз. Бекор ётиб, маош ейиш эскичасига макруҳ... янги-часига... хўш, инсофдан эмас-да, ахир... Менга ўхшаган Мерганга ўхшаган бекорчи бўлиб қолган қоровуллар озми?.. Золимнинг вақтида ўғри кўп эди-ю, қоровул оз эди. Бутун эски шаҳар даҳасида битта қоровул шақилдоқ қоқиб юрарди... Ҳозир ўғрининг тайини йўғ-у, ҳаммаёкни қоровул босиб кетган... Магазин қоровули, фабрика қоровули, идора қоровули... Хой, одамлар, кичкинагина районимизда 260 та қоровул бор экан-а!

Залда қарсақ янгради. Орқа қатордагилар, негадир ўринларидан ҳам туриб кетишди. Ниҳоят, қарсақ ҳам, ғовур ҳам босилгач, Муслим бобо:

— Мерган, ё нотўғри айтдимми? — деб сўради ўртоғидан. Ўртоғининг жавобини ҳам кутмасдан яна давом этди: — Ҳа майли, икки юзу олтмишта бўлмаса, икки юзу элликтадир. Иккита мияси айниган чол ўнтага адашган бўлсак адашгандирмиз... Ҳукуматимиз ҳар бир қоровулга йилига 720 сўмдан маош берар экан. Хўп, 260 та қоровулнинг йиллик маоши қанча бўлади? Мерган билан бир куни хомчўт

килиб кўрсак... Мана, мана бу қоғозга ҳаммасини ҳисоблаб езиб қўйганмиз. Мана, «ярмаркага тушиб набираларингизга бир жуфт турсик, келинингизга атлас лозимлик...» йўқ, кечирасизлар, бу бошқа қоғоз экан... Мерган, қоғоз сендамиди, мендамиди?

— Тузукрок кара, ўзингда эди,— деган жавоб қайтди пастандан.

— Ха, мана бу ёкда экан,— гуноҳқорона кулимсираб давом этди Муслим бобо,— ҳаммаси бўлиб, бир юзу тўксон минг сўм бўлар экан. Қоровулларнинг сал кам бекорчиликдан иборат бўлган ишини халқ, жамоа ўз қўлига олса-ю, шу бир юзу тўксон минг сўмга гул кўчати олиб, ариқларнинг лабига, ташландик ерларга, кўча эшиклари олдига ўтказсак... Савобнинг тагида қолмасмидик!

Ўзи бугун одамлар қарсақбозлик қилгани тўпланишганга ўхшайди. Муслим бобо сўзини тугатиши билан пастанда ўтирганлар шунақанги қаттиқ қарсақ чалишдики, ишонсангиз, анча вақтгача икки қўлим билан кулогимни беркитиб ўтирдим. Бир маҳал қўлимни олсам қарсақ тинибди-ю, одамлар:

— Офарин, отахон!

— Худди сиз айтгандек қиламан, бобой!

— Қайтага, ёшлардан мана шу кексалар дуруст.

— Революцияни мана шу чоллар қилган-да!— дейишиб, бир-бирларига лўкма ташлаяпти.

Муслим бобонинг турсик билан атлас лозимлик аралашган нутқи сабаб бўлди-ю, ҳали айтганимдек, кўз кўриб, кулоқ эшитмаган тортишув, нутқбозлик бошланиб кетди. Бири қоровулни йўқ қилсак, ўғрилар қутуриб кетади, деди. Бошқаси, ўғри қўлга тушса, ҳадеб хайфсан эълон қилавермайлик-да, Африкадаги қабилаларга ўхшаб, кулоғи билан бурнини кесиб, суратини район газетасида босиб чиқарайлик, деди. Учинчиси, ўғри-ўғри деб ваҳима қилиб юраверсак, яна юз йилгача улардан қутула олмаймиз, деган гапни айтди. Шу пайт маҳалламиздаги мактабнинг директори сўзга чиқиб:

— Қоровул бизнинг давримиз учун ярашмайдиган бир нарса,— деб худди синф ойнасини синдириб қўйган ўқувчиларни уришаётгандек жаҳл билан гапира бошлади.— Қоровул ўтмишда, ўғри, қароқчилар кўп бўлган даврда пайдо бўлиб, кейин одамларнинг эсидан чиқиб кетган. Мана, мен, мактабда қоровуллик билан уборишичаликни йўқ қилиб, ҳаммасини коллективнинг зиммасига юклаганман. Ик-

тисод қилинган пулга аълочи болаларга велосипед олиб бердим... Тўғри, биз қоровулга ғиёванд одам нашага ўрганиб қолгандек ўрганиб қолганмиз. Қоровулсиз яшай олмаймиз, деб ўзимизни-ўзимиз ишонтириб қўйганмиз. Бу нуқсонли ишончдан воз кечиш керак...

Э боринги, ўша кунги слётда слёт қатнашчилари уч соатлик тортишувдан кейин, бизга қоровул керак эмас, керакли нарсаларни ўзимиз қўриқлаймиз, қоровул пулига гул олиб экиб, шаҳримизни гулга кўмамиз, қоровулликдан бўшаган қари-қартангларга Қўшчинор маҳалласида коғоз халта тикадиган артель очиб берамиз, деган мазмунида қарор қабул қилиб юборишди. Мажлис министрими номига ёзилган тантанали мактуб билан тугади.

Ярим кечаси уйга қайтаётган эдик, Салимжон акам меҳри товланиб кетди шекилли, катта қўлини елкамга ташлаб:

— Ўғлим, мен бугун жуда бахтлиман! — деб қўйди.

— Мен ҳам бахтлиман, — дедим мен ҳам шоша-пиша.

— Хўш, сен нима учун бахтлисан?

— Нима учунлигини билмайман, лекин жуда хурсандман.

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲЛИМИ

Шокир маслаҳатчи баттолга чоршанба куни паспорт келтириб бериши керак эди. Ўша куни ишни битиролмабди. Шайх Одил сағанасидаги тунги учрашув ҳар икки томоннинг аччиқ-тизиқ сўзлари билан тугади. Шокир маслаҳатчи, агар ўртада турган одам эртага ҳам паспортни олиб келмаса урдасидан чиқа олмаган бўлади, унда бошқа киши орқали ҳаракат қилишга тўғри келади, деган эди, Одил Аббосов баттар тутаклиб кетди. «Соғлиғим ёмонлашиб боряпти» деб йиғламсираб, муштини қисиб, дағ-дағ қалтирай бошлади. Мен шу куни овоз ёзиб оладиган аппаратимни олиб борган эдим. Овозларни ёзиб олдим-у, аммо ҳаддан ташқари қоронғи бўлгани учун суратга олишнинг ҳеч иложи бўлмади.

Лекин, Шокир маслаҳатчи сўзининг устидан чиқадиган кишилардан экан. Эртасига, тунги соат учларда қабристонга ваъда қилган нарсасини келтириб:

— Одилжон, лекин, сизни деб ўлиб бўлдим-да! — деб ух тортиб қўйди.

— Раҳмат, сиз ўзи қиёматли дўстимсиз-да, — миннатдорчилик билдирди баттол.

— Лекин, ҳеч бўлмаса шу бугун кафанингизни ечмабсиз-да,— секингина кулиб қўйди маслаҳатчи.— Икковларингни кўриб, рости, жуда кўркиб кетяпман.

— Кафандан кўркманг,— далда берди Сўфи,— охири бориб, сиз ҳам шуни қиясиз.

— Лекин, сизлар сал эртароқ кийиб қўйибсизлар-да,— ҳазил қилиб айтган гапи ўзига нашъа қилди шекилли, кулиб қўйди маслаҳатчи. Сўфи ҳам ҳазилкаш экан.

— Сизга ҳам битта тиктириб берайми? — деб кулди.

Одил баттол паспорт қўлга текканидан хурсанд. Маслаҳатчи бугун, ниҳоят, бир умр орзу қилган катта бойликка эришганидан ўзида йўқ шод. Гўрков, мана, халоскорим паспортини олди, энди тезгина даф бўлиб мен ҳам оёғимни узатиб ётар эканман, деб ўйлаб, ич-ичидан севинарди. Ҳаммалари шод, ҳаммалари хурсанд, ҳазил-мутойибанинг боиси ҳам шунда эди. Маслаҳатчи Одил баттолга оқ йўл тилади. Қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг, деб яхши истак билдирди. Охирида, полковник сизнинг ҳам, менинг ҳам бир умрлик душманимиз, уни албатта бир ёқли қилиб кетинг, деб қайта-қайта илтимос қилди.

— Худо хоҳласа, индинга мана шу масжидда жаноза ўқиймиз! — деди баттол кўзларини чакнади.

Кучоқлашиб хайрлашишди. Кафан кийган одам кафан киймаган одамни кучоқласа жуда хунук кўриниб кетаркан, тескари қараб олдим.

Маслаҳатимизга кўра, агар, маслаҳатчи қўлида олтин билан чиқса, мен уни қабристоннинг орқа дарвозасигача кузатиб бориб, ўша ерда пойлаб турган икки милиционерга гугурт чақиб сигнал беришим керак эди. Гугурт чақишим билан дарвозанинг орқасидан: «Қўйвор, жим!» деган йўғонингичка овозлар эшитилди-ю, кейин яна қабристон сукунати атрофга ҳукмрон бўлиб қолди. «Демак, қўлга олишди», деб хотиржам бўлдим-у, дарҳол орқамга, Шайх Одил сағанасига қайтдим. Яна қайси жиноятчилар билан учрашиш режаларини тузишади, шуни ҳам билиб овозларини ёзиб олмоқчи эдим. Қирсам, маслаҳат бутунлай бошқача, сандиқдаги олтинни аллақаерга беркитишмоқчи. Менинг устозимни қатл этиш планини ҳам аллақачон тузиб бўлишибди. Эҳтимол бу ишни кундузи бажаришар, эҳтимол бирор ақлини йўқотган пулпарастни ёллашга қарор қилишгандир...

Йўқ, энди мен ҳам қараб турмаслигим, мустақил бирор чора кўришим керак...

Баттолнинг ёнидан паспортини, ханжари билан ўқланган пистолетини олдим. Гўрқовнинг чўнтақларидаги бели синмаган қоғоз пуллардан тортиб то бир тийинлик сийқаси чиққан чақаларгача олиб, темир синдикка жойладим. Одил баттолнинг жони энди менинг кўлимда, мана шу темир сандикда! Эртақлардаги асир тушган девларга ўхшаб, чала-жон бўлиб қабрда ётаверади, қуролсиз, олтинсиз ҳеч ёкка чиқолмайди энди!

— Хайр, қабан кийган шаҳаншоҳим! — дедим-у, оғир сандикни инқилаб кўтарганимча, қабрдан чиқиб кетдим.

Ўша куни ўзбошимчалик қилиб қўпол бир хатога йўл қўйибман, яна қанчадан-қанча жиноятчиларни кўлга тушириш мумкин бўлиб турганда ишнинг пачавасини чиқариб қўйибман. Олтин тўла сандиғу қурол-яроғларни милицияга топшириб, энди уйга қайтиб келган ҳам эдимки, тўсатдан телефон худди бировнинг уйига ўт тушгандек, фарёд чекиб жиринглаб қолди. Салимжон акам трубкани кўтариб, аллаким билан қискагина гаплашди-ю:

— Ҳошим! — деб қичқирди.

— Лаббай, устоз?

— Дарров кийин.

— Тинчликми?

— Одамлар қабристондан икки тирик мурдани хайдаб чиқиб, масжид атрофида қувиб юрган эмиш.

— Тағин Одил баттол бўлмасин?

— Бўлмаса ким бўларди!

Кийиниб чиққунимизча, бу ёқдан идорамизнинг навбатчи машинаси ҳам дуд-дудлаб келиб қолди. Машинага ўтирдим. Хўжа Аҳрору Вали масжидини мўлжалга олиб, кушдек учиб бораётган эдик, ҳеч қутилмаганда, машина йўлнинг қоқ ўртасида таққа тўхтаб қолди.

— Салимжон ака, бир қошиқ қонимдан кечинг, — деди шофёр бўшашиб

— Нима бўлди?

— Кеча кечқурун бензин олиш эсимдан чиқиб қолган экан.

— Аҳмоқ! — деди Салимжон акам машина эшигини жаҳл билиб очиб. — Сени ўзи аллақачон ишдан хайдашим керак эди.

Масжидга боришнинг ҳожати йўқ энди, бари бир пиёда етолмаймиз. Милицияга жўнадик. Ўша ердан машина топа-

миз. Яккачинор кўчасини шундай кесиб ўтиб, Муқимий кўчасига бурилишимиз билан юз-юз эллик чоғли одам кафани кийган икки мурдани қувиб келаётганини кўриб қолдик.

— Ушалар!— дедим, негадир ҳам севиниб, ҳам кўрқиб:

Мурдалар энтиқиб, ҳаллослашиб, худди югуриш бўйича шаҳар мусобақасига қатнашаётган спортчиларга ўхшаб; бир-бирларини қувлаб, ёнгинамиздан ўтиб кетганди, ушлаёлмай қолдик.

Қувиб келаётганлар ҳар хил, аксарияти чоллар. Орқарокда кўрқа-писа болалар ҳам, ҳар нарсага қизиқувчи аёллар ҳам эргашиб келишяпти. Шовқин-сурон. Бир хиллар мурдаларга қараб тошми, кесакми отмоқчи бўлиб ўқталаяпти-ю, лекин негадир ботинишолмаяпти. Қуваётганлар энди етиб, ушлаймиз дейишганда, мурдалардан бири кўлидаги таёқни боши узра айлантириб:

— Ё Хўжа Аҳрору Вали!— деб наъра тортиб юборади. Одамлар кўрқиб, орқаларига тисарилиши билан мурдалар яна йўлга тушишади...

Кейинроқ эшитсам, мурдаларнинг қабрдан бевақт қувилишига, ҳали айтганимдек, менинг шошқалоқлигим сабаб бўлган экан. Сандиқдаги тиллаю Гўрковнинг чўнтагидаги пулларни қоклаб чиқиб кетишим билан баттол:

— Сўфи, ҳазилни кўй,— дебди.

— Халоскорим, сизга нега ҳазил қилар эканман,— дебди кўлини кўксига кўйиб Сўфи.

— Тўппончамни олдинг-ку.

— Худо сақласин.

— Тўхта, тўхта ханжарим ҳам йўқ!

— Э парвардигор! — ёқасини ушлабди Гўрков.

— Ие, паспортим қани? — бу гал баттол ҳам ёқасини ушлабди.

— Ё навзамбилло! — деганча Сўфи кўзини лўқ қилиб тураверибди.

— Аблах! — тутақиб кетибди баттол.— Сандиқ қани? Тиллаларини қаёққа беркитдинг?

— Ўзингиз менинг чақаларимгача олиб кўйибсиз-ку!— деб Сўфи ҳам секин ўрнидан турибди.— Чўнтақларим қуруқ, қаламтарашим бор эди, ўшани ҳам олиб кўйибсиз.

— Сотқин!

— Ўғри! — дейишиб, мурдалар оч қолган жўжаҳўрозлардек бир-бирларига ташланиб қолишибди. Баттол, мол аччиғи — жон аччиғи деганларидек, ҳаддан ташқари қуту-

риб кетибди. Гўрков илгари катта ўғри бўлгани учун бунақанги мушшлашишларни кўп кўрган, тажриба орттирган, бунинг устига текин овқатларни еб, шу кунларда боқувдаги букадек кучга тўлиб турган экан. Бир-бирларини шунақанги савалашибдики, раҳматли Шайх Одил тирик бўлганда қайси бирига мукофот беришни билмай, роса гаранг бўлиб қолар экан.

— Ё Жамшид! — деб қулочкашлаб туширармиш баттол.

— Ё Хўжа Аҳрору Вали! — деб тепармиш Сўфи Гўрков.

Охири иккови ҳам чарчаб, кучдан қолиб, сағананинг деворига суянишиб, оч бўрилардек бир-бирларига тишларини гижирлатишиб жим қолишибди.

— Сандиқ қани? — дебди биттаси.

— Қаламтарошимни бер! — дебди бошқаси.

— Тўппончамни қаёққа беркитдинг? — сўрабди биринчи овоз.

— Чақамгача қоқиб олибсан! — дебди иккинчи овоз. Шундай кейин: «Мана тўппонча, мана қаламтарош!» деб бир-бирларини яна шоли туйгандек туя бошлашибди.

Абдураззоқ ота деган бир намозхон ҳар куни бомдод намозига бора туриб, келинининг қабрига бир даста гул қўйиб ўтар экан. Бугун ҳам шундай қилибди. Гулни қўйгач: «Худоё жойинг жаннатда бўлсин!» деб, келинини дуо қилиб Шайх Одил қабри ёнидан ўтиб бораётган экан, сағанадан гупиллаган, пишиллаган, вой-войлаган овозлар эшитилиб қолибди. Абдураззоқ ота аввалига кўрқиб кетибди. Кейин ўзини қўлга олиб, наҳотки, Шайхимиз тирилган бўлсалар, деб секин деворнинг ёригидан мўралаган экан... ё парвардигори олам икки мурда муштлашаётган эмиш!

Абдураззоқ ота бу гал чинакам кўрқиб кетибди ва Хўжа Аҳрору Вали масжидига қараб югурибди. Йигирмаўттиз чоғли намозхон тўпланган экан, ҳаммасини бошлаб кепти. Намозхонлар калимаи шаҳодатни ўқишиб, худонинг номини дилларига жо қилиб, сағанани чор томондан қуршаб олишибди. Девор тирқишларидан мўралашиб:

— Ё тавба!!! — деб ёқаларини ушлаб, орқаларига тисарилишибди. Худди шу пайтда масжиднинг имоми ҳеч қутилмаган бир жасорат кўрсатибди. Сағананинг эшигини даг очиб:

— Инсу жинс бўлсанг ҳам чиқ! — деб аллақандай бир дуони ўқибди, дуо таъсир қилмабди.

— Арвоҳ бўлсанг ҳам чиқ! — деб яна дуо ўқибди имом. Дуо ҳам аптекада туриб қолган эски дорига ўхшаб, қув-

вати кетиб қолган эканми, арвоҳларга таъсир қилмабди.

— Тирик бўлсанг ҳам, ўлик бўлсанг ҳам чиқ! — яна хайкирибди имом, яна жимжитлик эмиш. Шунда имом: «Зокир қори, боринг, милицияга телефон қилинг!» деб буюрибди. Милиция деган сўз имомнинг оғзидан чиқиши билан сағанадан қўлида йўгон бир таёқ, новча бир мурда отилиб чиқибди, кетидан оқсоқланиб, пакана мурда эргашибди. Икки мурда ўнгу терсига қарамай қабристоннинг орқа дарвозасини мўлжалга олиб югурибди.

Намозхон оталар қавушларини қўлга олиб, уларнинг орқасидан қувлашга тушишибди...

Қувлаётганлар тобора кўпаяверди. Кўча супураётган фаррошлар, бирининг кўлида эски челақ, бошқасининг кўлида чўлтоқ супурги, улар ҳам эргашишди. Уйқусираб биринчи сменага ишга кетаётган ишчилар, ҳамир қоргани-турган кампирлар ҳам қизиқсиниб изма-из чопиб келишяпти. Ниҳоят, оломон чарчаб, мадордан кетган мурдаларни ҳар томондан қуршаб олди. Лекин, биронтаси ҳам юрак ютиб, яқинига боролмай, ҳар хил тахминларни айтиб туришибди.

— Шайх Одил пиримнинг арвоҳлари бўлса-я!

— Мозорга беркинган ўғрилар бўлса-чи?

— Бе, шаҳарда ўғри қолдими ҳозир!

— Бечораларни ўлмасдан кўмиб қўйишганга ўхшайди!

— Нега бетини очмайди бўлмаса?

— Кўркишяпти.

— Демак, ўғри экан-да!

— Ўғри ролини ўйнаган артист бўлса керак.

— Тўғри, яқинда «Гўрўғли Султон» фильмини суратга олишар эмиш.

— Тавба!

— Қиёмат қойим бўлса, кўшни, ҳазрати Баховуддин пирим қабрларидан бош кўтарармишлар!

— Э, пирим! Мунаввар жамолингизни кўрсатинг!

Худди шу пайтда юрагини чангаллаб, орқада қолиб кетган Салимжон акам ҳам етиб келиб қолди. Оломонни ёриб, ўртага ўтди-да: «Ҳошим, нега қараб турибсан. Буларнинг бетини оч. Одамлар кўриб олишсин» деб буюрди. Мурдаларнинг устидан қафапларини ечиб олдим. Одамлар аввалига худди гипноз қилингандек, қотиб қолишди. Кейин тўсатдан ўзларига келиб, денгиздек чайқалиб кетишди.

— Одил баттол-ку бу!

— Жиноятчиларнинг пири шу-да!

- Соколинг ўсмай ўл, юлғич!
- Яна қамокдан ҳам қочибдилар.
- Лекин, халқдан қочолмайди!
- Порахўр!
- Ёлгончи!
- Тухматчи!

— Ур, қотилни! — деб қолди кимдир. Кишилардаги жиноятчиларнинг пирига бўлган ғазаб-нафрат бамисоли бир бомбага айланди-ю, гумбурлаб портлаб кетди. Ўртага тош, кесак, калтак демагани ёғила бошлади. Битта чол, ишонсангиз, отгани ҳеч нарса тополмай, носқовоғини отибди... Икки жиноятчиларни ҳимоя қиламиз деб, қайтага калтакнинг энг зўрини Салимжон акам икковимиз едик. Хайриятки, дружиначилар ёрдамга келиб қолишди. Бўлмаса, ким билади дейсиз, ғазабланган оломон баттолга кўшиб бизни ҳам қора калтак қилиб ўлдириб юборармиди... Йўқ, бир амаллаб баттол билан гўрковни навбатчилар хонасига олиб бориб, эски диванга ётқиздик. Иккови ҳам жонсиздек, ўликми, тирикми — билиб бўлмайди... Бир маҳал баттол бошини кўтариб:

— Сув... — деб ингради.

Салимжон акам стаканда сув узатган эди, баттол қалтираб турган қўллари билан уни олди-ю, лекин негадир ичмади. Устозимнинг бетига сочиб юборди.

— Йўқ! Мен ҳали ўлмайман! — деб жон талвасасида ўрнидан туриб кетди у. Тишларини ғижирлатиб, оғзидан кўпиклар сочиб, бешиктерватардек тебрана бошлади. Кўзлари олайиб, юзидан тер қуйилиб келяпти.

— Мен ўлмайман! — деди баттол яна энтикиб.

— Албатта, ҳали кўп яшайсиз, — деди Салимжон акам.

— Жиноят ўлмайди!

— Ўзингизни босинг!

— Милицияга тинчлик йўқ, билиб қўй шуни!

— Манг, сув ичинг.

— Салим, сени ўзим бўғиб ўлдираман! — Қичқириб устозимга ташланди баттол. Бўғмоқчи бўлиб қўлларини чўзди-ю, бўшашиб, Салимжон акамнинг кўксига бошини қўйди. Кейин «шалоп» этиб ерга йиқилиб тушди... Қичқирганда жони чиқиб кетган экан. Диванга ётқизиб, доктор чакирдик...

Баттолнинг ўлиги, хотинлари олиб кетишдан бош тортгани учун, ўликхонада уч-тўрт кун қолиб кетди.

Уни ўзимиз кўмдик.

Кабрининг устига майор Самад ака Қодировнинг тавсияси билан

«Бу ерга ўғрилик, порахўрлик, юлғичлик, тухматчилик, қотиллик, қаллоблик, очкўзлик, манманлик, маишатпарастлик, худбинликдан иборат сарқитлар йиғиндиси — Одил баттол Аббосов кўмилди. Туғилган йили маълум эмас, 14 июлда, тонг палласида жони узилди!»

деб ёзиб қўйилди.

Уша куни бутун шаҳар халқи худди аждархо домидан кутулгандек енгил нафас олди, кушчалар шўх-шўх сайрадилар, куёш мўл-кўл нур тўкди, гуллар яна ҳам чиройли, яна ҳам сўлимроқ бўлиб очилди. Болалар тўйиб-тўйиб мержоний ейишди, эркаклар милиция билан дружиначилардан яшириб, оз-оздан ичиб ҳам юборишди.

Жиноят ерга кўмилди, Одил баттол киёфасида кўмилди.

Шаҳар халқи, норасмий бўлса ҳам, бир кунлик байрам эълон қилди. «Алвидо, эй баттол!» деб мулла Ҳошим ҳам умумхалқ хурсандчилигига қўшилиб кетди.

ГУЛГА БУРКАНГАН ШАҲАР

Шундай қилиб, ҳурматли дўстим, мана, ёлғон-яшиқ аралашиб кетган ҳикоям ҳам тугади. Библиб турибман, зеркиб қолдингиз. Гапнинг очигини айтсам, ўзим ҳам чарчаб кетдим. Энди у ёғини айтсам ҳам бўлади, айтмасам ҳам бўлади. Агар жуда қизиқаётган бўлсангиз, ҳа майли, қисқагина қилиб сўзлаб бера қолай.

Жиноят деган нарса тугаб, шаҳардаги тартибга посбонлик қилишни халқ ўз қўлига олгач, биз — милиция ходимлари қип-қизил бекорчи бўлиб қолдик. Бир кун пошшою вазир ўйнаймиз, бошқа бир куни бармоқ яширар ўйнаймиз. Футбол командаси тузиб, мактаб болаларига ўн саккизу нолга юткизиб қўйган пайтимиз ҳам бўлди. Хаваскорлардан иборат концерт бригадаси тузувдик, бунисини ҳам очик айтиб қўя қолай, ишимиз унча юришмади.

Майор ўртоқ Холиқов Боғи-шамол район милициясига бошлиқ бўлиб кетди.

Суръат ака Орипов район газетасига редактор бўлиб ўтди.

Қаромат опа Ҳошимовани райкомга олиб қўйишди.

Карим акани йиғи-сиғи билан пенсияга чиқариб юбордик.

Мана шунақанги кузатиш-у, узатишларни авжига чиқарётган эдик, тўсатдан устозим билан исполком раиси ўртоқ Умаровни Тошкентга, министрликка чақириб қолишди. Мён яна қанақа гап чиқиб қолди экан деб юрагимни ховучлаб турган эдим, йўқ, Салимжон акам чехраси гул-гул яшнаб, кучига-куч, ғайратига-ғайрат кўшилган ҳолда, қалби тўла қувонч билан қайтди.

— Ҳошим, болагинам!— деди мени қучоқлаб.

— Яна табриклайми?— дедим бирон гап айтишим керакку, деб ўйлаб.

— Сени табриклайман, ҳаммангни, бутун милицияни табриклайман! Эшитяпсанми, ҳаммангни!

— Мен ҳам жами бекорчи бўлиб қолган дўстларим номидан, ўртоқ полковник, сизга ташаккур айтаман!— оёқларимни жуфтлаб честь бердим.

Устозим мени нима учун табрикламоқчи бўлганини бир ҳафтадан кейин билдим. Министрлигу, жами область милиция бошқармасидан келган вакиллар гувоҳлигида, райономизнинг катта-кичик аҳолиси кўз олдида милиция ишини халқнинг ўзига топшириб юбордик.

Суръат ака Орипов бутун район кўнгилли милициясига бошлиқ этиб тайинланди. ОБХСС ишларини ёғоч оёғини ғижирлатиб юрадиган Мамарозиқ ака ўз қўлига олди. Жиноят қидирув бўлимига, хотин-қизларнинг тавсияси билан, шу районда ўттиз саккиз йил судьялик қилиб, яқинда пенсияга чиққан Марҳамат Қосимова тайинланди.

Районимиз тажриба райони деб эълон қилинди.

Министрликдан келган вакил: «Ўртоқлар, энди хушёр бўлинглар, бутун мамлакат сизларни кузатиб туради», деган гапларни айтди. Бутун халқ оёққа туриб:

— Ташвишланманг, бўш келмаймиз! — деб касамёд қилди.

Эртасига бошқармамиздаги милиция ходимларидан тўққиз кишини, районимизда бошланган ташаббусни тарғиб қилиш учун тўққиз районга ишга жўнатдик.

Салимжон акам пенсияга чиқиш тайёргарлигини кўра бошлади.

Фарида билан мен бўлсак... айтгандек, бувижоним совчиликка бориб, бир боришдаёқ ишни ҳал қилиб келди. «Агар қизингизни Ҳошимгинамга бермасангиз, ҳаммангизни қаматиб юбораман», деган мазмунда дўқ қилибди... Фа-

рида билан мен бўлсак тўйнинг маслахатига тушиб қолдик. Қишлоққа бориб, раҳматли устозим Уста Усмон Ақромов номида сартарошхона очадиган бўлдим. Тўйни узум пишиғига қолдирдик. Эртароқ ҳам қилсак бўларди-ю, меҳрибон бувижоним ўн саккизта кўрпа қопламасам, Ҳошимни уйлантирмайман дебди.

Оғир кунларимда меҳрибон қўллари билан бошимни силаган, дадамдан ҳам қадрдонроқ бўлиб қолган Салимжон акам билан роса уч кун тортишдим.

— Мен қишлоққа олиб кетаман, ўша ерда гулчилик билан шуғулланасиз,— дедим. У:

— Шаҳарда қоласан, мен ҳам келин кўрай, набирамни кўча эшик олдида кўтариб, бир хузур қилай,— деди.

Мен «кетамиз, кетамиз», деб бўйнига осилиб, соқоли ўсиб кетган бетларидан ўпаман. Устозим: «Қелинойингнинг қабрини ёлғиз ташлаб кетолмайман», деб йиғлайди.

Уч кун йиғлашдик. Тўртинчи кун устозим кўчадан ҳовликиб кириб келди:

— Ҳошим, уйдამисан?

— Чучвара тугаяпман,— дедим ошхонада туриб.

— Сен зўр келдинг, ўғлим. Бирга кетадиган бўлдим.

— Ростданми? — кўлимда бир зувала хамир билан истиқболига югуриб чикдим.

— Рост, ўғлим, кетаман. Биласанми, мен нимани яхши кўраман?

— Йўқ, билмайман.

— Сертупроқ қишлоқ кўчаларида куёш қиздириб турган пайтда ялангоёқ юришни яхши кўраман... Биласанми, тагин нимани яхши кўраман?

— Йўқ, бунисини ҳам билмайман.

— Ойдин кечаларда экинга сув тараб қўйиб, марзада **ёнбош**лаб ётишни яхши кўраман.

— Тагин нимани яхши кўрасиз?— сўрадим юзу кўзлари қувончдан ёниб турган устозимдан.

— Тагинми? Тагин... саҳарда қовун полиз оралаб банд берганларини узиб чиқишни яхши кўраман.

— Тагин-чи?

— Соддадил дехқонлар билан чинор тагидаги супада ёнбошлашиб, бозордаги нарх-наводан, бу йилги ҳосилнинг мўллигидай... мана шунақанги тагинларни яхши кўраман.

Салимжон акам асли қишлоқлик экан. Қирқ йилдан буён булбул гулга интилгандек қишлоққа интиларкан. Аммо хизмат тақозоси билан шаҳарда қолиб кетаверибди.

Уша кунн гулзор ўртасидаги каравотда ёнбошлашиб олиб, кўп нарсаларни орзу қилдик: тоғ этагидаги тошлок жойлардан янги ер очиб, атиргуллар экдик, ковун экдик, қапа тикдик, бедана овладик, ойдин кечаларда ухламасдан, эгатларга сув тараджк... ва охири марза устида эмас, шу ўзимизнинг каравотда ухлаб қолдик.

Милиция идораси ўрнида музей ташкил қилаётган эдик. Эртасига, Салимжон акамнинг уйидаги музейбоп нарсаларнинг ҳаммасини ўша ёкка ташиш билан овора бўлдик. Эски хатлар, хужжатлар, совғага берилган пистолету орден, медаллар... Устозим, ўғли билан гўринг тўла нур бўлгур келинойимнинг расмидан бошқа ҳамма нарсани музейга топшириб юборди.

Уйини қўшнимиз Неъмат аканинг номига ўтказди. Болачақаси билан бир яйраб яшасин, келинойингнинг руҳи шод бўлади, болаларнинг ҳаммасига ўзи доялик қилган, бечоранинг орзуси ҳам шу эди деб, устозим яна жиндек кўз ёши қилиб олди.

Йигирма тўрт минг сўм пули бор экан. Икки мингини ундан юз ўгириб кетган ўғли Карим аканинг номига ўтказди. Қолганини халқ милицияси ихтиёрига бериб, намунали ишлаган дружиначиларга мукофот тариқасида бериб юборилсин, деб хат қолдирди.

Эрталаб, Николай пошшо замонидан қолган ўша эски қўнғиз нусха машинамизда йўлга чиқишимиз керак эди. Кечаси ўртоқ Умаров телефон қилиб, эртага кундузи истироҳат боғида кичкинагина учрашувимиз бор, учрашувдан кейин жавоб берамиз, бўлмаса дружиначиларга айтиб, «пақ пақ» машинангизни шаҳардан чиқартирмай қўяман, деб хазиллашди.

Йўк, сиз нима десангиз деяверинг-ку, лекин ўртоқ Умаров устозимни мендан ўн чандон ортиқ яхши кўраркан. Шаҳарда устозимнинг ташаббуси билан неча туп гул экилган бўлса, ҳаммасидан бир донадан гул кесиб келтирилсин, деб буйруқ берибди: ёшу қарининг қўлида даста-даста гул, йўлакларда гул, сўри-ю, тувакларда гул — нима бало шу кечаси осмондан ҳам гул ёғилганми дейман, истироҳат боғи ранго-ранг гулларга кўмилиб кетибди. Гул қўн бўлса, еру қўк ғалати рангларда товланиб, қалбда шодлик, қувонч мавж уриб, киши аллақандай энтиқиб кетар экан.

Одам дегани ҳеч жойга сиғмайди.

Бизни енгига лента таққан йигитлар театрининг ёзги биносига олиб киришди. Район ва шаҳарнинг катта-кичик

рахбарлари ўтирган саҳнага чиқишимиз билан залдагилар гуриллаб ўринларидан туриб, қўлларидаги даста-даста гулларни бошлари узра кўтариб, силкита бошлашди. Назаримда, бутун борлик майин ва хушбўй гуллар ичида чайқалаётгандек, залдаги одамлар гуллар тўлқини ичида сузиб юргандек бўлиб кетди.

Ўртоқ Умаров ўрнидан туриб кўнғироқ чалди. Ғовуруғувор босилгач:

— Ўртоқлар! — деб негадир жуда оғир, жуда ғамгин бир оҳангда сўз бошлади.— Бугун биз Салимжон акамни, бутун ҳаётини одамларнинг бахт-саодати йўлига бағишлаган, кишиларнинг тинчи-ороми деб ўзининг тинчи, оромидан воз кечган бебаҳо коммунистни пенсияга узатиш учун тўпландик. Салимжон акам районимизда сал кам қирк йил ишладилар. Шу йиллар давомида бу кишидан наф кўрмаган, ёрдам олмаган бирон одам қолмаган бўлса керак...

Залдан, гулдасталар орасидан:

— Ҳа, бунақанги одам дунёга камдан-кам келади!

— Қилгани яхшилик бўлди-я!

— Лекин, ўзи рўшнолик кўрмади, бечора!— деган овозлар эшитила бошлади.

Ўртоқ Умаров Янгибоғ район ижроия комитетида «Фахрий граждaнлар китоби» таъсис этилганлиги, китобнинг биринчи бетига полковник Салимжон Отажоновнинг номи қайд қилинганлигини эълон қилди. Устозимга катталиги чақалоқларнинг кўнжи узун этикчасидек келадиган калитни топшираётганда, одамлар «гурр» этиб ўринларидан туриб кетишди, қарсак билан йиғи аралашиб кетди. Устозим раҳмат айтиш учун ўрнидан турди-ю, йўқ, ўпкаси тўлиб гапиролмади. Икки қўлини кўксига қўйиб, бошини эгиб, узок таъзим қилди.

Шундан сўнг турли ташкилот ва корхоналарнинг вакиллари, Салимжон акамнинг эски таниш-билишлари сўзга чиқиб, уни роса мақташди. Етти тўн, ял-ял ёниб турган бешта атлас кийикча, ўн битта чуст нусха дўппи кийдиришди, етмиштача гулдаста тақдим этишди.

Мен, энди кузатиш маросими тугагандир, чойхонага ош буюришган бўлса ўша ёққа жўнасақ ҳам бўлади, деб турган эдим, тугамаган экан, пенсионер Муслим бобо билан Мерган боболарнинг гапи бор экан. Икковлари қулоқли саватда гул кўтариб, саҳнага чиқиб келишди.

— Оббў, Салимжон-ей! — деди Муслим бобо қаддини ростлаб.— Шундай қилиб, кетадиган бўпсан-да, укам. Ас-

лида кетмасанг бўларди... Шогирдларингни ишини кўриб, қариялар чойхонасида, бизга ўхшаб, ошхўрлик қилиб ағанаб ётсанг ҳам бўлаверар эди. Лекин, ҳа майли, худо ўзи сени катта ишлар учун яратган экан... Машойиҳлар, арслон юз йилда битта туғади, деган экан. Сен ҳам онангдан арслон бўлиб туғилган экансан! Жиноятчи-ю, тартиббузарларни мўлжалга олиб, арслондек ҳамла қилдинг, баракалла, ука! Ўз номимдан, оғзига носвой отиб олиб, гапиролмай турган мана бу Мерган номидан, шаҳардаги жамики пенсионер чоллар номидан сенга бир тўн кийгизай, тур ўрнингдан, лекин йиғлама! Милиция йиғласа ярашмас экан.

Хайрлашув маросимини тугатиб, ташқарига чиқсак... кўнғиз нусха машинамизнинг ўрнига идорамизнинг қора «Волга»сини кўйиб, уни келин-куёвларнинг машинасини безатгандек безаб, ранг-баранг гулларга кўмиб кўйишибди. Машина эмас, бамисоли улкан бир гулдаста турганга ўхшарди.

— Бу нима қилиқ! — хайрон бўлиб сўради устозим.

— Район ижроия комитетининг қарори, — кулимсираб устозимга калитни узатди ўртоқ Умаров.

— Э, кўйсанг-чи, ўзимнинг шалоқ машинам яхши.

— Уни музейга элтиб кўйдик.

Музейнинг дарагини эшитган Салимжон акам елкасини қисиб кулди-ю, секин машинага ўтира бошлади.

Муқимий кўчасидан чиқиб кетишимиз керак, шаҳар ташқарисига бошқа йўл йўқ. Ўртоқ Умаров бу ерда ҳам ташкилотчилик қилганга ўхшайди: йўлнинг икки четига дружиначилар, халқ милициясининг вакиллари, мактаб ўқувчилари, э борингки, пенсионер чоллару кампирларгача чиқиб, саф тортишибди. Ҳаммасининг қўлида кучоқ-кучоқ анвойи гуллар, райхонлар...

— Хайр, ўртоқ Рўзиев!

— Салимжон ака! Уйлансам хабар қиламан, албатта келасиз!

— Салимжон, чойхонадаги улфатларингни унутиб юборма!

— Хайр, э бағри кенг инсон! — дейишиб, машинанинг ғилдираклари остига, ойналарига гуллар отишди. Салимжон акам «пик-пик» йиғлаб, дармонсиз қўлларини силкитиб боряпти. Мен бўлсам ўзимда йўқ шод, таърифлаб бўлмайдиган даражада хурсандман. Милицияга ишга кириб, мана шундай одамларга хизмат қилганим учун, Салимжон акамдек эл олқишига сазовор бўлган бир киши билан ёнма-ён кета-

ётганим учун, даста-даста гуллар, одамларнинг меҳру муҳаббати бошимиз узра нурдек ёғилаётгани учун... ва яна ўзим ҳам билмаган алланарсалар учун севинар эдим...

Бир маҳал, машинани энди тезроқ ҳайдамоқчи бўлиб бундай орқамга караган эдим, ҳу нарида, кўчани чангитиб, бир-бирини туртиб-итаришиб, кўшнимизнинг ўн бир фарзанди югуриб келаётганини кўриб қолдим. Ҳаммасининг кўлида гул, оғизларини катта очиб, энтикишиб келишяпти. Машинани тўхтатиб, устозим билан ерга тушдик. Болаларнинг бири бўйнимизга, бири елкамизга, бошқаси оёғимизга тармашиб олишди.

— Хошим ака, кетяпсизми! — деди Даврон йиғлаб.

— Кетаман, ука, қишлоқда мени катта ишлар кутяпти.

— Энди менга рогаткага чўзмани ким олиб беради?

— Ўзим жўнатаман, посилка қиламан, — деб Давроннинг чанг ва тер босган қайноқ бетларидан ўпдим.

Устозимнинг бўйнига осилиб олган иштонсиз Баҳром:

— Амаки, жон амаки, кетманг! — деб ёлвора бошлади.

— Шиминг қани, ўғлим? — боланинг бошини силаб деди устозим.

— Йўлга ташлаб келдим... жон амаки, кетманг!

— Бутунлай кетаётганим йўқ... — хўрсиниб деди Салим-жон акам.

— Сиз кетсангиз, Бахтиёр мени уради! — деди Баҳром кўзларини мўлтиллаптиб.

— Урмайди. Урса, унга ҳеч нарса олиб келмайман.

Устозим болаларнинг пешанасидан ўпиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида эркалаб, янаги ҳафта албатта келаман, ҳаммангга совға олиб келаман, деб юпатди.

Болалар машина кўздан йўқ бўлиб кетгунча қўлларини силкитиб, кўзларини мўлтиллаптиб қолишди.

Салимжон акам негадир чуқур-чуқур хўрсиниб боряпти. Мен бўлсам:

— Хайр, эй гулга кўмилган шаҳар, хайр, меҳрибон одамлар, хайр, эй иштонсиз укагинам, Баҳром! — деб машинага устма-уст газ бераман.

МУНДАРИЖА

Сеҳрли қалпоқча

Кўчага қувилдим.....	15
Худонинг елкасига игна санчдим.....	22
Бахтим кулиб боққан эди.....	30
Хашаротни калтаклашга буюрдим.....	38
Қофия бозори қайдадир.....	46
Хайр, амакилар.....	57
Инженерман, инженер.....	65
Мана, артист ҳам бўлдим.....	74
Қаердасан, мактабим.....	80
Мухаммад пайғамбарнинг шеъри	86
Йўқ, Зокир дангаса эмас.....	91
Американча фокус.....	95
Қинна соладиган аппарат.....	101
Лайлатулқадр.....	106
Сариқ девни миниб олдим.....	111
Қори поччам пенсия сўрайпти.....	120
Ўргатилган илон.....	124
Овда.....	131
Ёнғок қорининг зиёфати.....	139
Яраш-яраш.....	145
Қочмаган номард	150
Қотиллар маслаҳати.....	158
Узункулоқ ота ёки ургочи эшак киссаси.....	164
Япроқлар қарсак чалади.....	169

Менинг ҳам дўстларим бор

Бир товоқ ширгуруч.....	175
Жарангла, қўнғироғим.....	182
Саддиниса.....	188
Ақром бўри ушлабди.....	192

Бўрининг боласини аравачага қўшмоқчи бўлганимиз. . .	197
Менинг ҳам дўстларим бор.	204
«Ия, менинг каллам қани?»	210
Одам бўлай деб қолдим.	216

Ўрток полковник

Янги касб танладим.	225
Бувижоним билан йиғлаб-йиғлаб хайрлашдим.	232
Сержант Рўзиев иш бошлади.	239
Ошхонанинг бахти қаро директори.	244
Тушимми, ўнгимми.	249
Жиннихонага тушиб қолдим.	255
Қанотли одамлар.	259
Меҳмонга бордим.	266
Полковник ўз ўғлини нега қамади?	270
Жиноят кодексининг 197-моддаси.	277
Полковникнинг ўн бир набираси.	283
Бахти қаро директор яна хужумга ўтди.	288
Юракка ханжар уришди.	294
Зарба устига зарба.	300

Сариқ девни қувиб

Бахти қаро директорнинг хазинаси.	303
Ертўладаги махфий кенгаш.	308
Уйқусиз ўтган бир кеча.	315
Махсум почча, қалайсиз?	326
Ўғри билан чайқовчи милицияга чап берди.	332
Полковник Али Усмоновнинг режаси.	337
Шарифа ўлимга ҳукм этилди.	341
«Ёдгорбегим тирикми?»	346
Саллабодроқ амаки.	351
Бувижоним мени милициядан бўшатмоқчи.	356
Бахти қаро директорнинг маслаҳатчиси.	362
Қўрқинчли тун.	368

Сарик девнинг ўлими ёки олам гулистон бўлгани

Кишлокда ўтган кунларим.....	374
Вой отамлаб йиғладим.....	381
«Йўқ, менга оталик қилмадингиз!».....	383
«Мустақил бўл, ўғлим».....	387
Юрагимни ўйнатган киз.....	390
Одил баттолнинг қочиши ёки хаёлпарастлар мажлиси..	393
Анкета.....	397
Ун бир минг ёрдамчи.....	399
«Юлғичларга уруш эълон бўлибди».....	403
Васлингга зор йиғитнинг хурмати шунчамиди?	406
Тобутдаги суҳбат.....	410
Шайх Одил сағанасидаги тирик мурдалар.....	415
Терговчилик санъати.....	420
Ишк покиза дилга меҳмон бўлибди.....	424
Саркитлар хиёбони ёки мени қандай қилиб сувга пиш- ганлари.....	429
Кафан кийганлар.....	435
Коровул ярашмай қолди.....	439
Сарик девнинг ўлими.....	444
Гулга бурканган шахар.	451

Т 99

Тўхтабоев Х.

Сарик девни миниб: Саргузашт роман. — Т.: Ёш гвардия, 1982. — 464 б.

Тухтабаев Х. Верхом на желтом диве: Приключенческий роман.

Уз2